

สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์

ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394

(รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

ปริญญานิพนธ์

ของ

บุญยงก์ เกศเทศ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

10 ธันวาคม 2517

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิติศาสตร์ได้พิจารณาอนุมัติเรียบร้อยแล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ใต้.

ประจักษ์ วิชาญ

ประธาน

ศิริวรรณ วิชาญ

กรรมการ

10 ธันวาคม 2517

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี โดยความเมตตาอย่างสูงจาก รองศาสตราจารย์
กุหลาบ มัลลิกะมาส ซึ่งกรุณาเป็นประธานควบคุมการวิจัย เป็นผู้ประสานความรู้วิชาการ
แขนงต่าง ๆ ทั้งได้เสนอแนะแนวคิด วิธีการ เขียน ตลอดจนตรวจแก้ไขถ้อยคำและการใช้ภาษา
ตลอดมา ก่อให้ผุ้วิจัยเกิดกำลังใจในอันที่จะศึกษาจนคว้าถึงขั้น พระคุณของท่านอาจารย์หาที่สุด
มิได้

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. ประสาท หลักลีลา ซึ่งกรุณาเป็น
กรรมการที่ปรึกษา ให้ความช่วยเหลือแนะแนวในการคิดและการเขียน ทั้งให้การอุปการะคานต่าง ๆ

อาจารย์วิพุธ โสภางค์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิและให้คำแนะนำเบื้องต้น
ยังผลให้ผุ้เขียนตัดสินใจเลือกศึกษาเรื่องนี้ ไม่แต่เท่านั้น ท่านอาจารย์ยังกรุณาช่วยเหลือผู้เขียน
ให้ดำเนินการค้นคว้าไปในทิศทางที่เหมาะสมอีกด้วย นับเป็นความกรุณาแก่ผุ้เขียนอย่างสูง

นอกจากนี้ผุ้เขียนยังได้รับความเมตตาจาก รองศาสตราจารย์ ปราณี ชนชานันท์ และ
คุณปณณ กิมวงศ์โก ช่วยเหลือด้านภาษาอังกฤษ คุณอุทิศ ธรรมโชติ ได้กรุณาเขียนภาพ
ประกอบแทรกหลายภาพ ทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ดูสมบูรณ์ขึ้น คุณจำรัส ปานเจริญ และ
คุณสุเมพร มั่นคง เป็นผู้ช่วยเหลือในเรื่องการอัดโรเนียวและเรียงหน้าโดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย

อนึ่งผุ้เขียนได้รับความเอื้อเฟื้อจากคณะกรรมการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย-
ธรรมศาสตร์ ที่กรุณาให้ทุนอุดหนุนการวิจัยเป็นจำนวนเงินถึง 5,000 บาท ผุ้เขียนขอกราบ
ขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูง

นอกจากนี้ใคร่จะขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้ ผุ้เขียนยังได้รับกำลังใจจาก คุณแม่บุญเย็น คุณภานม
และคุณปิยกานต์ ซึ่งทำให้ผุ้เขียนมีมานะศึกษาจนคว้าและเขียนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี
จึงขอขอบนามไว้เป็นที่ระลึก ณ ที่นี้ด้วย.

บุญยงก์ เกศเทศ

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายในการวิจัย	15
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	15
ขอบเขตของเมืองการ	16
ขอบเขตของการวิจัย	16
คำจำกัดความศัพท์เฉพาะ	17
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย	19
วิธีดำเนินการค้นคว้า	26
2 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีไทย	27
สภาพชีวิตความเป็นอยู่โดยทั่วไปของสตรีไทยในอดีต	27
สมัยกรุงสุโขทัย	27
สภาพบ้านเมือง	27
หลักฐานที่ปรากฏความเป็นอยู่ของสตรี	29
สถานภาพคานทาง ๆ ของสตรี	31
สถานภาพสตรีในคานการศึกษาอบรม	31
สถานภาพสตรีในคานครอบครัว	33
สถานภาพสตรีในคานกฎหมาย	37
สถานภาพสตรีในคานสังคม	42
สถานภาพสตรีในคานการประกอบอาชีพ	45

สมัยกรุงศรีอยุธยา	46
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น	47
สภาพการเมือง	47
สภาพภาพของสตรี	53
สภาพภาพสตรี คำนการ ศึกษาอบรม	53
สภาพภาพสตรี คำนการ อภิการ	53
สภาพภาพสตรี คำนการ กฎหมาย	55
สภาพภาพสตรี คำนการ สังคม	62
สภาพภาพสตรี คำนการ ประกอบอาชีพ	64
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง	65
สภาพการเมือง	65
สภาพภาพของสตรี	68
สภาพภาพคำนการ ศึกษาอบรม	68
สภาพภาพคำนการ อภิการ	70
สภาพภาพคำนการ กฎหมาย	72
สภาพภาพคำนการ สังคม	76
สภาพภาพคำนการ ประกอบอาชีพ	82
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย	84
สภาพการเมือง	84
สภาพภาพของสตรี	87
สภาพภาพคำนการ ศึกษาอบรม	87
สภาพภาพคำนการ อภิการ	89
สภาพภาพคำนการ กฎหมาย	91

สถานภาพศาสนสังคม	๑๓
สถานภาพศาสนการ ประกอบอาชีพ	๑๖
คตินิยมเกี่ยวกับสตรีไทย	๑๘
คตินิยมค่านิยมอุปสมบท	๑๘
คตินิยมค่านิยมอุบาสก	๑๑๒
คตินิยมค่านิยมพรหมสมมติ	๑๒๒
คตินิยมเรื่องสามี	๑๒๕
อิทธิพลสำคัญที่มีต่อสภาพชีวิตของสตรีไทย	๑๓๓
พุทธศาสนา	๑๓๓
คัมภีร์มฆวรรคธรรมศาสตร์	๑๓๗
คัมภีร์อรรถศาสตร์	๑๔๓
๓ สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรม	๑๔๖
สถานภาพสตรีกับการศึกษาอบรม	๑๔๗
โอกาสในการศึกษาอบรม	๑๔๗
วัยศึกษา	๑๔๙
ระบบในวัง	๑๔๙
ระบบนอกวัง	๑๕๐
วิชาที่ศึกษาอบรม เปรียบเทียบตามฐานระหว่างสตรีชั้นสูงกับสตรีสามัญ	๑๕๐
วิชาหนังสือ	๑๕๑
กิจการบ้านเรือนรวมทั้งการประกอบอาหาร	๑๗๑
การฝีมือประดิษฐ์กรรม	๑๘๒
การแกะสลักผลไม้	๑๘๓
การปักผ้า	๑๘๕

การปฏิบัติตนตามโอกาสต่าง ๆ	189
การแต่งกาย	189
การประณิบัติสามี	191
การปฏิบัติตนในสังคม	193
การต้อนรับแขก	194
กิริยารยาท	196
วิธีการประกอบรับ	196
การปฏิบัติหน้าที่	199
ความมีสติควบคุมอารมณ์	201
วิชาญาณศิลป์และดนตรี	207
- สถานภาพสตรี คำนคร อมครวั	210
ทัศนคติเรื่องก รสมรส	210
ทัศนคติของชาย (เกี่ยวกับหญิง)	210
ทัศนคติของหญิง	225
ประเภทของก รสมรส	230
โดยถือจำนวนคู่สมรสเป็นหลัก	231
โดยใช้เรือะเหอเป็นหลัก	237
โดยสภาพของคู่สมรส	240
ระบบการสมรส	243
วัยสมรส	243
การเลือกคู่ครอง	248
การทาบทาม คู่ขอ และหมั้น	255
การทาบทาม	256
การคู่ขอ	260

การเดิน	266
การแต่งงาน	271
บทบาทในครอบครัว	278
ภาระบทบาท	278
บทบาทประจำ	278
หน้าที่พิเศษ	291
ทำหน้าที่เป็นของกำนัล	291
เป็นเครื่องบรรณาการทางการเมือง	292
เป็นเชลยหรือกักจำนำ	293
เป็นทรัพย์สินหรือสิ่งของสำหรับขายฝากหรือชักคอก	295
อำนาจในครอบครัวของสตรี	298
มูลเหตุของอำนาจ	298
วินิจฉัยอำนาจ	300
การใช้แรงงานแทนทรัพย์สิน	300
การขึ้นหญิงมาเป็นภรรยา	301
พรเพียรรับของสตรี	307
การใช้อำนาจบังคับและลักพาหญิงไปเป็นภรรยา	309
อำนาจของสตรีในครอบครัว	311
อำนาจสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรม	311
อำนาจสตรีตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์	314
สถานภาพสตรีตามกฎหมาย	322
สิทธิ	322
การจัดการเรื่องทรัพย์สิน	322
การรับมรดก	330

การปกครองดูแลบุตร	336
การฟ้องหย่า	340
การไต่ถามความผิดของจากกฎหมาย	346
กระบวนการความยุติธรรม	352
การร้องฟ้องคดี	352
การพิสูจน์	355
พิสูจน์คำนำ	357
พิสูจน์ด้วยเพลิง	360
การตัดสินคดีและลงโทษผู้กระทำผิด	362
บทกำหนดโทษในคดีต่าง ๆ	365
คดีความผิดฐาน	366
คดีฉ้อโกง	378
คดีลักพา	383
คดีฉ้อโกง	386
คดีฉ้อโกงกระทำซ้ำเรา	389
คดีฉ้อโกงหญิง	391
คดีฉ้อโกงประเภท	393
คดีฉ้อโกงทรัพย์สิน	395
สถานภาพสตรีตามกฎหมาย	397
สภาพชีวิตความเป็นอยู่	397
การดำรงชีวิต	397
สตรีในวัง	397
สตรีนอกวัง	412

ธรรมเนียมการแต่งกาย ทรงผม และไว้เล็บของสตรี	419
การแต่งกายและทรงผม	419
ประวัติกการแต่งกายและไว้เล็บของสตรีไทย	419
การไว้เล็บ	459
การทักท้วงในระหว่างเพศ	465
การทักท้วงสื่อสาร	468
ไซแนสือ	468
ไซเพลงยาว เป็นสือ	470
บัตถานของสังคม	478
การนิยมในการดำเนินชีวิตและการยอมรับของสังคม	479
ขอการปฏิบัติสำหรับสตรี	481
ขอทักท้วงสตรี	
ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี บางประการ	484
การเลี้ยงพราด	484
ขนบนิยมการมีพิธี	489
ความสัมพันธ์ของ เชบ, สะโ กับกรอมกรัว	490
การรักนวลสงวนตัว	493
สถานภาพสตรี การประกอบอาชีพ	496
โอกาสในการประกอบอาชีพ	496
ประเภทของอาชีพ	497
เกษตรกรรม	497
การขาย	500
ประมง	503

บทที่ ๔	หน้า
รับจ้าง	504
รับราชการ	510
อุตสาหกรรมในครัวเรือน	522
รายได้	527
อาชีพที่ใ้รับยกย่อง	527
4 สรุปผลการศึกษา อภิปราย และข้อเสนอแนะ	528
ความมุ่งหมายในการศึกษา	528
วิธีดำเนินการศึกษา	528
สรุปผลการศึกษา	528
อภิปรายผล	533
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป	535
บรรณานุกรม	536

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยทวาราวดี	421
2 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยศรีวิชัย	422
3 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยลพบุรี	424
4 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยลพบุรี	425
5 เครื่องแต่งกายสตรี สมัย เชียงแสน	426
6 เครื่องแต่งกายชายหญิง สมัย เชียงแสน	427
7 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยสุโขทัย	431
8 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยสุโขทัย	432
9 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยสุโขทัย	433
10 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา	434
11 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา	436
12 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา	437
13 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา	438
14 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา	440
15 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา	442
16 เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา	443
17 เครื่องแต่งกายสตรีในราชสำนัก สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)	445
18 เครื่องแต่งกายสตรีชาววัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)	446
19 เครื่องแต่งกายของสตรีผู้อันจะกิน ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)	337

บทนำ

ปัญญาสกล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน และปัญญาสพระราชชาติที่ว่าด้วยการจัดการคุณกตซึ่งและกตกันหญิง แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า มนุษย์ทุกคนนั้นเกิดมาามีความเป็นอิสระเสรีและเสมอภาคกันในเกียรติศักดิ์และสิทธิ ไม่ว่าจะเป็นเพศใด¹ ดังมีข้อความตอนหนึ่งของกฎบัตรสหประชาชาติที่แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาาร่วมกันในอันที่จะส่งเสริมความเสมอภาคในสิทธิของบุรุษและสตรีว่า

"เราบรรดาประชาชนแห่งสหประชาชาติได้ตั้งเจตจำนง...ที่จะยืนยันความเชื่อมั่นในสิทธิมนุษยชนอันเป็นหลักมูลในเกียรติศักดิ์และคุณค่าของมนุษย์บุคคล ในสิทธิอันเท่าเทียมกันของบุรุษและสตรีและของประชาชาติใหญ่น้อย"²

หลักเกณฑ์ที่ยืนยันไว้ในกฎบัตรถึงความเชื่อมั่นในสิทธิมนุษยชนและความเท่าเทียมกันระหว่างชายหญิงเช่นนี้ ทำให้ผู้วิจัยบังเกิดความคิดว่า การยึดถือปฏิบัติในชีวิตจริงนั้น สตรีได้เคยมีสิทธิอันชอบธรรมซึ่งมีผลทำให้สถานภาพของสตรีมีความมั่นคงทัดเทียมกับบุรุษทั้งในด้านการดำรงชีวิตของตนและการยอมรับในสังคมหรือไม่ เนื่องจากมีคำกล่าวถึงคตินิยมของสตรีโดยทั่วไปแต่เดิมมานั้นว่า เมื่อน้อยอยู่ในความปกครองของบิดามารดา เมื่อสมรสออกเรือนแล้วอยู่ในความปกครองของสามี และเมื่อชราภาพอยู่ในความดูแลของบุตร ซึ่งเห็นได้ว่าสตรีไม่มีอิสรภาพ เป็นของตนเองโดยสมบูรณ์เลยตลอดอายุขัย นอกจากนี้ยังมีความเปรียบไปในทำนองกำกวมอีกด้วยว่า

¹ องค์การสหประชาชาติ "คำอารัมภบทแห่งกฎบัตรสหประชาชาติ" และ "บทความแปลย่อมาจากปัญญาสพระราชชาติว่าด้วยการจัดการคุณกตซึ่งและกตกันหญิง" พิมพ์โดยโรเนียว 3 หน้า.

² กฎบัตรสหประชาชาติ มนุ อนาคตบุคคล แปล หน้า 1.

"ลูกหญิงซึ่งมีอายุควรมีคู่ไม่มีคู่ยอมเป็น เช่นก่อนอุปาทวห้อยอยู่เหนือหลังคา เรือน"¹

ข้อความเหล่านี้ทำให้บังเกิดข้อคิดเพิ่มเติมขึ้นอีกว่า สิทธิมนุษยชนอันชอบธรรมของสตรีแต่ดั้งเดิมมา มีอยู่บ้างหรือไม่ ถ้ามีจะอยู่ในลักษณะสภาพอย่างไร และเพราะเหตุใดจึงมีคตินิยมหรือข้อความที่เป็นไปในทำนองเหยียดคุณค่าของสตรี ปัญหาเหล่านี้ถ้าได้พิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ ตลอดจนแนวพฤติกรรมที่ปรากฏทั้งในค่านพัตินัยและนิตินัยแล้ว ก็คงจะทราบได้ว่าสตรีมีสถานภาพความเป็นอยู่ดีกว่า, ค่อยกว่า หรือเสมอภาคกับบุรุษในเรื่องใดบ้าง

ความคิดทั้งสองประการนี้ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจใคร่ศึกษาให้ชัดเจนเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีไทยในสังคม โดยเฉพาะที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์

กล่าวกันว่าฐานะความเป็นอยู่ของสตรีไม่ว่าชาติใดยอมค้อยกว่าบุรุษเสมอ ในอดีตกาลสตรีในประเทศบาบิโลน ราวปี 2445 ก่อนพุทธศักราช พระเจ้าฮัมมูราบี กษัตริย์แห่งชาวบาบิโลน ได้จัดทำประมวลกฎหมายขึ้นมาฉบับหนึ่งชื่อว่า "ประมวลกฎหมายฮัมมูราบี" (The Code of Hammurabi) ซึ่งถือกันว่าเป็นกฎหมายฉบับที่เก่าแก่ที่สุดของโลกที่มีความสมบูรณ์ที่สุด และได้ถือเป็นแบบอย่างของกฎหมายของประเทศต่าง ๆ ในยุคต่อมา

ประมวลกฎหมายฉบับนี้กล่าวถึงลักษณะครอบครัวและฐานะความเป็นอยู่ของสตรีไว้สรุปไว้ว่า²

1. การสมรสเป็นไปในลักษณะซื้อขาย ซึ่งบิดามารดาของทั้งสองฝ่ายเป็นผู้จัดการโดยตลอด
2. ถือว่าสามีภรรยาเป็นบุคคลเดียวกัน จะต้องรับผิดชอบร่วมกันทั้งในเรื่องหนี้สินและอื่น ๆ เช่นสามีจะต้องรับผิดชอบหนี้สินที่ภรรยาก่อขึ้น แม้ว่าจะก่อขึ้นก่อนการสมรสก็ตาม
3. การหย่า กระทำได้ง่ายมาก โดยเฉพาะฝ่ายสามีจะหย่าเมื่อใดก็ได้ตามต้องการ แต่จะต้องคืนสินเดิมให้กับภรรยา
4. สตรีหม้ายที่สามีถึงแก่กรรม มีสิทธิที่จะสมรสใหม่ได้ แต่ต้องได้รับอนุญาตจาก-

¹ พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ นิทานเวตาล หน้า 240.

² อุกฤษ มงคลนาวิน ประวัติศาสตร์กฎหมายต่างประเทศ (สากล) หน้า 2 - 4.

ศาลก่อน

5. ฝ่ายภรรยาเมื่อไม่สามารถจะมีบุตรได้ต้องจัดหาภรรยาให้สามีอีกเพื่อให้มีบุตร (ภรรยาที่หาให้ใหม่มาจากสาวใช้ในบ้าน) ซึ่งถ้าภรรยาไม่จัดการหาให้ สามีอาจไปหาหญิงอื่นมาเป็นภรรยาได้อีก (ให้โอกาสแก่สามีในการมีภรรยาได้อีก)

6. ฐานะในครอบครัวของภรรยาหลวงดีกว่าภรรยาอื่น

กล่าวได้ว่าฐานะสภาพความเป็นอยู่ของสตรีตามประมวลกฎหมายฉบับนี้ สตรีมีสิทธิไม่ด้อยกว่าบุรุษมากนัก

ทางตะวันออก ในประเทศอินเดียสมัยยุคแรกเริ่ม มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ไทรเพทว่า ภรรยามีความเสมอภาคกับสามีทุกสถาน ทั้งในด้านการปกครองครอบครัว เคหสถาน ทรัพย์สินสมบัติ ตลอดจนในพิธีชายัญ ถ้าไม่มีสตรีเข้าร่วมด้วยแล้วก็ไม่สามารถจะทำให้พิธีสมบูรณ์ได้¹ เมื่ออินเดียมีพระคัมภีร์ธรรมศาสตร์ในสมัยต่อมา ก็ยังมีข้อความที่กล่าวสคู่คี่สตรีไว้ว่า

"เป็นที่รวมคุณงามความดีทั้งหมดของสวรรค์บนพื้นพิภพ"² ตลอดจนในคำกล่าวของพระมนู ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผู้รจนาคัมภีร์นี้ก็มีข้อความที่แสดงให้ประจักษ์ถึงฐานะของสตรีว่าได้รับเกียรติยกย่องสูงส่งมาก เช่นกล่าวว่า

"เป็นเสมือนหนึ่งพระประธานในครอบครัว...ครอบครัวใดที่สตรีหาความสุขมิได้ ครอบครัวนั้นย่อมมีแต่ความพินาศหายนะ และตรึงกันข้าม หากครอบครัวใดสตรีได้รับความสุขกายสบายใจ ครอบครัวนั้นย่อมถึงพร้อมด้วยความรุ่งเรืองไพบูลย์..."³

"ณ ที่ใดที่มีการให้เกียรติแก่สตรี ณ ที่นั้นมีเทพอาศัยอยู่"⁴

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี" พระราชนิพนธ์ทางธรรม หน้า 155.

² ราชกุมารี อมฤต เการ์ "ฐานะของสตรีอินเดียในปัจจุบัน" เรื่องอุไร กุศลาลัย แปล จันทร์เกษม 87 : 21 - 22, มีนาคม - เมษายน 2512.

³ ด.

⁴ ยวาทะลาล เนห์รู พบอินอินเดีย เล่ม 1 กรุณา กุศลาลัย แปล หน้า 384.

ต่อมาในยุคมหากาพย์ก็ยังเห็นอุดมคติอันสูงส่งเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีอื่นเสียว่า ได้รับความนิยมยกย่องให้เป็นศูนย์กลางของชีวิตทั้งในครอบครัวและสังคม¹ ไม่มีข้อความตอนใดที่แสดงให้เห็นว่าฐานะของสตรีค่อนกว่าบุรุษ แม้ในสมัยพุทธกาลสตรีอื่นเสียก็ยังได้รับเกียรติให้บูชาได้ แต่เมื่อพิจารณาจากประวัติความเป็นมาของสตรีอื่นเสีย ซึ่ง สังข์ พชรโนทัย ได้ศึกษาค้นคว้าไว้กลับปรากฏว่า ในสมัยพระเวท (ประมาณ 4000 ปีมาแล้ว) สตรีมีสภาพเหมือนสัตว์เลี้ยงของบุรุษ โดยบุรุษมีอำนาจจะกระทำการใดๆก็ได้ เป็นทนายให้ทำงานหนัก ทำการุณกรรม ตลอดจนขับไล่หยาราง เอาตัวไปขาย หรือแม้แต่จะฆ่าเสียเลยก็ยอมทำได้ - ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจกว่าฐานะของสตรีอื่นเสียตกต่ำมาก ไม่มีสิทธิเสรีภาพหรือไม่ได้รับเกียรติยกย่องสรร เสริญเลย ซึ่งขัดแย้งกับข้อความในคัมภีร์ไตรเพทที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกล่าวไว้ ทั้ง ๆ ที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน จึงเป็นข้อสงสัยใคร่ชวนให้ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าความเป็นจริงของสถานภาพสตรีอื่นเสียในยุคสมัยดังกล่าวนั้นเป็นเช่นไรแน่ ก็มาพบข้อขัดแย้งเพิ่มขึ้นอีกในข้อเขียนของ ยวาทะลาด เนห์รุ ซึ่งกล่าวถึง "พระคัมภีร์มนุษยธรรมศาสตร์" อันเป็นตำรากฎหมายโบราณของอินเดียฉบับที่กลัทธิสตรี, การสมรส, การหยาราง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมอินเดียไว้ บทบัญญัติในพระคัมภีร์ดังกล่าวมีข้อความที่แสดงให้เห็นว่า สตรีไม่มีสิทธิเสรีภาพเลย ฐานะในทางกฎหมายก็มีลักษณะเป็นเพียงวัตถุสินค้าเท่านั้น ซึ่งขัดแย้งกับคำกล่าวของพระมนูเองตามที่ราชกุมารี อมฤต เการ ได้แสดงไว้ดังที่ผู้วิจัยยกมากล่าวตอนต้นแล้ว

ข้อขัดแย้งทั้งสองประการนี้ ผู้วิจัยจะไต่ล้งคว้าเห็นว่าเป็นอย่างไร แต่จะพิจารณาข้อความอันเป็นหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ไตรเพทเป็นสำคัญ เนื่องจากข้อความนี้กล่าวยกย่องสรร เสริญให้เกียรติสตรีว่ามีความเสมอภาคกับบุรุษในทุกสถาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการกล่าวขวัญถึงภรรยาครั้งแล้วครั้งเล่าว่า "เป็นภาคีผู้เสมอภาค"⁴ จึงชวนให้คิดว่า ในยุคแรกเริ่มแห่งคัมภีร์พระเวทนั้น

¹ ราชกุมารี อมฤต เการ น.ค.

² สังข์ พชรโนทัย ฐานะของสตรีไทยแต่โบราณถึงปัจจุบันกาล หน้า 23 - 24.

³ ยวาทะลาด เนห์รุ ล.ค. หน้า 383.

⁴ ราชกุมารี อมฤต เการ ล.ค. หน้า 27.

สตรีนั้นจะมีฐานะเท่าเทียมกับบุรุษ แต่ในช่วงระยะหลังต่อมาฐานะของสตรีก็ลดต่ำลง ฤทธิกรอน สิทธิที่พึงจะมีทั้งในทางกฎหมาย, สังคม และอื่น ๆ เป็นเหตุให้สตรีหมดอิสรภาพไป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่า การที่สถานภาพของสตรีจีนเคยที่เคยสูงส่งอยู่สมัยหนึ่ง กลับตกต่ำลงจนนี้ มีสาเหตุเนื่องจากคตินิยมที่พวกพวกที่ปกครองไปอยู่ในอำนาจของชนชาติอื่นซึ่งมีภูมิธรรมต่ำกว่า และชนชาติเหล่านั้นได้นำประเพณีของศาสนาอิสลามที่อนุญาตให้ชายมีภรรยาได้หลายคนเข้าไปเผยแพร่ เป็นเหตุให้เกิดประเพณีที่ผิด ๆ กักขังทวงแหวนสตรีจีน อันมีผลทำให้สตรีขาดอิสรภาพมาแต่บัดนั้น

ทางคานจิ้นโบราณ มีปรากฏหลักฐานในสมัยราชวงศ์โจว (ประมาณ 1543 - 1143 ปีก่อนพุทธศักราช) จากหนังสือชิ่งจิง (The Shih Ching) ซึ่งขงจื๊อรวบรวมคำร่ายกรองและบทเพลงเก่า ๆ อันเป็นแนวความคิดของจีนในสมัยก่อนราชวงศ์โจว หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่าจีนในสมัยนี้มีบุตรหญิง คอยเหตุลูกหญิงนั้นเมื่อสมรสแล้วต้องตกไปเป็นสมบัติของครอบครัวสามี บิดามารดาไม่มีสิทธิในตัวบุตรนั้นอีก เสฉูบร โกเศศ ได้กล่าวถึงคตินิยมของจีนว่า

"...ถือโคตรสกุลข้างฝ่ายพ่ออย่างเดียว (Patrilineal) ว่าเป็นญาติ ส่วนญาติข้างฝ่ายแม่ถือว่าเป็นคนอื่นไม่ใช่ญาติ ถ้าญาติข้างฝ่ายแม่แม่จะเป็นตายายโดยตรง เมื่อตกทุกข์ได้ยากจะมาอาศัยอยู่กับลูกสาว ลูกเขยไม่ได้ ผิดธรรมเนียม ถ้าใครฝ่าฝืนก็ผิดจารีตประเพณี เมื่อแต่งงานบุตรชาย ญาติข้างฝ่ายเจ้าสาวจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับหรือรวมในการกินเลี้ยงไม่ได้ ผิดธรรมเนียมเหมือนกัน ถ้าเป็นญาติฝ่ายพ่อจะเป็นปู่ย่าและญาติคนอื่นที่เกี่ยวเนื่องกัน ย่อมมีสิทธิอาศัยอยู่ได้เมื่อจำเป็น และหญิงชายที่รวมเข้าเกี่ยวข้องกันจะแต่งงานกันไม่ได้ และหญิงเมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องไปอยูบ้านฝ่ายชาย (Patrilocal) ฝ่ายชายจะไปอยูบ้านหญิง (Matrilocal) ไม่ได้..."²

นอกจากคตินิยมดังกล่าวแล้วในด้านการเลือกคู่ครอง สตรีจีนไม่มีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองด้วยตนเอง ต้องมีแม่สื่อหรือบิดามารดาเป็นผู้จัดการให้ และเมื่อสมรสแล้วฐานะในครอบครัว

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว น.ค.

² เสฉูบร โกเศศ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน หน้า 105.

ก็คือน้อยกว่าสามีมามาก ทั้งนี้เนื่องจากสังคมของบุตรชาย¹ ยังมีความเชื่อและคตินิยมอีกหลายประการ ที่มีผลให้สตรีจีนตกอยู่ในฐานะที่ไม่มีอิสระเป็นตัวของตัวเองเลย ในคำพูดของมารดา เมื่องจอตคนหนึ่ง ซึ่งได้รับความนิยมนกยของลรร เสรีจากคนทั้งปวง คำพูดนั้นนางได้โต้ตอบกับบุตรชายว่า

"เกิดมาเป็นลูกผู้หญิงไม่ควรจะตัดสินใจอะไรสำหรับตัวเอง เพราะว่าเธอควรจะอยู่ในความปกครองดูแลของบุคคลต่าง ๆ เมื่อยังเป็นเด็กก็ต้องมีความเคารพและอยู่ในโอวาทของผู้อุปการัง เมื่อแต่งงานก็ต้องเชื่อคำแนะนำของสามี เมื่อเป็นหม้ายก็ต้องเชื่อคำเตือนและอยู่ในความดูแลของลูกชาย"²

ส่วนทางโลกตะวันตก ประเทศโรมันโบราณในยุคหลังจากสร้างกรุงโรมแล้วประมาณ 200 ปี³ มีกฎหมายบัญญัติให้สตรีอยู่ในความปกครองของสามี และให้อ่านาสามีในการหย่าร้าง หรือลงโทษภรรยาตามความพอใจ นอกจากนี้ยังอาจฆ่าหรือขายไปเป็นทาสก็ได้⁴ ประเทศกรีก (ประมาณ 287 - 277 ปีก่อนพุทธกาล) มีกฎหมายของลิสซุโกส บังคับให้เด็กหญิงเข้าโรงเรียนอบรมคล้ายกับเด็กชาย มีการฝึกซ้อมกำลังกาย, ร้องเพลง, เต้นรำ ในการสมรสก็กำหนดให้ชายสมรสเมื่ออายุ 30 ปีขึ้นไป และจะมีภรรยาได้เพียงคนเดียวเท่านั้น การสมรสก็ไม่มีพิธีอะไรเลย จะมีธรรมเนียมลักพาตัวไปก่อนและมาอยู่กินกันจนอย่างเปิดเผยภายหลัง⁵ ต่อมาในสมัยของเพริคลีส** (Pericles) ระหว่าง พ.ศ. 74 - 144 สตรีไม่มีอิสระภาพเลย มักจะถูกกักขัง

¹ เพ็ชรี สุนทร ประวัติอารยธรรมจีน หน้า 25.

² ภ. หน้า 51.

* กรุงโรมสร้างขึ้นก่อนพุทธกาล 210 ปี หลังจากสร้างกรุงโรมแล้วเป็นสมัยการปกครองในยุคที่พระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศ.

³ ม.จ. ทองทิพย์ ทองใหญ่ ปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ประเทศโรมัน หน้า 16 - 17.

⁴ ม.จ. ทองทิพย์ ทองใหญ่ ปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ประเทศกรีก หน้า 55 - 56.

** เป็นสมัยเกี่ยวกับโสกราตีส (Socrates) นักปรัชญาคนสำคัญของกรีก ผู้เคยได้สนทนากับนางอัสพาเซีย (Aspasia) ซึ่งเป็นภรรยาคนที่สองของเพริคลีส.

ให้อยู่ภายในบ้าน จะมีโอกาสออกนอกบ้านเมื่อมีงานพิธีกรรมต่าง ๆ แต่จะต้องมีบิดา พี่ชาย หรือ
สามีควบคุมไป นอกจากนี้ยังต้องใช้ผ้าคลุมหน้าอีกด้วย หากเป็นเวลากลางคืนต้องขึ้นแคร่มีคนหาม
และคนถือคบจุไฟ กล่าวได้ว่าสตรีศรีภักดีควบคุมเข้มงวดยิ่งกว่าเดิม

ในปี ค.ศ. 1804 ซึ่งเป็นเวลาใกล้ปัจจุบันนี้ ในประเทศฝรั่งเศสมีกฎหมายฉบับหนึ่ง
ซึ่งมีชื่อว่า "ประมวลกฎหมายนโปเลียน" จัดทำในรัชกาลพระเจ้านโปเลียน มีบัญญัติให้หญิง
มีสามีมีฐานะค้ำกว่าสามีมาก ทั้งนี้เนื่องจากอิทธิพลของพระเจ้านโปเลียนที่มีความเคยชิน
กับชีวิตความเป็นอยู่จารีตประเพณีของชาวเกาะคอรัซีการอื่นเป็นบ้านเกิด กล่าวคือ ประเพณีของ
ชาวเกาะนี้ถือว่าสามียอมมีอำนาจเด็ดขาดในครอบครัว จะกระทำการใด ๆ ก็ได้ ภรรยาต้องอยู่
ในโอวาท และจะต้องปฏิบัติตามทุกประการ²

แม้จะล่วงเลยมาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก็ตาม สถานะความเป็นอยู่ของสตรีก็ยัง
ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ก็กล่าวได้ว่ามีความเป็นอยู่ดีกว่าเดิม เพราะประมวลกฎหมายของประเทศ
ต่าง ๆ ได้ปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมที่วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตาม
แม้ว่าสตรีหลายชาติจะมีสิทธิเสรีภาพในด้านการศึกษา หรือเลือกคู่ครองได้เองก็ตาม แต่ก็ยังมีข้อ
ขัดแย้งในเรื่องสิทธิบางประการอีก เป็นต้นว่า อังกฤษมีความเสมอภาคกันในด้านวัฒนธรรม
ตัวเดียว เมียเดียว แต่ส่วนในเรื่องการพ้องหย่านั้นสตรีเสียเปรียบบุรุษ³ และค่าแรงงานก็ไม่ได้รับ
ความเป็นธรรม⁴ แม้แต่ในสวิสเซอร์แลนด์ สตรีก็ยังไม่มีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง⁵ เป็นต้น

ส่วนสภาพภาพของสตรีไทยเราตั้งแต่โบราณมานั้นมีหลายประการคล้ายคลึงกับสภาพสตรี
ในประเทศต่าง ๆ ในยุคสมัยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ดังปรากฏว่า ในสมัยกรุงสุโขทัย สตรีไทย

¹
ดู. หน้า 132 - 134.

²
อุกฤษ มงคลนาวิน ๑๓๑. หน้า 21.

³
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๓๑. หน้า 148.

⁴
พิทยา สายบุญ โลกสมมุติ หน้า 37.

⁵
ดู.

มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษหรืออาจจะมากกว่าในบางประการ มีปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก
 ตลอดจนใน "มังรายศาสตร์" ซึ่งเป็นกฎหมายที่พระเจ้าเม็งรายมหาราชได้ทรงบัญญัติไว้ ต่อมาในสมัย
 เชียงใหม่และเป็นกษัตริย์ในสมัยเกี่ยวกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ทรงบัญญัติไว้ ต่อมาในสมัย
 กรุงศรีอยุธยาฐานะของสตรีโดยทั่วไป ในก้นพดกนิยน์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยกรุงสุโขทัยมากนัก
 หลักฐานในวรรณคดีหลายฉบับ กล่าวถึงสตรีว่ามีบทบาทในสังคมหลายด้าน และมีสิทธิเสรีภาพมาก
 เช่นในลิลิตพระลอ, ภาพหอโกลงพระศรีมโหสถ, โกลงนิราศ ตลอดจนกลอนเพลงยาวและ
 เพลงชาวบ้านต่าง ๆ ฐานะของสตรีในด้านนิติบัญญัติต่ำกว่าเดิม ด้วยได้มีกฎหมาย
 พระไอยการลักษณะต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่น พระไอยการลักษณะขัวเมียกัถิ พระไอยการลักษณะ
 มรดกกัถิ ทางนิติบัญญัติจากคหิทธิสตรีให้ลดน้อยลง ตลอดจนสร้างค่านิยมให้สตรียึดถือปฏิบัติอยู่
 ในกรอบจารีตประเพณีโดยเคร่งครัด ทั้งนี้เนื่องจากพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นต้องการสร้าง
 ความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่ชาติไทย โดยเฉพาะสภาพความเป็นอยู่ในครอบครัว ประกอบกับมีต่าง
 ชาติมาเจริญสัมพันธไมตรีติดต่อกับชาติไทยอยู่เสมอ อาจมีข้อหวั่นเกรงว่าชนในชาติจะละทิ้งวัฒนธรรม
 ประเพณีอันดีงามแต่เดิมเสีย จึงตราพระราชบัญญัติเพิ่มขึ้นอีก เช่น พระราชบัญญัติห้ามสตรีไทย
 เสพเมถุนกับชาวต่างประเทศ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี แม้สตรีจะไม่มีความสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษในด้านนิติบัญญัติก็ตาม แต่ในด้าน
 พดกนิยน์สตรีไทย มีบทบาทเท่าเทียมกับบุรุษหรืออาจจะมากกว่าในบางกรณี ดังปรากฏหลักฐานใน
 จดหมายเหตุของชาวต่างประเทศหลายคนที่เข้ามาพำนักอยู่ในสมัยนั้น เช่น เมอร์ลีเออร์ เกอราลด์
 นิโกลาส์ แชรแวงส และนอกจากนี้หลักฐานในประวัติศาสตร์ก็ยังมีบันทึกไว้เกี่ยวกับการรบเคียงบา
 เคียงไหลกับบุรุษในสงครามสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จากหลักฐานที่ปรากฏนี้แสดงให้เห็นว่า
 สตรีไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยามีฐานะความเป็นอยู่ไม่ด้อยกว่าสตรีชาติอื่น ๆ ดังกล่าวแล้ว

ต่อมาถึงสมัยกรุงธนบุรี เป็นช่วงของการทำศึกสงคราม ฐานะของสตรีไม่เปลี่ยนแปลง
 ไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนา
 กรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานี แม้นบ้านเมืองจะยังไม่สงบจากศึกสงครามรอบด้าน แต่ก็เห็นว่ามิ
 การรบเบาบางลงกว่าเดิม กล่าวได้ว่าสภาพความเป็นอยู่ของสตรีในระยะนั้นยังคงมีบทบาทใน
 ทางกรปกครองอยู่บ้าง เช่น ในเรื่องท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทร แต่ส่วนใหญ่ มีสภาวะคาม
 แบบเดิม กล่าวคือในทางนิติบัญญัติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงนำกฎหมายเก่า

ครั้งกรุงศรีอยุธยาที่เหลือกระจายอยู่เพียง 1 ใน 10¹ นั้นมารวมและโปรดให้ชำระขึ้นใหม่ พร้อมทั้งไต่ทรงตราพระราชกำหนดเพิ่มเติมขึ้นอีก และโปรดให้ใช้กฎหมายที่ทรงชำระแล้วนี้เป็นกฎหมายสำหรับแผ่นดินสืบไป ฉะนั้นสิทธิของสตรีในทางกฎหมายจึงค้อยกว่าบุรุษ แต่ในด้านพฤตินัยยังคงตกเทียมหรือมากกว่าบุรุษอยู่ในบางกรณี แม้ในสมัยรัชกาลที่ 2 และที่ 3 ก็กล่าวกันว่าสถานะภาพของสตรียังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก เป็นต้นว่าสตรียังถูกบุรุษนำไปขายได้ หรือโอกาสในการศึกษาก็ไม่ใช่อีกอย่างกว้างขวาง

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งนับเป็นสมัยแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ไทยได้ทำสนธิสัญญากับประเทศในยุโรป วัฒนธรรมตะวันตกก็ได้เริ่มแพร่เข้าสู่ประเทศไทยด้วยอิทธิพลหนึ่ง สตรีไทยบางคนในสมัยนี้จึงมีโอกาสดูเรียนวิชาหนังสือและขนบธรรมเนียมราชการเช่นเดียวกับชาย นอกจากนี้ก็มีสตรีมีชนชั้นวรรณะ คือนางบริดเลย์ แมททูน และ นางโยเนส² ตลอดจนนางแอนนา เลียวโนเวนส์ มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษให้แก่สตรีไทยในวังหลวง และแมนนอกเมืองหลวงในปี พ.ศ. 2408 ก็มีการตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกการฝีมือให้แก่สตรีและเด็กอีกด้วย นับว่าสตรีในสมัยนี้มีฐานะดีขึ้นกว่าแต่ก่อนบ้าง ในทางกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงโปรดให้ยกเลิกขบถปฏิบัติเรื่องตัวชายเมีย พ่อแม่ขายบุตรเสีย เนื่องจากทรงเห็นว่าไม่ให้ความยุติธรรมแก่สตรี

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงดำเนินตามพระราชปณิธาน กล่าวคือ ได้ทำนุบำรุงการศึกษาของสตรีให้เป็นปึกแผ่น ทรงสร้างโรงเรียนสำหรับกุลสตรีขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2423* โดยรับบุตรหลานของเจ้านายเข้าเรียน และในปี พ.ศ. 2444 ก็โปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีซึ่งเป็นบุตรหลานของราษฎรตามด้วยขึ้นอีก**

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 153.

² สงวน อ้นคง สิ่งแรกในเมืองไทย หน้า 396.

*คือ "โรงเรียนสุนันทาลัย" เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ (พระนางเรือล่ม)

** เดิมชื่อ "โรงเรียนบำรุงสตรีวิทยา" ต่อมาโปรดฯ ให้ย้ายโรงเรียนของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถมารวมด้วย แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น "โรงเรียนเสาวภา"

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสตรีไทยเริ่มมีสิทธิในด้านการศึกษามากได้ใกล้เคียงกับชาย การที่ทรงวางรากฐานสร้างสถานภาพสตรีให้สูงขึ้นด้วยวิธีการให้การศึกษาแก่สตรี อันเป็นเรื่องสำคัญนี้ นับได้ว่าเป็นพื้นฐานในเรื่องสิทธิและหน้าที่ของสตรีในสังคมในเวลาต่อมา

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมบางอย่างที่ล้าสมัยเสีย เพื่อเปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทในทางสังคมมากยิ่งขึ้น ทรงนำแบบวัฒนธรรมตะวันตกบางประการมาใช้ในการปรับปรุงประเทศ ส่วนในด้านการยกฐานะสตรีไทย พระองค์ทรงสนับสนุนทั้งในทางการศึกษา การสังคม และนอกจากนี้ในทางกฎหมาย พระองค์ทรงพระราชดำริที่จะให้ยึดถือแบบ "นิว เดียว เมีย เดียว" แบบวัฒนธรรมยุโรป และทรงแพร่ความคิดนี้ในพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ของพระองค์อยู่เสมอ โดยทรงกล่าวว่า

"...มีผู้พูดกันอยู่หลายคนว่าถึงเวลาแล้วที่ไทยเราควรจะใช้ธรรมเนียมมีเมียคนเดียว, แต่ก็ไม่ใคร่เต็มใจจะเป็นผู้เริ่มถือธรรมเนียมนั้นโดยเกรงครัดเลย แม้ผู้ที่ได้ไปเรียนยุโรปกลับมาก็ยังมีเมียมาก ๆ เหมือนกัน, เพราะฉะนั้นจะหวังความเปลี่ยนแปลงจากคนพวกที่เรียกว่า 'หัวนอก' อย่างไรได้ ใครมีเมียคนเดียวออกจะถูกหัวว่าเป็นคนโง่ด้วยซ้ำ การมีเมียหลาย ๆ คน ไม่ทำให้ต้องรับความเสื่อมเสียอย่างไรเลย... ฉะนั้นจะมีที่หวังอยู่ที่แท้ที่ตัวผู้หญิงเองเท่านั้น; ถ้าเมื่อไรผู้หญิงไทยที่ดี ๆ พร้อมใจกันตั้งกติกาไม่ยอมเป็นเมียคนที่เลี้ยงผู้หนึ่งไว้อย่างเลี่ยนไก่เป็นฝูง ๆ เท่านั้นแหละ, ผู้ชายพวกมักมากในกามจึงจะต้องกลับความคิดและเปลี่ยนความประพฤติ"¹

ข้อความข้างต้นแสดงว่าพระองค์ทรงมีทัศนคติที่ดีต่อสตรีโดยไม่ยากให้สตรีต้องตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้น ฉะนั้นจึงได้ทรงพยายามหาหนทางช่วยยกฐานะสตรีเป็นลำดับมา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2457 ทรงโปรดฯ ให้ประกาศกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครุฑมกรั้วแห่งข้าราชการในพระราชสำนักขึ้น ดังมีข้อความกำหนดสถานภาพของภรรยาว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หัวใจชายหนุ่ม รามจิตติ (นามแฝง)

“คือหญิงที่ไ้กระทำการแต่งงานสมรสตามประเพณีเมือง หรือที่ชายเลี้ยงดูโดยให้อยู่รวมเคหสถานและยกย่องเชิดชูตาโดยเปิดเผย เพราะฉะนั้นห้ามมิให้รับจดทะเบียนหญิงนครโสเภณี หรือหญิงแพศยา หรือหญิงซึ่งชายสมรสด้วยเป็นครั้งคราวนั้น เป็นอันขาด อนึ่ง หญิงที่ชายสมรสอยู่ด้วยโดยอาการที่เรียกว่าเป็น “เมียลับ” คือไม่ออกหน้าออกตา และมีโคอยู่รวมเกหสถาน ห้ามมิให้รับจดทะเบียนเป็นภรรยาเป็นอันขาด”¹

จากหลักฐานดังกล่าวเป็นข้อคิดที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงตระหนักถึงฐานะของสตรีไทยแต่เดิมว่า คงตกต่ำไร้สิทธิเสรีภาพ ฉะนั้นจึงทรงพยายามหาหนทางช่วยยกฐานะตลอดมา

จากแนวพระราชดำริของพระองค์ และกฎมณเฑียรบาลที่ได้ทรงพระกรุณาตราขึ้นไว้นี้ได้กลายมาเป็นแนวนโยบายของคณะราษฎร ซึ่งยึดอำนาจและเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 โดยได้ออกกฎหมายประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 2478 ให้ชายมีสิทธิจดทะเบียนสมรสกับภรรยาได้เพียงคนเดียว ซึ่งก็ยังคงใช้ปฏิบัติกันสืบต่อมาจนบัดนี้

ในปัจจุบันนี้ สตรีไทยได้รับสิทธิเท่าเทียมกับบุรุษในเกือบทุกด้าน เป็นต้นว่าด้านการเมือง สังคม การศึกษา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เรื่องที่เกี่ยวกับสิทธิความเสมอภาคกับบุรุษนั้น สตรีไทยมีความก้าวหน้ายิ่งกว่าสตรีชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติ แต่อย่างไรก็ดี ยังคงมีกฎเกณฑ์ตลอดจนบทบัญญัติบางประการในกฎหมายที่จำกัดสิทธิของสตรีอยู่อีก มิได้รับการพิจารณาแก้ไขให้สอดคล้องกับสภาพของเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้นจึงได้มีการเรียกร้องสิทธิกันขึ้น เช่น ในเรื่องการประกอบอาชีพ มีบทบัญญัติในกฎหมายระเบียบข้าราชการพลเรือนฉบับ พ.ศ. 2479 จำกัดสิทธิสตรีในการประกอบอาชีพ และได้มีการแก้ไขปรับปรุงตามคำร้องเรียนในปี พ.ศ. 2495 ทำให้สตรีไทยมีโอกาสประกอบอาชีพได้เท่าเทียมกับบุรุษอยู่บ้าง แต่ในบางกรณีก็มิได้รับการพิจารณาแก้ไขตามคำเรียกร้อง เช่น บทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่ว่า—

¹ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์ ราชสำนักไทย หน้า 529.

² จีระภา รัตนวิบูลย์ “สตรีกับการแก้ไขกฎหมาย” ข่าวราชการ 6 : 14 : 26 - 32, มิถุนายน 2512.

ด้วยเรื่องส่วนตัว, สันนิบาต, การทำนิติกรรม และกฎหมายอาญาในเรื่องการฟ้องหย่าซึ่งสตรีไทยกลุ่มหนึ่งได้เสนอเรื่องราวจนขอให้การพิจารณาแก้ไขอีกเช่นกันในต้นปี พ.ศ. 2512¹ ในคำร้องเรียนนั้นอ้างถึงบทบัญญัติดังกล่าวว่าสตรีถูกกีดกัน และจำกัดสิทธิจนไปได้รับความเป็นธรรม

นอกจากนี้ยังมีข้อปลุกบอยอื่น ๆ อีกทั้งที่มีบัญญัติไว้ในกฎหมาย, ระเบียบหรือกฎกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ซึ่งมีข้อความที่แสดงให้เห็นเด่นชัดว่าสตรีมีสถานะภาพไม่ทัดเทียมกับบุรุษ เช่น ระเบียบของกระทรวงการต่างประเทศจะไม่ออกหนังสือเดินทางไปต่างประเทศให้แก่ภรรยาผู้ซึ่งไม่ได้รับคำยินยอมจากสามีเป็นลายลักษณ์อักษร กรณีเดียวกันนี้ในประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย สิงคโปร์ และมาเลเซีย ไม่ต้องปฏิบัติเช่นนั้น หรือสิทธิในการประกอบอาชีพตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2497 ที่ให้อำนาจกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ในการออกกฎเกณฑ์กำหนดตำแหน่งข้าราชการโดยพิจารณาถึงเรื่องเพศเป็นสำคัญ เป็นต้นว่าห้ามสตรีเป็นอัยการ เป็นปลัดอำเภอ หรือเป็นผู้พิพากษาในศาลอื่น นอกจากศาลคดีเด็กและเยาวชน²

การไม่ได้รับความเป็นธรรมในเรื่องสิทธิต่าง ๆ ดังกล่าวของสตรีไทยนี้ สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทย * ได้ขอเสนอแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัวบางมาตรา และข้อความบางข้อในกฎกระทรวงมหาดไทย ซึ่งสรุปได้ 5 ประการดังนี้

1. การจดทะเบียนสมรส

¹ หนังสือพิมพ์รายวันที่ออกในเดือนเมษายน, พฤษภาคม หลายฉบับ เช่น ชาวไทย, พิมพ์ไทย, สยามรัฐ, เคลลีนิวส์ ได้ตีพิมพ์เรื่องนี้พร้อมทั้งนำข้อคิดเห็นของนักกฎหมาย นักการเมือง และนักธุรกิจมาแสดงไว้ด้วยอย่างกว้างขวาง.

² วิมลศิริ ชำนาญเวช สถานภาพของหญิงตามรัฐธรรมนูญ พิมพ์ครั้งที่ 1 เนียวแจก 2 หน้า.

* คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ นายกสมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทย ได้ทำหนังสือเสนอขอ ททท. นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 5 มกราคม 2513 พร้อมด้วยเหตุผลและรายละเอียด 7 หน้ากระดาษพิมพ์.

2. การยินยอมของสามีเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ
3. ทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา
4. เหตุหย่า
5. ค่าอุปการะเลี้ยงดู

อย่างไรก็ดีเกี่ยวกับระเบียบ, วัฒนธรรมที่บัญญัติไว้¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวินิจฉัยไว้ว่า คงจะเป็นเพราะแต่เดิมบุรุษมีโอกาสบัญญัติกฎเกณฑ์ประเพณีต่าง ๆ ในสังคมฝ่ายเดียว จึงบัญญัติเพื่อความสะดวกสบายของฝ่ายตน โดยพยายามเอาเปรียบสตรีในทุกทางเท่าที่สามารถจะทำได้ ทั้งนี้เนื่องด้วยเหตุที่ระบบสังคม วัฒนธรรม เนียมประเพณีและวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์กำหนดสภาพความเป็นอยู่ของชนในชาติ ฉะนั้นจึงย่อมจะเป็นแนวทางที่สตรียึดถือปฏิบัติเป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมา และมีผลทำให้ฐานะสตรีของชนชาติต่าง ๆ ค่อยกว่าบุรุษไปจากข้อเท็จจริงเหล่านี้จึงเป็นที่ประจักษ์ว่าสภาพของสตรีค่อยกว่าบุรุษทั้งที่กล่าวมาแล้วเป็นข้อชวนให้ผู้วิจัยใครที่จะศึกษาสภาพของสตรีไทยในอดีตให้ละเอียดว่าจะอยู่ในลักษณะค่อยกว่าบุรุษมากน้อยเพียงใดในเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาอบรม ครอบครัว ด้านกฎหมาย ด้านสังคม และการประกอบอาชีพ และคนหนุ่มคนหนึ่งเป็นเกณฑ์กำหนดสภาพของสตรีไทยนั้นว่า เนื่องมาจากปัจจัยอะไรบ้าง และมีสภาพแตกต่างกับสตรีในปัจจุบันนี้อย่างไร แต่การจะศึกษาสภาพของสตรีชาติใดชาติหนึ่งก็ตาม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาสภาพสังคมวัฒนธรรมของชาตินั้นด้วย² เพราะมนุษย์เป็นสมาชิกของสังคมต้องยอมรับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่สังคมกำหนดขึ้น แก่มนุษย์พฤติกรรมเป็นของตนเองโดยเฉพาะ จึงอาจขัดแย้งหรือกลมกลืนคล้อยตามสังคมได้ ในขณะที่สังคมพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวว่า "...ระหว่างที่สังคมวิวัฒนาการไป นักแต่งหนังสือก็ประกอบศิลปกรรม คือแต่งหนังสือ หนังสือที่แต่งยอมเป็นไปตามสังคม ก็ผู้แต่งจะมอง—

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ด. หน้า 150.

² เรื่องอุไร กุศลาลัย "ศึกษาคติธรรมจากสถานสตรี" วัฒนธรรม 4 : 10 : 23, มิถุนายน 2513.

4

Source	Revised source	Flow rate	Location	Year
...	...	...	...	...

Source	Revised Source	Flow Rate	Concentration	Flow

Source	Revised source	Flow rate	Location	Year

Source	Revised source	Flow rate	Location	Year

Source	Revised source	Flow rate	Location	Year

Source	Revised source	Flow rate	Location	Year

ไหนใดถากกรากกร่าไหนทำกรัว
 ไช้จักแต่จะยั่วยั่วเมื่อไร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ : นารีเรื่อนาม

ความมุ่งหมายในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานภาพ (Status) อันได้แก่วินัย สิทธิ หน้าที่ ข้อผูกพัน อำนาจ และบทบาทที่สตรีพึงมี โดยมุ่งศึกษาในด้านต่อไปนี้
 - ก. การศึกษาอบรม
 - ข. ครอบครัว
 - ค. กฎหมาย
 - ง. สังคม
 - จ. การประกอบอาชีพ
2. เพื่อศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม และความเชื่อที่มีเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของสตรีจากวรรณกรรมในช่วงปี พ.ศ. 2325 – 2394 (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3)
3. เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมบางประการที่มีผลต่อการกำหนดสถานภาพของสตรี
4. เพื่อศึกษาทัศนคติของบุคคลและกวีที่มีต่อสตรีในระยะเวลาที่กล่าวแล้วนั้น ตามที่ปรากฏในวรรณกรรม

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยคาดว่าจะประโยชน์ทั้งในด้านการศึกษาวรรณคดี สังคม และประวัติศาสตร์ ในส่วนที่เกี่ยวกับสถานภาพของสตรี ดังนี้

1. จะทำให้ทราบถึงสถานภาพหลายด้านของสตรีไทยในช่วงปี พ.ศ. 2325 – 2394 อย่างมีหลักฐาน
2. เป็นทางหนึ่งที่จะได้ทราบถึงสภาพสังคม วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและค่านิยมของคนในสมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 – 2394) ซึ่งมีผลต่อสถานภาพสตรี

3. ทำให้ทราบถึงคตินิยมเกี่ยวกับสตรีชาติอื่นที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมไทย

4. จะทำให้ศึกษาวรรณคดีไทยได้เข้าใจซาบซึ้งยิ่งขึ้น เพราะได้ทราบถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นแนวกำหนดพฤติกรรมของตัวละคร และสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีในวรรณกรรม โดยเปรียบเทียบกับชีวิตจริง

5. จะได้ทราบถึงคตินิยม การยอมรับของสังคมไทยในอดีต และแนวคิดของบุคคลในสังคม ตลอดจนวิถีชีวิตของสตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5

6. ผลของการวิจัยนี้ สามารถนำไปใช้เป็นเอกสารอ้างอิงประกอบการศึกษาวิชาวรรณคดีในส่วนที่สัมพันธ์กับวิชาสังคมวิทยา คติชาวบ้าน (Folklore) และประวัติศาสตร์ได้

ข้อตกลงเบื้องต้น

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ 2 ประเภท คือ ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Source) และข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ในกรณีที่ผู้วิจัยไม่สามารถหาเอกสารชั้นต้นได้ จะใช้เอกสารชั้นรองแทน และถือว่าข้อมูลเหล่านั้นเป็นข้อมูลที่ใช้ได้

✓ ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตที่จะศึกษา ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารหลักได้แก่วรรณกรรมต่อไปนี้ คือ

- ก. เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน : ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
- ข. กากีกลอนสุภาพ : เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
- ค. นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี : สุนทรภู่
- ง. บทละคร เรื่องอิเหนา : พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- จ. บทละคร เรื่องสังข์ทอง : พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ฉ. บทละคร เรื่องไกรทอง : พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ช. กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ : กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
- ฉ. สุภาษิตสอนหญิง : นายบุญ (นักกลอนในสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้แต่งนิทานคำกลอนเรื่อง นกกระเจาบ)

2. วรรณกรรมดังกล่าวถือว่าเป็นตัวแทนของวรรณกรรมในช่วงปี พ.ศ. 2325 – 2394 (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3)

3. ในการศึกษาครั้งนี้จำเป็นต้องใช้วรรณกรรมประเภทอื่นที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2325 – 2394 มาเป็นหลักฐานอ้างอิง ประกอบด้วย เช่น นิราศ, เพลงยาว, บทละคร เป็นต้น

4. ในบางกรณี ผู้วิจัยอาจอ้างอิงถึงวรรณกรรมบางฉบับที่เกิดขึ้นก่อนหรือหลังระยะเวลาดังกล่าว ทั้งนี้เพื่ออธิบายเนื้อหาบางตอนเพื่อให้ความสืบเนื่องกัน

5. ศึกษาเอกสารประกอบการค้นคว้าได้แก่ เอกสารทางกฎหมาย, ประวัติศาสตร์, จดหมายเหตุ และพงศาวดาร เช่น

- ก. มังรายศาสตร์
- ข. กฎหมายตราสามดวง
- ค. รวมกฎหมายสารบัญญัติ
- ง. ประชุมกฎหมายประจำศก
- จ. กฎมณเฑียรบาล
- ฉ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
- ช. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
- ฌ. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
- ฎ. ประชุมพงศาวดาร เลบ 1, 2, 3
- ฏ. พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ฏ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

คำจำกัดความศัพท์เฉพาะ

"สถานภาพ"¹ (Status) หมายถึงฐานะ (Place) ที่เป็นผลได้จากการวิภาค (distribution) เกียรติภูมิ สิทธิ ข้อผูกพัน อำนาจ และหน้าที่ให้แก่บุคคลในระบบสังคมใดสังคมหนึ่ง เป็นที่รวมแห่งสิทธิและหน้าที่ของบุคคลที่ครองตำแหน่ง (position) ต่าง ๆ ในสังคมนั้น และหมายถึงสิ่งที่สังคมสร้างขึ้นสำหรับบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติภาระหน้าที่ที่มียุตามสิทธิ

¹ ไพบูลย์ ช่างเรียน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา หน้า 28.

และข้อผูกพัน ซึ่งมีผลก่อให้เกิดบทบาทขึ้น

"บทบาท" (Role) หมายถึง "ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งแสดงลักษณะโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ทรงตำแหน่งนั้น" ¹ กิจกรรมและคุณสมบัติของบุคคลในสังคมนี้จะส่งผลให้เกิดปทัสถาน (Norms) ของสังคมขึ้นมา

"ปทัสถาน" (Norms) หมายถึง "ระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบพฤติกรรมหรือคตินิยมที่สังคมกำหนดไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับบุคคลหรือสมาชิกในสังคมนั้นยึดถือปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ" ²

"ฐานะ" (place) หมายถึงสภาพความเป็นอยู่ของบุคคลในสังคมใดสังคมหนึ่ง

"ตำแหน่ง" (Position) หมายถึงสภาพที่สังคมกำหนดให้บุคคลมีสิทธิและหน้าที่โดยอยู่ในวงจำกัดของบทบาท

"หน้าที่" (Duties) หมายถึงงานประจำที่ต้องปฏิบัติ, กิจที่ควรกระทำหรือข้อปฏิบัติที่จะต้องทำโดยตรง

"สิทธิ" (Rights) หมายถึงอำนาจอันชอบธรรม, ความอิสระเสรีภาพ

"ข้อผูกพัน" หมายถึงเงื่อนไขที่สังคมกำหนดไว้สำหรับบุคคลเพื่อให้เป็นแนวทางหรือเป็นระเบียบในการประพฤติปฏิบัติหรือดำเนินการต่อกัน

"อำนาจ" หมายถึงสิทธิอันชอบธรรมของบุคคลในการแสดงพฤติกรรมต่อบุคคลอื่นในสังคม

"ขนบธรรมเนียม" หมายถึงแบบอย่างที่ยึดมั่นกัน

"วัฒนธรรม" หมายถึงความคิดเห็น ความรู้สึก ความประเพณี และกิริยาอาการหรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลป ความเชื่อถือ ระเบียบ ประเพณี

"สภาพชีวิต" หมายถึงลักษณะความเป็นอยู่ของสตรี ซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)

"การศึกษาอบรม" หมายถึงกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ที่สตรีพึงได้รับ

¹ อ.ป. หน้า 32.

² อ.ป. หน้า 83.

"ครอบครัว" หมายถึงกลุ่มชนย่อยในระคับเครือญาติ, ที่อยู่อาศัย, การสมรส, การอยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยาและบุตร, การหย่าร้าง, ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน, การมีบทบาทต่อกันของบุคคลที่ตำแหน่งต่าง ๆ ในสถาบันครอบครัว

"กฎหมาย" หมายถึงข้อประเพณีซึ่งสมาชิกในสังคมรับรองว่าเป็นข้อผูกพัน, ข้อความที่จับบังคับไว้เป็นหลักฐาน, พระราชบัญญัติ, ประกาศ, ตราสั่ง, หมายกำหนด, จารึก ตลอดจนข้อระเบียบที่ตราขึ้นเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติหรือบังคับ

"สังคม" หมายถึงระดับชั้นของบุคคล, กลุ่มชนทั้งในวัง นอกวัง ในเมืองและชนบท, ชีวิตความเป็นอยู่, ความต้องการ, การขัดแย้ง, ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน, ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ, การติดต่อสื่อสาร การแต่งกาย ตลอดจนค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันเป็นปทัสถาน (norms) ให้บุคคลหรือกลุ่มชนยึดถือปฏิบัติ

"การประกอบอาชีพ" หมายถึงกิจกรรมที่สตรีกระทำโดยได้รับค่าตอบแทนหรือมีผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจของชีพ, ประเภทและคุณลักษณะของกิจกรรมนั้น ๆ

"สตรีไทย" หมายถึงสตรีที่กล่าวถึงในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่างปี พ.ศ. 2325 - 2394

"วรรณกรรม" หมายถึง "สิ่งซึ่งเขียนขึ้นทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นรูปใดหรือเพื่อความมุ่งหมายใด ๆ หนึ่ง"

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

เอกสารและการค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีไทยนั้นได้มีผู้ศึกษาและกล่าวถึงกันมาช้านานแล้ว แต่เป็นการศึกษาในสภาพทั่ว ๆ ไปทั้งในรูปการแสดงความคิดเห็นที่เป็นบทความและการเสนอข้อเท็จจริงในด้านบัญญัติทางกฎหมาย ยังไม่มีงานวิจัยที่หยิบยกวรรณกรรมขึ้นมาศึกษากันอย่างจริงจังเลย อย่างไรก็ตาม ข้อคิดเห็นและงานค้นคว้าในรูปดังกล่าวก็พอจะเป็นแนวทางและเกี่ยวข้องกับการศึกษาของผู้วิจัยได้บ้าง ดังผู้วิจัยจะกล่าวเรียงตามลำดับปีที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2506 -

¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส "คำบรรยายวิชาความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย" มหาวิทยาลัย-
รวมคำแหง หนา 5.

พ.ศ. 2515 ดังต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ได้ทรงศึกษาถึงฐานะของสตรีไทยโดยเปรียบเทียบฐานะของสตรีในต่างประเทศทั้งในด้านบทบัญญัติที่บัญญัติในกฎหมาย และในค่านิยมธรรมเนียมทั่วไป ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี สรุปได้ว่า สถานภาพของสตรีไทยนั้นต่ำกว่าสตรีชาติอื่นทั้งในแถบเอเชียและยุโรป แม้กระนั้นก็ตาม ยังทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าควรที่จะแก้ไขขนบธรรมเนียมและกฎหมายในบางประการอีก เพื่อฐานะความเป็นอยู่ของสตรีจะได้ดีขึ้นโดยเนืองนิจ เรื่องนี้เคยมีเคย* นอกจากนี้ยังทรงแสดงทัศนะในเชิงยกย่องสตรีไว้อีกด้วยว่า สถานภาพของสตรีนั้นเป็นเครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองของสังคม

บ.ร.ว. เส็นย์ ปราโมช² ได้ศึกษาเรื่องหน้าที่บางประการของสตรีไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏว่าในยามสงคราม สตรีต้องเป็นทหารและออกรบข้าศึกเคียงมา เคียงไหล่กับบุรุษ ด้วยเหตุนี้สตรีไทยในสมัยนั้นจึงต้องไว้มั่นและแต่งกายให้มีลักษณะคล้ายบุรุษ ทั้งนี้อาจเป็นการป้องกันสวัสดิภาพทางเพศด้วย

ชานินทร์ กรัยวิเชียร³ ได้ศึกษาถึงสิทธิของสตรีในกฎหมายไทยตามที่ดินที่ก่อกำเนิดในประมวลกฎหมายตั้งแต่เดิมมานั้น ปรากฏว่า สตรีมีแต่การระและหน้าที่ ส่วนสิทธินั้นแทบจะไม่มีเลย สภาพของสตรีอยู่ในลักษณะเหมือนทรัพย์สินของชายเป็นสามีเท่านั้น นอกจากนั้นยังให้สิทธิชายในการมีภริยาได้หลายคน มีอำนาจจะเขียนคำสั่งสอนภริยาได้โดยมีเงื่อนไขให้กระดุกแขนขาหัก สำหรับ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือสภาพแห่งสตรี" พระราชบัญญัติ หน้า 146 - 166.

* พระราชวินิจฉัยขึ้นก่อนกฎหมายซึ่งบัญญัติให้ชายมีภริยาได้เพียงคนเดียว.

² บ.ร.ว. เส็นย์ ปราโมช "กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา" จุลพาท 14 : 8 : 39 : 56, สิงหาคม 2510.

³ ชานินทร์ กรัยวิเชียร "สิทธิของสตรีในกฎหมายไทย" จุลพาท 14 : 8 : 12 - 33, สิงหาคม 2510.

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่ว่าด้วยครอบครัวและมรดกในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิของสตรีนั้นมีส่วน
ส่วนเกินและค้อย ซึ่งสมควรจะแก้ไขบทบัญญัติบางประการให้เกิดความเป็นธรรมขึ้น

อักษราทร จุฬารัตน์¹ ได้ศึกษาเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพย์สินของสตรีไทย โดย
พิจารณาจากกฎหมายครอบครัวและมรดก สรุปได้ว่า กฎหมายเรื่องครอบครัวและมรดกนั้นเราถือ
เอาชนบทเป็นแบบประเพณีและสภาพความเป็นจริงในสังคมไทยขณะนั้นเป็นเกณฑ์ โดยแบ่งทรัพย์สิน
ของคู่สมรสออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่สินส่วนตัวและสินบริภัณฑ์ ซึ่งกฎหมายกำหนดอำนาจและ
วิธีในการจัดการที่แตกต่างกันเป็นต้นว่า บังคับให้ทำสัญญาเรื่องสินส่วนตัวก่อนสมรส ซึ่งทั้งสองฝ่าย
มีอำนาจจะจัดการกับทรัพย์สินในส่วนของตนอย่างไรก็ได้ สำหรับสินบริภัณฑ์นั้นกฎหมายกำหนดให้
สามีเป็นผู้มีอำนาจจัดการ แต่อย่างไรก็ตามฝ่ายภรรยาอาจร้องขอต่อศาลได้ในกรณีที่มีสามีจัดการ
กับสินบริภัณฑ์ไปในทางที่เสียหาย กฎหมายมีบทบัญญัติให้ภรรยา มีส่วนรับรู้หรืออนุญาตให้สามีจัดการ
กับสินบริภัณฑ์ แต่ไม่กำหนดให้ภรรยามีสิทธิจัดการโดยพลการ จึงนับว่าสตรียังขาดสิทธิขั้นนี้ไป

จิระภา รัตนวิบูลย์² ได้ศึกษาเรื่องสิทธิของสตรีในด้านการประกอบอาชีพรับราชการ
ซึ่งปรากฏว่าระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2479 มีบทบัญญัติห้ามสตรีรับราชการในตำแหน่ง
ต่าง ๆ และเมื่อมีการร้องเรียนเพื่อขอความเป็นธรรม จึงได้มีการแก้ไขกฎหมายฉบับนั้นขึ้นในปี
พ.ศ. 2495 ทำให้สตรีได้รับสิทธิเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาค้นคว้าและพิจารณา
บทบัญญัติในกฎหมาย กฎของกระทรวงทบวงกรมและจารีตประเพณีแล้ว ปรากฏว่ายังให้สิทธิ
เสรีภาพแก่ชายมากกว่าสตรีอยู่ ในเรื่องการประกอบอาชีพและการดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ใน
องค์การของรัฐบาล

สังข์ พิชโนทัย³ ได้ศึกษาฐานะของสตรีไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยศึกษาจากกฎหมาย

¹ อักษราทร จุฬารัตน์ "สตรีกับสิทธิจัดการทรัพย์สิน" ชัยพฤกษ์ฉบับนักศึกษาประชาชน
15 : 16 : 30 - 33, 22 กรกฎาคม 2512.

² จิระภา รัตนวิบูลย์ "สตรีกับการแก้ไขกฎหมาย" ข้าราชการ 6 : 14 : 26 - 32
มิถุนายน 2512.

³ สังข์ พิชโนทัย ฐานะของสตรีไทยแต่โบราณถึงปัจจุบันกาล 144 หน้า.

ฉบับต่าง ๆ ของไทยเท่าที่มีอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ตลอดจนพระราชกำหนด, ประกาศ, พระราชบัญญัติต่าง ๆ และหลักฐานมางประการที่ชาวต่างประเทศเขียนบันทึกไว้ พร้อมทั้งได้นำคัมภีร์มนุษยธรรมศาสตร์และอรรถศาสตร์ของอินเดียมาเทียบเคียงด้วย ซึ่งคัมภีร์ที่อ้างถึงนี้ กล่าวว่าเป็นพื้นฐานแบบฉบับของกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวไทยมาแต่โบราณกาล และยังมีอิทธิพลครอบคลุมไปถึงประเทศในภูมิภาคทั้งในแถบตะวันออกและตะวันตกอีกด้วย ซึ่งสรุปได้ว่าฐานะความเป็นอยู่ของสตรีไทยในอดีตนั้นค่อนข้างน่ารุ่มมาก พิจารณาแล้ว เกือบจะไม่มีสิทธิอะไรเลย แต่ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นลำดับมาจนกระทั่งในปัจจุบันเกือบจะมีฐานะเท่าเทียมกับบุรุษแล้ว

เรื่องอุไร กุศลาสัย¹ ได้ศึกษาคติธรรมเกี่ยวกับสถานะของสตรีจากจารีตประเพณีและศาสนา โดยศึกษาคนต่างในเชิงเปรียบเทียบสถานภาพของสตรีในแถบประเทศทางตะวันออกด้วยกัน ได้แก่ ไทย จีน อินเดีย โดยสรุปว่าทั้งสตรีไทย จีน และอินเดีย มีส่วนคล้ายคลึงกันอยู่บางประการ เนื่องจากได้รับอิทธิพลต่อกัน แต่สตรีไทยมีคตินิยมดีกว่า กล่าวคือทั้งอินเดียและจีน ไม่นิยมบุตรหญิง เพราะถือคติว่าเมื่อสมรสแล้วต้องไปอยู่กับสามีซึ่งบิดามารดาไม่มีสิทธิในตัวอีก ส่วนคตินิยมของไทยนั้น การมีบุตรหญิงหรือชายมีค่าเท่ากัน

ไอสด โกสิน² ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความประพฤติกและการสมรสของสตรีไทยในปัจจุบัน โดยเปรียบเทียบกับสตรีไทยโบราณ โดยอ้างถึงวรรณคดีนิราศของสุนทรภู่บางตอน และเอกสารทางประวัติศาสตร์มาประกอบด้วย สรุปว่าสตรีโบราณประพฤติปฏิบัติถูกต้องท่วงนองคลองธรรม และรักศักดิ์ศรีกว่าปัจจุบัน โดยเฉพาะในการสมรสกับชาวต่างชาติซึ่งปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไปในขณะนี้ การปล่อยตัวของสตรีในยุคใหม่ที่ไม่รักเกียรติทำให้คุณค่าของสตรีต่ำลง การมีลูกเกิดมาแต่ไม่มีพ่อ หรือมีลูกที่รูปร่างลักษณะแปลกกว่าคนไทยทั้งหมด อันจะเป็นปัญหาสังคมต่อไป

¹ เรื่องอุไร กุศลาสัย "ศึกษาคติธรรมจากสถานะสตรี" วัฒนธรรม 4 : 10 : 23 - 38 มิถุนายน 2513.

² ไอสด โกสิน "เกียรติศักดิ์ผู้หญิงไทย" วิทยาศาสตร์ 9 : 17 : 36 - 39, กันยายน 2513.

บุญชนะ อัครถาวร¹ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับบทบาทของสตรีในการแก้ดูการค่า สรูป
ไควาประเทศไทยขาดดุลการค้าตลอดมา เนื่องจากสิ่งซื้อสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาเกินกว่า
มูลค่าของสินค้าไทยที่ผลิตส่งออกไปขายในต่างประเทศ สตรีไทยสามารถจะช่วยแก้ปัญหาเรื่องนี้
ไความากกว่าชาย และอาจกระทำไคว 2 วิธี ไควแก้คานการผลิตและการบริโภค เนื่องจากสตรี
ในสังคมปัจจุบันมีบทบาทมากขึ้นทั้งในด้านการจัดการครอบครัว, การทำงานนอกบ้าน มีความ
สามารถในการใช้มือและสมอง ฉะนั้นอาจผลิตงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นงานฝีมือออกจำหน่าย
และเป็นแม่บ้านจัดการเครื่องอุปโภคบริโภคโดยพยายามใช้แต่ของไทยเป็นต้น ซึ่งอาจจะช่วยให้
ฐานะเศรษฐกิจของชาติดีขึ้น

สินี กมลนาวัน² ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของสตรีใน
สังคมตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน โดยพยายามศึกษาว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่มีผลทำให้ฐานะ
ของสตรีเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสรุปไควว่า สตรีไทยสมัยโบราณมีฐานะทางสังคมคอบกว่าบุรุษ ซึ่ง
พิจารณาแล้วไควจะไม่มีบทบาทในสังคมเลย ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและชน-
ธรรมนิยมประเพณี ไควอย่างไควก็ตามสตรีคอบเริ่มเปลี่ยนแปลงฐานะ บทบาท ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4
เป็นต้นมา จนไควรับสิทธิเสรีภาพและมีความเสมอภาคเท่าเทียมกับบุรุษในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากไคว
รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากทางตะวันตก

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช³ ได้ศึกษาเรื่องสิทธิคานครอบครัวของสตรีในสังคมสมัย
กรุงศรีอยุธยา โดยแสดงข้อคิดไควว่า สตรีไทยมีสิทธิเรื่องกิจการของครอบครัวมากกว่าสตรีใน
ประเทศอื่นในยุคไควเดียวกัน และสิทธิในคานนี้สตรีไทยยังมีเท่าเทียมหรืออาจมากกว่าชายอีกคอบ

1- บุญชนะ อัครถาวร "บทบาทของสตรีในการแก้ดูการค่า" อุตสาหกรรมสาร
9 : 13 : 13 - 17, กันยายน 2513.

2- สินี กมลนาวัน "การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทในสังคมของสตรีไทย" พัฒนบริหาร-
ศาสตร์ 3 : 11 : 401 - 443, กรกฎาคม 2514.

3- ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชา
พื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า 165 - 185.

เนื่องจากระบอบสังคมบังคับให้ชายต้องออกนอกบ้านไปรับราชการ สตรีจึงต้องรับภารกิจการทำงาน ครอบครัวยุคใหม่

นอกจากนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช¹ ยังได้เสนอข้อเท็จจริงบางประการ พร้อมทั้ง แสดงทัศนะประกอบควาว่า ชายไทยให้เกียรติยศของสตรีโดยมิไ้กว่าคตินิหรือถือว่าเป็นสิ่งของ วัตถุเหมือนประเทศในแถบตะวันออกด้วยกันเลย เป็นต้นว่ามอบหน้าที่ใหญ่แลการบ้านการเรือน ตลอดจนการใช้จ่ายใช้สอยทั้งหมด และมีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือเรามักจะเรียกสิ่งที่สำคัญต่าง ๆ ว่า "แม่" เช่น แม่ทัพ, แม่น้ำ, แมงกอน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเราให้ความสำคัญแก่สตรีมากกว่าชาย ใบเตยเท่านั้น เมื่อพิจารณาถึงในด้านการสืบมรดกไปจนถึงการสืบราชสันตติวงศ์สมัยก่อน ก็ถือเกณฑ์เชื้อสายทางมารดาเป็นสำคัญ กล่าวคือบุตรที่เกิดจากภรรยาหลวง มีสิทธิในการครอบครองมรดก ในการสืบราชสันตติวงศ์ก็เช่นกัน คือแม่ทางพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสีก่อน

สมชาย ปรีชาเจริญ² ได้ศึกษาจดหมายเหตุ, พระราชหัตถเลขา, ประกาศและประชุม ฎหมายประจำศกบางฉบับ โดยได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสตรีไทยไว้ว่า สตรี เป็นเพียงวัตถุบำักความใคร่และหาสรบใช้ในเรื่องเพศสตัยเท่านั้น เนื่องจากถูกกักกันให้อยู่ห่าง จากความเคลื่อนไหวของชีวิตทั้งในด้านการจัดระบบเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม นอกจากนี้ใ้คอง ถึงบรรทัดฐานทางตอนมาพิจารณาประกอบควา และสรุปว่า บรรทัดฐานเหล่านั้นจะมองสตรีในฐานะ วัตถุเหมาะแก่การรวมเพศของชายตัวเอกในเรื่องแทบทั้งสิ้น สังคมสมัยโบราณมองสตรีเพียงในแง่ กามารมณ์ และขณะเดียวกันก็ยกย่องชายที่มีภริยามากก็ยกควา โดยถือว่าเป็นเครื่องประดับบารมี

พทยา สายบุญ³ ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมทางเพศ ซึ่งมีกฎเกณฑ์กำหนดไว้ในกฎหมาย สรุปได้ว่า สภาพสังคมไทยไม่ให้ความสำคัญกับสตรีในเรื่องนี้ กล่าวคือ หญิงมีสามีหลายคนไม่ได้ แต่ชายมีภรรยา ใดหลายคน และมีบทกำหนดโทษแก่หญิงที่เรียก "เมีย" ว่ามีถึง 3 ประเภท คือ เมียกลางเมือง, เมียกลางนอก และเมียกลางหาสี่ อันเป็นเหตุให้ขุนนางสมัยก่อนมีภรรยาได้ครบทั้ง 3 ประเภท ซึ่งแสดงถึงความลำเอียงในเรื่องสิทธิระหว่างเพศ

¹ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช "สตรีไทย" สยามเมืองยิ้ม หน้า 132 - 136.

² สมชาย ปรีชาเจริญ "อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ของสตรีไทย" สังคมศาสตร์ 15 หน้า 104 - 146, 2515.

³ พทยา สายบุญ "อันที่จริงหญิงก็มีหลายลักษณะ" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 10 : 12 : 34 - 43, ธันวาคม 2515.

นอกจากการศึกษากันว่าตลอดงานการแสดงทัศนะและข้อคิดเห็นของคนไทยดังที่กล่าวมา
เป็นลำดับแล้วนี้ ยังมี โคริน ปิเตอร์สัน¹ ชาวต่างประเทศผู้ซึ่งมีความสนใจเกี่ยวกับเรื่อง
สถานการณ์ของสตรีไทยเช่นกัน โคริน ปิเตอร์สัน ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องสิทธิของสตรีไทยใน
กฎหมายลักษณะต่าง ๆ เช่น กฎหมายครอบครัว กฎหมายมรดก อีกทั้งเปรียบเทียบลักษณะ
ทั่วไปของกฎหมายเก่าและใหม่ เพื่อศึกษาข้อบกพร่องต่าง ๆ ในอันที่ทำให้สตรีไทยเสียสิทธิไป
ซึ่งผลการค้นคว้าสอดคล้องกับชานินทร์ ภัยวิเชียร กล่าวคือ ในกฎหมายเดิมสตรีไม่มีสิทธิเลย
ต้องอยู่ในอำนาจของสามี ซึ่งอาจขาย, จำนำ หรือเขียนที่สิ่งของได้ ส่วนกฎหมายฉบับใหม่ให้
ความคุ้มครองมรดกมากขึ้นเกือบจะเรียกได้ว่า เป็นธรรม คือให้สิทธิฟ้องร้องขอหย่าจากสามีได้
ถ้าสามีประพฤติผิดทำนองคลองธรรม แต่อย่างไรก็ตามในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
บรรพ 5 - 6 สตรียังไม่ได้รับสิทธิบางประการอยู่

เมื่อได้พิจารณาสภาพของสตรีไทยตามที่มีผู้ศึกษาค้นคว้าหรือแสดงทัศนะไว้แล้ว คราว
นี้ลองมาพิจารณาคุณภาพของสตรีอเมริกันบ้างว่าเป็นอย่างไร สตรีอักษร² ได้ศึกษาทั้งบทบาทใน
สังคม การประกอบอาชีพ การศึกษา และการเมือง พร้อมทั้งแสดงสถิติบางประการไว้อย่าง
ถี่ถ้วนเพื่อเป็นแนว เปรียบเทียบกับสถานการณ์ของสตรีไทย สรุปได้ว่า สตรีอเมริกันมีสิทธิเท่าเทียม
กับชายในเกือบทุกเรื่อง มีสิทธิมากกว่าในบางกรณีและน้อยกว่าในบางกรณี เป็นต้นว่าอาชีพครู
ตั้งแต่ระดับประถมถึงมัธยม สตรีมีโอกาสมากกว่าบุรุษถึง 80 % คำนวณเศรษฐกิจ สตรีอเมริกัน
ทำรายได้ในแง่ชาติประมาณ 80 % แต่ในด้านการเมือง สตรียังมีบทบาทน้อยกว่า เป็นต้นว่า
ไม่ได้รับตำแหน่งสำคัญ ๆ ในทางการเมืองเลย หรือในด้านการธุรกิจก็เช่นเดียวกัน แม้สตรีจะ
มีคุณสมบัติเท่ากับบุรุษทุกประการ ทำงานในตำแหน่งเดียวกัน แต่ได้รับค่าจ้างน้อยกว่า เป็นต้น
จากเอกสารที่เกี่ยวข้องของเหล่านี้จะเห็นได้ว่า ผู้ศึกษาแต่ละท่านพิจารณาคุณภาพของสตรี

¹ โคริน ปิเตอร์สัน "สิทธิทางกฎหมายของสตรี" รัฐศาสตร์นิเทศ 4 : 5 : 111 - 124
เมษายน 2513.

² สตรีอักษร (นามแฝง) "บทบาทของผู้หญิงอเมริกัน" วิทยุศึกษา 9 : 17 : 36 - 39,
กันยายน 2513.

ในแง่มุมต่าง ๆ กันตามประสบการณ์และความสนใจ ซึ่งมีทั้งการเสนอข้อเท็จจริง และแสดงข้อคิดเห็น ผู้วิจัยมีความประสงค์จะศึกษาสถานภาพของสตรีบ้าง โดยวิเคราะห์จากเอกสารวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 ซึ่งยังไม่มีใครศึกษาไว้เลย โดยผู้วิจัยจะพยายามชี้ให้เห็นถึงชนชั้นธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และค่านิยมของไทย ในส่วนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของสตรีในค่าน การศึกษาอบรม, ครอบครัว, กฎหมาย, สังคม และการประกอบอาชีพ ตามลำดับ ทั้งนี้เพื่อจะเป็นข้ออธิบายได้ว่าสตรีไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีสถานภาพอย่างไร

วิธีดำเนินการค้นคว้า

1. ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยนี้เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ (Historical Data) จะใช้วิธีการจักรกระทำกับข้อมูลทางสถิติไม่ได้ ฉะนั้นจึงใช้วิธีวิจัยในเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) ดังนี้

ก. พรรณนาความ (Description)

ข. แปลความ (Interpretation)

ค. เทียบเคียง (Juxtaposition)

ง. เปรียบเทียบ (Comparison)

2. การศึกษา

ก. ศึกษาเนื้อหาในวรรณกรรม เฉพาะส่วนที่กล่าวถึงหรือเกี่ยวข้องกับสตรีโดยละเอียด เพื่อพิจารณาสถานภาพในค่านต่าง ๆ ได้แก่ การศึกษาอบรม, ครอบครัว, กฎหมาย สังคม และการประกอบอาชีพ ตามลำดับ

ข. ศึกษาทัศนคติของกวีที่มีต่อสตรีในค่านต่าง ๆ ดังกล่าว.

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมของไทย

1. สภาพวิวัฒนาการเป็นอยู่โดยทั่วไปของสตรีไทยในอดีต

ก. สมัยกรุงสุโขทัย

1) สภาพบ้านเมือง

อาณาจักรสุโขทัย สร้างขึ้นเป็นปึกแผ่นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1800 โดยชนชาติไทย ได้รวมกำลังกันมีอำนาจจากชนชาติขอมซึ่งเคยปกครองดินแดนในบริเวณนี้มาก่อน หัวหน้าในการนี้คือพ่อขุนบางกลางทาว และพ่อขุนผาเมือง และในที่สุดพ่อขุนบางกลางทาวก็ได้รับอัญเชิญขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของราชวงศ์สุโขทัย (ราชวงศ์พระร่วง) ทรงพระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

กรุงสุโขทัย เมื่อตั้งเป็นอิสระในครั้งแรกนั้น ไม่มีอาณาเขตกว้างขวางนัก เป็นต้นว่าอาณาเขตทางภาคเหนือจรดแควนหรือภูเขา ทางใต้จรดแควนละโว้ ทางตะวันออกจรดแม่น้ำป่าสัก ทางตะวันตกจรดแม่น้ำปิง ภายหลังในขณะนั้นยังมีการแบ่งแยกการปกครองออกเป็นนครรัฐซึ่งเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน มีการรบพุ่งกันอยู่เสมอ แม้กระนั้นก็ยังไม่สามารถรวมตัวกันได้

ในสมัยของพระเจ้าปดุง (ขุนบาลเมือง) ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ได้ปกครองอาณาจักรสุโขทัยต่อมาจนถึงปี พ.ศ. 1820 ก็ยังไม่มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนัก เนื่องจากทรงปกครองอยู่เป็นเวลานาน จนกระทั่งถึงสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. 1820 - 1860) ผู้เป็นราชอนุชาได้ปกครองกรุงสุโขทัยสืบต่อมา สมัยนั้นบ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงพัฒนาการไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองมาก พระองค์ได้แผ่พระราชอาณาเขตออกไปกว้างขวางมาก ดังปรากฏในหลักศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ว่า

"...เมืองตะวันออกจรดสระหลวง สองแควลุ่มบาจาย สคา เทาฝั่งของ ถึงเวียงจันทน์ เวียงคำเป็นทีแล้ว เมืองหัวนอนรอดคนที่ พระบาง แพรก สุปรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี

ศรีธรรมราช นี่ทะเลสมุทร เป็นที่แล้ว เมืองตะวันตกนอกเมืองนอก เมือง...
หงสาวดี สมุทรหาเป็นแดน ๐ เมืองต้นนอกเมืองแพร์ เมืองมาน เมือง...
เมืองพลว พนึ่งของเมืองชะวา เป็นที่แล้ว..."¹

ในขณะที่พอลูนรามคำแหงเป็นกษัตริย์ปกครองกรุงสุโขทัยนั้น นครรัฐอื่น ๆ ซึ่งแยก
ตัวปกครองเป็นอิสระ ก็เป็นกษัตริย์ปกครองเช่นเดียวกัน เป็นต้นว่า เมืองพะเยามีพอลูนงำเมือง
เมืองเงินยางมีพอลูนเง้งราย และเมืองทริภูไชยมีพระยาบีมา² มักนิยมเรียกนครรัฐต่าง ๆ
ตลอดจนเมืองทางฝ่ายเหนือทั้งหมดว่าเป็น "อาณาจักรลานนาไทย" แต่ยังไม่มียี่เมืองใดจัดว่า
เป็นเมืองเอกของ "ลานนาไทย" จนกระทั่งนครรัฐต่าง ๆ ที่แยกตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกันนั้น ได้
แสวงหาอำนาจโดยการรบพุ่งกันอยู่เสมอ เช่นครั้งหนึ่งพอลูนเม้งรายทรงยกกองทัพมาตีนครทริ-
ภูไชยแตก ทำให้ต้องถอยไปเป็นเมืองขึ้นของมอญบาง หนามบาง นับว่าเมืองทริภูไชยสิ้นเอกราช
ตั้งแต่นั้นมา ต่อมาประมาณ พ.ศ. 1839 พอลูนเม้งรายได้สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้น เชียงใหม่จึง
เป็นนครหลวงของอาณาจักรลานนาไทย³ เช่นเดียวกับกรุงสุโขทัยเป็นนครหลวงของอาณาจักรสุโขทัย
พอลูนรามคำแหงมหาราชครองกรุงสุโขทัยมาตลอดระยะเวลา 40 ปี ได้สร้างสรรค์
ความเจริญให้แก่ชาติไทยไว้มาก เป็นต้นว่า ทรงประดิษฐ์อักษรไทย จัดระบบการปกครองบ้านเมือง
ตลอดจนบันทึกประวัติเหตุการณ์และสภาพความเป็นอยู่ของชนชาวไทยในสมัยนั้นไว้ในศิลาจารึกสุโขทัย
หลักที่ 1 ซึ่งนับเป็นเอกสารที่มีคุณค่ายิ่งของไทย

เมื่อสิ้นสมัยของพอลูนรามคำแหงมหาราช (ประมาณ พ.ศ. 1860) อาณาจักร
สุโขทัยเริ่มอ่อนล้านาจลง บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นต่อกรุงสุโขทัยกลับไม่เป็นมิตร

¹ นำ ทองคำวรรณ คำอ่านศิลาจารึกพอลูนรามคำแหงมหาราช ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1
(อ้างอิงมาจาก ศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพอลูนรามคำแหงมหาราช).

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า 78 - 92.

หลายเมือง เช่น เมืองน่าน, หลวงพระบาง, เวียงจันทน์ เวียงคำ, นครศรีธรรมราช และเมืองอุทงก็เริ่มมั่นคงขึ้น โดยเฉพาะเมืองอุทงซึ่งมีพระเจ้าอุทงเป็นเจ้าเมืองนั้น พระองค์ได้พาผู้คนอพยพจากเมืองอุทงมาตั้งที่ใกล้เมืองโยชยา ประมาณ พ.ศ. 1888

อาณาจักรสุโขทัยยังคงมีกษัตริย์ปกครองสืบต่อมาอีกหลายพระองค์ แม้ว่าจะไม่รุ่งเรืองเหมือนสมัยพ่อขุนรามคำแหง แต่ก็ยังไม่ถึงกับสิ้นอำนาจทีเดียว กษัตริย์พระองค์หนึ่งในระหว่างนี้ คือ พระเจ้าลิไทย เป็นกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมรักความสงบยิ่งกว่าการศึก จึงทรงไปการศึกษาค่านุพุทธศาสนา จนทรงรอบรู้พระปริยัติธรรมแตกฉาน ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง (ไตรภูมิพระร่วง) ซึ่งเป็นหลักฐานที่ปรากฏสภาพของสตรีหลายประการ สร้างพระพุทธรูปขึ้นราชกับพระพุทธรูปศรี เป็นตน ในขณะที่พระเจ้าลิไทยทรงฝึกฝนทางธรรมนี้ ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีพระเจ้าอุทงเป็นกษัตริย์ มีอำนาจมากขึ้น ตลอดจนนานเมืองเป็นปึกแผ่นมั่นคง ฉะนั้นได้ประกาศตั้งตัวเป็นอิสระ ในปี พ.ศ. 1893 โดยสถาปนาเมืองใหม่ที่ตั้งอยู่ "บึงพระราม" ว่า "กรุงเทพ-หวาราวดี"

สภาพบ้านเมืองกรุงสุโขทัยต่อจากสมัยของพระเจ้าลิไทย คือประมาณ พ.ศ. 1921 เป็นต้นมา ไม่สามารถจะรักษาเอกราชไว้ได้ จึงตกอยู่ในขอบเขตอำนาจของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่นั้นมา กล่าวได้ว่า สุโขทัยเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของไทยในภาคพื้นสุวรรณภูมิ มีกษัตริย์ปกครองหลายพระองค์ รวมระยะเวลาที่เป็นอิสระทั้งสิ้นประมาณ 121 ปี เป็นช่วงระยะเวลาที่เร้าทราบสภาพชีวิตต่าง ๆ ของคนไทยได้อย่างมีหลักฐาน

2) หลักฐานที่ปรากฏสภาพความเป็นอยู่ของสตรี

สภาพบ้านเมืองของไทยในสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งมีการปกครองเป็นเอกราชมาเป็นระยะเวลานานกวารอยนี้ ประชาชนพลเมืองทั้งหลายจะต้องมีเกณฑ์กำหนดในการดำรงชีวิตความเป็นอยู่อย่างแน่นอน หลักฐานที่มีปรากฏตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้ที่สำคัญคือ ศิลจารึก, ไตรภูมิพระร่วง คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (นางนพมาศ) และสุภาษิตพระร่วง โดยเฉพาะคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า สังเกตดูสำนวนโวหารแลวนจะแต่งในสมัยธนรัตนโกสินทร์เอง เพราะปรากฏหลักฐานหลายตอนซึ่งบ่งชี้ว่าไม่แต่งเกินสมัยรัชกาลที่ 3 ขึ้นไป¹

¹ นพมาศ คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หน้าคำนำ ข.

อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง แต่ฉบับเดิมคงบกพร่องขาดหายไปบ้าง จนมีผู้แก้ไขเพิ่มเติมขึ้น¹
 สุนทรียภาพพระร่วงก็เช่นกัน มีผู้แสดงทัศนะไว้ว่าไม่แต่งในสมัยสุโขทัย บางท่านจึงไม่จัดไว้ในสมัยนี้²
 อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะไม่พิจารณาละเอียดเกินไปในประเด็นนี้ แต่จะหยิบยกข้อความที่เป็นหลักฐานที่
 เชื่อกันได้มาแสดง เพื่อเป็นขณิกานิจสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีเท่านั้น

นอกจากหลักฐานเฉพาะที่เกิดขึ้นในกรุงสุโขทัยแล้ว ยังมีเอกสารซึ่งเป็นหลักฐาน
 แวดลอมวั้นๆ อีกที่จะนำมาพิจารณาประกอบด้วย เพราะแสดงถึงเหตุการณ์ในสมัยเดียวกันหรือ
 ใกล้เคียงกัน คือ "มังรายศาสตร์" ซึ่งเป็นกฎหมายที่พระเจ้ามังราย ผู้เป็นพระสหายของ
 พ่อขุนรามคำแหง ทรงตราขึ้นไว้ "จามเทวีวงศ์" * อันเป็นตำนานโบราณของ เมืองหริภุญไชยที่
 กล่าวถึงบทบาทของพระนางจามเทวี ตลอดจนจุดหมายเหตุของชาวจีน** ซึ่งบันทึกสภาพความ
 เป็นอยู่และการแต่งกายของชาวไทยในสมัยกรุงสุโขทัยตามที่ได้พบเห็นไว้

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏในสมัยสุโขทัย และหลักฐานแวดลอมอื่น ๆ ที่ปรากฏ
 ในสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงนี้ อาจจะประมวลสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยโดยทั่วไปใน
 สภานั้นได้ว่าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะบทบาทหรือสถานภาพที่เกี่ยวข้องกับสตรี

1 ๒
 ๒. หนากำนัน จ.

2- ๒
 ๒. ๒ มลลิกะมาส ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า 34.

* พระโพธิ์รังษีเมืองเชียงใหม่แต่งเป็นภาษามคธ แปลออกเป็นพงศาวดาร เมืองหริภุญไชย.

** มี 3 เรื่อง ได้แก่ คิมเค็งซอกหงจี, หวงเหียนบุ๋นเหียนหงเค่า และฝูซังซัง
 จังกักเลียดกวน ซึ่งเป็นจดหมาย เหตุกล่าวถึงพระราชไมตรีที่กรุงสยามได้มีมากับกรุงจีนตั้งแต่สมัย
 กรุงสุโขทัย พระเจณจันอักษร (สุคใจ ทัดสหภาพ) เมื่อยังเป็นขุนเจอนจันอักษรพนักงานหอ-
 พระสมุดวชิรญาณ แปลถวายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

3) สถานภาพคนต่าง ๆ ของสตรี

ก) สถานภาพสตรีในทางการศึกษาอบรม

เรื่องเกี่ยวกับการศึกษาอบรมของชายหญิงในสมัยสุโขทัย มีปรากฏเป็นหลักฐานครั้งแรกในศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมื่อครั้งคิดประดิษฐ์อักษรไทย ว่า

"...เมื่อก่อนลายสือไทยนี้มี 1205 ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจในใจแล้วได้ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนยูนนี้ใส่ไว้ พ่อขุนพระรามคำแหงนั้น หาเป็นท้าว เป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญธรรมแท้ แก่คนอันมีในเงืองไทย คอยรู้คอยหลวกลอยแกล้วคอยหาญ คอยแคะคอยแรง หากนกจักเสมอมิไค..."¹

ข้อความข้างต้นนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า เป็นพระราชประสงค์เบื้องต้นที่จะให้ชายหญิงในสมัยของพระองค์ได้มีโอกาสเรียนรู้หนังสือไทยทัดเทียมกัน ต่อมาปรากฏหลักฐานในขอเขียนของนางนพมาศ (เรวดีนพมาศ) ผู้เป็นพระสนมเอกของพระเจ้าลิไท² ซึ่งกล่าวถึงโอกาสในการศึกษาวิชาการแต่ละแขนงของชายหญิงนั้นเป็นไปตามความสมัครใจ และพื้นฐานทางสติปัญญา ตลอดจนฐานะของครอบครัว โดยกล่าวว่า

"ในสมัยนั้น นรชาติชายหญิงสืบทั้งมวล ย่อมมีความผาสุกสบายด้วยอำนาจบุญโลกธรรมคา เป็นไปโดยเสมอมิไคยังมีไคพยอน...หม่อมขุนยกก็ประกอบไปด้วยสติปัญญาโดยมากต่างว่าเรียนสรรพวิชาต่างฝ่ายทหารก็เรียนรู้ศิลปศาสตร เพลงอาวุธ...บรรดาพวกพ้องเราเรียน ก็ต่างเล่าเรียนคัมภีร์ไตรเพทไตรวิชา...บางก็เรียนรู้เวชกรรม..."³

¹ น้า ทองคำวรรณ ล.ก.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ล.ก. หน้า 86.

³ นพมาศ ล.ก. หน้า 13.

ข้อความในศิลาจารึกข้างต้นซึ่งบอกว่า ให้คนไทยทุกคนได้มีโอกาสเรียนรู้นั้น หนังสือฉบับนี้ บอมนำมาซึ่ง เพศชายและเพศหญิง แสดงว่าสิทธิในการได้รับการศึกษาค้นคว้า หนังสืออ่านออกเขียนได้ หญิงมีเท่าเทียมกับชาย แต่โอกาสนั้นสันนิษฐานว่าคงจะมีน้อยกว่าชาย หลักฐานในข้อเขียนของนางนพมาศชี้ให้เห็นว่า การให้การศึกษาอบรมนั้นเป็นไปตามหน้าที่การปฏิบัติงาน โดยเฉพาะสตรีจะได้รับการศึกษาอบรมไปคนละแนวกับชาย กล่าวคือ จะเน้นหนักในด้านวิชาการช่างฝีมือมากกว่าวิชาการหนังสือ ดังข้อความว่า

"...ฝ่ายสตรีก็ต่างว่าเรียนวิชาช่าง สวรรดาลัยแล่นเลขาแกะปั้น ปักทอ รอยกรอง เย็บย้อม เป็นที่ทำกินเกษมสุขทุกทิวหนา..."¹

ข้อความที่ยกมาแสดงนี้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาอบรมนั้นกำหนดหน้าที่ในการปฏิบัติงานอาชีพที่แตกต่างกัน ชายศึกษาวิชาหนังสืออักษรวิธีคัมภีร์ต่าง ๆ ตลอดจนการแต่งรอยแกะ รอยกรอง ส่วนสตรีเน้นในด้านการช่าง อย่างไรก็ตามก็ดี สตรีชั้นสูง ตลอดจนนิดาขุนนาง มีโอกาสในการเรียนรู้วิชาหนังสือประกอบกับวิชาการช่างควบ และมักเริ่มฝึกฝนตั้งแต่วัยเยาว์ ดังเช่นนางนพมาศ ผู้เป็นธิดาของพระศรีมหาเศวตฉัตร นางนพมาศกล่าวถึงการศึกษาอบรมในวัยเยาว์ของเธอว่า

"...อันผู้สำหรับอภิบาลบำเรอเลี้ยงชานอภัยนี้ บิการมารดาท่านเลือกสรร เอาเด็กที่มีสติฉลาดว่องไว ทั้งฉลาดในการวิชาช่างต่าง ๆ ให้พิทักษ์รักษาอยู่เป็นนิตย์ จนชานอภัยคอยจำเริญบุญกุศล เล่น หมูขี้ผึ้งเป็นพิไลยจะได้ให้เล่นสิ่งนั้น ๆ เหมือนเด็กทั้งหลาย หามิได้ สอนให้เล่นแกะรอยกรอง วาดเขียน และชวนพูดเป็นกลบทกลอนเจื้อยควาย คำสุภาษิตทุกวันกัน จนชานอภัยมีชนมายุได้ 7 ขวบ..."²

¹ ๒
ก. หนา 14.

² ๒
ก. หนา 34.

หลังจากนั้นพระศรีมโหสถ ผู้เป็นบิดาก็ได้ให้บางเล่มเรียนอักษรสยามพากย์ และอักษรสันสกฤต จนมีความชำนาญ จากนั้นให้เรียนพระพุทธรูปจนจะมีความสามารถรู้ศัพท์แปลตามกลประโยคที่ต้น ๆ และยังได้ให้เรียนรู้คัมภีร์ไตรเพท ลักษณะเอกโทตรีจัตวากาบาท อันเป็นตำราทางอักษรวิชิไทย จนให้สามารถแต่งกลบทกลกลอนกาพย์ โคลง ฉันท์ ได้ และเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ ไทโหราศาสตร์ เรื่องการดูดวงพเคราะห์ นักชกตฤกษ์ จนกระทั่งรู้ลักษณะทำนายร้ายหรือดีได้¹ แสดงให้เห็นว่า นางนพมาศได้รับการศึกษาจนรู้แตกฉานตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก ดังคำกล่าวของนางว่า

"แต่ข้าพเจ้าน้อยว่า เรียนสรรพวิชาการทั้งมวลตั้งแต่ 7 ขวบ จนจำเรื่อชฌายุได้ 15 ปี ก็ถึงซึ่งชำนาญอันสิ้นเสร็จ นับว่า เป็นสตรีนักปราชญ์ศาครัศคิโลกคศิธรรมในแผ่นดินใดคนหนึ่ง..."²

ด้วยเหตุนี้เอง นางนพมาศจึงเป็นสตรีไทยที่มีความรู้ความสามารถจนถึงขั้นแต่งหนังสือได้ ถ้าหนังสือ "คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์" นี้เกิดขึ้นในสมัยกรุงสุโขทัยจริงก็เป็นหลักฐานประการสำคัญที่บ่งชี้ว่า สตรีชั้นสูงในสมัยนั้น นอกจากจะทักทายวิชาช่างฝีมือแล้วยังมีโอกาสศึกษาวิชาหนังสือได้เท่าเทียมกับบุรุษอีกด้วย และสามารถเรียนรู้วิชาการแขนงต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งจนสามารถแต่งหนังสือได้ X

ข) สถานภาพสตรีในค่านิยมครุฑ

แนวพฤติกรรมทางค่านิยมธรรมของไทยมีว่า บุตรจะต้องเลี้ยงดูปรนนิบัติบิดามารดา น้องจะต้องปรนนิบัติพี่ ภรรยาจะต้องเอาใจใส่ปฏิบัติต่อสามี หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าบุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดา น้องจะต้องปรนนิบัติพี่ นั้น มีปรากฏในศิลาจารึกว่า

¹ ภา. หน้า 34 - 35.

² ภา.

"...เมื่อชั่วพอกู กูฆ่าเรอแกพอกู กูฆ่าเรอแกแมกู กูไค้วเห็ดตัวปลา
กูเอามาแกพอกู กูไค้พอกสมพอกหวาน อันไค้กินอวยกินคี่ กูเอามาแกพอกู
...บอกตายยังพอกู กูฆ่าฆ่าเรอแกพอกู คังฆ่าเรอแกพอกู..."

ข้อความตอนนี้ ชี้ให้เห็นว่าลูกปรนนิบัติพ่อและแม่หัดเทียมกัน แสดงว่าใน
ระบบครอบครัวสมัยกรุงสุโขทัย พ่อและแม่มีฐานะความเป็นอยู่เสมอกัน เมื่อพ่อแม่สิ้นบุญแล้วต้อง
ปรนนิบัติพ่อพี่ชายเช่นเดียวกับที่เคยปฏิบัติต่อบิดามารดา แสดงให้เห็นชัดถึงความผูกพันในครอบครัว
อันเป็นหลักปกครองในสมัยสุโขทัย

ส่วนภรรยาจะต้องเอาใจใส่ปฏิบัติต่อสามี มีปรากฏหลักฐานในไตรภูมิพระร่วง
ตอนที่กล่าวถึงการปรนนิบัติของนางอสนีมหาเทพ ผู้เป็นสนมคนหนึ่งของพระศรีธรรมมาโลกราช ว่า

"...พระบาทศรีธรรมมาโลกราชไปมีเสวยข้าว นางอสนีมหาเทพตามมีอาจ เสวยก่อน
แล้วนางพระบาพิไค้บ้นทมไค้ นางนั้ก็มิอาจบ้นทมก่อนเลย เมื่อไค้แลพระองค์นั้หัวหัด
แล้วนางจึงนอน แลแม่นางนอเณายหลังคังนั้ก็คี่ นางบ่ทอนคังนอเณายหลังคังนั้
เทียบย่อนคังนอเณายนั้เป็นนั้ทุกเมื่อแล..."²

นอกจากการปฏิบัติกันอย่างนี้แล้ว ภรรยาจะถนอมความรักใคร่ปรองดองเป็นสามี
เสมอ เช่นกล่าววว่า

"...จะกระทำการงานอันใด ๆ ก็คี่ ย่อมไหว้ทูลแด่พระภูณันไค้ ฐ ฐูกอน
เมื่อไค้พระภูณันไค้ให้ท่านจึงทำ นางนั้บ่ทอนคังนอเณายนั้เป็นนั้เลยคังนอเณาย..."³

ใน "ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์" มีข้อความหลายตอนที่ปรากฏให้เห็นว่าสตรี

1, 2
คำ ทองคำวรรณ อ.ก.

2
พระมหาธรรมราชาลิไท ไตรภูมิพระร่วง หน้า 159 - 160.

3
อ. หน้า 137.

อาจไปเป็นอนุภรรยา เป็นบริวารแสดงฐานะและยศศักดิ์ของชายได้ และถือว่าบุตรหญิงชายเป็นสิทธิของบิดาทั้งสิ้น ความปรากฏในหนังสือนี้ว่า

"...ฝ่ายบุตรซึ่งเป็นคนมีทรัพย์สมบัตินั้น บอมหาอนุภริยาด้วยสินจ้างสินไถ่ไว้เป็นบริวารยศ แม่บุตรธิดาก็นับเป็นตระกูลบิดาฝ่ายเดียว..."¹

ส่วนสตรีนั้นกลับถูกประณามอย่างหนักและเป็นที่รังเกียจของสังคม ถ้าประพฤติดุกสันดานหรือมีมากชู้หลายตัว

"...อันฝ่ายสตรีภาพนั้น แม่เป็นคนบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ผู้ใดมีน้ำจิตโหดเลวอำนาจแกกคามคุณไปรวมสังวาสด้วยบุตรสินจ้างสินไถ่ ซึ่งใช้สอยการงานในนานในเรือนก็คดแลเห็นหญิงงามเมืองก็คด อันบุตรธิดาของหญิงสองจำพวกนี้ มหาชนมีความรังเกียจนักเรียกว่ากอนอนจาร..."²

จากข้อความข้างต้น เป็นข้อชี้ให้เห็นถึงสถานภาพในครอบครัวของสตรีสมัยสุโขทัย ว่าต้องรับภาระหน้าที่ในการปรนนิบัติค่อสามีอย่างดีที่สุดที่พึงจะกระทำได้ และจะต้องมีความประพฤติดีารวม ซึ่งตรงค่อสามีคนเดียวตลอดไป

เมื่อพิจารณาข้อความจากจดหมายเหตุของชาวจีน* ซึ่งพรรณนาว่าด้วยกรุงสยาม ตอนหนึ่งกล่าวถึงบทบาทในครอบครัวของสตรีสมัยสุโขทัย เกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินไวว่า

¹ นพมาศ ด.ค. หน้า 12.

² ด.

* หนังสือชื่อ หวงเจียวบุ๋นเหียนทงเคา เป็นหนังสือหลวงเรียบเรียงในสมัยราชวงศ์ไต้เซง เมื่อแผ่นดินจีนเหียนหลงปีที่ 42 เติงฮัว (ตรงกับปีระกา จ.ศ.1139 พ.ศ. 2320 ในสมัยกรุงธนบุรี)

๗. .การใช้จ่ายเงินทองสุกแล้วแต่ผู้หญิง คอยผู้หญิงมีสติปัญญา ผู้ชายที่เป็นสามี ก็ต้องเชื่องโง่¹

ทำให้เกิดข้อคิดว่า ผู้หญิงมีความรับผิดชอบในครอบครัวมากกว่าผู้ชาย และสังคมสมัยนั้นก็ยังก่อให้เกิดเกียรติผู้หญิงว่าเป็นผู้มีสติปัญญา จึงให้อำนาจว่ากล่าวกิจการในครอบครัว

อนึ่ง เมื่อพิจารณาสถานภาพครอบครัวของสตรีแล้ว น่าจะกล่าวถึงบทบาทอีกด้านหนึ่งของสตรีด้วย คือบทบาทในทางการปกครองการเมือง เนื่องจากเกี่ยวเนื่องอยู่ในครอบครัวเช่นกัน ท่านอง "แปลกใจไกรคำกัแกว่ง" มีหลักฐานแนวคิดมประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นบทบาทของสตรีในทางการเมืองและการปกครอง คือตำนานเรื่อง พระนางจามเทวี ผู้ปกครองนครหริภุญไชย

ตามตำนานกล่าวว่า ในราวปี พ.ศ. 1260 (ก่อนสมัยสุโขทัยราว 600 ปี) พระวาสุเทวฤาษี สถิต ณ จอมเขาสุเทพ (นครเชียงใหม่) กับพระสุกกทันฤาษี สำนักเขาสมอคอน (เมืองลพบุรี) ได้ร่วมกันสร้างเมืองหริภุญไชยขึ้น เมื่อเสร็จแล้วให้ท้าวเวียงกุมกาม ไปเชื้อเชิญวงศ์กษัตริย์จากเมืองละโว้ ให้เสด็จมาครองเมือง พระเจ้าลพบุรีเจ้าเมืองละโว้ จึงโปรดให้พระนางจามเทวีราชธิดาซึ่งเป็นพระมเหสีของเจ้าเมืองรามปุระ ขึ้นมาครองเมืองหริภุญไชย²

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า

"...ความจริงกษัตริย์ละโว้คงจะตั้งให้ราชบุตร เขยซึ่งเป็นสามีของนางจามเทวีไปครอง และนางจามเทวีไปคอยกับสามี ขอนนี้อาจเป็นจริงก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม

¹ พระเจนจันฉัตร (สุกใจ คณศกาศ) จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (บุญ โชติคุระพุกกณะ) ปีระกา 2476 หน้า 10 (แปลจากหนังสือทวงเฉียวขุนเทียนพงศาวดาร เล่ม 34 หน้า 40 - 41).

² พระโพธิ์รังษี เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย พิมพ์ในงานปลงศพ เจ้าทิพเนตร อินทวโรรสสุริยวงศ์ พ.ศ. 2463 หน้า 54 - 92.

ผู้ที่ใคร่เชื่อว่าเป็นผู้ครองนครทริภูษัย หรือพูดกันง่าย ๆ ว่า ผู้ที่ใดกินเมืองทริภูษัยครั้งนั้น คงเป็นนางจามเทวีมากกว่าสามี..."¹

เมื่อพิจารณาแล้วชวนให้คิดว่า นางจามเทวี เป็นราชธิดาภักษิย์ ซึ่งเป็น รัชทายาทโดยตรง ส่วนสามีของนางนั้นอาจไม่เป็นเชื้อพระวงศ์โดยตรง จึงเป็นเหตุให้พลเมือง ในสมัยนั้นซึ่งนับถือเชื้อพระวงศ์มากกว่า ยกย่องเทิดทูนนางจามเทวีมากกว่าสามี

จากตำนานเรื่องพระนางจามเทวีครอง เมืองทริภูษัยนี้ เป็นชื่อนาสังเกต ว่าสตรีในยุคก่อนสมัยสุโขทัยมีบทบาทในทางการเมือง การปกครองประเทศด้วย แต่ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะว่าพระนางมีเชื้อชาติตระกูลสูงกว่าสามีดังกล่าวแล้ว จึงมีบทบาทมากกว่า มีผู้ให้ความ นับถ้อยยกย่องและมีศรัทธายิ่งกว่าสามี

อย่างไรก็ตาม อาจเป็นควยทรงมีพระปรีชาญาณเก่งกล้าสามารถทั้งในด้านการ บริหาร การทะนุบำรุงประเทศ และด้านอื่น ๆ ควยพระองค์เองก็เป็นไปได้ จนถึงกับมี โบราณสถานและ โบราณวัตถุปรากฏชื่อของนางจามเทวี ซึ่งยังเป็นหลักฐานอยู่ในปัจจุบันนี้ ส่วน สามีของนางไม่ปรากฏพระนามเลย

แนวความคิดนี้จะกล่าวไว้ก่อนสมัยสุโขทัยก็ตาม แต่เป็นข้อควรสังเกตุว่า ก่อนหน้าสมัยสุโขทัยนั้น สตรีเคยมีอำนาจในทางครอบครัวและทางการเมืองยิ่งกว่าบุรุษมาแล้ว

ก) สถานภาพสตรีในคานกุกุหมาย

(1) บทบัญญัติในคิลจาริก

ในคิลจาริกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีข้อความ เกี่ยวกับเกณต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนยึดถือปฏิบัติอยู่หลายตอน เป็นต้นว่า

(ก) สิทธิในการแจ้งความหรือฟ้องร้อง ข้อความในคิลจาริก ให้สิทธิเสมอกันทั้งหญิงและชาย โดยกล่าวว่า

¹ ละออง ศรีสุคนธ์ เที่ยวเมืองไทย 71 จังหวัด เล่ม 1 หน้า 974 (อ้างอิงมาจาก พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระยาบำรง- ราชานุภาพ หน้า 90).

"...ในปากประตูมีกะดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้เห็น ไฟฟ้าหน้าปาก กลางบ้านกลางเมือง มีถอยปีความ เว้าทองของใจ มันจกกล่าวถึงเจ้าถึงขุนเณร ไปเล่นกระดิ่งอันที่นั่นแขวนไว้ พอขุนรามกำแหง เจ้าเมืองไคยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่นันคยชั่ว ไฟฟ้าในเมืองสุโขทัยจึงชน..."¹

(ข) สิทธิในการรับมรดก มีข้อความกล่าวว่า

"...ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล ลมตายหายกว่าเหยาเรือนพอเชื้อเชื้อคำ มันข้างขอ ลูกเมีย เบี้ยขาว ไฟฟ้าพาไท ปาหมากปาพลู พอเขื่อนไวแกลุ่มมันสิ้น..."²

หมายความว่าพล เมืองลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดลมตายหายจาก บรรดาทรัพย์สินทั้งหลายให้ตกเป็นมรดกแก่ลูกทั้งหมด

ซึ่งข้อความในศิลาจารึกนี้ทำให้เกิดข้อคิดที่ว่า ทั้งลูกชายและลูกหญิง มีสิทธิในทางกฎหมายทัดเทียมกัน

(2) บทบัญญัติในมัจจรายศาสตร์

เกี่ยวกับบทบัญญัติในเรื่องสิทธิเสรีภาพโดยเฉพาะของสตรีไทยในสมัยกรุงสุโขทัยนี้ อาจนำหลักฐานแวดล้อมบางประการมาประกอบการพิจารณาได้ ดังปรากฏใน "มัจจรายศาสตร์"^{*} ซึ่งเป็นกฎหมายของพระเจ้ามัจจรายกษัตริย์ของลานนา (เชียงใหม่) เรียกชื่อ

¹ ฉ้า ทองคำวรรณ ฉ.ก.

² ฉ.

^{*} มีทั้งหมด 4 ฉบับ เอน บี กริสไวลด์ และ ดร.ประเสริฐ ณ นคร กล่าวว่า ฉบับที่เก่าแก่ที่สุดคือฉบับที่ลานนาสี่โขกขุดได้จากวัดเส้าไห อำเภอสวรรบุรี ซึ่งค้นได้ที่ลพบุรี เมื่อปีออก พ.ศ. 2343 ก่อนกฎหมายตราสามดวงในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 ปี และการที่ค้นได้นั้นคงต้องการให้เชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนลงมาจากรานนาปกครองกันเอง มัจจรายศาสตร์ฉบับนี้ ภาษาและตัวหนังสือเป็นของไทยวน ซึ่งจารลงบนใบลาน 48 ใบ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แปลข้อความเป็นภาษาปัจจุบันไว้แล้ว.

อีกอย่างหนึ่งว่า "วินิจฉัยมั่งราย" ค่ายเหตุที่พระเจ้ามั่งรายเป็นกษัตริย์ผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเมื่อปีจอ จ.ศ. 658 (พ.ศ. 1839) เป็นระยะเกี่ยวกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราชกำลังปกครองอาณาจักรสุโขทัยพอดี¹ และเนื่องจากพลเมืองเชียงใหม่กับสุโขทัยเป็นคนไทยด้วยกัน ประกอบกับมีอาณาเขตติดต่อกัน ฉะนั้นย่อมจะมีวัฒนธรรมความเป็นอยู่เหมือนกัน กล่าวคือ สิ่งใดที่เชียงใหม่ปรากฏในกฎหมายมั่งรายย่อมบ่งชี้ถึงสภาพชีวิตหญิงไทยในสุโขทัยด้วย

กฎหมายฉบับนี้แสดงความหลายมาตรการที่แสดงให้เห็นว่า สตรีมีความสำคัญเท่าเทียมกับบุรุษไม่ว่าในกรณีใด แม้สิทธิในเรื่องต่าง ๆ ก็เสมอภาคกัน หรืออาจได้รับสิทธิมากกว่าในบางกรณี ดังผู้วิจัยจะยกบทบัญญัติในมาตรการต่าง ๆ มาแสดงเป็นตัวอย่างดังนี้

(ก) การรับมรดก

"มาตรา 1 พ่อแม่มีลูกชาย 3 คน หญิงคนหนึ่ง ลูกชายคนหนึ่งไปกินนากับขุนคนหนึ่งไปบวช อีกคนหนึ่งไปค้าขาย หญิงผู้นองอยู่เลี้ยงดูอุปฐากพ่อแม่ พ่อแม่ตายให้แบ่งเป็น 14 ส่วน ให้ลูกผู้ไปกินนากับขุน 2 ส่วน เพราะพ่อแม่ยังหวังพึ่งไต่อยู่ ให้ลูกผู้ไปค้าขาย 2 ส่วน เพราะถ้าพ่อแม่สูญเสียทรัพย์สินสมบัติไปทั้งหมด ก็ยังหวังจะพึ่งลูกไต่ ให้ลูกผู้ไปบวช 5 ส่วน เพราะจะเป็นผู้ช่วยให้พ่อแม่พ้นทุกข์ (กฎหมายความว่าสร้างบุญกุศลช่วยให้ไปสวรรค์ไต่) ส่วนลูกสาวคอยอยู่รักษาอุปฐากพ่อแม่ให้สมบัติสูญหายไป ให้ไต่ส่วนแบ่ง 6 ส่วน"

ตามเงื่อนไขของกฎหมายนี้ แสดงความสำคัญของลูกผู้หญิงซึ่งต้องรับภาระเลี้ยงดูพ่อแม่ และต้องรักษาทรัพย์สินจึงควรได้รับส่วนแบ่งในมรดกมากกว่าลูกผู้ชาย

ในการแบ่งมรดกให้แก่บุตรที่เกิดจากภรรยาหลวงและภรรยาน้อยก็ให้สิทธิเท่าเทียมกัน โดยมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ส.ศ. หน้า 92.

² พระเจ้ามั่งราย มั่งรายศาสตร์ ประเสริฐ ณ นคร (แปลข้อความเป็นภาษาปัจจุบัน) หน้า 24.

"ลูกเมียบ่นและลูกเมียหลวงมีชาติเสมอกัน ควรได้รับส่วนแบ่งเท่ากัน"¹

ในทำนองเดียวกัน บุตรที่เกิดจากสามีเก่าและสามีใหม่ ก็ควรได้รับส่วนแบ่งเท่ากันด้วย หากมารดาเป็นเจ้าของบ้านเรือน²

บทบัญญัติในมาตราหลังดังกล่าวว่า "มารดาเป็นเจ้าของบ้านเรือน" ทำให้ยังเกิดข้อคิดว่า สตรีมีบทบาทในฐานะหัวหน้าครอบครัวได้เช่นเดียวกับสามี และในเรื่องการแต่งงานใหม่ก็มีทางกระทำได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ในการรับมรดกของภรรยากรณีสามีถึงแก่กรรม ก็มีสิทธิ์จะได้รับทั้งหมด โดยมีบทบัญญัติไว้ว่า

"มิเขาทำมาหากิน (เมียเรือน) ด้วยกัน ชายตายก่อน พี่น้องฝ่ายชายจะมาชิงเอาข้าวของที่ทำไถ่กวบกันหรือเงินกำขันทมาก อย่าให้ไป เพราะชายนั้นออกจากครอบครัวพ่อแม่แล้ว... เมื่อเขาตายยังเรือนภริยาโดยไม่ไต่สิ่งเสียไว้ สามีตายของก็ตกเป็นของภริยา ถ้าหากผู้ตายสิ่งเสียไว้ ให้ของแก่ญาติพี่น้องเขาแต่เขาตายที่เรือนภริยา (เรือนท้าว) ก็ไม่เป็นไปตามที่เขาสิ่ง..."³

(ข) การแบ่งสินสมรสและสินบริภัณฑ์

การแบ่งสินสมรสกรณีสามีภรรยาจะหย่าขาดจากกัน

บทบัญญัติในกฎหมายก็ให้ความยุติธรรม คือ

"...พ่อแม่เป็นเพื่อนกันให้ลูกแต่งงานกัน ทั้งสองฝ่ายมีข้าวของเงินทอง ข้าวคนเท่า ๆ กัน ทั้งสองคนอยากอยู่บ้านไหนก็อยู่บ้านนั้น (บวรสบวรสือ) ต่อมาอยู่ด้วยกันไม่ได้ ต้องการหย่าขาดกัน ของผู้ชายแบ่งคืนให้ผู้ชาย ของผู้หญิงแบ่งคืนให้ผู้หญิง

¹ ก. หนา 26.

² ก.

³ ก. หนา 16.

สมบัติให้ใครด้วยกันให้แบ่งครึ่ง มีลูกหญิงให้ภริยา มีลูกชายให้สามไป..."¹

"มาตรา 1 ชายไปอยู่กับหญิงไม่มีขันหมาก (บหมบขัน) แคนำเงินไปเป็นทุน หรือหากทุนของหญิงไม่มี ทุนของชายก็ไม่มี หรือหากทุนของหญิงก็มากของชายก็มาก เมื่อเขาจะหย่ากัน ให้หญิงและชายชักเอาต้นทุนส่วนของตนออกก่อน ส่วนที่เหลือให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้ชายส่วนเดียว หญิงสองส่วน ถ้าหญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่งกันคนละครึ่ง ถ้าชายไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่งสมบัติเป็น 4 ส่วน ให้หญิง 3 ส่วน ชายส่วนเดียว"²

"มาตรา 1 หากชายไปอยู่กับหญิงควมมือเปล่า ไม่มีทุน ฝ่ายหญิงมีทุน ต่างช่วยกันทำมาหากิน เมื่อจะหย่ากัน ให้หญิงชักทุนออกเสียก่อน ที่เหลือแบ่งเป็น 4 ส่วน ให้หญิง 3 ส่วน ชายส่วนเดียว หากชายไม่ช่วยทำมาหากิน มีเครื่องมือและมีที่ดิน อย่าให้ชายได้สิ่งใดเลย หากหญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่งสมบัติเป็น 3 ส่วน ให้หญิง 2 ส่วน ชายส่วนเดียว เพราะความเป็นของหญิง ชายมาอาศัยอยู่แล"³

บทบัญญัติที่กล่าวมาข้างต้น แสดงว่าให้ความสำคัญแก่คู่สามีภรรยาที่มีความประสงค์จะหย่าขาดจากกัน ซึ่งต้องแบ่งสินส่วนตัวและสินบริคณห์ไปคามสภาพที่ควรจะเป็น เป็นที่น่าสังเกตว่า ฝ่ายภรรยา มักจะได้รับส่วนแบ่งมากกว่าสามีเสมอ

อนึ่งกฎหมายนี้ยังมีเกณฑ์บังคับชายมิให้ทำทารุณกรรมภรรยา เพราะถ้ากระทำเช่นนั้นจะไม่มีโอกาสได้รับส่วนแบ่งใด ๆ เลย ทั้งยังถูกขับไล่อีกด้วย โดยมีบทบัญญัติกล่าวไว้ว่า

1 ข
ก. หน้า 17.

2 ข
ก. หน้า 19.

3 ข
ก. หน้า 20.

"หากผู้ร้ายเลว ขอมุขกับทุบตี ให้หัวแตกมาพังโดยไม่สมควร ไม่ชอบใจพอตา
เมื่อยาย เช่นนี้ ถูกกาชัณฉน์ให้ไลมันไป ริมของมันไว้ทั้งหมก แม่จะทำาหากินไ้มา
ควยกัน ก็ไม่แบ่งให้มันเลย เพราะมันทำเลวต่อเจ้าที่โหดยากันเพราะเหตุนี้"¹

นอกจากนี้ยังให้สิทธิภรรยาได้รับส่วนแบ่งจากสินบริคณมากกว่าสามี
และได้รับสิทธิในการคุ้มครองบุตรอีกด้วย ดังข้อความว่า

"ของที่ทำไ้ควยกันหลังแต่งงานให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้หญิง 2 ส่วน ชายส่วนหนึ่ง
มีลูกชายหรือหญิง ให้ไว้แก่ภรรยา"²

(ก) การทำนิติกรรม

กฎหมายลักษณะหนี้ มีบทบัญญัติให้ภรรยาและสามีมีสิทธิ
เท่าเทียมกันในการทำนิติกรรมหนี้ เป็นค่นว่า

"ถ้าไปกู้หนัทาน โดยเมียไม่ทราบเรื่อง ถ้าผู้ตาย เมียไม่ตองใช้หนี้ เพราะ
ว่าเขาอยู่บ้านเคียวกัน ผู้ไปกู้เงิน เจ้าหนี้ก็ควรบอกให้เมียทราบ เมียกู้หนัเจ้าหนี้
ก็ควรบอกให้ผู้รู้..."³

ง) สถานภาพสตรีในค่านสังคม

ในกฎหมายเตุของชาวจีนซึ่งพบเห็นกัศรีย์ ขุนนางและผู้หญิงไทยในสมัย
แรกตั้งกรุงสุโขทัย โดยกล่าวถึงลักษณะการแต่งกายของขุนนางและผู้หญิงสมัยนี้ไว้ว่า

"...ขุนนางและราษฎรไว้ผมยาวเกล้ามวย ใ้ขบิ้นปักและใ้ขมาขาวพันศีรษะ...
นางเมิไ้ขาวสองชั้น รองเท้าทำควยหนังโค ผู้หญิงใ้ส่กวย (รัดเกล้า) กอนไปข้างหลัง
เครื่องปักผมใ้เข็มเงินเข็มทอง หน้าผักแปง นิ้วมือใ้ส่แหวนรัดเกล้าและแหวนของ-

¹ ค. หน้า 15.

² ค.

³ ค. หน้า 30.

คนจนทำควยทองเหลือง ผาหมทำควยคายหาสียกกอก ผาnungก็ทำควยคายหาสี แต่เอา
ไข่มทองยกกกอก นungผาสูงพนคนสองสามนิ้ว (กรอมเทา) ใส่องเท้าคืบทำควยหนังสีคำ
สีแสด¹

ข้อความนี้ทำให้เกิดข้อคิดว่า สตรีไทยในสมัยนี้มีความเป็นอยู่สบาย มีอิสระ
จึงเป็นโอกาสให้รู้จักทำเครื่องแต่งตัว เครื่องประดับสวยงาม ทั้งนี้เพื่อไว้ประดับหรือตกแต่งร่างกาย
ในคราวมีงานเทศกาลหรืองานมหรสพ ตลอดจนในการทำบุญกุศลต่าง ๆ ซึ่งมีข้อความหลายตอน
ในศิลาจารึกที่สนับสนุนความก็ดังนี้ กล่าวคือ

"...คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอบยทาน...ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า
ทวยบัวทวยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผูกทวย มีศรัทธาใน
พระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน..."²

แสดงให้เห็นว่าทั้งชายและหญิงมีอิสระเสรีในการออกนอกบ้านเพื่อไปบำเพ็ญ
บุญกุศล

เมื่อกล่าวถึงการละเล่นของชาวเมืองภายหลังที่ทราบกันแล้ว มีข้อความ
ที่แสดงเด่นชัดว่า สภาพความเป็นอยู่ของชายหญิงมีความเท่าเทียมกัน ในการหาความสนุกสนาน
เพลิดเพลิน ตลอดจนการเที่ยวเตร่ชมการละเล่นในงานมหรสพ ดังข้อความว่า

"...เมื่อจักเข้าเวียงเรียงกันแต่อร์ญญิกพูนเท่าหัวลานคั่นคักลอง ค่ายเสียงพิน
เสียงเลื่อนเสียงขับ ไครจักมักเล่น เล่น ไครจักมักหัว หัว ไครจักมักเลื่อน เลื่อน
เมืองสุโขทัยนี้มีสัปากประตูลวง เพียบพร้อมคนเสียดกันเข้ามาดูทานเฝ้าเทียน ทานเล่นไฟ
เมืองสุโขทัยนี้มีจกแตก..."³

¹ พระเจนจันฉักร (สุกิจ ตัณฑภาค) ล.ก. หน้า 9.

² หน้า ทองคำวรรณ ล.ก.

³ ก.

ในคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ก็ข้อความแสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของชายหญิงในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ

"นรชาติชายหญิงบ้างก็เล่นพนันทายบุตรในครรภ์ว่า จะเป็นหญิงหรือชาย เล่นโกชนโคเกวียน กนแล่นรอบแล่นชงกลีราง คลีมา คลีคนเป็นตามนักชกตฤณ บ้างก็เล่นระเบงปี ระเบงกลอง ฟ้อนแผน ขับพิน ดุริยางค์บรรเลงเพลงร้อง—หนังรำระบำโคม ทูทว้เต็นไฟโศกาคเอิกเกริกไปคอยสำเนียงนิกรประชา เสสรวลสำรวลเลนและชื้อขายจ่ายแจก รนรานราตรีมีชื้อมียามครึ่งจึ่งคอยสังคเสียง"¹

หนังสือไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงความเป็นอยู่ของชาว เมืองตอนหนึ่งว่า

"...บางเตนบางรำ บางฟ้อนระบำบรรลือ เพลงดุริยางค์นตรี บ้างคืด บ้างสี บ้างตี บ้างเป่า บ้างขับ..."²

ในกิจการารึกของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 แห่งกรุงสุโขทัย ได้พรรณนาถึงการสมโภชรอยพระสุเมธิตาพนเขาสุมณภู เมื่อราว พ.ศ. 1925 มีข้อความที่แสดงให้เห็นถึงความใจบุญสุนทรทานของชาว เมือง ตลอดจนความมีอิสระเสรีภาพ ว่า

"...ยอมเรียงขันหมากพลูบูชา พิณระบำเต็น เล่นทุกวันควยเสียงอันสาธุการบูชาอีกควยคุริพาทยของกลอง..."³

¹ นพมาศ ส.ก. หน้า 14.

² สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชไว้, ไตรภูมิพระร่วง หน้า 87.

³ สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 ศิลาจารึกหลักที่ 8 (อ้างอิงมาจาก "คำอ่านจารึกเขาสุมณภู" คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย หน้า 398).

จ) สถานภาพสตรีในค่านการประกอบอาชีพ

กล่าวได้ว่า สตรีไทยในสมัยกรุงสุโขทัยนี้ มีอิสระเสรีภาพในการประกอบอาชีพมาก และในการทำงานทุกอย่างก็จะได้รับสิทธิเสมอภาคกับบุรุษ จนมีสุภาษิตติดปากกันว่า

"เมื่อเสร็จหนานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก"

ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่า ถึงคราวทำนา ทั้งชายและหญิงต้องร่วมแรงช่วยกันทำ แต่เมื่อหมดฤดูทำนา ก็แบ่งภาระหน้าที่กันโดยให้ผู้หญิงทำงานทอผ้า ซึ่งเป็นงานเบากว่าตีเหล็ก แต่ต้องใช้ความละเอียดรอบคอบและประณีตกว่า โดยเฉพาอย่างยิ่ง สตรีได้มีโอกาสศึกษาอบรมและฝึกหัดในค่านการ เย็บปักถักร้อยมาตั้งแต่อยู่ในวัยเด็กแล้ว จึงไม่เป็นการยากนักในเรื่องการทอผ้า

ในศิลาจารึกก็มีข้อความที่แสดงให้เห็นว่า โอกาสในการประกอบอาชีพของชายหญิงนั้นเท่าเทียมกันและยอมรับเป็นอิสระเสมอ โดยกล่าวว่า

"...เมื่อสุโขทัยนี้ค ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ทาง
เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า
ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ ใครจักใคร่ค้าไพร่ฟ้าหน้าใส..."¹

จากข้อความและหลักฐานบางประการที่ยกมาแสดงนี้ พอจะมองเห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีไทยในสมัยกรุงสุโขทัยได้บ้างว่ามีสิทธิเสรีภาพมากพอควร แม้ว่าจะมีคตินิยมให้สตรีมีหน้าที่ในการปรนนิบัติต่อสามี จึงจะได้รับการยกย่องเป็น "นางแก้ว" ก็ตาม แต่สิทธิที่ปรากฏในแบบบัญญัติและข้อความในศิลาจารึกนั้น เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าสตรีมีความเสมอภาคกับบุรุษในหลายประการ ทั้งในค่านการศึกษอบรม, ค่านการครอบครัว, สิทธิตามกฎหมาย, ค่านการสังคม และในการประกอบอาชีพ

¹ 1
คำ ทองคำวรรณ ล.ค.

ข. สมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเริ่มสถาปนาเป็นเมืองอิสระไม่ขึ้นแก่อาณาจักรสุโขทัยในปี พ.ศ. 1893* โดยมีพระเจ้าอู่ทองเป็นกษัตริย์ปกครองพระองค์แรก แต่เดิมเป็นพระเจ้าอู่ทองปกครองเมืองสุพรรณบุรี** (พ.ศ. 1887) ต่อมาเกิดเหตุกบฏโรกระบาก พระเจ้าอู่ทองจึงพาครอบครัวอพยพมาตั้งที่ตำบลเวียงเหล็ก (วัดพุทธไสยาสน์) เมื่อประมาณ พ.ศ. 1890 และโปรดให้สร้างราชธานีใหม่ที่ตำบลหนองโสน (บึงพระราม) ซึ่งสำเร็จเรียบร้อยและสถาปนาเป็น "กรุงเทพ-ทวารวดี" ประมาณ พ.ศ. 1893

แนวกรุงศรีอยุธยาจะเป็นอาณาจักรใหม่ก็ตาม แต่ประชาชนพลเมืองกรุงศรีอยุธยาก็เป็นคนไทยเหมือนชาวกรุงสุโขทัย เมื่อศึกษาสำรวจพระราชสกุลวงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง ปรากฏว่าสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์ปกครองนครชัยปราการ (ฝั่ง) ซึ่งพระเจ้าพรหมเป็นผู้สร้างขึ้นหลังจากที่โดนอำนาจขอมลงแล้ว และนครนี้เป็นที่ตั้งของเมืองเชียงทรายในสมัยก่อน ฉะนั้นในพระราชพงศาวดารจึงเรียกราชสกุลวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองว่า "ราชวงศ์เชียงทราย" เป็นที่น่าสังเกตว่าพระองค์ทรงใจตามสกุลวงศ์ทางฝ่ายพระชนนีเป็นอริกาญาไตรตริภังค์ เหตุใดจึงไม่สืบเชื้อสกุลวงศ์ทางฝ่ายพระราชบิดา ก็เพราะเจ้าสิริชัยเชียงแสน นั้น มีผู้สันนิษฐานกันเป็นหลายนัย เป็นอันว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*** และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบ-ราชานาถ**** ผู้วิจัยจะไขปริศนาค้นสืบนิมิตต่าง ๆ เกี่ยวกับพระประวัติและราชวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองมาพิจารณา ก็จะมุ่งกล่าวถึงสภาพบ้านเมืองตั้งแต่เริ่มสร้างกรุงศรีอยุธยา จนถึง

* ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัยซึ่งครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1890 - 1921.

** ปรากฏในกิตติขจรว่าเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นหัวเมืองหนึ่งในปกครองของอาณาจักรสุโขทัย.

*** ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับพระวทิโกศลสยาม หน้า 14 - 16.

**** แดงบรรยายพงศาวดารสยาม หน้า 41 - 44.

สิ้นสุดสมัย (พ.ศ. 1893 - 2310) ซึ่งรวมเป็นเวลาประมาณ 417 ปี ว่ามีสภาพเปลี่ยนแปลง หรือวิวัฒนาการไปอย่างไรบ้าง โดยจะกล่าวเฉพาะในรัชกาลที่มีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ของสตรีเท่านั้น ทั้งนี้อาจจะเป็นข้อพิจารณาในการศึกษาสถานภาพของสตรีไคม้าง

เนื่องจากสภาพบ้านเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีกษัตริย์ปกครองหลายพระองค์ ผู้วิจัย จึงจะแยกกล่าวโดยสรุปเป็น 3 สมัย คือ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น (ระยะระหว่าง พ.ศ. 1893 - ประมาณ พ.ศ. 2112) สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง (ระยะระหว่าง พ.ศ. 2112 - ประมาณ พ.ศ. 2231) และสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (ระยะระหว่าง พ.ศ. 2231 - ประมาณ พ.ศ. 2310)

อนึ่ง ในแต่ละสมัย ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสภาพความเป็นไปของบ้านเมือง ควบคู่ไปกับสถานภาพของสตรีในด้านการศึกษาอบรม, ครอบครัว, กฎหมาย, สังคม และการประกอบอาชีพ เท่าที่มีหลักฐานปรากฏและจะกล่าวแต่เพียงสังเขปเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เป็นข้อพิจารณาเปรียบเทียบถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เป็นลำดับมา ตลอดจนให้เห็นวิวัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของสตรีไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว อันจะเป็นพื้นฐานในการศึกษาสถานภาพของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ต่อไป

1) สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น (ระยะระหว่าง พ.ศ. 1893 - ประมาณ พ.ศ. 2112)

ก) สภาพบ้านเมือง

สภาพบ้านเมืองในสมัยอยุธยาตอนต้น กล่าวได้ว่ากำลังจะเริ่มเจริญรุ่งเรือง พระเจ้าอู่ทองผู้เป็นปฐมกษัตริย์ ทรงใช้ระบบการปกครอง 2 แบบ ผสมกลมกลืนกัน ในการปกครอง ราชอาณาจักร คือแบบหนึ่งอนุโลมอย่างการปกครองของขอม กับอีกแบบหนึ่งคือแบบสุโขทัย ซึ่งเป็นแบบที่ประชาชนในแถบนี้เคยชินมาช้านานระหว่างอยู่ในอำนาจปกครองของราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย เหตุที่พระเจ้าอู่ทองทรงใช้ทั้ง 2 แบบนี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงสันนิษฐานว่า พระรามาธิบดี (อู่ทอง) จะรับใช้แบบใดแบบหนึ่งในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ ย่อมเป็นการลำบากที่จะเป็นความเคยชินของประชาชน จึงได้ใช้แบบปกครองทั้งสองแบบนี้ประสมกลมกลืนกัน สดุดว่ากรณิโค ประชาชนจะชินตอแบบการปกครองของฝ่ายใด¹ กล่าวไ้ว่าระบอบการปกครองของพระเจ้าอู่ทอง

1

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม หน้า 51 - 52.

ส่วนมากดำเนินการตามแบบสุโขทัย เว้นแต่ในราชสำนักเท่านั้นที่ดำเนินการอย่างชอบ เพื่อยกฐานะราชวงศ์ให้สูงกว่าประชาชนพลเมือง¹

อนึ่งสภาพบ้านเมืองเมื่อแรกตั้งกรุงศรีอยุธยานี้มีหลักฐานบันทึกไว้ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขาว่า คินแดเวียงเหล็กที่เรียกว่าเมืองอโยธยานั้น เคยเป็นสถานชุมนุมชนค้ำคั่ง ค่ายเป็นป้อมศูนย์กลางการก้า-
 ข่าย ประชาชนมีวัฒนธรรมอันดี ปรากฏหลักฐานว่า ชาวพื้นเมืองได้สร้างวิหารและพระพุทธรูปใหญ่ไว้แล้วก่อนเวลาที่พระเจ้าอู่ทองจะพาผู้คนอพยพเข้ามาและสถาปนาเมืองนี้เป็นราชธานีถึง 25 ปี แสดงให้เห็นว่าสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นมั่งคั่งสมบูรณ์มาก จนชาวเมืองสามารถสละทรัพย์สินสมบัติสร้างป้อมนิยสถานและพระพุทธรูปใหญ่ไว้สนองความทองการได้

หลักฐานดังกล่าวเป็นข้อชวนให้คิดว่า ก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะพาผู้คนอพยพเข้ามา ชาวเมืองอยู่เป็นปกติสุข มีอิสระเสรีภาพตามระบอบประเพณีการปกครองของสุโขทัย เพราะเคยอยู่ในอำนาจการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยมาก่อน เมื่อพระเจ้าอู่ทองพาผู้คนอพยพเข้ามา และสถาปนาอาณาจักรในบริเวณนี้เป็นราชธานี ได้ทรงตั้งแบบแผนพระราชประเพณี และระบบการปกครองขึ้นใหม่ อันเป็นผลทำให้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวพื้นเมืองเดิมเปลี่ยนแปลงไป

สภาพความเป็นอยู่ของชาวพื้นเมืองเดิม และระบบการปกครองที่พระเจ้าอู่ทองทรงใช้ใหม่นี้ จะเห็นข้อแตกต่างได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะที่แสดงให้เห็นสภาพฐานะความเป็นอยู่ของบุคคล กล่าวคือ ปิระบบทาสเกิดขึ้นถึง 7 ประการ ทั้ง ๆ ที่ในวัฒนธรรมไทยสมัย

¹ ประวัติกรุงศรีอยุธยา หน้า 22 - 23.

* คือพระพุทธรูปพญางิ้ว อันเป็นนามในภาษาเขมรซึ่งแปลว่าพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กล่าวว่า "จุลศักราช 686 ชาวสก (พ.ศ. 1867) แรกสถาปนาพระพุทธรเจ้า เจ้าพะเนางงิ้ว

ศักราช 712 ชาวสก (พ.ศ. 1893) วัน (6 5) ค่ำ เวลารุ่งแล้ว 3 นาฬิกา 9 บาท แรกสถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา"

² ประวัติกรุงศรีอยุธยา หน้า 67.

กรุงสุโขทัยไม่มีทาส มีแต่เพียงไพร่ ข้า ตามที่ปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 เขียนว่า
ไพร่ฟ้า หรือ ข้าไทย ซึ่งหมายถึงคนรับใช้ โดยปริยายจะเป็นอิสระไม่ใช่ทาส แสดงให้เห็นเกณฑ์
ว่าระบบการแบ่งชนชั้นถึงขั้นเป็นทาสนี้ไทยคงเอาแบบอย่างมาจากขอม เกี่ยวกับลักษณะการ เป็น
ทาสของไทยนั้น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อธิบายว่า

"...โดยทั่ว ๆ ไปเป็นแต่ผู้มีอาสนชาคแล่นขายตัวเองหรือพี่น้องลูกเมียลงเป็นทาษ
กรรมกร เพื่อให้เขาไ้ทางกระยาดอกเบี้ย คือเอาเงินของเขาไปไ้ประโยชน์ไม่ทอง
เสียดอกเบี้ยให้เขา แต่ต้องรับใช้การงานเขาคัวเมื่อแทนดอกเบี้ย ทาษไทยจึงมีลักษณะ
และฐานะเป็นข้าเก่าแก่แต่เดิม ไม่ใช่วัวควายสัตว์พาหนะ มีฐานะเท่าเทียมลูกจ้าง
(Servant) ที่ไม่ต้องให้ค่าจ้าง แม้นายจะลงโทษตีโบยก็ได้ ก็ไม่ต่างอะไรที่พอ
เจ้าเรือนลงโทษตีโบยลูกเมียข้าไพร่ในบ้านด้วยอำนาจอิสระที่เขามีต่อกันเหล่านั้น..."³

เหตุการณ์อีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรีในสมัย
พระเจ้าอู่ทอง คือ การตราพระราชกำหนดกฎหมายพระไอยการลักษณะต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งหมดถึง
10 ฉบับ⁴ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสตรีนั้นมียู่ 8 ฉบับ ดังนี้

1. ลักษณะพยาน	ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1894
2. ลักษณะอาญาหลวง	ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1895
3. ลักษณะรับฟ้อง	ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1898
4. ลักษณะลักพา	ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1901

¹ ฦกรงค์ พวงพิศ ประวัติศาสตร์ไทย 1 หน้า 72.

² ฦ. หน้า 73.

³ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช กฎหมายสมัยอยุธยา หน้า 24 - 25.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไถลง พรประภา 4 กันยายน 2511
หน้า 407.

5. ลักษณะอาณาราชวร トラซันเมื่อ พ.ศ. 1901
6. ลักษณะเบ็กเสรีจ トラซันเมื่อ พ.ศ. 1903
7. ลักษณะผัวเมีย トラซันเมื่อ พ.ศ. 1904
8. ลักษณะผัวเมีย (เก็บเต็ม) トラซันเมื่อ พ.ศ. 1905

เมื่อพระเจ้าอุทองทรงสถาปนาดินแดนขึ้นเป็นราชธานี สันนิษฐานว่าวัฒนธรรมของเจ้าของถิ่นเดิมกับวัฒนธรรมของชาวไทยที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่คงเกิดการขัดแย้งกันบ้างเป็นแน่จนถึงกับสภาพบ้านเมืองไม่เป็นปรกติกัน อันเป็นเหตุให้พระเจ้าอุทองต้องทรงพระราชกำหนดและกฎหมายขึ้นมาประกาศใช้หลายฉบับดังกล่าวแล้ว

ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สภาพบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยของสมเด็จพระเจ้าอุทอง กล่าวคือ พระองค์ทรงจัดระบบการปกครองเสียใหม่ โดยปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาวะของบ้านเมืองในขณะนั้น กล่าวได้ว่า หลักการปกครองของพระองค์นี้พระมหากษัตริย์ในสมัยต่อมาได้ยึดถือเป็นแบบฉบับเรื่อยมาจนถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์¹

เหตุการณ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพภาพความเป็นอยู่ของสตรี ได้แก่

1. การกำหนดยศ ราชทินนาม ตำแหน่ง และศักดินา*

¹ ประวัติกรุงศรีอยุธยา หน้า 23 (อ้างอิงมาจากพระราชดำรัสฯ แดงพระบรมราชานุญาตแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2503 หน้า 54 - 57).

* บ.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อธิบายไว้ใน "สังคมสมัยอยุธยา" หน้า 172 - 173 ว่าประชาชนทุกคนในสมัยอยุธยาต้องมีศักดินาจะมีมากหรือน้อยนั้น เป็นไปตามตำแหน่งหน้าที่ในราชการแผ่นดินหรืออาชีพเขา ไพรหลวงมีศักดินา 25 ไร่ ไพรรามมีศักดินา 20 ไร่ นายโรงละครมีศักดินา 30 - 40 ไร่ และศักดินานี้จะเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ด้วยการกระทำ ถ้าทำความดีความชอบในราชการก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าไม่รู้จักทำมาหากินต้องยากจนลงถึงกับต้องไปเป็นทาสผู้อื่น ศักดินาก็หมดสิ้นไป นอกจากนี้ศักดินายังเป็นเครื่องกำหนดสิทธิและหน้าที่ในสังคมอีกด้วย

วจร สุขพานิช ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับศักดินาในสมัยอยุธยาไว้ใน "ฐานันดรไพร" หน้า 157 - 162 สรุปได้ว่า ศักดินาเป็นตำแหน่งในสังคมที่บอกให้รู้ว่ามีสิทธิและหน้าที่ต่างกันตามพระราชกำหนดกฎหมาย ไม่ใช่เป็นกรรมสิทธิ์ในเนื้อที่นา

2. การศาล แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายรับฟ้องพิจารณาคดี และการปรับไต่ถามฝ่ายหนึ่ง กับ ทรวจสำนวนและตัดสินคดี อีกฝ่ายหนึ่ง

3. ทรงตรากฎหมายขึ้นอีก 5 ฉบับ¹ เฉพาะที่เกี่ยวกับสตรีมี 3 ฉบับ คือ

ก. ทำเนียบศักดินาพลเรือน ทรงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1998

ข. ลักษณะอาญาหลวงเพิ่มเติม ทรงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1998

ค. กฎมณเฑียรบาล ทรงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2001

สิ่งที่ เป็นเครื่องแสดงฐานะสภาพความเป็นอยู่ของชายหญิงในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ดีที่สุด คือ เรื่องศักดินา เพราะกฎหมายฉบับนี้ใช้เป็นเครื่องแบ่งฐานะของพลเมืองออกเป็นชั้น ๆ เพื่อกำหนดสิทธิที่ควรจะได้ หรือควรจะได้เสียให้แตกต่างกัน นอกจากเกณฑ์ดังกล่าวแล้ว ยังใช้เป็นประโยชน์ในทางอื่น ๆ ได้อีก เป็นต้นว่า ใช้เป็นหลักในการปรับไต่ถาม เป็นเครื่องกำหนดในการตั้งทนายเมื่อเป็นความกันถึงศาล และกำหนดที่นั่งในการเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่ากฎหมายฉบับดังกล่าวได้กำหนดศักดินาของพลเมืองไว้ทุกเพศทุกวัย ทุกตำแหน่งหน้าที่ราชการ และทุกอาชีพ

นอกจากรัชสมัยของพระเจ้าอู่ทอง และรัชสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ มีเหตุการณ์บ้านเมืองเกี่ยวข้องกับสตรีเกิดขึ้นดังกล่าวแล้ว ในรัชสมัยของพระรามาธิบดีที่ 2, พระไชยราชาธิราช และพระมหาจักรพรรดิ มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นอีก อันเป็นผลให้สภาพบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และสภาพของสตรีก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย หลักฐานที่ปรากฏได้แก่ พระราชกำหนดกฎหมายที่ตราขึ้น เช่น ในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงตราขึ้น 2 ฉบับที่เกี่ยวกับสตรีมีเพียงฉบับเดียว คือ กฎหมายเพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง (ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2055) ในรัชกาลพระไชยราชาธิราช คือกฎหมายลักษณะพิสูจน์ (ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2078) และในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ได้แก่มกฎหมายลักษณะอาญาหลวง (ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2093) กล่าวได้ว่าในระยะสุดท้ายของสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ความเป็นอยู่ของ—

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ น.ค.

² ฎ. หน้า 408.

พลเมืองเปลี่ยนแปลงไปว่าตอนต้นสมัยมาก ประกอบกับกรุงศรีอยุธยาในช่วงระยะนี้เริ่มมีสัมพันธไมตรีติดต่อกับชาวโปรตุเกส (ประมาณปี พ.ศ. 2061 ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และตามหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเทศต่างประเทศว่า ได้มีชาวญี่ปุ่นได้มาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2083² การติดต่อกับชาวต่างชาติก็คึกคัก หรือมีชาวต่างชาติเข้ามาทำมาหากินอยู่ภายในอาณาจักรก็คึกคัก สันนิษฐานว่า ชาวไทยสมัยนั้นคงได้รับวัฒนธรรมของชาวต่างชาติบ้างเป็นแน่

นอกจากเหตุการณ์ในทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวแล้ว ในทางศิลปะวิทยาการก็เห็นว่าเฟื่องฟูพอสมควร วรรณคดีที่ปรากฏเป็นหลักฐานควรกล่าวถึง ได้แก่ ลิลิตอองการแข่งน้ำ, ลิลิตยวนพ่าย, มหากาพย์คำหลวง, กำกรวดศรีปราชญ์* และลิลิตพระลอ**

¹ ชววิช รัตนนิชชาติ บันทึกเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทย หน้า 8.

² สงวน อึ้งคง สัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ หน้า 1 (อ้างอิงมาจาก Greater East Asia Co. Prosperity Sphere p. 24 ซึ่ง สมชัย อนุมานราชธน อ้างไว้ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่องการสัมพันธกับประเทศญี่ปุ่น พ.ศ. 2493 หน้า 49

*งานวิจัยค้นคว้าของ สุนีย์ ทรณรงค์ ซึ่งได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง "วิเคราะห์วรรณคดีเรื่อง กำกรวดศรีปราชญ์" เมื่อปี 2516 สรุปว่า กำกรวดศรีปราชญ์เป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระอินทราชา (พระบรมราชาธิราชที่ 3) ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ประมาณ พ.ศ. 2026 จึงถือว่าเป็นวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น.

**หลักฐานเกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งและแต่งยังไม่เป็นที่ยุติแน่นอน ว่าผู้ใดแต่งและแต่งในสมัยใด บางท่านกล่าวว่าแต่งสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ บางท่านว่าแต่งสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งทั้งหมดเป็นแค่เพียงข้อสันนิษฐานเท่านั้น เหตุที่ผู้วิจัยนำมากล่าวไว้ในสมัยอยุธยาตอนต้น เพราะเห็นด้วยกับคำอธิบายชี้แจงของหม่อมราชวงศ์สุนทรราชตักสิล ซึ่งได้ยกมาคนว่าเกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งและแต่งลิลิตพระลอ ตามที่ปรากฏในวารสารสมาคมคนควาวิชาแห่งประเทศไทย ฉบับที่ 3 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2488 (อ้างอิงมาจาก "ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย" ของ กุหลาบ มลลิกะมาส หน้า 44 - 47).

เหตุการณ์และสภาพบ้านเมือง ตลอดจนข้อความในวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 ก่อนหน้า อาจนำมาเป็นข้อวินิจฉัยในการพิจารณาสภาพของสตรีในสมัยอยุธยาตอนต้นไ้
 คงผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเป็นลำดับต่อไป

ข) สภาพภาพของสตรี

(1) สภาพภาพสตรีด้านการศึกษาวรรณ

การศึกษาวรรณของสตรีไทยในสมัยอยุธยาตอนต้น ไม่มีหลักฐานบันทึก
 ไว้มาก สันนิษฐานว่าคงดำเนินตามแบบสุโขทัย คือสตรีชั้นสูงในราชสำนักมีโอกาสได้รับการศึกษา
 วรรณทั้งวิชาหนังสือและวิชาค่านอื่น ๆ มากกว่าสตรีสามัญ

ปรากฏในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า สถานที่ศึกษาวรรณ
 ของสตรี นอกจากในราชสำนักแล้ว อาจจะเป็นบ้านขุนนางหรือเจ้านาย เนื่องจากบิดามารดาจะ
 เป็นผู้นำไปฝากให้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ โดยมีการอบรมกิริยามารยาท และวิชาที่กุลสตรีพึงเรียน¹
 แสดงให้เห็นว่า สตรีมีโอกาสได้ศึกษามากกว่าชนชั้นต่ำกว่า เช่นเดียวกับชาย เข้าใจว่าคงจะไม่เป็นที่แพร่หลาย
 โดยทั่วไป สตรีที่มีโอกาสเช่นนั้นมักจะเป็นธิดาของขุนนางข้าราชการ หรือสตรีที่มีบิดามารดา
 เป็นผู้มีความรู้ หรือเป็นผู้กว้างขวางเป็นที่นับหน้าถือตาในสังคมเท่านั้น

(2) สภาพภาพสตรีด้านครอบครัว

สภาพความเป็นอยู่ในครอบครัวของสตรีไทยในสมัยอยุธยาตอนต้น
 อาจพิจารณาได้จากกฎหมายลักษณะต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่อง "ไพร่" ขจร สุขพานิช กล่าวว่
 ไพร่ในสมัยอยุธยา หมายความว่าชายฉกรรจ์ซึ่งมีบริวาร คือ ลูกเมีย ผู้ส่งอายุ และทาส จึงมัก
 ใช้คำรวม ๆ กันว่า ไพร่และบ่าวทาสบริวาร² แสดงว่าสตรีสามัญจัดอยู่ในจำพวกบริวารของชาย
 (ไพร่) คอย

ระบบครอบครัวของไทยในช่วงเวลานี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าสตรีชั้นสูง

¹ พงศ์อินทร์ สุขขจร ที่ระลึกครบ 5 รอบ หน้า 40.

² ขจร สุขพานิช "ฐานันดรไพร่" หนังสืออ่านประกอบความรู้เยาวชน ภา ย ใ
 หน้า 124.

เป็นพยานอย่างมากในเรื่องการแสวงหาสันติภาพ เป็นตัวว่าระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีโศกนาฏกรรมกับเจ้าหญิงสุโขทัย¹ และทรงมีพระราชโอรส ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเอกอภัยราช เมื่อพระราชโอรสทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช ประชาชนพลเมืองชาวสุโขทัยมีความจงรักภักดียิ่งนัก ทั้งที่ก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นไป อาณาจักรสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาได้ทำสงครามรบพุ่งกันอยู่เสมอ เช่นในสมัยสมเด็จพระบรมราชา (ขุนหลวงพะงั่ว) สมัยสมเด็จพระอินทราชา เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าบทบาทในด้านนครอัคร ของสตรีสามารถมีอิทธิพลไปถึงระบบการปกครองระหว่างสองอาณาจักรใหญ่สมถกถกกันเป็นทอดๆ แขนงเกี่ยวพันได้

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ได้ทรงออกกฎหมายขึ้นมา ฉบับหนึ่ง* ประกาศให้บุตรนางหรือคนราหุรงคอยู่ตามภูมิดำเนาเดิม มิให้โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น มิให้วิวาทวิวาทถูกจำกัดเสรีภาพในการอพยพเคลื่อนย้ายที่ท่ามาหากิน ใครเกิดในแผ่นดินใดก็จำต้องปกรรกรากอยู่ ณ ที่นั้น มิฉะนั้นแล้วจะต้องมีความผิด³

กฎหมายและระบบการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอาจมีผล ทำให้ฐานะในนครอัครของสตรีตกต่ำลงในสมัยสุโขทัย เพราะสมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะพ่อเมือง ทรงปกครองราษฎรเยี่ยงบิดาปกครองบุตร ส่วนสมัยอยุธยาเป็นความสับสนวุ่นวายระหว่างเจ้ากับข้า⁴ ข้อสันนิษฐานนี้อาจน่าพิจารณาถึงบทบาทของสตรีในนครอัครไว้ได้ เป็นที่น่าทึ่งหลักฐานอันเป็นพบพิศุจน์ในกฎหมายโบราณ** กล่าวถึงฐานะพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสีและอัครชายา (แม่บัวเมือง) พระมารดา เจ้าจอมมารดา และพระสนม มีความแตกต่างกันดังนี้

¹ ๒. หน้า 126 (อ้างอิงจากข้อสันนิษฐานของ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในหนังสือราชธานี ทอนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงออกผนวช)

² ๒.

* "สัญญาพระราชกำหนดเก่า" ทรงประกาศใช้ใน พ.ศ. 2070.

³

จจร สุวาทิน ๑๓๓ หน้า 125.

⁴

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" หนังสือเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย หน้า 165.

** ประกาศใช้ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.

"...ฝ่ายพระราชกุมาร เกิดด้วยพระอัศรมหเสี คือสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วยแม่หยั่วเมือง เป็นพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวง ก็นเมืองเอก เกิดด้วยหลานหลวง ก็นเมืองโท เกิดด้วยพระสนม เป็นพระเยาวราช"

แสดงให้เห็นว่าสตรีมีฐานะในครอบครัวต่างกัน (ที่กล่าวถึงเป็นสตรีชั้นสูง สตรีสามัญอาจอยู่ในเกณฑ์หรือไม่ ไม่มีหลักฐานแสดงไว้)

ขอควรพิจารณาอีกประการหนึ่ง คือ เรื่องศักดินา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อธิบายว่า ศักดินาสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นเครื่องแบ่งคนในสังคมออกเป็น 2 ประเภท กล่าวคือ ผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป เรียกว่า ผู้ดี จะมีสิทธิต่าง ๆ มากมาย เป็นต้นว่า ตนเองและบุคคลในครอบครัวไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปใช้งานในราชการ ตลอดจนเมื่อเกิดคดีถึงศาลก็ไม่ต้องไปศาลถวายตนเอง ส่วนผู้ที่ศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ลงมา ถือกันว่าเป็นไพร่ ไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับประเภทแรก²

หลักฐานเรื่องศักดินานี้ อาจชี้ให้เห็นถึงสภาพชีวิตในครอบครัวของสตรีได้ว่า สตรีจะมีฐานะอย่างใดนั้นขึ้นอยู่กับศักดินาของสามี ภัยเหตุนี้เองที่ทำให้ฐานะของภรรยาตกยกว่าสามีมาก จนต้องตกอยู่ในอำนาจของสามีโดยเด็ดขาด

(3) สถานภาพสตรีตามกฎหมาย ✓

พระเจ้าอู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีได้เพียงไม่กี่ปี ได้ทรงออกกฎหมายหลายฉบับ เอกสารกฎหมายจึงเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาสถานภาพของสตรี ในสมัยอยุธยาตอนต้นได้ เนื่องจากบทบัญญัติในกฎหมายกำหนดสิทธิและหน้าที่ของปวงชนเอาไว้ ผู้วิจัยจะได้พิจารณาบทบัญญัติในกฎหมายเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับสตรีดังนี้

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 70 - 71.

² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ล.อ. หน้า 173.

(ก) สิทธิและฐานะในการเป็นภรรยา

พระโอบการลักษณะตัวเมีย ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าอู่ทอง * แบ่งประเภทของหญิงผู้เป็นภรรยาไว้ 3 ประเภท¹ ได้แก่

1. เมียกลางเมือง หมายถึงเมียหลวง ได้แก่ "หญิงอันนิคมารคาณมื่อให้เป็นเมียชาย"

2. เมียกลางนอก หมายถึงเมียน้อย (อนุภรรยา) ซึ่งได้แก่ "ชายขอหญิงมาเลี้ยงเป็นอนุภรรยา หล้นเมียหลวงลงมา"

3. เมียกลางทาสี หมายถึงเมียที่เป็นทาส ได้แก่ "หญิงใดมีทุกข์ยาก ชายช่วยไถ่ได้มา เห็นสมควรเลี้ยงเป็นเมีย

บทบัญญัติฉบับนี้แม้จะรับรองฐานะให้เป็นภรรยาถูกต้องตามกฎหมายก็ตาม แต่ไม่ให้สิทธิเท่าเทียมกัน กล่าวคือ ภรรยาหลวงได้รับสิทธิมากกว่าภรรยาอื่น และภรรยาอื่นได้รับสิทธิมากกว่าภรรยาทาสลดหลั่นกันลงไป ซึ่งมีบัญญัติไว้ชัดเจนในบทลงโทษกรณีชายมาทำชู้ว่า

"ถ้าชายใดทำชู้ควยเมียกลางเมืองให้ไหมจงเต็ม โดยพระราชกฤษฎีกา ถ้าชายใดทำชู้ควยเมียกลางนอก ให้ไหมโดยพระราชกฤษฎีกาเกินทำ 5 ส่วน ยกเสียส่วน 1 เอา 4 ส่วน ถ้าชายใดทำชู้ควยเมียกลางทาสีให้ไหมโดยพระราชกฤษฎีกา ทำ 5 ส่วน ยกเสีย 2 ส่วนเอาสามส่วน"

นอกจากภรรยาทั้งสามประเภทแล้ว ในกฎหมายเจียรบาลยังกล่าวถึงภรรยาอีกประเภทหนึ่งไว้ โดยบัญญัติไว้ว่า

* ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1904

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 206.

² ก.

"ผู้ใดที่นางมิใช่ และข้าศึกชาวหัวช้าง บำเหน็จไต่พานทอง ร่มคันทอง
 1
 คานหามทอง แลเมียนาง..."

เมียนางนี้ ปีตำแหน่งและฐานะสูงกว่า เมียกลางเมือง (เมียหลวง)
 เมียกลางนอก (เมียน้อย) ตลอดจนเบียดาส ผู้ที่ได้รับพระราชทานเมียนางไป จะต้อง
 ประพฤติปฏิบัติตนนางโดยถูกต้องของคลองธรรม เนื่องจากมีบทลงโทษไว้ว่า

"อนึ่ง เมียแห่งตน ท้าวพญาประสาธน์ให้แกตน ถ้าแลษัตรีนั้นผิดประการใด ๆ
 ก็ดี แต่ตีคำให้หลาน ปรามให้กลัว อย่าให้ลมคายเสียรูปทรงษัตรีนั้นไป ถ้า
 2
 หมิได้ทำตามโทษสามสถาน"

(ข) การหย่าร้าง

กล่าวได้ว่าบัญญัติในพระไอยการลักษณะฉว เมีย ครั้งแผ่นดิน
 สมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง ให้สิทธิเสรีภาพในการหย่าร้างแก่สามีภรรยาอย่างเสมอภาค กล่าวคือ

"67 มาตราหนึ่ง ภริยาสามีมิชอบเนื้อพึงใจกัน เขาจะหย่ากันไซ้
 ตามน้ำใจเขา หน่กว่าเขาทั้งสองนั้นสันญกันแล้ว จะจำใจให้อยู่ด้วยกันนั้น
 มิได้"³

สำหรับวิธีการหย่านั้นก็ไม่มีพิธีการอะไรมากนัก เพียงแต่

"สามีภริยาวาทจะหย่ากัน สามีให้หนังสือแก่ภริยา ภริยาให้หนังสือแก่สามีต่อหน้า
 4
 ผู้เถาญแก่ ทานวาฟังเอาหนังสือสามีภริยานั้นได้ เขาสามีภริยาขาดจากฉว เมียกัน"

1
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 90.

2
ฎ. หน้า 116.

3
ฎ. หน้า 242.

4
ฎ. หน้า 241

อย่างไรก็ตาม กฎหมายได้เปิดช่องทางไว้ให้แก้ความร้าวฉานหรือ
 ผู้เถียงกันเป็นใหญ่ที่เคาะพินิจ เป็นผู้ไกลเกลี่ยรอมรอมก่อน ถ้าปรากฏว่าฝ่ายสามัคคี
 ก็ยอมให้ทำทัณฑ์ไว้ ดวงต่อมาหากฝ่ายสามัคคียังประพฤติก่ออีก จึงให้หย่าขาดจากกัน จะเห็นว่า
 บทบัญญัติในกฎหมายมิได้กล่าวถึงฝ่ายภรรยาที่ทำผิดต้องทำทัณฑ์ไว้เลย เป็นข้อที่แสดงว่ากฎหมาย
 ได้ให้สิทธิแก่ภรรยามากกว่าสามีในเรื่องนี้

(ค) การให้ความคุ้มครองหญิง

ในกฎหมายลักษณะลักพาตัวเมียผู้คนทวน ซึ่งเป็นกฎหมายที่ปรับใหม่
 ผู้ที่ลักพาตัวเมียหรือทาสของทวนหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า ผู้มีอำนาจปกครองบ้านเมืองสมัยอยุธยา
 ตอนต้น มีความเป็นห่วงใยในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาก ดังมีข้อความบัญญัติไว้ว่า ผู้ใดลักพาตัว
 ชายคนทวน ชายแก่ประเทศต่างเมือง ชายลงเรือลงสำเภาก็ดี เอาสินจ้างและส่งคนให้แก่
 ประเทศต่างเมืองก็ดี จับใครด้วยประการใด พิจารณาเป็นสัจไซ้ ทานให้มาด้วยนั้นเสีย¹

มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ กรณีที่มีผู้ลักพาตัวเมียทวนหนึ่ง
 บทบัญญัติในกฎหมายสมัยอยุธยาตอนต้น ไม่ได้ถือว่าผู้ลักพาตัวเป็นโจรเสมอไป เพราะถ้าชาย
 ลักพาตัวไปในฐานะที่เป็นชายชู้เพื่อเอาเป็นเมีย และพาไปอาศัยเรือนญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เจ้าเรือน
 ไม่บอกพ่อแม่ตัวเขาหรือนายบ้านนายเมือง กลับอำพรางไว้ให้อยู่ด้วยกัน กฎหมายให้ลงโทษ
 เจ้าเรือนถึงผู้ชักสื่อ ไม่ลงโทษอย่างลักษณะโจร²

อนึ่ง เรื่องการทำเสน่ห์ยาแฝดของหญิงที่กระทำเพื่อให้ชายรักนั้น
 หญิงไม่มีโทษ โดยมีบัญญัติไว้ว่า หญิงชายรักกัน หญิงใครจะให้ชายรัก ไปให้แม่คพอหมอด
 กระทำมนต์มนต์กรศมปอยสรรพการเสน่ห์ ทานว่าหญิงทำแต่จะให้ชายรัก หญิงจะให้เป็น
 ประโยชน์จำเวธแก่ตัวสืบไป แม่เคราะห์ร้ายชายหากใช้เจ็บถึงตาย เป็นกรรมแก่ผู้ตาย จะ
 ใส่โทษแม่คพอหมอดมิได้เลย เพราะเหตุเทวคายังรู้อุติ มนุษย์หรือจะอยู่ได้³

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๖ หน้า 15.

² ฎ. หน้า 7

³ ฎ.

ในเรื่องการให้ความคุ้มครองหญิง อาจแบ่งพิจารณาได้ดังนี้

1. หญิงมีสามี

บทบัญญัติในกฎหมายสมัยพระเจ้าอู่ทองให้ความคุ้มครองภรรยาที่ถูกสามีทอดทิ้ง* หรือในกรณีหย่าจากกัน ตลอดจนการแบ่งสินสมรส แม้ว่าภรรยาแต่ละประเภทจะมีฐานะสภาพแตกต่างกันก็ตาม แต่ก็ยังมีบทบัญญัติคุ้มครองให้ความยุติธรรมพอสมควร เป็นต้นว่า ในกรณีที่สามีละทิ้งภรรยาไป ฝ่ายภรรยาจะรอกอยสามีได้ ภายในกำหนดเวลา 3 เดือนต่อระยะทาง 1 วัน, 6 เดือนต่อระยะทาง 3 วัน, 8 เดือนต่อระยะทาง 7 วัน 1 ปี ต่อระยะทาง 15 วัน, และคอย 1 ปี 4 เดือน ต่อระยะทาง 1 เดือน ถ้าพ้นกำหนดในระยะเวลาแล้ว ฝ่ายภรรยาเป็นอิสระภาพขาดจากการเป็นสามีภรรยาแล้ว แต่ฝ่ายภรรยาจะต้องส่งทุนสินสอดชั้นหมากและสินเค็มให้แก่ฝ่ายสามี ฝ่ายสามีจะรับหรือไม่รับก็ถือว่าขาดจากการเป็นสามีภรรยาแล้ว แต่ถาภรรยาไม่ส่งทุนสินสอดชั้นหมากและสินเค็มคืนฝ่ายสามี ถือว่ายังไม่หย่าขาดจากกัน หากภรรยาไปมีสามีใหม่จะมีความผิดฐานผิด¹

สำหรับในกรณีที่สามีไปทำทางเมืองก็ดี หรือไปราชการก็ดี ถ้าไปคำกำหนดหนึ่งแล้วสามียังไม่กลับคืนมา ถือว่าขาดจากการเป็นสามีภรรยาแล้ว แต่ถาสามียังฝากสิ่งของและส่งจดหมายมาติดต่อบอกทุกข์สุขอยู่เสมอ จะต้องยึดกำหนดจากเดิมไปเป็นเวลาครบ 3 ปี จึงจะขาดจากการเป็นสามีภรรยาแล้ว แต่ถาฝ่ายสามีไปราชการสงครามจนเป็นระยะทางไกลหรือไกลก็ดี ไม่มีกำหนดเวลาที่ภรรยาจะรอกอยสามี ซึ่งถาลอบไปมีผู้อื่นจะถูกต้องโทษในสถานหนัก²

* หมายถึงภรรยาที่สามีทิ้งไป แต่ยังไม่ได้หย่าขาดจากกัน.

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 229.

² ฎ. หน้า 239 - 240.

2. หญิงโสเภณี

"76 มาตราหนึ่ง ชายใดมีเมียแล้วข่มขืนลูกสาวหลานสาวท่านถึงชำเรา¹
ให้ไหมชายนั่นถึงประณตเมีย ถ้าข่มขืนถึงชำเราให้ไหมถึงชำเรา"¹

"112 มาตราหนึ่ง ชายใดมีเมียแล้ว พรางว่าหาเมียมิได้ ให้สวธหญิงอื่น
มาเป็นเมีย แลเมื่อก่อนตีค่าหญิงซึ่งสวธมาเป็นเมียนั้น เจ็บปวดไข้ ถ้าหญิงผู้เจ็บ
มิสมัครอบครองชายนั่น ก็ให้วากลาวยังสวธการให้ชาคจากฉัวเมียนั้น จึงให้
ไหมชายนั้พรางเถลอลวงท่าน แลให้ไหมชวชวกลาวชอนนั้นถึงชายนั้พรางให้แก่หญิง
ผู้บาดเจ็บ เหตุหญิงเสียตัวเพราะชายลอลวง ถ้าหญิงเกิดบุตรควยชายนั้แล้วให้
สิทธิเป็นเมียชาย หญิงจะวากลาวย่าฟังฟังมันเลย"²

แม้ว่าหญิงจะเป็นทาสก็ตาม บทบัญญัติในกฎหมายลักษณะทาส
ห้ามมิให้บังคับทาสหญิงให้สามเณรโดยที่เจ้าตัวไม่ยินยอม หรือข่มขืนทาสหญิงเอาเป็นเมียนายเงิน³
ข้อความข้างต้นแสดงว่ากฎหมายได้ให้ความคุ้มครองหญิงโสเภณี
มากพอควร

3. การสมประมาทหญิง

บทบัญญัติอีกมาตราหนึ่งซึ่งลงโทษชายที่สมประมาทลูกหญิง
เห็นได้ว่ากฎหมายบางมาตรายังให้ความสำคัญต่อกรรมแก่หญิงอยู่ มาตราที่กล่าวถึงนี้มีความว่า

"28 มาตราหนึ่ง ชายประมาทเมียท่านว่าหญิงนี้เป็นชู้ก่อน เมื่อพิจารณา
ก็เป็นสัจ ว่าชายนั่นเป็นชู้ควยหญิงนั้นไซ้ ท่านให้ไหมชายนั่นถึงตัวหญิง ถ้าเป็นสัจ
ว่าหญิงนั้นเป็นชู้ควยชายนั่นก่อนจริงไซ้ ท่านให้ไหมชายนั่นแต่ถึงนั้นลงมาเล่า

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 219.

² ก. หน้า 266.

³ ก. หน้า 227, 342 - 343.

เพราะชาวมุสลิมกล่าวคำปรีชาตริตองเล่น แต่พอจะให้หญิงนั้นได้อาณิชนอบ¹

(ง) การแบ่งสินสมรส

ในปี พ.ศ. 1905 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใดตรากฎหมายการแบ่งสินสมรสขึ้นเมื่อเกิดกรณีหย่าร้างกัน โดยสรุปสาระสำคัญในกฎหมายฉบับนี้ไว้ว่า²

1. เรื่องสินเดิมของฝ่ายสามีภรรยาจะหมดสิ้นไปด้วยเหตุใดก็ตาม ต้องเอาสินสมรสใช้ทดแทนตามอัตราส่วน แต่ถ้านสินเดิมฝ่ายข้างใดยังเหลืออยู่มาก ก็ต้องนำมาแบ่งปันให้แก่ฝ่ายน้อยตามเกณฑ์อัตราส่วนด้วย

2. สินสมรส ได้แก่ทรัพย์สินสมบัติที่ได้รับจากบิดามารดาหรือญาติพี่น้องในระหว่างที่คู่สมรสกัน

3. สินบริภณห์ คือทรัพย์สินที่ทั้งสามีและภริยาร่วมกันหามาได้ ในขณะที่เป็นสามีภรรยาด้วยกัน การปิดบังอำพรางสินบริภณห์จะต้องได้รับโทษสถานหนักถึงตัดปากหรือลงโทษโบยด้วยพลวคหนึ่ง เพราะสินบริภณห์จะแบ่งปันให้ทั้งฝ่ายสามีและภริยาอย่างยุติธรรมเท่าเทียมกัน

4. การแบ่งปันทรัพย์สินในกรณีที่ฝ่ายสามีมีภรรยาหลายคน ต้องแบ่งปันดังนี้ ให้แก่ภรรยาเดิม (เมียกลางเมือง) 2 ส่วน - อนุภรรยา (เมียกลางนอก) 1 ส่วน และเมียทาส (เมียกลางทาสี) ครึ่งส่วน

กล่าวได้ว่า สถานภาพด้านกฎหมายของสตรีสมัยอยุธยาตอนต้น จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพระเจ้าอยู่หัวทรงรับวัฒนธรรมละตินเป็นประเพณีบางประการของขอมเข้ามาใช้ในระบบการปกครองประเทศ วัฒนธรรมและระบอบประเพณีเหล่านั้นอาจมีแบบแผนในการกำหนดสภาพความเป็นอยู่ของสตรีมากกว่า เดิมด้วย

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 219.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 245 - 246.

(4) สถานภาพสตรีในสังคม

หลักฐานที่จะนำมาพิจารณาเกี่ยวกับสถานภาพในค่านสังคม ได้แก่ วรรณคดี เนื่องจากมันเป็นส่วนหนึ่งของสังคมสมัยนั้น ย่อมจะสะท้อนภาพของสตรีลงในวรรณกรรมของเขาบางเป็นแน่ นอกจากวรรณคดีแล้ว บันทึก, จดหมายเหตุของชาวต่างประเทศ ก็ยังนำมาเป็นข้อสนับสนุนได้เป็นอย่างดี

ข้อความจากวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของสตรี เช่น

ยามพลมดเสียงกึกก้อง	กาหล แม่ฮา
เสียงแฉ่งเสียงสาวขอ	ชาวชู
อุษยายัง เมืองทล	มาโนช กูเอย
แตรตระหลบขาวรุ	ชาวยาม

กำสรวลศรีปราชญ์

คำประพันธ์ที่ยกมาแสดงให้เห็นถึงอุษยยามราตรีว่ามีความสนุกสนาน ความเป็นอยู่ของชาวเมืองก็ไม่มีทุกข์อะไร โดยเฉพาะสตรี "เสียงแฉ่งเสียงสาวขอชาวชู" เทียบ เทรควความว่า เรียงแม่จะเป็นเวลากลางคืน

นอกจากนี้ยังนับพบในการคบหาสมาคมกับผู้ชายได้อย่างเสรี ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสตรีบางกลุ่มในสมัยนั้นมีเสรีภาพในเรื่องความรัก ซึ่งหญิงอาจเป็นฝ่ายเกี่ยวพาราสีชายได้ ดังข้อความว่า

สาขาเขาคว่า เสน	หลายกล
เดินคึกเพี้ยเพลงพาน	เรียวชู
สาขายู่ในถนน	ถามชาว ยังดา
ยังทิวสวนอยุ	เรียวขวัญ
สาขามัวกลาวเกลี้ย	จักมา
สาวสั่งอยามาวัน	สนอง
สาขากันแสงคลา	สองสุ กัณหา
เจียนจากที่อกรอง	เรียวคีนหาคีน

สายารักอยู่เหนียว	อย่าไป
เบียวจรรจ์แซนขึ้น	เคียดคั่น
ถามากล่าวเอาใจ	โคมสวาลัก
สาวมาวรู้ไ้มันล้น	ก้นใจโคมใจ

กำสรวลศรีปราชญ์

กาลูแบร์ กล่าวถึงการใช้ชีวิตของสตรีในสมัยนั้นว่า สตรีส่วนใหญ่
ใช้ชีวิตอย่างเป็นระเบียบ แต่ก็ยังสละสิทธิ์จำนวนหนึ่งที่ใช้ชีวิตอย่างเหลวไหล¹ โดยมีสตรีที่
นระกอนวาทิ เป็นโคกาวีราว ๑๐๐ คน ซึ่งมีฐานะเป็นเจ้ารองลำดับ²

วรรณคดีทางเมืองฝ่ายเหนือก็มีข้อความซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกัน
ก็ฝ่ายหญิงนาคเป็นฝ่ายเริ่มแสดงความรักต่อชายก่อนอย่างเปิดเผย เช่น เรื่องวิสิฐพระสอ
ตอนทีพระเพ็ญพระเมงราชสิงคองพระสวณากจะไ้พระสวณาเป็นสามี ถึงกับนางร่ำนางโรย
ทองจนปากรับว่าจะช่วยเห็ดให้ โยบกล่าวว่า

สิ่งนี้ขวงแก้วอย่า	โกกาวี
เมื่อจักขณาสรา	รุ่งไ้
ฉะไมเอวระจักสา	ละอองน้ำ
จักส่อสารถึงไ้	ถกฐ์เมื่อน

พระเพ็ญ พระเมง ยังเกรงคำกล่าวนิมทา เพราะโกจรรจ์

พระเพ็ญ โยบกล่าวว่า

ความถึกฉกริไ้	ความอาบ ที่เอบ
หญิงส่อรักชานราย	สหาย
เจ็บเห็วว่าแพนงกาย	ก็กว่า ไ้สนา
เห็หากรักทาวทาว	ไปรู้จักเมื่อ

¹ เมอร์คิวเตอร์ โกลด์วูแบร์ ราชวาทจกักรสยาม เล่ม 1 สันต์ ท. โฉมบุญตร
แปล หน้า 327.

² ด. หน้า 331.

โคลงดังกล่าว แสดงว่าธรรมเนียมไทยนั้น ชายต้องเป็นฝ่ายออก
รักหญิงก่อน มีข้อที่น่าสังเกตจากวรรณคดีเรื่องนี้อีกประการหนึ่ง นอกจากลักษณะที่กล่าวแล้ว คือ
บทบาทของสตรีในด้านการเมืองการปกครอง ตามเนื้อเรื่องกล่าวถึงยาของพระเพื่อนพระแพง
ซึ่งสามารถปลุกครองผู้คนและบังคับบัญชาทหารได้เช่นเดียวกับพระนางจามเทวี สตรีผู้ครองเมือง
หรืออุยไชย ในตำนานจามเทวีวงศ์ดังกล่าวแล้ว อย่างไรก็ตามเรื่องนี้อาจจะมีเค้าความจริงบ้าง
เป็นแน่ ลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้นำ เกิดด้วย กล่าวหาญ คือตอนที่ราชวาทะ
ลอบเข้ามาพำนักร่วมกับพระเพื่อนพระแพง ย่าจึงสั่งให้ทหารไปฆ่า ดังข้อความว่า

"...ลูกไฟริใจจาก ข้าพระราชบิดา แล้วลอบมาตุณอุปมาตลกหลานเรา
จะให้เอาจงได้ อย่าไวศาถัสกร เราจะให้พอนให้พัน เราจะให้พันให้แล
ทุกกระแบจงหน้าใจ..."

ลิลิตพระลอ

(5) สถานภาพสตรี ในการประกอบอาชีพ

เรื่องการประกอบอาชีพของสตรีในสมัยอยุธยาตอนต้น ไม่มีหลักฐาน
แสดงไว้มาก พอจะสันนิษฐานได้จากข้อความบางตอนในกฎหมายและวรรณคดี

ค่านับบัญญัติในกฎหมายลักษณะ เบ็ดเสร็จตั้งแต่บทที่ 1 ไปจนถึงบท
ที่ 36 มีข้อความที่เกี่ยวกับเรื่องอาหารการกิน ความเป็นอยู่ และการส่งเสริมการประกอบอาชีพ
ในทางกลีกรม เช่นเดียวกับในสมัยสุโขทัยที่ปรากฏในกิลารีกว่า "ในน้ำมีปลาในนามีข้าว"
คือมีหลักฐานหลายตอน เช่นบทเฉพาะว่าถึงเทศกาลเดือน 6 ถึงเดือน 9 เมื่อต้นข้าวเป็นต้น
เป็นลำ ให้ผู้ช่าง มา โค กระบือ เสียดอย่าปล่อย ถ้าเจ้าของปล่อยให้มันหลุดไปกินข้าวท่าน
เจ้าของต้องรับผิดชอบ เจ้าของลงข้าวกล้าไว้ในนา มีข้อห้ามมิให้ไถนาเพลินจนเหยียบข้าวท่าน
และต้นข้าวขึ้นอยู่ในนาท่านแล้ว ห้ามมิให้ผู้ไถเข้าไปสู่มปลาท่างปลาให้ข้าวของท่านเสียหาย¹

บัญญัติดังกล่าวเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การทำนาเป็นอาชีพหลัก
ของคนไทยมานานแล้ว ทั้งชายและหญิงจะต้องรวมแรงกันประกอบอาชีพนี้ด้วยกัน ส่วนอาชีพ

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หนา 94 - 103.

อย่างอื่นนั้นเข้าใจว่ายังไม่ปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย

2) สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง (ระยะระหว่าง พ.ศ. 2112 – ประมาณ พ.ศ. 2231)

ก) สถาปนาเมือง

สถาปนาเมืองในต้นสมัยนี้ไม่เป็นปกติ เนื่องจากอยู่ในระหว่างศึกสงคราม และในที่สุดเราได้เสียเอกราชให้แก่พม่าไป ต่อเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้กู้เอกราชกลับคืนมาในปี พ.ศ. 2135 กรุงศรีอยุธยาจึงได้ว่างศึกสงคราม มีความเป็นปกติชุนนานชั่วระยะเวลาหนึ่ง มีโอกาสให้ได้ปรับปรุงสถาปนาเมือง

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (ประมาณ พ.ศ. 2148 – 2163) เป็นระยะเวลาที่บ้านเมืองสงบสุข ไม่มีสงครามเลยตลอดรัชกาล และเป็นระยะเวลาที่กรุงศรีอยุธยาปรากฏเกียรติยศอำนาจเป็นที่ยำเกรงแก่บรรดาประเทศใกล้เคียงโดยรอบ ในรัชสมัยนี้ปรากฏว่ามีชนต่างชาติหลายชาติเข้ามาติดต่อค้าขาย เช่น ญี่ปุ่น, ฮอลันดา, อังกฤษ สตรีไทยคงจะได้มีการผสมกับชาวต่างชาติมีใช้น้อย ทำให้สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงทรงออกกฎหมายห้ามสตรีไทย เสพเมถุนกับชาวต่างชาติ เป็นการแสดงให้เห็นว่าเราไม่ประสงค์จะให้สตรีละทิ้งวัฒนธรรมประเพณีของไทย จึงได้ห้ามกันสตรีในความประพฤติอันนี้จะถือ เป็นการไม่ให้เสรีภาพหรือเป็นการคุ้มครองยกย่องสตรีที่ยึดถือได้ทั้งสองประการ

ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ประมาณ พ.ศ. 2173 - 2198) บ้านเมืองเป็นปกติสุข มีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติมากยิ่งขึ้น ประชาชนราษฎรทั่วไปอาจจะมีชีวิตอย่างอิสระเสรี เพราะบ้านเมืองสงบ และคนไทยในสมัยนั้นคงจะ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ค. หน้า 400.

² ชวัช รัตนชาติ ล.ค. หน้า 13.

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 98 - 99.

นิยมชาวต่างชาติอยู่มากจนถึงกับยกเลิกสวให้เป็นมรรยา * พระเจ้าปราสาททองทรงตระหนัก
ในเรื่องนี้ จึงได้ตรากฎหมายขึ้น 9 ฉบับ¹ ได้แก่

- ** พระโอยการลักษณะมรดก ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2155
1. พิกัดเกษียณอายุ ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2176
 2. ลักษณะอุทธรณ์ ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2178
 3. พระธรรมนูญตรากระทรวง ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2178
 4. ลักษณะทาส ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2180
 5. เพิ่มเพิ่มลักษณะทาส ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2186
 6. ในพระราชกำหนดเกาบท 1 ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2186
 7. เพิ่มในลักษณะอาชญาหลวง ห้ามไม่ให้
ยกเลิกสวให้ชาวต่างประเทศ ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2190
 8. ลักษณะทาส ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2191
 9. พระราชกำหนดเกาบท 1 ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2193

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ประมาณ พ.ศ. 2199 – 2231) สถาปนาเมืองไว้เปลี่ยนแปลงไป เป็นต้นว่ามีเหตุการณ์เกี่ยวกับสงครามอยู่เนื่อง ๆ

* ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ได้ทรงตรากฎหมายห้ามหญิงไทยเสกสมรสกับชาวต่างชาติฉบับหนึ่งแล้ว ระยะเวลาที่จะละเลยกัน ไม่ถือปฏิบัติโดยเคร่งครัด เป็นเหตุให้พระเจ้าปราสาททองทรงตรากฎหมายเพิ่มเติมขึ้นอีกฉบับหนึ่ง (ในข้อ 7).

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ด. หน้า 408 – 409.

** สังข์ พัชรีนัย กล่าวไว้ใน "ฐานะของสตรีไทยแต่โบราณถึงปัจจุบันกาล" หน้า 48 ว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงตราขึ้นเพื่อปรับปรุงกฎหมายมรดกในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ดีขึ้น แต่ไม่มีปรากฏในการรวบรวมตำนานกฎหมายเมืองไทย ซึ่งสมเด็จพระบรมยาดำรงราชานุภาพทรงค้นคว้าไว้ ทั้ง พ.ศ. ที่ประกาศใช้ก็ไม่ตรงกับช่วงที่พระเจ้าปราสาททองครองราชย์ จึงไม่เป็นข้อยุติว่าตราขึ้นในสมัยรัชกาลใดแน่.

มีการเผยแพร่ทัศนคติของชาวต่างชาติ ชาวต่างชาติเข้ามารับราชการในสำนัก ราชทูต
ฝรั่งเศสเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี¹ บางคนเข้ามาพำนักอยู่เป็นระยะเวลานาน เมื่อกลับ
ไปภูมิลำเนาของตนได้เขียนจดหมายเหตุ บันทึกเหตุการณ์ สภาพบ้านเมือง ตลอดจนชีวิตความเป็น
อยู่ของคนไทยในสมัยนี้ไว้ เช่น เมอร์สีเออร์ เคอ ลาลูแบร์ บาทหลวงนิโกลาส์ แชรแวงส^{*}
เป็นต้น

นอกจากเหตุการณ์ดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ยังทรงตรากฎหมาย
ขึ้นอีก 3 ฉบับ² คือ

1. ในกฎหมาย 36 ข้อ 12 บท ทรงขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2207 - 2130
2. พระราชกำหนดเก่า 4 บท ทรงขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2213 - 2216
3. เพิ่มเพิ่มลักษณะรับฟ้อง ทรงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2214

หนึ่งในสมัยอยุธยาตอนกลาง มีวรรณคดีเกิดขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะใน
รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งถือกันว่าเป็น "ยุคทองของวรรณคดี" เพราะนอกจาก
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จะทรงเป็นกวีแล้วยังทรงอุปถัมภ์และส่งเสริมกวีทั้งในและนอก
ราชสำนักอีกด้วย วรรณคดีที่มีข้อความแสดงให้เห็นถึงสภาพสตรีในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้
ได้แก่โคลงเบ็ดเตล็ดโต้ตอบกันระหว่างสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กับพระราชเทวี

¹ ขวัญ รัตนวิชาติ ล.ด. หน้า 14 - 17.

^{*} สันต์ ท. โกมลบุตร แปลเป็นภาษาไทยไว้แล้วทั้งสองฉบับ คือ "ราชอาณาจักรสยาม
ของ เมอร์สีเออร์ เคอ ลาลูแบร์" และ "ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการ เบื้องแห่งราชอาณาจักร
สยาม" ของ นิโกลาส์ แชรแวงส.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ด. หน้า 409.

กวีในราชสำนักกับพระสนม, โคลงพาทศมาส*, โคลงนิราศทริภุญไชย, จินตามณี, ภาพ
หอโคลงพระศรีมโหสถ เป็นต้น

สภาพความเป็นไปของบ้านเมืองในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้ กล่าวได้ว่า
มีเอกสารที่เป็นหลักฐานในการพิจารณาสภาพสตรีมากกว่าในสมัยอยุธยาตอนต้น กล่าวคือมี
ทั้งหลักฐานที่เป็นบันทึกและจดหมายเหตุของชาวต่างชาติ, และวรรณคดีตลอดจนบทบัญญัติใน
กฎหมาย ผู้วิจัยจะได้หยิบยกข้อความต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ของสตรีมา
แสดงโดยสังเขป เป็นลำดับดังนี้

ข) สถานภาพของสตรี

(1) สถานภาพสตรีด้านการศึกษารวม

สันนิษฐานว่าสตรีทั่วไปในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้ ยังไม่มีโอกาส
ศึกษาอบรมวิชาหนังสืออย่างแพร่หลาย ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์มีได้กล่าวถึงการศึกษา
หนังสือของสตรีเลย กล่าวเฉพาะบุรุษเท่านั้นว่า อายุ 7 – 8 ขวบ บิดามารดาจะส่งไปอยู่วัด
กับพระ โดยให้พาชฌเณรเพื่อเรียนหนังสือทั้งการอ่าน, เขียน และวิชาเลข ตลอดจนไหว้ร้อง
รำลึกและศีลธรรม¹ สตรีชั้นสูงคงได้ศึกษาวิชาหนังสือจนแตกฉานบ้างเป็นแน่ ปราภูมิหลักฐาน
ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่า พระเทวีอัคมเลียมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงนิพนธ์โคลงโต้ตอบ
กับพระราชสวามีหลายบท เช่น

พระย้าวพระผ่านเฝ้า	นฤพาน
ไฟไปดับแดดดาล	หม่อมวย
สตักกลุ่กเลสนหลาน	เรียงรอบ ทิวแฮ
เถาวออกเววกักกลวย	วีรื้อทำสาว

พระเทวี

* มีผู้สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น ในระยะ เวลาใกล้เคียงกับโคลงกำสรวล
เพราะสังเกตจากสำนวนภาษา, ถ้อยคำ และลักษณะการแต่ง แต่ยังไม่เป็นข้อยุติ ฉะนั้นผู้วิจัย
จึงจัดไว้ในสมัยอยุธยาตอนกลางตามการแบ่งสมัยวรรณคดีของนักวรรณคดี ในระยะแรกเริ่มศึกษา
ประวัติวรรณคดีในประเทศไทย.

¹ เมอร์ลีเชอร์ เคอลาลูแบร์ ด.ก. หน้า 261.

X

พินกรวร เคษฎา	งามยง บึงแ
อ้าไ้อ้าทิตยัจ	อู่เกลา
นารายณ์เสด็จลง	มาแปลก ปลอมตา
อ้าไ้นารายณ์เจ้า	พระผู้เสด็จมา
พระเทวี	

เชิญไ้ทริราชไท	เสด็จยร ยাত্রแ
กั้นกอกพไ้ศรย	สืบหลา
ขอถวายธิดาทล	ทรงบาท
แด่พิตร เจ้าฟ้า	ณานหลาครองเมือง
พระเทวี	

นอกจากนี้ พระเทวียังได้ทรงได้ตอบกับชาลิมหาค เล็กว่า

ชาลีเชื้อชาติชั่ว	ชาลี,
นามแม่ถามอปริย	คำทอ
พอมึงซัดตาศรี	ชายถาน
ส่วนตัวมึงคือกรอ	แดงไว้วัดเรือ
พระเทวี	

แม่พระสนมของสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้ออกตอบกับศรีปราชญ์ กวีในราชสำนักดังโคลงว่า

หะทายกระต่ายแทน	ชมจันทร์
มันบ่เจียมตัวมัน	คำทอ
นกยงหากกระสัน	ถึงเบง
มันบ่เจียมตัวน้อย	คำทอเคยรณาน

หลักฐานที่ยกมาแสดงนี้เห็นได้ว่า สตรีชั้นสูงเรียนรู้วิชาหนังสือ
จนสามารถแต่งโคลงได้

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยนี้เพิ่งจะมีแบบเรียนจินตคณิตเกิดขึ้น
จินตคณิตอาจเป็นตำราสำคัญในการศึกษาวิชาหนังสือของสตรีด้วย ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง
คือการที่สตรีชั้นสูงในสมัยนี้สามารถว่าโคลงโต้ตอบกับชายได้ อาจเป็นข้อพิจารณาถึงสถานภาพ
ของสตรีที่มีความมีบทบาทและฐานะเกือบทัดเทียมกับบุรุษตลอดจนเมื่อสระเสรีภาพใกล้เคียงกัน

(2) สถานภาพสตรีในครอบครัว

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีสามัญโดยทั่วไป ลาตู่แบร์กล่าวว่า
มีภาระหน้าที่ต้องกระทำมากจนไม่มีเวลาหยุดพักผ่อน ซึ่งผิดกับชายที่มีแต่ความสบายหลังจากพ้นเกณฑ์
งานหลวง ทามันท์ก็ในจดหมายเหตุนั้นว่า

"...ในระหว่างที่พวกษัตริย์ชายถูกเกณฑ์ไปเข้าเวรยามมีกำหนด 6 เดือนนั้น....
ก็เป็นภาระของภรรยา มารดา และธิดา เป็นผู้หาอาหารไปส่งให้ และเมื่อพ้น
กำหนดเกณฑ์แล้วและกลับมาถึงบ้าน ผู้ชายส่วนมากก็ไม่รู้ที่จะทำงานอะไรให้เป็นลำ
เป็นสัน เพราะไม่ได้ฝึกงานอาชีพอย่างใดไว้ให้เชี่ยวชาญเป็นพิเศษสักอย่างเดียว
ด้วยพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงใช้ให้พวกนี้ทำงานหลายอย่างต่าง ๆ กัน แล้วแต่พระราช
ประสงค์ เช่นนี้จึงพออนุมานได้ว่า ชีวิตตามปกติของชาวสยามนั้นดำเนินไปด้วย
ความเกียจคร้านเป็นประมาณ เขาแทบจะไม่ได้ทำงานอะไรเลยเมื่อพ้นจาก
ราชการงานหลวงมาแล้ว เทียวก็ไม่เที่ยว ล่าสัตว์ก็ไม่ไป ไต่เต้านั่ง เอนหลัง
กิน เล่น สูบยาสูบแล้วก็นอนไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ภรรยาจะปลุกให้เขาคืนขึ้น
ราว 7 โมงเช้า เอาข้าวปลาอาหารมาใส่บริโภคนครุ เสริ่งแล้วก็ลงนอนต่อไปใหม่
พอเที่ยงวันก็ลุกขึ้นมากินอีก แล้วก็เอนเฝ้าคำรบหนึ่ง ระหว่างเวลาอาหารมื้อ
กลางวันกับมื้อเย็นนี้ เขาก็เอนหลังลงพักผ่อนเสียพักหนึ่ง เวลาที่เหลืออยู่นอกนั้น
ก็หมดไปกับการพูดคุย และเล่นการพนัน พวกภรรยานั้นไปโถกนา ไปขายของ
หรือซื้อของที่ในเมือง..."¹

¹ ฌ.ค. หน้า 223 - 224.

ขอความข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ชายไทยเป็นคนเกียจคร้าน รักความสนุกสนานในชีวิตให้หมดไปเพียงวัน ๆ หนึ่งเท่านั้น โดยไม่รับผิดชอบเป็นธุระในกิจการครอบครัวเลย ตรงกันข้ามกับสตรีซึ่งนอกจากจะต้องมีภารกิจรับผิดชอบทั้งกิจการในครอบครัวและนอกครอบครัวอย่างมากมาแล้ว การกินอยู่ภายในครอบครัวยังมีระบบอีก เป็นต้นว่าไม่มีสิทธิจะรวบรวมประทานอาหารพร้อมกับสามีและบุตร กล่าวคือ

"...ภายในครอบครัวนั้น มีระเบียบการบริโภคอาหารดังนี้ สามีเป็นผู้กินก่อน แต่ลำพังคนเดียว ต่อเมื่ออิ่มแล้วภรรยาจึงเข้านั่งกิน และหลังจากมารดาแล้วจึงจะถึงเวรพวกลูก ๆ ซึ่งมีส่วรับของตนต่างหาก ไม่ว่าจะเป็นมีสัก 10 หรือ 15 คน ในหลังคาเดียวกัน อาหารที่เหลือจากส่วรับเหล่านั้นก็จะแจกจ่ายให้ชาวไพร่ไป..."¹

พิจารณาถึงฐานะของสตรีในสมัยอยุธยาตอนกลาง อาจแยกได้เป็น 3 ประเภท โดยพิจารณาจากจดหมายเหตุของนิโกลาส์²

1. สตรีฐานะดี ซึ่งอาจเป็นภริยาขุนนางข้าราชการชั้นสูง จะรู้ฐานะคืออย่างไรนั้น นิโกลาส์ กล่าวว่า สังเกตได้จากจำนวนบริวารที่ติดตาม, จากความมั่งคั่งของพาหนะเรือดที่ใช้ และความหรูหราของเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ ตลอดจนหีบหมากที่ใหญ่เกินไปข้างหน้า ภารกิจในครอบครัวของสตรีประเภทนี้คือต้องจัดหาอาหารเลี้ยงดูสามีและบุตรธิดาตลอดจนข้าคนในบ้าน เวลาที่เหลืออยู่บ้างก็มักสะดั่งกรังไหม

2. สตรีที่มีฐานะปานกลาง นอกจากจะมีภารกิจ ในครอบครัว เรื่องจัดหาอาหาร ดูแลที่อยู่อาศัย ให้บริการปรนนิบัติสามีแล้ว ยังต้องปั่นฝ้าย ทอผ้าเพื่อทำเครื่องนุ่งห่มให้สามีอีกด้วย

¹ แทรแวล นิโกลาส์ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
สันต์ ท. โขมบุญศรี แปล หน้า 99.

² หน้า 113 - 114.

3. สตรีที่มีฐานะยากจน นอกจากภารกิจเหมือนกับสตรีที่มีฐานะปานกลางแล้ว ยังต้องไปทำงานรับจ้างนอกบ้าน เพื่อช่วยเหลือครอบครัว เช่น ทำไร่ ทำสวน หรือนวดข้าวผัดข้าว เป็นต้น

(3) สถานะภาพสตรีที่เบญญา

(ก) สิทธิและฐานะในการเป็นภรรยา

จดหมายเหตุลาลูแบร์¹ ได้บันทึกไว้ว่า ฐานะความเป็นอยู่และความแตกต่างระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาหน้า (อนุภรรยา) นั้นเห็นได้ชัดมาก คือ ภรรยาหลวงจะได้รับยกย่องจากสามี ให้จัดกิจการในครอบครัวทั้งหมด นอกจากนี้ยังให้สิทธิบุตรเรียกบิดาได้ว่า "พ่อ" และภรรยาหลวงกับบุตรจะได้รับมรดกเมื่อสามีถึงแก่กรรม สำหรับภรรยาหน้า (อนุภรรยา) และบุตรนั้น ไม่ได้รับความคุ้มครองหรือได้รับยกย่องเชิดหน้าชูตาเลย นอกจากจะไม่ได้รับสิทธิใดๆ แล้ว ยังไม่มีอิสรภาพ เพราะอาจถูกขายเป็นสินค้าได้ แม้บุตรที่เกิดมาก็กำหนดให้เรียกบิดาว่า "พ่อเจ้า" และอาจถูกขายได้เช่นกัน ส่วนภรรยาหลวงกับบุตรนั้น สามีจะขายมิได้ จะกระทำได้ก็เพียงขับไล่

จดหมายเหตุของนิโคลัส² บันทึกไว้สอดคล้องกับลาลูแบร์ เกี่ยวกับฐานะความแตกต่างระหว่างเมียน้อยกับเมียหลวง กล่าวคือ เมียน้อยเข้ามาอยู่ในบ้านได้โดยไม่มีพิธีรีตองอะไร และเมื่อสามีไม่พอใจก็ไล่ตบเสียได้ หรือถ้าขงขี้สามีก็จะจับโกนศีรษะ ซึ่งถือว่าเป็นการลงโทษสถานหนักในสมัยอยุธยาตอนกลาง ส่วนฐานะ เมียหลวงนั้น นอกจากจะได้รับยกย่องจากสามีมากกว่าเมียน้อยแล้ว การเข้ามาอยู่ในบ้านก็มีการแต่งงาน มีพิธีรีตองมาก จากนั้นก็เป็นผู้ควบคุมดูแลกิจการในครอบครัวรองจากสามี เช่น ดูแลไพร่พล เมียน้อยและเมียทาสทำงาน เป็นต้น

ข้อสำคัญที่แตกต่างจากเกณฑ์ในทางกฎหมายซึ่งไม่ให้ความยุติธรรมแก่สตรีที่ตกเป็นอนุภรรยาแล้ว สตรียังไม่ได้รับการยกย่องจากสังคมโดยทั่วไปอีกด้วย

¹ เมอร์ลีเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ล.ป. หน้า 229 - 233.

² แซร์แวส นิโคลัส ประวัติศาสตร์ราชวัติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร แปล หน้า 86 - 90.

และบุตรที่เกิดมาก็ต้องรับเคราะห์กรรม ลาลูแบร์ กล่าวไว้ว่า

"...บุตรที่เกิดจากภรรยาอายุน้อย มักจะถูกขายส่งไปเป็นเมียน้อยเขาตามเหล่าก้อ
ต่อไป และคนที่มีความอายุน้อยก็จะเลือกซื้อแต่ที่มีรูปร่างงดงามโดยไม่คำนึงถึงว่า
หญิงสาวนั้นจะเป็นลูกเต้าเหล่าใคร อันเป็นทำนองสมสู่กันโดยไม่สมศักดิ์ศรีอย่างยิ่ง
และหญิงที่ตกไปเป็นเมียน้อยเขาทำนองนี้ ก็มิได้รับการยกย่องให้เชิดหน้าชูตาหรือ
ได้รับความคุ้มครองแต่ประการใดเลย"¹

(ข) การหย่าร้าง

ในสมัยอยุธยาตอนกลาง ลาลูแบร์² กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของสามีภรรยา ว่าส่วนมากมีความราบรื่น ไม่ค่อยมีการหย่าร้างกัน โดยแสดงทัศนะว่า
เพราะความจงรักภักดีข้อสัตย์ของภริยาที่มีต่อสามีนั่นเอง แม้สามีจะต้องถูกเกณฑ์ไปราชการ
งานหลวง ภริยาก็หาเลี้ยงสามีตลอดระยะเวลาที่นั้น ซึ่งอาจจะเป็น 6 เดือน 1 ปี หรือ
2 - 3 ปี และกล่าวถึงกรณีการหย่าร้างกันว่า

"...เป็นความจริงที่ว่า การหย่าร้างนี้กระทำกันแต่ในหมู่ราษฎรชั้นสามัญเท่านั้น
คนมั่งมีที่มีภรรยาหลายคนก็ยังเลี้ยงขุนนางภรรยาที่ตนไม่รักแล้ว หรือที่ตนยังรักอยู่ไว้
ทั้งโขยง..."³

และกล่าวถึงเหตุของการหย่าร้างว่า มาจากสามีเป็นต้นเหตุ
ซึ่งแสดงให้เห็นฐานะสภาพของสตรีได้ชัดเจนว่าตกอยู่ในอำนาจของสามี ข้อความนั้นว่า

"...สามีนั้นตามธรรมดาเป็นท้าวสำคัญในการหย่าร้าง (ก็จะยอมหย่าก็ได้หรือไม่ยอม
หย่าก็ได้) แต่เขาก็ไปเกลยปฏิเสธรในเมื่อฝ่ายภรรยา มีเจตนาอันแรงกล้าที่จะหย่ากับตน..."⁴

¹ เมอร์ลีเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ค.ศ. หน้า 232 - 233.

² ค.ศ. หน้า 234.

³ ค.ศ. หน้า 234.

⁴ ค.ศ. หน้า 235.

ลาลูแบร์ได้กล่าวต่อไปอีกถึงเสรีภาพของสตรีหลังการหย่าว่า เมื่อเกิดการหย่าร้างขึ้นถูกต้องตามกฎหมายแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อสตรีเป็นอิสระภาพจากสามีก็สามารถจะแต่งงานใหม่ในวันที่หย่าร้างนั้นได้เลย โดยไม่ต้องพะวงถึงบุตรที่จะเกิดขึ้นว่าเป็นบุตรของสามีเดิมหรือสามีใหม่ เพราะฝ่ายสามีใหม่เชื่อถ้อยคำและให้เกียรติผู้ที่จะมาเป็นภรรยาตน¹

(ก) การให้ความคุ้มครองหญิง

ในสมัยอยุธยาตอนกลาง สตรีไม่ได้รับการคุ้มครองเท่าที่ควร เกือบจะไม่มีสิทธิในเรื่องใด ๆ เลย มีสภาพเป็นเพียงทรัพย์สินอย่างหนึ่งของชายเท่านั้น ปรากฏในจดหมายเหตุของแสรแวงส์ ว่า ลูกเมียอาจตีราคาเป็นทรัพย์สินในการลงเดิมพันได้ เมื่อสามีหรือบิดา เล่นการพนันจนทรัพย์สินอย่างอื่นหมดสิ้นแล้ว²

(ง) การแบ่งสินสมรส

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้ทรงตรากฎหมายขึ้นอีกหลายฉบับ เป็นอันว่า พระโอยการลักษณะมรดก และพระโอยการลักษณะฐานนี้ เนื่องมาจากพระโอยการลักษณะฉ้อฉลที่ใ้มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองนั้นไม่ครอบคลุมเพียงพอ ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการรับมรดก และความรับผิดชอบของสามีภรรยาในการกักขังสินนั้น พระเจ้าปราสาททองจึงทรงตรากฎหมายขึ้นแก้ไขบังคับ ซึ่งสรุปสาระเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีได้ดังนี้³

1. การแบ่งมรดกหลังจากสามีผู้มีบรรดาศักดิ์สิ้นชีพิตักษัยนั้น ให้เอาเครื่องสรรพาวุธ ขางม้า เครื่องพัตยา ม้าไพร่ และเรือยาวตั้งแต่เจ็ดควาขึ้นไป ยกให้เป็นของหลวงเสียก่อน เหลือทรัพย์สินเท่าใดให้แบ่งออกเป็นสี่ส่วน คือ เข้าพระกระดังหลวง ให้แก่บิดามารดา, ให้พี่น้องลูกหลาน, และให้แก่ภริยา (กรณีที่ไม่มียาให้ยกเป็นของหลวง)

1

๒.

2 แรบบร มีโลกาธิ ๒.๒. หน้า 119.

3

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 21 — 58.

สำหรับทาสกริยานั้นไม่มีสิทธิจะไ้รับส่วนแบ่ง เพียงแต่ไ้รับอิสรภาพเป็นไทแก่ตัว

2. ถ้ากริยาซึ่งไ้รับพระราชทาน (เมียนาง) มาจนถึงแก่กรรม ให้เอาสินเดิมและสินสมรสมารวมกัน แล้วแบ่งเป็นสามส่วน คือ ยกให้หลวง, ให้สามี และให้แก่อนุญาของผู้ถึงแก่กรรม

3. กรณีหญิงหม้ายมีสามีใหม่เกินสามปีขึ้นไป เมื่อสามีถึงแก่กรรม ทรัพย์สินต้องเป็นของหลวงครึ่งหนึ่ง และอีกครึ่งหนึ่งเป็นของหญิงหม้ายนั้น แต่ถ้านิกรณียุติกันกันยังไม่ครบสามปี หรือมีสามีถึง 4 คน ก็ไม่มีสิทธิไ้รับมรดก

(จ) การรับมรดก

การแบ่งมรดก กฎหมายมีบัญญัติไว้ว่า เมียพระราชทานจะตองไ้รับส่วนแบ่งมากกว่า เมียประเภทอื่น ๆ ดังข้อความในพระไอยการลักษณะมรดก ซึ่งตราขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. 2155 ว่า

"มาตราหนึ่ง ผู้มีบรรดาศักดิ์ถึงแก่ภรรยา มีกริยาอันสุขอ ปีวันหมาก บิดามารดาภักไ้ช่วยด้วยกันก็ดี และมีกริยาอันทรงพระกรุณาพระราชทานให้ ด้วยมีบำเหน็จราชการก็ดี และมีกริยาอันทูลขอแด่พระราชทานให้ก็ดี และมีนาา กริยาที่ดี และมีกริยาทั้ง 4 จำพวกนั้น ไ้ช่วยกันด้วยกันตั้งแต่สามชั่วขึ้นไป แลไ้รักภักไ้ประจักษ์ใจ กริยาอันทรงพระกรุณาพระราชทานนั้นให้ไ้ทรัพย์สิน 3 ส่วนถึง กริยาอันสุขอมีขันหมากบิดามารดาภักไ้ให้ไ้ทรัพย์สิน 3 ส่วน เหตุกริยาอันพระราชทานให้นั้นสูงศักดิ์กว่ากริยาอันมีขันหมากบิดามารดาภักไ้ กริยาอันทูลขอพระราชทานให้แสนนากริยา คือว่าอนุกริยานั้นให้ไ้ทรัพย์สินสองส่วนถึง"¹

(ฉ) การทำนิติกรรม

ในเรื่องสิทธิในการทำนิติกรรม เป็นต้นว่าเรื่องกู้หนี้ยืมสิน พระไอยการลักษณะกู้หนี้ยืมสิน ซึ่งพระเจ้าปราสาททองทรงตราขึ้น สรุปสาระสำคัญไว้ว่า²

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 26 - 27.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 59 - 93.

1. สามีภรรยาถูกหนีไว้ ฝ่ายสามีไปถามได้กลับคืนมา เจ้าหนี้มีสิทธิเรียกคืนเฉพาะเงินต้นเท่านั้น ฝ่ายภรรยาไม่ต้องจ่ายดอกเบี้ยด้วย แต่ถ้ามามีกลับมา จะต้องใช้หนี้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย

2. สามีภรรยาเข้าซื้อหนี้ไว้ ต่อมาได้หย่าขาดจากกัน บทบัญญัตินี้กำหนดให้ฝ่ายชายใช้หนี้สองส่วน ฝ่ายหญิงใช้หนี้เพียงส่วนเดียว โดยยกข้อความมาเปรียบว่า "ชายหาบ หญิงคอน" ฉะนั้นไม่ควรจะต้องใช้หนี้เท่ากัน

3. ถ้ามามีหนีมาเลี้ยงครอบครัวโดยภรรยาไม่รู้ ฝ่ายภรรยาต้องรับใช้หนี้ทั้งหมดทั้งดอกเบี้ย

4. ถ้าภรรยาหลงหนี้ โดยเจ้าหนี้ได้แจ้งให้ฝ่ายสามีทราบล่วงหน้าก่อน สามีจะใช้หนี้เฉพาะเพียงเงินต้นเท่านั้น ถ้าภรณาน้อย (อนุภรรยา) หนี โดยเจ้าหนี้ได้บอกกล่าวแก่สามีก่อน จะต้องเรียกเก็บเอาจากฝ่ายภรณาน้อย จะเรียกเอาจากสามีไม่ได้

บทบัญญัติในกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษา แสดงบางประการนี้ ก็เพื่อประสงค์จะให้เห็นถึงสภาพชีวิตของสตรี โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับสิทธิในเรื่องต่าง ๆ กล่าวได้ว่ากฎหมายเปิดช่องทางให้สิทธิแก่ชายมากกว่า

เช่น ในเรื่องการคบชู้ กฎหมายจะมีบทลงโทษสถานหนักกับหญิง ส่วนชายนั้นมีโทษเพียงสถานเบาหรืออาจไม่ได้รับโทษเลย, ฉะนั้นฐานะในทางกฎหมายของสตรีจึงตกด้อยกว่าบุรุษมาก ถ้าพิจารณาสภาพโดยทั่วไป เมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษแล้วสตรีเกือบจะไม่มีสิทธิในเรื่องใดเลย

(4) สถานภาพสตรีในสังคม

ความเป็นอยู่ของสตรีในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้กล่าวได้ว่ามีอิสระเสรีภาพกว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ทুমสาวมีโอกาสพบปะกันในงานเทศกาลต่าง ๆ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง¹ คงหมายถึงสตรีโดยทั่วไปที่จะมีโอกาส เช่นนี้ ส่วนสตรีในพระบรมมหาราชวังนั้น ลาลแบร์กล่าวไว้ว่า "...จะออกไปข้างไหนไม่ได้เลย นอกจากตามเสด็จพระราชดำเนิน..."²

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าวิจิต หน้า 33.

² เมอร์ดีเออร์เคอ ลาลแบร์ ด.ด. หน้า 448.

ในช่วงสมัยนี้มีวรรณคดีเกิดขึ้นจำนวนมาก อาจนำข้อความใน
วรรณคดีมาเป็นข้อพิจารณาสถานภาพของสตรีได้ว่า ในค่านิยมนั้นเป็นอย่างไร

เป็นต้นว่า เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเพศ มีโคลงนิราศซึ่งแต่ง
โดยกวีทางภาคเหนือ มีข้อความที่แสดงให้เห็นถึงความมีอิสระ เสรีของสตรีภาคเหนือว่า

ชุมชนชุมชนไหน	ธารา
สาวขาวดงสนามป่า	โมชยาย
สาวอรอรวนิศา	โดยพี่ มานี
จักจกจกจกนงนอย	อาบอดยทมชล

หริภุญไชย

แมกวีในกรุงศรีอยุธยา (ฝ่ายใต้) ก็แสดงให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่
ของสตรี เมื่อมีงานประจำหรืองานประเพณี ว่าจะมีอิสระ เสรีในการพบปะกับบุรุษ

อาจารย์รัง เริ่มตั้ง	พนมรวง	เมษา
ถวายสคนะมา	เรียบร้อย	
รติยาขาวสาวพวง	พาดแพละ	กันมา
ตามส่งไฟพศลอย	คลากคลา	

ทวาททมาส

ในการ เทียวชมมหรสพในงานประเพณีรื่นเริงหรือเทศกาลต่าง ๆ
ทั้งชายและหญิงก็มีสิทธิเสมอภาคกัน ดังข้อความว่า

กรรคิกเคื่อนตั้งแต่ง	โคมถวาย
ทุกทวยหญิงชายแสง	ดองเหลน
ขับชอปีแคนหลาย	เพลงพาทย
ดิงดิงนัวนาว เทน	รอนรำ

.....

.....

รูกกราบฏ์ เหล่น	มหร ศพ
ทุกทัวหญิงชายพวง	พวกพ้อง
สวนเลียงสำ เนียงจบ	เจียร โลก
แสนสนุกถวนพอง	ทัว เมือง

ทวาทคมาส

เป็นที่น่าสังเกตุว่าสตรีใดคุดจะมีอิสระเสรีมากกว่าสตรีที่มีสามีแล้ว จากบันทึกของลาลูแบร์ก่อนหนึ่งกล่าวว่า ภรรยาพวกขุนนางผู้ใหญ่ไม่ค่อยได้พบปะสนทนากับใคร และไม่คอยจะไต่ถามถกถำกัน เพราะเห็นว่าการไปไหนมาไหนตามใจชอบนั้นเป็นที่น่าอับอาย และอาจไม่ได้รับการยกย่องจากสามี¹

เกี่ยวกับ เรื่องสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีในสมัยอยุธยา นั้น พระศรีมโหสถ กวีผู้หนึ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ประพันธ์กาพย์ห่อโคลงจีนมา จากเนื้อหาใน คำประพันธ์นั้นกล่าวไว้ว่า เป็นบันทึกสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมืองในสมัยนั้นไว้ได้อย่างละเอียด เป็นที่น่าสนใจ ในการเที่ยวเตร่ ชมงานมหรสพ การติดต่อกันสัมพันธ์กันระหว่างชายหญิง ไปถึงการเกี้ยวพาราสีกัน ตลอดจนการแต่งกาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า สตรีในสมัยนั้นมีความเป็นอยู่ดีมาก ดังข้อความว่า

หญิงชายหลายสำของ	นามีกองถองแถวทาง
ฝูงขาวสาวสาวาง	วางวางแกล้งแต่งดูงาม
หญิงชายหลายสำของ	โนเน
ฝูงขาวสาวสาวลเส	ย้วยม
คองานผวนโลเก	ศวรรราช
แต่งแฉแพรพรายพรม	พริบพร้อมพรมมา

¹ เมอร์ลีเดอร์ เกอ ลาลูแบร์ ค.ศ. หน้า 328.

เกินกลางพลาจคึกนี้ว

บ่าวหนุ่มครุ่มเสียงเครง

เกินกลางพลาจคึกนี้ว

ปึงบ่าวพร่าวพรูเครง

หญิงพึงหวังใจเลว

แถมอยกเฟื่องหอม

เยื้องกรายฉายลิลดา

ลักแลแต่เบื่องหลัง

โद्यชชายกรายแกว่งเปื่อย

สาวหนุ่มชุมชวยตา

ลักแลแต่ไกลมา

นอกบึงคณิงในชาน

ชชชายหัวม้วนนำเพลง

วังเวงหวนป้นใจหญิง

นำเพลง

เพรียกพรอบ

รกราค

เสียดของตาแล

สาวสอดตาหาใจหวัง

คุดนังหน้าบ้ายเบื่องเมา

ลิลดา

ทอดาน

เมียงมาย

หันเราเสียดสมร

พระศรีมโหสถ : ภาพทอดโคลง

ตาลแมร์กล่าววาระขอบประเพณีไม่เปิดโอกาสหรืออนุญาตให้
หญิงพบปะพูดคุยกับชาย¹ แต่เท่าที่ข้อความในบทประพันธ์ของพระศรีมโหสถ กวีผู้หนึ่งในสมัย
นั้นกลับแสดงให้เห็นชัดว่าสตรีกับบุรุษจะมีโอกาสพบปะพูดคุยจากกันได้ ซึ่งน่าจะเป็นความจริง ดัง
ข้อความที่ตอบระหว่างชายหญิง

ฝ่ายชายกล่าวว่า

วันนี้พี่พบ

กลองแกลงแดงสรพวงค

ยามเอยนวันนี้

บุญบาชายมาจบ

กลองแกลงแดงงามส

เรียบจะดะวางเจ้า

.....

มาบ้นจบสับสนาง

จะวางเจ้าเปล่าไปฤา

พอพบ

หนุ่มหนา

ตาโลกย

เปล่าเปลืองไปฤา

.....

แมลงภู่ เกษ
 เอาชราบอาบถกถือ
 แมลงภู่ทองกลีบ
 กัดวกลิ้นมัน เมียงมาลย
 เอาชราบอาบถกธาร
 ปีกป้องปกองพาน้ำ

บหอนเวนแผนพาคคฤา
 กระพือปีกปีกแฝงตัว
 บัวบาน
 ยามยา
 รวยรื่น
 ชานพุ่มหอมหวาน

ฝ่ายหญิงโต้ตอบว่า

หะพายหน้าใจนัก
 ชมชราบอาบถกธาร
 หะพายหน้าไหนใคร
 แมลงภู่สาธวง
 ชมชราบอาบ เอานวล
 กัดวกลิ้นมันรักได้

แมลงภู่จักกรักบัวบาน
 สวรรค์แล้วแมลงภู่หนี
 เสสรวล
 คอกไม้
 รวยรื่น
 เทวแล้วบินหนี

.....

.....

กลชายหลายต้นแล
 เคียวคดกคดทรงไฉน
 กลชายหลายต้นล่อ
 ความสัจตัดไฉนจริง
 เคียวคดกคดทรงจริง
 ปากเปล่าเล่าโลมรอย

คมปแม่แลมแลม เลี้ยวใจ
 ปราบภัยสร้างแกว่งทอดตัว
 ลวงหญิง
 หนึ่งนอย
 ฤาษี
 เล่ห์ลวงลวงหญิง

พระกริมโสด : กาพย์ห่อโคลง

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะการแต่งกายและการไว้ผม
 ของสตรีอีกด้วย ดังความว่า

ผาคเหนเพญยงหน้า	โคมหลากหล่าอา เอวกลม
คิ้วโก่งทรงในนม	แต่งผมไปโลไร เพรค เพรรา
ผาคเหนเพญภาค เนื้อ	นวนนม
ทุมเตงเลงไรนม	ไปลแปด
อกแบนแฉนเอวกลม	กา เมก
คิ้วโก่งทรงในแท้	แขนยืม เปรมปราย

พระกริมโสด : กาพห่อโคลง

ลักษณะการไว้ผมของสตรีนี้ตรงกับที่ลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า ทั้งชายและหญิงไว้ผมสั้นมาก ความยาวของผมที่ปรกรอบศีรษะนั้นยาวลงมาเพียงเสมอรระดับใบหูข้างบน ทำลางกว่านั้นก็ตัดเกรียนติดหนังศีรษะ¹ โดยเฉพาะผู้หญิงนั้นกล่าวว่า "...หัวผมตั้งไว้บนหน้าผาก โดยมีไกรรวบเข้าเกล้ากระหมวก และลางนางซึ่งส่วนมากเป็นชาวรามัญ ปลอยให้ผมยาวไปข้างหลังพอประมาณ เพื่อผมวคุ่น เว้นบวไว้ทพายทอย..."²

สำหรับการแต่งกาย ลาลูแบร์กล่าวว่า สตรีในสมัยนั้นเกือบจะเปลือยท่อนบน* นอกจากคนที่มีฐานะดีจะใช้ผ้าไหม ในการห่มก็ใช้ท่อนกลางของผืนลาคชนองแล้วสอดครกแร เข้ามาปกปิดกันไว้ แล้วคลุมชายสไบทั้งสองข้างไปทางเบื้องหลัง³

การแต่งกายในลักษณะเช่นนี้ จะปลอยให้เห็นช่วงอก, ไหล่ และหลัง และอาจเห็นท่อนขวย พระกริมโสดได้กล่าวถึงลักษณะการแต่งกายของสตรีไว้ว่า

ผิวพรรณกรรณเกนแสง	นุ่งไหมแดงแดงเชิงชาย
หมหัวรวทองพราย	เดินกรายนาคผาดกลางฝูง

¹ ธิ. หน้า 123.

² ธิ.

* วยลักษณะ เช่นนี้ พระกริมโสดจึงกล่าวว่า "ผาคเหนเพญภาค เนื้อ นวนนม".

³ เมอร์ลีเออร์ เคอ ลาลูแบร์ ธิ. ธิ. หน้า 116 - 117.

ศรีพรรณภรณ์เกษเปื้อง	บุรุษ
นายเน่งแปงผ่อง	พวกพ้อง
ทองแดงเตงชายผจง	สายเล็ค
หมส่ไบโยหนอง	หญิงรื้อทองพราย

พระกรีนโฮสถ : ภาพหอโคลง

(5) สถานภาพสตรีกับการประกอบอาชีพ

ไกล่ลวามาในเรื่องการศึกษาอบรมและค่านิยมแล้วว่า สตรีมีโอกาสดำเนินการศึกษามากมาย เหตุที่ตำแหน่งหน้าที่ราชการนั้นใช้ผู้ชายปฏิบัติ ผู้หญิงจึงมีหน้าที่ทำนา, ค้าขาย, ทอผ้า, ปั่นฝ้าย, ทำเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนการรับจ้างเป็นกรรมกร ทั้งปรากฏในจดหมายเหตุนองของบาทหลวงนิโกลาส์ แรแวงส ว่า สตรีที่มีฐานะยากจนนั้นนอกจากมีภารกิจเหมือนกับสตรีที่มีฐานะปานกลางแล้ว ยังต้องไปทำงานรับจ้างนอกบ้านเพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว เช่น ทำไร่ ทำสวน หรือนวดขาว ผัดขาว¹ ลาดูแบร์ กล่าวถึงอาชีพของคนไทยโดยทั่ว ๆ ไปในสมัยนั้นว่ามีอยู่ 2 ประการ คือ การหาปลาและการขายสินค้า²

อาชีพอีกประเภทหนึ่งที่มีปรากฏหลักฐานว่าสตรีในสมัยอยุธยานิยมฝึกคือกัน ก็คือการแสดงละครนอก เช่นเรื่องพระรถ, สังข์ทอง, นางมโนห์รา³ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีพระราชบัญชาว่า ละครนอกซึ่งเป็นละครที่เลวร้ายจะมีหลายกณะ การแสดงก็จะต้องแตกต่างกันตามบทบาทของนายโรง ทรงกล่าวว่า

"เข้าใจว่าเรื่องพระรถกับเรื่องนางมโนห์รา กระบวนละครนอกคือเรื่องพระรถ นายโรงเป็นหัวหน้าสำคัญ เรื่องมโนห์รา นางเป็นหัวหน้าสำคัญ เพราะฉะนั้นละครโรงไหนตัวนายโรงถนัดก็ทำพหุขาย ก็ชอบเล่นเรื่องพระรถ ถ้านักทำพหุก็ชอบเล่นเรื่องนางมโนห์รา"

¹ แรแวงส นิโกลาส์ ด.ด. หน้า 117.

² เมอร์ลีย์เออร์ เกอราลด์ ด.ด. หน้า 314.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานเรื่องอิเหนา หน้า 6.

นอกจากนี้ก็มีอาชีพเป็นแม่เฒ่า ซึ่งต้องเป็นสตรีที่มีลักษณะและคุณสมบัติ ทั้งข้อความในบทละครนอก เรื่อง มโนห์รา ตอนหาแม่เฒ่าให้พระสุชน ว่า

สมเด็จพระบิดา
 อ่อนแอของกเอาจลุม
 ชาติเชื้อเนือผู้ค
 พงศเฒ่าเหล่าพระยา
 ลางนางผิวพรรณขาว
 นมไฉไม่ผู้ค
 เลือกเสียไม่ให้เอา
 ลางนางแมกักรวง
 ลางนางนั้นหมอง
 เอาแต่พอประมาณ
 เนื้อหนังอ่อนละไม
 นัจจกัถยาถึ
 เอาไฉในราชการ
 สั่งให้เร่งจัดแจง

.....

สั่งให้หานางแม่เฒ่า
 รูปทรงพร้อมด้วยลักษณะ
 สกุลมีจิง เอามา
 มีอัธยา เชื้อผู้ค
 นมยาวนานถึงนากี
 ลางนางมีนมเป็นพวง
 หมิให้เฒ่าพระลูกหลวง
 เเตงตั้งเตาไม่เขากการ
 น้ำมนั้นเปรี้ยวไม่หวาน
 พานกลอย ๆ นัจจจิงค
 ทรงวิไลเลิศสตรี
 ผิวผ่องกรีเนื้อค้ำแกง
 น้ำนมหวานไม่แสดง
 รุกคองแคลวกิริยาค

.....

บทละคร เรื่องมโนห์รา

นอกจากนี้ยังมีอาชีพเป็นพี่เลี้ยงพระราชโอรส, ธิดา อีกด้วย ทั้งข้อความจากเรื่องเดียวกันว่า

พี่เลี้ยงสาวสันทัก
 สาวพรหมจรรย์

.....

รูกำคักสืบหาปี
 ลูกผู้คสันเอามา

.....

อนึ่ง เกี่ยวกับการ เป็นพนักงานในหน้าที่ต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง
กนิยมิให้สตรีปฏิบัติ และถือกันมาเป็นธรรมเนียมว่า จะต้องให้สตรี เป็นพนักงานรับใช้ใกล้ชิด
องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นอาชีพประเภทหนึ่งของสตรีไทยบางจำพวกในสมัยกรุงศรี-
อยุธยาตอนกลาง

3) สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (ระยะระหว่าง พ.ศ. 2231 - ประมาณ พ.ศ. 2310)

ก) สภาพบ้านเมือง

ในตอนแรก ๆ ของสมัยอยุธยาตอนปลาย ยังคงมีเหตุการณ์เกี่ยวกับการ
ปราบกบฏ ซึ่งเกิดขึ้นหลายกลุ่มหลายเหล่า ตั้งแต่ปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ การติดต่อสัมพันธ์
ไมตรีกับต่างประเทศคงมีอยู่ แต่ก็เริ่มเหวี่ยงมาลง เพราะมีการสู้รบกันกับทหารฝรั่งเศส

บ้านเมืองเริ่มจะเปลี่ยนแปลงสภาพไปอีกเมื่อถึงสมัยพระเจ้าบรมโกศ
(พระบรมราชาธิราชที่ 3) คือระหว่าง พ.ศ. 2275 - 2301 คือบ้านเมืองเริ่มอ่อนกำลังลง
แม้พระเจ้าบรมโกศจะทรงฟื้นฟูกิจการทางศาสนาและวรรณคดีก็ตาม แต่ก็ไม่ช่วยให้เหตุการณ์
สภาวะของบ้านเมืองดีขึ้น เนื่องจากเหตุการณ์ภายในไม่สงบ เป็นต้นว่า เกิดความไม่ปรองดอง
ขึ้นในพระราชวังระหว่างเจ้าฟ้ากับพระองค์เจ้า ประกอบกับเริ่มมีศึกภายนอกมาตีคืบ เป็นเหตุให้
สภาพบ้านเมืองที่เริ่มอ่อนกำลังลงแล้วยิ่งอ่อนลงตามลำดับ ระบบการบริหารราชการบ้านเมือง
ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย

ในที่สุดพอถึงสมัยพระเจ้าสุริยวงษ์มรินทร์ กรุงศรีอยุธยาที่เคยมีความเจริญ
รุ่งเรือง เป็นปึกแผ่นมั่นคงมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศถึงเสียเอกราชแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310
การสูญเสียเอกราชในครั้งนั้น นอกจากเสียสภาพบ้านเมืองที่ถล่มทลายแล้ว เราต้องสูญเสีย
เอกสารอันมีค่าไปเป็นจำนวนมาก เนื่องจากถูกพม่าเผา แต่ก็นับว่าชาติเมืองไทยยังไม่ถึงกับตกอับ
เสียทีเดียว เมื่อพระเจ้าตากสินกู้เอกราชกลับคืนมา ก็รวบรวมไพร่ฟ้าประชาราษฎร์สร้างอาณาจักร
ธนบุรีเป็นเมืองหลวงในเวลาต่อมา เมืองไทยก็เริ่มเป็นปึกแผ่นมั่นคงอีกครั้งหนึ่ง

ในระหว่างความเปลี่ยนแปลงผันผวนของบ้านเมืองในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้
ในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพของสตรีอาจพิจารณาได้หลายประการ เป็นต้นว่า ปราภฏีละครใน
(ละครนางในหรือละครข้างใน) ขึ้น ไขหญิงแสดงล้วน เป็นต้นว่า สังเกตว่า ผู้หญิงในวังนั้น

เป็นผู้ว่าเรอความสุขให้แก่บัณฑิตลอคจนเชื้อพระวงศ์ เมื่อมีผู้หญิงเป็นจำนวนมาก จึงนำมาฝึกหัดการละครในให้เป็นของหลวงขึ้น ซึ่งเดิมการละครนี้ในสมัยอยุธยาตอนกลางและไชยอยุธยาแสดงล้วนเรียกกันว่าละครนอก และไม่บังคับว่าจะต้องเป็นของหลวง ใคร ๆ ก็ยอมจะฝึกหัดและแสดงได้ เมื่อเกิดละครผู้หญิงขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ก็ปรากฏในฉันทบทหนึ่ง ซึ่งกวีแต่งในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ กล่าวถึงละครหลวงเลมหรสพในงานพระพุทธรูปว่า

ฝ่ายฟ้อนละครใน	บริรักษ์จักรี
โรงริมศิริมี	กลดับบแลชาย
ล้วนสรรพกรรจนา	อรอดุลลอฉาย
ใครยลบอากาย	จิตเพ็ญเมอฝัน
ร้องเรื่องระเคนไค	บุษยาตุนาหงัน
พาพิศดูหาบร	พรารวมฤดีโสม

พระมหานาควัดท่าทราย - บุญโสมทาคำฉันท์

ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าเหตุใดจึงเปลี่ยนมาไชยผู้หญิงแสดงล้วน ห้ามแสดงนอกพระราชวัง และผูกขาดเป็นละครของพระเจ้าแผ่นดินแต่เพียงผู้เดียว เกี่ยวกับมูลเหตุที่จะมีละครผู้หญิงขึ้นนี้ สมเด็จพระบวรราชราชนาฎาพทรงสันนิษฐานว่า

"...ชั้นเดิมเห็นจะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยา (บางทีจะเป็นในชั้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์) ทรงพระราชดำริเห็นว่าเลมหรสพ (บางทีจะเป็นในชั้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์) ทรงพระราชดำริเห็นว่าเลมหรสพ เขาก็มีเรื่องไสยศาสตร์ เช่นให้แต่งเป็นเทพบุตร เทพธิดา จักรพรรดิ เขาก็มีเรื่องรามสูร เป็นต้น เห็นจะเลมหรสพเช่นกลาวนี้ ในการพระราชพิธีอันใดอันหนึ่งในพระราชพิธี...บางทีจะเป็นระบำเรื่องนีเองที่เป็นต้นคำรับละครใน...ครั้นต่อมาจะเลมหรสพให้เรื่องแปลกออกไป จึงเลือกเอาเรื่องโขนบางตอนที่เหมาะแก่กระบวนฟ้อนรำ เช่น ตอนอุณรุทในเรื่องทศกัณฐ์ เป็นต้น มาฝึกปร่งกับกระบวนละครฝึกซ้อมให้พวกนางรำของหลวงเล่น ครั้นเล่นก็เห็นว่าดี จึงให้ละครผู้หญิงของหลวงขึ้นแทนนั้นมา ต้นเดิมของละครผู้หญิงน่าจะเป็นเช่นวามานี้..."¹

นอกจากบทบาทผู้หญิงในการแสดงละครในซึ่งเป็นศิลปะอันหนึ่งแล้ว ผู้หญิงโดยทั่วไปในสมัยนี้ยังต้องรับเลี้ยงมาเลี้ยงให้ลูกกับบุรุษอีกด้วย ฉะนั้นผู้หญิงจึงต้องตัดผมสั้นเพื่อให้อยู่คลาญผู้ชาย ทั้งเสื้อผ้านุ่งห่มรัดกุม (นุ่งโจงกระเบนและหมวกตะแบงมาน) เพื่อประโยชน์ในการ-

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานเรื่องอิเหนา หน้า 11

เคลื่อนที่โยกย้าย จะไ้คล่องตัว
 กลาวไ้ไ้ว่า ญ่หญิงไทยมีความกล้าหาญ และมีความรับผิดชอบต้อบ้านเมือง
 ไม่ยิ่งหย่อนกว่าผู้ชาย

เกี่ยวกับเหตุการณ์ในคั่นอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ก่อนที่จะมีสงคราม
 รบพุ่งจนสูญสิ้นเอกราชนั้น ปรากฏว่า ไ้มีพระราชกำหนดกฎหมายที่ตราขึ้นในระหว่างนี้ถึง 12 ฉบับ¹

แผนดินสมเด็จพระเพทราชา มี 3 ฉบับ คือ

1. มุสคคีวิวาท ว่าด้วยคักสินบันหมุ ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2233
2. ในกฎหมาย 36 ขอ บท 1 ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2235
3. ลักษณะตุลาการ ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2239

แผนดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ มี 4 ฉบับ คือ

1. พระราชกำหนดคเภา 25 บท ตราขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2250-2274
2. ในกฎหมาย 36 ขอ 18 บท ตราขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2252-2260
3. เพิ่มเติมลักษณะตุลาการ ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2271
4. เพิ่มเติมมุสคคีวิวาท ว่าด้วยบันสมรส ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2274

แผนดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ มีอยู่ 5 ฉบับ ไ้แก่

1. เพิ่มเติมมุสคคีวิวาทว่าด้วยจำหน่ายแลก ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2276
2. ลักษณะวิวาท ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2292
3. เพิ่มเติมลักษณะทาส ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2298
4. ในกฎหมาย 36 ขอ 5 บท ตราขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2276-2297
5. พระราชกำหนดคเภา 26 บท ตราขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2300-2301

จากสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตลอดจนหลักฐาน
 ทางกฎหมาย, วรรณคดี สามารถนำมาพิจารณาสภาพสตรีในคั่นต่าง ๆ ไ้ดังนี้

1

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดาร

ฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไ้ตั้ง พรประภา 4 กันยายน 2511, หน้า 409.

ข) สถานภาพของสตรี

(1) สถานภาพสตรีด้านการศึกษามอบรม

การศึกษามอบรมของสตรีไทยในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีลักษณะคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยาตอนกลาง กล่าวคือ สตรีชั้นสูงในราชสำนักเท่านั้นที่มีโอกาสเรียนวิชาหนังสือ และมีปรากฏเป็นหลักฐานว่า เจ้าฟ้าหญิงกุดศุกล กับเจ้าฟ้าหญิงมงกุฎ ซึ่งเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีความรู้แตกฉานในวิชาหนังสือจนสามารถแต่งกาพย์กลอนเป็นเรื่องยาวได้ คือ เจ้าฟ้าหญิงกุดศุกล ทรงนิพนธ์เรื่องกาหลง (อิเหนาใหญ่) เจ้าฟ้าหญิงมงกุฎ ทรงนิพนธ์เรื่องอิเหนา (อิเหนาเล็ก) ทั้งข้อความที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงปรารภเมื่อทรงทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องอิเหนาว่า

อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง สำหรับงานการฉลองกองกุศล
กรังกรุง เกาเจ้าสตรี เซอนิพนธ์ แต่เรื่องตนตกหายพลัดพรายไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้ยังปรากฏว่าสตรีแต่งเพลงยาวไว้อีกด้วย สันนิษฐานว่าคงเป็นสตรีชั้นสูงแต่ง แต่ไม่ทราบว่าเน้นใคร เพลงยาวกรังกรุงเกานี้ เป็นการโต้ตอบกันระหว่างหญิงชาย ดังนี้

การมหญิง :

ผดสาร อักขร แสดง	สควั ได้อคร ะกายกำ
กิดคิฌ เกรงกรรม	จะเพิกพอให้สาสม
คุมมาคุมมัน	ชลาสิน เฉลยลม
นำคำคงกฤษเม	สักแสนศคพิราพัน
เคื่อนคารวแผนคินคอน	ชโลธรพนาวัน
ยังรูประมาณณ	นโยชนม์บับยากิโค

.....

.....

จิตชายในสากล
คังผลเสกไฟพร

.....

ในสารว่าแสนโสภ
ถึงฌวีเชียรเพียร
แด่น้อยาควรกลาว
หึ่งนาก็เยี่ยมอิน
ไกรเห็นไม่หายรัก
เราไซรบเจตนา

สุกจะบลดะหึงใจ
รศหวานบ่หอนเป็น

.....

อย่าพักรำสाराเรียน
มาเพราะพรองบ่หอนอิน
ระคายขอเขาทีน
ล่ออองค้งทองทา
อย่าพักรางสารามา¹
อย่าตรมใจอะไรเลย¹

การมชาย :

พังวจันนอง
งามแงบม้งอน
โอรุไฉนคิก
เรียมฤจะไทราม

.....

ตัวพี่เหมือนคนไข
จวนจวบจมรณัง
สุกคิกจะทำยา
โรครักที่รณจวน

สุกสุนทรากลอน
ภิปรายเปรียบรำพันความ
ฉนิบเห็นงาม
สวาทพินหมองทีร

.....

ที่ยากไรอยู่รุ่งรัง
จะรื้อวอารมณ์รวน
ประกอบแก้ไขแปรปรวน²
ประจวบเจียนชีวาเคย²

¹ ม.จ.จันทร์วิรายุ รัชนี สิบสองกวี พ.ณ.ประมวณารค (นามแฝง) หน้า 47-48.

² ก. หน้า 13-19.

สตรีชั้นสูงที่นิยมแต่ง เพลงยาวในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่มีปรากฏนาม
คือ เจ้าฟ้าสังวาล โดยทรงโต้ตอบกับเจ้าฟ้าพรรณธิเบศร์ ส่วนวนเพลงยาวของเจ้าฟ้าสังวาล
ที่ทรงตอบเจ้าฟ้าพรรณธิเบศร์ ก่อนหน้านั้นว่า

	สารศรีนุสร เสนหา
จำเรื่อจิตที่ไคลสนิทสนองมา	คหฺยจินทนาเนืองนี้จไม่วายวัน
ถึงเขษณาองกฤษราราช	ประเวทอาสน์เบ้องวังนวรสวรรค์
สงวนศักดิ์สุจริตไม่ผิดกรรม	ถวัลยราชคํารงชเรศรี
สมพักตรวรอรคณิศเรศร์	สมเกวตรวฉัตรเฉลิมศรี
สมวงศ์องค์เอกนารี	สมศรีสุภาพพรตมเพรกาย
งานพจน์งามรสสุนทรสนอง	ไม่มีสองสุคเสนหณอมหมาย
.....	
ไคยนิชาวที่เขากล่าวประมาทพี่	พลอยทวีความเพนษคหฺยเขษณา
เกยงามพักตรวรลักษณเจ้าเรื่อตา	กัณวันแต่ถาจะอับประมาณ
.....	
ขอจงยำกิดประสิทธิศักดิ์	ถึบวันจนาอนนสรสนอง
อย่าลืมนระบอบชอบที่ไม่ตรีตรอง	เมือรักนองแล้วอย่าลืมนเ็นกุเอย

เจ้าฟ้าสังวาล

กล่าวไ้ว่าการศึกษาบอรรถของสตรีชั้นสูงและสตรีชาววังนั้น ต้องศึกษา
วิชาหนังสือ และฝึกอบรมกิริยามารยาทและงานฝีมือต่าง ๆ ตลอดจนฝึกหัดละครฟ้อนรำและการ
มโหรี ซึ่งถือเป็นการศึกษาชั้นสูงสุดของสตรี ส่วนสตรีชาวบ้านไม่มีโอกาสศึกษาบอรรถในวิชาดังกล่าว

(2) สถานภาพสตรีในครอบครัว

สถานภาพของสตรีในราชสำนักสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ อาจถือ
ไ้ว่าเป็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในครอบครัว (ชั้นสูง) ของสตรีไทย ตามก้าให้การชาวกรุงเก่าว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงมีพระมเหสี และพระสนมจำนวนมาก ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดารวมทั้งสิ้น 108 องค์¹ จำนวนพระราชโอรสและพระราชธิดา อาจเป็นข้อพิจารณาได้ว่า ครั้งนั้นสถานภาพของสตรีตกต่ำมาก มีสภาพเหมือนนางบำเรอในนครอมรว (ชั้นสูง) ของกษัตริย์

สิ่งนี้จะขึ้นอยู่กับค่านิยมของสังคม คนในเวลานั้นเห็นว่าเป็นเกียรติยศที่มีโอกาสได้ถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านาย ได้รับการรับรองทางสังคมเป็นอย่างดี แม้ว่าจอมองขอล้าง กวดยสายตาของบุคคลที่ค่านิยมตามภาวะในปัจจุบันจะเห็นเป็นความตกต่ำของสถานภาพของสตรี

บัดนี้ก็เกิดหญิงไว้ในฐานะนางบำเรอความสุข แต่เปลี่ยนสถานที่เป็นสถานบันเทิงหลายประเภท

มีข้อความในวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายหลายเรื่อง ที่สะท้อนให้เห็นสถานภาพสตรีคานนครอมรว เช่น ในค่านการปรนนิบัติสามี สตรีต้องถือปฏิบัติโดยเกรงครัด ดังข้อความว่า

เจ้าพี่สี่โมงเช้า	คู่กับเขาแลของหวาน
เสร็จเจ้าเอามากราน	หมอบพัวพี่เกมมสันต์
สี่โมงเช้าเจ้าพี่พยอม	คู่การ
เกรงใจเขาเถาของหวาน	แกงไว
เสร็จเจ้าเอามากราน	กรายแซ่
โมกปัตต์พิศให้	พินส์ราญ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

¹ กำไลการชาวกรุงเก่า หน้า 142.

เพล้าหำโมงเช้า	เรียมกินเช้าเจ้ามาถัก
ว่องไวโซ้ยขยัน	หานางใจไม่เหมือนเลย
หำโมงยามเมื่อเช้า	เขยอร
กินเขยชมนวลสมร	หมอบเฝ้า
ว่องไวโซ้ยสอน	นางฮัน
ทาสศรีเปรียบเจ้า	หอนใจเหมือนเลย

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : ภาพหอโคลงนิราศธารโศก

(3) สถานภาพสตรีคานกฎหมาย

สตรีไทยในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีศักดิ์และสิทธิหรือถูกจำกัดสิทธิตามกฎหมายในสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง เกือบทุกประการ เนื่องจากได้พบพบบัญญัติขึ้นมาแต่เดิม บังคับ

ในร่างสมัยนี้มีกฎหมายที่ตราออกบังคับใช้หลายฉบับ ทั้งที่เพิ่มเติมบทบัญญัติเก่าและตราขึ้นใหม่ ผู้วิจัยจะยกบทบัญญัติลักษณะวิวิาท และเพิ่มเติมลักษณะทาส ที่ตราขึ้นในสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มาพิจารณาสถานภาพทางกฎหมายของสตรีสมัยนี้ ว่าเป็นเช่นไร ดังนี้

(ก) สถานะของภรรยา

บทบัญญัติในกฎหมายลักษณะทาสเพิ่มเติม มีว่า

"...ทาสทาสก็คี่ เมียทาสก็คี่ หนีข้ามหัว เมือง ๆ หนึ่งก็คี่ สองหัว เมืองก็คี่ มากขึ้นไปก็คี่ และมีผู้เอาไวโซ้งการงาน แลผู้เอาไวขึ้นในกฎหมายเกษรมาอิกร ให้เห็นแล้ว แลให้ถามเอาถ้อยคำมันไว้ ถ้าแลเจ้าทาสแลเจาจนถามมาพบ ให้เสียกั้วคำมันตามชายแลหญิง ถ้าชายหนีข้ามมาหัว เมืองหนึ่ง ให้หักเอาเงินค่ารักภักมันไว้ 1-2 ถ้าหญิง 1- ถ้าหนีมา 2-5 หัวเมือง ให้เอาค่ารักบา ถ้าชายคนละ 3- ถ้าหญิงคนละ 2- จึงให้ไปแกเจามันแล..."¹

บทบัญญัติดังกล่าวกำหนดให้ ฐานะของภรรยาต่ำกว่าชาย ซึ่งเป็นทาสและในการกำหนดการรักษา (ภาษาเก่า หมายความว่า เลี้ยง เลี้ยงดู) เมื่อพ้นข้ามหัว เมือง มากกำหนดราคามรดกภรรยาไว้น้อยกว่าทาสอีกเช่นกัน

ในบทบัญญัติอีกมาตราหนึ่งกำหนดค่าแรงงานทาสหญิงเพียง ครึ่งหนึ่งของทาสชาย

"...คบหาชานไวแห่งเรือนคน แลเจ้าพาชกตามมาพบพาชกชาน และเจ้าพาชกชานไปไซ้ แลคนนั้นจะเอาพาชกชานไปส่ง แลคนมิได้เอาพาชกชานไปส่ง เอาพาชกชานไว้อาการงานไซ้ ถ้าชาย เอาเบี้ยช่วยการวันละ 300 ถ้าหญิงเอาวันละ 150 ถ้าชน 1 เดือน 2 เดือน แล เอาถ่านมาคั่งไหมขอเป็นสินไหมถึงพิไนยทั้ง"¹

อาจกล่าวได้ว่าระบบทาสทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของภรรยา ตกต่ำลง เพราะที่ราคากันตามแรงงาน

(ข) การได้รับความคุ้มครอง

มีบทบัญญัติในพระไอยการลักษณะวิวาทคดีบางบทหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับความคุ้มครองอย่างเป็นธรรมจากกฎหมาย บทบัญญัตินี้มีว่า

"17 มาตราหนึ่ง ชายเมียวิวาทกัน ชายผู้ทุบตีฟันแทงหญิงผู้เมียตาย ในหลวงโทษคงฉิบยุ่น ถ้าหญิงทุบตีฟันแทงชายผู้เมียตาย ในหลวงโทษคงฉิบยุ่น ถ้าแบกเด็กฟันแทงให้ตาย ทานหาให้ไหมโดยกักดี มีอ ไม เหล็ก สินไหมให้เอาเขาพระคลังหลวงจนสิ้น"²

"33 มาตราหนึ่ง วิวาทคดีกันแลแกมมางทอนเสียให้เป็นทาสจากร ถ้าหญิงสาวหาตัวมิได้ ให้ไหมผู้ทำเป็นเบี้ย 70000 หรือขุน ถ้าชายสูงหญิงสาวนั้น ถ้าแกมมางหญิงมา ให้ไหมเป็นเบี้ย 80000 หรือขุน ถ้าหญิงนั้นมิได้ให้ไหมเป็นเบี้ย 170000 หรือขุน

¹ ก. หนา 329.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หนา 192.

เทศน์ทำธุระการแก้ทานให้ไคย ถ้าแลมีเจบปวคษาหัดควบใช้ โทะอันโกพนักให้เอา
แกสิ่งหนึ่งตั้งใหม่โดยพระราชกฤษฎีกา¹

เป็นที่น่าสัง เกตวามพบผู้เกิดกล่าวให้ความคุ้มครองแก่สตรีที่
สามีมากกว่าสตรีที่เป็นชาย และสตรีสาว โดยพิจารณาจากค่าปรับเป็นเบี้ย 170000 หัก
80000 หัก 70000 หัก 70000 หักค่า

เข้าใจว่าการทำธุระการ แก่หญิงมีสามนั้นเท่ากับอัปยศ
2 คน หญิงมาก็เช่นกัน แต่เนื่องจากไม่มีสามีรับเต็มหน้า จึงลดโทษลง ส่วนหญิงสาวนั้นอัปยศ
เพียงผู้เดียว จึงมีบทกำหนดโทษไว้น้อยกว่าหญิงทั้งสองประเภทดังกล่าว

(4) สถานภาพสตรีคานสังคม

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ เป็นระยะเวลาที่บ้านเมืองสงบสุข วรรณกรรมและศิลปกรรมทุกอย่างเจริญรุ่งเรืองขึ้น²
การละครในก็เกิดขึ้นในสมัยนี้ เป็นต้น

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีส่วนใหญ่เชื่อว่าไม่แตกต่างจากสมัย
อยุธยาตอนกลางเท่าใดนัก สถานภาพคานสังคมของสตรีสมัยนี้ อาจพิจารณาได้จากวรรณกรรม
เรื่องต่าง ๆ เช่น บุณโณภาทกัมม์ ของ มหามาคะวิคทาทราย, ภาพให้เรือ, ภาพห่อโคลง
ของ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ฯลฯ ดังนี้

(ก) การหาความสนุกสนานในการเที่ยวชมมหรสพ

ในงานเทศกาลต่าง ๆ หญิงชายมีความผสมผสานกัน ดังปรากฏ
ในงานสมโภชพระพุทธบาท ตอนประชาชนมารับเงินพระราชทานว่า

เมื่อนั้นประชา รามัญโยธา พลิกทวยหาร
สิ้นทั้งปักปวง มารับพระราชทาน คบหัดฉัดฉาน
ชนช่วงชิงกัน

¹ ก. หน้า 200.

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 110.

เมื่อกเสียกลับสน ชายหญิงใจจด รวรับหิรัญ
 ลมลูกกลูกกลาน กิ่งแก้วแค่นัน ฤกษ์ักพวกพรก
 ไคแล้วครรไลย

ชื่อหากระยาหาร เสพสุขสำราญ โอ้อาคลาไค
 รูปเห็นนบนา ก็นามาลัย จรพระจวนใน
 นบพทบาท

เป็นเวรอกวิาท ชายหญิงบอจ ลุมเลาหวารว
 สำเร้งสำราญ สู้ชีปียา ทัวทั้งประชา
 ชีพรามาอสงข

พระมหานาควิคทาทราย : มุนโณวาทคำฉันท์

ในงานประเพณีสงกรานต์ มีการบำเพ็ญบุญกันทั้งชายหญิง กวีพรรณนา

ไว้ว่า

เคื่อนทาอาโณงาม	การออกสนามตามฟ้ไค
สงกรานต์การบุญไป	ไหว้พระเจ้าเจ้าบิณฑวาย
เคื่อนทาอาฐปล้า	โณฉาย
การออกสนามเหลือหลาย	หลากเหลน
สงกรานต์การบุญฉาย	กามฟ้
พระพุทธรูปาเวน	แตง เจ้าบิณฑวาย

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : ภาพห่อไคลงนิราธธาร โศก

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของหญิงชายในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะ
 สถานภาพของสตรีในคานสังคมนั้น อารทิจารอไคจากบทเพลงพื้นเมือง เพลงของชาวบ้านที่ร้อง
 และจดจำกันคัยปาก ซึ่งแสดงให้เห็นความทัดเทียมเสมอภาคกันระหว่างชายหญิงชาวบ้าน

เพลงชาวบ้านที่มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นเพลงเก่าในสมัยอยุธยา ไคแก่

เพลงโกราช เพลงน้อย เพลงเรือ เพลงเกี้ยววาว เพลงสงพ่าง เพลงพิดถ่าน เพลงพวง-
มาลัย เพลงปรบไก่ เพลงระบำ เพลงเทพทอง¹ เป็นต้น

(ข) การแต่งกาย ปรากฏว่าสตรีในสมัยอยุธยาตอนปลายไว้ผมยาว
ทั้งปรากฏในภาพประเพณีว่า

ชมเฝ้าเจ้าคำขลิบ	แสงยับยับกลิ่นหอมรวย
ประมาอาสละสลวย	กลิ่นสีแสงนิล
ชมเกศคำขลิบเจ้า	สาวสลวย
แสงระยับหอมรวย	กลิ่นแก้ว
ละอัยคเสียดเสียดสลวย	ประมา
กลิ่นสีนวลแล้ว	กลิ่นคำ แสงนิล
ไร่นอยรยระเบียบ	เป็นระเบียบเต็มตามแนว
ริบเกล้าเพราะสองแถว	ปีกผมรวยไรนาง
ไร่นอยรยแทบทั้ง	ถอนแถว
เป็นระเบียบตามแนว	รอบเกล้า
ริมเฝ้าเพราะพริ้งแถว	แลเลิศ
ผมรวยรวยปีกเจ้า	เรียบรอยไรงาม

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : ภาพหอโคลงนิราศธารโศก

ทราบอีกว่า การรักษาความสะอาดผมนั้น ไซ้มะกรูดสระผม ดังข้อความว่า

มะกรูดสองแถวทาง	ก็ดมมะกรูดนางสง่างาม
แกเกล้าเจ้าผิงดม	กลิ่นจรรจายเรียบสบายใจ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : ภาพหอโคลงนิราศธารโศก

¹ ประยูร พิทยานะ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หน้า 151 - 152.

(ก) สภาพความเป็นอยู่ของหญิงสาวชาววัง

ปรากฏว่าอยู่กันอย่างมีความสุขสนุกสนานกับการละเล่นต่าง ๆ

กล่าวคือ

เที่ยวเล่นเป็นเกมมสุข แสนสิ่งสนุกปลุกใจหวัง
เรารายนายผาคนึง หัววิกีนั่นชื่นชมไพร

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

(5) สถานภาพสตรีในด้านการประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพของสตรีไทยในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ สันนิษฐานว่าคงคล้ายคลึงกับในสมัยอยุธยาตอนกลาง กล่าวคือ สตรีชั้นสูง, เกวียชาววัง จะรับราชการในหน้าที่พนักงานแผนกต่าง ๆ ตลอดจนเป็นนางละครและนักดนตรี ส่วนสตรีชาวบ้านก็คงปฏิบัติเช่นเดิม คือ ทำนา ทำสวน กายาย ฯลฯ

สตรีชาววังพนักงานข้างในพระบรมมหาราชวัง มีหน้าที่เพิ่มขึ้นจากสมัยอยุธยาอีกประการหนึ่ง คือ แสดงละครใน ซึ่งต้องใช้หญิงล้วน ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า

ฝ่ายฟ้อนละครใน	บริรักษ์จักรี
โรงร่มกิริณี	กลดลับแลชาย
สวนสรสกรจันาง	อรอนลออฉาย
ไครณลมอยากวาย	จิตต์เพอละเมอฝัน

พระมหานาควัดท่าทราย : บัญชีโฉงาทำฉันท

กล่าวไ้ชาวไทยทั่วไปแล้วสตรียังไม่ประกอบอาชีพโดยอิสระเป็นลำเป็นสัน ทยมีธรรมเนียมนิยมให้เป็นผู้ช่วยฝ่ายชาย ทำนอง "ช่วยหาม หึงกอน"

สถานภาพของสตรีไทยในสมัยอยุธยาตั้งแต่ตอนต้น จนกระทั่งถึงตอนปลายนี้ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏ เห็นไ้ว่า สถานภาพในด้านการศึกษาวรรณ สตรียังไม่มีโอกาส

ได้รับอย่างแพร่หลาย สตรีเจ้านายชั้นสูงเท่านั้นจะมีโอกาสได้ศึกษาวิชาหนังสือ ประกอบไปกับการฝึกอบรมงานคันฉ่มือ ประดิษฐ์กรรมต่าง ๆ ตลอดจนกิริยามารยาท และการให้พรให้ผู้อื่นว่า ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาชั้นสูงสุดของสตรีชั้นสูง ส่วนสตรีที่เป็นบุตรข้าราชการขุนนางที่ไถ่ถวายตัวเป็นนางใน (ชาววัง) ก็มีโอกาสดำเนินการศึกษาวิชาดังกล่าวเช่นกัน แต่ไม่ละเอียดลึกซึ้งหรือประณีตเท่าสตรีชั้นสูง ส่วนสตรีสามัญชนนั้นกล่าวไ้ไ้ว่ายังไม่มีโอกาสศึกษาอบรมแบบการศึกษาของฝ่ายใน

ในค่านิยมกรอมครว สตรีสามัญชนมีภาระรับผิดชอบมากกว่าชาย ในค่านิยมกฎหมายปรากฏว่า สตรีถูกจำกัดสิทธิบางประการ ซึ่งมีผลทำให้สถานภาพของสตรีในสังคม สตรีมีฐานะตกต่ำเทียบกับชาย ส่วนในค่านิยมการประกอบอาชีพนั้น สตรีต้องช่วยกรอมครวอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าจะไม่เปิดโอกาสให้สตรีประกอบอาชีพโดยอิสระก็ตาม แต่อาชีพบางอย่างมีปรากฏว่าทั้งบุรุษและสตรีประกอบอาชีพอย่างเดียวกันในทำนองช่วยเหลือกัน

ต่อมาถึงสมัยกรุงธนบุรี สถาปนาเมืองใหม่เป็นปึกแผ่นมั่นคงเหมือนเมื่อครั้งสมัยอยุธยา เพราะเหตุว่ากำลังเริ่มรวมตัวกันขึ้นใหม่หลังจากที่ตกอยู่ในสภาพ "บ้านแตกสาแหรกขาด" มาชั่วระยะเวลาหนึ่ง

กรุงธนบุรีเป็นราชธานีได้ไม่นาน ก็มีอันเป็นไปอีก สถาปนาเมืองในระบอบที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงปกครองนั้น ก็ยังไม่สงบจากภาวะศึกสงคราม

เกี่ยวกับสถานภาพของสตรีในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ กล่าวไ้ว่าไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ สตรีต้องรวมรวมเกี่ยวมาเกี่ยวไ้กับบุรุษ หลักฐานวรรณกรรมในสมัยนี้ก็มีไม่มากพอที่จะหยิบยกมาพิจารณาถึงสถานภาพของสตรีในค่านิยมต่าง ๆ ได้ ฉะนั้น ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงสถานภาพของสตรีไทยในสมัยกรุงธนบุรี ผู้วิจัยจะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับสถานภาพสตรีค่านิยมต่าง ๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ต่อไป

2. คตินิยมเกี่ยวกับสตรีไทย

มีหลักฐานหลายประการที่แสดงให้เห็นถึงฐานะและสภาพความเป็นอยู่ของสตรีไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา เช่น สุภาพนิทาน, คำพังเพย, กฎหมาย, วรรณคดี ตลอดจนบันทึกและจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศที่เขามาทำนุอยู่ในประเทศไทยในสมัยนั้น ๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยได้สร้างกรอบวัฒนธรรมค่านิยมธรรมเนียมจารีตประเพณีขึ้น เป็นแนวประพฤติปฏิบัติให้แก่สตรี โดยมุ่งหวังว่าถ้าปฏิบัติตามแบบแผนอันเป็นเกณฑ์กำหนดนั้น ๆ จะได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติ และเป็นที่ยอมรับนับถือของสังคม จึงมีคตินิยมเกี่ยวกับสตรีหลายประการ เป็นต้นว่า ค่านิยมรูปสมบัติ, คุณสมบัติ, ทรัพย์สมบัติ, เรื่องการมีสามี และการครองเรือน

ก. คตินิยมค่านิยมรูปสมบัติ

สังคมไทยตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาได้สร้างภาพลักษณ์ในค่านิยมรูปร่างลักษณะของสตรีให้มีความงดงาม บอบบางอันควรแก่การทะนุถนอมของบุรุษ โดยเฉพาะในวรรณคดี กวีจะพรรณนารูปลักษณะของสตรีในเกือบทุกส่วนของร่างกาย มีการเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ ที่เห็นได้ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับแพร่หลายของคนทั่วไป ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความงามในอุดมคติ อันถือว่าเป็นความงามเลิศสมบูรณ์ และยังประสงค์ให้ภาพของสตรีที่กล่าวถึงนั้น ๆ เป็นภาพที่มีชีวิตจิตใจและเคลื่อนไหว ลักษณะรูปร่างของสตรีที่กล่าวถึงมีปรากฏในวรรณคดีเป็นส่วนใหญ่ เริ่มตั้งแต่ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ดังเช่นรูปลักษณะของนางนพพาส ซึ่ง "...มีชีววรรณเรือเหลืองประดุจขลุ่ยโหม่คณคชแบ่งสารภีทั้งทั้งกริชกาย..."¹ จนมีเพลงขับว่า

พระศรีมโหสถ	ยศกมลเสถียรไลหงส์
ปรีชาประเสริฐเจ็ดโคมยง	ชื่ออนงค์นพมาศวิลาศลักษณ์
ละไมละม่อมพรอมพริ้งบึงนารี	จำเรณูศรีสมบูรณ์ประยูรศักดิ์
เนื้อเหลืองเล่ห์ทองผ่องผิวพัศตร์	เป็นที่รักดังดวงจิตนิกร เอย ²

¹ นพพาส ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หน้า 33.

² ก. หน้า 36.

เพลงขับชมความงามของนางนพมาศนี้ จะเน้นในเรื่องผิว เป็นสำคัญและกล่าวเพียงสั้น ๆ ในข้อความที่นางนพมาศพรรณนาว่าความประพาศแห่งนางสนม กล่าวถึงรูปลักษณะสตรีงามไว้ว่า

"...จะว่าช่างรูปร่างงาม เหมือนหล่อเหลาเกลากลึง จะว่าช่างทรวดทรงงาม
ประหนึ่งนางกนิษฐ จะดูคงพิศตรลักขณางาม เปร่าพริ้มยิ้มแย้ม จะพิศผิวพรรณวรรณะ
ก็เป็นนวลเหมือนนวลจันทร์..."¹

ใน "ไตรภูมิพระร่วง" ได้กล่าวถึงรูปร่างลักษณะสตรีในอุตรกुरुทวีปไว้โดยพรรณนาอย่างละเอียด จากกล่าวไ้ว่าเป็นลักษณะความงามของสตรีในอุดมคติของไทยในอดีต กวีได้พรรณนาไว้ว่า

"...ฝูงผู้หญิงอันอยู่ในแดนคินนรนามทุกคน รูปร่างเขานั้นมีต่ามมีสูงมียิ้มมีผอม
มียาวมียัก สีสันบุรณามั่งคั่งทองอันสูงเหลือองค์ เป็นที่พึงใจฝูงชายทุกคนแล นี้นั้น
นิ้วมือเขานั้นกลมงามนระแงง เล็บคั่นเล็บมือเขานั้นแฉ่งงามค้งนำคร้งอันทานแฉ่งแฉ่ง
แลแถมไว แลสองแถมเขานั้นใสงามเป็นนวลค้งแฉ่งแฉ่ง แฉ่งแฉ่ง หน้าเขานั้นผก
เกลี้ยง ปราศจากมลทินหาไปมิได้ แลเห็นดวงหน้าเขาใสดูจวงพระจันทร์อัน
เพ่งบุรณ...มีคำแข่งคำขานงามค้งล้ากลวยทองฝาแฝด...ทองเขานั้นงามราว
เรียงลำแก้ว เขานั้นออธ แฉ่งเกลี้ยงกลมงาม แลเส้นขนนั้นเกลี้ยงค้ออนนิก แลเส้นผม
เขานั้นละเอียดค้ออนนิก 8 เส้นผมเขาจึงเท่าผมเรานี้เส้นหนึ่ง แลผมเขานั้นค้งงาม
ค้งปึกแฉ่งกลู เมื่อประลงมาถึงริมบาเบ้องคำ แลมีปลายผมเขานั้นอนเบ้องบนทุกเส้น
แลเมื่อเขาน้อยก็ค้งน้อยก็ค้งเดินไปก็ค้ง ค้งจักแย้มหัวทุกเมื่อ..."²

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าไม่มีสตรีคนใดที่มีรูปร่างลักษณะเช่นนั้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม
นับว่าเป็นแนวความคิดในการสร้างสรรค์ความงามสตรีให้เป็นเยี่ยง และคตินิยมนี้จะมีอิทธิพลมา-

¹ ก. หนา 154 - 155.

² พระมหาธรรมราชาลิไท ไตรภูมิพระร่วง หนา 86.

ตลอดทุกยุคสมัย กล่าวคือ ลักษณะของสตรีที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่ามีรูปร่างงดงามนั้น จะต้องมี สรีระบอบบาง ทรวดทรงองค์เอวกลมกลึงได้สัดส่วน วรรณคดีในสมัยอยุธยา, ชาญวิทย์, รัตนโกสินทร์ ตลอดจนวรรณกรรมในสมัยปัจจุบัน ก็ยังนิยมพรรณนาภาพของสตรีในรูปร่างแบบเดิม ดังจะยกตัวอย่าง มาแสดงเป็นลำดับดังนี้

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในมหาชาติคำหลวง สมัยแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กล่าว ถึงรูปลักษณะของนางมัทรีไว้ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ว่า

"...อยุธยา มหุที กดยาคี
อีกแถมแม่มัทรี ลักษณะพิลาศกรีธรวายสม
สุสุณา คมขนิมา องค์เอวกลมกลองแกลง
อรอรเรงทายเลอศนี..."¹

อีกตอนหนึ่งในกัณฑ์เดียวกัน กล่าวไว้ว่า

"...สาวศรีตรึงรัก	จะไค่ฉวรักบึงยาก
ควยจรรยาพรมพรต	อดอาหารทนธาร
...อาหารดีถอมใส	รักรัศไวกวดยา
ออนแวนอาเวยบาง	ตระโพกคือคางโคผาย
...องงเวยอายอักษิ	เพื่อบุคศรีโสสาว
บทินหนาวหนาวตรซัก	สักลงทีกทกโง..." ²

¹ มหาชาติคำหลวง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาว วชิราวุธกุล ณ ฌาปนสถานกองทัพบกวัดโสมนัสวิหาร 2 เมษายน 2511, หน้า 69.

² หน้า 73

วรรคคือในสมัยต่อมา เช่นสมุทรโฆษคำฉันท์	กวีชม โฉมนางพันธุคีไวยาว
อาเนญมัทนา	คือศกิดันเรื่องรอง
ราชศรีตระกูลการสอง	สุข เล่นฤๅศีรี
กิกเฮลว่าเพาเยา-	พดิพานพันลี
กิกณกรรพณณ	ราชรัตนเวียมผจง
.....	

พระมหाराชกรู : สมุทรโฆษคำฉันท์

นางอุษาในอนิรุทธคำฉันท์ก็คล้ายคลึงกับนางพันธุคี ก่อ	
เล้งไรคือโรมกา-	มะและกามเกลากด
กัวคอมบรียงบด	คือเกาทัณฑ์กร
ตาสองระวิมัน	ยัยปพรณาคว
ขอแกวอันชัได	คือนาสาธุษาศรี
.....	
พระทันตเวียงเวียม	คือรายรัตนใสแสง
กางเพลาะบิยุตดแกง	คือคังฐานพิมพ์จันทร์
.....	

ศรีปราชญ์ : อนิรุทธคำฉันท์

พระศรีมหาสมุทรกล่าวชมความงามของหญิงสาวในสมัยพระนารายณ์ว่า	
ผาคเหนเพญผองหนา	โฉมหลากหลาอาเวกกลม
กัวโกงทรงในเนม	แต่งผไปโลโรเพริคเพรา
ผาคเหนเพญภาคนเอน	นวลเนม
คุมเตงเลงไรณม	ไปดแปล
อกแมนแอนเวกกลม	กาเมศ
กัวกงทรงในแท	แยบยิมเปรมปราช
.....	

พระศรีมหาสมุทร : ภาพพหุโคลง

ลักษณะนางวันเป็นพี่รักของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ มีนิ้วและเก็บ ดังนี้

นิ้วนาง เรียวรูปคอง	ตา เรียว
เดิมแก้มทึบทึม เข้ม	กำแกว
นิ้วแกงไกรและเลี่ยม	โคมลุ่ม
งามเปรียบเทียบพันแล้ว	ช่างชำเผลากถึง

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : ภาพหล่อโกลงนिराक्षर โศก

สมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ ใหมบางตอน ไต่พรรณนาชมโฉมนางสีดาไว้ แม้จะไม่ใช่อรรถคำเปรียบเทียบโดยพิสดาร แต่มีความลึกซึ้งนัก ข้อความนั้นเป็นลักษณะอาการของท้าวมาลีวราชเมื่อเห็นนางสีดา คือ

เมื่อนั้น	พระทรงจตุศีลย์กษา
กรันเห็นนวลนางสีดา	เสนหาปาลาบล้มทพพิ
อันอัคกำหนดในนาง	พลางกำเรียวรากรอนพิสมัย
พิทเพ่งเล็งแลทราวม้วย	มิไค้ที่จะชาควางตา
ชีชะไควาเนศาเคย	มางามกระไรเลยเล็กเลขา
ถึงนางสืบทกทองฟ้า	จะเปรียบเนศาไค้ก็ไม่มี
แดกผู้รยภชรรณ	ยังหมายมั่นมุ่งมารกรี
สาวอะไรกับอายอดสุรี	จะมีพาโคตีกาตาย
.....	
ตัวกูยหลกัลลคักใจ	ยังไ้ไหนเห็นเสนหา
ที่ไ้ไหนจะไค้สคิมมา	แควัญญาณญ์แคณัน

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี : รามเกียรติ์

กวีในสมัยนิยมพรรณนาในรูปแบบเดิม

บงพักรที่สำคัฎวาวจัน-	ทรเพ็ญมอญจง
บงคิ้วที่สำคัฎวาวจ	ศศิแปลบยุคนธร
.	
บงกรรณที่สำคัฎวากลิบ	บุษมสรอยบุษมา
นาสาที่สำคัฎวาวรา	อังกุญแจแหวเเระววัน

หลวงสรวิชิท (หน) : อิเหนาคำฉันท์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รูปร่างของนางอุษาคตามบทพรรณนาในพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าฯ ว่า

.....	
พิทขนงกนกกันคังกันกลีบ	พิทเนตรคังนิลจรัสศรี
พิศทรวงนาสาไมราถี	คังขอแควมณีพรายพรรณ
พิศโอบอุ้มเอี่ยมเพ็ญจะแยม	จิ'แกมเปรียบปรางทองสวรรค
พิศกรรณเพ็ญกลีบบุษบัน	พิศศอกอสุรรณหงส์จร
.....	

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ : อุณรุท

นางสุวรรณมาลีของพระอภัยมณี ก็มีงามไม่ยิ่งหย่อนกว่าใคร สุนทรภู่พรรณนาไว้ว่า

.....	
พระโอบอุ้มเอี่ยมสีกันจีจิม	เป็นลักยิ้มแยมหมายทั้งชายขวา
ขนงเนกรเกศกรกัลยา	คังเลขาผูกคอดองละดองนวล
.	

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ลักษณะรูปร่างของนางกาก็วิพรรณนาไว้ว่า

.....	ประไพพักตรงามเพียงอัปสรสวรรค์
ชื่อกากีศรีวิศาสดังดวงจันทร์	เนื่อนั้นหอมฟุ้งจรุงใจ
เสมอเหมือนกลิ่นทิพมณฑาทอง	ผู้ใดต้องสัมผัสพิสมัย
กลิ่นกายก็ขยายยูนั่นไป	ก็นับได้ถึงเจ็ดทิวาวาร

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กากีกลอนสุภาพ

นางพิมพิลาไลย กวีกล่าวชมโฉมไว้เพียงสั้น ๆ ว่า

.....	รูปกายงามยิ่งพริ้งเพรา
ทรวงทรวงสงศรีไม่มีแมน	อรชรออนแอประหนึ่งเหล่า
ดมสรวบสรวบช่างงามเงา	ให้ชื่อเจ้าว่าพิมพิลาไลย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

ชุนช้างเชือนเห็นแซนพิม	ชะเง้อแขนงมียอเป็นครุ
นิ้วก้อยชอยแซนใสแหวนง	คจนยุงกัดไบบักยุง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

นางศรีมาลา ก็เช่นกัน มีรูปร่างลักษณะตามคำชมของพลายงาม เมื่อแรกพบว่า

พลายงามรับไหวชายแลมา	พอสบตาก็ตะลึงละลานใจ
คนนั้นแลแล้วที่เราฝัน	รูปโฉมโฉมพรรณหาผิดไป
น้องเออรูปร่างช่างกระไร	ถึงนางในกรุงศรีไม่มีเทียม
ดังพระจันทร์วันเพ็ญเมื่อมองดู	บริสุทธิโอภาสสะอาดเอี่ยม
สองแฉกแฉกเหมือนจะบัวเรียม	งามเสวยมราถิผู้ค้ำจิง

.....	
คู่ไหนไปขัดแต่สักอย่าง	นี้คู่สร้างของเรากระมังหนา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

หรือในการชมความงามของนางแก้วกิริยา กวีก็กล่าวพรรณนาไว้สั้น ๆ ว่า

เจ้าร่างน้อยนอนนิ่งบนเตียงท่า	คมช่างามແຂ້ວແຈ້นใส
คิ้วคางบางงอนอ่อนละใบ	รอยไร เรียบรับระกำคิ
ผม เบี้ยวเลี้ยวประดงจนา	งอนปลายเกศาคดมศรี

จากบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง กวีพรรณนาความงามของรจนา ตามคำชมของเจ้าเงาะ
ทอนรจนา เลียงพางบาลี้ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะแสนกลคนชั้น
พิศโฉมพระธิดาวิลาวัณย์	ผูกผาคิ้วพรรณคังคาง เคือน
งามละม่อมพร้อมสันทันอินทรีย์	นางในธรณีไม่มีเหมือน
แสรงท่าแคล่เบี่ยงเบี่ยงเบือน	ให้พันเพื่อนเคือนจิตคิดปอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีความคิดเกี่ยวกับรูปร่างของสตรีงามว่าดังนี้

เจ้างามพักตร์ผ่องเพี้ยงบุหลันฉาย	เจ้างามเนตรประทีปเงนัยนาราย
เจ้างามขนงกมลระยารังสรรค์	เจ้างามน้าสายลัดคังกลขอ
เจ้างามทอเหมือนกอสุวรรณหงส์	เจ้างามกรรณกลดลิ้นมวง
... ..	เจ้างามวงวิลาสเรียบระเบียบไร
เจ้างามปรางเปล่งปลั่งแปรปรายไพบ	เจ้างามโอษฐ์แย้มยวนจิตรนำพิสมัย
เจ้างามพนกัณนิธางเจียรไน	เจ้างามเกศคำประไพเพียงภูมริน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : เพลงยาวกลบทและกลฉกษร

นายนิพนธ์ธีเบศร์ ก็มีจินตนาการในการชมความงามสตรีในทำนองเดียวกัน คือ

ชมเชยคิไซหน้า	นวลนาง
เคือนกำหนิงกลาง	ทาบแทม

พิมพ์พิภตรแม่เพ็ญปรากฏ
ช้ากว่าแซ่ไซแยม

จักเปรียบ ไถฤา
ยิ่งยัมอัปสร

นรินทร์ธีเบศร์ : โคลงนิราศนรินทร์

ในทวรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นี้ การพรรณนาบุปผลักษณะของสตรีเป็นไปในอีกรูปแบบหนึ่ง ทั้งนี้ก็อาจประสงค์จะแสดงให้เห็นภาพที่ขัดแย้งกับในอดีตเพื่อประชดประชัน หรืออาจต้องการเน้นในเรื่องคุณสมบัติมากกว่าก็คิดได้สองประการ ดังเช่น กวีพรรณนาภาพของนางผีเสื้อยักษ์ไว้ว่า

.....
รูปก็กาปากก็เปราะใบเหมาะเหมง
นมสองข้างอย่างกระโปรงคูทองแดง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ภาพของนางวาลีกัณฑ์ทำนองเดียวกัน คือ

ชื่อวาลีสื่อนั่นกล้ามัว	รูปก็ชั่วช่ายไม้อาลัยแล
ทั้งกายาหางาไม่พบเห็น	หน้านั้นเป็นรอยผีมีแต่แผล

.....
สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ส่วนพระมหามนตรี (ทรัพย์) กวีในสมัยรัชกาลที่ 3 พรรณนาภาพนางประเคาะในวรรณกรรมเรื่อง "ระเด่นลันได" ไว้ต่างจากกวีผู้นั้น กล่าวคือ

สูงระหงทรงเพรียวเรียวรด	งามละม้ายคล้ายอุฐกะหลาป่า
พิศแต่หัวตลอดเท่าขาวเตทา	ทั้งสองแก้มกลียักงูลูกยอ
คิ้วงมเหมือนกงเขาคีฬาย	จุมพละม้ายคล้ายพราซอ
ทกลวงควงพิภตรหักงอ	ลำคอโตทันสั่นกลม

สองเท้าห้อยตุงตั้งตุงตะเกียบ
เสวยสลาบาจุพระโอรุอม

โคนเท้าแขวงรวบเห็บอนบวบต้ม
มันน้ำเขย่นาชมนางเทวี

พระมหามนตรี (ทวีป) : ระเณลันไค

การที่กรีกกล่าวถึงรูปลักษณะของนางผีเสื้อ, นางวาลี และ นางประแดะ แตกต่างจากรูป
ลักษณะของนางในอุคคคตินี้ ชวนให้คิดว่ากรีกต้องการแสดงข้อเท็จจริงว่า สตรีมิได้มีรูปแบบเพียง
อย่างเดียวตามที่นิยมพรรณนากันในอดีต แต่อาจจะปีลักษณะได้หลายแบบตามธรรมชาติ

อย่างไรก็ตามในสมัยก่อนกรีกกลับไปยึดคตินิยมในรูปแบบเดิมอีก
ดังเช่นมทมนโณของจินตหราในสมัยรัชกาลที่ 4 กรีกพรรณนาไว้ว่า

บงเกยคำกลโณ	วียโรบฉาพาล
คชนงกักงาน	วรคันชูนศิลป์
บงฉักฉินชำ	คูนน้ำฉนิล
นาสาบุพาฬิน	นิชชอกักกัน
บงโอรุอรเหือน	วียเหือนประโลมชวัญ
แกวกาฬกลทัน	ตะคละคัลคละเคลื่อนแสง

.....	
บงกรระการการกาญจน์	กุ่มาลเจียรจินต์
ศอเหมะกานฉิน	ศะวิลาศกลกัศ
.....	
งามงวงคเชนทร	กลกรระทวยไกว
ร่าภาสุราลัย	วียฉักฉณสมบุรณ์

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ* : จินตหราคำฉมัท

* ทรงพระราชนิพนธ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก่อนที่จะดำรงพระยศทรงกรมพระราชวังบวร
(วังหน้า) ในสมัยรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้ทรงกรมเป็นวังหน้าองค์สุดท้าย.

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังยึดธรรมเนียมนิยมเดิม แต่มีความคิดพิสดารออกไป เช่น

ส่นเนตรหลบเนตรแจ้ง	นางอาย
อายบอวอกแอมอายชาย	คอกู
ตาเจ้าจักเปรียบทราย	ตามแบบ บรรพธา
บาปแม่แม่เปรียบสู่	สัตว์โอ้เหลือเอา
จักเปรียบนิลเมฆแก้ว	กองโค กัด
แกวกังวามแว่วไว	เท่านั้น
ตาแม่แม่เกินไกล	แสนโยชน์
จักเปรียบอันไคอัน	อกขาเหลือเชื่อง

กรมหลวงพิชิตปรีชากร : คำโคลงเรื่องท้าวทาสี

คงควาราว เนครนง	นงพงา พี่เอย
ภักตร์เทียบคงจันทรา	จิมลิ้ม
ชนงเปรียบอวังกา	กันเรียบ เสมอตา
โคมแม่งามขั้วขิม	บึงแถมอัปสร
หอมกลิ่นการ เกดทั้ง	วรวงศ์ อ่อนเอย
เนื้อสนิทนวลผจง	เจ็ดหล้า
งามจรีทรทวยทรง	เสาวภากย์ พี่เอย
เนื้ออุณยามหนาวหนา	เรารอนผอนเย็น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ : โคลงนิราศท้าวสุภักดีการ ภักดี (นา

ผลพัศตรนิวมองเพียง	ศศิธร
ส่นเนตรบึงกมศร	ปากน้ำ
จ้างเสียดสูคอาวรก	หวังสวาท
งามทวนลวนลักษณล่า	แหล่งหลาหาไหน

ชลพิศตรณัฏฐองค	งามบริสุทธิเล่ห์จันทร์
สพเนตร เนตรบังศรี	รณจิตชาล้า เหลือคม
พิศชนวงค์งวาค	นาสิกผากพองามสม
พิศปรางปรางนาชม	ปรางทอง เบียบไม้เทียมทัน
พิศโอรุโอรุณเดนม	ยามยิ้มแย้ม เห็นรายพัน
คำชลบับเป็นมัน	ณพิศตร เบือนเอื้อนอายองค์
พิศกรรณรรณาง เรียบ	งามทักเทียบกลับบุษย
พิศศอศอรหง	ทรงงามสรรพรับอังกา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ : บทเห่หมื่นโณ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็กลับไปพรรณาแบบเดิม คือ

งามเขวองค์อนงค์ราว	สุรศีลปรีชาญาณาค
เกลากลึงประหนึ่งวาค	วรรูปพิไลพะวง
งามกรประหนึ่งงวง	สุระกษสุเรนทรทรง
นวนนาควิลาสง	คุระร่าระบำระเบง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ : มัทนะพาธา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงร่างรูปลักษณ์ของนางมัทนาให้มีความงดงาม
จนสุดที่จะเปรียบ โดยให้ออกมาจากคำชมของชัยเสนว่า

โอโอกระไรเลย	บมิเคย ณ กอนกาล
พอเห็นก็ทราบนาน	บุคิริกับหักหาย
ยิ่งยลวนิดา	ละก็ยิ่งจะรอนคลาย
เพลิงรุ่มประทุมกาย	ณ อูรบาตลาดค
พิศไทมมัทราวม	วะรูงามสงวามค
จนสุดจะหาพจน์	สร เสริญเสมอใจ

องค์วิเศษกรรมัน
พอเสร็จก็เทพไท
ยื่นเพงและนั่งพิศ
งามไคยงามเกิน

.....

งามเกินมนุษย์จริง
จนแรกประสพนั้น
นึกว่าสนธิ์นทร์
แต่ในก็ออกกลัว

.....

ยามเฝ้าชื่นซัด
กรายกรก็เฝ้ารวม—
ยามนั่งก็นั่งเฝ้า
แสนออนฤเบรียบคอบ
พิศโฉมและฟังเสียง
โอษฐ์จะหลับไหล

นะสิป็นะฐไชร
พิศรูปสุรางค์เพลิน
วรพักตร์หมางเมิน
มะทะนาลโลกสาม

.....

กละหญิงนิกรฝัน
คนจวนจะปลุกตัว
หยนาก็แนวนัว
จะฉวาและไม่เห็น

.....

กละนัจจะนาชม
ยะประหนึ่งระบำสรว
และระเบียบเบบเขินชว
ชุกงกระซิบไว
ละก็เพียงจะซาใจ
ฤณนั้นนอกเอย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ : มัทนะพาธา

ในบทมนโณนางศกุนตลา ทรงพรรณนาไว้ว่า

คู่มือสินวลลอองอน
สองเนตรงามกว้ามฤคิน
งามโอษฐ์คงใบไม้ออน
งามรูปเลอสรชวัญฟ้า

มะลิอันคู่คำไปหมคลิ่น
นางนี้เป็นปิ่นโลกา
งามกรกัลยาเลขา
งามยิ่งบุปผาแมงบาน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ : ศกุนตลา

สมัยปัจจุบัน ล่วงมาถึงสมัยปัจจุบัน นักเขียนส่วนใหญ่ไม่ค่อยพิถีพิถันในเรื่องการพรรณารูปร่างลักษณะความงามของสตรีเหมือนโบราณ ไม่เปรียบเทียบกับสิ่งใดเกินตัว นิยมกล่าวไปตามสภาพที่เป็นจริง จะเสริมแต่งบ้างก็เป็นไปในลักษณะที่เป็นไปตามธรรมชาติ เช่นลักษณะของนางสาวจันทร์ ในนวนิยายเรื่องหนึ่ง ผู้ประพันธ์กล่าวพรรณนาไว้ว่า

"...บริโศภผลางปรึกษากิจการงานกันไปพลาง ถึงกระนั้นวัยก็ยังมีความพินิจดูลักษณะของหญิงสาวที่นั่งอยู่ตรงหน้าโดยละเอียดลออ สิ่งแรกที่เห็นโดยง่ายและสะดวกเพราะดูได้เต็มตา คือลำแขนยาวที่ทาวถึงรับน้ำหนักตัว แขนนั้นขาวผ่องทั้งกลมทั้งเรียวและอ่อนนวล มือขาวจับช้อนตักอาหาร มีนิ้วขาวละเอียดเช่นเดียวกับแขน ประกอบด้วยหลังมืออวบยุบ นิ้วเล็กเรียว หลังเล็บมีสีคล้ำกลีบใบบัวหลวงเมื่อแรกบาน และปลายเล็บขาวสะอาดเป็นมัน ทรวงทรวงของจันทร์นั้นอ่อนแอ่น เมื่อขยับเขยื้อนกรวยก็ดูอ่อนระทวยไปทั้งตัว ใบหน้าของหล่อนเป็นรูปไข่ แก้มฉ่ำดูผุดผ่องดำทมิฬได้ จนถูกเป็นสัน คิ้วดำและเล็กเรียว ขนตาทั้งหนาทั้งยาว ริมฝีปากกิมคิมมีสีสันสลับกัน เหมะเจาะทั้งริมฝีปากกลางและริมฝีปากบน อันความงามที่เป็นไปโดยธรรมชาติอันแท้จริงนี้ ยิ่งพิบียงเห็นชัด และถูกใจจับตาจับใจ จนแทบจะทำให้ผู้พิศมัยสับสนเพื่อนความคิดในเชิงการงานก็เขื่องชาลง ไม่มองไฉนเฉียบแหลมเหมือนเช่นเคย..."

ดอกไม้มงคล : หนึ่งใจร้อย

เมื่อพิจารณาจากข้อความที่กล่าวไว้พรรณารูปร่างลักษณะความงามของสตรีในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ดังยกมาแสดงข้างต้นนั้น ผู้วิจัยมีความคิดว่าส่วนมากประสงค์ที่จะแสดงรูปร่างลักษณะของสตรีตามสมัยนิยม (fashion) เป็นสำคัญ โดยกล่าวพรรณนาไปตามความรู้สึกนึกคิดตามทัศนคติของคน ว่าควรจะเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น และกล่าวจากแง่เสริมความงามของสตรีให้ดูพิสดารยิ่งขึ้นกว่าเดิม เป็นการเน้นให้เห็นว่า สตรีคนหนึ่งนี้มีรูปร่างลักษณะเด่น คอยกว่าสตรีอีกคนหนึ่งใดในคนใดบาง หรือเพื่อต้องการจะแสดงฝีมือในทางการวิไลถ้อยคำพรรณนาในเรื่องนี้ประกวดประชันกันมากกว่าที่จะเน้นเอกลักษณ์ของสตรีไทยในค่านิยมแบบดี

อนึ่ง การพรรณนาในเรื่องรูปสมบัตินี้ พรรณาก็เกือบทุกฉบับก็กล่าวไว้พอสังเขปเท่านั้น เช่น ชมความงามของนางพิม, ศรีมาลา, แก้วกิริยา ฯลฯ ซึ่งแสดงว่าก็ไม่ต้องการเน้น แต่ส่วนนางกาก็ ก็กลับกล่าวถึงมากกว่า เห็นได้ชัดว่าเพื่อต้องการชี้ให้เห็นว่า รูปสมบัตินี้ ไม่เป็นสิ่งวิคฤถาของสตรีไทย

ข. คตินิยมค่านคุณสมบัติ

นอกจากคตินิยมในค่านรูปร่างลักษณะความงามของสตรีแล้ว ยังมีข้อพิจารณาถึงคุณสมบัตินอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า การปรนนิบัติสามี, การปฏิบัติตนในสังคม ฯลฯ ถือกันว่าสตรีจะงามสมบูรณ์ต้องมีคุณสมบัติเป็น "เบญจกัลยาณี" ดังลักษณะของนางนพมาศในสมัยกรุงสุโขทัย*

"...ประพศิวาจาไหลอนหวาน มิได้เกินเลยแก่ทานญ์ใดญ์หนึ่ง ที่ควรจะเรียกแม่ก็จะเรียกว่าแม่ กวระจะเรียกว่าพี่ว่าป้าว่าน้าว่าอา ก็จะเรียกว่าพี่ว่าป้าว่าน้าว่าอา มิให้ทานญ์ใคร่ลาญ์เคื่อง โสศคยวาทากำเรบคังนี้อย่างหนึ่ง... ประพศิกายไ้หละมุนละม่อม มิได้เยอหึ่งกรุยกรายผานงหมิให้เสียคัสทานญ์ใด... มิได้คัศจริต เล่นตัวให้เกื่องระคาย นัยนาทานทั้งหลาย กวยกำเรบกายคังนี้อย่างหนึ่ง... ประพศิน้ำจิตมิได้มีความอิจา ริยาพยาบาลพองรายหมายมาคหมินแคลนทานญ์ใดให้น้ำจิตเป็นเวรแก่กันเลย คังนี้ อย่างหนึ่ง... ถ้าทานญ์ใดมีน้ำใจ เมตตากฤถ... โยชนัสสุจริต... ก็จะถูกพันรักใคร่มิให้กินแหมง ประพศิตามภคไยราธ ทานยอมว่าถ้าใครรักให้รักตอบคังนี้อย่างหนึ่ง... ถ้าเห็นทานญ์ใดทำความดีความชอบในราชกิจก็ดี และทำถูกต้องควยขเมธรรมเนียมคัสโลก คัสธรรมกัส... ก็จะได้เอาเป็นเยี่ยงอย่าง..."¹

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ในหน้าคำนำ (ข) ของหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์เดิมที่ผู้วิจัยอ้างอิงว่า ข้อความที่แสดงลักษณะ "เบญจกัลยาณี" นี้ อาจเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ.

ถ้าสตรีใดขาดความประพฤติดังกล่าว และมีแต่เพียงรูปสมบัติ ก็มักจะมีคำกล่าวในเชิงตำหนิว่า "สวยแต่รูปไม่หอม" ฉะนั้นจึงถือเป็นธรรมเนียมนิยมของสตรีโดยทั่วไป นอกจากนี้ยังต้องปฏิบัติตามภาระหน้าที่ประการสำคัญในการให้บริการสามี ซึ่งทั้งนี้จะต้องประกอบไปด้วยกิริยามารยาทเรียบร้อย สงบเสงี่ยมเรียบร้อย และมีอัธยาศัยไมตรีอันดี เรามักจะยกย่องสตรีที่มีคุณลักษณะดังกล่าวว่า "นางแก้ว" ลักษณะของ "นางแก้ว" นี้ปรากฏหลักฐานใน "ไตรภูมิพระร่วง" อันเป็นวรรณกรรมครั้งสมัยกรุงสุโขทัย เป็นลักษณะนางแก้วของพระญามหาจักรพรรดิ กวีพรรณนาไว้ว่า

"...เมื่อใดแดพระญาบามาสุนางแก้ว ๆ นั้นเฝ้าไฉนอยู่ในที่อยู่คนนั้น บัณฑิต
ไปก่อนรับพระธิดาแล้ว ๆ เอาหมอนทองมานั่งเฝ้าอยู่พักพระธิดานั้นแล้ว ๆ นางจึงนวด
พื้นคันทาแลกรของพระธิดานั้น แล้วจึงนั่งอยู่เบื้องต่ำ นางแก้วนับนอนจะขึ้นนอน
เห็นอแทนแก้วก่อนพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นเลยสักคาบ นางแก้วนับนอนลงจาก
แทนแก้วนับภายหลังพระธิดาเลยสักคาบ เมื่อนางนางแก้วนับจะกระทำการงานอันใด ๆ
ก็คิ บัณฑิตให้ทูลแด่พระธิดานั้นให้ ข รุกอน เมื่อใดพระธิดาสั่งให้ทำนางจึงทำ นางนั้น
บหอนละเมิดทานผู้เป็นผัวเลยสักคาบ กระทำอันใด ๆ ก็คิ บัณฑิตชอบใจผู้ทุกระการ
ว่ากล่าวอันใด ๆ ก็คิ บัณฑิตพึงพอใจผู้ทุกระการแล เทาแด่พระธิดาจักรพรรดิราช
ผู้เดียวแลหากใดเป็นผัวนางได้ ส่วนอันว่าชายผู้นั้นได้จะใดเป็นผัวนางแก้วนับ
หาบมิได้ อันว่านางแก้วนับจักใดเอาใจออกหากพระธิดานั้นน้อยหน่าก็มีนางเลย..." 1

คงจะคงยออิทธิพลของ "นางแก้ว" ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาเอง ที่ทำให้สตรีไทย
ในยุคนั้นถือเป็นการะหน้าที่ที่จะละเลยมิได้ และปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณี จะเห็น
ได้จากคำสอน, สุภาษิต, คำพังเพย ฯลฯ จำนวนมาก ที่แสดงให้เห็นถึงคตินิยมในการปรนนิบัติ
สามีเช่น

1 พระมหาธรรมราชาลิไท อ.ด. หน้า 136 - 137.

.....
 ขึ้นก่อน เบือนอนหลัง
 ทรัสไธระไวระแวง

.....
 พึงเฝ้าฟังบรรพชาญแสงคง
 ระวังศัพทรับสั่งสาสน์

กรมสมเด็จพระประมามชิตีโนรส : กฤชลาสอนน้อง คำฉันท์

.....
 ยามสิ้นแสงสุริยาอย่าไปไหน
 ระวังคูปักสลักพื้นนอน
 ถาเมวภาสกา เข้าไสยาสน์
 เขาเมื่อยเหน็บเจ็บปวดในทรวงทรง
 ประพศิกายสายสมรจะนอนหลับ
 นอนให้มีความสุขสิริเรา
 จงรีบฟื้นตื่นก่อนภัสคา
 จึ่งหุงข้าวต้มแกงแ่งสำหรับ

.....
 จุดไฟเข้าไปส่องในห้องนอน
 หึ่งพุกหมอนอย่าให้ขลุ่ยดัง
 จงกราบบาททุกครั้งที่อย่าพลั้งหลง
 ช่วยบรรจงนวดพันให้บรรเทา
 อย่ากลิ้งกลับมือไปไปป่วยเขา
 อย่าชมเขาอย่าจนแฉ่งแสงพยับ
 น้ำล้างหน้าหาไว้ให้เสร็จสรรพ
 จัดประทับเทียบทำให้น่านวล

.....
 จงระวังนั่งคอยใกล้ใกล้
 อย่าให้ครองรองตะโกนโพนทะนา
 อยู่จนผัวรับประทานอาหารแล้ว
 อย่ากินก่อนภัสคาคุณาซัง

.....
 เมื่ออะไรมันขาดจะเรียกหา
 จงอุทสาห์ทั้งใจระไวระวัง
 นางน้องแก้วเจ้าจงกินเมื่อภายหลัง
 เขาจะรั้งเกียจใจจูไม่คี่

นายภู : สุภาภิตสอนลครี

ในลักษณะสภาพอย่างเดียวกัน มีคำกลอนของภาคิธานเรืองสินไชย (สังขศิลป์ไชย)
 กวีได้เขียนถึงกลเม็ดในการประพันธ์สามมั่ว

ยามเปื้อท้าวทรงชอบ	เชยเส้น
บันโดยตามชอบ เขียง	เชิงชั้น
ยามไคฮอนเพิงไกว	กวักโบก
วิพิคทององค์ให้	อยู่เย็น

เจ้าคำปราง

จากเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางอัปสรสอนนางสร้อยฟ้า เมื่อคราวที่จะส่งมาถวาย
สบเด็จพระพันวษา นางก็เน้นเรื่องคุณสมบัติว่า

ขรรคมศาสกรที่มีนิ้ว	ทองเกรงยำจกตัวนิ้วขมเหง
เพราะถนัดตัวนั้นยังกับเกรง	ถึงคนอื่นครั้นเกรงมิเป็นไร

.....	
ควยเหตุนี้มีนิ้วอย่าบัวประมาท	ถ้าปลั่งพลาคเพียงชีวาจะอาสัจ
ทองเอาใจสามีทุกวี่วัน	ให้ผู้นั้นเบกตาอย่าจี้คาง
ทองเคารพนบนอบคอสามี	กิริยาพาทีอย่าอวดนาง
จะยั่วชวนถาวรมิที่ระคาง	ไว้ไหวงคนผ้อยที่ลับ
สังเกตกออย่างไรชอบใจนิ้ว	ทั้งกินอยู่สิ้นทั่วทุกสิ่งสรรพ
ทำให้ไคอย่าไคทองบังคัม	เป็นแม่เรือนเขาจึงนับว่ากิจจริง

.....

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

จะเห็นได้ว่า เรื่องคุณสมบัติของสตรีนี้โบราณถือเป็นเรื่องสำคัญมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์โคลงพระราชนันทนแกพระสมเด็จพระองค์หนึ่ง กล่าว
เนนว่า

พิทักษ์ขนานถวาย	เห็นใจจริงแ
ใช้รักกรปวิไล	เลิศล้ำ
ชื่นจิตแททลนไซ	คำซอ
อีกสิ่งปฏิบัติซ้ำ	ส่งให้รักแรง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสุภาวทิศสอนเด็กคนหนึ่งก็กล่าว เทียนสถิสศรีให้ตระหนักถึงเรื่องคุณสมบัติ คือ

อันสรวิรูปงามทรามสวาท	แต่มรรยาพนิศตระกูลประยูรหงส์
ชายที่เคาไม่มีจิตจาง	ก็คงลงอวยวามทรามกิริยา
ถึงรูปพาสพอคึกแสบภาพ	ไม่หยามหยามมารยาทสมว่าสนา
จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงพบนอนเต็มตา	คงดีกว่างามพริ้งเป็นลิงสน
.....	

สุภาวทิศสอนเด็ก

นอกจากคุณสมบัติด้านจรรยา มารยาท และการปรนนิบัติสามีไม่บกพร่องแล้ว ลักษณะของ "นางแก้ว" ยังรวมไปถึงการปฏิบัติตนในหน้าที่แม่บ้านการเรือนอีกด้วย ซึ่งถือว่าเป็นภารกิจที่สตรีจะต้องรับผิดชอบและปฏิบัติเป็นกิจวัตร ดังเช่นภารกิจของนางอบิตตา คือ

"...เจ้าก็หาหุงต้มซักล้างทุกเช้า ไปช่วยเงินละลายเพื่อน
เวลาเช้าเจ้าก็ทำ เวลาค่ำเจ้าก็มิให้เพื่อน ทั้งการเรือนเจ้าก็
มิให้ว่า ทั้งพื้นเจ้าก็หัก ผักเจ้าก็หา เป้าปฏิบัติเช้าชรา ทุกวัน
เวลานั้นแล"¹

การปฏิบัติของนางกฤษณาที่ท่านองเดียวกัน แม้จะเป็นเรื่องราวของสันสกฤตก็ตาม แต่การประพฤติปฏิบัติในหน้าที่แม่บ้านการเรือนเป็นลักษณะแบบไทย มีถ้อยคำสั่งสอนไว้ว่า อนึ่งภรรยาไม่หลงหึงสามี แม่สามีจะมีอนุภรรยา หรือไปหาหญิงอื่นก็ตาม โดยบีคำสอนสตรีว่า

การหุงการใน สดิ่งรังไหม ต้องให้รักเพื่อน
เย็บเสืวยรอยปัก กรานักชักเชื่อน คบหาหาเพื่อน
ชอบหนาพาที่

¹ มหาเวสสันดรชาดก ส่วนวนเทศนา 13 กัณฑ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมเจดีย์ (เทียบ ธรรมโชติ) 28 กุมภาพันธ์ 2514, หน้า 85.

โภชาอาหาร หอนเื่อเออการ ปฏิบัติสวามี
 กลาวเถียงเลียงลอ ปากค้อมือตี การมขมิข
 จุจเจอร์จา

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ : กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

อนึ่งภรรยาที่สละทองใบหวงหึงสามี แม่สามีจะมีอนุภรรยา หรือไปหาหญิงอื่นก็ตาม โดยมี
 คำสอนสตรีว่า

ปางไทรสุสม สนมในบวร โดยกาม
 จาแหนญาหอนงาม พึงโชคเหตุหวงหึง

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ : กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

อภปรียบควยคั่ง	กาลี
หญิงมีก้มกเหิง *	หวงลน
หาความขึ้นเถียงณ	วิวาท
ทำไปงอนตัง	ทอฉวี
.....	
ปางไท่ทาวเสด็จเอ็ง	
กับสนมทนมเฒ่าอ้ายแก่น	

เจ้าคำปรากฏ : สนิโธ

* เหิง = หึง.

** เเฮิงณย์ = เริงรมย์, มวน = สนุกสนาน, เเฮิงณย์มวน = สนุกสนานเริงรมย์.

*** สนมทนมเฒ่า = นางสนมชู้ชังเฒ่า.

เกี่ยวกับเรื่องลักษณะของ "นางแก้ว" นี้ ม.จ. พูนพิพัฒน์ ดิศกุล¹ ทรงสันนิษฐานว่า เราน่าจะได้อรรถาธิบายมาจากอินเดีย เนื่องจากอินเดียมีคัมภีร์กล่าวถึงพระราชาผู้จะเป็นพระมหากษัตริย์ได้นั้นต้องมีแก้ว 7 ประการ เป็นองค์ประกอบ และ "นางแก้ว" เป็นแก้วประการหนึ่งในองค์ประกอบนั้น อย่างไรก็ตาม ม.จ. พูนพิพัฒน์ ได้แสดงทัศนะถึงเหตุผลที่เรียกสตรีผู้เป็นภรรยาว่า "นางแก้ว" นี้ว่าควรมีคุณสมบัติตามหลักเกณฑ์ทางพุทธศาสนาซึ่งกล่าวถึงลักษณะภรรยาที่ดีไว้ 4 ประการ ได้แก่

1. ภรรยาผู้เป็นแม่ไก่ หมายถึงช่วยเหลือเกื้อกูลในเวลาเจ็บป่วย
2. ภรรยาผู้เป็นน้องไก่ หมายถึง เป็นเพื่อนร่วมทุกข์และสุขได้
3. ภรรยาผู้เป็นเมียไก่ หมายถึงในทางการสืบเชื้อชาติ
4. ภรรยาผู้เป็นน้าวไก่ หมายถึงการปรนนิบัติรับใช้

คตินิยมค่านิยมสมบัตินี้ ถือกันเป็นเอกลักษณ์ของสตรีไทยที่เคี่ยว สตรีบางคนแม้จะมีรูปสมบัติเป็นเลิศ แต่ขาดคุณสมบัติ ก็มักจะได้รับการตำหนิติเตียน ในการเลือกครองของชายก็นิยมเรื่องคุณสมบัติมากกว่ารูปสมบัติ เมื่อพระพันวษาได้รับนางสร้อยทองกับสร้อยฟ้าเข้ามาจนจะยกย่องให้เป็นพระสนม ก็พิจารณาเรื่องคุณสมบัติเป็นเกณฑ์ ก็พิจารณาเปรียบเทียบลักษณะของนางทั้งสองไว้อย่างเด่นชัดว่า

ครานั้นพระองค์อยู่ทรงเดช	ทอดพระเนตรรูปทรงทั้งสองศรี
นำชมสมเป็นราชบุตรี	ทรงทีคนละอย่างคู่ต่างกัน
พิโรธทรงสร้อยทองละอองพัศตร์	นวลลักษณะงามเลิศเจิดฉิน
ละมุนละม่อมพรพรรณพริ้งทุกสิ่งอัน	สมเป็นขวัญของประเทศเขตลาวการ
ทูลสงบเสงี่ยมงามทราชมสาวท	มารยาทสนิทสนมสมเป็นสาว
กระนั้นฤจะมีลือในแดนลาว	จนเชิงใฝ่ใคร่หาเขาขวางชิง
แล้วณพัศตร์มาพิศเจ้าสร้อยฟ้า	ดูจริตกิริยากระตือรือร้น
ทาทางทรงทีก็จริง	จะเสียดูแต่สิ่งชั่วร้ายอน

¹ ม.จ. พูนพิพัฒน์ ดิศกุล ชุมนุมเรื่องนารี หน้า 241 - 252.

หากลอคกลมคมกายเหลือ	พิศแล้ว เบื่อดูไคเศรอนรอน
จะเปรียบก็เหมือนอย่างนางละคร	งามงอนอนเด่นมั่นเชากลม
เพราะพริ้งเพริ้ว เหลือคัง เรือแข่ง	กลองแกลงพายจิมก็เจียนลม
กูริมฝีปากบางลูกทางกลม	เห็นเลาเลาเจ้าการมเป็นมันคง
ถ้าเป็นพามาชนระวาง	ถ้าเป็นธำรงก็ทางอย่างทองประสงก์
ถึงจะผูกเกรงทองเป็นรองทรง	ถากนชีไม่ประจงงงเจ็บตัว
สรอยทองลูกของเจ้าลานราง	ยศอย่างมารยาทจะยังชั่ว
แต่ขวางนางสรอยฟ้าคุณากลัว	กระซิบตรัสแก่เจ้าชรวาวจันทร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ชรวาวจันทรผู้พานางทั้งสองมาให้พระพันมาทรวงทอดพระเนตรก็ถวายความเห็นในลักษณะ
อย่างเดียวกัน คือ

นางสรอยทองคองลักษณะนัก	นรลักษณ์งามคฤถวน
แต่สรอยฟ้าคุณริทกระบึกกระบวน	เห็นไม่วรที่จะเคียงพระบาท
ดูท่าทางอย่างเรือตองระลอก	กลับกลอกกลิ้งกลมกมหนักหนา
กระหม่อมฉันเกรงจะขัดพระอัชชา	เหมือนทรงม้าที่พยศตองกคไว
ถึงแม้ว่ารูปทรงสงสันฐาน	จะโปรคปรานก็ไม่หย่อนผอนลงไค
จะเป็นเครื่องอภิวานกวนพระทัย	มิให้เบิกบานสำราญองค์
ไม่เหมือนนางสรอยทองผ่องศรี	นั้นกรรทัยกยของทองประสงก์
ดูทางทักิริยานั้นสมทรง	กวรรธบาทมงสุ์พระทรงชัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

จากข้อความดังกล่าว เป็นหลักฐานบ่งชี้ว่า คุณสมบัตินี้มีความสำคัญทางรูปสมบัติ และถือ
กันว่าเป็นสิ่งแสดงถึงลักษณะของกุลสตรีไทย ในสุภาวทิศสอนสตรีก็มีความอบรมสั่งสอนสตรี โดย
เน้นในเรื่องคุณสมบัติ เป็นต้นว่า

.....
 ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์ บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
 สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล จึงจะพ้นภัยพาลการนิทา

.....
 ประการหนึ่งซึ่งจะเดินดำเนินนาค คอยเฝ้าองยาตรยกย่างไปกลางสนาม
 อย่าไกวแขนสูกแขนเขาห้ามปราม เสด็จงามสงวนไว้แต่ในที่
 อย่าเค้นกรายบายอกยกผาหม ยามเสด็จกลางทางขวางวิถี
 อย่าพุดเพอเจอไปไม่สู้ดี เหยาเร็ดเม็กกลับมาจึงหารือ
 ให้กำหนดจกคำแต่คำชอบ นิตรบอบแบบกระบวนยาครวรรถือ
 อย่านุ่งผาพกใหญ่โตสะคือ เขาจะลี้ว่าเล่นไม่เห็นควร
 อย่าล้มตัวมัว เค้นให้เพลินจิต ระวังปีกปกป้องของสงวน
 เป็นนารีที่ฉายหลายกระบวน จงสงวนศักดิ์สงายาให้ฉาย
 อนึ่ง เนตรอย่าสังเกตุให้เกินนัย จงรู้จักอาการประมาณหมาย

.....

นายภู่ : สุภาภิศอนสตรี

กล่าวไคว่ ตั้งแต่สมัยโบราณเป็นต้นมานั้น หน้าที่ของมารดาและญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงจะต้อง
 ฝึกลบธรรมเนียมและกิริยาอันสุภาพงามที่เป็นหญิงให้เตรียมตัวเป็น "แม่ศรีเรือน" ของชาย ทั้งต้อง
 เพียบพร้อมไปด้วยจรรยาบรรณที่เหมาะสมอันควรแก่กุลสตรีพึงปฏิบัติตาม เกณฑ์ของสังคมสมัยนั้น ๆ
 มิใช่เป็นแบบ "หญิงกริ่งชายกริ่ง" ดังสุภาภิศอนสตรีได้กล่าวเตือนสติไว้ว่า

เกิดเป็นหญิงให้เห็นว่าเป็นหญิง อย่าทอดทิ้งกิริยาธรรมาสัย
 เป็นหญิงกริ่งชายกริ่งอย่าพึงใจ ใครเขาไม่สรรเสริญเมื่อนาม

นายภู่ : สุภาภิศอนสตรี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตระหนักถึง เรื่องคุณสมบัติของกุลสตรีไทย ในระยะสมัยของพระองค์ ซึ่งอาจจะละเลยแบบวัจนธรรมวันดีงามแต่โบราณไปบ้าง ดังนั้นพระองค์ จึงทรงสั่งสอนแทรกไว้ในพระราชนิพนธ์ของพระองค์อยู่เสมอ เช่น เกื้ออนสติไม่ให้หลงรูปจนลืม จรรยามารยาท โดยทรงกล่าวว่า

วันนารัฐปงามทราชมสาวท
คงไม่มีชายค้ำจะอมรม

ถ้าแม่ไรมาร บาทอนงามสม
มีแต่ชมเพื่อพลางแล้วร้างไป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : บทละครเรื่องพระร่วง
และทรงเน้นในเรื่องให้ตระหนักในคุณสมบัติไว้ในเรื่อง "หาโล่ห์" ตอนหนึ่งว่า

"...ผู้หญิงนั้น อายุจะว่าเท่ากันหมดก็ว่าได้ ความงามหรือความน่ารักน่านิยมของหญิง ไม่สำคัญอยู่ที่อายุ สำคัญอยู่ที่กิริยา วาจา ความดีในตัว และความปรนนิบัติรักถากถำให้เป็น ที่พอใจ..."

เกี่ยวกับธรรมเนียมนิยมที่ถือกันว่าเป็นภาระหน้าที่ของมารดาและญาติผู้ใหญ่ ในการที่จะอบรม สั่งสอนสตรีนั้น ยังคงเห็นอิทธิพลนี้ตกทอดมาถึงปัจจุบัน โดยถือคตินิยมในการเลือกคู่ครองของชาย ว่า "จะคู่ไว้ให้คู่ที่ทาง จะคู่ข้างใหญ่แม่ - ถ้าจะคู่ไหนจะถ่วงคู่ถึงยาย" ซึ่งในสมัยคนรักคนโกสสินทร์ สุนทรภู่ก็กล่าวไว้ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีพบกับนางสุวรรณมาลี เรื่องจะให้คำพิพากษา คือสรวยสุวรรณจันทร์คู่กายอยู่เมืองผลิก เมื่อคนจะจากเมืองไปทำศพท้าวสุทัศน์ที่กรุงรัตนาวา

จะคู่ไว้ชั่วชีวิตที่ทาง
แมลูกข้างทางทนทนกระเด็น

จะคู่นางคู่แม่เพิ่มอันแลเห็น
ก็จะเป็นเช่นเหล่ากามเผ่าพันธุ์

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

จากคำกล่าวและข้อความที่แสดงมาข้างต้นนี้ เป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่า คนไทยถือคตินิยม เรื่องคุณสมบัติของสตรีว่าเป็นสิ่งสำคัญคู่ชาติ และกล่าวไว้ว่าเป็นสิ่งเร้าหน้าสู่ตาในอันที่จะรักษา วัฒนธรรมของไทยให้ยั่งยืนนานสืบไป

ค. กตินิยมคานทรพย์สมบัติ

โดยทั่วไปแล้ว มักนิยมตั้งเกณฑ์ให้สตรีทั้งามพรรณบริบูรณ์ว่าต้อง "รูปสวย รวยทรัพย์ นัวิชา มารยาท ขาคีตติ" รูปสวยก็คือเรื่องรูปสมบัติ รวยทรัพย์ก็เรื่องความมั่งมี ส่วนนัวิชา มารยาท ขาคีตติ ก็อาจรวมเป็นคานคุณสมบัติ

ไฉนกล่าวถึง เรื่องกตินิยมคานรูปสมบัติและคุณสมบัตินี้แล้ว ลำคัมต่อไปจะได้พิจารณาถึงคาน ทรัพย์สมบัติบ้าง เพื่อให้ทราบองค์ประกอบ "ความงามของสตรี" ตามลักษณะข้างคาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า เรื่องทรัพย์สมบัตินั้น ไม่อยู่ในเกณฑ์สำคัญสำหรับการพิจารณาสตรีไทย เพราะหลักฐานในวรรณคดีก็คาน หมายความว่าก็ ไม่มีข้อความที่แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับการประณาม หรือถูกตำหนิติเตียนเมื่อไม่มีทรัพย์สิน มักจะนำเกณฑ์เรื่องรูปสมบัติมาอุปมาเพียบเคียงว่าเป็นทรัพย์ ของสตรี โดยมีภาษิตกล่าวไว้ว่า

สตรีคือรูปไค	เป็นทรัพย์
ชายฉลาดความรูสรพ	ทรัพย์ไค
พราหมณ์ทรงเวทย์ยานั	วาทรัพย์ พราหมณ์
ภิกษุเกิดลาภไซร	เพอฐ เทศน์ธรรม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร : โคลงโลกนิติ

ในสุภาษิตสอนสตรีก็กล่าวถึงเรื่องทรัพย์สมบัติว่า ไม่มีความสำคัญเท่าคุณสมบัติ คือ

.....	
ถากนคิมไคชำระบ้ายับ	ถึงซักสนจนทรัพย์ไม่เสราพอง
กุงมีผู้ช่วยประกับประคอง	เปรียบเหมือนทองธรรมคาราคามี
ถาแผนทัวชั่วชำระบ้ายแล้ว	จะปักแผ้วถางฝันไคคนที
เหมือนทองแดงแผ้วเป็นราติ	ยากจะมีผู้ประสงคจ้านงใน

นายภุ : สุภาษิตสอนสตรี

นางแก้วกิริยา ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ปรากฏว่าเป็นสตรีที่มีคุณสมบัติ กล่าวคือ แม้ใครจะนำไปชักคอกไว้กับขุนช้าง ก็ได้รับความไว้วางใจจากขุนช้างและนางวันทอง ดังคำกล่าวของนางวันทองเมื่อจะจากขุนช้างว่า

พี่ละไปแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย	สิ่งไรเคยทำเจ้าจำได้
ฝากขุนช้างคอยช่วยปลอบใจ	ชาวปลาหาให้เพียงวันหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

และเมื่อขุนแผนได้นำไปเลี้ยงเป็นภรรยา ก็ไม่ได้คิดถึงความเป็นความจริงของนาง กลับยกย่องเชิดชูและให้เกียรติ คอยดูแลสมบัติของนางแก้วกิริยาที่มีลักษณะเป็นกุลสตรี ประกอบกับการรู้จักประณีตในหน้าที่ของภรรยาที่ดี โดยช่วยเหลือแก้อุปสรรคของขุนแผนเกือบตลอดเวลา นางจึงได้รับยกย่องให้เป็น "ทานผู้หญิง" ของขุนแผน บทบาทของนางแก้วกิริยาที่มีต่อขุนแผนก็เป็นเกร็ดข้อดีให้เห็นว่านางได้รับสิทธิให้เป็น "แม่เจ้าเรือน" โดยไม่ได้คิดถึงฐานะดั้งเดิม และนางก็เคยกล่าวตักเตือนขุนแผนหลายครั้ง เช่น เมื่อครั้งที่จะรบกับพระไวย มีข้อความที่นางแก้วกิริยาพูดกับขุนแผนว่า

นางแก้วตอบไปไต่คุณค่า	อย่ามาพูดใส่หน้าให้มันได้
ห้ามคอยส่งสารคำร้ายใจ	เมื่อไม่ฟังแล้วก็ตามที
มิไปฆ่าฟันกันเสียใบ	อย่ามาพักพอใส่ใหญ่
จะว่าไรใส่ร้ายทั้งตาปี	อย่าเขาชวนชวนจะเจรจา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เกี่ยวกับคตินิยมเรื่องทรัพย์สินสมบัติ เห็นได้ว่าเกดของสังคมไทยไม่ถือเป็นเรื่องสำคัญเลย เพราะสตรีเมื่อสมรสแล้วก็ต้องเป็นไปตามสภาพฐานะของสามี ต้องเป็นผู้เก็บรักษาและใช้จ่ายเงินตามสภาพครอบครัว และฝ่ายสามีก็มีได้ว่าการใดสตรีที่หากินมาเป็นภรรยาแล้วจะเป็นเรื่องเสียหานางวันทองก็ได้รับความไว้วางใจจากขุนช้างให้ดูแลเก็บรักษาเรื่องทรัพย์สินเงินทอง เห็นได้ว่านางมีฐานะความเป็นอยู่ดีกว่าเมื่อครั้งอยู่กับมารดาเสียอีก เมื่อได้พิจารณาจากวรรณคดีอีกหลายเรื่องก็เห็นทัศนคติเรื่องนีตรงกัน กล่าวคือ ไม่มีเรื่องใดจะเน้นความสำคัญในเรื่องทรัพย์สินสมบัติ

คตินิยมทั้งสามประการที่กล่าวมาเป็นลำดับนั้น เพื่อจะชี้ให้เห็นเอกลักษณ์ของสตรีไทย ว่าเกณฑ์ของสังคมเน้นในค่านิยมใดเป็นสำคัญ ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าเน้นในค่านิยมสมบัติเท่านั้น สตรีที่มีรูปสมบัติเป็นเลิศ เช่น นางโมรา นางกากี แม้มีความประพฤติไม่ถูกต้องก็ได้รับการประณาม โดยกล่าววว่า

.....	
ขุนนางสิ้นแสนหมายเสียกายทรง	งามละม่อมกับจอมจุไร เกศ
ชนงเนตรลักขณาทรงนางหงส์	เสียกายรูปกับอารมณ์ไม่สมทรง
ก็อ้อมงกลสิ้นราคินนี้	จะโลมเลี้ยงเคียงคู่ประคองซิด
เหมือนนอสรพิษนาบคัส	ในอนงค์มิได้ตรงต่อสามี
.....	
กิดจะล้างนางเสียให้บรรลัย	ก็อาบใจคว่ำว่าเป็นสตรี
.....	
พิศโฉมนารีคังแสงจันทร์	ประไพพรินึงนางละอออรอน
คังนางเทพอัปสรสาวสวรรค์	แต่ขังใจเสียคว่ำใจเจ้าอาชรรณ
แล้วทวนพันรักราโมอาลัย	

จันทร์โอรบ

เสียกายทรงแสนวิไลแต่ใจพาล	ประมาณเหมือนกับผลอุทุมพร
สูงคางคังแสงจันทร์มาราช	ข้างในกิมิชาติเป็นมือน

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กากีคำกลอน

ตรงกันข้ามกับสตรีที่ชาครูปสมบัติ แต่คุณทวยคุณสมบัติก็มิจะได้รับความนิยม เช่น สุนทรภู่ กล่าวอธิบายไว้น่าสนใจว่า

อนึ่งหญิงทั้งสัตย์เราดัดขาด	ถึงให้น้ำธรรมชาติไม่ปรารถนา
ข้างนอกมวลดสวนข้างในใจสุก	เหมือนปลาร้ารายการจุกจิกจริง

ถึงรูปชั่วตัวคำระยำยาก	รู้จักปากรักหน้าประสาหญิง
ถึงปากแหงแก้งขอไม่ทอดทิ้ง	จะรักยิ่งยอครักให้หนักครั้น
จนแกกกงเงินเค้นไม่รอก	จะสู้ออกแหวทาจนาสัตย์
อันหญิงสิงหญิงคางหญิงอย่างนั้น	ไม่ผูกพันพิทวาสน์โศลกาคคลา

สุนทรภู่ : นิราศพระประธม

ง. คตินิยมเรื่องสามี

ไฉนกล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ฐานะความเป็นอยู่ของสตรีไทยแต่เดิมมานั้น น่าจะมีปัจจัยต่าง ๆ เป็นเกณฑ์กำหนด เพราะจากหลักฐานทั้งทางพฤตินัยและนิคินัย ที่มีมาแต่อดีต แสดงให้เห็นว่าสตรีไทย ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคมเท่าที่ควร ถึงแม้ว่าจะมีคตินิยมยกย่องวีรสตรีในเรื่องรูปร่าง ลักษณะ และคุณสมบัติในฐานะที่เป็น "นางแก้ว" ก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยจะหยิบยกขึ้นมาพิจารณา เพื่อให้เห็นทัศนคติโบราณ คือ คตินิยมในเรื่องการมีสามี เพราะจากคำสอนก็ดี สุภาษิตก็ดี คำพังเพย ตลอดจนแบบแผนปฏิบัติในกฎหมายก็ดี บ่งบอกให้สตรีระลึกไว้เสมอว่าสามีเป็นเสมือนสิ่งเจ็ดหน้า ห้าตา และเป็นเกียรติยศแห่งตน จนมีคำกล่าวเปรียบเทียบไว้มากมาย เช่น

ราชาที่ปรากฏเป็นบัน-	นกรินทร์ เขตแขวง
สามีเป็นศรีสวัสดิ์แสง	ศักดิ์สง่าแก่นารี

กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ : กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

พลูมาจากโอบรู้โอ	เสียดรี
หญิงจากจอมสามี	ครอบเกล้า
เรือนปราศจากบุตร	ครุฑศักดิ์
เมืองจากจอมภพเวา	สิ่งในถางาม
.....	

อุปัโสภาคย	ชุมพร
สัตว์สเทางามยง	ใหญ่วน
บุรุษรอมรุก	งามเพื่อ รุธ
หญิงจกงามลนลวน	เลิศควบสาม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร : โคลงโลกนิติ

นารีแม่ไรสรพ	ภุชณ
ยักเป็นอาภรณ์	พิลาศ
แม่ไรซึ่งภรรคา	งามเหือก
ถึงจะแต่งรัตนมาศ	ไปพร้อมโสภ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ : พระนลคำหลวง

สามีสเป็นระตะนะเลิศ	และจุทมะธิของ
นารีและอาภระระณดอง	มมิ่งสุภรรคา
.....	
แพรวินะหญิงกสิวิธ	ชนะโคไพรสาม
หญิงโสทรจะเรืองปะตะและศรี	ละกัแสนจะยากเย็น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ : มีทนะพาชา

เมื่อสามีสเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศของภรรยา ฝ่ายภรรยาจะต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดี
ต่อสามีสเสมอ คตินิยมในเรื่องนี้มีปรากฏในวรรณคดีหลายเรื่อง ที่เห็นเด่นชัดคือบทกวีของสาวตรี
และทนต์ดี แต่บทกวีทั้งสองของนางนั้นเป็นคตินิยมคติมาจากอินเดีย ในคำพูดของสาวตรีที่พูด
กับพระยมเมื่อพระยมให้นำชีวิตสัตว์วานสามีสของนางไป สาวตรีติดตามเพื่อร้องขอชีวิตสามีสของ
นางคืน พระยมบอกให้นางกลับ เพราะเกรงว่านางจะเหนื่อย นางก็ไม่ยอมกลับ โดยกล่าวว่า

กระหม่อมฉันอยู่ใกล้องค์พระภรรคา จะเห็นคเห็นอัยเมื่อยลำหามิได้
พระภรรคาตกอยู่สภาพใด หม่อมฉันขออยู่ในสภาพนั้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ : สารีตรี

นางหมยันต์ในวังพระนลคำหลวง มีสภาพเหมือนทรัพย์สินของสามี ซึ่งสามีอาจนำมามอง
เป็นเค็มพันในการพันได้ แสดงให้เห็นว่าภรรยาอยู่ในอำนาจของสามี แม้จะเป็นเรื่องของ
สันสกฤต แต่กนิษนั้นเขามามีอิทธิพลในชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีไทยในอดีต ดังมีปรากฏใน
กฎหมายก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า สตรีอาจถูกขายได้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เห็นว่าไม่ยุติธรรมได้ประกาศยกเลิกกฎหมายฉบับนั้นในรัชสมัยของพระองค์ ดังจะได้อธิบายต่อไป

ขอความและคำกล่าวที่โดยกษัตริย์ แสดงให้เห็นว่า สังคมยอมรับสตรีที่มีสามี อย่างไร
ก็แต่สตรีจะไปปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ในฐานะที่เป็นภรรยา แต่ก็ไม่ได้มีความไว้วางใจ
จากสามี โดยมีภานิตและคำพังเพยตักเตือนอบรมสั่งสอนผู้เป็นสามีไว้หลายประการ เป็นต้นว่า
"มายาหญิงรอยเลมเกวียน", "สามวันจากนารี เป็นอื่น" "ชายชาวเปลือกหญิงชาวสาร"
 ฯลฯ ซึ่งลงสรุปว่าไม่ควรไว้วางใจภรรยา ตลอดจนไม่ควรให้สิทธิในการเป็นหัวหน้าครอบครัว
นั่นเอง มีคำกล่าวหลายตอนที่เป็นหลักฐานสนับสนุนความคิดในเรื่องนี้ เช่น

ข้างสารหกศอกไซ้	เสียงา
งูเห่ากลายเป็นปลา	อย่าตอง
ชาวเกาเกิดเกา	คนบู ก็ดี
เมียรักอยู่รวมทอง	อย่าไว้วางใจ
หราชพฤตเกิดยากน้อย	เสียกิจ
เมืองหัวน้ำจามิตร	แกลนแกลว
ชายใจมักให้สิทธิ์	แกลม เวื่อนนา
สามประการนี้แกลว	คลาคุณสรเสรี
.....	

ลูกเมียเหมือนผ้าไอ้ อัถรา
ขาดึงขว่แล้วหา ใหม่ได้

.....

.....

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทชาทิศ : โคลงโลกนิติ

นอกจากนี้ยังมีข้อคำหนังสือที่เป็นพยาน แม้จะคบเหตุผลใด ๆ ก็ตาม สังคมจะดูหมิ่นดูแคลน การคบกาสมาคมกับผู้ที่ใคร่ไม่ได้รับความเชื่อถือ คงเนื่องจากสตรีที่ตกอยู่ในสภาพนั้นคุ้มครองตนเอง ไม่ได้ เพราะเหตุที่สร้างคตินิยมในบรรดาต้องพึ่งพาสามีมาแต่คนนั่นเอง ภรรยาจะหมดที่พึ่งหาก สามีทอดทิ้งหรือสามีถึงแก่กรรม โดยเฉพาะในกรณีที่สามีทอดทิ้งนั้น ภรรยาจะได้รับการคำพิพากษา เพราะถือว่าตัวสตรีเองต้องขาดคุณสมบัติ หรือมีความประพฤติเสียหายเป็นที่น่ารังเกียจของสามี อันเป็นเหตุให้ต้องทอดทิ้งกัน มีข้อความที่กล่าวถึงภรรยาเมื่อถูกสามีทอดทิ้งไว้ว่า เสื่อมเสียเกียรติยศ และเป็นที่ครหานินทา เช่น

เฉาหญิงที่ขายหน้า	แม่เป็นเมียก็หมอง โฉม
เสื่อมสุขแต่ทุกข์ โท	มันสเตร่ากำสรวลศัลย์
ชุมชนจะชวนฉิน	ประมาทหมิ่นทุกสิ่งอัน
ยากนักจักผอนมัน	บรรเทาที่สตรีตรอม
.....	
ไรรวงนราศรรสวา	มีภรรยาคางเหิน
เป็นเมียถาวรายวันคำเนิน	คำเนินความอันพามยิน
เฉาเช่นชโลทกนที	บมมีกระแสนินธุ
นกรอนไรนฤบดินทร	ทรเสื่อมสภาพ

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ : กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

.....

หญิงสงกามคี

เป็นพี่เลี้ยงชายยอ

.....

ผัวหนาย

หยอกเฝ้าเสียตน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร : โคลงโลกนิติ

.....

เป็นผู้หญิงเฝ้าหมายทไว้ว

.....

ชายมักยั่วทำเลียบเทียบขมเหง

.

.

เพลงยาวเจ้าอิริฎฐาณ

สังคมตั้งเกณฑ์กำหนดให้สตรีต้องมีสามัคมครอง ส่วนภรรยาที่ถูกสามีทอดทิ้งนั้นกลับถือว่า
เป็นความบกพร่องของภรรยา ทำให้ความผิดของสามีไม่ สตรีที่เป็นหมายจึงต้องอดทนยอมรับ
ชะตากรรม แก่สตรีที่ได้รับการอบรมสั่งสอนให้พึ่งพาอาศัยสามีมาแต่คน เมื่อถูกสามีทอดทิ้งจึงยอม
ช่วยตัวเองไม่ได้ ก็จำเป็นต้องหาสามีคนใหม่มาเป็นคู่ครอง ซึ่งก็หาผู้ชายดี ๆ ไต่ยาก เพราะ
มีเกณฑ์ของสังคมว่า

อันสตรีนี้จะเลือกคู่บุรุษ

ก็ยากสุดแสนเข็ญไม่เป็นผล

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ฉะนั้นเมื่อเป็นฝ่ายเลือกผู้ชายมาเป็นสามีไม่ได้ ก็จำเป็นต้องรับชายที่ตนเลือกคนนั้นให้เป็น
สามี หรือมิฉะนั้นก็ตามแต่บิดามารดาจะเห็นชอบทำนอง "คลุมถุงชน" ซึ่งอาจจะต้องเลิกร้างกันไปอีก
แต่แทนที่จะสงสารหรือเห็นใจสตรีที่ต้องยอมรับพฤติกรรมเช่นนั้น กลับประณามในทำนองที่ว่า
"หญิงสามชั่ว (หญิงสามชั่ว) คบหาสมาคมไม่ได้" แต่บทบัญญัติใน "พระไอยการลักษณะฉว่เมีย"
ซึ่งเป็นกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาตรา 20 กลับกล่าวถึงกรณีหญิงเป็นฝ่ายทิ้งสามีไปอยู่ผู้อื่น และ
ได้สามีใหม่จนบุตรสามคนขึ้นไป จะเอาโทษแก่ชายหญิงนั้นไม่ได้ ให้หญิงกินขันหมาก, สีนสอ,
สินได้ ตลอดจนทรัพย์สินที่เก็บไปจากเรือนสามีเก่าให้หมด ตัวเองจึงเป็นสิทธิ์แก่สามีใหม่¹

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 216.

ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากฎหมายยังให้ความสำคัญกับกรรมแก่สตรีอยู่มาก

อย่างไรก็ตามยังมีกล่าว เพื่อเตือนสติให้สตรีนิยมนมชอบและเคารพยกย่องให้กษัตริย์ในสาม
ของตนเท่านั้น โดยมีถ้อยคำนี้ว่าสามจะเป็นภานเช่นไร โดยกล่าวว่า

เป็นสตรีผู้ศักดิ์แต่เพียงตัว	จะชั่วก็แต่เพียงกำลังสาว
ลงจนสองสามจิตไม่ยั้งคาว	จะกลับหลังอย่างสาวสี่เต็มครอง

นายภู่ : สุภาภิตสอนสตรี

เมื่อใดอยู่กันควยกันฉันท์สามีภรรยาแล้ว ภรรยาที่ตกอยู่ในอำนาจของสามีทุกประการ
คงมีบทบัญญัติใน "พระไอยการลักษณะฉวีเมียบ" กล่าวไว้ว่า

"...สามีภริยาอยู่ควยกัน ภริยามีความผิด สามีจะปราบปรามตีโถมหญิง
หญิงจะเอาโทษแก่สามีนี่มิได้ ถ้าภริยาคว่าห้ามชาแก่สามี ให้ภริยงเอาขว
คอกคอกไม้ขอโทษแก่สามีจึงควร"¹

จากกฎหมายฉบับนี้เกี่ยวกับนี้ได้ตั้งกฎเกณฑ์ให้สตรีขืนและข้อสัถย์ต่อสามีของตนโดยจะลง
โทษในสถานหนักสำหรับภรรยาที่คบชู้ แต่ยังลำเอียงในเรื่องให้สิทธิสามีในการหาอนุภรรยาได้โดย
ไม่มีบทกำหนดโทษ

สำหรับโทษของภรรยาที่คบชู้ มีบัญญัติไว้ว่าให้เอาเงวประหน้า ทักคอกกระษาแคง 2 หู
พร้อมทั้งสวมพวงมาลัยคอกกระษา เสร็จแล้วนำตัวออกไปเค้นประจานตามถนน โดยมีนายฉะมอง
คิของนำหน้า การประจานนี้จะทำเป็นเวลา 3 วัน แต่ถาเป็นชู้กับชายหลายคน หญิงนั้นจะต้อง
ถูกจับโกนศีรษะเป็น 4 แฉก แล้วเอาตัวขึ้นหาพางประจานรอบตลาด จากนั้นให้โยยควบลวดหนึ่ง
20 ที่ แล้วสักรูปชายหญิงไว้ที่แก้ม สำหรับหญิงที่ทำชู้ควยชาย 2 คนขึ้นไปในวันเดียว เรียกว่า

¹ ๖
ก. หนา 238.

² ๖
ก. หนา 206 - 207.

"หญิงแพศยา" * มีบทลงโทษให้เอาปูนเขียนหน้าเป็นตาราง พร้อมทั้งให้สวมพวงมาลัยดอกกระเบา เอาขึ้นขาน้ำประจาน ให้จงจำชายชู้ไว้ในคุกโดยให้หญิงเฝ้าขาน้ำของหญิงเป็นเวลา 3 วัน คดีจากนั้นจึงเอาตัวพี่ชายหญิงมาลงโทษไปอีก¹

แม้ว่าสามีจะถึงแก่กรรมแล้ว แต่ศพยังอยู่ในเรือน ก็ห้ามมิให้หญิงคบชู้มานานจน มิฉะนั้น ญาติของผู้ตายมีสิทธิฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายได้ และยังได้รับโทษอีก ก่อ

"...ให้สำนักกระถอกกลวครอบสี่สะพานนั้นลงเพิงตา ให้ตะเวนรอบเรือน ที่ซึ่งตัวผู้ชู้สามารถ แล้วให้ไหมชายชู้เป็นเบี้ย 10 แส่น ให้แก่ญาติพี่น้องเผ่าผู้ตาย"²

บทบัญญัติในกฎหมายกัถ สุนาติและคำพิพากษีกัถ แสดงให้เห็นว่าสตรีจะกองเคราพนมบนอบสามี ประพฤติอยู่ในกรอบของจารีตประเพณีโดยเคร่งครัด ฉะนั้นทัศนคติโบราณเรื่องการมีสามีของสตรีนั้นจะถูกรวมตามหลักเกณฑ์มานับศตวรรษ และอาจเป็นหนทางหนึ่งในการกำหนดสถานภาพของสตรีไทย แม้ในกฎหมายลักษณะครอบครัวฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ** หมวดที่ 3

* ลักษณะหญิง "แพศยา" นอกจากมีกล่าวถึงใน "พระไอยการลักษณะหัวเมีย" แล้ว ยังมีกล่าวถึงในกฎหมายภาคท้ายพิ ซึ่งมิใช่คำว่า "พระธรรมนูญการปกครอง ว่าด้วยกรรวจรระกุลหัวเมียพอแมลูก" อันเป็นหนังสือเก่าไม่ทราบสมัยที่ตราขึ้น มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ในกฎหมายฉบับนี้เรียกว่า "แม่แพศ" และไม่มีบทลงโทษหญิงประเภทนี้ คงขอความว่า

"ชาติเป็นเมียทนนี้นมอกรทักที่สังค บอกรกือเอาถือนม ถือนมถอยแกมมอกคอก ถอดแกม ถอดแวนแลคนกระทำหัวโหม 150 แลผู้ชายทั้งหลายอีกเมียทนนี้นม 300 แล ขำเลนถวนสอง-หัวโหม 150 ถวนสามโหม 72 ถวนสี่โหมโหมแล้วแล หญิงผู้นั้นเป็นแม่แพศเสียแล้ว โทษอันเป็นเมียบอโกลแล้วแล"

¹ ก. หนา 210 - 211.

² ก. หนา 220.

** ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 - 6 ว่าด้วยกรอมกรรว - มรดก ซึ่งใช้บังคับมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2478.

ทว่าความสัมพันธ์แห่งสามภรรยา ก็ยังมีลักษณะที่ไม่ให้ความเสมอภาคกัน เช่นในมาตรา 1453 กล่าวว่

"สามภริยาจำต้องอยู่กินด้วยกันฉันท์สามภริยา สามภริยาต้องช่วยเหลืออุปการะเลี้ยงดูกัน"¹

แต่ในมาตรา 1454 บัญญัติไว้ว่าให้

"สามีเป็นหัวหน้าในครอบครัว เป็นผู้เลือกที่อยู่ และเป็นผู้ดำเนินการในเรื่องช่วยเหลืออุปการะเลี้ยงดู"² เท่านั้น ฝ่ายภรรยาไม่มีสิทธิที่จะกระทำการใด ๆ ได้ตามข้อความนี้ และในมาตรา 1456 บัญญัติไว้ว่า

"ภริยาประกอบวิชาชีพอยู่แล้วก่อนสมรส ภริยาอาจประกอบวิชาชีพนั้นต่อไปได้ โดยไม่ต้องรับความยินยอมจากสามี"³ ซึ่งมีผู้แสดงทัศนะว่า คำ "วิชาชีพ" เป็นการจำกัดเฉพาะอาชีพที่ต้องใช้วิชาความรู้เท่านั้น จึงเห็นควรเพิ่มคำ "อาชีพ" ลงไปด้วย เป็น "วิชาชีพหรืออาชีพ"⁴ และในหมวดที่ 6 ทว่าทบทวนการขาดการสมรส มาตรา 1500 ซึ่งกล่าวถึงคดีฟ้องหย่านั้น ในข้อหนึ่งบัญญัติไว้ว่า

"(1) ภริยามีชู้ สามีฟ้องหย่าได้"⁵ เมื่อได้พิจารณาแล้วจะเห็นว่าเป็นการเปิดช่องทางให้โอกาสแก่สามีในการที่จะมีภริยาใหม่ได้โดยภริยาเดิมไม่มีสิทธิในการฟ้องหย่า

¹ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 - 6 หน้า 6.

² พ.ศ.

³ พ.ศ. หน้า 7.

⁴ สุภัทรา สิงหลกะ ตมคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทย พิมพ์เสนอ อาทณานายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 5 มกราคม 2513 หน้า 2.

⁵ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 - 6 หน้า 14.

อย่างไรก็ดี บทบัญญัติที่ยกมาแสดงนี้ ทางสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาได้มีหนังสือชี้แจงข้อพิจารณาการแก้ไขเกี่ยวกับสิทธิของสตรีบางประการ เช่น เรื่องความยินยอมของสามีในการประกอบวิชาชีพและอาชีพนั้น ทางคณะกรรมการได้บัญญัติเพิ่มเติมให้สิทธิแก่ภริยาในการประกอบ "อาชีพ" ที่เคยประกอบอยู่แล้วก่อนสมรส ให้ประกอบอาชีพนั้นต่อไปได้โดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากสามี แต่ได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่า อาชีพของภริยานั้นต้องไม่เป็นที่เสื่อมเสียต่อเกียรติหรือชื่อเสียงของสามี สำหรับในเรื่อง "เหตุหย่า" นั้น ทางคณะกรรมการได้แก้ไขเพิ่มเติมแล้วว่า "เมื่อสามีให้ความอุปการะเลี้ยงดูหรือยกย่องหญิงอื่นฉันภริยา ในภริยาของหย่าได้" ดังนี้เป็นต้น¹

3. อิทธิพลสำคัญที่มีต่อสภาพชีวิตของสตรีไทย

ก. พุทธศาสนา

"อุกรบพิตร ลูกหญิงนั้นอาจจะประเสริฐกว่าลูกชายก็เป็นได้"²

พระพุทธวจนะบทในทรงตรัสไว้แก่ภักตริยพระองค์หนึ่งในสมัยพุทธกาล โดยที่ทรงเล็งเห็นว่า สตรีเพศนั้นเป็นมารดาของเชื้อชาติที่ควรไ้รับยกย่องเทิดทูนเกียรติให้สูงส่งทัดเทียมกับบุรุษเพศ ควบคู่กันมานี้ พระพุทธองค์ถึงกับทรงประทานพุทธาณูชาติให้สตรีอุปสมบทโคเชนเดียวกับบุรุษ ซึ่งเรียกว่า "ภิกษุณี" ผลปรากฏว่ามีภิกษุณีจำนวนมากที่ไ้บรรจุเป็นพระอรหันต์ เช่น นางมหาปชาบดีโคตมี นางเขมา นางอุบลวรรณาเถรี นางธัมมทินนา และ นางปฐาจารา เป็นต้น ขอดรรดกถาทางศาสนาพุทธที่กล่าวถึงสตรีมีหลายคน ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้ว เห็นว่าไ้ให้ความสำคัญและยกย่องเชิดชูภักตริย เช่น มีเกณฑ์กำหนดสตรีไว้ 10 ประเภท³ ได้แก่ สตรีมี-

¹ สำเนาหนังสือสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา ที่ สร. 0801/2082 ลงวันที่ ๑ พฤษภาคม 2516, 4 หน้า.

² ราชกุมารี วมฤต เการ "ฐานะของสตรีอินเดียในปัจจุบัน" เรื่องอุไร กุศลาลัย แปล จันทร์เกษม 87 : 23, มีนาคม - เมษายน 2512.

³ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 2 หมวดพระวินัยปิฎก เล่ม 2 มหาวิภังคกาค 2 หน้า 203.

มารดาปกครอง, มีบิดาปกครอง, มีบิดามารดาปกครอง, มีพี่น้องชายปกครอง, มีพี่น้องหญิงปกครอง, มีญาติปกครอง, มีโคตรปกครอง, มีธรรมคุณครอง, มีคุณมีน และนิคุณหมายคุณครอง นอกจากนี้ยังแบ่งสตรีผู้เป็นภรรยาไว้อีก 10 ประเภท¹ คือ ภรรยาสินได้, ภรรยาที่อยู่คอยความเต็มใจ, ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ, ภรรยาที่อยู่เพราะผ้า, ภรรยาที่สมรส, ภรรยาที่ถูกปลงเทริศ, ภรรยาที่เป็นทั้งกนิชเป็นทั้งภรรยา, ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา, ภรรยาเชลย และภรรยาชั่วคราว

ข้อธรรมะจากพุทธศาสนาอีกประการหนึ่ง คือ "โอวาท" ที่ควรหยิบยกมากล่าว ได้แก่ คำสอนคู่สามีภรรยาว่าพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร จึงจะสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น และเป็นสุข คำสอนสามีนับกล่าวว่า สามีพึงบำรุงภรรยาด้วยสถานห้า² คือ

1. คอยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
2. คอยไม่ดูหมิ่น
3. คอยไม่ประพฤตินอกใจ
4. คอยมอบความเป็นใหญ่ให้
5. คอยให้เครื่องแต่งตัว

ส่วนผู้เป็นภรรยาก็พึงสนองความดีของผู้เป็นสามีด้วยอนุเคราะห์ 5 สถาน³ ดังนี้

1. จัดการงานดี
2. ส่งเคราะห์ทดแทนข้างเคียงของสามี
3. ไม่ประพฤตินอกใจสามี
4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้
5. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

¹ ๒. หน้า 204 - 206.

² พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่ม 16 หมวดพระสุตตันตปิฎก เล่ม 3 ทีฆนิกาย ปาฏิการก
หน้า 247.

³ ๒.

อย่างไรก็ดี ถ้าพิจารณาคติทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสตรีแล้ว ปรากฏว่าให้ความสำคัญแก่สามีมากกว่า ทั้งยกย่องเทิดทูนสามีว่าเป็นเสมือนสิ่งช่วยเชิดหน้าชูตาให้แก่บรรบารักรักยิ่ง เช่น มีข้อความเปรียบเทียบในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร ในคำกล่าวของนางมัทรี ว่า

"...มีตัวเหมือนหนึ่งจักรแก้วอันกันเกศ งามทงงามเนตรทุกเวลา..."¹

และยังมีกาถา² ในเชิงอุมาอีกว่า

ชโช รดสสุ ปณฺฑานํ ชุโณ ปณฺฑานมกฺกิโน ราชา รฏฺฐสสุ ปณฺฑานํ
ภคตา ปณฺฑานมิตถิยา

โดยมีเนื้อความเป็นโคลงสี่สุภาพว่า

ราชรถปรากฏคย	ชิงชัย
คว้นประจักษ์แก่ไฟ	เพียงแท้
ราชาอิสสระใน	สมบัติ
ชายยอมเฉลิมเลิศแล	ปิ่นแก้ว เกนหญิง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร : โคลงโลกนิติ

เนื่องจากศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาแต่แรก คำสอนและหลักธรรมต่าง ๆ จึงเป็นส่วนสำคัญในการหล่อหลอมจิตใจ และเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติของชนในชาติตลอดมา แต่พุทธศาสนิกชนที่กำเนิดมาจากอินเดีย ฉะนั้นลักษณะสังคม ความเป็นอยู่ ตลอดจนขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี และวัฒนธรรม ของชนชาติอินเดียย่อมจะคลุกเคล้าปะปนมากับพุทธศาสนาด้วย และกลายกลายเป็นสิ่งจำเป็นโดยยึดถือเป็นปทัสถาน* (norm) เรื่อยมาทุกยุคสมัย จนแยกไม่ออก

¹ มหาเวสสันดรชาดก ทศพรกัณฑ์ หน้า 55.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร โคลงโลกนิติ หน้า 24.

* หมายถึง ระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบพฤติกรรม หรือคตินิยมที่สังคมกำหนดไว้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับบุคคลหรือสมาชิกในสังคมนั้น ยึดถือปฏิบัติในสถานการณ์ต่าง ๆ.

จะเห็นได้ว่าเรายังมีความเชื่อบางประการอยู่ เป็นอันว่า ถ้าชายบวชเมื่อเป็นโสด พ่อแม่จะได้บุญกุศลมากกว่าบวชเมื่อสมรสแล้ว เพราะมีทัศนคติว่า ภรรยาจะเป็นผู้มาแบ่งบุญไปเสียบ้าง หรือกรณีที่สามีภรรยาไม่มีความยินดีในคุณสมรสของตน กลับไปคบชู้ก๊อแงนรมาเป็นเครื่องเกื้อหนุนสติให้เกรงกลัว เป็นอันว่า เรื่องนรกทณจิว จนเป็นที่ประหลาดทั่วไปว่า

"...ถ้าผู้ชายไปมีลูกเมียคนอื่นตายไปจะต้องตกนรกภูมิ โลหสัณห์ พิโรธ กับหญิงกณนัทธัญ ครั้นชายเป็นชู้กณนัทธัญ โทษกรรมในนรกเสร็จสิ้นแล้วจะต้องไปเกิดเป็นหญิง 500 ชาติ ถัดจากนั้นต้องไปเกิดเป็นกระเทยอีก 500 ชาติ แล้วไปเกิดเป็นสัตว์ที่เขาคอนแล้วอีก 500 ชาติ จึงไปเกิดเป็นผู้ชายได้..."¹

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า การเป็นหญิงนั้นมิใช่ถูกตราขอบกว่าชาย เพราะในบทลงโทษของนรกที่ว่าหลังจากชายใช้กรรมในนรกเสร็จสิ้นแล้วยังเกิดเป็นชายไม่ได้ต้องเกิดเป็นหญิงก่อนแล้วจึงเป็นกระเทยและสัตว์ที่เขาคอนแล้ว ตามลำดับ

อย่างไรก็ดี ข้อความที่กล่าวพรรณาลักษณะของ โลหสัณห์ พิโรธ ก็เต็มไปด้วยความน่าหวาดกลัว คือ

"...ผู้กณนัทธัญกบเมียบานกัถ และผู้หญิงอันมีผิวแล้วแต่ทำชู้จากตัวกัถ คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนี้ ๆ มีป่าไม้จิวป่า 1 หลายต้นนัก แลต้นจิวนั้นสูงโตแลโยชน์ แลหนามจิวนั้นเพียรยอบเหล็กแดงเป็นเปลวลุกอยู่ แลหนามจิวนั้นยาวโค 16 นิ้วมือ เป็นเปลวไฟลุกอยู่บนทอนจะรู้ดับสักกามแล...กลางกามผู้หญิงอยู่บนปลายจิว ผู้ชายกบเมียบานกัถผู้ยบมาลเขาก็เอาหอคาบหลาวแหลนน้ำเค็ม เพียรยอบเหล็กแดงแทงกัถผู้รายนั้น จำให้ขึ้นไปหาผู้หญิงของชู้ที่อยู่บนปลายจิว โพน...ครั้นว่าขึ้นไปได้หนามจิวนั้นมากทั่วตนเขาขาดทุกแห่งแล้ว เป็นเปลวไฟไหม้ตนเขา...ครั้นจะใกล้ถึงผู้หญิงนั้นได้ ก็แลเห็นผู้หญิงนั้นกลับลงมาอยู่ภายใต้เขา...ยบมาลหยา 1 แทะขึ้นผู้หญิงให้ขึ้นไปหาผู้ชายผู้เป็นชู้...แล้วเมื่อเขาขึ้นเขาลงหากันอยู่ณนั้นเขามิได้พบกัน...หลายคาบหลายกราล่าปากหนักหนาแล"²

¹ เสฐียรโกเศศ การศึกษาเรื่องประเพณีไทย หน้า 80.

² พระยาสุริยภักดี ไตรภูมิพระร่วง หน้า 29 - 30.

ด้วยอิทธิพลความเชื่อดังกล่าว ทวีในสมัยต่อ ๆ มาจึงมักนิยมกล่าวถึงอยู่เสมอ เช่น

จันทรสีบทองกลีแหลม กังขากเสียมแถมแทรกแตกไสว
ใครทำบุญทานกรั้นบรลย์ ก็ต้องไปเป็นต้นนาชนพอง

สุนทรภู่ : นิราศภูเขาทอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้พิจารณาจากทิศทางพุทธศาสนาแล้ว มีข้อที่แสดงให้เห็นว่ายกย่องให้เกียรติแก่สตรีอยู่บ้าง แม้จะเน้นให้ความสำคัญแก่ชายมากกว่า เช่น ในกรณีที่ว่าสามมีบวชเป็นภิกษุหรือสามเณรก็ดี ถือว่าขาดจากการเป็นสามีภรรยาแล้ว ฝ่ายภรรยาจะมีสิทธิในทรัพย์สินทั้งปวง และสามารถที่จะสวรสกับชายอื่นได้โดยไม่มีความผิดอีกเลย¹

หลักธรรมและข้อความที่ยกมาแสดงนี้ ก็เพื่อจะเป็นข้อพิจารณาว่า กฎทางพุทธศาสนานั้น บัณฑิตในการกำหนดสถานภาพของสตรีไทยควรเพิ่มเติมกัน แด่แง่เรณูที่อยู่ในจิตใจของบรรพบุรุษมานานนับศตวรรษ

ข. คัมภีร์มนุสรมหาสาร *

กล่าวกันว่าเกณฑ์กำหนดต่าง ๆ ของไทยที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของปวงชน และกระบวนการทางสังคมตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีมานั้น ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมหรือขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีก็ตาม เราได้รับอิทธิพลมาจากพระคัมภีร์มนุสรมหาสารของอินเดีย ที่กล่าวเช่นนี้มีหลักฐานอยู่ว่า ชาวอินเดียได้เคยมาตั้งภูมิลำเนาในดินแดนอันเป็นที่ตั้งประเทศไทยนี้เป็นเวลานานกว่า 1800 ปีขึ้นไป² ด้วยระยะเวลาที่ยาวนานนี้ ชาวอินเดียย่อมจะถ่ายทอดวัฒนธรรม

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 224.

* ผู้รจนา คือ พระสมณ ในกฎหมายตราสามดวงเรียกเป็นหลายชื่อ เช่น พระมนัสสารธานี, พระมนัสสารอำมาตย์, พระมนัสสารจารย์ เป็นต้น.

² สังข พิชโนทัย ฐานะของสตรีไทยแต่โบราณกาลถึงปัจจุบันกาล หน้า 3.
(อ้างอิงมาจาก "Indian Colony of Siam" by S.N. Bose pp. 134).

ตามธรรมเนียมและจารีตประเพณีไว้ ข้อความในโองการวิภังค์ของพ่อขุนรามคำแหงก็ยังมีหลายตอน
ที่แสดงให้เห็นเค้าโครงว่า ได้รับอิทธิพลของพระกัมภีร์มัญชรธรรมศาสตร์ เช่น การบำรุงบำเรอแก่
ผู้ประสูติและบุพการี หรือการให้ความคุ้มครองป้องกันผู้แพและผู้ท้อถอยความ เป็นต้น
พระกัมภีร์มัญชรธรรมศาสตร์ภาค 2 โสลกที่ 225 - 228 กล่าวไว้ว่า

บุตรที่ใด พึงให้ความเคารพอย่างสูงคือ คุรุ พด แม่ และพี่ แม่จะรักเฝ้าอย่างใด
ก็ไม่พึงแสดงกิริยาที่ขาดการระ เพราะครั้นเปรียบเสมือนพระพรหม พดเปรียบเสมือน
พระประชาบดี แม่เปรียบเสมือนแม่พระธรณี และพี่เปรียบเสมือนแก้วทองของตัวเอง บุญคุณ
ของพดแม่ทั้งเจ็ดจึงควรมาตั้งแต่เกิดนั้น เกิด 100 ชาติ ก็ใช้หนี้ไม่หมด บุตรที่ดีจึง
พึงบำเรอแก่พดแม่ เฝ้าพดแม่ด้วยความสุข ถูกลดละบุญบารมีทดแทนโดยบริบูรณ์¹

ซึ่งในศิลา วิกของพ่อขุนรามคำแหงนี้ เนื้อความตรงกันว่า

"...เขี้ยวพอกู ภูมำเรอแกพอกู ภูมำเรอแกแมกู ภูไค้ว เนื่อแก้วปลา
กูเอามาแกพอกู ภูไคพวกสมหมากหวาน อันไคกินอรอยกันคี่ ภูเอามาแกพอกู
ภูไปคี่หังวังรางไค ภูเอามาแกพอกู ภูไปทอมาทอเมือง ไครางไควง
ไคบัวไคนาง ไคเง้นไคทอง ภูเอามาเวนแกพอกู พอกูตาย ยังพิง ภูพรวำ
บำเรอแกพอกู คังบำเรอแกพอกู..."²

นอกจากไทยแล้ว พระกัมภีร์มัญชรธรรมศาสตร์ ยังมีอิทธิพลแผ่ขยายไปถึงประเทศต่าง ๆ
ทั้งแถบตะวันออกและแถบตะวันตกบางประเทศ เช่น จีน ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ พม่า เกาะกรีก
ปาเลสไตน์ กรีซ โรม³ เป็นต้น

1
ด. หน้า 5 - 6.

2
ฉา ทองคำวรรณ ด.ด.

3
สังข์ พิชโนทัย ด.ด. หน้า 2 - 3 (อ้างอิงมาจาก Manu Dharma S' astra,
- Sociological and Historical Study by Kewal Motwani pp. 320 - 325).

บทบัญญัติในคำราชประมุขธรรมศาสตร์ที่ไทยรับมานั้น เราได้รับช่วงถ่ายทอดมาจาก
ชนชาติมอญ เนื่องจากมอญนับถือพุทธศาสนา ว่างโคตติคักแปงพระคัมภีร์มุนีธรรมศาสตร์ของอินเดีย
จึงเคิมเป็นพราหมณ์ให้เป็นพุทธเจ้าด้วย ทั้งเลือกสรรมาเฉพาะที่เหมาะสมและจำเป็นในเวลานั้น
หลักฐานการรับช่วงถ่ายทอดมาจากมอญมีปรากฏในกฎหมายตราสามดวงว่า

"ขณฯ สกถิ อธิว่าคำภีร์อันใด โลกให้ เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกย์ ปากฎ
ปรากฏ ธรรม สกถิ อิติ ชื่อว่าคำภีร์พระธรรมสาร มนุสาเรน อธิพระมนิสารฤา
ภาสติ กล่าววาทีใด ในตน มนุสาสาย ค่าย มคธภานา ปรมปรากถิ อธิปรำ-
ปรจารย์ นำสืบกันมา ปกติ จัถ์ ตั้งอยู่ รามฤเตสุ ในรามฤตสุ จ
แห่งรามฤตฤติ อิทานิ ในกาลบัดนี้ บุริเสน อันมุนีเป็น วิวิชัย อามาย
ทุกการให้ จะยังรู้เป็นอันยาก อิท สาเทเส ในสยามประเทศนี้"¹

คัมภีร์มุนีธรรมศาสตร์โดยกองเก็บรหัสตรีเพ่งเป็นอันมาก กล่าวของพระมุนีตอบหนึ่ง
มีว่าสตรี

"เป็นเสมือนหนึ่งพระประธานในครอบครั...ครอบครัวไคที่สตรีหาความสุขมิได้
ครอบครัวนั้นย่อมมีแก่ความพินาศหายนะ และตรึงกันขาม หากครอบครัวไค สตรี
ได้รับความสุขกายสบายใจ ครอบครัวนั้นย่อมถึงพร้อมด้วยความรุ่งเรืองใหญ่ลย..."²

นอกจากนี้ยังเทศน์สตรีไว้สูงยิ่ง กล่าวคือ ห้ามบิดา พี่ชาย น้องชาย สามี
พี่เขย และน้องเขย ล่วงเกินสตรี และยังต้องให้ความเคารพเสมอ ซึ่งการให้ความ
เคารพนี้ กล่าวว่ เทพยคาก็จักยินดี แต่ถาหากล่วงเกินสตรีแล้วจะกระทำพิธีกรรมใด ๆ
ก็ปราศจากผล³

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 8.

² ราชกุมารี อดุลต เการ์ ด.ค. หน้า 21.

³ สังฆ พิชโนทัย ด.ค. หน้า 9.

คัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ได้ชี้แจงแห่งความพินาศของสตรีไว้ 6 ประการ คือ คมน้ำเมา, คบชายไร้ศีลธรรม, ไม่อยู่ร่วมกับสามี, ชอบออกนอกบ้าน, นอนต้นสาย และอยู่กับชายอื่น ซึ่งจะเห็นได้ว่าหลักการของพระคัมภีร์เน้นหนักในหน้าที่ของภรรยาซึ่งจะต้องปรนนิบัติต่อสามีโดยเคร่งครัด กล่าวคือ ภรรยาที่ตองปฏิบัติหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน ดูแลเครื่องอุปโภคบริโภค ไว้บำรุงบำเรอสามีอย่าให้บกพร่องใด และจะประณามในเรื่องการเอาใจออกห่างสามีไปเพื่อแผ่ขยายตน แต่ให้ภรรยาของสามีประจักษ์เฉพาะเจ้า แม้สามีจะมีความประพฤติเลวทรามอย่างไรก็ตาม ผู้เป็นภรรยาจะต้องเคารพเทิดทูนบูชาไวเสมอ ถอดเครื่องเครื่องฟุ้งและไม่เคยหลอกลวงสามี ไม่ว่าจะสิ้นชีวิตไปแล้วหรือยังมีชีวิตอยู่

อนึ่งพระมนุยังประสงค์ให้หญิงหม้ายครองตัวถือเพศพรหมจรรย์ แต่ถาหญิงหม้ายต้องการมีบุตร มีมณฑุติไว้ว่าตองมีกับญาติของสามี และญาติของสามีนั้นตองให้บุตรด้วยความบริสุทธิ์ใจ มีใจศรัทธาภรรยาจริงใจ และเมื่อหญิงหม้ายได้บุตรตามความประสงค์แล้ว ทั้งสองฝ่ายจะตองเคารพนับถือกันประดุจบิดากับสะใภ้¹

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาตามตำราพระมนุแล้ว—จะเห็นว่าสตรีไร้อิสรเสรีภาพ ไม่เป็นตัวของตัวเอง แต่ยังมีข้อที่น่าสังเกตอีกหลายประการตามบทบัญญัติที่แสดงให้เห็นว่าสตรีได้รับสิทธิอยู่บ้าง เช่น ภรรยาจะบอกเลิกกับสามีได้ ในกรณีที่เห็นแน่ชัดว่า สามีเป็นคนวิกลจริต ซึ่โรคหรือโรครุมรุมทางเพศ และในการขอยกกันนี้ ก็สามารถแบ่งทรัพย์สิน ได้ด้วย²

นอกจากหลักเกณฑ์ดังกล่าว ในคัมภีร์ยังแบ่งลักษณะการสมรสออกเป็น 8 ประเภท³ ซึ่งน่าจะนำมาพิจารณาด้วย ได้แก่

1) พรพาหมณ (Brahmana) หมายถึงการสมรสที่บิดามารดาเป็นผู้เลือก
คู่ครองให้แก่ธิดา

¹ ค. หน้า 15 - 16.

² ก.

³ Tambimuttu, Thuraijah, India Love poems pp. 32 - 33.

2) ไท (Daiva) หมายถึงการสมรสที่บิดามารดา ยกย่องให้แก่นักบวชผู้
กระทำพิธีบวช

3) อรห (Arsha) หมายถึงการสมรสซึ่งบิดามารดาของฝ่ายหญิง ได้รับคำ
รับรองจากฝ่ายชายว่าจะเลี้ยงดูอยู่กินกับธิดาของตนอย่างชอบธรรม

4) พรชปตฺย (Prajapatya) คือการสมรสที่บิดามารดา ยกย่องให้แก่วัยซึ่ง
บิดามารดาเห็นชอบ

5) อสุร (Asura) คือการสมรสที่ฝ่ายชายซื้อฝ่ายหญิงมาด้วยทรัพย์สิน

6) กนธรว (Gandharva) คือการสมรสซึ่งเกิดจากความรักของฝ่ายชายและ
ฝ่ายหญิง และตกลงปลงใจแต่งงานกันเองโดยไม่มีพิธีกรรมใด ๆ ทั้งไม่เป็นที่ยินดีแก่บิดามารดา

7) รากษส (Rakshasa) คือการสมรสโดยฝ่ายหญิงยินยอม แต่ด้วยความ
จำเป็น เช่น เป็นม่าย หรือถูกลักพาไป

8) ไปสจ (Paisacha) คือการสมรสที่ฝ่ายหญิงยินยอมด้วยประการทั้งปวง
แต่ไม่รู้สึกรู้สีก้าว เช่นในกรณี ถูกวางยา, การล่อลวง, ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการที่ต่ำช้าที่สุด

ในการสมรสทั้ง 8 ลักษณะนั้น มี กนธรว (Gandharva) ก็นับว่าดี

*เป็นลักษณะการสมรสที่คู่กันตามอำเภอใจ ซึ่งฝ่ายชายจะไม่รับรองว่าเป็นภรรยาที่ใด เช่น
ในเรื่อง ศกุนตลา

ปกติคนธรรพ์ (วิทยาส) ไม่มีเพศหญิง ต้องไปหาสมรสกับหญิงประเภทอื่น เช่น
นางอัปสร, นางมกลีผล (นารีผล) ตลอดจนมนุษย์ ถึงปรากฏในวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น สมุท-
โฆษคำฉันท์ คนธรรพ์เกิดต่อสู้กันเพราะแย่งนางมกลีผล, ในเรื่อง กากี คนธรรพ์ก็ต่อสู้กับนางกากี

คนธรรพ์ เป็นจำพวกกึ่งมนุษย์ มีความสามารถพิเศษทางดนตรีและทำสุรา มักประพฤติก
เจ้าชู้ควนิสัยเช่นนี้ จึงมักจะไ้เป็นคู่กับนางอัปสร ซึ่งเกิดเมื่อคราวกวนน้ำอมฤต นางอัปสรมีแต่
ความงาม แต่ประพฤติคานชูสาว เช่นเดียวกับคนธรรพ์

ลักษณะดังกล่าว จึงนิยมนำมาเรียกชายหญิงที่สมรสด้วยความพึงพอใจกันตามลำพังว่า
"คนธรรพ์วิวิธ" การสมรสเช่นนี้แม้ไม่ได้รับยกย่องจากสังคมมากนักก็จริง แต่ก็ยอมรับว่าถูกต้องตาม
ประเพณี.

ประเภทเดียว เท่านั้นที่สตรีมีสิทธิในการเลือกคู่ครองตามความปรารถนาของตน แล้วนั้นก็เป็นผู้ที่ไม่อยู่ในนิยามกัมมัทธัม เพราะถือว่าการสมรสที่ถูกต้องและควรแก่การยกย่องได้แก่ 4 ประเภทแรกเท่านั้น ถ้าพิจารณาในแง่กฎหมายแล้ว จะเห็นว่าคัมภีร์มุนีธรรมศาสตร์ ไม่ให้สิทธิสตรีอย่างใดในกรรมเลข สตรีจะต้องยึดเหนี่ยว บิดา, สามี หรือแม่กับบุตรเป็นทั้งสี่เสมอ ฉะนั้นอาจควบคุมเห็นกรรมมัง ที่อันเดิมมีคตินิยมให้สตรีสมรสเสียเมื่อถึงวัยที่พอจะมีบุตรครอง ทั้งนี้เพื่อที่หญิงจะได้มีผู้คุ้มครองและจะได้ไม่เกิดความคิดที่จะประพฤติออกนอกกลืนนอกทาง นอกจากนี้เมื่อสมรสแล้วก็ปรารถนาจะได้บุตรชาย เพราะมีความเชื่อว่า

"...บุคคลที่ไม่มีบุตรสำหรับทำการพิธีบูชาทักษิณานุประทาน ในเวลาเมื่อตายไปแล้ว จะต้องรับทุกข์ทรมานแสนสาหัส..."¹

ในตำราพระมนูจึงกล่าวถึงคุณลักษณะของสตรีที่จะให้กำเนิดบุตรชายไว้อย่างชัดเจนว่า หญิงนั้นจะต้องสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และเพียบพร้อมด้วยสติปัญญา คือต้องศึกษาพระเวท ผนวชไม่แฉงและตกเกินไป ไม่เจ้าอารมณ์ นิมารยาทก็ทั้งหงส์ มีฟันเล็ก ลักษณะแขนขาดีดูไม่เป็นอัมพฤกษ์ และยังพิจารณาเลยไปถึงครอบครัวของหญิงนั้นควรมีพ่อดีมีพ่อดี² ลักษณะหญิงเช่นนี้กล่าวถึงในเรื่อง "กามนิต" ตอนที่บิณฑกามนิตเลือกภรรยาให้กามนิต เพื่อประสงค์จะได้หลานชาย มีข้อความพรรณนาสตรีผู้นั้นดังนี้

"...มีสะคือเล็กบิดไปทางขวา ฝ่ามือฝ่าเท้ามีลายดอกบัว ลายโกศ และมีไม่เป็นรูปกงจักร เส้นผมจะเอียงตรง เว้นเสียแต่คันทนคอหยิกไปทางขวาเสียสองปอย หญิงมีลักษณะอย่างนี้ ปรารถนาออกว่าจะมีลูกเป็นผู้ชายที่แกว่งกลาสามารถถึงห้าคน"³

¹ เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป กามนิต หน้า 172.

² สังข์ พิชโนทัย ล.ค. หน้า 13.

³ เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป ล.ค. หน้า 173.

ค. คัมภีร์อรรถศาสตร์

นอกจากอินเียจะมีคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ ซึ่งพระมนูเป็นผู้รจนาขึ้นราวต้นพุทธกาล¹ แล้ว ยังมีพระคัมภีร์อรรถศาสตร์ ซึ่งพระมหาพรหมคุเภาฤคฺย เป็นผู้รจนาขึ้นภายหลังคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ ราวสองศตวรรษ² กล่าวไ้ว่า คัมภีร์อรรถศาสตร์นี้ก้าวหน้าพัฒนาากวาคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ เนื่อง จากได้ปรับปรุงแก้ไขและเปลี่ยนแปลงบทบัญญัติที่มีในพระคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เช่น การสมรสจะถือว่าถูกต้องสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อเป็นที่ยินดีแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ นั้นถือว่า ถ้าบิดาเห็นชอบเพียงฝ่ายเดียวก็ถือว่าชอบธรรม

คัมภีร์อรรถศาสตร์ยังให้สิทธิแก่สตรีในการครอบครองทรัพย์สิน ตลอดจนปัจจัยแห่งการ ครอบงำทั้งมวล แม้ในการหย่าร้างก็มีบัญญัติไว้ว่า ถ้าภรรยาไม่พอใจที่จะขอแยกกับสามีได้เมื่อสามี ประพฤติชั่ว หรือไปค้างคืนเป็นเวลานานเกินสมควร และในกรณีทั้งสองฝ่ายเกลียดชังซึ่งกัน และกัน โดยปรารถนาจะหย่าขาดจากกัน บทบัญญัติในคัมภีร์อรรถศาสตร์ก็อนุญาตให้กระทำได้ สำหรับในกรณีที่สามีจากภรรยาไปถิ่นอื่น และฝ่ายภร่ายังไม่มีบุตร ภรรยาจะต้องรอคอยสามี เป็นเวลา 1 - 4 ปี ตามควรแก่ระยะทาง หากพ้นกำหนดเวลานี้ ภรรยาอาจสมรสใหม่ได้โดย ไม่มีความผิด แต่ถาภร่ายามีบุตรและสามีให้เครื่องบริโภคทั้งมวลไว้ ฝ่ายภร่ายก็ต้องคอยสามีเป็น เวลา 4 - 8 ปี หากสามีไปรับราชการในพระเจ้าแผ่นดิน ภรรยาจะต้องรอคอยสามีตลอดชั่ว ชีวิต³ เป็นต้น

แม้คัมภีร์อรรถศาสตร์จะมีบทกำหนดหลายประการที่ให้สิทธิสตรีกว้างขวางกวาคัมภีร์มนุ- ธรรมศาสตร์ก็ตาม แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ายังมีข้อความอีกบางตอนที่สตรีไม่ได้รับสิทธิอันชอบธรรม

¹ สังข์ พิชโนทัย ล.ก. หน้า 7 (อ้างอิงมาจาก A Short History of India, p. 22 by W.H. Moreland and Atul Chandra Chatterjee.)

² ก. หน้า 18 (อ้างอิงมาจาก An cient Indian political Thought and Institutions, p. 184, by B.A. Saletore)

³ ก. หน้า 19 - 22.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ของสตรีอินเดียก่อนหน้าที่จะมีคัมภีร์มนูธรรม-
ศาสตร์ และคัมภีร์อรรถศาสตร์ว่า มีฐานะอย่างไร ซึ่งในสมัยต่อมาฐานะของสตรีได้ตกต่ำไป ทั้งนี้
อาจเนื่องด้วยหลายสาเหตุ แต่สาเหตุหนึ่งที่น่าจะตั้งข้อสังเกตไว้คือ "คัมภีร์ทั้งหลายซึ่งเป็นตัวบท
กฎหมายอันเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของมวลชนนั่นเอง และเมื่อคัมภีร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะ
คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์เข้ามามีอิทธิพลในตัวบทกฎหมายไทย ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ก็ย่อมจะเป็น
หลักฐานเกินข้อที่ว่า สตรีไทยได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ ตลอดจนคัมภีร์อรรถศาสตร์
ควบเป็นแน

อิทธิพลในค่านต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้หยิบยกขึ้นมาพิจารณาเป็นลำดับมาแล้วนี้ ก็เพื่อประสงค์
จะแสดงพื้นฐานเกี่ยวกับการกำหนดสถานะภาพของสตรีไทยตั้งแต่อดีตมาว่า อิทธิพลเหล่านั้นมีบทบาท
ในการกำหนดสถานะภาพสตรีในค่านใดบ้าง ซึ่งจะเป็นแนวทางให้ผู้วิจัยได้ศึกษารายละเอียดจากวรรณ-
กรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 ต่อไป.

สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรม

การศึกษาในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาสถานภาพของสตรีในวรรณกรรมเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์
ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) โดยศึกษาจากวรรณกรรม 8 เรื่อง
ได้แก่

1. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
2. พระอภัยมณี ฉบับของสุนทรภู่
3. บทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
4. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
5. บทละครนอกเรื่องไกรทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
6. กากีกลอนสุภาพ ฉบับของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
7. กฎบอสนนองคำฉันท์ ฉบับพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
8. สุภาษิตสอนสตรี ฉบับของนายภู กวีนสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้แต่งนิทานคำกลอนเรื่อง

นกกะจาย

การพิจารณาสถานภาพของสตรีจากวรรณกรรมทั้ง 8 เรื่องดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะศึกษา
สถานภาพเป็นประการใหญ่ ๆ โดยจะหยิบยกขึ้นมากล่าวรายละเอียดที่ละค่านดังนี้

1. สถานการศึกษาอบรม
2. สถานครอบครัว
3. สถานกฎหมาย
4. สถานสังคม
5. สถานการประกอบอาชีพ

1. สถานภาพของสตรีด้านการศึกษามบรม

ก. โอกาสในการศึกษามบรม

การศึกษามบรมของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่า สตรีไทยยังไม่มีโอกาสศึกษาอย่างแพร่หลาย ผู้ที่มีโอกาสจะได้รับการศึกษามบรมก็เป็น พระเจ้าลูกเธอ, บุตรีข้าราชการซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น เกี่ยวกับระบบการศึกษาของ พระเจ้าลูกเธอ นั้น ทรงสันนิษฐานว่า คงจะมีระเบียบมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยที่ทรงจัดการ ศึกษาตามแบบอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ส่วนสตรีสามัญนั้น เสฐียรโกเศศ กล่าวว่า สตรีจะมีโอกาสเรียนรู้หนังสือนั้นหายาก นอกจากจะเป็นลูกหลานมากคิมอันจะกิน แม้กระนั้นก็ไม่อยากให้ลูกผู้หญิงหนังสือ เพราะกลัวจะ เล่นเพลงยาวแต่งกลอนโต้ตอบกับผู้ชาย...อาจทำให้ใจแตกได้

โอกาสในการที่จะได้รับการศึกษาของสตรีนั้น กล่าวไ้ว่าได้รับไม่ทัดเทียมกัน ระหว่างสตรีชั้นสูงกับสตรีสามัญ เพราะสตรีชั้นสูงตลอดจนลูกหลานมีสกุล ซึ่งมีบิดาเป็นขุนนางหรือ ข้าราชการในราชสำนัก ย่อมจะมีโอกาสได้ศึกษามากกว่า ได้รับความรู้กว้างขวางกว่า แม้เฉพาะ สตรีชาววังด้วยกันเองก็มีฐานะแตกต่างกัน และโอกาสในการศึกษาก็ไม่ทัดเทียมกัน สมเด็จพระ- พระยาดำรงราชานุภาพ³ ทรงอธิบายไว้ว่า ชาววังมี 3 ชั้น คือ

1) ชั้นสูง ได้แก่เจ้านายที่เป็นพระราชธิดา, ธิดาของเจ้านายบางพระองค์, ราชินิกุล และธิดาข้าราชการตลอดจนหม่อมราชวงศ์ ซึ่งเป็นชาววังด้วยกันถวายเป็น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 9.

² เสฐียรโกเศศ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน หน้า 204.

* สตรีชั้นสูง หมายถึงพระเจ้าลูกเธอ, เจ้านายพระองค์หนึ่ง, เจ้าจอม, บุตรีขุนนางข้าราชการ ตลอดจนสตรีที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังทั้งหมด ส่วนสตรีสามัญหมายถึงบุตรธิดาของชาวบ้านทั่วไป.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 42 พระประวัติบุคคลสำคัญ หน้า 509 - 526.

2) ชั้นกลาง ไคแกชิตาของคณบดี ข้าราชการซึ่งไม่ได้ถวายตัวทำราชการ แต่
ผู้ปกครองปรารถนาจะให้ได้รับการศึกษาอบรมแบบชาววัง ฉะนั้นจึงมักส่งธิดาเข้าไปถวายตัวเป็น
“นางข้าหลวง” อยู่กับเจ้านายพระองค์หนึ่งหรือท่านผู้ใหญ่ในพระราชวังตั้งแต่ยังเยาว์วัย

โอกาสในการศึกษาอบรมของสตรีในชั้นกลางนี้ มีน้อยกว่าในระดับสูง เพราะเหตุว่า
ต้องมีหน้าที่คอยปรนนิบัติรับใช้เจ้านายพระองค์หนึ่งคอย อย่างไรก็ตามยังมีโอกาสได้ศึกษาจนสำเร็จ
แม้จะไม่ละเอียดลึกซึ้งเท่าชั้นสูง และเมื่อโตเป็นสาวแล้วอาจลาออกไปแต่งงานได้ตามฐานะสกุล
หรืออาจอยู่รับใช้ไปในวังนั้นจนแก่เฒ่าก็ได้ ข้าราชการที่ถวายธิดาเข้าไปเป็นนางข้าหลวงคนหนึ่ง
หรือสองคนแล้วก็นิยมส่งธิดาของตนเข้าไปอยู่ศึกษาอบรมกับผู้ที่คอย

3) ชั้นต่ำ ไคแก โชลน* กนรับใช้ของชั้นผู้ดีที่อยู่ในวัง สมเด็จพระบรมราชา
ราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงหน้าที่ของโชลนว่า มีหน้าที่ตามกฎหมายกล่าวต้องถูกเกณฑ์ให้มาฝึกเปลี่ยน
เป็นเวรกันเข้าไปรับราชการในพระราชวังทั้งแสร้งสาว (เพื่งเลิกระบบการเกณฑ์เปลี่ยนเป็นจ้าง
ตามใจสมัครเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5) มีหน้าที่สำหรับรักษาประตูวังและรับใช้เป็นกรรมกรในการงาน
ต่าง ๆ แม้จะมีลูกยวได้ไม่หมด

คำอธิบายของสมเด็จพระบรมราชาญานุภาพ ทำให้เห็นได้ว่าโอกาสในการ
ศึกษาอบรมของชาววังชั้นต่ำมีน้อยมาก หรือไม่มีเลย แต่อาจจะได้รับประสบการณ์จากการที่ได้มี
โอกาสรับใช้สอยใกล้ชิดเจ้านาย ได้รับคำสั่งให้ช่วยทำในกิจการต่าง ๆ จะเกิดความรู้ขึ้นได้
ทั้งทางตรงและทางอ้อม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงกล่าววว่า

“...บุตรธิดานี้เรียนที่บ้านภายในครอบครัว หรือถ้าเป็นลูกผู้ดี และเกี่ยวข้องกับสตรี
ภายในพระราชวัง เช่น เจ้านาย หรือเจ้าจอม ก็จะได้มีโอกาสเข้าไปอยู่รับใช้ที่ในวัง
ซึ่งสำหรับบุตรธิดาก็เท่ากับได้เข้ามหาวิทยาลัย...”¹

* หมายถึงลูกหมู่คนหลวงที่เป็นหญิง ส่วนลูกหมู่คนหลวงที่เป็นชาย เรียกว่า ไพรหลวง.

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 33.

๒. วัยศึกษา

ช่วงของวัยในการได้รับการศึกษาอบรมของสตรีไทย อาจพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างสตรีชั้นสูง ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวว่าเป็น "ระบบในวัง" กับสตรีสามัญ คือ "ระบบนอกวัง" ให้เห็นความชัดเจนดังนี้

๑) ระบบในวัง

วัยในการศึกษาอบรมของสตรีชั้นสูง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-
ดำรงราชานุภาพ ทรงแบ่งไว้ว่ามีระบบดังนี้^๑

ก) วัยเด็ก (อายุ 3 - 7 ปี) ทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิง เริ่มต้นเรียนหนังสือไทย โดยมีอาจารย์ผู้หญิงที่ในพระราชวัง เป็นผู้สอน

ข) ก่อนวัยรุ่น (หญิงอายุ 8 - 11 ปี, ชายอายุ 8 - 13 ปี) การศึกษาในช่วงนี้พระองค์ชายและพระองค์หญิงจะเริ่มแยกกันเรียน พระองค์ชายเรียนต่ออาจารย์ชาย พระองค์หญิงเรียนกับอาจารย์หญิง มีเนื้อหาวิชาแตกต่างกัน

ค) วัยรุ่น (อายุ 11 - 15 ปี) การศึกษาในวัยนี้ ทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิงจะแยกกันเรียนโดยเด็กชาย

ง) วัยผู้ใหญ่ (อายุ 15 ปีขึ้นไป) ศึกษาวิชาความรู้ขั้นสูงขึ้นไป จนกระทั่งรับราชการ สามารถอำนวยการต่าง ๆ ในหน้าที่ของชัคคียนารีได้ ซึ่งในระยะเวลาช่วงนี้สามารถจะเป็นอาจารย์ผู้ฝึกสอนอบรมกุลธิดาต่อไปได้อีกด้วย ดังคำอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงฯ ว่า

"เมื่อรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้หม่อมเจ้าและราชินิกุลที่เขามารับราชการฝ่ายในแล้วเรียนอักษรสมัยจนถึงชั้นสูง ท่านเหล่านั้นได้เป็นอาจารย์เมื่อรัชกาลที่ 4 มีวัง"^๒

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 9.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๔๒ พระประวัติบุคคลสำคัญ
หน้า 319.

2) ระบบหอวัง

สตรีสามัญมีโอกาสได้รับการศึกษาตั้งแต่อยู่ในวัยเด็กเช่นเดียวกับสตรีชั้นสูง แต่เป็นการศึกษาภายในครอบครัว โดยผู้ให้การศึกษาอบรมมักจะเป็นมารดาหรือญาติผู้ใหญ่¹ ดังปรากฏในวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 เช่น เสนา เรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวถึงการฝึกอบรมของนางพิมพิลาไล เมื่ออายุได้ 5 ขวบ ซึ่งปรากฏว่าได้ศึกษาอบรมเรื่องการเย็บปักถักร้อยแล้วดังข้อความว่า

เลี้ยงนาก็ไ้หาขบปลาย	รูปกายงามยิ่งพริ้งเพรา
.....	
สอนเย็บเก็บปักหักทองขวาง	ที่ร่นราวครวนางไปเปรียบไ้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การศึกษาของนางพิมพิลาไลเป็นการศึกษาภายในระบบครอบครัว ซึ่งมี บารดา เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ และคงจะได้ศึกษาอบรมเรื่องบางจนกระทั่งอายุประมาณ 15 ปี มีฝีมือในการปักบ้าน การประดิษฐ์แกะสลักกะละกอ ชิ้นปัก ตลอดจนมีความรู้รอบาเขียนหนังสือไ้ ดังผู้วิจัยจะกล่าวโดยละเอียดในลำดับต่อไป

ค. วิชาที่ศึกษาอบรมเปรียบเทียบกับมาตรฐานระหว่างสตรีชั้นสูงกับสตรีสามัญ

เนื้อหาวิชาที่สตรีชั้นสูงและสตรีสามัญได้รับนั้น มีหลายด้านทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน เป็นไปตามวัย, โอกาส ตลอดจนสภาพฐานะ การศึกษาในเรื่องนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเนื้อหาวิชาที่สตรีชั้นสูงได้รับ เปรียบเทียบกับที่สตรีสามัญได้รับ เป็นประเภทไปตามลำดับ ดังนี้ คือ

- 1) วิชาหนังสือ
- 2) กิจการบ้านเรือนรวมถึงการประกอบอาหาร
- 3) การมีมือประดิษฐ์กรรม

¹ เสฐียรโกเศศ น.ค.

- 4) การปฏิบัติตนในโอกาสต่าง ๆ
- 5) กิริยามารยาท
- 6) วิชานาฏศิลป์

การศึกษาค้นคว้าในเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยจะพิจารณาจากวรรณกรรมทั้ง 8 เรื่อง ดังกล่าวไว้ตอนต้น และอาจจะนำวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยเดียวกันมาเป็นเอกสารแวดล้อม ประกอบด้วย ทั้งนี้เพื่อให้การพิจารณาวิชาที่ศึกษาอบรมของสตรีได้รายละเอียดและเห็นชัดยิ่งขึ้น

1) วิชาหนังสือ

ก) สตรีชั้นสูง

การให้การศึกษาอบรมแก่สตรีชั้นสูง ตลอดจนสตรีชาววังทั้งหมด ก็เพื่อประโยชน์ในการรับราชการใช้สอย ฉะนั้นเนื้อหาวิชาที่ให้ศึกษาย่อมมุ่งให้รอบรู้ถึงภารกิจ เหล่านั้น เกี่ยวกับภาระหน้าที่ที่สตรีชั้นสูง หรือสตรีชาววังพึงต้องศึกษาอบรม สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงกล่าวว่ามี 4 ประเภท¹ คือเรียนวิชาหนังสือประเภทหนึ่ง เรียนเป็น พนักงานรับใช้ประเภทหนึ่ง เรียนเป็นนางอย่างงานประเภทหนึ่ง และเรียนเป็นบโหรืหัดผ่อนรำ ประเภทหนึ่ง ในตอนนี้จะกล่าวเฉพาะถึงเรื่องการเรียนวิชาหนังสือ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงอธิบายถึงการเรียนวิชาหนังสือของสตรีชั้นสูงว่า

"...หัดเขียนหนังสือและเรียนอักษร ศาสตร์ถึงขั้นแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน... ถ้าเป็นผู้มีอุปนิสัยชอบเรียนเลข หรือความรู้ เรื่องพงศาวดารก็เริ่มเรียนในตอนนั้น เจ้านายชั้นพระราชธิดาทรงศึกษาประเภทนี้เป็นพื้น จึงมักเป็นพระอาจารย์ฝึกสอน คนชั้นหลัง ๆ ต่อ ๆ กันมา..."²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒.๒. หน้า 511 - 512.

²
ใน

สตรีชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ได้ศึกษาวิชาหนังสือจนสามารถเขียนบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ในทางประวัติศาสตร์ได้ ทั้งนี้ปรากฏเป็นหลักฐาน คือ กรมหลวงนรินทรเทวี* (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ได้เขียนหนังสือบันทึกเหตุการณ์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 เป็นลำดับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3

วรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าสตรีชั้นสูงมีความรู้อ่านออกเขียนได้ เช่น นางสาวรณมาลี ในเรื่องพระอภัยมณี นอกจากจะมีความรู้วิชาหนังสือแล้ว ยังรู้ถึงตำรับพิชัยสงครามอีกด้วย ดังข้อความที่นางสุวรรณมาลีพูดกับสินสมุทรตอนที่ช่วยสินสมุทรบนจวนขุนออกเรือน เป็นเหตุให้สินสมุทรสงสัยในความสามารถของนาง นางสาวรณมาลีจึงบอกว่า

* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวินิจฉัยว่า คือ "เจ้ากู" ซึ่งเป็นพระเจ้านองยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บันทึกเหตุการณ์นั้น มีอยู่ภายหลังว่า "จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี" และเขียนในสมัยรัชกาลที่ 3

ตอบว่าปรากฏว่ามีจดหมายเหตุความทรงจำขึ้น 2 ตอน แต่มีถ้อยคำคลาดเคลื่อนกันหลายแห่ง สมเด็จพระนางเจ้ารำจพรรษาราชานุกาภ จึงได้ทรงวินิจฉัยเรื่องแต่งจดหมายเหตุความทรงจำทั้งสองตอนนั้น แล้วทรงลงความเห็นว่าเป็นสองสำนวนแน่ คือสำนวนแรกเป็นสำนวนพระนิพนธ์ของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งทรงนิพนธ์แต่ตนมาจบเพียงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคต ส่วนอีกสำนวนหนึ่งนั้นแต่งตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 3 เป็นสำนวนของผู้อื่นแต่งคือ ไม่ทราบว่าเป็นใคร ผู้แต่งตั้งใจจะทำตามสำนวนเดิม แต่ทรงจับใจความต่างสำนวนกันทั้งกระบวนการเรียบเรียงเรื่อง และเนื้อหา ซึ่งสำนวนใหม่นี้เรื่องข้างฝ่ายหน้ามาก ไปรู้เรื่องข้างฝ่ายในเท่าสำนวนเดิม (อ้างอิงมาจาก "วินิจฉัยเรื่องแต่งจดหมายเหตุความทรงจำ" โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงพรรษาราชานุกาภ หน้า 67 - 70 ใน จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) .

จึงว่าแม่แต่อยู่กับไอยกา	อ่านตำราข้างที่ปักไคว่น
ควยไปมีพี่น้องเป็นชายชาติ	จะหมายมาช่วยทุกข์เบื้อซุกเขื้อ
จึงเรียนเมื่อเมื่อพระจะจำเป็น	พอพบเห็นเข้าก็ไคแก่ไขกัน

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นอกจากนางสุวรรณมาลีแล้ว สตรีชั้นสูงคนอื่น ๆ ในเรื่องพระอภัยมณี มีความสามารถอ่านเขียนหนังสือได้เป็นอย่างดีทั้งสิ้น จะเห็นได้จากข้อความหลายตอน กล่าวถึงสารที่เขียนไคต่อกัน เช่น สารนางสุวรรณมาลีถึงนางละเวง ดังข้อความว่า

นางละเวงเกรงความจะหมั้นหมาน	แต่อยากทราบทรงอ่านกุศารศรี
ว่าโฉมขององค์สุวรรณมาลี	เจริญราชไมตรีนี้ฤบล
ถึงโฉมขององค์ละเวงวันฟ้าราช	กษัตริย์ชาติเชื้อหญิงในสิงหล
เหมือนจามรีที่รู้จักรักษาสกนซ์	ไม่แปลปนทางภาษา เป็นราศี

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

อีกตอนหนึ่งนางสุลาลีวันเขียนสารปลอมไปหานางเสาวคนธ์อ่าน ดังคำกลอนว่า

จึงยังหุคุจุกเขียนเขียนหนังสือ	ทำดาบมือเหมือนของนิ้วตัวขยัน
แกล้งกลาวกลอนค่อนวาศารพัน	แล้วลี้วันจึงวางข้างเสาวคนธ์

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นางจันทาเทวี ในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองก็สามารถเขียนหนังสือได้ ดังปรากฏในข้อความตอนที่นางเขียนหนังสือให้โหรว่า

เขียนหนังสือลักกำขับสังข์	เราหวังไว้ใจเจ้าหมักหมน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

หลักฐานอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความรู้ด้านวิชาหนังสือของ
สตรีในวัง ก็คือการเขียนเพลงยาวโต้ตอบกัน ดังกวีพรรณนาถึงสตรีที่เฝ้ามาในเรือเพื่อกราบวอนเฝ้า
สวรสลินสมุทรว่า

พวกผู้หญิงฟังเพื่อนก เกื่อนแจ่น จับนิวแก้มแฉ้วน เป็นนวลขาว
ที่บันป่วนครวญกรุ่นฟังร่นราว รางเพลงยาว เยาวะ เย้ยเปรี้ยว เปรี้ยวกัน

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

อีกตอนหนึ่งกล่าวชมสตรีชาววัง เมืองรมจักร ว่ามีความสามารถแต่งเพลงยาวได้ดีว่า
ฝ่ายทาบแทนแสนสนบ เมืองรมจักร ล้วนรู้หลัก เหลือสาว เพลงยาวขบ

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นางเกษรา สตรีชาววังชั้นสูงในเรื่องพระอภัยมณี เป็นสตรีอีกคนหนึ่ง
ที่มีความสามารถในการเขียนกลอน ดังปรากฏในตอนที่เขียนสารตอบศรีสุวรรณ บัณฑิตว่า

ครั้นคำลงทรงกลอนอักษรสนอง เขียนจำสองลงแผ่นกระดานหง
ให้หทัยเฝ้าร้างที่กลางวัง มาห่อหุ้มคอกกรักอักษรา

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

บทละครในเรื่องอิเหนา มีข้อความปรากฏว่า บุษบาอ่านสารของ
อิเหนาซึ่งเขียนไว้อย่าเลี้ยงที่กลีบดอกปะหมัน (กลีบลาเจียก) ว่า

เมื่อนั้น ระเค็มบุษบาเสนาหา
ปลิดกลีบปะหมันมิทันช้า เห็นสารวาก็อ่านทันที

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

เมื่อบุษบาอ่านข้อความแล้วไม่พอใจ จึงฉีกกรีบดอกที่บังหนังสือนั้นทิ้งเสีย ฝ่ายบรรดาเงาเงาที่เลี้ยง
ทั้งคล้ายเห็นดังนั้นก็สงสัย ได้เก็บชิ้นส่วนกลับเข้ามาคิดทบทวนอีกเพื่อไกรจะรู้ความ ดังคำกลอนว่า

จึงเรียน เาบุหงามาคิดต่อ เป็นกลีบแพ้อ่านได้
เห็นความประจักษ์แจ้งไม่แคลงใจ บีไขใครอื่นอย่าสงก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ขอความข้างต้นแสดงให้เห็นประจักษ์ว่า สตรีชั้นสูงตลอดจนสตรี
พนักงานชาววัง มีความรู้ทางหนังสือถึงอ่านออกเขียนได้กัน เป็นส่วนมาก โดยเฉพาะการเขียน
เพลงยาว คงเป็นที่นิยมกันมากในสมัยรัตนโกสินทร์

การที่สตรีชั้นสูงสามารถอ่านเขียนหนังสือ ตลอดจนแต่งกาพย์กลอน
และเพลงยาวได้ เพราะได้รับการศึกษาอบรมมาเป็นอย่างดีตั้งแต่วัยเยาว์ โดยเฉพาะ
การแต่งกาพย์กลอนโคลงฉันท์นั้น สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ปรากฏว่า

"การแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนนิยมกันมาแต่ก่อน ว่าเป็นองค์สำคัญอันหนึ่งของความ
รอบรู้วรรณคดี บรรดาพระราชกุมารี แม้ทรงศึกษาวิชาอื่นตามพระอัยยาศัย แต่ส่วน
วิชาวรรณคดีนั้น ทรงแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนได้แทบทุกพระองค์ นิดกันแต่สามารถยิ่ง
แลหย่อน หรือพระหฤทัยโปรดมากแล่น้อยกว่ากัน แต่มีพระราชกุมารีบางพระองค์ ซึ่ง
ทรงสามารถโดยมีพระอุปนิสัยในทางวรรณคดี ถึงได้รับความยกย่องของคนทั้งหลายว่า
อาจแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนได้ถึงกวีที่เป็นชาย พระราชกุมารีซึ่งทรงพระเกียรติดังนี้
มีน้อยพระองค์ ในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรากฏพระนามสมเด็จพระราชธิดา
ของพระเจ้าบรมโกศ ๒ พระองค์ คือเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรงแต่งบทละครเรื่องอิเหนา
พระองค์หนึ่ง เจ้าฟ้ากุณฑล ซึ่งทรงแต่งบทละครเรื่องกาหลง (อิเหนาใหญ่) พระองค์หนึ่ง
มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมี
พระองค์เจ้ามณฑาพระองค์หนึ่ง กับพระองค์เจ้าอุบลพระองค์หนึ่ง* ไต่ทรงแต่งหนังสือ—

* พระองค์เจ้าหญิงมณฑา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับ
เจ้าจอมมารคานัน ประสูติเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงพระชนมายุจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไต่ทรงเป็นพระอาจารย์สอนอักษรวิธีประทานพระเจ้านุสรณ์ในรัชกาลนั้น
และพระองค์เจ้าหญิงอุบล พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับเจ้าจอม
บารกทอง ประสูติเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ไวหยาบเรื่อง¹ ที่ควรค่าเป็นอย่างยิ่งนั้นคือ "กุบารุคำฉันท์" ซึ่งรวบรวมกันแต่งทั้ง 2 พระองค์
ยังปรากฏอยู่*...ในรัชกาลที่ 3 ก็มีพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าบุตรี** ซึ่งทรงสถาปนาเป็น
กรมหลวงวรเสนาภสุตา..."

หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสามรถในเชิงการประพันธ์การย
กลอนโคลง ฉันท์ของสตรีชั้นสูงนี้ ยังปรากฏมาถึงปัจจุบันหลายสำนวนเช่น "หนังสือนิพนธ์วังหน้า"***

* สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชินี ได้ทรงทูลถึงหนังสือ "กุบารุคำฉันท์" ที่พระองค์
เจ้ามณฑาและพระองค์เจ้าอุบลทรงนิพนธ์ไว้ว่า

"ตามสันนิษฐานของท่านเอง เหมือนจะแต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ด้วยมีเรื่องราวปรากฏว่า ในรัชกาลนั้นโปรดฯ ให้แต่งหนังสือมหาชาติคำหลวง ซึ่งฉบับเก่ามาแต่
กรุงศรีอยุธยา ให้บริบูรณ์ครบทั้ง 13 กัณฑ์ อาจเป็นเหตุชวนให้พระเจ้าอนุวงศ์ทรงแต่ง
สองพระองค์ ซึ่งทรงกวีอักษรวิธีได้เชี่ยวชาญ คงจะทรงแต่งกุบารุคำฉันท์ในรัชกาลนั้นก็ไม่ได้
... กุบารุคำฉันท์นี้ใครอ่านก็เห็นจะยอมหมดยกคนว่าแต่งดีนักหนา ถึงสำนวนผู้ชายก็ยากที่จะแต่งให้
เทียบถึงได้ ควรเป็นตัวอย่างให้เห็นความได้ดั่งข้อหนึ่งว่า การศึกษาของสตรีในประเทศเรา
โดยเฉพาะที่เป็นสมาชิกในราชสกุลไคร้รุ่งเรืองมาแต่โบราณ" (อ้างอิงมาจาก ความรู้อย่าง
เมืองสยาม โดย สว่างวงศ์ กรีกบุตร หน้า 678).

** เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารคำอ้อ
(ท้าวสมศักดิ์) ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับสถาปนาเป็น
กรมหลวงวรเสนาภสุตา.

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ 42 พระประวัติบุคคลสำคัญ
หน้า 324.

*** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์พระบรมราชาธิบายถึงหนังสือ
นี้ว่า ได้ทรงพิจารณาข้อความแล้ว เห็นว่าเป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 1 พระองค์เจ้า-
กัญจนดิศ พระธิดาในกรมพระราชวังบวรวิเศษวังหลวง สิ้นพระชนม์ที่ประสูติกับเจ้าจอมมารคานทอง
ซึ่งเป็นธิดาของสมเด็จพระอภัยราชา เจ้ากรุงกัมพูชา เมื่อ พ.ศ. 2329.

เพลงยาวพระองค์เจ้าหญิงการวดี * เป็นต้น

โดยเฉพาะ "หนังสือนิพนธ์วังหน้า" พระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าหญิงกับพยุหัตถ์ ซึ่งทรงพระนิพนธ์เป็นที่ระลึกถึงกรมพระราชวังบวรมหาดสูรสิงหนาท นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วิจารณ์ไว้ว่า

"...นาชมผู้ที่แต่งหนังสือนี้ อย่างหนึ่งว่าหนังสือก็ไม่รู้ เรียงข้อความก็ไม่เป็น แต่ไควากลอนดี ๆ ออกมาได้เป็นหลายแห่ง ทั้งทำให้ผู้ฟังมีใจรู้สึกสงสารไความากอยู่ในเหตุการณ์ที่ตกต้องแก่ตัวผู้แต่งเอง จึงควรนับว่าสำแดงกลอนและสำแดงเนื้อความคืออยู่ จึงไคว่ตลอดทั้งแต่งหนังสือไม่เป็นเช่นนั้น"

เนื้อความในกลอนตอนหนึ่งซึ่งพระองค์เจ้าหญิงกับพยุหัตถ์ ได้ทรงพรรณนาไว้เป็นที่จับใจมาก เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จขึ้นไปเยี่ยมสมเด็จพระอนุชาธิราชที่วังหน้า ดังนี้

พระปิตุลาปรีชาเฉลียวแหลม	ขยายแยบสั่งให้หอมฉุยหอม
พระโองการร่ำว่านิจาจอม	ถนอมขวัญตรัสโอพระอนุชา
ว่าพลผูกพันทั้ง เมืองพึ่ง	จงข้ามถึงไหนโอบสงสาร
คำรงจิตคิดทางพระอนัตตา	อนาคตน่าสวเสวยรมย์
ครั้นทรงสดับโอวาทประสาทสอน	คอยเผยผอนเคลือบคล้อยอารมณ์สับ
แต่หนักหน่วงหวงหลังยังเกรงกรบ	ประณั้ตถรรพ์ว่าว่าฝ่าละออง
บุญน้อยบิไคร่รองยุคลคั่น	ยิ่งทรงสะอื้นโศกสั่นกันทั้งสอง
จึงทูลฝากพระนิเวศน์ที่เคยครอง	ประสิทธิ์ป้องมอบไว้ไคร่สุล

พระองค์เจ้าหญิงกับพยุหัตถ์ : นิพนธ์วังหน้า

* พระองค์เจ้าหญิงการวดี ทรงเป็นพระธิดาในกรมพระราชวังบวรมหาดสูรสิงหนาท กับเจ้าจอมมารคานอย ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2328 ทรงรับราชการอยู่วังหน้าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.

¹ สว่างวงศ์ กริบุคร ความรู้อะไรเรื่องเมืองสยาม สอ สัจจวาที (นามแฝง) หน้า 270-271;

ส่วนพระองค์เจ้าหญิงคาราวดี ซึ่งเป็นพระธิดาวังหน้าอีกพระองค์หนึ่งนั้น ทรงมีความสามารถในการนิพนธ์เพลงยาว เล่ากันว่าพระองค์เจ้าหญิงคาราวดีได้ทรงคุ้นเคยกับกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ซึ่งขณะนั้นกำกับราชการกรมพระกลาโหม จนถึงกับกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ทรงชอบพระทัย* ได้ทรงนิพนธ์เพลงยาวไปถึง พระองค์เจ้าหญิงคาราวดีก็ทรงโต้ตอบเช่นกัน¹ กลอนเพลงยาวที่พระองค์เจ้าหญิงคาราวดีทรงตอบนั้น แสดงให้เห็นถึงความสามารถเชิงกวี นับว่าทรงได้รับการศึกษาวิชาหนังสือมาเป็นอย่างดี ตอนหนึ่งในเพลงยาวที่ทรงตอบนั้นว่า

อัญชลมประณตพึงพระนุชसान	รับนุสรณ์จากกนิษฐวิจินาน
อุระปานพิพรสุสุทราปราย	ให้เป็นชาบไสยะประสาพขึ้น
ซูลักกันหัตถ์นิมิตวันทถวาย	เสนาะคำแกลวนชั้นออกมรรยาย
ทวังละลายโคกสร้างสำอางเงา	ชอบพระคุณกรุณาปรานีพักตร์
พระเกษนักรกว่าจอบสุเมรุเขา	ประดังทุกซึกเวทนาเนา
คอบันเฑาะขอวิตกแตกอกรณ	ประบานเหมือนเคื่อนฤคฤาพิภย์
ระวางกายหยาบพักตร์ใบควรวนอบ	โปรดเพียงพึงบารมีพรหมรัตนจรจอม
ขอพระเกียรติปกกระหมอบแพพเป็น**	

พระองค์เจ้าหญิงคาราวดี

* ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ ได้กราบทูลขอเจ้าหญิงคาราวดีมาเป็นพระชายา ต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ พระราชทานอุปราชภิเษกกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระมหาอุปราชให้เสด็จไปเนืองพระราชมณเฑียรประทับอยู่วังหน้า ด้วยทรงเห็นว่ากรมพระราชวังบวรมหาดเล็กพลเสพย์ ทรงเป็นพระราชบุตรเขยของกรมพระราชวังบวร มหาสุรสิงหนาท พ้นข้อรังเกียจที่กล่าวกันว่าทรงสาบแช่งไว้แต่ก่อน

¹ สว่างวงศ์ กรีกูตร ล.ก. หน้า 272.

** อ้างอิงมาจาก "เจ้าหญิงวังหน้า" ใน ความรู้อะไรเรื่องเมืองสยาม ของสว่างวงศ์ กรีกูตร หน้า 272 - 273.

ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีปรากฏ
ข้าราชการฝ่ายใน 2 คน มีความสามารถถึงขั้นแต่งกายปกกลอนเป็นเรื่องราวได้ และมีชื่อเสียง
ได้รับยกย่องว่าเป็นกวีหญิง คือ คุณพุ่ม (บุษบาทำเรือจ้าง) และ คุณสุวรรณ ทั้งสองคนได้ถวาย
ตัวทำราชการฝ่ายใน เกี่ยวกับประวัติของคุณพุ่มและคุณสุวรรณ สืบได้จากกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงเลาว่า

คุณพุ่มได้เป็นตำแหน่งพนักงานพระแสง ทอผ้าไปสไบได้ทูลลาออก
กลับไปอยู่บ้านตั้งแต่ยังเป็นสาว คุณพุ่มมีความสามารถในเชิงกลอน เพลงยาว สักวา และ
บทคอกสร้อย เมื่อออกมาอยู่นอกวัง ได้เล่นเพลงยาว, สักวา และคอกสร้อย (นิยมเล่นกันมาก
ในสมัยรัชกาลที่ 3) กับเจ้านายผู้ชายหลายพระองค์ เช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์, กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เป็นต้น
ผลงานการประพันธ์ของคุณพุ่มมีบทเบ็ดเตล็ดมาก ที่เป็นเรื่องราว
ก็มี เช่น เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพลงยาวบวงสรวง
ฉลองสระน้ำที่บางโสมก ฯลฯ

ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คุณพุ่ม
อีกัดมาก จนถึงกับต้องแต่งกลอนขายเลี้ยงชีพ คุณพุ่มกลับมาบิณฑบาตแสดงฝีมือทางสักวาอีก
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและถึงแก่กรรมในรัชกาลนี้

ส่วนคุณสุวรรณได้ถวายตัวทำราชการฝ่ายในโดยอยู่ในสำนักพระเจ้า
ลูกเธอกรมหมื่นอัปสรสุทธาเทพ (พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ผลงาน
ของคุณสุวรรณไปคอยบิณฑบาตเบ็ดเตล็ดเหมือนคุณพุ่ม ที่แต่งเป็นเรื่องราวมีเช่น อุนรุทร้อยเรื่อง
พระมะเหลเถไถ, เพลงยาวกรมหมื่นอัปสรสุทธาเทพประชวร

คุณสุวรรณมีชื่อเสียงมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว และถึงแก่กรรมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับ
คุณพุ่ม

¹ สืบได้จากกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ด.ด. หน้า 552 - 664.

กล่าวได้ว่าทั้งคุณหมื่นและคุณสุวรรณเป็นสตรีในวังที่ได้รับการศึกษา
อบรมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะความรู้อ่านหนังสือ จะเห็นได้ว่ามีความสามารถถึงขั้นแต่ง
กาพย์กลอนเป็นเรื่องราวได้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอดกษัตริย์พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าปิตริขึ้นสูงอีกหลายพระองค์ ที่รอบรู้วิชาหนังสือ
ตลอดจนเชี่ยวชาญในทางวรรณคดีเป็นอย่างดี บางพระองค์ทรงเป็นกวีสามารถนิพนธ์โคลงกลอน
ได้เป็นเยี่ยม เป็นต้นว่า พระองค์เจ้าหญิงสุทธมาลมารศรี * ได้ทรงพระนิพนธ์สุภาสิตเป็นโคลงกั้น
๒ บท ส่งไปร่วลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ** ขณะนั้นมีพระชันษา ๒๗ ปี
สุภาสิตที่ทรงนิพนธ์เป็นโคลงกั้นทั้ง ๒ บทนั้น มีผู้สรรเสริญและยอมรับกันโดยทั่วไปว่า มีความ
สามารถเป็นกวีชั้นยอดเยี่ยมได้จริง โคลงสุภาสิตดังกล่าวมีว่า

คราวเชิดจะเฝ้าแต่	โศกศัลย์
โศกจะกำขุ่นเชิด	หอนไค้
ยิ่งโศกยิ่งจักพลัน	รอนุชีพ
ควรปลดควร เปลื้องให้	โศกคลาย

* พระองค์เจ้าหญิงสุทธมาลมารศรี ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารคาสาลี ประสูติเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๐๔ ทอดาในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระนางเจ้าราชเทวี และไปรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทธมาลมารศรี
พระอัครราชเทวี.

** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำริชวนสมาชิกหอสมุดวชิรญาณให้แต่งสุภาสิต
กันคนละบท สำหรับรวบรวมเข้าเป็น "หนังสือวชิรญาณสุภาสิต" จัดพิมพ์พระราชทานแจกเป็นที่ระลึกใน
งานฉลองหอพระสมุดวชิรญาณในปี พ.ศ. ๒๔๓๒.

ละโลกเร่งทวิ	ลึกเขื่อง หนา
รเช็กเขื่องควาย	วางนาง
ทั้งชั่วปักษ์ที่โน้น	ทางธอ
จึงจักเรศร้างพน	เหตุภัย

พระองค์เจ้าหญิงสุทธมาลมารศรี

อีกตอนหนึ่ง เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์โคลงขึ้นมาด้วยความเสียดพระทัยเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่จะทำให้ไทยตกไปเป็น
เมืองขึ้นของฝรั่งเศส* ว่า

เจ็บนานหนักอก	บริรักษ์ ปวงเขย
กิดไคร่ลาอาญหัก	ปลดเปลื้อง
ความเหี่ยวแห้งสัจ	พลันสร้าง
ศจักษภเบื่อง	หนานันพลันเกษม
เป็นผีสามยอดแล้ว	ยังราย ลานอ
ปวดเจ็บไคร่จักษหาย	เชื่อได้
ไซ้เป็นแสบส่วนกาย	เคียดกลัด กลุ่มเฮ
ไคร่ค่อเป็นจึงผู้	นั่นนั่นเห็นจริง
.....	

* เหตุการณ์เมื่อ ร.ศ. 112 (ปี พ.ศ. 2436) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโศกเศร้าและคร่ำครวญพระทัยจนถึงกับทรงพระประชวร ขณะประทับอยู่ที่เกาะสีชัง ครั้นนั้นพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรี ทรงรวบพยาบาลอยู่ด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงกลอนออกมา เพื่อระบายความเศร้าโศกในพระทัยอยู่เสมอ ได้ทรงเขียนพระราชทานพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรีหลายบท และพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรี ก็ทรงนิพนธ์กราบบังคมทูลตอบหลายบท เช่นกัน

กล้วยเผาเหลืองแกก้า	เกินพระ ลักขณา
แรกก็ออกกรอยจะ	ใครกล้า
นานวันยิ่งเกรจะค้ระ	ก็สิ้นยุค
พนจ่อขอมจิมจ้ำ	แตกสิ้นสุกไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรี ไก่ทรงนิพนธ์โคลงถวายตอบว่า

สรวนธุ์พิชาพาญ	ภักดี
พระราชเทวีทรง	สถัญไ้
สุทธมาลมารศรี	เสนอยศ น้า
ขอกราบทูลทวนไ้	ธีราชเจ้าจอมสยาม
ประชวรนานหนักอกข้า	ทั้งหลาย ยิ่งแล
ทุกทิวาวันมวาย	คิดแก่
สิ่งใดซึ่งจักมลาย	พระโรค เร็วแฉ
สุดยากเท่าใดแม่	บาทม้วยควรแสวง
หนักแรงกายเจ็บเพียง	เท่าใด ก็ดี
ยังบหยอเหตุทัย	สักน้อย
แม้พระจะควนไกล	ชาบาท ปรางษ
อกจะพองหนองยอย	ทั่วหน้าสนมนาง

สมเด็จพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรี

นอกจากสมเด็จพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรี ทรงเป็นกวีที่มีความสามารถและรอบรู้ในทางวรรณคดีแล้ว ยังทรงได้รับการศึกษาวิชาการด้านอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า ในทางโบราณคดีและราชประเพณี ปรากฏว่าในเวลาต่อมาได้รับราชการเป็นราชเลขาธิการฝ่ายใน สอนองพระเทพพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ อีกด้วย

¹ สว่างวงศ์ กรีกบุตร ๒๕๒๕ หน้า ๖๘๖.

ในด้านการทรงนิพนธ์ความเรียงร้อยแก้ว ก็นับได้ว่าสมเด็จพระนางเจ้าสุทธาบดินทร์ มีความสามารถอย่างก็ ดังปรากฏในพระโอวาทประทานสมเด็จพระโอรส* เมื่อคราวจะเสด็จไปทรงศึกษาวิชาการในทวีปยุโรป

กล่าวได้ว่า สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทธาบดินทร์ ทรงมีความเชี่ยวชาญวิชาหนังสือมาก รอบรู้ทั้งในทางวรรณคดี โบราณคดี และยังทรงเป็นกวีที่ลาบารดผสมชยาได้

อีกพระองค์หนึ่งที่ควรกล่าวถึงคือ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี** ตามพระประวัติกล่าวว่า สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ทรงได้รับการศึกษาวิชาหนังสือน้อยมาก เนื่องจากพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในซึ่งมีความชำนาญในวิชาการด้านหนังสือ เกือบเป็นบรมมหาราชสำนักชั้นหลัง ๆ มานั้นสิ้นพระชนม์ไปเสียสิ้น แม้ว่าสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี จะได้มีโอกาสศึกษาวิชาหนังสือบ้างก็ตาม แต่พระองค์ทรงมีพระอุทิศสาคะหมื่นทั้ง, ตามเขียน อยู่เป็นประจำ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตากรุณาให้สอยยืมติดตามเสด็จมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ โค้ดทรงเห็นทรงฟังพระราชกระแสรับสั่ง และการงานในพระราชสำนักมาก จึงทรงมีความสามารถแทบทุกด้าน

* คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิพัชรสุชุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต.

** สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง) ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระบรมราชินีพระองค์แรกที่ได้รับแต่งตั้งให้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ในปี พ.ศ. 2440 ปรากฏว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงสามารถในการวินิจฉัยราชการโดยทั่วไปได้เป็นอย่างดี ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปอยู่นั้น พระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานถึงสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี เป็นประจำ

¹ สว่างวงศ์ กรีกบุตร ล.ค. หน้า 151 - 152.

นอกจากสมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ และสมเด็จพระนางเจ้า
เสาวภาผ่องศรี แล้ว ยังมีอีกพระองค์หนึ่งที่นับถือกันว่าทรงสามารถค้นพบหลักฐานได้ จันได้รับเชิญ
ให้ทรงนิพนธ์โคลง ร้อยร่าย เกียรติ คอนพระรวม เจ้าสวนพิราพ สำหรับจารึกที่วัดพระแก้วในหอ
ที่ 20 ยังมีปรากฏอยู่¹

หัยการศึกษาของสตรีชั้นสูงบางพระองค์และสตรีชาววัง ช่วงรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มากล่าวนี้ เพื่อประสงค์ที่จะให้เห็นว่าการศึกษามารวมของสตรีส่วนมากในระยะดังกล่าว ได้รับการ
ถ่ายทอดมาจากเจ้านายสตรีบ้าง อาลักษณ์บ้าง เสมียนบ้าง ผู้เป็นครูสอนเหล่านี้คงได้รับการ
ศึกษาวิชาหนังสือมาเป็นอย่างดีแล้ว ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นไปจนถึง
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งคำอธิบายของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ตอนหนึ่งในพระนิพนธ์ ความทรงจำ ว่า สตรีที่ไล่เข้าไปอยู่ในวัง จะไ้เรียน อ่าน หัดเขียน
หนังสือไทย และหนังสือขอม จนสำเร็จหลักสูตรแล้วจะไ้รับราชการเป็นเสมียน เช่นใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปะคา ให้อาลักษณ์เป็นผู้สอนที่คำหมักแพ และผู้ที่
เรียนสำเร็จแล้วนั้นนอกจากจะไ้รับราชการเป็นเสมียนแล้ว ยังจะไ้เป็นครูสอนหนังสือเจ้านาย
ที่ยังทรงพระเยาว์อีกด้วย²

ข) สตรีสามัญ

ไ้กล่าวมาแล้วว่า สตรีสามัญนี้มีโอกาสศึกษามารวมวิชาความรู้
งานต่าง ๆ จากสถาบันครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ สตรีจะไ้รับความรู้กว้างขวางเพียงไ้ก็นั้นขึ้นอยู่กับ
กับพื้นฐานความรู้ของบิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่ ตลอดจนสามี ซึ่งมักเป็นขุนนางหรือข้าราชการ
ประจำอยู่ตามหัวเมืองหรือตระเวนตาม ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า ท่านผู้หญิงจัน
(ท้าวเทพสตรี) ภรรยาพระยาปลื้มเกษม ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ น.ค.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 11.

มีความรู้ อ่านเขียนหนังสือได้เป็นอย่างดี โดยพบหลักฐานที่มหาวิทยาลัยลอนดอน ประเทศอังกฤษ*
ว่าประมาณปี พ.ศ. 2328 - 2333 คุณหญิงจันได้เขียนจดหมายถึงชาวอังกฤษชื่อ ฟรานซิส ไลท์
ถึง 3 ฉบับ ข้อความในจดหมายดังกล่าว เป็นข้อยืนยันว่าสตรีสามัญที่มีฐานะสูง ในสมัยรัตนโกสินทร์
มีความรู้วิชาหนังสือแล้ว ส่วนสตรีสามัญโดยทั่วไปนั้นไม่รู้หนังสือ หรือมีความรู้น้อยมาก ดังกล่าว
ของนางเทพทอง เมื่อตอนจะไปกล่าว

เกิดมาแค่น้อยจนพันทัก รู้จักแต่ทำนาทำสวน
ปลูกเผือกปลูกมันนั้นรดพรวน จนจนจะตายหาบาคาความ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

วรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์สะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพของ
สตรีในด้านการศึกษารวมโดยเฉพาะวิชาหนังสือนี้ มีไม่มากนัก เท่าที่พบปรากฏในเสภาเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน, พระอภัยมณี และสุภาพบุรุษสงครี ดังจะยกมาแสดง เป็นลำดับต่อไปนี้

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ปรากฏว่านางวันทองอ่านเขียนหนังสือได้

*ในปี พ.ศ. 2505 ผู้ราชการจังหวัดภูเก็ต (อ้วน สุรกุล) ได้รับโอกาสจากทาง
ราชการให้เดินทางไปประเทศอังกฤษ ได้พบเอกสารจดหมาย 6 ฉบับ เป็นของท่านผู้หญิงจัน 3 ฉบับ
และคนอื่นอีก 3 ฉบับ มีไปถึงผู้รับคนเดียวกัน คือ พระยาราชภักดี (ฟรานซิส ไลท์) เอกสาร
ทั้ง 6 ฉบับนี้ แต่เดิมตกค้างอยู่ที่เมืองปีนัง เนื่องจากครั้งนั้น กับตันฟรานซิส ไลท์ ซึ่งได้มาติดก่อ
ลาขายทางเรือกับเมืองถลาง ทอบาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก ให้เป็นพระยาราชภักดี และให้ปกครองเมืองปีนัง เมื่ออังกฤษยึดเกาะปีนังไว้
ในปกครอง จึงนำเอกสารทั้งหมดไปเก็บรักษาไว้ที่มหาวิทยาลัยลอนดอน

ปัจจุบัน ผู้ราชการจังหวัดภูเก็ต ได้ขออนุญาตถ่ายสำเนาจากศาสตราจารย์ อี. เอช.
สจ๊วต ชิบมอนส์ ผู้เชี่ยวชาญวิชาประวัติศาสตร์ฝ่ายดินแดนเอเชียและแอฟริกา มาเก็บรักษาไว้
ที่ห้องสมุดประชาชน จังหวัดภูเก็ต (อ้างอิงมาจาก วารสารสมุดไทย ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม
2517 หน้า 10) .

มีข้อความตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง จะพานางวันทองหนี นางวันทองยังรู้สึกอาลัยขุนช้างอยู่
จึงเขียนหนังสือบอกเล่าไว้ ดังนี้

คิดพลางนางจึงเขียนหนังสือ เล่าความทาบข้อ เป้าเถวนถี้
เขียนเสร็จพับปิดสนิท เหน็บไว้ที่ฝา เรือนของตัวรัก

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : ขุนช้างขุนแผน

นางวันทองมีความรู้สามารถเขียนหนังสือได้แน่ จะได้รับการศึกษา
มาจากไหน ก็มิได้พรรณนาไว้ แต่เข้าใจว่าคงได้รับการศึกษาจากนางศรีประจันต์เป็นมารดา
โดยนางศรีประจันต์ได้รับถ่ายทอดมาจากพันศรโยธาสามีอีกคนหนึ่ง

บางทองประกริ มารดาพลายแก้ว เป็นสตรีอีกคนหนึ่งที่มีความรู้
อ่านเขียนหนังสือ ตลอดจนรู้ศิลปวิทยาต่าง ๆ ทั้งสามารถเป็นครูสอนได้อีกด้วย มีข้อความ
ที่แสดงให้เห็นความสามารถของนางทองประกริ เมื่อนางวันทองส่งจดหมายมุลูกรายให้ไปอยู่เรือน
หนังสือกับนางทองประกริในความว่า

อุทิศไปให้ถึงเหมือนหนึ่งว่า ให้คุณเข่า เป็นอาจารย์สอนอ่านเขียน

สุนทรภู่ : ขุนช้างขุนแผน

เนื้อหาวิชาการที่นางทองประกริสอนพลายงาม มีหลายแขนง เช่น

อันเรื่องราวกล่าวความพลายงามน้อย คอยเรียวร้อยเรียนรู้ครูทองประกริ
ทั้งขอมไทยไคสน์กีนดี เรียนคัมภีร์พุทธ เพชรพระเวทมนตร์

สุนทรภู่ : ขุนช้างขุนแผน

ในการดูถูกข่มขู่ นางทองประศรีก็มีความสามารถ โดยพิจารณา
จากข้อความ เมื่อคราวจะโกนจุกพลายงามว่า

ทองประศรีจิตใจดูถูกข่มขู่ ได้สืบสามปีแล้วหลานแก้ว
จะโกนจุกสักคืนขึ้นสืบคำ

สุนทรภู่ : ขุนช้างขุนแผน

ข้อความข้างต้นแสดงว่า นางทองประศรีมีความรู้แตกฉานมากทั้งใน
ด้านวิชาหนังสือและการดูถูกข่มขู่ ตลอดจนกวีไสยศาสตร์ต่าง ๆ พลายงามได้รับการศึกษา
ขั้นต้นจากนางทองประศรีนี้เอง สันนิษฐานว่านางทองประศรีได้รับถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งปวง
จากขุนไกรสาปี้ ตำแหน่งของขุนไกรคงเป็นตำแหน่งที่ปฐมนิเทศสูงพอสมควร กล่าวคือเป็น
ตำแหน่งขุนนางประเภทอยู่หัวเมือง ครอบคลุมด้านในยามปกติ มีโอกาสได้เข้าเฝ้าใกล้ชิด
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในยามที่พระมหากษัตริย์ต้องการให้ทำหน้าที่พิเศษก็ต้องทำ เช่นการจับควาย
ป่ามาใช้งานจนตายในราชการคราวนั้น ขุนไกรเป็นผู้มีความรู้มาก โดยเฉพาะทางเวทมนต์ซึ่ง
ทำให้สามารถทางภยากวบ ขุนแผนคงจะได้รับความรู้เบื้องต้นจากตำราของบิดาเช่นกัน และคง
ได้นางทองประศรีบารพ เป็นครูคนแรก ข้อความตอนที่ขุนแผนขอร้องไห้มารดาชวยสอนพลายงาม
เมื่อคราวที่นางทองประศรีพาพลายงามไปหาอยู่ที่คุ้มซัง เป็นหลักฐานว่าขุนแผนทราบว่ามารดาของ
ตนมีความรู้เชี่ยวชาญ ทั้งข้อความว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสุภาพ	กับกราบมารดาน้ำคำไหล
ลูกเห็นแต่แม่คุณคอยอุ้มใจ	ช่วยสอนให้พลายงามเรียนความรู้
อันตำรับตำราสารพัด	ลูกเก็บจดจำไว้ที่ในตู้
ถ้าสิ้นหลงตรงไหนไขออกดู	ทั้งของครูของพ่อคอยถาม
แล้วลูบล้างสั่งความพลายงามบอ	เจ้าจงคอยรำเรียนเขียนกา
รู้สิ่งไรก็ไปสุวิชา	ไปเบื้องหน้าเต็มใหญ่จะให้ดู

สุนทรภู่ : ขุนช้างขุนแผน

นอกจากความรู้ที่อ่านเขียนแล้ว ในทางวรรณคดีและศาสนา
ปรากฏว่าสตรีในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนหลายคนมีความรู้ดี เช่น นางลาวทอง เมื่อคราว
ปักหมัน ก็ปักเป็นเรื่องราวทางตำนานพุทธศาสนาว่า

ปักเป็นเรื่องพระยาบารา ยกพลโยธากองทัพยับ
มาประจัญไททันมหาโพธิ กริ้วโกรธกระโทบข้างที่นั่งได้
พวกพลแปรร่างต่างกันไป บ้างสวมใส่เสนาะ เกราะพราย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางลาวทอง เป็นสตรีสามัญอีกคนหนึ่งที่มีความรู้รอบ เขียนหนังสือได้
ดังปรากฏในการปักหมันครั้งนี้ว่านางจาริกชื่อไว้ด้วย

แล้วจาริกว่าชื่อลาวทอง เรียกสองพี่เลี้ยงเข้ามาหา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

บางวันทองก็อ่าน 3 บาน ล้วนเป็นเรื่องราวในวรรณคดีทั้งนั้น
ได้แก่เรื่องป่าหินพานต์, เรื่องพระดอ และเรื่องคำวี่ นางศรีบาลาก็มีความรู้ทางวรรณคดี
เช่นกัน สืบเกิดได้จากการปักหมันของนางเป็นเรื่องราวตอนอิเหนาเผาเบื่อง แล้วลักนางบุษมา
จนกระทั่งถึงตอนนางบุษมาดกลบหอบ (ลักษณะการปักหมันของนางวันทอง และนางศรีบาลา
ผู้วิจัยจะยกมาแสดงในตอนที่ว่าด้วยเรื่องการผีปอบประชิดสุกรรบ ที่ผู้วิจัยกล่าวถึงในตอนนี้ก็เพื่อ
จะชี้ให้เห็นว่าสตรีสามัญนั้นมีความรู้ในทางวรรณคดีเป็นอย่างดี แลคงว่าต้องอ่านหนังสือได้ หรือ
มีฉันทน์ก็มีผู้อื่นเล่าให้ฟัง)

นางวาลีในเรื่องพระอภัยมณี เป็นสตรีสามัญอีกคนหนึ่งที่มีความรู้
แตกฉานทางหนังสือและคันทรี่ต่าง ๆ ดังปรากฏในข้อความว่า

เป็นเชื้อพราหมณ์ความรู้ของเข้ แด่ก่อนเก่า เฒ่าบุราณนานนัทักหนา
เป็นมรดกตกทอดต่อกันมา นางอุทิศสำเร้นเลาจนเข้าใจ

รู้ถูกฟ้าฟ้าคนสำแดงเหตุ ทั้งไทร เพชรพิศันภีโรย
ครั้นเจนแจ้งแก่งเอา เขาเผาไฟ มีให้ใครพบปะพระคันธี^๑

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

สุภาวดีสอนสตรีมีหลักฐานปรากฏว่าสตรีมีความรู้วิชาหนังสือถึงกับ
เขียนเพลงยาวได้ ดังข้อความว่า

บ้างคอยเล่นเพลงยาว เมื่อคราวชด ฝึกปากจืดทอนต่อช่อนสนธิ์
ที่โบสถ์กลอนยังรอนรน เทียววานคนแต่งให้พอได้การ

นายภู : สุภาวดีสอนสตรี

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสตรีบางกลุ่มที่มีความสามารถทาง
วิชาหนังสือจนถึงกับแต่งเพลงยาวได้

ได้กล่าวมาแล้วแต่ตอนแล้วว่าการ เรียนหนังสือถึงขั้นอ่านออกเขียนได้นั้น
สตรีที่อยู่ในวังจะมีโอกาสมากกว่า ส่วนสตรีชาวบ้านที่จะมีความรู้ถึงขั้นอ่านเขียนได้นั้น คงจะมีอยู่
บ้าง เช่น นางพิม, นางทองประศรี โอกาสที่สตรีสามัญชาวบ้านจะมีโอกาสรู้เรื่องราวจาก
วรรณคดีได้นั้น เสฐียรโกเศศ กล่าวว่า "ได้ยินได้ฟังจากพระเทศน์บ้าง จากการอบรมสั่งสอน
บ้างเท่านั้น ถ้าบังเอิญมีใครอ่านหนังสือออก และมีหนังสืออยู่บ้างก็อาศัยเขา คือคนรู้หนังสืออ่าน
ให้ฟัง เหตุการณ์การอ่านหนังสือของคนสมัยโน้นจึงต้องอ่านดัง ๆ คนอื่นที่อยู่ห่างก็จะได้ฟังบ้าง"^๑
แต่สำหรับบุรุษนั้น ถ้าพิจารณาจากในวรรณกรรม จะเห็นได้ชัดเจนว่า กวีพรรณนารายละเอียดใน
การศึกษาไว้อย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนคติของการศึกษาว่า บุรุษควรได้รับการศึกษามากกว่าสตรี
ทั้งนี้เพื่อฝึกฝนให้เข้ารับราชการ จะได้มีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่เป็นอย่างดี
ไม่บกพร่อง ส่วนสตรีนั้นก็ศึกษาวิชาความรู้ไว้เพื่อจะช่วยเหลือในการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะที่เป็นภรรยา
และแม่ที่ดี เท่านั้น

^๑ เสฐียรโกเศศ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน หน้า ๒๐๓.

ฉะนั้นสตรีโดยทั่วไปจะยังไม่มีโอกาสจะศึกษาเล่าเรียนได้อย่างบุรุษ
ยกเว้นแต่สตรีที่เข้าไปอยู่ในวัง จึงจะได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ประวัติและตำนานของไทยเรา
เรียนขนบธรรมเนียม กิริยามารยาท ฯลฯ

โอกาสที่สตรีในวังได้รับการศึกษามากกว่าสตรีนอกวังนั้น อาจมี
สาเหตุมาจากการแสดงละครใน เพราะท้องไข่มุกหญิงแสดงล้วน "ละครในเป็นละครหลวงเด่น
ไต่แต่ในวัง บทร้องและบทว่าประณีตงดงามเต็มไปด้วยศิลปะ ไข่มุกหญิงแสดงทั้งสิ้น ส่วนละครนอก
เป็นละครที่เล่นตามพื้นบ้าน...และไข่มุกชายเป็นตัวแสดงล้วน ๆ"² ฉะนั้นละครในอาจเป็นสาเหตุ
หนึ่งที่ทำให้สตรีในวังต้องอ่านออกเขียนได้ การเล่นละครในมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา
แล้ว โดยมีข้อความว่า

ฝ่ายพ่อนละครใน	บริรักษ์จักรี
โรบริบศิริมี	กลลับบแสนาย
ล้วนสรรพสกรรจนา	อรอนลอออา
ไครยลบอากวาย	จิตต์เหวละ เมอณัน

พระมหานาควิคิตาทราย : มุณโณวาทคำฉันท์

ถึงสมัยรัชกาลที่ 2 การละครในเจริญยิ่งขึ้น ด้วยทรงมีพระประสงค์
จะ "...ให้ละครผู้หญิงของหลวงเด่นเรื่องอื่น ๆ สตรีผู้ชาย..."³ จึงเป็นเหตุให้สตรีในวัง
มีโอกาสเรียนรู้อ่านหนังสือโดยทางอ้อมมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี ถ้าพิจารณาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรี ตลอดจน
วัฒนธรรมประเพณีที่ปรากฏ เป็นที่น่าสังเกตว่า งานเทศกาลตรุษ สารท ก็คือ เทศน์มหาชาติก็คื ประเพณี

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 33.

² พงศ์อินทร์ สุขขจร ที่ระลึกกรม 5 รอย หน้า 53.

³ กรมศิลปากร บทละครนอกรวม 6 เรื่อง หน้าคำนำ.

เกี่ยวกับชีวิต การเกิด การตาย การสมรส ตลอดจนความเชื่อต่าง ๆ ก็คือ เป็นข้อชวนให้สตรี ไปศึกษาค้นหาค้นคว้า เลหาคาสตร์ มากกว่าการเรียนรู้หนังสือ ซึ่งถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของชาย งานต่าง ๆ อันเป็นภารกิจของสตรีนั้น ไม่เอื้อต่อการเล่าเรียนหนังสือ เป็นต้นว่าต้องช่วยมารคานหาอาหาร ช่วยงานประดิษฐ์กรรมต่าง ๆ ประกอบกับตำแหน่งหน้าที่ในระบบการศึกษาสมัยนั้น ไม่เปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทใด ๆ ทั้งในทางการเมือง และทางสังคมเศรษฐกิจ ฉะนั้นประโยชน์ที่จะได้รับจากการเล่าเรียนหนังสือของสตรีจึงมีน้อยกว่าภาระหน้าที่ในคานเคหศาสตร์ จะเห็นการนิยมในการส่งเสริมให้สตรีชายเรียนคังข้อความว่า

ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ

เจ้าจงออกส่าห์ทำสมา เลมีน

สุนทรภู่ : ขุนช้างขุนแผน

ฉะนั้นในวรรณคดีทุกเล่มในสมัยนี้มักจะพรรณนาคุณสมบัติของสตรีในคานครอบครัว การปรนนิบัติสามี ถือว่าเป็นหน้าที่ของกุลสตรี แม่ศรีเรือน แม่ทั้งสิ้น.

2) กิจการบ้านเรือนรวมทั้งการประกอบอาหาร

การศึกษาอบรมคานกิจการบ้านเรือน รวมทั้งการประกอบอาหารของสตรี ทั้งชั้นสูงและสตรีสามัญ มีลักษณะ เช่นเดียวกัน ด้วยธรรมเนียมนิยมของไทยถือกันว่า สตรีที่มีคุณสมบัติดีนั้นต้องมีลักษณะเป็นแม่บ้านการเรือน (แม่ศรีเรือน) ได้ ในกฎหมายเก่าเรียกว่า "แม่เจ้าเรือน" ซึ่งหมายถึงการบอความเป็นใหญ่ในการดูแลกิจการบ้านเรือนทั้งหมด อันได้แก่ การปกครองดูแลภายในบ้าน, การอบรมเลี้ยงดูบุตร, การเก็บรักษาและใช้จ่ายใช้สอยทรัพย์สิน, การจัดการ, การประกอบอาหารหวานคาว ตลอดจนการเตรียมหาอุปกรณ์สำหรับใช้ในครัวเรือน และสำหรับสมาชิกในครอบครัว อันที่จริงหมายรวมไปถึงการมีมือประดิษฐ์กรรม การปฏิบัติตนในโอกาสต่าง ๆ และกิริยามารยาทด้วย แต่ผู้วิจัยจะแยกกล่าว เป็นหัวข้อในลำดับต่อไป

เรื่องกิจการบ้านเรือนนี้ เป็นเรื่องสำคัญที่สตรีไทยทุกคนพึงต้องรอบรู้ ซึ่งโบราณถือกันมาก มีคำกล่าวในเชิงจำแนกสตรีออกไปหลายประเภทตามความประพฤติ เช่น แม่ผู้หญิง แม่ผู้หยิ่ง แม่กระตังกรั่ว แม่ชนครัวลงล่าง แม่ย่างมาเพาะ แม่เระชอบรั่ว แม่ทุกหัว-

ทางหมอน แขนอนลากพาด ¹ าลา

กิจการบ้านเรือนเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของสตรีที่จะได้รับการฝึกอบรม
กันมาตั้งแต่อยู่ในวัยเยาว์ ดังปรากฏในคำสอนว่า

ระวัจเรือนเหยาและชาวของ	จะบกพร่องอะไรที่ไหนนั้น
เห็นไม่มีแล้วอย่าอ้างว่าข้างนั้น	จงนอนฝันเก็บเส้นให้เต็มลง
นี้สิ่งพึงประจบให้ครบบาท	อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมีกนอยกินนอยกนอยมรรจง	อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
ไปควรซื้อของไปไฟไรซื้อ	ให้เป็นมือเป็นกรรทังลาวหวาน

นายภู่ : สุภาวิธสอนสตรี

ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนแต่งงานเสรีบาธากับจันทน์ไวย นางบุษมา
มารดาสอนเสรีบาธให้รู้จักกิจการบ้านเรือนว่า

การเรือนการเหยาเอาใจใส่
ชาวของสารพันนั้นเก็บไว้
ระวัจระไวดูแลอย่าแซเจื่อน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ควยถือว่ากิจการในครอบครัวทั้งหมดเป็นภารกิจของผู้หญิงที่จะละเลยไม่ได้
เนื่องจากภารกิจนอกบ้านเป็นหน้าที่ของผู้ชาย เป็นต้นว่า งานราชการแผ่นดิน, งานประกอบอาชีพ
บางอย่าง ฝ่ายหญิงต้องอยู่บ้าน กิจการของผู้หญิงก็คืองานบ้านสารพัดอย่าง ดังคำสอนว่า

อยู่สถานบ้านทองนั้นต้องคิด ให้รู้กิจการหญิงทุกสิ่งสา

นายภู่ : สุภาวิธสอนสตรี

¹ศิริ อเนกวัชพล "ชะตากรรมของสตรีไทยสมัยก๊กคินา" บทาฐ 1 : 1 : 53, มีนาคม
2517.

อย่าเก็บจรรยาการสตรีจึงนิยม จะอุดมสินทรัพย์ไม่อันจน
 ถ้าแม้ทำสิ่งใดให้ตลอด อย่าทิ้งทอดทิ้งวไม่ไม่เป็นผล
 เข่นชะบักร้งงานการของคน อย่าชุกชนคบเพื่อนไพล่เชื่อนแซ
 เมื่อเห็นน้อยอนนอนหลับอยู่กับบ้าน อย่าเที่ยวพลาญพุดมดอประจ้อประแจ

นายภู : สุภาภิตสอนสตรี

ขอความข้างตนเห็นได้ชัดว่าสั่งสอนอบรมให้สตรีรู้จักหาทรัพย์สิน และระวัง
 รักษาทรัพย์สินทั้งปวง ให้ใช้จ่ายอย่างประหยัด และห้ามออกนอกบ้านโดยไม่มีการธุระจำเป็น ถอด
 จนไม่ให้เก็บจรรยา กิจการบ้านเรือนทุกประการนั้นให้ฝึกกระทำสม่ำเสมอจนติดเป็นนิสัย โดย
 หวังให้เป็นคนรอบคอบมีระเบียบ ในคำสอนกล่าวกำหนดสตรีที่ไม่เอาเป็นธุระในกิจการบ้านเรือน
 ว่าเป็นหญิงไม่ดี เช่นกล่าวถึงนิสัยของหญิงบางคนว่า

แต่ผู้ชายก็ไปปรารณาเย็บ ชี้เก็ยเก็ยปลักวางไว้วกลางเรือน
 อันการเหยาแล้วไม่เอาเป็นธุระ คิดแต่จะเที่ยวคลมไปคบเพื่อน

นายภู : สุภาภิตสอนสตรี

การทกการใน สติงรังไหม ต้องให้ทักเตือน
 เย็บเสี้ยวรอยปัก ครานนักซักเชื่อน คบค้าหาเพื่อน
 ชอบหนาพาที่

.....
 อย่าเบี่ยงหญิงราย แรงอนหอนอาย เล่นรักชิกหัว
 หากินก็เก็ย เทรียงขายเข้าครัว ละไว้ให้หัว
 กอบกิจบิดง่า

.....

แหวนทองเงินตรา แพร่พรรณนีน้า ย้ายยักชักแซ
ฝันนอนนอนไว้ หอนให้ตัวแล เป็นหญิงแสนแง
ล้ามกพกอม

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตา : กฤษฎาสอนน้องคำฉันท์

เกี่ยวกับการปกครองดูแลคนในครอบครัว ที่สั่งสอนอบรมให้รอบรู้วิชาการ
(ทำเองใหญ่หลักจิตวิทยาในการครองใจคน) โดยปี่คำสอนว่า

รักชนพึงเลี้ยงดู	ให้อยู่สุขสำราญร่มย์
บุรพคุณสม	บุญพรอบภักดาหาร
ใจสอยนหสดี	ฤาหมายหนีในงานการ
จงรักภักดีนาน	หอนเห็นทางค้งวางวาย
.....	
ผูกพันควยไยตรี	จิตปรีทิดาหารมย์
รักค้งชีวาวัน	มรณาศาณายแห่ง

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตา : กฤษฎาสอนน้องคำฉันท์

ในวรรณกรรม ปรากฏว่าสตรีส่วนใหญ่มีความรอบรู้ในเรื่องกิจการบ้านเรือน
เป็นอย่างดี

สตรีชั้นสูงเช่น บุษบา, จันทะทรา, สุวรรณมาลี, ฯลฯ ก็รอบรู้ในกิจการ
บ้านเรือนในชั้นสูงกว่าสตรีสามัญ เรื่องนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่า
เกศบุตึงชั้นสูงเมื่อแรกเข้าไปในวังนั้น เบื้องต้นนอกจากจะฝึกหัดอบรมให้เวียนหนังสือและรู้จัก
สับมาศรวะแล้ว จะฝึกหัดกรรมการเวียนอย่างใดก็กระทำไว้ได้ เมื่อเจริญวัยขึ้นก็ฝึกหัดกรรมการ-
เวียนชั้นสูง ทั้งภาคปฏิบัติและทฤษฎี เช่น ให้ทำเครื่องแกงตัวไก่เอง¹ เป็นต้น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ 42 พระประวัติบุคคลสำคัญ
หน้า 510 - 511.

นอกจากกิจการบ้านเรือนดังกล่าวแล้ว การประกอบอาหารหวานคาวก็ถือเป็นภาระหน้าที่ประการสำคัญในส่วนของการกิจการบ้านเรือนอีกด้วย สตรีชั้นสูงมักมีผู้ช่วยในการนี้มาก ในขณะที่สตรีสามัญอาจต้องทำด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่

สตรีบางคนปรุงอาหารหวานคาวได้รสดี เป็นที่พอใจแก่บุรุษโลก เรียกว่า "เสน่หฺปลายจวัก" ดังเช่นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน ชมฝีพระหัตถ์สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี (เจ้าฟ้าบุญรอด) เปื่อยยังคำทรงพระยศเป็นสมเด็จพระพันวษา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระพันวษามีฝีมือในการปรุงเครื่องเสวยเป็นเลิศในสมัยนั้น ประกอบทั้งมีวิธีการในการประดิษฐ์อย่างประณีตอีกด้วย ดังตัวอย่าง

บทเห่ชมเครื่องคาว

แกงไก่มีสัหมันเนื้อ	นพคุณ พี่เอย
หอมยี่หระรสสุน	เฉียบร้อน
ขายไคยวิโลกกฤต	พิศวาส หวังนา
แรงอยากยอหัตถ์ชน	อกให้หวานแสง
มีสัหมันแกงแก้วทา	หอมยี่หระรสรุนแรง
ขายไคไคกลิ่นแกง	แรงอยากไคไคไผ่พันหา
ยาใหญ่ใส่สารพัด	วางจานจัดหลายเหลือครา
รสดีคาวนำปลา	ฉုပ်ล้ำย่ายวนใจ
คัม เหล็กดวกหลอนต้ม	เจื่อน้ำสับโรยพริกไทย
โอชาจะหาไหน	ใบมีเคียบ เปรียบเหมือนนาง
หมูแนบแหลบเลิศรส	พร้อมพริกสไบทองกลาง
พิศขอเห็นรางขวาง	หางทอดหวานป่วนใจไทย
กอยกุงปรุงประพัน	วางถึงลิ้นคัมแคโคย
รสพิพม์หีบมาโปรย	ฤาจะ เปรียบ เคียบทันขวัญ
.....	

ข้าวทุ่งปรุงอย่างเทศ
ใครทุ่งปรุงไผ่เป็น
เห็ดอรุณป่าทมิ
รอยแจ้งแห่งความขำ

บทเห่ขับเครื่องหวาน

สังขยาหน้าไข่มุน
แกมกับข้าวเหนียวสี
เป็นแน้นว่าที่
แดงว่าโศกเสน่ห่อ

สังขยาหน้าทั้งไข
เป็นนัยใบเค็ดอบแดง
ข้าหริ่มล้นหวานล้ำ
วิตกอกแห่งเครือ
ลำเจียกช่อขนม
ไกลกลิ่นคั่นแคโดย

.....
ทองหยิบพิพม์เทียมศักดิ์
หลงหยิบว่ายาคน

.....
ฝอยทองเป็นของใบ
กิดความยามเยวมาลัย

รสพิไศมิได้ลูกเอ็น
เรือนเชิงนิกรประคิณร่ำ
แกงคั่วสัใจระกำ
ข้าทรวงเกรวเจ้ากรากกรอม

เคยมี
โศกยอม
สปรแม่ บานแม่
เพียบแอดกอร

ข้าวเหนียวใส่สีโศกแดง
แจ้งว่าเจ้าเสวราโศกเหลือ
แทรกใส่น้ำกระทิเจือ
ได้เสพหริ่มพิบเสนโรย
นิกโฉมฉมทองช่วยไซย
โหยให้หาบุหงางาม

.....
สาบหยิบชัคนาเชยชม
กมหน้าเมินเขินช่วยใจ

.....
เพี้ยนเส้นไหมไขของหวาน
เย็บซุนใช้ไหมทองจีน

บทเห่ชมผลไม้

ผลชึกแซ่บโอ้
หอมชื่นกลิ่นหวานใน
รื่นร้นรสรมย์โค
หวานเลิศเหลืออรุ

ผลชึกแซ่บอบ
รสไทนใบเปรี้ยวปาน
ตาลเฉาะเหมาะใจจริง
คิดความยามพิสมัย

.....
พลับจีนจักควยปึก
คิดโอบอุ้มอันนิ่มชวน
นอยหนานำเมล็ดคอก
มือใครไทนจักทัน

เอบใจ
อกชู
ถากูจ นี่แม่
แต่น้องนางพาด

หอมกระหลบลำเหลือหวาน
หวานเหลือแล้วแก้วกลอยใจ
รสเย็นยิ่งเย็นใจ
หมายเพื่อนจริงยิ่งอยากเห็น

.....
ทำประณีตน้ำตาลหวาน
ผลยิ่งพลับยับยัพรพรรณ
ปล่อนเปลือกปอกเป็นอัศจรรย์
เทียมเทียมที่มีน้องนาง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : บทเห่ชมเครื่องกาวหวาน

บทเห่ชมการเจียนหมากพลู, จักบุหรี และน้ำอบปรุง (เห่ถวายแด่กับนักขัตฤกษ์)

หวานเห็นหีบหมากเจ้า
พลจับทยอยอดเนียน
กลักลองกระวานเขียน
บุหรีใส่กลองเจียว

หมากเจียนเจ้างามปลอด
กระวานอีกกานพลู

จัดเจียน มาแม่
น้ำเคี้ยว
มียี่ ปั่นเฮย
ลอบให้เหลือหาญ

พลทยอยก่นาเอ็นดู
บุหรีให้ใจเหลือหาญ

เช็กหน้าขุนน้ำอ้น
บึงอรชอนไสหาน

หอมกระหลบคอกดวงมาลัย
ส่งนาให้ไบเว่นวัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : เสด็จฯ เข้ากับนักขัตฤกษ์

ทรงเรียบเรียงการประกอบเครื่องกินของไทยนั้นมีลักษณะ เหนือเครื่องความ
พิถีพิถันประณีตบรรจง ถ้าจะจำแนกประเภทของเครื่องกิน อาจจำแนกได้เป็น 4 ประเภท คือ

1 ของขาว โคแกตบ แกง มะแงง ผัก ฯลฯ ซึ่งรับประทาน
กับข้าว ในจำนวนเครื่องคาวนี้ก็มีเครื่องเคียงด้วย เช่น ถ้าแกงส้มจะต้องมีจำพวกปลาเค็มเป็น
เครื่องเคียง ถ้าปลาแห้งผัดก็มักนิยมนำแตงโมเป็นเครื่องเคียง เป็นต้น

2 ของหวาน มักจะมีผลไม้อย่างเป็นเครื่องประกอบ เช่น ข้าวเม่า,
กระยาสารท มักนิยมนำรับประทานกับกล้วย เป็นต้น ตอนนางพินทำขนมไปทูลถวายแด่พระ บิด
ถึงการทำขนมว่า

บางก็ทำวนชา* ลาค ข้าวเหนียวหน้าทูปไว้อีกวน
หน้าเคียงเรียงเมล็ดขาวเมากวน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

3 เครื่องดื่ม มักนิยมทำจากน้ำตาลไป เป็นต้นว่าน้ำมะนาว, น้ำสับ
น้ำมะขาม ฯลฯ ตลอดจนน้ำอัญมณี (ทำจากน้ำตาลไปหลายประเภทผสมกัน เป็นน้ำมะนาว, น้ำมะตูม,
น้ำขมิ้น, น้ำพุทรา เป็นอาทิ)

4 ของรับประทานเล่น เช่น ข้าวกัณฑ์ตัง จันฉับ จั่ว
หมุยทอง เป็นต้น

ฝีมือประกอบอาหารหวานคาวของชาววังโดยทั่วไปนั้น มีทั้งความประณีตและ
ไคร่สดี ดังมีกวีกล่าวว่า "ฝีมือชาววัง" "กับข้าวชาววัง" ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นฝีมือของ
กวีมากในเรื่องฝีมือการประดิษฐ์และการประกอบอาหาร ฝีมือของนางจันท์เทวี เมื่อครั้งปลอบ-

* วนชา คือวนน้ำเชื่อม

เป็นเชกรัวเข้าไปสืบเรื่องพระสังข์ในเมืองท่าสามล นางได้ปรุงอาหารถวายพระสังข์ จนเป็นที่ชอบพระทัยของพระสังข์

นางคับแค้นแค้นเครื่องเวลาไร ชอบพระทัยลูกรักเป็นหนักหนา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

เป็นที่มาสังเกตว่า นางรจนานี้มีความสามารถในการหุงหาอาหาร เลย
จึงปรับทุกข์กับเจ้าเงาะผู้เป็นสามีว่า

น้องนี้แต่กำเนิดเกิดมา	จะหุงข้าวหุงปลาก็ไปเคย
แต่ก่อนนอนอะไรอยู่ในวัง	วิเสทหามาให้เสวย
ไม่เข้าเนื้อเข้าใจอย่างไรเลย	อกเอ็งมีกรรบกี้จำเป็น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

อาจเป็นไปได้ว่า สตรีที่มีโอกาสศึกษาอบรมอยู่ในวังนั้น เข้าศึกษาแต่เพียง
เยาว์มาก และการศึกษาที่เน้นเฉพาะงานในหน้าที่ที่จะต้องเข้ารับราชการ เมื่อมีอายุพอสมควร
ฉะนั้นต้องฝึกงานในหน้าที่จนกระทั่งมีความชำนาญ สตรีบางคนจึงไปได้รับการอบรมในการหุงหา
อาหาร หรืออาจจะเป็นเพราะความไม่สนใจของผู้ศึกษาอบรมก็เป็นได้ จึงไม่ได้รับความรู้เรื่องนี้
ดังเช่นกรณีนางรจนานะ

ได้กล่าวถึงการปรุงอาหารหวานคาวของสตรีชั้นสูง ชาววังมาแล้ว คราวนี้
ลองมาเปรียบเทียบกับฝีมือของสตรีชาวบ้านดูว่ามีความแตกต่างหรือคล้ายคลึงกันอย่างไร
วรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นภาพการปรุงอาหารของสตรีชาวบ้านได้แก่ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
เช่น ฝีมือของนางศรีประจันและนางพิม ตลอดจนนางไพร เมื่อเตรียมทำอาหารหวานคาวจะไป
ทำบุญที่วัด ดังปรากฏข้อความว่า

ครานั้นฝ่ายนางศรีประจัน	เรียกข้าคลั่งน้อยยังมี
แถมช่วยแม่บางนางขำ	เขามานช่วยกันทันเวลา

บาวไพรท่าชนมประสมปั้น
 เฮ้ยไ ร่อนนักรักในรา
 วางไว้ทามชะมคแกลงเกียน
 ชนมกรบชนมกรอบ เห็นชอบที
 ชาวเบาควนแม่งนวลชูปหอค
 มะพร้าวน้ำตาลหวานใสใน
 บ้างควักแบ่งแบ่งปันช่วยกันหา

ชุมแบ่งทอดน้ำมันยุดาฉา
 อีคงควักทักมาว่า เกรียมคิ
 เห็นเตียนเรียงไว้อย่าให้
 คลุกน้ำตาลพริบพริได้ทีไ
 เอาไม้แยงแ่งหลอดไสยอกไซ้
 สุกแห้งขึ้นไว้อีลูกโคน
 ฝูงช้างอิงมีคังมีชน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

มีมือการปรุงอาหารหวานคาวของนางศรีประจันอีกตอนหนึ่ง เมื่อคราวเตรียมของให้หลายแก้ว
 ไปทัพ กวีพรรณนาไว้ว่า

รุ่งรุ่งนี้แล้วอดแก้วไป
 ชวนกันขอเจ้าสีข้าวปลา
 แล้วใส่กระสอบรอบรัด
 พริกกระเกลือจักหาเอามาทำ

เด็กเอ๋ยไวไวมานี้หา
 ชอบให้ชาวอโยธาแกมมร่า
 ช่วยกันจัดแจงหาแกกพรา
 ชะตมชนมทำไปให้ครบ

.....

.....

อีนีอีรักควักปลาร้า
 ตรีประจันคำปี่ฮักรวน
 อีคำทำพริกขยิกขี้
 ข้างพริกเกลือเจ็ดลงไป
 อายมีอีถวดยกระบุง
 ตากทำข้าวหอมพร้อมพันที่
 ปลาแห้งปลาชะโคโตโตหา
 น้ำตาลออยน้ำตาลงบกรันไป
 กวนชะบะกละแมแฉะไป
 กระต่ายชดครูดแกะแกะกะลา

เหม็นหวานลิ้นทีเป็นชีชววน
 ปลากใส่ไคฉวนเป็นอย่างไร
 เสียงฉีกอกโกกกระโหลกได้
 แฉะแฉะขยิกไล่ละเอียคคิ
 ทวงข้าวไฉนยังเอาออกสี
 กระสอบใส่ไคที่ถองเก็บไป
 ปลาแห้งหอมกระเทียมก็เตรียมได้
 บ้างก็วิ่งชวักไข้อยู่ไปมา
 มะพร้าวปอกไว้ทอดยแถมฉา
 คั้นกะทิกระเทาะเตลงไป

เอาแป้งมาขยำแล้วซ้ำกรอง	น้ำตาลใส่ลงในทองกะทะใหญ่
เหลว เหลวจนง่ายสบายใจ	เร่งไฟคนเคี่ยว เหนียวเข้าทุกที
ผักกั๊มข้าง เป็นโรหั่วไหล เหนียว	เมื่อยแขนเป็นจะตายแล้วอายผี
ก๊ิกกะทะ เจอะละอยู่ เชนนี้	กวักพายป่ายที่ใบทองรอง
มึงชิมกั๊มชิมริมนกะทะ	หวานละคีรันเป็นมันย่อง
หมกริมควักชิมที่กลางลอง	พร่องไปครึ่งกะทะชะหวานจริง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

นางสายทองก็มีฝีมือในการทำอาหารได้คั้งข้อความว่า

ฝ่ายว่าสายทองกับชาคน	ทำสารับสับสนทอคนกุง
พริกสมชาตะใคร่ใส่ปรุง	แกงหอมหอมฟุ้งทั้งคณบ่า
สุกเสิร์ฟจกเทียบสารับไว้	ผูกตึงวิ่งไขว่อยู่คลาคล่ำ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

ฝีมือการปรุงอาหารของนางทองประศรี เมื่อคราวทำงานโขนจุกพลายงาม

ก็พรรณนาไว้ว่า

จะโขนจุกสุกคืบขึ้นลิบคำ	แก่น้ำยาจันทน์ดินหฺญ

สุนทรภู่ : ชุนข้างชุนแผน

นางอัปสรมารดาของสร้อยฟ้า เมื่อคราวสอนนางสร้อยฟ้าให้รู้จักประณิบัติ
สามี ก็สอนเรื่องการปรุงอาหารด้วย พิจารณาจากคำบรรยายของก็เห็นว่า นางอัปสรมีฝีมืออยู่
ในเกณฑ์ข้อความนี้ว่า

เป็นต้นคันทน์หฺญใหญ่รส	ไขไก่สกลาต้มยำทำขยับ
ต้มเหล็กสันในแลไขกัน	หันโพธิ์เล็กเล็กเหมือนเจ๊กทำ
พยายามเลี้ยงดูใหญ่ใจ	ถึงจะมีเมียบิใหม่โคมขำ
เสนหฺญปลายจวักไม่รู้จักทำ	หลงไหลไม่มำกักจำคลาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

ฝีมือในการทำขนม เบื้องของนางศรีมาลาทั้งนางสร้อยฟ้า กวีพรธมา
เมื่อยบเห็บมิให้เห็นไปเองของนางว่า

สร้อยฟ้าศรีมาลาว่าเราจะ	ตั้งกะทะก่อไฟอยู่ริม
ก้อยไขโสน้ำกาลที่หวานดี	แบ่งมือนาปรงสูงสับไป
ศรีมาลาละเลงแผนางบาง	แฉะใส่จานวางออกไปให้
สร้อยฟ้าไม่สนักคือคือใจ	ปามแบ่งใส่โถหนาหนาสิ้นที่
พลายชุมพลจึงว่าพัสสร้อยฟ้า	ทำขนม เบื้องหมาเหมือนแบ่งใจ*
พระไวยคอบว่าหนาหนาดี	ทองประเภาว่ากูไม่เคยพบ
ลาวทำขนม เบื้องผัดเมืองไทย	แผนมอยมันกระไรคงคมกบ
แฉะมวนเขามาเทาชาพบ	พลายชุมพลคืนหลบทัวร์ไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชูช่างชูแผน

3) การฝีมือประคิษฐกรรม

การประคิษฐกรรม หมายถึงวิธีการกระทำสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ด้วย
ความประณีตมีศิลปะบรรจง เช่น การร้อยดอกไม้ การแกะสลักผลไม้ การเย็บปักถักร้อย การปักงาน
การทำเครื่องสำอางค์ ตลอดจนการทำอวนรำนำปรุง การทำนุ่งห่ม และ ฯลฯ

สตรีไทยในอดีตมีความสามารถในเรื่องเหล่านี้มาก และมีอยู่ในระดับสูง
โดยเฉพาะชาววังที่มีฝีมือในเรื่องการประคิษฐกรรมอย่างยิ่ง จนเป็นที่กล่าวกันเมื่อพบสิ่งประคิษฐ์
สวยงามละเอียดประณีตว่า "ฝีมือราวกับชาววัง"

การที่สตรีจะมีฝีมือในทางประคิษฐ์และตกแต่งสิ่งของต่าง ๆ นี้ได้ เชื่อว่า
ต้องได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดี อาจจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม หรือทั้งสองทางแล้วแต่
กรณีและฐานะสภาพ

หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงฝีมือประคิษฐกรรมของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์
มีเช่น วรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ใค้เก่ เสด็จเรื่องขุนช้างขุนแผน อิเหนา สังข์ทอง เป็นต้น
ผู้วิจัยจะไ้กล่าวถึงหลักฐานที่ปรากฏฝีมือการประคิษฐกรรมของสตรี ทั้ง
ชาววังและชาวบ้านเป็นลำดับไป และจะกล่าวถึงเฉพาะการประคิษฐกรรมที่เด่นเพียง 2 ประการ
เท่านั้น คือการแกะสลักผลไม้กับการปักงาน

* ที่สืบทอดกันมาช้านาน ก็อาจเนื่องจากขนมเบ็ญ เป็นอาหารของคนภาคกลาง (ภาคใต้
ในสมัยนั้น) ไม่ใช่อาหารพื้นเมืองของคนทางเหนืออย่างสร้อยฟ้าก็เป็นได้ (ผู้วิจัย).

ก) การแกะสลักผลไม้

ในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอนนางจันท์ไพร่แกงผักถวายพระสังข์
นางประสงค์จะให้พระสังข์รู้เรื่องราวว่าตนมิใช่วิเศษคนครัว แต่เป็นมารดา มาเที่ยวหา
นางไข่มุกมือประดิษฐ์ผักให้เป็นเรื่องราวชีวิตของนางกับพระสังข์ได้ นับว่ามีฝีมือ เป็นเลิศ ชอความ
ตอนนั้นว่า

.....	ก็ดาจะแกงแกงผัก
จึงหยิบยกมาทั้งนั่งฝาน	เอาวางไว้ในจานแล้วเจียนจัก
แกะ เป็นรูปขององค์นงลักษณ์	เมื่ออยู่กับตัวรักที่ในวัง
ชั้นหนึ่งทรงกรรภักถิยา	คลอคลุกออกมา เป็นหอยสังข์
ชั้นสองทองขั้ว เทียว เข้ง	อุ้มลูกไปยังพนาลัย
ชั้นสามเมื่ออยู่ด้วยยายทา	ลูกยาออกช่วยขับไล่
ชั้นสี่ก็ดามมาแต่ไพร่	ทูลสังข์ขึ้นไปกับนอกชาน
ชั้นห้าบิทรุรงค์ทรงรักดี	ให้จับตัวลูกรักมาจากบ้าน
ชั้นหกจงจำทำประจาน	ให้ประหารฆ่าพิไรมรลย์
ชั้นเจ็ดเพ็ดฆาตเอาลูกยา	ไปถ่วงลงคงคาน้ำตาไหล
เป็นเจ็ดชั้นล้วนเรื่องอรไท	ใครใครไม่ทันจะสงกา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

นางพิมพิลาไลยมีฝีมือในการแกะสลักผลไม้เช่นกัน จะเห็นได้จาก
ตอนที่เตรียมตัวจะไปวัด ถึงข้อความว่า

บ้างเอามะละกามาผ่าจัก	ช่วยกันแกะสลัก เป็นหนักหนา
แล้วย้อมสีสีกางมอราวมตา	ประดับประดา เป็นที่สืขรินทร
แกะ เป็นราชสีห์สิงห์หัต	เหยียบหยดเย็นนอยคึกฉิน
แกะ เป็นเทพพนมพรหมินทร์	พระอินทร์ถือแฉวงแฉวเหาะมา
แกะรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ	ผาดฉับแผนผองสองเวหา
.....	

รูปสัตว์หิมคัยของกละเป็น
เขาช่างแกะสลักจักเจียน

ดูเานเห็นสะอาคังวาคเขียน
ทั้งการเปรียบูทางวมขรมไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางแกมแกม ภรรยาขุนช้างคงจะมีฝีมือในการแกะสลักหินมะละกอ, พัก
เป็นที่พอใจขุนช้าง เพราะหลังจากที่นางแกมแกมตายแล้ว ขุนช้างถึงกับรำพึง เมื่อจะเตรียมทำ
อาหารไปรักษา

ดูเป็นพ่อหม้ายมาหลายปี
รูปสัตว์มะละกอทุกใจ

ของนี้ไม่มีใครทำได้
มีใครเคยบ้างเป็นช่างแกะ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

สตรีชาวบ้านนั้นไม่มีฝีมือในการแกะสลักทุกคน นอกจากคนที่ได้รับการฝึก
อบรมมาจากมารดาหรือญาติผู้ใหญ่ในครอบครัวเท่านั้น อย่างไรก็ตาม บ่าวไพร่บางคนก็อาจมีฝีมือ
เช่นกัน เป็นต้นว่า นาง เมือง บ่าวของขุนช้างคนหนึ่งกล่าวกับขุนช้างว่า

นาง เมืองบอกพลันว่าฉันและ
มะละกออันมาตะกราจีน
เมื่อยอดตั้งขึ้นบังใบ
แกะเป็นหลวงชีชีตาเถร
แกะแรงกันผีดูพิกล

พอได้และกอดล้าจะทำไป
เอาหยักหนกวันค้นหาหาไม่
รายเรียงเคียงใส่ไว้เบื่องบน
แกะเจ้าเงาะเคียงคั่นไว้ชั้นต้น
เอาคอกกรักปักกับกับดาวเรือง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

อย่างไรก็ตาม ฝีมือของนาง เมืองก็ไม่ประณีตสวยงามนัก ซึ่งแสดงให้เห็น
ถึงพื้นฐานการอบรมศึกษา การฝึกฝนและรสนิยม ว่านาง เมืองมีโอกาสดได้รับการฝึกฝนมาโดย
จึงประคิษฐ์ควมมีมือเพียงชั้นนั้น

ข) การปักหมอน

เรื่องการใช้ฝีมือในการประดิษฐ์กรรมกันเย็บปักถักร้อยของสตรีไทย กล่าวได้ว่าถือปฏิบัติกันมาเป็นธรรมเนียมของกุลสตรีโดยทั่วไป การปัก มักนิยมปักหมอน, ปักยาน, ศาลปัตร และปักหมอน ซึ่งถือเป็นเรื่องกิจวัตรของผู้หญิงผู้ดี โดยเฉพาะการปักหมอนนั้น เป็นการแสดงฝีมือประกวดประชันกันทีเดียว

ฝีมือในด้านการประดิษฐ์หมอนโดยปักเป็นรูปต่าง ๆ ด้วยศิลปะหลายแบบนั้น สตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ มีฝีมือเกือบทุกคน โดยเฉพาะสตรีที่อยู่ในวัง สตรีชาวบ้าน เฉพาะที่เป็นบุตรข้าราชการ หรือขุนนางก็มีฝีมือดี แต่อาจจะไม่ทัดเทียมฝีมือชาววัง เรื่องการปักหมอนของสตรีมีปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง ดังเช่นในเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ได้เห็นลักษณะหมอนของนางวันทอง ลาวทอง และนางศรีมาลา ที่มีปรากฏตามคำพรรณนาของกวี เป็นต้นว่านางพิมปักหมอนไว้ 3 ผืน แต่ละผืนก็ปักเป็นเครื่องราวที่แตกต่างกัน เช่น ผืนที่ 1 ปักเป็นป่าหิมพานต์ คำชมของขุนแผนว่า

.....	
เจ้าปักเป็นป่าพนาเวช	ขอบเขตเขาคุ่มชะอุบเขียว
รุกชาติคาคไบบระบัดเรียว	พริ้งเพียวคอกคกระตะดวง
ปักเป็นมยุราลงรำรอน	ฝ่ายฟ่อนยอนบนยอดเขาหลวง
แผ่ทางกางปีกเป็นพุ่มพวง	ชะนีหนางเห็นยวใบชมบอยตา
ปักเป็นหิมพานต์ตระหง่านงาม	อรามรูปพระสุเมรุภมา
วันันตกหักกันเป็นหล่นมา	การวิกอิสินธรยุคนธร
อากาศคงคาสาสินธุ์	มัจฉินทหาแถวแนวสสอน
ไกรลาสสะอาคเียบนอรร	ฝูงกนิทรคนธรรพพิทยา

ลงเล่นน้ำคำคือโหมก

ใส่สะภาเยือกเย็นเห็นชอบมา

หม่อมจระแอกแก้วพรายตา

.....

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

อีกผืนหนึ่งปักเป็นเรื่องราวพระลอตอนเลี้ยงน้ำ, ตามไก่ และพระลอ
คู่กับพระเพื่อนพระแพง กวีพรรณนาไว้ว่า

เจ้าปักเป็นพระลอกลีโลก

ถึงกาหลงทรงโศกกำสรคุด

แสนเคืองถึงองค์น้องคน

พระทรงเสียดสายสรุพมาเป็นนาง

แสนเคืองถึงองค์พระเจาแม่

พระลอแลน้ำแดงทั้งแสงฟาง

ละลักขมิ้นไว้โดยปรางค์

เคืองนางพระพี่น้องทั้งสององค์

ปราชวทาวโซ่ไก่แก้ว

มาคอแล้วพระลอไล่เกล็ดทอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นเด่นชัดว่านางพิมพิลาไลย์ มีความรู้ใน
วรรณคดีเรื่องพระลอเป็นอย่างดี นอกจากนี้นางยังรู้เรื่องอื่น ๆ อีก เช่น เรื่องคารี ดังแสดง
ความรู้ในการปักผ้าผืนสุดท้ายเป็นเรื่องราว ต่อมานางก็รัก แล้วลงเล่นน้ำ ตอนนางจันทรสัก
ลอยแสนยจนถึงตอนยายเข้ทักปรีเสนาพราหมณ์นางไปจากคารี เพื่อนำไปให้ท้าวแสนนร
ดังข้อความว่า

ถึงมานชั้นสามกองพริบ

มีมือพิมเจ้าทำพี่จำได้

เป็นพิณมาน้องทองคุดใจ

ฉาดนกปักไว้เป็นคารี

จรดกลิ่นคูนอริอุเวศ

ถึงกรุงจันทระเพศบุรีศรี

สังหารผลาญหมูสุก

เลือดอินทรีแดงสาคลงกา คณ

ปักเป็นลงเล่นในคงคา

กับโฉมจันทรสักอันเจดนิม

.....

.....

ปักเป็นเข้ทักปรีเสนาใจ

มาดวงพานางพราภไปจากห้อง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางสาวทองก็มีฝีมือในการเย็บปักถักร้อย มีศิลปะในการปักผ้า
เช่นกัน นอกจากมีฝีมือในการปักอยู่แล้ว ยังมีความรู้ด้านพุทธศาสนาอีกด้วย ถึงขอความว่า

ตัวเราสี่จะลงไปเมืองใต้
ฝีมือปักทำเราชำนาญ
จวายไว้ในวัดเมืองลำพูน

.....

ทำตบประสมแล้วขอมดิน
เข้าสะคิงกริงมูบเสนอไป

.....

ปักเป็นเรือพระยามารา
มาประจัญไถตมมหาโพธิ
พวกพลแปรร่างต่างกันไป
บ้างแยกตะบองตะแบงมาน
กำซาบศรขรรค์พรณราย
ทรีศลเสนาเกาทัณฑ์

เป้าไรจะคืนขึ้นม้าน
จะปักผ้าไว้ให้เห็นประจักษ์
ให้เป็นเค้ามูลไปเบื้องหน้า

.....

สศสิ้นม่วงมันควยเนื้อใหม่
นางกึ่งทั้งใจควยปรีดา

.....

ยกพลโยธากองทัพชัย
กริ้วโกรธกระพือข้างที่นั่งได้
บ้างสวมใส่เสนาะเกราะพราย
ชี้สารตงสุดพระเบรหลาย
จักรแก้วเพชรพรายคทาธร
กันหนันโล่เชนแลสดอน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

นางศรีบาลา เป็นสตรีอีกคนหนึ่งที่มีฝีมือในการปักประคี่ฐาน ตลอด
จนมีความรู้ในวรรณคดีเรื่องอิเหนาค้วย โดยแสดงฝีมือไว้ดังคำพรรณนาของกวีว่า

ปักระเด่นเป็นใจจาวรณ
เอาไฟเผาเข้าลักพระน้องนาง
ระเด่นเกลดแปลงเป็นจรกา
พระวิบเร่งจักรถถึงศิริ
สองกษัตริย์เซบซบสนกัน

ทรนร้อนรักนุชบุษมา
โอบอุ้มใส่ราชรถ
ปักเป็นบุษมาเจ้าจาบัลย์
เข้าสู่นามฉัตรมัยขวัญ
พอรุ่งแสงสุริยันก็จากนาง

เข้าบาเบื่องจะเป็ล้องความสงสัย	สิ่งทีเลี่ยนไว้มิให้ทาง
ผกรรมจำจากจะพรากร่าง	ผอญูขางนางนิกนิมไป
ออกท่งรัดชมพรอบบนา	ปักปะการะกาหลอันเงิใหญ่
ให้ลมเพชรหึงลั่นสนเไพ	ลักพาอไทไปผั่งรด

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนข้างขุนแผน

การปักบ้านโดยประคิษจากเรื่องราวในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ถอด
จนเรื่องราวทางพุทธศาสนานี้ เป็นข้อที่น่าสังเกตุว่า ผู้ประคิษจะต้องมีความรอบรู้ในวรรณคดี
และศาสนาเป็นอย่างดี

ในค่านนี้มีอนัว่าอยู่ในชั้นสูง เช่น ค่านปักบ้านของนางวันทอง จะ
พิจารณาได้จากคำดำมของขุนแผนจึงกวพรมณาไวว่า

บ้านนี้มีอนัวันทองคำ	จำไคไม่ผคินผคิน
เส้นไหมแมนเขียนแบบเนียบเค	เส้นนี้มีอนัแล้วแตนางเคียบ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนข้างขุนแผน

หลักฐานกึ่งกล่วชวนให้คิว่าสตรีในสมัยนี้ไม่ว่าสตรีชั้นสูงหรือสตรี
สามัญจะคองมีอนัในศัวรเย็บปักถักร้อยทั้งสี่ จะเห็นไควว่า แม้นางรจนาก็จะพุงหาอาหารไมเป็น
แต่ไยเรื่องการเย็บปักถักร้อย นางรจนาก็ไปอนัหน้าสตรีใด กังมอความว่า

เมื่อนั้น	รจนาคลีนาคาขุนขิง
ที่ไทหยอนผอนผกเสียบให้ทึง	นั้งปักสคิงกริงกรอง
คั้งเนื้อคั้งใจจะให้ผัว	แตงตัวไปกรูนเคื่อนลิตสอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

4) การปฏิบัติตนตามโอกาสต่าง ๆ

สตรีไทยทั้งชั้นสูงและสามัญจะได้รับ การฝึกฝนอบรมให้รู้จักการประพฤติปฏิบัติ ในโอกาสต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน เป็นหน้าที่ของกุลสตรีที่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งสอน เหล่านั้นด้วย ถือว่าเป็นธรรมเนียมนิยมของสังคมที่สตรีพึงทอ้ง การปฏิบัติตนในโอกาสต่าง ๆ ของสตรีสมัย รัตนโกสินทร์ มีปรากฏในสุภาษิตสอนสตรี เป็นส่วนใหญ่ ดังผู้วิจัยจะยกบางกล่าว เป็นคำขวัญต่อไปนี้

- ก) การแต่งกาย
- ข) การประณีตสำมี
- ค) การปฏิบัติตนในสังคม
- ง) การต้อนรับแขก

ก) การแต่งกาย

โดยทั่วไปแล้ว สอนอบรมให้สตรีแต่งกายไม่เกินฐานะ ให้รู้จัก
แต่งกายพอสมควร ก็อ

จะนุ่งหมวกพอสวมศักดิ์สงวน	ให้สัณทรรพ์พักตร์ตามกักคิตรี
จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์	ทวนวีผิว เนื่ออย่า เหลือ เกิน
จะเก็บไรไฉนมิให้สัณพักตร์	บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เขิน
เป็นสุภาพร่าบเรียบร้อยแจจเริญ	คงมีผู้สรร เสริฐอนงศ์ทรง
ใคร เห็นน้องตองนิยมชมไม่ขาด	ว่านาคาแต่งร่างเหมือนอย่างหงส์
ถึงรูปงามทราบนสงวนนวลอนงค์	ไมรู้จักแต่งทรงก็เสียงาม

นายภู่ : สุภาษิตสอนสตรี

ในคำสอนเรื่องการแต่งกาย ว่าสตรีควรแต่งเป็นนางครึ่งบางคราว
เมื่อมีงานเทศกาลเท่านั้น โดยกล่าวเปรียบเทียบระหว่างสตรีชาววังและสตรีชาวบ้านว่า

เปื้อนยามครุฑยามสงกรานต์มีงานหลวง	แต่งให้งามตาบกระพรวนทว่าไม่
ครั้นสิ้นเขตเทศกาลทำงานไป	อย่ารำไรผัดหน้าทั้งตาปี

เมื่อไปเป็นสาววังจึงนั่งแค้น แห่พอแจ้งเขาก็จับกระຈກหวิ
 คับสรวารณการอะไรนั้นไม่มี

นายภู่ : สุภาภิตสอนสตรี

จงนั่งเขียนหมเขียนแดงเข้มทึบ อย่างกระหม่อมคดาอัชฌาสัย
 อย่างนั่งลายกรวยกรุยทำฉลุไป ทวิไช้ชาววังโน้นังกรว

นายภู่ : สุภาภิตสอนสตรี

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เสรีภาพในการแต่งกายของหญิง
 ชาวบ้านมีน้อยกว่าหญิงชาววัง คับเหตุนี้เองภาพของหญิงชาวบ้านจึงไม่น่าติดตามทัศนะของกวี
 บางท่าน โดยกล่าวว่า

ถึงกับนางวางเวงฤทัยวับ	เห็นแต่กับชาวเมืองอาศัย
นางชวณาก็ไม่น่าจะชื่นใจ	คราวนี้ใครครวญคร่ำครำดังทศรวม
อันนางในเกราดึงทาสี	ดีกว่านางทั้งนี้รักสองสาม
.....	
ดูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต	ไปเคคิดเข้าในกลอนเอ็กบรมนง

สุนทรภู่ : นิราศเมืองแกลง

ดูประนางบรรดาแม่ค้าเคียง เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกลองแกลงเป่าอย่างกล

สุนทรภู่ : นิราศเมืองแกลง

นางแม่ค้าปลาเค็มก็เค็มสวย กำไรรวรวมประจบจนครบดั่ง
 นางเห็นทองปดงปูยุดยุด ทางบำรุงรูปร่างสำอางตา

สุนทรภู่ : นิราศเมืองเพชร

อันนารีทั้งสาวพวงขวานบ้าน ถีบกระดานถือตะกร้าเพื่อหาหอย
 คุแควคลอกลองแลนแลนสอย เอาชาหอยทำเป็นทางไปกลางเตน
 อันพวกเขาชาวประโง้งโง้งโง้ง ล้วนตื่นตื่นปากก็คักเขมร
 จะไคกินข้าวเขากี่ราเวล คุจืดเจ็นโลกโง้งในโคลนตม

สุนทรภู่ : นิราศเมืองแกลง

สตรีชาวบ้านต้องช่วยครอบครัวในการประกอบอาชีพ จึงไม่มีเวลา
 จะมาประจักษ์แก่กายเหมือนสตรีชาววัง การอบรมสั่งสอนในเรื่องการแต่งกายนั้นว่าเป็นการ
 ช่วยเหลือสตรีพิจารณาสภาพของตนได้ว่า ควรหรือนิควรอย่างไร

ข) การปรนนิบัติสามี

หน้าที่ของสตรีเมื่อมีสามี ต้องปฏิบัติตนต่างกับเมื่อเป็นโสด คือต้อง
 รู้จักปรนนิบัติสามี การอบรมสั่งสอนในเรื่องนี้ถือเป็นหน้าที่ของมารดา ซึ่งมักจะสั่งสอนเมื่อ
 คราวแต่งงาน ในวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ที่มีกล่าวถึงการแต่งงาน ก็จะมีพรรณนาถึงการอบรม
 สั่งสอนสตรีในเรื่องนี้เสมอ เช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนแต่งงานพลายแก้วกับนางพิม-
 พิดาไล ทางศรีประจันสอนนางพิมเมื่อจะส่งตัวเข้าหอว่า

.....	แม้วิตกอยู่ด้วยใจจะเลี้ยงผัว
นวยชุกคำทำนาคแม่คึกกลัว	อย่าทำชั่วซ้นเชิงให้ชายชัง
เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรือน	ทำให้เห็นพ่อแม่สอนมาแต่หลัง
เขานอกออกในให้ระวัง	ลูกนั่งบนบอแบ่สามี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

อีกตอนหนึ่งนางอัปสรมารดานางสร้อยฟ้า สอนนางสร้อยฟ้าเมื่อจะส่ง

ลงบาอุบยาว่า

ต้องเอาใจสามีทุกวี่วัน	ให้ผัวนั้นเบตตาอย่าจีจาง
จงเคารพบนอบต่อสามี	กิริยาพาทีอย่าองขนาง

จะยั่ววนว่ามิที่ระคาย
สังเกตุอย่างไรชอบใจชั่ว
ทำให้ค่อยาให้ทองบังคับ
อันเป็นเบียดจะให้ชอบใจชั่ว
ทำให้ชั่วถูกใจไม่มีทั้ง
ถารจักประกอบให้ชอบสิ้น
คงทองจ้อชอกกับทวนไป

ไว้ให้วางคนผอยที่ดับ
ทั้งกินยั่วสิ้นทั่วทุกสิ่งสรรพ
เป็นแม่เรือนเขาจึงนับว่าที่จริง
สิ่งสำคัญนั้นก็ตัวของผญง
ยังอีกสิ่งก็อาหารตระการใจ
ถึงแก่สับเพราพริ้งใบทั้งได้
จงใส่ใจจักหาสารพัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เกี่ยวกับการประณิษิตานี้ วัชปฏิบัติของนางพิมจักได้ว่าเป็นเกณฑ์
ลักษณะของสตรีไทยโดยทั่วไป ดังปรากฏข้อความตอนนางคร่ำครวญว่าพึงเปื้อคราวที่พลายแก้ว
จะจากไปท้าว

พอเกยนอนอ่อนเนื้อควมบุบผก	ไปปะถูกกินตอนที่ไหนได้
จะกายคันตัวทองละอองไพร	ใครจะช่วยจุกหลังรำพึงพา
อกเอ๋ยเบียดเคยหากับข้าว	เย็นเข้าตกแต่งข้าวรูกหา
พอกินได้เหมือนใคร เปื้อไรนา	ฉักปลากินสิ่งละน้อยน้อย
ควาวหวานวันละสามเวลา เหลือ	ยังไปใครมีเนื้อชิ้นเล็กน้อย
จะไปกินพิณสุกทั้งบุกกดอย	ไม่ร่อยรสชาคนั้นจึกจาง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เมื่อเตรียมจัดข้าวของให้พลายแก้ว มีข้อความที่แสดงให้เห็นคุณ-
ลักษณะของนางพิมได้เด่นชัดว่า เป็นแม่บ้านการเรือนที่ดีมาก คำกลอนตอนนั้นก็พรรณนาไว้อย่าง
ไพเราะกินใจว่า

หมากพลุกหีบรืบริบรวรวม	ใส่สวมเหลี่ยยักยามทะเกรียว
พอทนหัวฉวีคินมาสบส	อย่าให้พลของพิณพิแห่งเหี่ยว
บุหรี่ยาเพชรบุรณเจียว	ใบทองขอให้เจียวเปื้อคินมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ค) การปฏิบัติตนในสังคม

การปฏิบัติในสังคมของสตรีได้แก่ การพูดจา, การเดิน, การเลือก
คู่ครอง, การคบเพื่อน ฯลฯ โดยมีคำสอนว่าอย่างไรควรประพฤติอย่างไรไม่ควรประพฤติ เช่น

ประการหนึ่งซึ่งจะเกินคำเป็นนาค	ค่อยเบี่ยงยาดรยกลงไปกลางสนาม
อย่าไกวแขนสูกแขนเข่าหุ้มปราม	เสี้ยมงามสงวนไว้แต่ในที่
อย่าเห็นกรายยายออกยกผ้าหม	อย่าเสียผมกลางทางหว่างวิถี
อย่าพูดเพื่อเจอไปใบสู่คี	เหยาเรือนมีกลับบ่าจึงหารื้อ
ให้กำหนดจกจำแต่คำชอบ	นิตรบอบแบบกรบวณอย่าควรถือ
อย่านั่งย้าพกใหญ่โตสะคือ	เขาจะลือว่าเล่นไม่เห็นควร
.....	
อนึ่งเนกรอย่าสังเกดให้เกินนั้ก	จงรู้จักอาการประมาณหมาย
แม่ประสพพบเหล่าเจ้าชาย	อย่าชานายท่าชบอยตะบอยแด

นายภู่ : สุภาภิตสอนสตรี

ในการเลือกคู่ครอง สั้สอนอบรบสตรีไม่ให้ตัดสินใจด้วยตนเอง
เพราะอาจจะผิดพลาดได้ง่าย โดยมีคำสอนในเรื่องนี้ว่า

เขารักจริงให้สู่ขอกับพ่อแม่	อย่าวิ่งแร่หลงงามไปทางง่าย
.....	
จงรักนวลสงวนงามหามใจไว้	อย่าหลงไหลจำคำที่ร่ำสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดา	อย่ารีบร้อนเร็วนักมักไม่ดี
เมื่อสูกงอมหอมหวนจึงควรหลน	อยู่กับตนอย่าให้พรางไปจากที่
อย่าชิงสุกก่อนหามไม่งามก็	เบื้อบุญมีคงจะมาอย่าปรารมภ์

นายภู่ : สุภาภิตสอนสตรี

๖
ง) การต้อนรับแขก

มีคำกลอนอยู่ก่อนหนึ่งที่แสดงให้เห็นอุปนิสัยใจคอของคนไทยเป็น
อย่างดี คือ

เป็นบรรบเนียบไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระร่วง

การต้อนรับแขกที่ดีเป็นภาระหน้าที่ของสตรีในด้านการอำนวยความสะดวกและการให้บริการเรื่องต่าง ๆ ผู้มาเยือนจะประทับใจเพียงไร ก็อยู่กับการต้อนรับของ
เจ้าบ้าน มีข้อคำทมิแก่สตรีที่ปฏิบัติกรต้อนรับแขก ดังคำประพันธ์ว่า

แขกมาหาสู่ เกรงเปลื้องหมากพลู ทานผักชีค้ำ
กูดามัวพลาง ไหวขวางจำนำ แยมยลกลุท่า
ขับแขกจากสถาน

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ : กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

วรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ที่แสดงให้เห็นถึงการฝึกอบรม ให้
รู้จักต้อนรับแขกมีปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนสมเด็จพระพิชิตเจ้าให้ขุนช้างนำตำรวจไปตาม
พลายแก้วที่บานนางศรีประจัน การรับแขกของนางศรีประจันตามข้อความนั้นมีว่า

..... รับตำรวจนั้นขึ้นเคหา
เชิญนายนิ่งข้างบนสนทนา กินหมากเด็กชาตามแต่มี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

หมากพลูเป็นของสำคัญในการเอนรับแขกตามประเพณีไทย การ
ต้อนรับแขกยังรวมไปถึงการเลี้ยงดูให้อาหารการกิน ตลอดจนให้ที่พักอาศัยด้วย พลายแก้วเพื่อน
นางพิมพิลาไลได้เตรียมเลี้ยงดูแขก เมื่อคราวที่ขุนช้างและตำรวจมาเยือนที่บ้านว่า

ฟังคำฉันท์ว่าร้องไห้
ชาวปฐาหาทำอัยยารำคาญ

ตำรวจเขาได้มาที่บ้าน
เขาคจะประจานให้เจ็บใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

หลังจากพลายแก้วสั่งนางพิมให้เตรียมอาหารการกินแล้วก็พาแขก
เกินมานอกชานมาที่เรือนหอของตน เป็นหน้าที่ของนางพิม (ทำในหน้าที่ภรรยา) ที่จะต้อนรับ
แขกที่เรือนของตน ขอความทอนนี้ไว้ว่า

.....	บ้างขึ้นหอพิมพิลาไล
หย่อนกนกนเสื้อทั้งสามรา	เรียกพานหมากมาหาชาไม
นางพิมหยิบพานรำคาญใจ	ไม่ออกไปเสือกสอตลอดประตู

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

การต้อนรับแขกของบ้านที่มีลูกสาว บารคัมมักจะมอบภารกิจนี้ให้
ลูกสาว เห็นได้จากตอนที่นางบุษยาภักกับศรีบาลา เมื่อคราวที่ชุนแผนพลายงามไปเยือนว่า

.....	เป็นอย่างไรสำหรับไปจัดแจง
ศรีบาลาฟังว่าก็ลงไป	ช่วยดูแลข้าไทให้ตกแดง
จักสำหรับอุ้มทั้งคนแกง	ผ้าสีแกงปิดปกแฉวอณา
นางยกชามขาวมาบอกสำหรับ	ใจวันรับมีใครออกไปนอกฝา
ครั้นถึงจักวางข้างบิดา	ไปอาจเงยดูหน้าเจ้าพลายงาม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

หลังจากอ้อมหน้าสำราญแล้ว หากฝ่ายเจ้านายเห็นสมควรว่าแขก
ควรจะกางที่นาค้นด้วย ก็จะเป็นภารกิจของบุตรีสาวอีกในการเตรียมการ กวีพรรณนาไว้ว่า

อ้อมเสร็จแล้วส่งศรีบาลา	ให้จัดแจงผูกผ้าทุกสิ่งสรรพ
ที่นอนนอยก้ามะหยี่นั้นสองอัน	เลือกลอนสองชั้นจักออกมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

กล่าวได้ว่าธรรมเนียมการต้อนรับแขกของไทยเรานั้น เป็นภาระหน้าที่ของสตรีทั้งที่เป็นมารดาและบุตรสาว ต้องมีการถ่ายทอดฝึกอบรมกันเป็นลำดับมา ถือว่าเป็นการศึกษาอบรมอย่างหนึ่งของสตรีควบคู่กัน

5) กิริยามารยาท

สตรีที่ได้เข้าไปอยู่ในวังจะมีความรู้ด้านเคหศาสตร์ อันได้แก่การปรุงอาหาร การประดิษฐ์กรรม การเย็บปักถักร้อยต่าง ๆ จนได้ชื่ออันเป็นความนิยมของคนทั่วไปว่า "ผีเสื้อขาววัง", "กับขาวขาววัง" ด้านการเขียนหนังสือมีความสามารถอ่านออกเขียนได้ แต่งหนังสือภาพกลอนได้ นอกจากความรู้ดังกล่าวสตรียังได้รับการอบรมเรื่องกิริยามารยาทอีกด้วย จะมีคำกล่าวเป็นสำนวนว่า "เรียบร้อยเหมือนขาววัง" ด้วยลักษณะจรรยาบรรณของขาววังเป็นที่นิยมยกย่องโดยทั่วไปนี้ บุรุษทั้งหลายก็หมายปองจะได้ขาววังมา เป็นภรรยา เพราะถือว่าสตรีได้เข้าไปศึกษาอบรมจนจบหลักสูตร ภูมิปัญญาการกิจในหน้าที่แผนงานการเรือน ตลอดจนการปรนนิบัติสามีได้เป็นเยี่ยม

การศึกษารับรู้เรื่องกิริยามารยาทของสตรีจากกล่าวได้เป็นหัวข้อดังนี้

- ก) วิธีการฝึกอบรม
- ข) การปฏิบัติหน้าที่
- ค) ความมีสติควบคุมอารมณ์

ก) วิธีการฝึกอบรม

เรื่องกิริยามารยาทที่มีติดต่อกันว่า "แบบของขาววัง" เป็นคุณลักษณะที่ดีนั้น ในด้านการฝึกหัดอบรมสั่งสอนก็เป็นไปอย่างเข้มงวดกวดขัน การสอนในขั้นนี้ ต้องฝึกให้เรียนรู้ปฏิบัติไปด้วยเพื่อให้เกิดความชำนาญและเรียนรู้ในหน้าที่นั้น ๆ เกี่ยวกับ การศึกษารับรู้กิริยามารยาทของสตรีชั้นสูงและสตรีขาววังนี้ สมเด็จพระปิตุลาธิราชวชิราวุธ 1

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 42 พระประวัติปกเกล้าฯ 1 หน้า 510 - 511.

ทรงกล่าวว่ามี ๒ ชั้น คือ

ชั้นที่ ๑ คือฝึกหัดมารยาททั้งกิริยา วาจา ตลอดจนสัมมาการะต่าง ๆ ที่สตรีในวัยนี้จะพึงกระทำได้

ชั้นที่ ๒ คือฝึกหัดอบรมเหมือนชั้นที่ ๑ แต่ให้ประณีตลึกซึ้งและสูงกว่า พร้อมกันนั้นก็ฝึกภาคปฏิบัติไปด้วย เป็นต้นว่า เวลาท่านผู้สอนไปยังที่สมาคม บัณฑิตจะให้ลูกศิษย์ถือหีบหมากตามหลังไปด้วย เพื่อจะให้เห็นกิริยามารยาทและลักษณะการสมาคมของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ในกิจการต่าง ๆ

นอกจากนี้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ยังทรงอธิบายอีกว่า "....เจ้านายพระองค์หญิงก็มีโอกาสศึกษาทางฝ่ายใน ได้ความรู้ทั้งราชประเพณี และระเบียบวินัยสมาคมของกุลสตรี...ที่ในพระราชวังจึงเป็นแหล่งสำหรับเรียนวิชามารยาทสำหรับกุลสตรีเปรียบเหมือนวิทยาลัยอันเป็นที่นิยมบรรดาศักดิ์ชอบส่งธิดาเข้าไปฝากให้ศึกษาในสำนักเจ้านาย และผู้อื่นที่สามารถฝึกสอน คนทั้งหลายจึงชอบชมผู้หญิงชาววังมาแต่โบราณ เพราะการที่ได้ศึกษานั้น"^๑

การที่ผู้หญิงได้รับการศึกษาอบรมจากวังต่าง ๆ จนเป็นที่นิยมยกย่องกันทั่วไปนั้น มีปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น เสด็จเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายแก้วรับเรือนางทองประศรีเป็นมารดาให้ไปสวธอนางพิมมา เป็นภรรยาของตน นางทองประศรีก็กล่าวขึ้นว่าให้มารชเสียก่อนแล้วจะสวธอชาววังให้ โดยพูดถึงนางพิมว่า

อย่างอิพิมไฉนมา เป็นเจีย	กะปลกกะ เปลี้ยปลอยลุฟไฟโรไป
งามกว่าพิมนี้ก็มีมั่ง	ถ้าจะเอาชาววังจะขอให้
ถวายจางเงินทองทองพระทัย	ก็จะได้นางในทีชื่นตา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ฐานานุกรม

ชาวน้ำว่า

สุนทรภู่ได้แสดงทัศนะ เปรียบเทียบระหว่างสาวชาววังกับสาว

คู่กันตามประสาพนาเวศ ไฉนโฉนตร เทียบหนึ่งในไอศวรรย์

สุนทรภู่ : นิราศเมืองแกลง

คู่ท่านองนางในไถงชิงช้า ดังสี่คาญกอกที่โรงโขน

สุนทรภู่ : นิราศพระบาท

ในเรื่องพระอภัยมณี สนิสมิตรพบกับพราหมณ์ ตอนหนึ่งว่า

พี่พราหมณ์เจ้าหาชาววังบ้างไต่บเล้า จะได้เฝ้าพักพิรม เป็นภุมิฐาน

ฉันจะพามาให้เห็นได้การ จะคิดอ่านการอื่นไม่สนใจ

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ด้วยเหตุที่มีการฝึกอบรมสตรีชาววังกันมา เป็นอย่างคึกคักเอง ไม่ว่า
ชาววังจะกระทำการสิ่งใดก็ดูไม่ขัดเขิน ดังคำกล่าวของพลายแก้ว เมื่อรบเร้ามารดาให้ส่งนางพิม
แต่ถูกมารดาพุดทัดทาน พลายแก้วจึงกล่าวขึ้นว่า

นางในงามแต่กิริยา ----- จะเปรียบพิมแก้ตัว เห็นเต็มที

แสดงให้เห็นว่าพลายแก้ตัวยอมรับว่าชาววังมีกิริยามารยาทดี

ในการฝึกอบรมกิริยามารยาทชาววังนี้ มักจะกระทำไปพร้อมกับ
การฝึกหัดการปฏิบัติในหน้าที่ของพนักงานต่าง ๆ ด้วย โดยมีท้าวนางเป็นผู้สั่งสอน ดังปรากฏใน
วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เช่นเรื่อง พระอภัยมณี มีข้อความที่แสดงให้เห็นลักษณะการฝึกสอน
อบรมว่า

ท้าวท้าวนางต่างจัดชนิดแห
ที่ถวายชายหมอยทำช้อยชก

บ้าง เชิญเสด็จ แสงตามลั่นงามหมก
ต้องห้ามท เป็นครูใหญ่

หัดให้ยอบนอนกรนอยู่งานพัก ประจงจักเครื่องอาณพานพระศรี
ทั้งสาวใหญ่เก็บโรจกัญญ์ดี รุทวงพิณกลองทำนองใน
สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ข) การปฏิบัติหน้าที่

เมื่อฝึกหัดจนมีความชำนาญแล้วก็จะปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นอย่างดี ดังเช่น
สนมกรมในของเมืองมัจฉกร ควีพรรณนาไว้ว่า

ฝ่ายห้ามแทนแสนสร้างค่างำนำถ ล้วนรู้ชั้นเชิงฉลาการราชการ
เวลาเลี้ยง เบียงหมอบคอบนอบน้อม เชิญเครื่องพร้อมทั้งพระเถาของคาวหวาน
เทียบถวายรายองค์พระวงศ์วาน นางอยู่งานที่เสวยล้วนเคยใช้
ชอบจรีทกริการะหวัดนักพระแสง ชำเครื่องแต่งทางตาชดาสัย
นางสำหรับรับร้องทำนองใน ก็ทำพับขับไม้โมหรี
ร้องลำนำน่าทำนองพระทองหวน เสนาะสำนวนนี้กรีกเพลงคึกคัก
ขอประสาธน์หวานเสียงสำเนียงดี คังคณทรีไกรลาสสังวาสวอน
นางสำหรับจับระบำก็ทำบท น้อมประณทนา เสนอด้วยครุสสอน
ใส่จรีทกริการายถวายพร ชะออนอนเอนเอนองกตังเวียน

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ในเมืองของนางละเวง แม้วีจะวาทภาพให้เป็นเมืองฝรั่ง แต่ทำที่
กิริยามารยาทตลอดจนการประณีตเรียบร้อยของนางพนักงานทั้งหลาย เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า เป็น
ลักษณะของสตรีชาววังของไทยในสมัยนั้นนั่นเอง ก็

พวกสาวใหญ่ไคร้ เบียงที่เรียวร้อบ สำหรับคอยเครื่องต้นสุคนธ์สนาน
ที่เชิงชั้นสันตักหัดชำนาญ เป็นอยู่งานงามพร้อมละม่อมละไม
ที่เวรจกัณฐการพานพระศรี เลือกที่มีกิริยาชดาสัย

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ค) ความมีสติควบคุมอารมณ์

ในเรื่องเกี่ยวกับกิริยามารยาทของสตรีไทย เท่าที่มีปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์นี้ เมื่อพิจารณาข้อความจากบทบาทของตัวละครสตรี และพื้นฐานการศึกษาอบรมแล้ว อาจจำแนกกล่าว เปรียบเทียบได้ระหว่างสตรีชาววังกับสตรีชาวบ้านในแง่ความมีสติควบคุมอารมณ์ ความรู้สึก อุทุมพร กล่าวว่

"...ชาววังทั้งหลายส่วนมากมักมีความสามารถในทางออกกลั่นได้เป็นอย่างดีเยี่ยมยอด เพราะความออกกลั่นของประดาชาววังนั้นเป็นวิสัยแห่งความจำเป็นจริง ๆ ที่จะต้องฝึกให้อยู่ตัว คือหัดบังคับอาการกิริยา วาจาแลความรู้สึกต่าง ๆ ไว้ภายใต้อำนาจจิตใจให้ออกทนได้ ไม่ว่าจะง่วงนอน จะหิวจะหิวจะเรอจะจาม หรือจะปวดหนักปวดเบา สักปานใดก็จะต้องพยายามออกกลั่นขบิเอาไว้ให้สำเร็จอย่างเรียบร้อยแนบเนียน จะรู้สึกคิใจ เสียใจ ขมขื่น จะเจ็บปวดหรืออยากหัวเราะ แม้กระทั่งแสนโกรธอยากร้องกรี๊ด จะรักหรือคิดถึงอยากครวญคร่ำรำพัน โบโหยอยากเอ็ดทะเลโร อยากร้องไห้ อะไรก็แล้วแต่เกิด แต่ทว่าถากำลังปรากฏตัวอยู่เฉพาะพระพักตร์ หรือหน้าที่นั่งเจ้านาย หรือในหมู่สมาคม ท่านผู้ลากมากดีในทรีโนฐานที่ตนต้องตามเสด็จประพัตพระเกียรติของเจ้านายแล้ว ผู้หญิงชาววังตัวเล็ก ๆ เหล่านี้มักจะมีความสามารถเก็บซ่อนอาการความรู้สึกต่าง ๆ ของตนได้เป็นอย่างดียิ่ง..."¹

อุทุมพร² สันนิษฐานว่า ที่ผู้หญิงชาววังเป็นไปเช่นนั้นได้คงเนื่องด้วย

เหตุ 2 ประการ คือ

(1) อาจเนื่องมาจากความเกรงพระบารมีเจ้านายจนเคยชิน

¹ นางอมรคุณารักษ์ (อุทุมพร สุนทรเวช) วังหลวง อุทุมพร (นางแดง)

(๒) อาจเนื่องมาจากการฝึกฝนอบรมสั่งสอนให้บุคคลสมบัติ
เป็นกุลสตรีให้สงบเสงี่ยม รู้จักกลัว, อาย และรู้จักระมัดระวังตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผนอันดีงาม
จนกลายเป็นนิสัยเคยชิน

ในวรรณคดีปรากฏว่า สตรีชาววังชั้นสูง (นางกษัตริย์หรือเจ้านาย
สตรี) ได้แก่งามบุษบา จันทะหรา ในบทละครเรื่องอิเหนา เป็นนางทั้งสองได้พบปะกันใน
ลักษณะของ "เบี่ยนน้อยเบี่ยนหลวง" มีได้แสดงอาการหรือกิริยาลาวจา ออกนอกหน้าจนเกินไป
ทั้ง ๆ ที่ไม่พอใจแต่ก็พยายามเก็บไว้ในอารมณ์ กวีพรรณนาอารมณ์ของนางตอนนั้นว่า

เมื่อนั้น	องค์ประไพสุทรีคาหา
แลไปพอสบพักตรา	กัลยาแจ้งใจในที่
เคื่องจิตก็พิศศุตา	สบ เนตรบุษบามารศรี
จะให้ไหว้จันทะหราวาทิ	แต่มีไคร่สปรະการใจ
เมื่อนั้น	ระ เคนบุษบาศรีโส
ดูพิชนนี้ก็แจ้งใจ	ซุน เคื่องพระทัยไปมา
จึงหยิบพานสลามาวาง	เชิญเสวยพื้นางจันทะหรา
มิได้เคียบคัลวันทา	แต่ชำ เลื่องนัยนาทุกที
เมื่อนั้น	ระ เคนจันทะหรามารศรี
เห็นนางบุษบานารี	ทำทิกิริยากบใน
ยิ่งแค้นเคื่องระคายนัยนา	กัลยามีไคร่จะยังไค่
จึงเอาพระหัตถ์ช้ายหรามวย	รับพานเสือกไล่ไวัตรงพักตร์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

กัลยา เป็นสตรีชั้นกลาง (อาจนับ เป็นชาววังชั้นกลาง) เช่น
นางรจนา และพื้นางทั้งหก ซึ่งเป็นเพียงธิดาเจ้าพระยาท้าวสามนต์ (เป็นตำแหน่งเจ้าเมือง
ประเทศราช) การควบคุมสติอารมณ์ไม่ตกเทียบสตรีชั้นสูง ดังปรากฏในข้อความตอนพื้นางรจนา
พูดโต้ตอบกับพื้นางทั้งหกว่า

เมื่อนั้น
 ชีชะหม่อมฟ้าขึ้นช้าง
 ฝ่ามาขับไล่ไสหัว
 แทะเห็นเขาหัวรอกี่ระแวง
 ฝ่าพิไปหาปลากันบัวไพร
 ฝ่าฆ่าหาปลาประสาธ
 พอรูเห็นเห็นอยู่ว่าเท็จจริง
 จะไหวหรือจะวาออกเคียวนี้
 แค้นใจคิดจะไคร่อยทะเลาะ
 ถมนำลายรคให้แล้วไคลคลา

รจนาทอบไปคังใจหวัง
 ออกประคังคำทอเล่นพอแรง
 โกรธหรือว่าถูกมุกแหง
 ออกสะกักสะแกงแกลงพาไล่
 น้อยหรือช่างได้มาอีกไซ
 แทะจุกไม้โหวเหมือนผู้คี่
 สู้ปึกปากหากนึ่งเสียคอกผี
 แล้วเหลียวดูสามี่เห็นซึ่งทา
 แต่เจ้าเงาะชี้ชวนไปเคหา
 ทามนิ้วออกมาไม่พริ้วพริ้ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

เมื่อนั้น	ทกนางต่างพิโรธโกรธซึ่ง
ลูกขึ้นเดินตามมาค้ำอิง	ทำไมมึงจึงหัวเราะเยาะกู
เท็จจริงอย่างไรมันขึ้นจ้าน	ไครปึกปากไว้นานอย่านิ่งอยู่
จ้องทองพองขึ้นเป็นพ่น	ลบหลูทหมิ่นถิ่นแคลน
ฝ่าหาปลาฉกไค้คนักหนา	หมอบเมื่อยไค้หนาขึ้นกว่าแขน
คาการมเปรี้ยงเปรี้ยงออกเฉียงแพน	ขึ้นแค้นเปรียบเปรยเย็บเย้า
.....	
ชะช่างไค้ผิวเงาะเหมาจะสม	ปากกลาตาการมดั่งตอยหอย
ขึ้นเสียงเฉียงคนบนตะนอย	มันนำตอยให้ยกลงกับมือ
แต่ปากแบกักเขากี่เผ้าถาก	นี้เป็นเบี้ยพอกปากของเจ้าหรือ
วาพลางทางเข้ายุคยอ	กลาปากกลามืออย่าหนีกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

สตรีชาวบ้านนั้นแสดงอารมณ์ออกหมกมุ่นได้มีสติเห็นวรั้งไว้เลย
ทั้งก็รับวาทะตลอดจนการกระทำต่าง ๆ วรรณกรรมที่สะท้อนภาพได้เด่นชัด คือ เสภา เรื่องขุนช้าง
ขุนแผน และไกรทอง

เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผนตอนนางวันทองโต้คารมกับนางลาวทอง
เมื่อแรกพบกัน กวีบรรยายภาพตอนนั้นไว้อย่างชัดเจน กวี

นางลาวทอง พูดกับขุนแผนเมื่อเห็นอาการ ขุนแผนแสดงความโกรธ
ขึ้นมาหลังจากฟังคำของนางวันทอง ว่า

งกก่อนผอนกิติไหงก็
บ้านเมืองมีชื่ออื้ออึงไป

ฟังคำ เมื่อนี้ชัณดาลัย
ไปไหนจะพ้นฝีมือกัน

.....
ฟังความข้างเดียวมาควนโกรธ
เขานั้นเป็นอย่างไรงี้ไม่กลัว
จะนิยมน้อยอะไรที่ไหนดา
กั้นลึกพอจนึกคะนึ่งตรอง
เขาบิไซค่อทั้งสันหลังเหล็ก
ทั้งทานเมยายก็ยอมเอา

.....
คุณโทษยังไปเห็นว่าดีชั่ว
เมื่อเมียดัวเคยอย เป็นคู่ครอง
จึงกล้าแข็งแรงแย่งข้อทั้งหอทอง
ฟังน้องเด็กอย่าเพอละ เมอ เม
เขาเด็กเล็กอยเมื่อไรที่ไหนดา
เขาจึงกล้า เขาไคพรอมเพรียง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ข้อความข้างบนเป็นเหมือนการจุกซ่อนความวิวาทะระหว่างนางวันทอง
กับนางลาวทอง เมื่อนางวันทองได้ฟังเช่นนั้นจึงโต้ตอบว่า

ครานั้นวันทองได้ฟังว่า
น้อยฤดอยหนามาขวางเคียง

ดังฟ้าผ่าหัวแตกลึกเจ็ดเสียง
ขึ้นเสียงลอยทรงกังหงสนั่น

.....
นี้เมียหม่อมฤเจ้าจอมผดุงไหนด
ฤาพี่น้องของหม่อมสะพรอมพริก

.....
จึงตามไต่กระทั้งตอจนคอหัก
ฤาลักลวงสาวตกไคกลางทาง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางวันทองกล่าวว่า

ทอจากนั้นการโศกตอบคัวยาวจา เป็นไปอย่างเผ็ดร้อน ตอนหนึ่ง

.....	นางข้างแท่งบึงเข้าไปจนคอหอย
ทุกทีดาวชาวป่าขึ้นหน้าลอย	แม่จะคอยเฝ้า เลือกลองล้างคืน
เจ็บใจไปน้อยสักร้อยเท่า	คงใคร เอาคอบพาคให้ชาควีน
สายทองกับอ้อมปลีทั้งอึ้ง	เป็นเรือลงมาคัวยาวช่วย
เป็นไร เป็นนะไม่ละกัน	ขุนแผนก็นั่งวันทองอยู่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ไม่ยอมฟัง กลับพูดว่า

ไม่แล้วละหม่อมไม่ฟังสิ้น	ถึงพระอินทร์ลงมาห้ามหาฟังไม่
หม่อมไม่เลี้ยงแล้วก็แล้วไป	พาคพันลงไว้ในนาว่า
ถึงแม้สักเท่าไรก็ไม่เลี้ยง	จะคอยสักสิบเสียดังก็ไปว่า
นี่คือดาวชาวคอนคอนเจรจา	อีกรินกั๊กกั๊กจะตบมัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

กิริยาวาจานางวันทองในตอนนั้นแสดงให้เห็นว่า เป็นสตรีที่มี
อารมณ์รุนแรงมาก เหตุที่นางวันทองเป็นสตรีเจ้าอารมณ์นั้น อาจตั้งข้อสังเกตในการพิจารณาได้
เป็น ๒ ประการ คือ

ประการแรกนางวันทองเป็นลูกกำพร้าพอ จะพึ่งแม่ก็ไม่ได้เพราะนาง
ศรีประจันใจคอโหดโหดไม่เป็นหลักไค้ ทำให้นางต้องพึ่งตัวเองอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่รู้จะหันหน้า
ไปพึ่งใคร ด้วยเหตุนี้จึงอาจทำให้นางวันทองเป็นคนเจ้าอารมณ์ และมีอารมณ์รุนแรง

ประการที่สอง นางวันทองอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี กล่าวคือ
นางศรีประจันใจเป็นมารดา เป็นคนเจ้าอารมณ์ ปากกล้าคารบร้าย ซึ่งอาจเป็นเหตุทำให้นางวันทอง
เป็นคนปากกล้าคารบร้ายตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตทั้งสองประการ เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเท่านั้น ถ้าพิจารณาในส่วนคือนางวันทองบ้างจะเห็นได้ว่า นางวันทอง เป็นลักษณะของสตรีไทยโดยทั่วไป กล่าวคือ ประการแรกเป็นแม่บ้านการเรือนที่ดีมาก ไม่ว่าจะอยู่กับพลายแก้วหรือขุนช้าง นางจัดการบ้านเรือนตลอดจนปรนนิบัติสามีได้ไม่บกพร่อง อีกประการหนึ่งนั้น นางวันทองต้องยอมรับชะตากรรมและสภาพชีวิตโดยไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ นางต้องตกไปเป็นภรรยาขุนช้างในวันนั้นเอง ซึ่งการครั้งนั้นนางไม่ได้ป้องกันชักชวนแต่ที่นัก ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นไปเพราะความน้อยใจและความแคระเขินแค้น เป็นแน่นอน

ในบทละครนอกเรื่องไกรทอง ปรากฏว่านางตะเกาแก้วตะเกาทอง เป็นปากเสียงกับนางวิมาลา เมื่อกราวไกรทองพานางวิมาลาขึ้นมาจากถ้ำ ข้อความที่ได้เอียงกันนั้น เป็นไปในลักษณะของชาวบ้านเช่นเดียวกับเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีบรรยายไว้ว่า

ว่าแล้วพี่น้องจึงร้องถาม	ชะนางรูปงามไฉนผิวใหม่
ท่าเจ้อเจอะสะเออะหนาหม่อมไกร	ช่างคิดทวนนาได้ไม่มีอาย
เอาตัวกูไปไว้ถึงเจ็ดคืน	ยังไปหาบรวยร้อนหรือโคมฉาย
หรือว่าชาววันท้ออันทราย	แยบคายไปเหมือนเจ้าไกรทอง
แต่ตัวกูมีลแล้วมีหน้า	ยังแถมซ้ำนุญเข้า เป็นสอง
ใส่หัวลงไปเสียทองคลอง	เคียรฉานจองทองไม่เจียนตัว

.....	
กระพือเพากวาคินเข้าไปใกล้	ฉมนำลายรดไหแล้วรองวา
เก็บที่ผิวมีงอ้ายกุนภา	ขึ้นบากราคาบุญลงไป

.....	
กจะว่าให้สาสมใจ	อิฉัญไรรอยแปดแพศยา
แนบไปเช็ดหลาวยังหยาบชา	จะให้ชากูทมิโสคอปไป

.....	
แดนเอ๋ยแดนนี้	สุดที่จะห้ามหักโมให้ได้
จะเป็นไรก็ให้เป็นไป	กูหากลัวบึงไม่อิพิ่นอง

ชะช้าขึ้นหน้าว่า เบียดหลวง	หึงหวงจ้วงจาบจองทอง
ไม่วู้จักหรือเจ้านางตะ เกาทอง	ไหนไหนมันก็สองเหมือนกัน
จริงแล้วจะรอยแปดแพศยา	จึงลอยหน้าทะเลาะฉั่วจนตัวสั้น
เป็นไรเจ้าปรีะจบให้ครบพัน	จะได้สมใจมันอื่นบุญ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ไกรทอง

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะให้เห็นว่าสภาพการศึกษา
อบรมที่แตกต่างกันนั้น ย่อมจะเป็นพื้นฐานในการแสดงพฤติกรรมที่แตกต่างกันด้วย โดยเฉพาะใน
ด้านความมีสติควบคุมอารมณ์ความรู้สึก

6) วิชานาฏศิลป์และดนตรี

การศึกษาอบรมของสตรีอีกประการหนึ่งที่ควรหยิบยกมากล่าว คือวิชา
นาฏศิลป์

ได้กล่าวถึงความเป็นมาของการละครไว้บ้างแล้ว ในตอนที่ว่าด้วยการศึกษา
อบรมวิชาหนังสือ ว่าละครใน (ละครนางใน) มีหลักฐานปรากฏว่าเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย
และบาเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบวรราชราชนา
ภาพ ทรงสนับสนุนว่า

"...พิเคราะห์ดูอาจจะมีมาแต่สมัยเมื่อถือกันเป็นประเพณีว่า ผู้ที่ทุกคนทั้งที่เป็นผู้ชาย
และเป็นผู้หญิง ต้องหัดฟ้อนรำ เป็นหลักสูตรอย่างหนึ่งในการศึกษา..."¹

การละครใน ตลอดจนบรรทมโพธิ์, หัดฟ้อนรำเป็นระบำ ซึ่งใช้ผู้หญิง
แสดงล้วนนี้ สมเด็จพระบวรราชราชนาภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า ถือเป็นที่ของสตรีชาววัง
ที่จะต้องฝึกหัดอบรมกัน การฝึกอบรมนั้นมักฝึกกันตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเยาว์ โดยเลือกเฟ้นสตรีที่มี —

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 42 พระประวัติบุคคลสำคัญ
หน้า 516.

แวนลาค เพราะเป็นการยาก ต้องฝึกหัดนานจึงจะทำได้¹

ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ มีปรากฏว่าสตรีที่ได้รับการฝึกหัดอบรมวิชา
นาฏศิลป์แล้ว มักจะร่ายรำอยู่เสมอเมื่อมีโอกาส เช่น

นางประคิมก็ชักชวน	โทยหน้าสำเนียงเสียงใส
กรายกรพ่อนรำทำนองใน	บ้างเที่ยวเก็บดอกไม้มาให้กัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ตอนกล่าวถึงการฝึกหัดอบรมนั้นมีข้อความว่า

แสนสนุก สุขเกษม เปรมปรา	ฉวนหน้าประชาชนนมนตร์
บ้างฝึกสอนคนรำท่าบงกช	พิณพาทย์ระนาดของอึงนี้
พวกชนนางทางหัดมโหรี	สาวสาวเสียงคืบหลายคน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

สตรีชาววังผู้ที่ได้รับการฝึกหัดอบรมพ่นรำขับร้องมโหรีหรือละครแล้ว ต้อง
ปีนหน้าประจำในการขับร้องพ่นรำให้พระเจ้าแผ่นดิน หอกระเนตร เพื่อความสำราญพระราช-
หฤทัย ดังปรากฏในข้อความว่า

วิลาสเลิศลักษณะทุกนางใน	สำหรับขับรำบำเรอราช
พิณพาทย์จำเรียงเสียงใส	ผลัดกันขับโงมมากอยโซ
พนักงานของไกรระไวระวัง	

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

¹ ภา. หน้า 511 — 512.

สรุปกล่าวได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 – 2324 การศึกษาอบรมของสตรียังไม่แพร่หลายโดยทั่วไป สตรีที่มีโอกาสศึกษาอบรมมักจะเป็นสตรีชั้นสูง, เจ้านาย ส่วนสตรีชาวบ้านนั้นแทบจะไม่มีโอกาสเลย นางพิมพิลาไลยก็ นางทองประศรีก็ ที่ปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมว่ามีความรู้เขียนอ่านหนังสือได้นั้น ก็เพราะได้ศึกษาจากครอบครัว ซึ่งบิดา, สามี เป็นขุนนางประเภทอยู่ตามหัวเมือง หรือตระเวนคาน

ส่วนการศึกษาศาสนาไม่ว่าจากในราชสำนักหรือจากครอบครัวก็ดี ถือหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน คือ เน้นค่านิยมการบ้านเรือน กิริยา มารยาท การประกอบอาหาร ตลอดจนการประดิษฐ์กรรม เป็นต้น สตรีชั้นสูงจะได้รับการฝึกอบรมให้มีความประณีตละเอียดถี่ถ้วนกว่า สตรีสามัญ ส่วนการเรียนวิชาหนังสือนั้นก็ถือเป็นปัจจัยรองเท่านั้น.

2. สถานภาพสตรีท่านครอบครัว

ก. ทัศนคติเรื่องการสมรส

1) ทัศนคติของชาย (เกี่ยวกับหญิง)

การศึกษาวรรณกรรมจำนวน 8 เรื่อง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) ปรากฏว่า ทัศนคติในเรื่องการบิการของของคนในสมัยนี้พิจารณาได้เป็น 2 ประการ คือ ฝ่ายชายต้องการบิการมากกว่าหนึ่งคน และต้องการให้ฝ่ายหญิงมีสามีได้เพียงคนเดียว

ทัศนคติในเรื่องนี้กล่าวได้ว่าถือเป็นธรรมเนียมบังคับแก่คนธรรมดาสามัญไปจนถึงเชื้อพระวงศ์ ตลอดจนพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะชายผู้บิการมากกว่าหนึ่งคนนี้ มักจะได้รับสรรเสริญยกย่องว่ามีความสามารถ เช่นในความคิดของไกรทอง เมื่อจะพานางวิมลมาลีขึ้นมาจากถ้ำว่า

อย่าเลยจะชวนนางขึ้นไป เลี้ยงเป็นเมียไว้จะค่อย
ให้คนลือชื่อเราว่าเจ้าชู้ จะมีผู้สรรเสริญสืบไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ไกรทอง

ถ้าใครสตรีนั้นมาจากเชื้อชาติต่าง ๆ ก็ยิ่งดี นับเป็นการประกาศความเด่นของตนในความเป็นผู้ชาย เช่น

เขมรลาวชาวละครทั้งมอญไทย พ่อก็ไคล้องแฉวนะแก้วกา

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นอกจากนี้ยังถือว่าการบิการมากกว่าหนึ่งคนนั้น เป็นเครื่องแสดงอำนาจบุญบารมี โดยเฉพาะผู้เป็นบรรพชาศิกี้ เช่น พระพันวษา เมื่อคราวพระร เซทนางสร้อยฟ้าให้แก่หมื่นไวยวรนาถ แค้นแผนการหมั้นไวยมีบิการแล้ว ชื่อเรียมมาลา พระพันวษาจึงตรัสว่า

จึงตรัสว่าอย่าพลาญงามเป็นหมื่นไวย มีเมียมากสักเท่าไรก็ควรที่
ได้สกลิคนั้นมันยิ่งดี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนชางขุนแผน

แสดงให้เห็นว่ายังมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง ก็ควรจะมีภรรยาไว้ประดับ
 บารมีมากขึ้น สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศพระปฐมทอนหนึ่งว่า โดยเฉพาะแต่ชาวไทยเท่านั้น
 ยังรวมไปถึงชาติอื่นที่เขามารับราชการในเมืองไทย เบื้องมีศตำแหน่งสูงขึ้น ก็ต้องมีภรรยาจำนวน
 มากเป็นบริวารมากขึ้นด้วย เช่น

นำขมมธุรส พัดขนไม้ขัดข้อง มีเงินทองทำทวิภาณีเสริม
 เปียมนอยนอยพลอยเป็นสุขไรจุกเจิม ได้พบเพ็ญวาสนาเสียกว่าไทย
 สุนทรภู่ : นิราศพระปฐม

ภาพทอนนั้นไว้ว่า
 พระพันศรี เมื่อทอนพลายงามเข้าไปหานั้น ก็มีภรรยาหลายคน กวีพรรณนา

เห็นพระพันศรีอยู่หอกลาง แสงเทียนสว่างกระจ่างไข
 ลูกเมียหมอบนั่งสะพรั่งไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชนช้างชนแผน

นอกจากจะถือว่าจำนวนภรรยา เป็นเครื่องประดับบุพการีแล้ว ยังมีธรรมเนียม
 อีกว่า สตรีเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขท่านองที่ว่าเป็น "เครื่องเล่น" และเป็นเครื่อง
 ประทับว่าตัวเองมีพลานามัยดี (ยังไม่แก่) มีคำกลอนหลายบทที่สนับสนุนความคิดนี้ เช่นบทละคร
 นอกเรื่องคำวิ ทอนท้าวสันนราชาว่าฟัง กวีพรรณนาไว้ว่า

พระเสวยมือละซามสามเวลา ทรงกำลังวังชาประหลาดเหลือ
 พอใจเกี้ยวพ้อหญิงวังเรือ ผูกพันพันเผื่อไปเบื้อใจ
 รวากับหนุ่มกลุ่มคลั่งนั้นบน จะหางาบเล่นสักคนหนึ่งให้ได้
 ว่าฟังคะนึ่งคิดเป็นนิจไป มีไคว่างแว่นสักเวลา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : คำวิ

สุนทรภู่แต่งกาพย์พระไชยสุริยาขึ้นมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็เข้าใจว่าจะสะท้อนในเรื่องนี้เช่นกัน โดยกล่าวว่

อยุธยาหมาเฝ้า	กัทยาเวยะนารี
ที่หน้าคาศึก	ทาบโหรีที่เคหา
คำเขาเฝ้าสือขอ	เขาแห่หลอกลามา
หาไค้ไทรียา	โลโกพาให้มาใจ

สุนทรภู่ : กาพย์พระไชยสุริยา

ในเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนพระสังมราชพาพูกกับพระพิจิตร นางบุษมาเมื่อคราวที่พาพลาชุมพลไปฝากเรียนหนังสือว่า

พ่านทั้งสองมองแมวไม่เจ็บป่วย	คุกระชุมกระชวยอุยหนักหนา
รูปพิศโฉมโคมพระยา	เหมือนจะหาไค้อีกสักสองคน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ทัศนคติในเรื่องที่ชายต้องการมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน เป็นเกณฑ์กำหนดของสังคมในหมู่นายเจ้านายที่นิยมเชื่อดื่อ "เมียสองต้องห้าม" แต่มิมากกว่านั้นได้ โดยปภาสิทว่า

กระบือหนึ่งห้าบอยา	ควรรอง
<u>เมียมึงอย่ามีสอง</u>	<u>สี่ได้</u>
โคสามอย่าควรรอง	เป็นเหตุ
เรือนอยุสี่ห้องให้	เคื้อครอนรำคาญ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเชษดาภิเศก : โคลงโลกนิติ

ความเชื่อดื่อเช่นนี้ถือกันเป็นแนวปฏิบัติ กล่าวคือ ถ้ามีโอกาสพอจะทำได้ ต้องมีภรรยาให้มากกว่าหนึ่งคน และสองคนก็ไม่ได้ ต้องเกินกว่านั้น มีคำกล่าวอยู่หลายตอน เช่นในเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนพระพิฆเนศวรสถกับหมื่นไวยเบื้อทอดพระเนตร เห็นความโง่เขลาจากสีหน้า

ของหนึ่งไว้วาง

ใครมีเมียสองมักหมองใจ จะหาควางสบายได้มีใครมี
ถ้าแผ่นดินสามสี่เสียดีกว่า ต้องทำร่ำว่าเป็นสุขเกษมศรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ในบทละครนอกเรื่องไกรทองตอนไกรทองพบกับตะเภาแก้วตะเภาทองครั้งที่นางวิมลารักษ์เฝ้าจาก
ถ้า ก็นี้ข้อความว่า

บุราณท่านว่าไว้กระไรน้อง ชายปีเมียสองนั้นต้องห้าม
มักเกิดกลียุคลูกหลาน จึงทำให้เป็นสามตามตำรา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ไกรทอง

อย่างไรก็ตาม การที่ชายมีภรรยาหลายคนนั้น หลวงวิจิตรวาทการ¹ ได้
แสดงทัศนะว่าอาจเป็นภัยความจำเป็นบังคับ เช่น ภาวะทางสงครามทำให้ชายตายมาก คงจะ
ไปใช้ความสามัคคีใจของชาย โดยยกตัวอย่างมาสนับสนุนทัศนะนี้จากประเพณีของชาวยุโรป ในกรณี
ที่หญิงไม่ชอบ เป็นภรรยาคนเดียวของชาย เพราะถือว่าต้องมีฐานะต่ำต้อย จะทองทำงานทุกอย่าง
เป็นผู้รับใช้ชายผู้เป็นสามี ฉะนั้นจึงนิยมให้สามีหาภริยาได้อีกเพื่อเหตุผล ๒ ประการ คือต้องการ
ให้ตัวเองได้รับยกย่องฐานะจากสามีและภรรยาอื่นๆ ทั้งปวง และได้เป็นผู้บังคับบัญชาให้ภริยาคน
อื่น ๆ ทำงานอันเป็นผลให้ตัวเองมีอำนาจและใบ้ทองทำงานเหน็ดเหนื่อย

ตามธรรมเนียมไทยมิได้อยู่ในเกณฑ์นั้น กล่าวคือสตรีไทยต้องการเป็น
ภรรยาเพียงคนเดียวของสามี และไม่นิยมให้สามีมีภรรยาคนใหม่ แต่ก็ไม่มีความผิดที่จะไปห้ามปราม
เมื่อสามีได้ภรรยาใหม่มา ภรรยาคนใหม่ก็มีสภาพเป็น "น้อย" แม้ว่าจะมีฐานะเป็นภรรยา
เหมือนกันก็ตาม พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้ประกาศคำอธิบายไว้ว่า
ธรรมเนียมเรา ถือว่าภรรยานั้นมีฐานะไปเท่าเทียมเสมอกันหมด กล่าวคือภรรยาหลวงย่อมจะเป็น
ใหญ่เหนือภรรยาน้อยทั้งหมด มีหน้าที่ควบคุมลูก ๆ ทั้งลูกของตนและลูกภรรยาน้อย ตลอดจนฆ่าไฟ

¹ หลวงวิจิตรวาทการ วิชาการครองเรือนกรอกรัก หน้า 77 - 78.

ทั้งปวง แต่ในกรณีที่มีการหลวงกับรายน้อยเป็นพี่น้องทองเดียวกัน อาจจะมีฐานะตำแหน่งสูงเท่า ๆ กันจนเกือบจะเป็นการหลวงทั้งคู่ และกล่าวว่าจำนวนรายนั้นไม่แน่นอน จะมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับฐานะของชายผู้เป็นสามีว่ารวยหรือจน ปีตำแหน่งราชการสูงหรือต่ำ¹

สังฆราชปาลเลกัวซ์* กล่าวถึงการนิยมมีภรรยาจำนวนมากของชายไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่า เป็นไปตามสภาพฐานะความเป็นอยู่ คือ

"พวกเศรษฐีโดยมากมีหมอบตั้งแต่ 20, 30, 40 คน หรือมากกว่านั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงมีเป็นร้อย ๆ แต่บรรดาหมอบเหล่านั้นได้รับการชุบเลี้ยงไว้ในพระบรมมหาราชวังเพื่อประคับพระบารมีมากกว่าเพื่อกาบบารมณ"²

อย่างไรก็ดี การที่ชายนิยมมีภรรยาหลายคน ไทยเรานับเป็นธรรมเนียมมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ถึงแม้หลักฐานปรากฏในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ของนางนพมาศผู้ซึ่งเป็นพระสนมองค์หนึ่งของพระร่วง โดยกล่าวถึงฐานะของอนุภรรยาไว้ว่า

"...ฝ่ายบุรุษซึ่งเป็นคนมีทรัพย์สมบัตินั้น ย่อมหาอนุภรณาค่ายสินจ้างสินถายไว้เป็นบริวารยศ แม้บุรุษรชาก็มีเป็นตระกูลบิดาฝ่ายเดียว..."³

ตามข้อความนี้ปรากฏชัดว่า ฝ่ายชายจะป้อนภรรยาได้อย่างง่ายดาย

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ - เจ้าชีวิต หน้า 33 - 34.

* ชื่อเต็มว่า อัง บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ (Jean Baptiste Pallegoix) เป็นชาวฝรั่งเศส ได้เข้ามาอยู่เมืองไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (วันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2372) รวมเวลาในระยะแรกที่มาอยู่เมืองไทยนี้ 24 ปี เมื่อกลับไปประเทศฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2397 (รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) จึงได้เขียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประเทศไทยขึ้นเป็นภาษาฝรั่งเศส ต่อมาได้กลับมาอยู่เมืองไทยอีก จนถึงแก่มรณภาพในปี พ.ศ. 2405

² สังฆราชปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย สันต์ ท. โกมลบุตร แปล หน้า 311.

³ นพมาศ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หน้า 12.

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ยึดถือคตินิยมนี้เช่นกัน ดังปรากฏในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ ซึ่งกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของภรรยาหลวงและภรรยาน้อยว่า เรือนขุนนางผู้ใหญ่จะมีภรรยาหลวงกับบุตรธิดาอยู่ ส่วนภรรยาน้อยกับบุตรธิดาของตน ตลอดจนทาสและคนในครอบครัวจะอยู่ในเรือนหลังเล็ก ๆ ซึ่งแยกกันอยู่ โดยแยกกันเป็นหลายครัว แต่ยังอยู่ภายในอาณาบริเวณเดียวกัน เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์นั้น ลาลูแบร์กล่าวว่านักจะกว้านหญิงอันเป็นธิดาของชาวบ้านเข้าไปไว้ในวัง สุดแต่จะพอใจหญิงใด โดยจะกักหญิงเหล่านั้นไว้ แต่อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ทรงมีสนมเพียง 8 - 10 นางเท่านั้น²

ในบันทึกของ แชรแวงส นิโกลาส กล่าวถึงโอกาสในการมีอนุภรรยาของชายว่าแตกต่างกันระหว่างชายชั้นสามัญกับชายชั้นสูงหรือเศรษฐี โดยได้แสดงทัศนะไว้ว่า

"...ในระหว่างที่ข้าพเจ้ายังอยู่ในประเทศสยามนั้น มีผู้พยายามให้ข้าพเจ้าเชื่อว่า ในบรรดาชนชั้นต่ำนั้นมีความสำรวมในกาเบริโกลเป็นอันมาก ไม่ค่อยปรากฏว่าชายมีเมียหลายคน แต่ข้าพเจ้าก็ตั้งใจเชื่ออยู่ตลอดมาเหมือนกันว่า การที่พวกเขามีความสำรวมเช่นนั้น ก็เพื่อขจัดปัญหาค่าใช้จ่ายในอันที่จะต้องเลี้ยงเมียหลายคนนั่นเอง พวกชนนางที่มีรายได้จากค่าเช่าที่ดินของตน อาจมีเมียมากเท่าไรก็ได้ตามปรารถนา ยิ่งมีมากเท่าไรก็ยิ่งได้รับความนับหน้าถือตามากขึ้นเท่านั้น หญิงเหล่านั้นมักจะเรียบร้อยอย่างน่าสรรเสริญ ไม่ค่อยมีคนเจ้าชู้และไม่ซื่อคดสามี..."³

ในพระไอยการลักษณะดัวเมีย อันเป็นกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตราขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง ก็มีบัญญัติไว้เกี่ยวกับการให้โอกาสชายมีภรรยาได้หลายคน

¹ เบอร์ลีเออร์ เคอ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) หน้า 133 - 134.

² ก. หน้า 448.

³ แชรแวงส นิโกลาส ประวัติศาสตร์ชนบทและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) หน้า 59.

เช่น มีบทกำหนดประเภทของเมียไว้ว่ามี 3 ประเภท¹ ได้แก่ เมียกลางเมือง (เมียหลวง) เมียกลางนอก (เมียนาง) และเมียกลางทาส (เมียทาส) นอกจากนี้ยังมีเมียนกษัตริย์อีกประเภทหนึ่ง คือเมียพระราชทาน² (เมียนาง) ซึ่งมีฐานะแตกต่างจากเมียทั้งสามประเภทดังกล่าวแล้ว

สำหรับองค์พระมหากษัตริย์นั้น โอกาสในการมีพระมเหสีและสนม, นางทาส (อนาธรรยา) ย่อมมากกว่าคนธรรมดาสามัญ สมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระสนมโดยพิจารณาจากพระราชโอรสที่ประสูติ เช่นปีนัญญิตีไว้ว่า

"...ฝ่ายพระราชกุมาร เกิดด้วยพระอัครมเหสี คือสบเด็จหนอพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วยแม่หยั่วเมือง เป็นพระมหากษัตริย์ เกิดด้วยลูกหลวง กินเมืองเอก เกิดด้วยหลานหลวง กินเมืองโท เกิดด้วยพระสนมเป็นพระเยาวราช..."³

และพิจารณาจากศักดินา เกณฑ์กำหนดศักดินาสำหรับพระสนมในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ ทำให้ได้ทราบว่า ตำแหน่งพระสนมเอกมี 4 ตำแหน่ง⁴ ได้แก่

- (1) ท้าวอินสุเรนทร
- (2) ท้าวศรีสุภาจัน
- (3) ท้าวอินทรเทวี
- (4) ท้าวศรีจุฬาลักษณ์

ซึ่งปีศักดินาคณะ 1000 ส่วนพระสนมสตรีท่านอื่น ๆ จะได้รับศักดินา

⁵
คณะ 800

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 205.

² ฎ. เล่ม 1 หน้า 90.

³ ฎ. หน้า 70 - 71.

⁴ ฎ. หน้า 221.

⁵
ฎ.

ธรรมเนียมนิยมในการที่ชายมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน และบุตรที่เกิดจากภรรยาแต่ละคนเป็นบุตรที่กฎหมายรับรองนี้ ปฏิบัติสืบต่อกันมานาน เพิ่งจะยกเลิกโดยกฎหมายแห่งและพาณิชย์ ที่ว่าด้วยลักษณะครอบครัวในปี พ.ศ. 2478 นี้เอง เมื่อพิจารณาถึงสถานะสภาพของภรรยาและอนุ ภรรยาในสมัยก่อน คือต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ลงมาจนถึง พ.ศ. 2478 นับเป็นเวลาประมาณ 153 ปี จะปรากฏว่าสตรีไทยผู้เป็นภร่ายังคงอยู่ในสภาพเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา บันทึกหลักฐานของชาวต่างประเทศที่เข้ามาพำนักอยู่, ประวัติศาสตร์พงศาวดาร และข้อความในวรรณกรรมต่าง ๆ กล่าวพ้องต้องกันว่า พระมหากษัตริย์เกือบทุกพระองค์มีเจ้าจอม* ตลอดจนพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นจำนวนมากทั้งสิ้น เป็นกันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีเจ้าจอมถึง 28 องค์ พระราชโอรสและธิดารวม 42 พระองค์¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับจำนวนเจ้าจอม ทราบแต่เพียงว่าทรงมีพระราชโอรสธิดาถึง 73 พระองค์² พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีเจ้าจอมหม่อมหม่อม 45 องค์ พระราชโอรสธิดา 51 พระองค์³ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทราบจำนวนเจ้าจอม ทรงมีพระราชโอรสธิดารวม 82 พระองค์⁴ โดยเฉพาะเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นี้

ได้แก่อนุภรรยาของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งยังไม่เป็นโอรสธิดา ส่วนเจ้าจอมที่เป็นโอรสธิดาแล้วเรียกว่าเจ้าจอมมารดา ภรรยาหลวงของพระเจ้าแผ่นดินนั้นเรียกว่า พระอัครมเหสี แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาใช้คำนำพระนามว่า "พระ" เฉย ๆ เช่น พระศรีสุริโยทัย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงกำหนดพระอิสริยยศพระอัครมเหสีเป็น "สมเด็จพระบรมราชินี" สมเด็จพระบรมราชินีที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนองค์พระมหากษัตริย์ ทรงใช้คำ "นาง" ต่อท้าย เรียกว่า "สมเด็จพระบรมราชินีนาถ" ธรรมเนียมเช่นนี้ใช้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน.

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 214.

² ข.

³ ข. หน้า 278.

⁴ ข. หน้า 368.

แอนนา เลียวโนเวนส์* กล่าวว่า "...โดยมากมีวัยอ่อนกว่า 20 ปีลงมา ที่มีอายุ 14 ปี ก็มี และที่สำคัญก็คือ บรรดาเจ้าจอมเหล่านั้นมิได้เป็นสมาชิกในราชตระกูลจักรี เกือบทุกคน... พระราชินีองค์แรกของพระเจ้ากรุงสยามทรงมีพระชนมายุเพียง 18 ปี ในขณะที่พระองค์ทรงมีพระชนมายุ 48 ปี..."¹

อย่างไรก็ดี การที่พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ทรงมีพระมเหสีและเจ้าจอมเป็นจำนวนมากนี้ ไม่ใช่ของแปลกอะไร โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ประทานคำอธิบายว่า

"สับเส็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เหมือนกันกับพระมหากษัตริย์ชาวเอเชียทุก ๆ พระองค์ในสมัยนั้น คือทรงมีพระมเหสีและเจ้าจอมเป็นจำนวนมาก..."²

X กรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีเจ้าจอมและพนักงานหญิงจำนวนมากนี้ พระองค์ไม่สามารถเอาพระทัยใส่ดูแลได้ทั่วถึง ในทศวรรษกาลจึงทรงมีพระราชประกาศขึ้นหลายฉบับ เช่น "ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในหลุดลาออก" บังคับ

"ด้วยบัดนี้ในทรงห่วงหาพันธุไฉนหนึ่งไว้ในราชการ ด้วยการชมเชยกักขังคอก... ใคร ๆ ไม่สบายจะใคร่กราบบังคมทูลลาออกนอกราชการไปอยู่วังเจ้า บ้านขุนนางบ้านนิคมการค้า จะมีลูกมีเมียให้สบายประการใด ก็อย่าให้กลัวความผิดเลย... แล้วผู้ที่จะเป็นผู้นั้น ห้ามแต่อย่าให้สนลื้อหาธุหาตัวแต่ตัวยังอยู่ในราชการด้วยอุบายทางใดทางหนึ่งก่อนกราบบังคมทูลพระกรุณา เป็นอันขาดทีเดียว... อนึ่งถ้าเจ้าจอมอยู่งานชั้นใน... จะลาบังกมลาออก... จะขอรับพระราชทานโอกาสเลื่อนออกมาเป็นชั้นกลางชั้นนอก... ก็ตามแต่จะชอบใจ... แต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอจะโปรดให้บอก

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำให้เป็นครูสอนภาษาอังกฤษพระราชมหาราชโอรสพระราชธิดา และข้าราชการฝ่ายใน.

¹ แสง สรรพมณี พระเจ้ากรุงสยาม . ธรรมย. (บางแปล) หน้า 654 - 655.

² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ด.ก. หน้า 367.

นอกราชการไปมีตัวไม่ได้..."¹

และใน "ประกาศพระบรมราชโองการให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ" ยังมีข้อความว่า

"...บรรดาที่มีบุตรมีหลานผู้หนึ่งถวายตัวทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เป็นเจ้าจอมอยู่ชั้นกลาง ยังไม่มีเครื่องยศแลไม่ได้เป็นเจ้าจอมบรรดามีพระองค์เจ้า ก็คือ...ในพระบรมมหาราชวัง...เป็นที่เบียดเสียดคับแคบ...เมื่อบุตรหลานของท่านทั้งหลาย มาทำราชการอยู่มาด้วยกันดังนี้ ก็เหลือกำลังที่จะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้ชื่นชมสมประสงค์ ให้ทั่วถึงทุกหน้าทุกพวกทุกรายไป ท่านผู้ที่เคยบิภรรยามากมีบ้างมากไปเพื่อเทียบกับใจของตัวก็จะเห็นจริง...บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยอมพระราชทานคืนบุตรหลานของท่านทั้งปวง...จะยกให้มีตัวตามที่เคยใคร่ขอตามแก้ไขของบิดา บารดก แลญาติค้ำบิดาบารดก แลตัวนั้น ๆ เด็ด...แต่เจ้าจอมบรรดาที่มีพระองค์เจ้า ก็คือ ปีเครื่องยศเป็นเครื่องทองคำแล้วก็ คือ ไม่ยอมพระราชทานให้ใคร ไปโปรดให้ออก..."²

เมื่อพิจารณาจากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกฉบับหนึ่ง * แล้ว แสดงให้เห็นถึงอำนาจของชนชั้นปกครอง อาจประกาศผูกขาดสิทธิในดินแดนอันหนึ่งไว้แต่เพียงผู้เดียว ทั้งประเภทที่มีอายุรุ่นใหญ่ รุ่นกลาง และรุ่นเล็ก **

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 - 2404) นายอำนาญ และคุณหญิงวลี ยวบูรณ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ วันที่ 9 พฤศจิกายน 2511 หน้า 88 - 89.

² ฎ. หน้า 551 - 553.

* ทรงมีถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เมื่อ พ.ศ. 2409.

** ข้อความในพระราชหัตถเลขาตอนต้นที่กล่าวถึงเป็นแน่ชัดว่า ไม่ทราบว่าทรงปรากฏกระพริบถึงใคร กล่าว "ผู้มีบุญเขาคอบครองหวงเอาทั้งหมด" นั้น จากการศึกษาพระประวัติชวนให้คิดว่าน่าจะกระพริบถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มากกว่าผู้อื่น (ผู้วิจัย).

ตั้งข้อความว่า

"...แต่คงตั้งใจอยู่เรื่องหนึ่ง ค่ะพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าเป็นลูกเป็นหลานของตัวเอง วิตกอยู่อย่างหนึ่งมากนัก วิตกนั้นคือเมืองสระบุรี ลาวชาวเมืองนี้ อย่างไม่รู้รอบรู้ ก็คนทั้งปวงก็รู้ว่าครอบครัวลาว เมืองนี้เกิดสตรีรูปงาม เสียเพราะชาวพม่าชาวเวา จนมีปัญหาคาราคอซอกขวางเอาทั้งหมด ว่าสตรีที่เกิดขึ้นในเมืองนี้ ถ้าไปใครเลือกก่อนแล้วใครจะไปเอาไปเก็บไปขโมยเอาไม่ได้ ชนิดใหญ่เลือกมาแล้วจึก เลือกชนิดกลางแล้ว ยังชนิดเล็กรอไว้ไ้การ เมื่อไรเก็บอีก แลเล่าภาว่า เมืองนั้นเป็นเมืองสวรรค์ คำแล้วทุกบ้านทุกเรือนมีแต่บรรเลงทำเพลงเสงกักรสนุกสนานอยู่เป็นนิตย์"

กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว บังเสด็จไปประทับตามถิ่นที่มีบ้านลาว เช่นบ้านส้มปะทวน แขวงนครไชยศรี, เมืองพนัสนิคม คำหนักบ้านสีทา จังหวัดสระบุรี โดยเฉพาะคำหนักบ้านสีทาทรงโปรดฯ มาก

สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จไปประทับตามหัวเมืองต่าง ๆ นั้น เพราะเกิดฉันทะรักขึ้นภายในพระองค์ มีพระอาการประชวรเสาะแสวงอยู่เสบอ จึงต้องเสด็จไปเที่ยวรักษาพระองค์ตามหัวเมืองเนื่อง ๆ

อนึ่ง เป็นที่เลื่องลือกันว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีอุปนิสัยมักมากด้วยสตรี ปรากฏตามพระราชประวัติว่าทรงมีเจ้าจอมหม่อมมาบไม่น้อยกว่า 120 คน

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาภิเศกที่ 4 หน้า 44.

² สมบัติ พลายน้อย เจ้าฟ้าจุฑามณี โสมทัต เทเวศร์ (นามแฝง) หน้า 191.

³ ก.

⁴ ประยูร ธวัชพันธุ์ กาลไทยในอดีต หน้า 243 - 244.

จากความจริงที่ปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นี้ ทำให้มองไปพิจารณาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นไปได้อีกด้วย เพราะจากประกาศอันเป็นหลักฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็คงจะได้ปฏิบัติมาแต่ยังไม่ประกาศเป็นเอกสาร และแม้แต่ในวรรณกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็สะท้อนลักษณะดังกล่าวได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ

โอกาสที่ชายจะได้หญิงนั้น เป็นไปอย่างง่ายดายมาก เช่นขุนช้างได้นางกริม

กูเรียกพินอีกริมฝั่งรับชาน กำลังพล่านกบไปทันได้คุดหน้า
มึงก็บีคอยู่ในเรือนเหมือนกับพรา เลยไขว่คว้าเคล้าคลึงจนถึงใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เข้าใจว่าหญิงคนนั้นขุนช้างจะไม่นับ เนื่องเขาเป็นภรรยาประเภทใด ๆ
ดูเป็นการสบสูกับเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าใครยกของอย่างใด

พลายแก้วได้นางลาวทองมาเป็นภรรยาอีกคนหนึ่ง ก็ด้วยวิธีการที่ไม่ยากเลย
แม้ลาวทองจะหวั่นใจ เกรงจะต้องลำบากเงื่อไปเป็นภรรยาน้อย แต่พลายแก้วก็ผูกปลอบใจใน
ทำนองที่ว่า

ถึงเมื่อมีอยู่ก็อย่าพรั่น แต่เซ่นน้องนั้นน้อยอย่าสงสัย
ถนอมเวลาให้อ่านทุกคนไป ทาบข้อยตามใหญ่ให้เสมอกลิ่น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

อนึ่งโอกาสที่ชายจะได้หญิงมาเป็นอนุภรรยา¹ จะมากหรือน้อยนั้น เป็นไปตาม
ลักษณะตำแหน่งและสภาพฐานะ กล่าวคือ ถ้าตำแหน่งสูงหรือเป็นเศรษฐี ก็ทำได้ง่ายยิ่งขึ้น ดังคำ
กล่าวว่า

พระยาภิไธยมากหมื่นนาง ชนช้างเป็นเศรษฐีมีถมอยู่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชนช้างชนแฉก

เรื่องนี้จะเป็นธรรมเนียมนิยมกันมานาน ในครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา นิโกลาส² กล่าวว่า

"...พวกขุนนางที่มีรายได้จากค่าเช่าที่ดินของตน อาจมีเมียมากเท่าไรก็ได้
ตามปรารถนา ยิ่งมีมากเท่าไร ก็ยิ่งได้รับความนับหน้าถือตามากขึ้นเท่านั้น..."¹

ขุนนางหรือข้าราชการชั้นพระยา²มีโอกาสในการมีภรรยาหลายคนมาก
กว่าชนชั้นสามัญ ในบางรายก็ได้หญิงซึ่งเป็นพี่น้องกันมาเป็นภรรยาทั้งหมด ซึ่งเรามักเรียก
ชายประเภทนี้ว่า "พระยาเทครัว" พระยาอนุমানราชชนได้อธิบายไว้ว่า ลักษณะการเทครัว
นี้เดิมเป็นลักษณะการจับคู่คนฝ่ายแพเป็นเชลย พร้อมทั้งรับข้าวของ ซึ่งเรียกว่า "กวาดต้อน
เทครัว" แต่ต่อมาคำว่า "เทครัว" มีความหมายกว้างไปถึงชายที่ได้หญิงเป็นภรรยาทั้งแม่และลูกสาว
จะกี่คนก็ได้ ซึ่งเป็นการรวมเหมาเอาทั้งหมดครอบครัว แต่ชายที่จะกระทำเช่นนี้ได้มักมีบรรดาศักดิ์
เป็นพระยา²

จากหลักฐานที่ยกมาแสดงนี้ อาจชี้ให้เห็นถึงสภาพในสมัยนั้นได้ว่า ชายมี
ภรรยาได้หลายคน ภรรยาเป็นเครื่องประดับบารมีของคนชั้นสูง และผู้ป็นฐานะก็ และในบางราย
มีภรรยาในลักษณะ "เทครัว" ขรรมนิยม "การเทครัว" ปฏิบัติกันเป็นเครื่องธรรมเนียม ถ้าชาย
นั้นมีเกียรติศักดิ์สูง

¹ แชรแอส นิโกลาส ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
สันต์ ท. โกมลบุตร แปล หน้า 59.

² พระยาอนุমানราชชน ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน หน้า 25 - 26.

อนึ่งจะเป็นธรรมเนียมว่า พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์นั้น ต้องส่งวนศักดิ์ไปให้คำทอຍลง จึงนิยมนิเษกสมรสกับสตรีชั้นสูง ดังปรากฏหลักฐานในประกาศฉบับหนึ่ง* ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีผู้นำสตรีเข้ามาถวายว่า

"...อนึ่งผู้หญิงบ้านนอกชกนาเป็นลูกเล็กไพร่หลวง ไพร่สม ทาสขุนนางในหลวง ไม่เอาเป็นเมียคอก เกลือกจะมีลูกออกมาจะเสียเกียรติยศ แต่เมื่อผู้นำเอาหญิงงามๆ มาให้ก็จิตใจอยุ่จะให้มีกิตติศัพท์เล่าลือว่า ยังไม่ชราภาพนัก จึงปัญหาเปียให้เท่านั้นคอกจึงรับไว้ แล้วให้ดัดเป็นละคอนบ้าง นโหรบ้าง เล่นการต่าง ๆ ไปโดยสมควร จะไ้ทำทบนหมองในคนคำ ๆ เสว ๆ นั้นหาบไ้ได้..."¹

เป็นที่น่าสังเกตเกี่ยวกับธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์ไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ทรงมีเจ้าจอมเป็นจำนวนมากนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงประทานคำอธิบายไว้ว่าไม่ใช่เพราะความมักนากทางกามารมณ์ แต่เพื่อบริบายในการปกครองภายในประเทศ โดยกล่าวว่า

"...ความจริงมีอยู่ว่า การมีเจ้าจอมหลาย ๆ คนในสมัยนั้น เป็นธรรมเนียมของพระเจ้าแผ่นดินไทยมากกว่าทางกามารมณ์ พระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ในข้างในและมีพระสนมผู้จงรักภักดีนำความปลอดคภัยมาสู่พระองค์ และทำให้การอารักขาง่ายสะกวกขึ้น เพราะทรงไว้วางใจเจ้าจอมเหล่านั้นได้ ทั้งเจ้าจอมหลายท่านก็เป็นบุตรของเจ้าประเทศราชบ้าง ขุนนางผู้ใหญ่บ้าง เมื่อมีพระราชโอรสธิดามากก็บังเกิดการเกี่ยวคองระหว่างท่านเหล่านั้น และพระราชวงศ์อย่างใกล้ชิด และบุตรเหล่านั้นก็มักจะบิิดานำบาถวาย ถ้าไม่ทรงรับก็อาจจะบังเกิดความโทนัส อันจะขัดกับนโยบายการปกครองภายใน"²

* ประกาศเรื่อง พระยาพิพิธเทธิเทศ ผู้สำเร็จราชการ เมืองคราคสงฆึงเข้ามาถวายจำนวน 3 คน

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ด. หน้า 323.

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ล.ด. หน้า 214 — 215.

ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นทัศนคติในการมีภรรยาหลายคนของชาย ทั้งแต่ชั้นสามัญจนถึงพระมหากษัตริย์ว่ามีเหตุผลประการใดบ้าง และสตรีนั้นตกอยู่ในสภาพเช่นไร ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า สตรีผู้เป็นภรรยาไปว่าจะเป็นภรรยาหลวงหรืออนุภรรยาก็ตาม ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมกันในระบบครอบครัว

๒) ทัศนคติของหญิง

เมื่อมาพิจารณาถึงทัศนคติของสตรีผู้บางท่านจะมีความรู้สึกในสถานภาพของตนอย่างไร เกี่ยวกับธรรมเนียมการเป็นภรรยาหลวงหรืออนุภรรยาของชาย

สำหรับเจ้าจอมของพระมหากษัตริย์นั้นมีหลักฐานว่ามีชีวิตความเป็นอยู่สนุกสนานสะดักสบาย ร่าเริง ในวันหนึ่ง ๆ นั้นไม่ค่อยจะมีการกิจอันใด จนกระทั่งมีผู้เรียกการดำเนินชีวิตแบบนี้ว่า "ชีวิตของผีเสื้อ"^{*} ลักษณะสภาพของเจ้าจอมเหล่านี้ แอนนา เลียวโนเวนส์กล่าวว่า

"...ทางสนุกสนานสำราญ คับการเก็บดอกไม้, เลี้ยงนกในกรง เลี้ยงปลาเงินปลาทองในสระ จัดดอกไม้ ร้องรำทำท่าตามเสียงเพลง บรรเลงด้วยตะเซ่ ฟังพากทาสอ่านหนังสือ จู๋โอรสและธิดาไปตามสวน และทางที่ปลูกดอกไม้เล็ก ๆ หรือในการอาบน้ำทุกค่ำเช้า...เมื่อแดดอ่อนกำลังลง ท่านเหล่านั้นก็เฝ้าลงว้ายน้ำเล่นในสระใหญ่ อันสวยงามและใส่องคล้ายกับฝูงเป็ดน้ำสีน้ำตาล...ตกค่ำลงภายหลังเมื่อฉวยงานแล้ว บรรดาเจ้าจอมก็ชวนกันเล่นไฟเล่นหอย เล่นวาทตามฤดูกาล ถ้าปีใดตาบเสด็จไปตามหัวเมืองชนบท มีการฝึกละคร ฝึกกระบี่ ฝึกร้องรำทำเพลง..."¹

คำกล่าวของนางแอนนา แสดงให้เห็นว่า ชีวิตของเจ้าจอมนั้นสะดักสบายทุกประการ มีตำแหน่งที่อยู่อันสวยงาม มีอาหารเลิศรส มีเบี้ยหวัดเงินเดือน มีทาสรับใช้ ตลอดจนเมื่ออารมณ์เกรี้ยวกระจัดราคาแพง ด้วยสิ่งเหล่านี้เองที่เป็นต้นเหตุให้สตรีหลงระเหิงอยู่กับความ—

^{*} นางแอนนา เลียวโนเวนส์.

¹ ส. ธรรมยศ พระเจ้ากรุงสยาม หน้า 595 — 596.

ผู้ให้คำขอร้องว่าเราให้จนยอมรับความ เป็นผู้ตาม และไม่ต้องการรับผิดชอบในกิจการสำคัญต่าง ๆ จนกระทั่งต้องเป็น "ช่างเท้าหลัง" ของชายตามคำพิงเพยที่ทราบกันดี

อย่างไรก็ดี แม้โดยทั่วไปจะมองเห็นว่าผู้หญิงไม่ได้รับนิยมนอะไรก็ตาม แต่ความเป็นจริงผู้หญิงรับผิดชอบทำงาน แต่ไม่ใช่เรื่องสำคัญนัก เช่นการจัดดอกไม้สด, แห่ง ในพิธีการต่าง ๆ การทำอาหารหวานคาวในการเลี้ยง การจัดเครื่องถวายพระ ตลอดจนการเย็บปักถักร้อย ฯลฯ กล่าวได้ว่างานฝ่ายกิจการบ้านเรือน ตลอดจนงานประดิษฐ์กรรมนั้น สตรีเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงานทั้งสิ้น ในงานสำคัญบางประการสตรีก็ได้รับมอบความไว้วางใจจากชายให้ดำเนินการแทน เป็นต้นว่าพระพันปีหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ในการครั้งนั้นพระพันปีหลวงก็ได้ทรงทำหน้าที่ปกครองประเทศได้ถวายพระปรีชาสามารถ นอกจากพระพันปีหลวงแล้ว ยังมีพระมเหสี* ตลอดจนพระราชธิดา** บางพระองค์ทรงเป็นราชเลขาณการฝ่ายในอีกด้วย นับได้ว่าสตรีนั้นเป็นผู้มีความรับผิดชอบสูงไม่แพ้ชาย หากสตรีได้รับความไว้วางใจมอบให้กระทำการกิจต่าง ๆ

สภาพของสตรีผู้เป็นทั้งภรรยาหลวงและภรรยาของชายในชั้นต่ำกว่าพระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงชนชั้นสามัญนั้น จากหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่า สตรีจำพวกนี้มีทัศนคติแตกต่างกับประเภทแรก กล่าวคือภรรยาหลวงไม่นิยมให้สามีมีภรรยาอื่น (อนุภรรยา) ดังกับมีคำกล่าวว่า "เสียทองเท่าหัวไม่ยอมเสียตัวให้ใคร" ถือว่าภรรยาอื่นนั้นเป็นภัยต่อความรักและต่อความสุขของครอบครัว สตรีจึงไม่นิยมการเป็นภรรยาอื่น เพราะจะต้องไปรับสภาพที่ท้อแท้ อยู่ในอำนาจของภรรยาหลวงอีกต่อหนึ่ง ไม่มีสตรีใดที่อยากตกอยู่ในสภาพ "กินน้ำใต้ศอก" มีข้อความจากวรรณคดีหลายเรื่อง ที่แสดงให้เห็นทัศนคติของตัวละคร เกี่ยวกับเรื่องนี้ เช่น เรื่อง พระอภัยมณี ตอนนางละเวงคร่ำครวญเมื่อตนเองเป็นมเหสีรองของพระอภัยมณีว่า

* สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทรมาลมารศรี พระอัครราชเทวี.

** สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล (หญิงน้อย).

ทองเป็นนอยยอยยับยิ่งคับแค้น ยังซ้ำแสนอกสุมไม่ร่าย

.....

ประกาศเสียเบียดเบียนร้อยชาติ เป็นอันขาดไม่ขอคบก็พบเห็น
ความเจ็บแสบแพทพลาเลือกตากระเด็น ถ้าใคร เป็นเช่นข้าจะว่าจริง
เมื่อคราวชนกคืนน้ำคังน้ำวุ่น คราวเฉียวฉุนเช่นกับยามหาหิงคุ์
เจ็บการรบคมปากเหมือนทากปลิง เขาว่าชิงฉัวเขาให้เราตาย
แต่ความในใจจริงก็ชิงเขา เนื้อความเรามันจึงเสียเขา เบียดหาง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางลาวทองรำพันเมื่อจะตก เป็นมาร ทยา
นอยของขุนแผนว่า

ทัวเป็นเบียดเบียนร้อยยาก จะออกปากถุกเถียงก็ไปไค้
ฉัวเขาเขาจะเข้าควยกับไป ถ้ารักใคร่ไปตลอดคพอรอดตัว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

หรือตอนนางสายทองครวญกับพลายแก้วหลังจากตกเป็นมาร ทยาอีกคนหนึ่ง
ของพลายแก้วว่า

ไค้ฉัวแล้วพอแก้วเลี้ยงฉันนะ ถ้าเลยละสายทองต้องอายเขา
พิณรุจะชุกอนชมเหงเอา เป็นนอยเขาจะทองไหว้ไปพนจริง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ควยเหตุที่สถานภาพของภรรยาหลวงและภรรยา นอยไปเสมอกันนี้เอง จึง
มักมีการ แย่งชิงกัน เป็นเอกโภจความรักของสามี เพื่อทดแทนความแตกต่างในสถานภาพ ทำให้
ภรรยาหลวงและภรรยา นอยมีเหตุมาดห่างกันรุนแรงเสมอ โดยเฉพาะภรรยา นอยซึ่งมักมีฐานะ
ตกต่ำกว่าภรรยาหลวงนี้จะหาวิถีทางที่จะเอาชนะภรรยาหลวงให้ได้ อาจใช้ควยเสน่ห์เล่ห์กล

จนสาปสูญลง และหาโอกาสที่จะใส่ร้ายภรรยาหลวงได้ จึงเกิดเรื่องราวหึงหวงอิจฉาริษยาอยู่
เสมอระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาผู้น้อย กวีได้นำลักษณะสภาพดังกล่าวมาแฝงอยู่ในรูปของตัวละคร
ในวรรณกรรมเกือบทุกเรื่อง ยากที่จะหาภรรยาต่าง ๆ ปะรองคองกัน วรรณกรรมแต่ละเรื่องก็
แสดงให้เห็นทัศนคติในรูปแบบอย่างเดียวกัน ถึงกับอย่าง

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนพระสังข์เล่าเรื่องให้ท้าวเนาคีฟังครั้งหนึ่ง
กับเล่าให้นางพันธุรัตอีกครั้งหนึ่งว่า

บิดาข้าไซร้ไฉนเมือง	ราวเรื่องเมวให้ข้าฟัง
เบื่อน้อยนั้นชื่อนางจันทา	बार คากลอคข้า เป็นหอยสังข์
เขาขับไล่ให้ไปอยู่ไพรร้าง	มันชิงชังกล่าวข้าจัญไร
.....	
เบื่อน้อยนั้นชื่อนางจันทา	เขายิงบิดาให้มาตี
จับลูกดวงทองขาล้าย	ตัวแม่ขับไล่อยู่ไพรศรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

และตอนที่พระอินทร์พบกับท้าวศิวบาลเรื่องหลงเชื่อแต่เบื่อน้อยว่า

มีแต่ใจเงาเบาแก้ว	ใบ้หรือที่ตัวกระทำผิด
เชื่อแต่เบื่อน้อยไปเป็นนิจ	จะทำไปใบ้พิจารณา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

บทละครนอกเรื่องไชยเชษฐ์ ตอนสี่พี่เลี้ยงกล่าวทูลขอโทษนางสุวิธษาต่อ
พระไชยเชษฐ์ว่า

ขรรจบดา เมียหลวงกับเมียน้อย	ยอบกอยหยิบฉวยคิดหวนหึง
ขวางไปตรงครีกให้ลิกซัง	เห็บอนใบ้ถึงทันเมียบ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ไชยเชษฐ์

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์หมื่นไวย ก็แสดงให้เห็นถึงสภาพตกต่ำของภรรยาบุญ ก่อนที่นางสร้อยฟ้าจะทำเสน่ห์นั้น นางคร่ำครวญว่าไม่ได้รับความเป็นขรรจบจรรยาสงสารว่า

ไม่คิดเลยเมื่อพอมามาถวาย	จะถูกทั้งที่ตาประกาศตาย
แสนอายสुकอย่างแล้วครั้งนี้	พอแม้อยู่ไกลไม่เหลียวเห็น
จะได้ใครผ่อนเชื้อให้กูนี้	จะพึงผัวคังเอาตัวทูนอัคคี
เขาขี้เหยียบยับถึงสับปลา	
เมื่อแรกเห็นจะเป็นจิ้งจกกาล	มีรูปาคพวกพดกระเชอขุน
โอ้ชีวิตเห็นจะปลิดลงเป็นจุน	จะลีญญปลดปลงลงบวมค
เหมือนลอยกว้างอยู่กลางทะเลไหล	จะวายไปพึ่งพิงคลึงสุค
จะพึงทอทอดหลักก็หักทรุด	จะตองบุดตัวเร้นเป็นเรือกโร
โอพอดราฐทองของน้องเอ๋ย	กระไรเลยเอนเอียงหาเพียงใบ
ยามร้อนเมียบจะนอนไปพึ่งใคร	ทั้งญาติวงศ์อยู่ไกลกันต่างเมือง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

บทละครในเรื่องอิเหนาตอนนางบุษบาตัดพ้อท้าวอิเหนา เมื่อครั้งพานางบาไว้ในถ้ำ ซึ่งแสดงให้เห็นว่านางมีทัศนคติที่ไม่ต้องการจะเป็น "น้อย" ของจินตะหรา ดังข้อความว่า

จะให้เชื่อพจมานหวานถ้อย	จะได้ไปเป็นน้อยชาวหมันหย้า
เขาจะเชิดชื้อภาษา	ว่ารักสามีทันทกว่าความอาย
อันความน้อยปยศอดสู	จะตักตัวขว้างไปรื้อหาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

เป็นข้อแสดงให้เห็นอีกว่า นอกจากสตรีไม่ยอมรับเป็นภรรยาบุญด้วยเนื่องจากต้องมัวฐานะตกต่ำกว่าภรรยาหลวงแล้ว การเป็นภรรยาบุญยังไม่ได้รับความนิยมนกย่องจากสังคม

อีกด้วย ตลอดจนบุตรีชาติที่เกิดขึ้นมาก็ไม่มีศักดิ์เท่าเทียมกับบุตรีชาติที่เกิดจากภรรยาหลวง

นางสังเกตุว่าแมสตร์จะมีทัศนคติไม่ดีต่อการเป็นภรรยาน้อยก็ตาม ก็ยังต้องตกเป็นภรรยาน้อยอยู่ก็ทั้ง ๆ ที่รู้ ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้เพราะถูกสภาวะแวดล้อมบังคับ เช่น กรณีนางลาวทอง บิดามารดาก็จำต้องยกให้หลายแก้ว เพื่อช่วยยับยั้งป้องกันอันตรายที่จะเกิดกับหมู่บ้านจอมทอง กรณีนางสร้อยฟ้า เจ้าเชียงใหม่ก็ต้องถวายพระพันวษาเพื่อจะเป็นการถ่ายโทษคนที่กระทำผิด หรือนางแก้วกิริยา ชุนแผน ก็ได้นางมาโดยวิธีช่วยไถ่ตัวมา

สตรียังอาจตกเป็นภรรยาน้อยเนื่องจากถูกขายหลุดกลวง หรือใช้ขูบายต่าง ๆ เป็นต้นว่า ใช้เวทมนต์คาถา เช่น กรณีชุนแผน ได้นางสายทอง, บัวคลี่ ไกรทองไค้นางวิมลาลา ฯลฯ ในกฎหมายก็ยังเปิดช่องทางให้ชายมีภรรยาได้หลายคน โดยไม่กำหนดว่า ชายจะมีภรรยาได้ 3 ประเภท คือ ภรรยาหลวง (เมียกลางเมือง) อนุภรรยา (เมียกลางนอก) และ ทาสภรรยา (เมียกลางทาส)¹ จึงกล่าวได้ว่าทั้งตัวบทกฎหมาย อำนาจในการปกครองประเทศ, เมือง ตลอดจนฐานะในทางเศรษฐกิจ และตำแหน่งในทางราชการของชาย เป็นเกราะส่งเสริมให้ชายมีโอกาสมีอนุภรรยาทั้งสิ้น แต่สิ่งกีดขวางไม่เปิดโอกาสให้สตรีได้มีความทัดเทียมกับชายเลย

ข. ประเภทของการสมรส

เนื่องจากครอบครัวเป็นสถาบันที่มีความสำคัญที่สุดของสังคม เพราะเป็นสถาบันแรกที่มีบทบาทและหน้าที่เกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง ฉะนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับสถาบันครอบครัวนอกจากจะศึกษา เรื่องทัศนคติของชายหญิง เกี่ยวกับการสมรสแล้ว จำเป็นต้องศึกษาองค์ประกอบด้านอื่น ๆ อีกด้วย สำหรับตอนนี้จะศึกษาถึงองค์ประกอบด้านประเภทของการสมรส

ตามเกณฑ์ทางสังคมวิทยาแบ่งการสมรสออกเป็น 3 ประเภท² ได้แก่

1) โดยถือจำนวนคู่สมรสเป็นหลัก

ก) แบบผัวเดียวเมียเดียว (monogamy)

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 206.

² บุญสนอง บุญโยทนาน มนุษยกับสังคม หน้า 56 - 57.

ข) แบบชายคนเดียวมีเมียหลายคน (polygamy)

ค) แบบหญิงคนเดียวมีสามีหลายคน* (polyandry)

ง) แบบหมู่** (แบบมากมีหลายเมีย : promiscuity)

2) โดยที่เรือนหอเป็นหลัก

ก) แบบตั้งเรือนหออยู่กับครอบครัวฝ่ายสามี (patrilocal residence)

ข) แบบตั้งเรือนหออยู่กับครอบครัวฝ่ายภรรยา (matrilocal residence)

ค) แบบตั้งเรือนหออยู่เป็นเอกเทศ มีคำอาศัยอยู่กับฝ่ายบิดาหรือมารดาของสามีหรือภรรยา (neo-local residence)

3) โดยสภาพของคู่สมรส

ก) การสมรสแบบในวงศ์วานเครือ (endogamy)

ข) การสมรสแบบนอกวงศ์วานเครือ (exogamy)

1) โดยถือจำนวนคู่สมรสเป็นหลัก

จากเกณฑ์กำหนดทางสังคมวิทยาเรื่องถือจำนวนคู่สมรสเป็นหลักนี้ กล่าวได้ว่าวัฒนธรรมไทยถือปฏิบัติแบบชายคนเดียวมีเมียหลายคน (polygamy) เพียงประเภทเดียว

เพราะจากการพิจารณาหลักฐานในประวัติศาสตร์ก็คือ พงศาวดารก็ดี ตลอดจนในกฎหมายและวรรณกรรมก็ดี มีข้อความยกย่องชายที่มีภรรยาหลายคน และคำพิพากษาถึงหญิงที่มีสามีหลายคน สำหรับหญิงนั้นให้ถือเกณฑ์ทางสังคมวิทยาแบบตัวเดียวเมียเดียว (monogamy) ส่วนชายนั้นให้ถือแบบชายคนเดียวมีเมียหลายคน (polygamy) ซึ่งแม้ว่าเกณฑ์กำหนดทางสังคม

* เช่นประเทศชิลีมีหญิงน้อยกว่าชาย ฉะนั้นหญิงที่เป็นเมียพี่แล้วต้องเป็นเมียน้อง ๆ ด้วย.

** ชายหญิงในวัฒนธรรมแบบนี้จะมีฐานะเป็นภรรยาหรือสามีของคนทุกคนในกลุ่ม เช่นนี้ปรากฏอยู่ในชุมชนดั้งเดิมของชาวเกาะออสเตรเลียเดิม (Australian aborigines) บางพวก.

และวัฒนธรรมไทยในยุคธรรมในเรื่องนี้

โคกกล่าวมาในข้อ ก. เรื่องทัศนคติในการสนทนาแล้ว เกี่ยวกับคตินิยมของชายไปการมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน แต่สำหรับสตรีนั้นถูกกรอบของประเพณีวัฒนธรรมบีให้ประพฤติเช่นเดียวกับชาย ฉะนั้นสตรีไทยจึงไม่มีสิทธิเสรีภาพในเรื่องนี้ แม้เพียงให้ชายแต่ละองตัวมากกว่าหนึ่งคน ก็นับว่ามีลทินติดกายแล้ว เป็นเหตุให้สตรีไทยต้องรักษาวงศ์วงศ์วานตัว เป็นที่สุดจะเห็นได้จากคำพูดของตัวละครในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งกวีได้ระบายเอาไว้ เช่น

เรื่องพระอภัยมณีตอนนางยูณากาพูดกับสินสมุทร เมื่อสินสมุทรไถ่นางเป็นภรรยาแล้วว่า

เคียวนี้เนอตัวน้องก็หมองศรี
จะสืบทอดยศยศศักดิ์
คนอื่นมิให้ทองเป็นสองชาย

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

บทละคร เรื่องอิเหนาตอนบาทยันปลอมบุษมา และตอนบุษมาพูดกับอิเหนาในถ้ำ ดังความว่า

เกิดมา เป็นปิ่นกษัตริย์	ไม่ควรที่จะให้ทองเป็นสองชาย
.....	
อย่าให้อายไพร่ฟ้าประชาชน	คำคนจะคอนวานาบัคสี
ตัวน้องสิ เป็นสตรี	ยากที่จะไว้ตัวถ่วงนิทา
จงพากลับไปส่งเสียบก่อน	ภรรจงพึงน้องว่า
พระก็ได้ถูกทองกายา	ไขว่จะไปไหนพบ

พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

เรื่องกาเก็ทอนนางกาเก็ทรวญเมื่อพระยาครุฑจะจากนางไปเล่นสกากับท้าวพรหมทัต ว่า

จะจากห้องโถงเอกากาย	ถาสนิสิทธีวิทยาวิชาธร
ยอมฤทธิรอนเห็น เหวะไค้มากหลาย	ฉาฐความก็จะหยามหยามบรคาย
หญิงถาจะส่ายเห็นสุดที่	แต่เสียหนึ่งไค้สองก็ตอ้งห้าม
ถาชำสามปฏิพัทธไอบัศ	จงทริการอย่าให้พานราคิมิ
เหมือนช่วยชีวิตนองโถมนานวัน	

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กากี้กลอนสุภาพ

วัฒนธรรมที่ยกมาแสดงนี้ แสดงถึงลักษณะการครองชีวิตของสตรี ที่ต้องการ
เน้นในการอบรมสั่งสอนให้สตรี บิดชอบปฏิบัติโดยเคร่งครัด ในเรื่องกากี้ก็กล่าวว่

หวังแสดงแห่งจิตหญิงพาล
ให้ชายชาญูร เชิงกบัทร

นอกจากนางกากี้แล้วยังมีนางโบริา และนางวันทองอีกที่ยกมา เป็นอุทาหรณ์
ของสตรีชั่ว ทั้งนี้ผู้พนธ์ (ส่วนมากเป็นชาย) พยายามทั้งกรอบและกฎเกณฑ์ให้สตรีบีคั้นผู้นั้น
เป็นค่านิยมทางสังคมเช่นนั้น การนิพนธ์วรรณกรรมใด ๆ ก็พยายามสร้างตัวละครสตรีให้อยู่ในรูป
แบบในอุดมคติความพึงพอใจของตัวละครชายเป็นประการสำคัญ ทั้งยังสร้างสภาวะอันเป็นแบบการ
ดำเนินชีวิตให้สตรีอีกด้วย ข้อความในสภาวะที่มุ่งหมายสอนสตรีให้ปฏิบัติภาระหน้าที่ว่าเร่ง
สำเภา ตลอดจนต้องข้อสัถย์ต่อสามี แม้วาสามีนั้นจะชั่วช้าปานใดก็ตาม การที่จะมีรักไ้หมนั้นห้าม
เด็ดขาด โดยกล่าวว่า

เป็นสตรีมิใช่ชายเสียกายศักดิ์ จะปลูกรักเรววนหาควรไม
อันความคิมิอยู่จำไว้ อย่าพอใจรักชั่วให้มัวบอม

นายภู่ : สภาอิศสอนสตรี

ถาพิจารณาในทางจิตวิทยาถึงเรื่องหน้าที่ของครอบครัว¹ นั้นมีว่

¹ บุญสนอง บุญโยทยาน ๒๕๒๒ หน้า 58.

- (1) นำบทความจำเป็นทางเพศ (sexual gratification)
- (2) ให้ความรักหรือความอบอุ่นและความมั่นคง หรือเสถียรภาพทางใจ (affection and security)
- (3) ให้อุทิศแสดงออกซึ่งตัวของตัวเอง หรือเอกลักษณ์ของตัวเอง (egoistic expression)

เพื่อนำหลักเกณฑ์มาพิจารณาถึงสถานการณ์ของสตรีจะปรากฏว่า สตรีมีใฝ่รับอย่างครบถ้วน เพราะชายมีภรรยาหลายคน เอาใจใส่ดูแลไม่ทั่วถึง (ไม่เหมือนกับแบบผัวเดียวเมียเดียว) ฉะนั้นสตรีจึงขาดข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ อันเป็นสาเหตุให้คบชู้ (มีสามีมากกว่าหนึ่งคน) ซึ่งก็คิดว่าวิธีนั้นน่าจะเป็นวิถีทางที่ช่วยแกสถานการณ์ให้ดีขึ้น เหตุผลที่ผู้วิจัยหยิบยกมานี้ น่าจะเป็นจริง เพราะหลักฐานจากกฎหมายบทกำหนดโทษภรรยาชู้จำนวนหลายมาตรา ซึ่งเป็นข้อยืนยันว่าต้องมีการนอกใจสามีเป็นแน่ในสมัยนั้น ๆ ตัวอย่างกฎหมายกำหนดโทษสตรีมีชู้ ก็ดังต่อไปนี้

"8 มาตราสี่ หึงนอกใจผัว ผัวจับหึงนอนหงาย ชายนอนคว่ำ ถ้าจะฆ่าชายนั้นเสียไซ้ ให้ฆ่าหึงนั้นเสียด้วย อย่าให้ฆ่าแทนเมียเดียว ถ้าฆ่าแทนหึงไซ้ ให้...
 ผัวตามบันทึกเป็นพยานหลวง"¹

พิจารณาจากสภาพสังคมที่เชกกัน คือ

บางปีผัวตัวอยู่เป็นคู่	ยังหาอื่นเข้าประคองเป็นสองสาม
ทำรักซ่อนซ่อนสนิทปิดเนื้อความ	จนเลยลามเป็นระชังดังขึ้นเอง
ครั้นรู้ความถามไถ่ก็ไม่รับ	เขาเขียนขมิติคำว่าขบเหง
พลอยประจบกลมความไปตามเพลง	เพราะผัวเองจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน

นายภู่ : สุภาพชนสอนสตรี

¹ 1
 กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 211.

ผู้วิจัยพิจารณาข้อความดังกล่าวแล้ว เห็นว่าสตรีก็มีโอกาสในการมีสามีมากกว่า
 หนึ่งคนเหมือนกัน และบางรายแมื่อยังไม่หย่าขาดจากสามี ก็ไปอยู่กับสามีใหม่ได้อย่างเป็นสุข
 วรรณกรรมที่เป็นอุทาหรณ์ในกรณีนี้คือ แก่เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ถึงแม้ว่าในชั้นต้นนางวันทอง
 จะไม่รักขุนช้างก็ตาบ แต่เมื่ออยู่กินกันฉันท์สามีภรรยาไปแล้ว ปรากฏว่านางวันทองก็ไม่รังเกียจ
 ขุนช้าง จะเห็นได้จากตอนพระพันวษาให้นางคัดสินใจเลือกอยู่กับใครระหว่างขุนแผน ขุนช้าง และ
 หนื่นไวย นางคัดสินใจไม่ได้ จึงกราบทูลเป็นกลาง ๆ ว่า

ความรักขุนแผนก็แสนรัก	ช่วยรวมยากนานก็ไม่เคียดจัญท์
สูลำบากผูกปามาควยกัน	สารพันอคอบถนอมใจ
ขุนช้างแต่อยุ่ควยกันมา	คำหนักหาไคว้ให้เคื่องไม่
เงินทองกองไว้มิให้ใคร	ข้าไทใช้สอยเหมือนของตัว
จมนไวยเล่าก็เลือกที่นอก	ก็หิบบกรักเท่ากันกับตัว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่านางวันทองได้รับ เกณฑ์กำหนดทางจิตวิทยา
 ทั้ง 3 ด้าน จากขุนช้าง ซึ่งขุนแผนไม่เคยได้ให้ทางเลย ฉะนั้นด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้นางคัดสินใจ
 ไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ขุนแผนไม่มีเยื่อใยต่อนางก็ตาม แต่ขุนแผนเป็นชายคนแรกที่นางรัก ความรัก
 ครั้งแรกลึกซึ้งประทับใจยากที่จะลืมได้ จึงทำให้สับสนลังเลการคัดสินใจให้แน่นอนลงไปไม่ได้
 ในที่สุดนางก็ถูกสิ่งประหลาด และได้รับคำประณามว่า "สองใจ"

เกี่ยวกับคำกล่าวที่ว่า "วันทองสองใจ" นี้ สังเวียน ภูระหงษ์¹ ได้
 แสดงทัศนะว่า หญิงไทยที่ต้องตกอยู่ในสภาวะที่เป็นภรรยาของชายสองคนทางกรรมทางวาระ เช่น
 กรณีของนางวันทองนี้ นับว่าน่าสงสารมาก แต่นางวันทองมิได้ประพฤติเป็นคนสองใจด้วยตัวของ
 นางเอง บุคคลและเหตุการณ์ที่แวดล้อมนางอยู่ทางหาก เช่น นางศรีประจัน, ขวัญตาจ, ขุนช้าง

¹ สังเวียน ภูระหงษ์ "วันทองสองใจหรือ" วรรณกรรม 4 : 7 : 8 - 16,

และขุนแผน ต่างร่วมกันเป็นต้นเหตุทั้งสิ้น เนื่องจากขุนช้างเป็นจอมเจ้าเล่ห์ ทำทุกอย่างเพื่อให้ได้นางวันทองมาเป็นเมีย, นางศรีประจันตมาเงิน และขุนแผนไปไต่สวนฟังความให้รอบคอบ ผู้วิจัยมีความเห็นเพิ่มเติมอีกว่า ขุนแผนผู้สามีมิได้อุบายช่วยเหลือหรือปกป้องรักษานางในเหตุการณ์วิกฤตตอนใดเลย จึงเห็นว่าชอกช้ำทว่าวันทองสองใจนั้น เป็นการไปยัคิดกรรม ขอพิสูจน์ที่ว่านางมีรักเดียวใจเดียวต่อขุนแผน คือนางไปเชื่อกลอุบายขุนช้าง และแผนนางจะถูกบังคับให้แต่งงานกับขุนช้างแล้วก็ตาม นางวันทองก็ยังไม่รวมทองกับขุนช้าง แต่คอยการกลับมาของขุนแผน รอคอยควยเวลานานเท่าที่จะนานได้ ทั้งนี้เพื่อประวิงเวลา จะเห็นได้จากคำกลอนซึ่งกวีพรรณนาไว้ว่า

จับฉาหยอเบา แฉนทาต่าง	เห็นเรือที่นอนจอดข้างสะพานใหญ่
หมอมแถมมาแล้วมิใช่ใคร	ลงจากบันไดรีบ เดินมา
ย่างเท้ากลางลงที่เรือนนอน	เห็นฟูกหมอนมานก้นไว้นักหนา
.....	
ออกปากยากจิตจะพังพอง	กอดสองเท้าผัวสะอื้นไป
.....	
ฉวนเจีควันทองไม่เข้าหอ	แม่แก่ตีคาทอเสียจนปน
ผูกบ่วงโยงไว้ให้อายคน	แต่ทนทนมาได้ถึงวันนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ขุนแผนเองก็ออกปากชมนางวันทองว่า เป็นหญิงที่ดี พิจารณาได้จากคำกล่าวของขุนแผน หลังจากนางวันทองได้เล่าเรื่องราวให้ฟังแล้วว่า

นี้หากว่าวันทองไม่เข้าหอ	รออยู่ถึงเจ็กราคีนี้
ถ้าหญิงอื่นก็จะเสียประเพณี	เจ้าคือสิ้นสุดอุบาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางกาก็เป็นอุทาหรณ์ของสตรีอีกคนหนึ่ง ถ้าพิจารณากันในแง่ของความ เป็นจริงแล้ว นางกาก็ตกอยู่ในสภาวะที่ช่วยตัวเองไม่ได้ กล่าวคือ พระยาครุฑครุฑว่าเอานางไป

โดยที่นางหมกปัญญาที่จะทานหัด ดังคำกลอนว่า

ว่าพลางทางกร เช่าตระกอง	ประคองโอบอุ้มแกว้าก็
ถืบทยานผ่านขึ้นโพยมบน	ควยฤทธิรณแวงราชบัลลังก์
เจียวฉิมพริบตาในนาที	ก็ข้ามสี่พันครสะควกกาย

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กากี้กลอนสุภาพ

และเพื่อนางจะตกเป็นภรรยาของคนขร รพีกคำรบหนึ่งนั้น ก็อยู่ในสภาพจำยอม เพราะขณะนั้นก็ไม่มีใครเลยที่จะช่วยนางได้ แม้นางจะเคารพณ์ถือคนขรรพเหมือนพี่แต่คนขรรพก็มีลักษณะเหมือนชายทั่ว ๆ ไป เมื่อมีโอกาสก็มักจะเอาประโยชน์จากหญิงรูปงามไปปล่อยให้ล่วงเลยไป สุดท้ายนางกากี้จะห้ามหวงได้ ความตอนนั้นมีว่า

ได้พบพักตร์ เหมือนพื้งเกิดเกล้า	ที่ใจเศร้าคอยสร้างกรรแสงกรี
ควรฤาบาให้ชำระกำทรวี	นี้เห็นดีแก้ไขอย่างไรนา
อนิจาเห็นว่าซาอยู่เคียว	มาโลมเดี้ยวลอบซึกควยอิจา
เป็นนาแคนแสนเวทนาตา	จะใครว่าเสียให้สมอารมณ์พาล

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กากี้กลอนสุภาพ -

2) โคยไชเรือนหอเป็นหลัก

กล่าวได้ว่าประเภทการสมรสที่ใช้เรือนหอเป็นหลัก ในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่างปี พ.ศ. 2325 - 2394 นี้ มีครบทั้ง 3 แบบตามหลักเกณฑ์ทางสังคมวิทยา ดังจะยกตัวอย่างมาแสดงเป็นแบบ ๆ ไป บรรณกรรมที่เห็นเด่นชัดเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้แก่ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, สังข์ทอง และไกรทอง

ก) แบบตั้งเรือนหออยู่กับครอบครัวฝ่ายสามี (patrilocal residence)
เช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนพานางลาวทองไปอยู่กับภรรยาที่บ้านมารดา เมืองกาญจนบุรี หลังจากเกิดทะเลาะกับนางวันทองแล้ว ดังปรากฏข้อความว่า

ขุนแผนมาขึ้นช้างกับลาวทอง นางวันนางเวียงพี่เลี้ยงนาง
 ขึ้นช้างพังใหญ่ไปทั้งสอง บ่าวไพร่หาหนตาม เป็นกอง
 สองวันก็ถึงกาญจนาบุรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ข) แบบตั้งเรือนหออยู่กับครอบครัวฝ่ายภรรยา (Matrilocal residence) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนแต่งงานกับนางพิบพิลาไล้ ก็มาปลูกเรือนหอภายในอาณาบริเวณบ้านของนางพิบ ดังข้อความว่า

บอกแขกปลูกเรือนเพื่อนผู้ชาย มายังบ้านทนายศรีประจัน

และเมื่อขุนช้างแต่งงานกับนางวันทองก็มาปลูกเรือนหอในบริเวณบ้านของนางศรีประจัน ซึ่งก็กล่าวว่

สั่งบ่าวไพร่ให้ขนเครื่องหอนา
 ครั้นถึงบ้านทนายศรีประจัน
 พวกพ้องพร้อมกัน เป็นหนักหนา

....

ยกเครื่องเรือนต่อชั้มนั้น
 ปรับพื้นที่คดฟ้า เข้าฉั้มพลัน
 แลว้บุงหลังคานั้นทันที

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

บทละครเรื่องสังข์ทอง ปรากฏว่าหกเชยและเจ้าเงาะมาอยู่กับครอบครัวฝ่ายภรรยา แม้จะไม่แสดงการปลูกเรือนหออย่างเด่นชัดก็ตาม ก็อาจนับเนื่องอยู่ในกรณีนี้ได้
 บทละครเรื่องไกรทองก็ทำนองเดียวกัน ไกรทองได้นางตะเกาแก้ว
 ตะเกาแก้วก็อยู่กับคั้มน้ำที่ภรรยาที่ครอบครัวของฝ่ายภรรยา

ค) แบบตั้งเรือนทอญมัยเบกเทศ มีไต่อาศัยอยู่กับเนนิทมารดาของ
สามีหรือภรรยา (neo-local residence) เช่น ชุนแผนกับนางแก้วกิริยาอยู่กินด้วยกัน
 โดยอาศัยบ้านจันทน์ศรี

จะกล่าวถึงนางแก้วกิริยา เจ้าทิศดาบผู้มาอยู่แต่ก่อน
 อาศัยทัพทัพเผยเคยหลบนอน ตั้งอุทร เติบใหญ่ไต่สืบเคียน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

ต่อมาเมื่อชุนแผนพ้นโทษออกจากคุก และสมเด็จพระพันวษาปลดนางลาวทอง
 ให้แล้ว ชุนแผนก็ยังคงไต่บ้านพระหมื่นศรี เป็นที่พำนัก แม่ตัวเองจะอาสาไปรบทัพเชียงใหม่กับ
 พลายงามก็ตาม แต่ก็ยังไต่บ้านพระหมื่นศรีให้ เป็นที่อยู่อาศัยของภรรยาทั้งสอง รวมทั้งมารดาซึ่ง
 ไปรับมาจากเมืองกาญจนบุรีอีกด้วย ลักษณะครอบครัวของชุนแผนตอนนั้นเห็นได้จากข้อความที่กวี
 พรรณาไว้ก่อนชุนแผนจะยกกองทัพออกไป โดยชุนแผนสั่งภรรยาของตนว่า

เจ้าลาวทองกับเจ้าแก้วกิริยา จงอุทิศทรัพย์รองกองอย่าหมองหมาง

 การกินอยู่ดูแลแม่ทองประศรี อย่าให้ทุกข์ยากลำบากไต่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

กรณีเงินไวยแต่งงานกับนางศรีบาลาก็แก่ที่บ้านจันทน์ไวย ซึ่งเป็นบ้านที่
 ได้รับพระราชทานพร้อมกับบรรดาศักดิ์คราวที่มีความดีความชอบอาสารบชนะศึกเชียงใหม่ ที่กล่าว
 ว่าเป็นบ้านของจันทน์ไวยนั้น เพราะมีข้อความจากคำพูดของชุนแผนพูดกับพระพิจิตรซึ่งปรึกษากัน
 แล้วชวนกันไปบ้านจันทน์ไวย ว่า

ลงไปเรือ เชื้อเชิญแม่ยายนั้น พากันไปยังบ้านจันทน์ไวย
 พระพิจิตรบุษมาอยู่กับลูกรัก ก็ขึ้นพักอยู่บ้านประทานใหม่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

3) โคยสภาของกุสุมรส

ก) การสมรสแบบในวงศ์วานวนเครือ (endogamy) เช่นเรื่องอิเหนา พระอภัยมณี เรื่องทั้งสองเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ ฉะนั้นการสมรสจึงไม่ออกนอกเขตชนกวงศ์ แม้บางรายจะออกนอกวงศ์แต่ก็อยู่ในระดับฐานะชั้นสูงตกเทียบเสมอกัน ลักษณะการสมรสของอิเหนากับบุษบา, จินตะหรา รวมทั้งนางอื่น ๆ ก็คือ พระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี นางละเวง ก็คือ ศรีสุวรรณกับนางเกษรา, สุกสาคร, สีนสุพทร หัสชัย กับนางเสาวกนธ์, อรุณวิศมี สร้อยสุวรรณและจันทรสุกดา ตามลำดับก็คื เป็นการสมรสอยู่ในขอบเขตชนชั้นเดียวกัน จะมีนอกกฎเกณฑ์อยู่บางนางที่ไม่ใช่กิตติตระกูลส่งส่ง เช่น นางเงือกซึ่งเป็นครึ่งสัตว์ครึ่งคน นางผีเสื้อยักษ์ และนางวาตี (คนสามัญ) ที่พระอภัยมณีได้เป็นภรรยาด้วยนั้น อาจเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นว่า ความรักนั้นยอมเกิดขึ้นไคร่ระหว่างชนทุกชั้น

นี่ข้อควรสังเกตรีกประการหนึ่ง กล่าวคือ จากบทละคร เรื่องสังข์ทอง ซึ่งทั้งท้าวสามนต์ นางมณฑา, ท้าวยทวิมล, พระสังข์ ต่างก็เป็นชนชั้นสูงเช่นกัน แต่เพื่อพิจารณาโคยละเอียดแล้วจะปรากฏว่าไม่ได้สูงถึงชั้นพระมหากษัตริย์ แต่สูงเพียงระดับท้าวพระยา หรือระดับเจ้าเมืองไม่ใหญ่โตนัก ฉะนั้นการประพฤติปฏิบัติของตัวละครจึงไม่สูงส่ง เช่นการปฏิบัติของกษัตริย์ในเรื่องอิเหนา และพระอภัยมณี ซึ่งถ้าจะนำเรื่องสังข์ทองมาเปรียบกับสองเรื่องดังกล่าวจะเห็นความแตกต่างเด่นชัดมาก ท้ายบทละครนอกเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่าบ้านกู จึงใช้คำพูดเป็นสามัญ คำพูดมักหยาบโตน ไม่ได้เน้นศิลปะความงดงามทุกกระบวนการแบบละครใน บทบาทของตัวละครนอกเป็นลักษณะแบบพื้นบ้าน ดังเช่นคำพูดของท้าวสามนต์ในเรื่องสังข์ทองตอนที่โกรธนางรจนา เมื่อกราวนางรจนาเลือกเจ้าเงาะ ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์เสียดใจจนฉวย
นางมณฑา เขาประครองรองรับ	ขบ้ำขบ้ำไปสักหนเอ็งค่อยคลาย
ลูกขึ้นกระเทียมบาทวาดคิ่ง	อิรจนาคูณึ่งช่างนังกาย
ทรลักษณ์อปริยไม่มีอาบ	หนอกษัตริย์ทั้งหลายไม่เอื้อเพื่อ
บารักเงาะทรพลคนอุบาทว์	ทุกช่างชั่วชาติประหลาดเหลือ

แก่นักจักใครให้แฉ่เนื้อ
ว่าพลางฉวยไคไ้เร็ว
อิฐขวานาขงจรงไร

แล้วเอา เกลือทาซ้ำให้หน้าใจ
โกรธเกรี้ยวตัวสั่นหมันไ้
เอาไวไ้ตีเสียให้แทบตาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

บทละคร เรื่อง ไกรทอง ก็มีลักษณะ เช่นเดียวกัน พิจารณาได้จากข้อความ
หลายตอน เช่น ตอนนางวิมลาคาโต้ตอบกับนางตะเภาแก้วตะเภาทอง ว่า

นำ เอยนำหัว
มันสะเพือนไปถึงมึงหรือไร
ครันตอบพื้งถึงแถม
นางตัวกลาบาการมค
ขึ้นหนาว่า เป็นเจ้าตัว
ถึงกูเป็นชาติกูมีไ้สร
อับนุญอุบาทว์ชาติชั่ว
ชาคสามสิวันใบ้ทันที

ช่างเปลี่ยนตัว เปลี่ยนหน้าเข้ามาใหม่
ไกรไซให้พี่สาวลำเล็ก
อี่แสนแนบชิดหน้าเข้ามาสู่
ทำกตเสนก็เป็นไร
อันจะให้กถลวอย่าสงสัย
ก็ไม่โฉคใดไ้ เทียนมิ่งนี้
พี่น้องรวบตัวนำบัลลือ
เป็นกุลาทุลิตะยานใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ไกรทอง

ส่วนบทละครในนี้มีศิลปะงดงามทุกกระบวนกร นอกจากบทพากย์
รายรำของตัวละคร, เพลง, เนอร่อง จะงดงามไพเราะแล้ว คำพูดของตัวละครก็เป็นไปอย่าง
สุภาพนวล ดังเช่นบทละคร เรื่อง อีเห่มาตอนท้าวคานาโกรธอี่เหมาที่เินมาอี่เบกสมรสกับนาง
บุษมา มีข้อความว่า

เมื่อนั้น
ทราบสาร เกื้องแก่นแนนอุรา
จะรื้อรองอไปไ้เดา

พระองค์ทรงพิณพาทา
จึงตรัสแกกัลยาทั้งห้องค
อันลูกเราเขาไม่มีประสงค์

.....

.....

ซึ่งจะคอยทันทานทาบสารทรี อีกร้อยก็ไ้จากเบื้องหน้าหมา
 แคจะเวียนงคงานการวิวาท จะซ้ำร้ายอายหน้ายิ่งนัก
 แนนใครมาขอก็จะให้ ไ้อาลัยที่ระคนปนศักดิ์
 ถึงไพร่ประคาษาอิทธิพล จะแต่งให้จวบพิภพพิภพพันธุ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ในสวรรค์เพื่อนางบุษมาของอิเหนา ตอนท้าวคทาไ้บนที่เขาวิลิตาหารา
 ก็มีข้อความที่น่าฟังว่า

ในลักษณะนั้นว่าจรรกา	รูปชั่วคำซำทั้งกักศิรี
ทรลักษณ์ผีกกลอนทรี	คุโหนไปบิจำเริญใจ
เกศานาสิกขณงเนตร	สพเพชพิริตติควิสัย
เสียงแหบสลับสันเป็นพันไป	รปร่างข้างกระไรเหมือนยักษ์มาร
เมื่อยิ้มเหมือนหลอกหยอกเหมือนขู	ไ้กวรูกุเคียงพิภพสัครสบาน
คังกาทาชาชีสาธารณ	มาประมาณหมายหงส์พงศ์พระยา
แมนแมนคินสันชายที่พึงเชย	อย่ามีคู่เลยจะดีกว่า
พิพลอยร้อนใจแทนทุกเวลา	ฤๅว่าสเนหานองจะตอ้งกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ที่กล่าวมาก็เพื่อต้องการจะแสดงให้เห็นว่า ละครนอกกับละครในนั้นเน้น
 ต่างกัน ละครในเป็นเรื่องสำหรับชนชั้นสูง ส่วนละครนอกเป็นเรื่องสำหรับพมบ้านพื้นเมือง
 เรื่องสังข์ทองซึ่งไปใช้เรื่องของชนชั้นสูงระดับกษัตริย์ยิ่งใหญ เมื่อเป็นเช่นนั้น ระบบการสมรส
 ในเรื่องสังข์ทองจึงเป็นเรื่องไ้มีกฎเกณฑ์บังคับว่าต้องอยู่ในวงศ์วานวานเครือเดียวกัน เพื่อเรื่อง
 อิเหนา

ข) การสมรสแบบนอกวงศ์วานวานเครือ (exogamy) ปรากฏใน
 เรื่องขุนช้างขุนแผน, สังข์ทอง, ไ้กรทอง การสมรสในเรื่องขุนช้างขุนแผนทุกคู่ไ้ว่าจะเป็นคู่

ขุนไกรกับนางทองประศรี, ขุนศรีวิชัยกับนางเทพทอง, พลายแก้วกับนางพิมพิลาไล, พลายงามกับศรีมาลา ฯลฯ เป็นการสมรสระหว่างคนนอกวงศ์ตระกูล นอกเขต ทั้งสิ้น แม้ว่าบางคู่จะอยู่ใกล้ชิดกัน เพราะเป็นเพื่อนบ้านกันมา มีความคุ้นเคยสนิทสนมกัน แต่ก็ได้เป็นญาติพี่น้องกัน เช่น พลายแก้วกับนางพิมพิลาไล หรืออยู่ห่างไกลกันแต่พบปะรักใคร่กันเมื่อฝ่ายชายมีภาระหน้าที่ทางราชการ เช่น พลายงามกับศรีมาลา ล้วนเป็นการสมรสแบบนอกวงศ์วานวนเครือทั้งสิ้น

เรื่องไกรทองและสังข์ทอง มีลักษณะใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ไกรทองมาได้นางตะเภาแก้วตะเภาทองเป็นภริยา ทั้งที่ไกรทองเป็นชาวเมืองนนทบุรี ส่วนนางตะเภาแก้วตะเภาทองเป็นชาวเมืองพิชิตร์ แต่ไกรทองมีโอกาสดำรงตำแหน่งและเรียนวิชาที่เมืองพิชิตร์ จึงมีโอกาสรับอาสาฆ่าซาละวัน และได้นางตะเภาแก้วตะเภาทองเป็นรางวัล ซึ่งก็นับว่าเป็นการสมรสนอกเขตนอกวงศ์วานเช่นกัน

ค. ระบบการสมรส

1) วัยสมรส

การศึกษาวรรณกรรมจำนวน 8 เรื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วง พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) ปรากฏหลักฐานว่ามีการสมรสกันตั้งแต่อยู่ในวัยรุ่นแทบทั้งสิ้น คือฝ่ายชายมักจะมีอายุโดยประมาณ 15 - 19 ปี ฝ่ายหญิงอายุประมาณ 14 - 16 ปี อย่างไรก็ตาม ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงก็ผ่านพิธีโกนจุกมาแล้ว

สังฆราชปาลเลกัวซ์ กล่าวถึงการแต่งงานของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า ชาวสยามนิยมแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย ตามปกติอยู่ระหว่าง 15 - 18 ปี โดยได้แสดงทัศนะถึงการที่คนไทยนิยมแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยว่า เป็นเพราะประเพณีไม่นิยมปล่อยให้หญิงอยู่จนอายุมาก คอยเกรงว่าหญิงสาวมักจะถูกชายหนุ่มล่อลวงทำให้ใจแตก และหลบหนีออกจากบ้านหนีตามผู้ชายไป ซึ่งเป็นเหตุทำให้บิดามารดาเสียชื่อเสียงอันเป็นที่ครหานินทาของคนในสังคมนั้น¹

¹สังฆราชปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย สันต์ ท. โกมลบุตร แปล
หน้า 208 - 209.

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าสตรีสมรสตั้งแต่อายุในวัยนั้น เช่นจากวรรณกรรม เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางพิมพิลาไลยพบกับปลายแก้วตอนปลายแก้วจะเข้าหานางสาวทองว่า

ฉันหรือพี่ชวณะหมอบพี่ สิบหกปีนี้เพิ่งบริบรม
อ่อนกว่าพี่สองปีเจียวนะพี่ เจ้าเนื้อบ่มสายทองแกปีไร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางลาวทองก็มีอายุเพียง 15 ปี เมื่อคราวที่บิดามารดาพาไปปลายแก้ว
ดังข้อความว่า

สองเขามีกุลสาวชื่อลาวทอง ปกป้องพิทักษ์รักษา
เจริญรุ่งละมุนทั้งกายา อายุได้สิบห้าปีปลาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ปลายงามเมื่อได้นางศรีมาลา นางก็มีอายุเพิ่งจะรุ่นสาว คาดว่ามีอายุ
ราว 14 – 15 ปี เพราะปลายงามตอนนั้นมีอายุ 15 ปีเศษ ฉะนั้นนางศรีมาลาต้องมีอายุเป็น
รุ่นน้องหรืออยู่ในวัยเดียวกัน พิจารณาจากถ้อยคำของพระพิจิตร บุษบา เมื่อเรียกศรีมาลาให้ออก
มาไหวพलयงามว่า

ว่าพลางร้องเรียกลูกสาวมา ศรีมาลาเอ๋ยนั่งทำไมนั้น
ออกมาหาพี่ชายอย่าอายกัน
พลางมารับไหวชวยแลมา พอสบตาก็ตะลึงทะลานใจ

นางสร้อยทองธิดาของเจ้าล้านช้าง เมื่อถวายแด่สมเด็จพระพันวษา นางก็
มีอายุได้ 15 ปี

ถึงโฉมนางสร้อยทองต้องพระทัย ฟังรุ่นจำเรียววัยสิบห้าปี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

บทละครเรื่องอิเหนา พิจารณาจากคำกลอนอันเป็นคำทำนายของโหราว่า

อิเหนาเมื่อมีอายุได้ 15 ปี จะต้องจากเมือง

เมื่อพระชันษาสิบห้าขวบ พระเคราะห์ร้ายประจวบกันหนักหนา
จะพลัดพรากจากเมืองถึงสามครา แคว้นเห็นไม่เป็นไรนัก
พระจะไปไค้นางโนในเมืองอื่น ชมชื่นรื่นรสด้วยยศศักดิ์
แล้วจำเป็นจะจากกันทั้งที่รัก พระจะได้ทุกข์หนักเพราะนารี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

เกณฑ์อายุของอิเหนา สามารถนำไปพิจารณาเทียบอายุของจินตะหราได้ว่า
อยู่ในวัยเดียวกัน เพราะเมื่อตอนที่อิเหนาพบกับจินตหรา นั้น มารดาของจินตะหราให้นางจินตะหรา
ออกมาให้อิเหนา ซึ่งทราบว่าจินตหรา มีอายุอ่อนเคื่องกว่าอิเหนา ดังข้อความว่า

อันองค์ เหนานัดดา ก็แก่เคื่องกว่า เทวี
อย่าทำกระแแทนแรงอน อะหนะก็อ่อนกว่าพี่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ข้อความจากวรรณกรรมที่ผู้วิจัยนำมาแสดงนี้ อาจจะเป็นข้อสับสนไปหา
ความจริงถึงกวันทรงพระราชนิพนธ์ (รัชกาลที่ 2) ว่าพระองค์ทรงสมรสเมื่อทรงมีพระชนมายุ
เท่าใดได้ เมื่อพิจารณาจากพระราชประวัติ* ของพระองค์แล้วปรากฏว่าพระองค์ประสูติเมื่อ

* พระราชประวัติ ตอนที่นำมาศึกษาประกอบด้วย คือตอนสถาปนาเจ้าฟ้ากุณฑล-
ทิพยวดี ซึ่งเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติแก่เจ้าจอม-
มารดาสุก ขึ้นเป็นราชชายาขึ้น เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีมีพระชนมายุราว 18 - 19 พรรษา ซึ่ง
อ่อนกว่าสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ถึง 30 พรรษา มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งทรงเล่าไว้ว่า
"...กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ นั้น ทรงอยู่ในฐานะแม่เลี้ยงมาคล้ายจินตะหราในเรื่องอิเหนา
เพราะเหตุที่ทรงเป็นพระประยูรญาติเรียงพี่เรียงน้อง หากแต่เป็นพระแม่เลี้ยงตั้งแต่เด็ก จึงได้อยู่
ฝ่ายขวา ส่วนเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี เป็นพระน้องนางเธอ รวมพระชนกเดียวกัน กับพระบาท-
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เป็นพระแม่เลี้ยงองค์ที่สอง จึงต้องอยู่ฝ่ายซ้าย คล้ายจินตะหราของ-

เสวคนธอาจจะมีรูปร่างโตกว่าวัย แต่จิตใจนั้นพิจารณาได้ว่าเป็นเด็ก
อยู่ ดังกวีพรรณนาว่า

ฝ่ายนางเยาว์เสวคนธวัยมลอโฌ งานประโลมรุ่มราวดังสาวสวรรค์
สิบเอ็ดปีสี่เปลงเพียงเพ็งจันทร์ ไม่เว้นวันเล่นสนุกทุกตา

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

แต่อย่างไรก็ตามในสายตาของสุคตศากรนางโตเป็นสาวแล้ว แม่ท้าวสุริโยทัย
จะอนุญาตให้พานางไปถวาย สุคตศากรก็ปฏิเสธ นางเสวคนธเองก็รับว่าสุคตศากรอยากจะทำตาม
ไปถวาย แต่สุคตศากรก็ไม่ยินยอม โดยกล่าวกับนางว่า

พระเชษฐาว่าถ้าแม่เหมือนแต่ก่อน ยังเด็กอ่อนก็ไปทามตามวิสัย
ประเดี๋ยวนี้ว่าพัวพาไป ใครใช้ให้เป็นสาวขึ้นเรือนอง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ตอนสินสมุทรถูกเสน่ห์นางยุพาดกาก็ไปตามกันเรื่องอายุ คงจะเป็น
ธรรมเนียมนิยมว่าสามีควรมีอายุมากกว่าภรรยา ทั้งนี้อาจด้วยความต้องการในเรื่องอำนาจการ
ปกครอง การเป็นหัวหน้าครอบครัว และเชื่อว่าคงจะไม่มีชายคนใดรับหญิงอายุมากกว่าตนเป็น
ภรรยา สินสมุทรถามนางยุพาดกาวา

ฉันจะแกหรือว่าแม่แก่กว่าฉัน เพราะเท่านี้ดอกจึงถามทรมสงวน

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ฝ่ายนางละเวงเมื่อได้ยินเช่นนั้นคงเกรงว่าสินสมุทรจะอาย จึงกล่าวขึ้นว่า

นางละเวงเกรงความจะลามลวน จึงแปรปรวนแก้ไขมิให้อาย
ยุพานั้นวันพักเขาพดมาก เสาร์เป็นปากจาจากลาใจหาย
ระกาไถ่ได้สิบเกากับเดือนปลาย จะถวายให้เป็นน้องของพระองค์

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

คำพูดของนางละเวงตอนนี้ทำให้คิดว่านางยุพานกาอายุมากกว่าสินสมุทร หรือเกิดปีเดียวกับสินสมุทร ก็เป็นไปได้

เมื่อตอนสุดศากรไปหลงเสน่ห์นางสุลาสวณ ก็เมื่ออายุ 18 ปี โดยมีข้อความว่า

หนังสือ เหลืองเครื่องทับประคัมประภา ถือศีลห้าอายุสิบแปดปี

เมื่อได้พิจารณาจากข้อความหลายตอนแล้ว ปรากฏว่าชายหญิงสมัยรัตนโกสินทร์ จะสมรสกันเมื่ออยู่ในวัยรุ่นทั้งสิ้น คือชายอายุราว 16 - 19 ปี หญิง 14 - 16 ปี

2) การเลือกคู่ครอง

ถ้าพิจารณาจากหลักเกณฑ์ทางสังคมวิทยา ซึ่งกล่าวถึงการเลือกคู่ครองว่ามีอยู่ 2 ประการ¹ ได้แก่

ก. การสมรสกับคนนอกเขตหรือนอกวงศ์ (exogamy) หมายถึงการสมรสกับคนต่างตระกูล ต่างอาชีพ ต่างสายโลหิต ตลอดจนต่างเขตแดน

ข. การสมรสกับคนในเขตหรือในวงศ์ (endogamy) หมายถึงการสมรสภายในตระกูลเดียวกัน สายเลือดเดียวกัน วรรณะชั้น, อาชีพ เดียวกัน ตลอดจนเชื้อชาติ ศาสนา และระบบวัฒนธรรม ฐานะเดียวกัน ดังได้กล่าวละเอียดแล้วข้างต้น

จากการศึกษาวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2394 ปรากฏว่าสังคมในสมัยนี้ นิยมการเลือกคู่ทั้ง 2 แบบ กล่าวคือ ชาวบ้าน (ระดับชนชั้นสามัญ) จะมีการเลือกคู่ครองแบบการสมรสกับคนนอกเขตหรือนอกวงศ์ (exogamy) ซึ่งจะเห็นได้จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ขุนไกรกับนางทองประศรี, ขุนศรีวิชัยกับนางเทพทอง, พันศรีโยธา กับนางศรีประจัน, พลายแก้วกับนางพิมพิลาไล, พลายงามกับศรีมาลา ฯลฯ ปรากฏว่ามีการเลือกคู่ครองอยู่ในเกณฑ์ดังกล่าวทั้งสิ้น ดังข้อความว่า

¹ เกษม อุทยานิน สังคมวิทยา หน้า 176 - 178.

ขุนไกรพลพายอู่นานพลับ	มีทรัพย์เงินทองของน้อยใหญ่
นางทองประศรีนั้นอยู่วัดตะไกร	ทั้งสองนี้ได้เป็นคู่กัน
.....	
มาจะกล่าวต่อไป	ถึงขุนศรีวิชัยคนขยัน
เป็นนายกรมช่างกองนอกนั้น	บ้านอยู่สุพรรณพารา
เป็นเศรษฐีมีทรัพย์นับร้อย	บ่าวไพร่ใหญ่น้อยก็รักษา
ไคนางเทพทองเป็นภรรยา	อย่าลืมเบี้ยเมืองสุพรรณ
จะกล่าวกลอนถึงพันศรีโยธา	เพื่อนไคภรรยาก็กมสัน
ชื่อวานวลนางศรีประจัน	เป็นเศรษฐีพันสุขด้วยกัน
อย่าลืมเลียงเมืองสุพรรณ	

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ความข้างต้นแสดงว่า การเลือกคู่สมรสนั้นนอกเหนือจากตระกูล แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามีความสนิทสนมใกล้ชิดกันก่อน เพราะอาศัยอยู่มานานใกล้กันในวัยเด็ก หรืออาจใกล้ชิด แต่ควรมีหน้าที่ราชการจึงเป็นเหตุให้พบปะกัน จะเห็นได้จากกรณีพลายแก้วกับนางพิมพิลาไลย ซึ่งอยู่ใกล้กันและมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก่อนระหว่างสองครอบครัวนี้ ดังข้อความที่นางทองประศรีบารดาของพลายแก้วพบกับพลายแก้ว เมื่อจะไปขอนางพิมพิลาไลยว่า

ทองประศรีฟังลูกก็สงสาร	แถมใจให้รำคาญเป็นหนักหนา
ปลอบว่าอย่าทุกข์เลยแก้วตา	เมื่อไม่ฟังแม่ว่าก็ตามใจ
ขอเขา เขาก็ให้คอกลูกอา	เป็นเพื่อนมันกันมาไม่เสียได้
คงจะไ้เป็นเมียอย่าเสียใจ	อย่าร้องไห้จงไปกินข้าวปลา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

หรือกรณีพลายงามกับศรีมาลา ก็ด้วยเหตุหน้าที่ราชการ เนื่องจากพลายงามอาสาไปรบ เมืองเชียงใหม่จึงผ่านเมืองพิจิตร ได้พบกับนางศรีมาลา แต่อย่างไรก็ตามพระพิจิตรนางบุษยามาก็เป็นที่สนิทชิดชอบ เคยมีบุญคุณกับขุนแผนบิดาของพลายงาม จึงนับได้ว่า เพราะมีความคุ้นเคย

กันมาก่อน จะเห็นได้จากข้อความเมื่อขุนแผนพบกับพลายงามเมื่อจะสู่ขอนางศรีมาลาว่า

ถ้าไม่รักพระพิจิตรณบุคา กุหาพิภพจายไฉนไม่
ลูกของท่านท่านรักดังดวงใจ มึงทำให้เสียตัวเหมือนชั่วช้า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

บทละครเรื่องสังข์ทองก็มีเรื่องให้พิจารณาได้ว่า เป็นการเลือกครองแบบนอกเขตหรือนอกวงศํวาน แต่เป็นนอกวงศํวานแบบให้อยู่ในระดับฐานะเดียวกัน เห็นได้จากคำปรารภของท้าวสามลที่มีท่อนางมณฑาวา

พิศิตจะประชุมให้พร้อมพรั่ง กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดหัวเมืองใหญ่
โหมทรีเราเลือกตาชอบใจ
ແບรรคาเมืองขึ้นของเราไซ้ ทั้งร้อยเอ็ดเวียงชัยเคยไปมา
ผู้ใดมีไอรสรูปงาม แต่ในสามสิบเศษชั้นษา
ที่ยังไม่มีภริยา ให้จัดแจงแต่งงานทุกธานี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

แม่ท้าวสามนต์จะเปิดโอกาสให้ริดาได้เลือกครองเองอย่างอิสระ โดยความประสงค์ในเบื้องต้นว่า

จะจัดแจงแต่งตามอารมณ์เรา เหมือนชมเขาโคขื่นให้กินหญ้า
กลัวเกลือกทั้งเจ็ดชิดา มันจะไม่เสนหากันมี
นางเน้อชอบนางยาไม่ว่าได้ ปลุกเรือนตามใจฉันอยู่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

แต่เมื่อนางรรณาเลือกครองที่ตนปรารถนาไม่ได้ ท้าวสามนต์ก็กลับไม่พอใจ เพราะคิดว่า

มันไม่สิ้นหวังบวบโย นวชัวไปก็ว่ากาณูชีคร้านที

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

เพราะตามคตินิยมของไทยเรานั้นต้องการให้ลูกหญิงสมรสเมื่ออายุถึงวัย
สมควร มิฉะนั้นเกรงว่าลูกจะทำความอับอายขายหน้าให้ ฉะนั้นเมื่อท้าวสามนตจะบังคับนางให้
เลือกคู่อีกในครั้งที่สอง นางรจนาก็กล่าวว่า

ขออยู่ควยชนกชนนี ที่จะมีภักศกันนั้นหาไม่
เบื่องหน้าถ้าตัวลูกชั้วไป จงมาเสียอย่าได้ไว้ชีวิต

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

การปฏิบัติเช่นท้าวสามนต ซึ่งให้ริกาเลือกคู่ครองโดยเสรีนี้ นับว่าเป็น
ความคิดที่แหวกแนวมาก เนื่องจากไม่เคยมีปรากฏธรรมเนียมเช่นนี้มาก่อนเลย จะเห็นได้จากคำ
ปรารภของริกาท้าวสามนตว่า

ใหนัก่อประยศคอย จะไปเลือกผู้ชายมาขายหน้า
ยิ่งคิดยิ่งเขินเขินพักตรา กลยามิได้จริงดี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

แต่ถ้าพิจารณาในค่านิยมเป็นปึกแผ่นมั่นคงในครอบครัวแล้ว นับว่าท้าว
สามนตก็ถูก คอยเหตุผลหลายประการ เช่น กำหนดชายที่จะมาให้ริกาเลือกนั้นให้มีอายุ

แต่ในสามสิบเศษนั้นหา ที่ยังไม่มีภริยา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

วัยสามสิบนี้เป็นวัยผู้ใหญ่ที่มีความคิดอ่านสุ่มรอบคอบแล้ว และคำนึงถึงชาย
ที่ยังไม่มีภรรยาควย เพราะเกรงว่าริกาของตนจะต้องไปเป็น "นอຍ" แล้วจะลำบาก อย่างไรก็ตาม เมื่อรจนาเลือกเจ้าเงาะซึ่งเป็นคนนอกเกณฑ์กำหนดของท้าวสามนตมาเป็นสามี ทำให้
ท้าวสามนตโกรธถึงขับไล่ไปอยู่ปลายนา อาจเห็นข้อคิดของคนในสมัยนั้นได้ว่า นิยมให้ริกา
เลือกคู่ครองที่อยู่ในสายตาของบิดามารดาหรือผู้ใหญ่เท่านั้น แม้จะให้อิสระเสรีภาพในการเลือก
ก็ตาม แต่ก็ให้เลือกอยู่ในวงจำกัด ฉะนั้นเมื่อนางรจนาเลือกคู่ครองที่แตกต่างทั้งฐานะและรูปร่าง

กล่าวได้ว่าไม่ตกเทียมกับฐานะสภาพของนางรจนาเลย จึงทำให้ท้าวสามนต์โกรธและเลียดไป
จัดการแต่งงานให้ธิดาทั้งหก โดยกล่าวว่า

อ้เจ้ากรรมทำให้ชายหน้าตา จะแต่งการวิวาห์ขี้คร้าน
ให้อยู่เสียด้วยกันเถิดตามที่ ในช่วงชั้นเคื่อนสี่ปีชาล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

และเมื่อนางมณฑาทิมาชักข้อต่อว่านางรจนา ในกรณีนี้เลือกคนผิด (ตามสายตา
ของผู้ใหญ่) ว่า

ช่างทำความงามนางอื่นชั่ว เสียยศเสียศักดิ์ไม่รักตัว
เลือกผิดไก่อเงาเห็นเหมาะใจ เขาจะเมาะเยยเล่นเป็นตำรา
พ่อแม่จะเอาหน้าไปไว้นั้น จะเชิดช้อภาลันสนั่นไป
ถึงบรรลัยก็ไม่สิ้นคนนิทา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

ความไม่พึงพอใจของท้าวสามนต์กรณีนางรจนาเลือกคู่ครองเป็นเจ้าเงาะนี้
พระเจ้าวรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงประทานทัศนะว่า ท้าวสามนต์เป็นบิดาชนิดที่กตัญญู
เพราะเมื่อนางรจนาเลือกได้สามีที่มีฐานะต่ำกว่าตนก็เกลียดชังโดยไม่พิจารณาดูให้ดีกว่านั้นว่าเป็นคนดี
หรือคนเลว¹

การที่นางรจนาไม่ยอมทำตามความต้องการของบิดามารดา แต่กลับเลือก
คู่ครองตามความพึงพอใจของตนนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับนางพิมพิลาไล เมื่อพบกับพลายแก้วให้
มาสู่ขอนางท่อนางศรีประจันว่า

ไปสู่ขอทอห่านณารดา ถ้าเมตตาตาบใจเจ้ามุ่งหมาย
น้องจะยอมพร้อมใจไม่ระคาย แม่นวาชายอื่นเอื้อนมาเจรจา

¹ พระเจ้าวรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ชุมนุมจุลจักรสาร เล่ม 1 หน้า 207.

ถึงคุณแม่มอบให้ครอบครอง ไม่ชอบใจน้องจะขอว่า
จะขึ้นใจเอาแต่ใจของมารดา ก็ง้างฟันเด็กไม่ขอตัว
ถ้าเจ้าแกวขอแล้วคุณแม่ให้ น้องก็ใจโคพมาเป็นัว
ทำบุญหาชานักแล้ว ความชั่ว เขาติณไม่ยินก็

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางรจนาและนางพิมพิลาไล้ จึงเป็นทวิอย่างของสตรีที่ทองการ เลือกคู่ครอง
ตามความพึงพอใจของตนเป็นเกณฑ์ แต่อย่างไรก็ตาม บิคมารดาจะมีอิทธิพลต่ออิทธิในการ เลือก
คู่ครองมาก ดังเรื่องนางบัวคลี่ เมื่อบิคมารดาให้แต่งงานกับขุนแผน ก็ต้องแต่ง เมื่อพ่อแม่จะ
ให้เล็กกันก็ต้องเล็ก ให้นั้นหาญบิคมของนางบัวคลี่ก่อนบอกให้นางบัวคลี่เล็กกับสามีว่า

เดี๋ยวนี้พ่อแต่งลูกปลูกเรือนผด จำจะคิกฝังปลูกลูกเสียใหม่
อายุแกวมั้ยยากจนคนเข็ดใจ จะมีให้เลี้ยงดูบุญด้วยกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ในบางกรณีหญิงไม่มีโอกาสในการ เลือกคู่ครอง เลย เช่น - กรณี-

นางลาวทอง

บายตาปริกกะกันปรองคอง ลาวทองถูกเราผูกมัดใจ
จะพาไปยกให้เป็นค่านับ แม่ทัพเห็นทีจะรักใคร
ถึงลูกเราจะเข้าไปกรุงไทย พ่อจะออกมาได้ไม่ฉวยอาย
แม่ทัพขบเลี้ยงเจ้าลาวทอง คงมีให้พวกพ้องครองระส่ำระสาย
ชาวบ้านก็จะเป็นสุขสบาย ไม่ต้องห่วงอันตรายที่ทัพไทย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ที่กล่าวมานั้นเป็นหลักฐานซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเลือกคู่ครองแบบการสมรสกับคนนอกเขตหรือนอกวงกว้าง ว่าเป็นที่ยอมรับสำหรับชนชั้นสามัญหรือขุนนางในระดับไม่สูงนักโดยทั่วไป

สำหรับการเลือกคู่ครองอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นการสมรสกับคนในเขตหรือนางนั้น กล่าวได้ว่าเป็นแบบการสมรสเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น พิจารณาได้จากวรรณกรรมเรื่องอิเหนาก็คือ พระอภัยมณีก็ มีเนื้อหาและข้อความที่บ่งชี้ถึงคตินิยมดังกล่าว เช่น บทละครเรื่องอิเหนากำหนดให้ระเด่นใน 4 เบื้องซึ่งถือว่าเป็นวงศ์เทวา เท่านั้นที่จะสมรสกันได้

ตามจารีตวงศ์สกุลสืบ ตุนาหงันกันไคแท้สี่เมือง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

และจากวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีก็ปรากฏว่ามีการสมรสอยู่เฉพาะในวงศ์วานเครือเกี่ยวกัน เช่น สิ้นสมุทกับอรุณรัชนี คู่อื่น ๆ เช่น สุดสาครกับเสาวคนธ์ ศรีสุวรรณกับ เกษรา พระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี ฯลฯ นั่นก็จัดว่าอยู่ในตระกูลสูงศักดิ์เทียบกันแล้วจะไม่อยู่ในสายเลือดในตระกูลเดียวกันก็ตาม

ฉะนั้นการสมรสในระบุนี้จะต้องเป็นไปตามจารีตประเพณีโบราณ กล่าวคือเป็นไปตามความเห็นชอบของผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย สตรีไม่มีโอกาสจะเลือกคู่ครองอย่างอิสระเสรีภาพได้ อย่างไรก็ดี ก็ไม่ถึงกับบังคับหรือกำหนดกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด จะเห็นได้จากกรณีที่อรุณรัชนีได้รับการปล่อยจากยาย เมื่อจะให้อภิเษกสมรสกับสินสมุทร โดยกล่าวว่า

อย่าให้ผิดคิคอยพี่ผู้ใหญ่ เป็นว่าได้ให้ตามความประสงค์
เมื่อนำใจไม่อยู่เป็นคอง ญาติวงศ์ใครจะมารวาทระไร

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

กรณีนางสร้อยฟ้าในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็ทำนองเดียวกัน นางไม่มีโอกาสในการเลือกคู่ครอง ค่ายนางเป็นบุตรเจ้าประเทศราช บิดาตั้งใจถวายเป็นบาทบริจาริกาพระเจ้าแผ่นดินไทย (สมเด็จพระพันวษา) ค่ายอยู่ในนางศ์วานของชนชั้นสูงด้วยกัน แม้การส่ง

นางสร้อยฟ้าถวายในครั้งนั้น จะส่งถวายแบบนางเชลยก็ตาม ถึงขอความว่า

พระพ่อได้เจาถวายถ่ายโหม เหมือนเจ้าโปรตพอให้ไค้คนสถาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างขุนแผน

สบเด็จพระพันวษากลับไปรับนางไว้ในตำแหน่งข้าราชการบริวาริกา แดทรง
พระราชทานให้กับเงินไวยไค้มีความชอบ เรื่องนี้ทำให้เจ้าเจียงใหม่ พระราชบิดาของนางสร้อยฟ้า
ถึงกับรำพันด้วยความน้อยใจว่า

เจ้าเจียงใหม่ไค้รับสั่งขอ รันทดทอทุทัยให้ไหวหวั่น
เสียดายกัศศีร์ยวงศ์พงศ์พันธุ์ อักอั้นมิไค้รอกรั้งวาจา
นึกถึงสร้อยฟ้าในใจจาเอิบ ไค้ควรเลยจะระคนลงปนข้า
ครั้นชัคก็ไค้เคืองเบื่องมาทา จึงกราบทูลพระกรุณาด้วยจำใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างขุนแผน

3) การทบทวนสวข้อและหน้

สถานภาพของสตรีที่เห็นว่าได้รับยกย่องเกียรติคุณที่ยังเป็นโสคณันั้น เห็นได้
ชัดเจนมาก โดยเฉพาะสตรีสามัญ (ชาวบาน) เพราะนอกจากจะมีโอกาสในการ เลือกกครองด้วย
ตัวเองในบางกรณีแล้ว โอกาสในการพบปะกับชายหนุ่มก็มีบ้างเหมือนกัน เช่น กรณีนางพิมพิลาไค้
ไค้พบปะพูดคุยกับพลายแก้วที่ไค้ฝ่าย และทั่วไค้ และแม้โอกาสในการไค้ตอบเพลงยาวก็มี ดังปรากฏ
ในสุภาษิตสอนสตรีว่า

บางลอบเลนเพลงยาวเมื่อคราวชัค เป้ากจัดทอตอบชอนสนธิ
ที่ไค้สรกดอนยังรอนรน เพียววานคนแตงให้พอไค้การ

นายภ : สุภาษิตสอนสตรี

อย่างไรก็ ก่อนสมรสสตรีชาวบานมักจะมีตัวก่อนเสมอ มีไค้ทอชอนสนธิ
"คณณชุน" กล่าวคือ เบื่อหนุ่มสาวพียงพอไค้กัน (คงจะได้มีการพบปะกันก่อนแน จึงเกิดความรัก

พอใจกัน) ฝ่ายชายก็จะส่งผู้ใหญ่มากาตามหาคนที่ก่อนว่าฝ่ายหญิงจะรักหรือตัดไมตรี วรรณกรรมที่เห็นเด่นชัดในเรื่องการหาพบ, สู้ขอ และพนัน คือ เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งผู้วิจัยจะได้หยิบยกขึ้นมาพิจารณา เป็นลำดับไป

ก) การหาพบ

วิธีการหาพบของชายหนุ่มในสมัยนั้น เท้าที่หลักฐานปรากฏใช้

๑ วิธี คือ

(๑) สู้ * หมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อกับหญิงสาวโดยตรง อาจได้รับรางวัลหรือของรางวัลจากชายหนุ่ม

(๒) เถาแก่ หมายถึงผู้ใหญ่มากาตามหาฝ่ายชายซึ่งได้รับการไหว้วานจากฝ่ายชายให้ไปติดต่อกับบิดามารดาของฝ่ายหญิง เพื่อจะส่งบุตรสาว

สำหรับสื่อที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน คือนางสายทองซึ่งเป็นสื่อติดต่อกับพิมพิลาไลย์หลายแก้ว ลักษณะของสื่อรักนั้นอาจพิจารณาได้จากข้อความที่สายทองพูดกับนางพิมพิลาไลย์ถึงหลายคราวว่า

เป็นเพื่อนเล่นเห็นหน้ามาด้วยกัน

เมื่อกระนั้นน้อยกับนวลนาง

.....

.....

ถึงคนบายฝ่ายแม่ศรีประจัน

ก็ชอบกันกับคนแม่ทองประศรี

ก็เรเห็นท้าวชาวดิ

จงปรานีแฉกแกวคนจน

แมนับรับเรื่องซุรัก

ขอพบพิศตรพพิศแด่สักท

* อาจเป็นสัตว์ก็ได้ เช่น ในเรื่องไชยเชษฐาไช้เมว เป็นสื่อ เป็นสื่อนี้ขับให้ เป็นหน้าที่ของหญิง จึงมักเรียกกันว่า "แม่อสื่อ" แต่ในบางโอกาสก็ใช้ชาย เช่น ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี พระอภัยมณีใช้สินสมุทร เป็นสื่อติดต่อกับสุวรรณมาลี และในบทละคร เรื่องอิเหนา อิเหนาใช้สียะตรา เป็นสื่อให้ติดต่อกับบุษมา เป็นคน.

¹ เสฐียรโกเศศ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต หน้า 128.

สั่งมาว่าอนิให้ผอนปรน

หมายกุศลเสี้ยงสร้างสำคัญมา

.....

.....

เมื่อวันเทคนสัง เกศควยนิมิต

ก็กลจิตให้แม่พิมพ์ เมื่อดูฝัน

ทอจะคู่สมภิรมย์กัน

แมนันเมออย่าแหงนอย่าแกล้งใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

สื่อนี้มีบทบาทสำคัญมากในการที่จะเปลี่ยนใจหรือโน้มน้าวใจของสตรีให้ไปหลงรักชายผู้ที่ตนรับเป็นสื่อให้ สังเกตได้จากการที่แม่สื่อใช้คำพูดหวานลอบ คบวญที่แม่สื่อมีบทบาทสำคัญต่อการตัดสินใจของสตรีที่จะปลงใจร่วมชีวิตสมรส นายภู ได้เขียนเพื่อนสตรีไว้ไว้ในสุภาวิทสอนหญิง เรื่องแม่สื่อว่า

อันแม่สื่ออย่าไถ่ถือเป็นบรรทัด

สารพัด เขาจะกัณฐ์คอยข้าง

แคลวนก็มีบุญลูกขุนนาง

มาอวดอวดใจน้องกัณฐ์ลงอาลัย

อันรายสีมิไต่เห็นเป็นแคว

จะคาหกหนาแฉ่งที่ตรงไท

เหมือนเขาหลอกบอกกลางถึงเมืองไกล อย่าควรไปถามคำเขารำพัน

ทางไกลตาอุปมา เหมือนเสี้ยนเนตร สุดสังเกตุเท็จจริงทุกสิ่งสรรพ

เขาจะนำไปให้ตายก็ตายพลัน

.....

อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ

ใครบนบานเข้าสักทนต์ก็พลอยโผง

อย่าเชื่อนักมักคัมจะคัมโกร่ง

มันชักโยงอยากกินแต่สินบน

นายภู : สุภาวิทสอนสตรี

ส่วนเจ้าแกนั้น เสรีโยโกเศศ กล่าวว่าเป็นผู้ใหญ่ที่ฝ่ายชายให้ว่านให้ไปเจรจากับผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ซึ่งมักจะเป็นที่รู้จักคุ้นเคยสนิทสนมกับผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงอยู่แล้ว และกล่าวว่า ในการทบทวนนั้น ผู้ใหญ่ฝ่ายชายมักสืบถามข่าวบ้านหน่อคนรู้จักมักคุ้นกับฝ่ายหญิงเสียก่อนว่า หญิงที่ตนจะไปทบทวนผู้นั้นเป็นหญิงชนิดใด มีความประพฤติอย่างไร ตลอดจนรูปร่างลักษณะหน้าตาทาง ฐานะและวิชาความรู้ เมื่อสืบถามจนรู้พื้นฐานพอสมควรแล้ว ก็จะเข้าไปพุดคุยกับบิดามารดาของฝ่ายหญิง เพื่อจะดูลาดเลาว่าบิดามารดาหรือผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิงจะรังเกียจฝ่ายชาย

ของทนต์หรือไม่ว่า ซึ่งเรื่องนี้ทางผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงมักจะสอบถามว่า ฝ่ายชายนั้น เป็นลูกเต้าเหล่าใคร มีความประพฤติอย่างไร บวชเรียนหรือยัง รู้จักการทำมาหากินหรือไม่ ซึ่งถ้าฝ่ายหญิงตั้งใจ ไม่แน่ใจว่าชายที่จะเป็นลูกเขยนั้นเป็นคนจริง ก็มักจะขอเวลาไตร่ตรองก่อน หรือขอวันเดือนปีเกิดของฝ่ายชายไปใหญ่ เชี่ยวชาญทางโหราศาสตร์ตรวจสอบดวงชะตาจะตกกันกับของฝ่ายหญิงหรือไม่¹ การทบทวนนั้นหมายความว่าผู้ใหญ่ฝ่ายชายจะต้องมีปากในการเจรจาหวานลอมใหญ่ใหญ่ ฝ่ายหญิงเห็นว่าฝ่ายชายของเขานั้นเป็นคนจริง ๆ เรื่องนี้หมายความว่าต้องอาศัยความสามารถเฉพาะตัวมากอยู่ เพราะการทบทวนเป็นเรื่องก่อนการสู่ขอ ถ้าไม่ได้ทบทวนก่อนจะไปสู่ขอเลยนั้น ถ้าเกิดผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงไม่ตกลง ก็หมายความว่าผู้ใหญ่ฝ่ายชายจะเสียหน้ามาก ฉะนั้นการทบทวนจึงเป็นเรื่องสำคัญ

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้กล่าวถึงลักษณะการทบทวน เช่น

ตอนขุนแผนทบทวนพระพิจิตร นางบุษมา เนื่องจากขณะนั้นเป็นระหว่างการเดินทางไปทัพ จึงไม่สามารถหาผู้ใหญ่ (เต้าแก่) ได้ ขุนแผนจึงเป็นเต้าแก่เสียเอง การทบทวนของขุนแผนนั้นต้องร้อจจะเหมือนกัน กล่าวคือ เมื่อนางบุษมาร่ำพันว่า

มีลูกก็ไม่เห็นเป็นผู้ชาย

ยังเสียค้ายอยากได้ไว้สักคน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ขุนแผนจึงได้โอกาสเหมาะที่จะกล่าวทบทวน ลักษณะการทบทวนของขุนแผนนั้นเป็นการลองเชิงดูว่า พระพิจิตร นางบุษมา จะรังเกียจพลายงามของทนต์หรือไม่ ขอความนั้นมีว่า

ครานั้นขุนแผนแสนกักกา
ลูกได้พึ่งพาเท่าเมื่อคราวจน
แต่ทริตรองจะสนองพระคุณตอบ
ยังไม่เห็นสิ่งใดในปัญญา
มาถึงก็รำพึงแต่เย็นวาน

เห็นสันทาตอบตอนสนธิ
มีพระคุณเป็นพมณนา
คิดครอบคอบเป็นหมักหนา
จนขึ้นมาถึงพิจิตรบุรี
เห็นการสมควรเป็นถวนดี

¹ เสฐียรโกเศศ ๒๕๓๑ หน้า 128 - 129.

คุณพ่อแม่มูลูกชายนั้นไม่มี
ให้แทนคุณทางตัวทั้งพ่อแม่
คุณพ่อจะเห็นเป็นอย่างไร

onganinnilugjajykhwaing
ความแจะตีค่าหาว่าไม่
ใจเด็กก็สมัครรักผ่าเท้า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ในกรณีนี้ขุนแผนทองใจคารมหวานลอมถึงความสัมพันธ์ในอดีตของตน
กับพระพิจิตรนางบุษมาภอน ซึ่งพรรณนาเรื่องบุญคุณและในตอนท้ายจึงได้ทาบถาม ซึ่งก็เห็นว่าเจรจา
ได้น่าพอใจ เหมาะสมกับโอกาสมาก

ขุนช้างก็เคยทาบถามนางศรีประจันเรื่องจะสูขนางพิมเหมือนกัน
และทาบถามก่อนที่นางทองประกีจะมาสูขนางพิมให้หลายแควเสียอีก นับว่าขุนช้างเป็นคนกล้า
มากที่มาทาบถามควยตนเอง และน่าเห็นใจขุนช้างมากเพราะอดนอนนางเทพทองผู้เป็นมารดา
ให้ไปสูขอ แต่นางเทพทองปฏิเสธ เชื่อไม่ไค่ล ขุนช้างจึงลองเสี่ยงควยตนเอง ลักษณะอาการ
ทาทางตลอดจนคำพูดของขุนช้างมีดังนี้

.....

ขุนช้างหมอบขอขมาบิดามารดา

ลูกนี้ซัดสนพันญญา

แกนแกวคายแล้วเป็นหลายเคื่อน

มันลักฉกฉวยไปใช้พอดี

วันนี้ก็หายไปหลายชั่ง

หักกุกญแจเข้าวังเอากลางวัน

ถ้ามีใครรับจะปกครอง

จะยกให้ไรนาทั้งข้าไท

แม่มายรายทานก็ไม่ว่า

ช่วยเก็บช่วยรักรช่วยตักเคื่อน

.....

.....

ว่าโปรดก่อนขอรับคุณแมชชา

จะปรึกษาใครได้ก็ไม่มี

เงินทองกองเกลื่อนไปเป็นที่

ตาเถียวเท่านี้ไม่คุ้ม

แต่มีไซ้เงินฝังเงินกำปั้น

ผาฉอบสารพันลักเนื่องไป

ทรัพย์สิ้นเงินทองทั้งปวงไค

มอมเหยาเรือนให้เป็นแม่เรือน

แต่พอมิกริยาไม้อายเพื่อน

แต่พอเหมือนแม่พิมพ์ลาลิด

.....

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

กิริยาอาการแบบอย่างสูง และด้วยคำที่แสดงฐานะมั่งคั่งอันเหลือ
ของทนต์นั้น ทำให้นางศรีประจันพอใจมาก และเห็นทีเห็นชอบที่จะให้นางพิมพ์แต่งงาน กับ
ขุนช้าง

ข) การสวธ

เมื่อมีการเจรจาทบทวนจนเป็นที่แน่ใจแล้วว่า ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงโบ
ริษเกียฝ่ายชาย ผู้ใหญ่ฝ่ายชายจึงดำเนินการขั้นต่อไป คือ สวธ เกี่ยวกับการสวธนี้ถือกันว่า
เป็นเกียรติยศของฝ่ายหญิงว่าเป็นคนดี นายภักทว เทือนสถิตศรีไว้ในสุภาวิศสอนหญิงว่า

จงระวังทั้งมันในสันดาน อย่าสนลางหลงระเริงควายเชิงชาย
เขารักจริงให้สวธกับพ่อแม่ อย่าวิ่งแรหลงงามไปตามง่าย

นายภ : สุภาวิศสอนสตรี

วรรณกรรมที่กล่าวถึงการสวธอันเป็นประเพณีนิยมของไทยมาแต่
โบราณนั้น ได้แก่เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เช่น ตอนนางทองประศรีสวธนางพิมพ์ลาโลให้กับ
พลายแก้ว ซึ่งไม่ได้มีการทบทวนไว้อีก แต่นางทองประศรีก็แน่ใจว่านางศรีประจันคงไม่ขัดข้อง
เพราะเป็นเพื่อนบ้านกันมาประการหนึ่ง และที่สำคัญคือทราบจากปากคำของพลายแก้วซึ่งพูดเป็น
นัย ๆ ว่าตนกับนางพิมพ์ลาโลถึงขั้นได้เสียกันแล้วอีกประการหนึ่ง โดยพลายแก้วกล่าวว่

เหลือทกซัสดทนเป็นพณัก	เพราะพินน้องรักรักใคร่กัน
จากเจ้าเจ้าให้ชิงเงินตรา	หาชิงมาทำพณัน
ให้สวธต่อแม่ศรีประจัน	ไม่ให้ปันบอกความจะตามมา
เอ็นคลกเถิดแม้งเกิดเกล้า	พิมพ์เกราโกกรสอยอวยกอยท่า
สงสารนองทองกินแต่น้ำตา	แมจกรูณาอย่าเฉยเมย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

แม่นางทองประศรีจะไม่ชชนางพิมพ์ลาโลสัก ดังกล่าวของนางว่า
"อย่างอิพิมพ์ไม่ว่ามาเป็นเมีย" และไม่อยากจะให้พลายแก้วปีเมียบอกนางว่าเป็นภิกษุก็ตาม เนื่องจาก

มีคตินิยมว่าชายควรจะบวชเสียก่อนแต่งงาน พ่อแม่จะไ้บุญกุศลมาก ดังคำกล่าวว่

บวชก่อนเถิดอย่าเพอมีเมียเลย แม่จะได้เซบหมชายจิ๋ว

.....

บวชสักสองพรรษาอย่าอวรณ์ สักมาแม่จะนอนให้เมีย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

นางทองประศรี เสียใจในการกระทำของพลายแก้วที่มีต่อนางพิม
พิลาไล ซึ่งนางอาจจะส่งสารนางพิมพิลาไล ด้วยที่ทองเสียตัวกับพลายแก้ว ฉะนั้นอาจจากเหตุ
ผลดังกล่าว นางทองประศรีจึงไม่ไ้ส่งผู้ใหญ่ไปทบทถามก่อน

อย่างไรก็ดี นางทองประศรีก็ได้จัดหาเถาแก่ไปส่งขอในครั้งนี้ด้วย
คือ ทาสกับทาเส่า และยายมึงกับยายเมา การเจรจาสนทนั้พิจารณาจากคำพูดของนางทอง-
ประศรี ซึ่งไม่พูดตรง ๆ แต่เป็นเชิงอุปมาอุปไมย โดยกล่าวว่า

จะขอพันธุ์ผักแพงแตงน้ำเท่า

ที่ขอเจ้าไปปลูกในไรชา

ทั้งอัคคัชฌกสนจนเงินตรา

หลังจากนั้นจึงเข้าสู่เรื่องราว

จะมาขายออแก้วให้ขวงไซ

อยู่รองเท้านึกเอาว่า เกือกหนัง

และเพื่อความมั่นใจต่อนางศรีประจันว่า พลายแก้วลูกของตนนั้นเป็นคนคั้นนั้น นางทองประศรีก็กล่าวว่า

ไม่เชื่อฟังก็จะหาประกันให้

ไ้ขบักันมาถึงเรือนอย่าเป็นนไป

จะไ้ฤาไม่ไ้ไ้หามา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

จากคำพูดที่ว่า "จะได้ฤาไม่ไ้ให้วมา" แสดงให้เห็นถึงความ
 คุณเคยสนิทสนมระหว่างนางศรีประจันและทองประศรี ซึ่งนางทองประศรีก็เชื่อมั่นในมิตรภาพว่า
 นางศรีประจันคงจะไม่ปฏิเสธแน่ และก็เป็นอย่างนั้น คือ นางศรีประจันตอบว่า

ถึงยากจนอย่างไรก็ไม่ว่า	แต่พร้าขัดหลังมาจะบอกให้
อุทสาห์ทำมาหากินไป	รู้ตำไรไ้ควยบายคาย
ถึงเงินทอง เป็นของพ่อแม่ให้	ไม่รู้จักไว้ก็ฉวยหาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

ถึงแม้ว่านางศรีประจันจะเชื่อถือนในคำพูดของนางทองประศรีก็ตาม
 แต่ก็ยังไม่ทราบประวัติความประพฤติของพลายแก้วว่า เป็นคนเช่นไร จึงสอบถามจากปากคำนาง
 ทองประศรีว่า

ที่จะขอถามความทนายาย	ลูกชายนั้นไ้ฤาอย่างไร
ไม่เล่นเบี้ยกินเหล้า เมากัญญา	ผินผามันสบ้างฤาไม่
จะส่งคำคำชาวสักราวใคร	ตบยังไม่เห็นแก่ท้าวตาบจริง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

นางทองประศรีเห็นทีที่จะตอบเองก็เกรงว่าจะเป็นการยกยอลูกชาย
 ของตนจนเกินไป ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของเจ้าแก้วในการจะประกาศคุณสมบัติของพลายแก้วว่า
 เป็นคนเช่นไร นับว่าเจ้าแก้วเป็นหลักประกันในการสวามิภักดิ์ และถือว่าถ้อยคำของเจ้าแก้วนี้เป็นการ
 สนับสนุนให้การสวามิภักดิ์ครั้งนี้มีน้ำหนักน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น คำกล่าวสนับสนุนของเจ้าแก้วมีความว่า

ว่าน่านไปทานจะไ้พิ้งพิ้ง	ลูกทองประศรีคียิ่งนะคนนี้
ว่านอนสอนง่ายชายฉลาด	ทั้งรูปทรงก็สะอาดสอาดศรี
รุ่มร่ามอวยจอยเรียบรอยดี	ความชั่วไม่มีสักสิ่งอัน
เมื่อเป็นเมรก็เทศน์มีตรีไค้	เพราะจะจ้บใจคียัน
เมื่อปึกลายคุณยายเป็นเจ้ากัณฑ์	วันนั้นเจ้าพิมพิงยังชบใจ

เปลื้องผ้าออกมาซึ่งกันท์เทศน์ เกิดเหตุเพราะขุนช้างมันทำให้
เปลื้องผ้าพันผ้าเจ้าพิมไว คุณยายจำไปไถหาไรนา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เมื่อขุนแผนสวณางศรีมาลาให้พลายงาม ไปมีเจ้าแกสซอ และ
ผู้สนับสนุน ขุนแผนจึงทำหน้าที่เป็นเจ้าแกสซอเอง ซึ่งพระพิจิตรนางบุษบาภิไธยบังเกียจ แต่จะ
ยกให้เลยก็ดูเหมือนลูกสาวของตนไม่มีค่า จึงกล่าวถอมตัวกับขุนแผนว่า

เจ้าว่าซาก็เห็นว่า เป็นมิตร	ที่จริงจิตคิดก็เหมาะเหม็ง
แต่เป็นชาวบ้านนอกยังออกเกรง	ลูกข้าเองมันไปสรวะไร
เป็นแต่คนซื่อซอไม่ค่อย	จะเอาถึงชาวกรุงนั้นไม่ได้
ฉวยวันหน้าถ้าลูกไม่ถูกใจ	เจ้าจะทำฉันไคอย่าไต่อาบ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ขุนแผนจึงกล่าวสนับสนุนพลายงามบุตรของตนโดยเอาตัวเองเป็นหลัก
ประกัน และเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้ พร้อมทั้งกล่าวยกย่องศรีมาลาไปในตัวด้วย ขุนแผนกล่าวว่า

.....	
อันเชนศรีมาลานารี	ถึงที่ในกรุงศรีก็สุดหา
ทั้งรูปร่างทรวดทิริยา	พอลูกมาเห็นลูกก็ถูกใจ
ถึงออกมาจะเป็นเจ้าพระยา	แซกไปใครมาก็รับได้
ทั้งตัวลูกก็อยู่จะคู่ไป	คงมิให้อับอายขายผ้าเท้า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อสำคัญในการสู่ขอนั้นอยู่ที่กลวิธีในการพูด ทั้ง
ถอมตน, ยกย่อง และหวานลอมควยเหตุผลทาง ๆ

ในกรณีที่ขุนแผนสวณางศรีมาลานั้น แม้คำรับรองของขุนแผนจะหนัก
แน่นเพียงไรก็ตาม ทางฝ่ายหญิงก็อยากจะฟังคำมั่นสัญญาจากฝ่ายชาย โดยเฉพาะตัวพลายงามอีก

โดยนางบุษมากล่าวกับพลาญงามว่า

มีธุระทางไกลไปเมืองลาว
ถ้ากระไรไปถูกลูกเจ้านาย
จะทำให้เสียหายฝ่ายผู้ใหญ่
เขาจะว่าข้านี้เป็นคนเคอะ

สาวสาวทางนั้นมันมากหลาย
ที่พูดกันมันจะกลายเป็นเหลวเสอะ
เกิดระกำซ้ำใจกันไปเถอะ
ช่างชมเชอะไม่รู้จะคุยขาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

เมื่อนางบุษมากล่าวเช่นนั้น พลาญงามก็ควมแบบให้คำมั่นสัญญา คือ

ถึงจะไปนอกฟ้าป่าหิมพานต์
แม้จะให้สัญญาปิตราแดง

อันที่การนอกใจอย่าได้แทง
จะซัดแทงไต่ให้ในสัญญา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

จากคำพูดของนางบุษมาได้ว่าได้ ล ในกาลต่อมา ก็ผกผันจิตใจ
พลาญงาม (ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคุณสมบัติของศรีมาลาด้วย) ก่อนอยู่กินก็รัก เมื่ออยู่กินกับนาง
ศรีมาลาแล้ว ปรากฏว่าพลาญงามรักนางมากยิ่งขึ้นอีก

การสู่ขอนี้มีกำหนดในกฎหมายซึ่งตราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 * ที่ว่าด้วย
ลักษณะแห่งชายสขอลูกสาวหลานสาวหลาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่ชายสู่ขอหญิงโดยบิดามารดา
ของฝ่ายหญิงยกให้แล้วแต่ยังไม่แต่งงานกันนั้น ถือว่าหญิงนั้นยังไม่เป็นสิทธิ์ของชาย¹ แต่ถาเมื่อ
สู่ขอแล้วชายสมัครไปรับใช้ภายในบ้านของหญิงโดยการช่วยบิดามารดาฝ่ายหญิงทำมาหากินเป็นเวลา
นานถึง 2 - 3 ปี จนบิดามารดาของฝ่ายหญิงอนุญาตให้ชายอยู่กินกับหญิง ถือว่าหญิงนั้นเป็นสิทธิ์
แก่ชาย แม้จะไม่ได้แต่งงานกันก็ตาม² โดยมีบทบัญญัติว่า

* โปรดให้การชำระกฎหมายลักษณะนี้ไว้เมื่อที่เฒ่าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเสียใหม่ให้ทันสมัย และตราขึ้นใช้บังคับในปี พ.ศ. 2347.

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 261.

² ข. หน้า 260.

"102 มาตราหนึ่ง ชายขอลูกสาวท่านถึงหลบปาก ยังแะจะทำงานแลพอแม่หญิงให้ชายปากนำเรอ แะทำกินอยู่ด้วยกันเป็น ๒ - ๓ ปี แะพอแม่หญิงให้ชายอยู่ด้วยกันไ้ทานว่าเป็นเมียสิทธิแก่เจ้าผาเสมอนเมียทำงาน..."¹

เกี่ยวกับการส่ขอลถึง "หลบปาก" นี้ เสฐียรโกเศศ ได้อธิบายว่า หมายถึงการที่ชายไปสมัครเป็นผูรับใช้อยู่ในบ้านฝ่ายหญิง แต่ถาในระหว่างที่ทำการงานอยู่นี้เกิดได้เสี้ยนกับหญิงคนที่จะแต่งงานควยนั้นเสี้ยนก่อน เรียกว่า "ปากนำเรอ"²

ธรรมเนียมการส่ขอลอันเป็นประเพณีดั้งเดิมของไทยนี้ ปรากฏว่าในสมัยอยุธยาที่มีวิธีการเช่นเดียวกัน จากจดหมายเหตุของลาลแบร์³ กล่าวว่า ฝ่ายชายจะจัดหญิงเจ้าแก่ที่มีชื่อเสียงดีไปส่ขอลบิดามารดาของฝ่ายหญิง ซึ่งถาบิดามารดาของฝ่ายหญิงตกลงก็จะให้คำตอบในทำนองเอื้อเฟื้อ และสอบถามเวลาตกฟากของชาย และนำดวงชะตาของฝ่ายหญิงไปให้โหรดู เพื่อตรวจสอบว่าฝ่ายหนึ่งจะมีสุขเพียงใด และหลังจากส่ขอลแล้วนี้ ฝ่ายชายจะไปหาฝ่ายหญิง 3 ครั้ง พร้อมทั้งนำหมากพลู ตลอดจนผลไม้ไปให้เป็นของกำนัลด้วย

เสฐียรโกเศศ⁴ อธิบายเกี่ยวกับการที่ฝ่ายหญิงนำดวงชะตาของฝ่ายชายไปให้โหรดูว่า บางรายทำไปเพื่อต้องการบายเบี่ยงไม่อยากจะตกลงปลงใจด้วย แต่บางรายเชื่อถือเครื่องมาก จะนำดวงชะตาวันเดือนปีเกิดของทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงไปตรวจสอบดูถาปรากฏว่าวันเดือนปีต่อกัน คือฝ่ายชายเกิดปีชวด วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำ ฝ่ายหญิงเกิดปีฉลู วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ถือว่าดีมาก จะอยู่กินด้วยกันเป็นสุขและมีโชคลาภ

¹ ค.

² เสฐียรโกเศศ ประเพณีเรื่องแต่งงานสาวของไทย หน้า 26.

³ เมอร์สเซอร์ เดอ ลาลแบร์ ราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร แปล หน้า 226 - 227.

⁴ เสฐียรโกเศศ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต หน้า 130.

ค) การหมั้น

เมื่อได้ทราบตามข้อแล้วก็ถึงพิธีการหมั้น เนื่องจากนางรายไม่
สามารถจะแต่งงานได้เลยฉะนั้นจึงต้องหมั้นไว้ก่อน แต่การหมั้นนั้นตามบทบัญญัติในกฎหมายถือว่า
หญิงยังไม่เป็นสิทธิ์แก่ชาย ถ้าชายลอบทำทราจารแก่หญิงก่อนแต่งงาน ถูกหญิงฟันแทงตาย หญิง
ไม่ต้องรับโทษ บรรดาสินสอด ชันหมาก จะตกเป็นของพ่อแม่หญิงทั้งหมด¹

แบบบทบัญญัติในกฎหมายจะตราไว้เช่นนั้น แต่โดยพฤตินัยแล้วหญิงจะ
เป็นสิทธิ์แก่ชายนับแต่วันหมั้นแล้ว เป็นต้นไป

เกี่ยวกับการหมั้นนี้กล่าวในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนเพียง
ตอนเดียวเท่านั้น คือตอนขุนแผนหมั้นนางศรีมาลาไว้ให้กับพลายงาม เนื่องจากพลายงามต้องมี
หน้าที่ราชการศึก จึงไม่สามารถจะแต่งงานในทันทีได้ และการหมั้นในครั้งนั้นขุนแผนใช้ทองคำ
ตั้งข้อความว่า

ครานั้นจึงทูลพระพิจิตร

ทั้งขุนมาสมคึกก็หรรษา

รับทองหมั้นไว้มิไคหา

.....

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ธรรมเนียมการหมั้นนี้ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เรียกร้องกำหนดเอง เช่น
อาจเป็น ชันหมาก สินสอด ฯลฯ ซึ่งฝ่ายชายจะต้องจัดหาเตรียมไปให้ครบ พิธีหมั้นนี้
เสฐียรโกเศศ กล่าวว่า เป็นการวางมัดจำเพื่อความแน่นอนป้องกันการผิดสัญญา ซึ่งถ้าฝ่ายชาย
ผิดสัญญาไม่ได้แต่งงานกับหญิง ฝ่ายหญิงจะรับชันหมาก สินสอด ฯลฯ อันเป็นของหมั้นทั้งหมด
เพราะเป็นฝ่ายเสียหาย "เป็นฝ่ายชันหมาก" แต่ถ้าวฝ่ายหญิงผิดสัญญา ต้องคืนของหมั้นทั้งหมด
ให้ชาย² ดังนั้นบทบัญญัติในกฎหมายว่า

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ หน้า ๒๖๒ - ๒๖๓.

² เสฐียรโกเศศ ล.ก. หน้า ๒๖๗ - ๒๖๘.

"...ชายได้ให้ลูกสาวหลานสาวท่าน แลเอาขันหมากสามชั้นไปกล่าวถาม
พ่อแม่พี่น้องหญิงรับเอาไว้วาให้ลูกสาวหลานสาวแทน ๆ คำนั้นไว้ในกำหนด ซึ่งว่ากล่าว
กันไว้นั้น ยังเป็นเมียชาย ถ้าชายใดทำขู่ผู้หญิงนั้น ท่านว่าผิดเมียท่านในขันหมาก...
ถ้าถึงกำหนดซึ่งว่ากล่าวนัดหมายกันไว้นั้น ชายมิได้เอาขันหมากใหญ่มาแต่งงานตาม
สัญญาแน่ ท่านว่าผู้หญิงนั้นมิได้เป็นเมียชายเลย หญิงมีตัวอื่นหาโทษมิได้ แลขันหมาก
สามชั้นนั้น ชายจะคืนเอามิได้ เหตุว่าเพิกถอนซึ่งว่ากล่าวกันนั้นแล้ว"

บทบัญญัติตรงกับ "ลักษณะหมั้น" ที่กำหนดไว้ในกฎหมาย
มังรายศาสตร์ ว่า

"ลักษณะหมั้น (หมาย) ลูกสาวหลานสาวท่านมีดังนี้ หากเจ้าชนหรือผู้หมั้นไว้
เดือนหนึ่งจะไปแต่งงาน (ส) ก็ให้ไปตามนั้น กรณีนายสิบนายกว่านก็ให้ทำตามคำพูด
ที่กำหนดไว้เช่นสองหรือสามเดือน หากเพิกถอนไปบอกกล่าวให้ทราบและไม่ไป
แต่งงาน ได้แต่กันหาฝ่ายหญิงไว้เช่นนี้ ให้พ่อแม่พี่น้องฝ่ายหญิงหาตัวใหม่ให้แก่หญิงนั้น
ผู้หมั้นนั้นคนเดิมจะว่ากล่าวอะไรมิได้"

บทกำหนดในกฎหมายทั้งสองฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า ฝ่ายหญิงมีอิสระ
เสรีภาพไม่น้อย ข้อตกลงในการสวธ การหมั้น ไม่เป็นพันธะของฝ่ายหญิงมากไปกว่าฝ่ายชาย
เกี่ยวกับการกำหนดสินสอด, ของหมั้น ซึ่งเป็นเสมือนการกำหนด
ค่าตัวของหญิงนี้ หลวงวิจิตรวาทการ³ ได้แสดงทัศนะว่าอาจเนื่องมาจากประเพณีการชื้อขายหญิง
ไปเป็นภรรยา โดยเกิดจากความคิดที่ว่าผู้หญิงเป็นทรัพย์สิน และหญิงที่ถูกซื้อด้วยราคแพงนั้นก็ถือ
เป็นเกียรติยศ จะได้รับความนิยมยกย่อง แต่ในเวลาต่อมาคตินิยมนี้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 267 - 268.

² พระเจ้ามังราย มังรายศาสตร์ หน้า 13 - 14.

³ หลวงวิจิตรวาทการ วิชาการครองเรือนครองรัก หน้า 98 - 99.

ทรัพย์สินที่ได้ออกจากการขายลูกสาวนั้น บิคาบารคามิได้เอาไว้ แกล้งมอบให้ลูกสาวของตนกับ
ฝ่ายชายที่เป็นคู่แต่งงานกันหลังจากเสร็จพิธีแต่งงานแล้ว แต่ในบางรายก็อาจเก็บไว้เพื่อประกัน
ความเป็นอยู่ของลูกสาวตน

ทัศนะดังกล่าว เมื่อนำไปพิจารณาประกอบกับประเพณีการสู่ขอ
การหมั้นของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีข้อความปรากฏในวรรณกรรม เช่นเรื่องขุนช้าง
ขุนแผน เห็นว่ามีลักษณะตามนี้ เช่น

เมื่อคราวที่นางทองประศรีไปสวณางพิมพิลาไล้ให้พลายแก้ว
นางศรีประจันก็เรียกสินสอด ชันหมาก ผ้าไหม คังข้อความว่า

ข้าจะให้ลูกชาสิบห้าชั่ง	ชันหมากมั่งน้อยมากไม่จุจี
ผ้าไหมสำหรับหนึ่งก็พอคี่	หอมี่ห้าทองฝากระคาน
เคื่อนสิบสองวันเสาร์ ชันเกาคำ	กำหนดงานจะทำให้คึกค่าน
ทองประศรีรับคำมิไฉนนาน	ตามแต่ทานจะคิดไม่ขัดใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เป็นที่น่าสังเกตว่าครั้งแรกนางศรีประจันกล่าวว่า "ถึงยากจน
อย่างไรก็ไม่ว่า แต่พร้าขัดหลังบ่าจะยกให้" แต่เมื่อเรียกสินสอดกลับเรียกถึง 25 ชั่ง ซึ่งก็
นับว่ามากโขอยู่ ถ้าพิจารณาถึงฐานะครอบครัวของนางทองประศรีในขณะนั้นซึ่งน่าจะคอบกวา
ครอบครัวของนางศรีประจัน เพราะหลังจากขุนไกรสามีของนางสิ้นชีวิตแล้ว นางก็ต้องหลบหลีก
หลบหนีอาญาแผ่นดิน และไปทำมาหากินค้าขายอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีเป็นเวลานานถึง 11 ปี คังขอ
ความที่นางศรีประจันพูดทักทายกับนางทองประศรี เมื่อพบกันว่า

เมื่อเป็นโทษทานโกรธาให้ฉาดัว	ครั้งนั้นตัวอเจ้าไปอยู่ไหน
กับลูกชายหายไปอยู่แห่งใด	สิบเอ็ดปีแล้วจึงได้มาพบพาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางทองประศรีก็ตอบนางว่าตนเองนั้นต้องตรากำล่ำบากมาก โดยกล่าวว่า

.....
 วัทุกวันเราทุกขห่าสุขไม
 ยากยัอับจนเป็นพนไป
 ออเจายอนแจงใจแต่ไรมมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

นางพิมพิลาโลคจะตระหนักในเรื่องนี้บ้าง จะเห็นได้จากตอนที่ให้เงินพลายแก้วเป็นจำนวน 5 ชั่ง เพื่อเป็นทุนในการสุขอ

อย่างไรก็ตามธรรมเนียมเรียกสินสอดเป็นจำนวนเงินหลายชั่งนี้ คงจะถือเป็นการประกาศเกียรติคุณฝ่ายหญิงและบิการคารของฝ่ายหญิงไปในตัวด้วย เป็นต้นว่าหญิงนั้นต้องมีความสวยงาม และมีฐานะอยู่ในระดับชั้นเศรษฐี บางรายเรียกถึงร้อยชั่ง ด้วยเหตุนี้จึงมีคำกล่าวเรียกติดปากว่า "สาวนอร้อยชั่ง" กาญจนาคพันธุ์¹ อธิบายว่า การที่เรียกสตรีเป็นสาวนอร้อยชั่งนั้น เนื่องมาจากเป็นธรรมเนียมในการกำหนดค่าตัวของหญิงสาวที่สวยที่สุดในสมัยก่อน เช่นมีบทเพลงเการองว่า

หอบเสื่อหนีเสื่อขึ้นต้นไม้
 ขึ้นไปไม่ได้แทนทอยตบ
 ถอยหลังลงมากาคบ
 มาพบบงเหาตัวยาวรี
 โลกโชนโจนลงโนนที
 ไปปะกุ่มกัทาวพันวัง
 รั้ววายเข้าไผ่ผ้าง
 สาวนอร้อยชั่งคอนเรือมา
 รั้วพิศควยรานะแม่คุณ

¹ กาญจนาคพันธุ์ คอกคิขอเขียน ชุดที่ 3 หน้า 80.

พระยาอนุমানราชชน¹ อธิบายว่า หญิงที่ถูกเรียกค่าตัวถึงร้อยชั่ง (8000 บาท) นั้นจะต้องงามพร้อมตามลักษณะที่กำหนดกันไว้ในเวลานั้น แต่ขอฝากความสบาย ขยายออกไปอีก โดยหมายถึงเป็นที่รักอย่างสุดสวาทซาใจ ซึ่งนิยมเรียกกันว่า "ร้อยชั่ง" หรือ "เจ้าร้อยชั่ง" และตั้งข้อสังเกตุเกี่ยวกับจำนวนเงิน 100 ชั่ง ว่าแม่เศรษฐีสมัยก่อนก็ไม่สามารถ จะมีเงินจำนวนมากขนาดนี้ได้

เงินจำนวนที่ค่าบริการของฝ่ายหญิงกำหนดเป็นค่าตัวนี้ เมื่อชาย หญิงได้แต่งงานกันแล้ว จะได้รับมอบเงินจำนวนนี้จากบิดามารดาของฝ่ายหญิงสำหรับ เป็นทุนสินในการสร้างหลักฐานของครอบครัวให้เป็นปึกแผ่นต่อไป² แค้นที่กของครอเฟิด (Crawford) กล่าวถึงการที่ฝ่ายชายต้องออกเงิน เป็นค่าสินสอดทองหมั้นว่า สมมุติเป็นการตอบแทนค่าบริการ ของฝ่ายหญิงซึ่งต้องขาดการรับใช้ช่วยเหลือจากบุตรหญิง³ ค่าสินสอดนั้นก็คือน้ำนมมันเอง อันเป็นธรรมเนียมนิยมโบราณของไทย โดยจะ เรียกเอาจากฝ่ายชายที่ไปสุขอไม่เกิน 40 บาท ถ้าเกินกว่าจำนวนนี้จะถือ เป็นการขายลูกสาว เมื่อกำหนดสินสอดแล้วจะต้องกำหนด กองทุนและเรือนหอด้วย โดยเฉพาะเงินกองทุนนี้จะ เป็นเครื่องแสดงฐานะของบิดามารดา ซึ่ง สำคัญมาก โดยมีธรรมเนียมให้ทั้งสองฝ่ายออกเท่า ๆ กัน และจะต้องมีพยานรู้เห็นทั้งสองฝ่ายด้วย ส่วนเรือนหอนั้นก็ถือว่าฝ่ายชายจะเป็นผู้ออกเงินซื้อหรือจัดทำทั้งค่าที่ดิน ครัวเรือน ส่วนเครื่อง ใช้นั้นสอยภายในครอบครัวนั้น เป็นภาระของฝ่ายหญิงที่จะจัดหา⁴

¹ พระยาอนุমানราชชน ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน หน้า 55 - 56.

² พระยาอนุমানราชชน ประเพณีและงานวิวาห์สาวของไทย หน้า 28.

³ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 230 - 231 (อ้างอิง จาก John Crawford "A Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin-china" London, 1828. page 385).

⁴ หลวงวิจิตรวาทการ น.ค.

เพื่อคำนึงถึงสถานภาพของสตรีในแง่ที่ว่าไม่เป็นอิสระแก่ตนเอง จนต้องมีประเพณีให้ชายมาสู่ขอตนจากบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ นั้น ก็อาจจะพิจารณาได้ว่า เนื่องด้วยการอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็กประการหนึ่ง สตรีไม่มีโอกาสออกไปศึกษาหาความรู้ เช่นเดียวกับชายอีกประการหนึ่ง ฉะนั้นสตรีจึงต้องอยู่กับเหย้าเรือนคอยรับใช้อุปัชฌาย์พ่อแม่ แพทย์หรือชาย ด้วยความสนิทสนมกลมเกลียวที่ได้รับการ เอื้อเฟื้อต่อกันนี้เองที่กลายเป็นพันธะทางใจ สำหรับสตรีที่ไม่อยากจากอกแม่ แม่จะมีวิสัยควรมีครอง แต่กีดลัทธิของชนรชาที่โพน และการที่บิดามารดาหรือผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง เรียกสินสอดมากหรือน้อย ก็อาจจะเนื่องมาจากปัจจัยดังกล่าวก็ได้ เพราะเงินสินสอดนั้นจะเป็นหลักประกันความแตกแยกของคู่สามีภรรยาได้ และยังแสดงให้เห็นถึงฐานะหรือการที่รู้จักทำมาหากิน อุตสาหะเก็บเงินทองจำนวนนั้นไว้ได้ ซึ่งคาดหวังว่าบุตรหญิงของตนจะได้ไม่ลำบากเมื่อไปเป็นภรรยาของชายนั้น

ที่กล่าวมานั้น เป็นเพียงทัศนะหนึ่งที่มีต่อประเพณีการสู่ขอของไทย โดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่าฝ่ายชายจะเป็นผู้ดำเนินการทั้งสิ้น ตั้งแต่หาผู้ใหญ่ไปทาบถาม ให้เจ้าแก่ไปสู่ขอ มีการตกลงหมั้นหมายกันไว้โดยเสียเงินสินสอด ทองนั้น ตลอดจนปลูกเรือนหอ

ต่อไปจะได้พิจารณาถึง "การแต่งงาน" ซึ่งเป็นลำดับขั้นสุดท้ายของระบบครอบครัวที่สมบูรณ์

4) การแต่งงาน

เมื่อมีการทาบถามสู่ขอและหมั้นหมายไว้แล้ว ลำดับต่อไปจะมีการกำหนดวันเวลา เพื่อทำพิธีแต่งงานอันเป็นเรื่องสำคัญของระบบครอบครัว

การแต่งงานนี้มี 2 ประเภท คือวิวาห์มงคล* กับอาวาทมงคล สำหรับ-

* คือการแต่งงานระบบหญิงไปสู่ขอฝ่ายชาย ทำพิธีแต่งงานเรียบร้อยแล้ว ชายต้องมาอยู่กับหญิงที่บ้านฝ่ายหญิง เนื่องจากหญิงมักจะเป็นผู้ได้รับมรดกปกครองบ้านเรือนต่อจากบิดามารดาของตน เช่นธรรมเนียมของประเทศอินเดีย โดยอินเดียเรียกการแต่งงานว่า วิวาห์ ส่วนคำอาวาท นั้น เสฐียรโกเศศ กล่าวไว้ใน "ประเพณีเรื่องแต่งงานสาวของไทย" ว่าเขาหมายถึงพิธีส่งตัวเจ้าสาว หรือการต้อนรับเจ้าสาวในขณะที่ไปสู่บ้านเจ้าบ่าว ภายหลังเมื่อได้ประกอบพิธีวิวาห์แล้ว.

ชนบทเป็นมรดกเพิ่มการแต่งงานของไทยนั้นถือแบบ อ้าวาหมงคล ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับ
 วิวาหมงคล กล่าวคือ ฝ่ายชายต้องไปสว่ขอหญิง เมื่อแต่งงานแล้วหญิงจะต้องไปอยู่กับชาย แต่
 พระยาราชวราณกุล อธิบายว่าทั้งการวิวาหมงคลกับอ้าวาหมงคลนั้นน่าจะมาแต่คติเดิมอันเดียวกัน
 ซึ่งแยกเป็นประเภทโดยถือเอาเกณฑ์เรื่องจะปกครองทรัพย์สินสมบัติต่อไปภายหน้าเป็นหลัก กล่าวคือ
 ถ้าชายเป็นผู้มีส่วนจะได้รับมรดกปกครองทรัพย์สินสมบัติของบิดามารดา ภายหลังจากการ
 ก็ให้ทำการอ้าวาหมงคล แต่ถ้าหญิงจะได้รับมรดกปกครองทรัพย์สินสมบัติและบ้านเรือนต่อบิดา
 มารดาแล้วให้ทำการวิวาหมงคล และธรรมเนียมไทยกันยัมทั้ง 2 แบบ แต่ที่นิยมกันมากนั้นได้แก่
 แบบอ้าวาหมงคล ส่วนแบบวิวาหมงคลนั้น พระยาราชวราณกุลกล่าวว่า ชาวมณฑลพายัพนิยม
 ประพฤติปฏิบัติกัน

การแต่งงานของไทยในอดีตนั้น ปรากฏว่าชายต้องขนเครื่องเรือนมาปลูก
 สร้างในบริเวณที่ดินของฝ่ายหญิง เช่น ปลายแก้ว เมื่อจะแต่งงานกับนางสิบพิลาไล ก็ต้องนำ
 เครื่องปลูกสร้างเรือนมาปลูกเป็นเรือนหอก่อน โดยบอกแขกที่เป็นเพื่อนชว่ยให้มาช่วยกัน และมัก
 จะเสร็จภายในวันเดียว ความมีไมยทเสภาว่า

ครานั้นจึงโฉมเจ้าปลายแก้ว	ครั้นถึงกำหนดแล้วจึงนัดหมาย
บอกแขกปลูกเรือนเพื่อนชาย	น่ายังบ้านทวนยายกริประจัน
ให้ชุดหลุมระดับชักปากเสาหมอ	เอาเครื่องเรือนมารอไว้ที่นั้น
ที่สิบเอ็ดไถลุดงฤกษ์สำคัญ	ก็ทำขวัญเสาเสร็จเจ็ดนาทีก
แล้วให้หลั่นของหิ้งโหกระหน้า	ยกเสาใส่ชำประจำที่
สับซื้อพริกตักสนทิด	ตะปดียกเสาดังตั้งขึ้นไว้
ใส่เตาจึงเข้าแปลานพลัน	เอาวันทันเข้าไปรับกับอกไก่
พากกลอนผอเมงกันยัมไป	จั่วใส่เข้าผาเช็ดหน้าอึง
บางเจาะตากดงเจียงเสียงเอะอะ	เกะกะกบใส่ไซเหล็กจั่ว
บางผาพันสนั่นอิงคะนิง	วันหนึ่งแล้วเสร็จสำเร็จการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : รุขรางขุนแผน

¹ พระยาราชวราณกุล (อวม) "ประเพณีแต่งงาน" ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต หน้า 69 - 70.

เมื่อพลายแก้วได้เป็นขุนแผนแล้วไปไต่ถามบัวคลี่ ต้องไปอยู่ในครอบครัวของพี่นางหาญ บิดาของนางบัวคลี่ กรณีพระสังข์ทองและหกเชยท้าวสามล หรือไกรทองกับนางทะเภาแก้วทะเภาทอง ก็เป็นเรื่องในทำนองเดียวกัน คือ ฝ่ายชายจะต้องไปอยู่ในครอบครัวของฝ่ายหญิง ฉะนั้นจึงมีประเพณีให้ฝ่ายชายต้องไปปลูกเรือนหอในบริเวณบ้านของฝ่ายหญิง การที่ฝ่ายหญิงจะไปอยูบ้านฝ่ายชายนั้น เสฐียรโกเศศอธิบายว่า ไม่นิยมกระทำกันเพราะถือว่าเป็นเรื่องอัปยศชายหาญแก่ฝ่ายหญิง เป็นข้อตำหนิหญิงว่าไปอยูบ้านชายไม่ดี โดยมีภานิตทางภาคอีสานว่า "เอาลูกเขมาเลี้ยงพอเขา ปานใดขวามาใส่เล้าใส่เย็บ" แต่ "เอาลูกโหมมาเลี้ยงปู่เลี้ยงย่า ปานเอาผีเอาหามาใส่เรือนใส่ชาน" ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนคติว่านิยมให้ชายไปอยูบ้านหญิง

ส่วนกรณีที่ฝ่ายชายนิยมปลูกเรือนหอให้แล้วเสร็จภายในวันเดียวกันนั้น เสฐียรโกเศศ² ได้แสดงทัศนะไว้ว่า เพื่อแสดงความกว้างขวางในสังคมของชาย ซึ่งถ้าเป็นคนที่ขี้อายจะมีคนรักนับหน้าถือตาและมีเพื่อนฝูงมาก การสร้างเรือนหอให้แล้วเสร็จในวันเดียวจึงไม่ใช่ของยาก นับว่าเป็นกลวิธีที่แยบคายของคนโบราณ

ธรรมเนียมนิยมให้ชายต้องปลูกเรือนหอตอนแต่งงานนี้ มีกำหนดไว้ในกฎหมายว่า

"85 มาตราหนึ่ง ผู้ใดพร้าชาคนทั้งหลายหาขันหมากมิได้ - รักใคร่ กันอยู่ด้วยกันเปล่า ๆ พอแม่พี่น้องแห่งหญิงผู้มีใครรองฟ่องวากลาว แลมันปลูกเรือนข้างทางเรือนแฝงอยู่กันด้วยกันโดยฉันทัวเมีย หาบุตรมิได้ก็ดี หญิงสิทธิเป็นเมียชาย แลถ้าผู้ใดมิได้ปลูกเรือนอยู่ มิได้ทำเลี้ยงกันโดยฉันทัวเมีย ทำมิได้เป็นเมียสิทธิแก่ชายเลย"³

¹ เสฐียรโกเศศ ประเพณีเรื่องแต่งงานสาวของไทย หน้า 6.

² เสฐียรโกเศศ "ปลูกเรือนแต่งงาน" ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต หน้า 115.

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 256 - 257.

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทัศนคติของคนในสมัยนี้ ต้องการเห็นความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวบุตรชายหญิง โดยเฉพาะฝ่ายหญิงเห็นได้จากการที่กำหนดให้ชายต้องมาปลูกเรือนหอภายในบริเวณของครอบครัวฝ่ายหญิง เป็นต้น

ส่วนลักษณะวิถีแต่งงานนั้น ถ้าแบ่งตามความเจริญของมนุษย์แล้ว มีอยู่

3 ระยะ¹ คือ

ระยะแรก การแต่งงานเป็นแบบการฉกฉวย กล่าวคือ ชายต้องการหญิงมาเป็นภริยาโดยวิธีการฉกฉวยลักพา ซึ่งไม่ว่าจนถึงว่าหญิงหรือญาติพี่น้องของหญิงจะพึงพอใจหรือไม่ก็ตามคงมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดีขึ้นบ้าง ฝ่ายชายจึงใช้วิธีซื้อต่อบิดามารดาของหญิง โดยมีการทำสัญญาซื้อขายกัน

ระยะที่สอง เมื่อเกิดพิธีกรรมนิยมตกลงซื้อชายหญิงแล้ว ฝ่ายชายอาจไม่มีเงินเพียงพอ ก็จะยอมเอาแรงงานของตนแทนเงิน โดยการรับใช้การงานทุกอย่างให้แก่บิดามารดาของฝ่ายหญิง โดยมีเงื่อนไขกำหนดระยะเวลาขึ้น ซึ่งบางรายอาจต้องรับใช้ชื่อยาวนานถึง 15 ปี การที่ต้องอาสารับใช้การงานอยู่เป็นเวลานานนั้น อาจเป็นเพราะการกำหนดค่าตัวของหญิงแพง และฝ่ายชายอยากจะได้หญิงนั้นไปเป็นภรรยา จึงต้องยอมอดทน

จะเห็นว่าการแต่งงานทั้งระยะที่หนึ่งและที่สองนั้น ฝ่ายหญิงก็ยังไม่มีอิสระเสรีภาพในการที่จะเลือกชายคนใดไว้เป็นสามี ต้องแล้วแต่ความเห็นชอบของบิดามารดา แต่กรณีที่ชายเข้าไปรับอาสาทำการงานในบ้านหญิง เป็นกำหนดระยะเวลาหนึ่งในระยะที่สองนั้น เป็นการเปิดโอกาสของทางให้หญิงมีความคุ้นเคยสนิทสนมกับชายได้ควย ซึ่งอาจเป็นวิธีการทดลองดูว่าหญิงชายคนนั้นจะมีทัศนคติตรงกันหรือไม่ หรือจะรักใคร่กันจริงหรือเปล่า เป็นต้น

ระยะที่สาม เป็นระยะที่หญิงชายจะแต่งงานกันด้วยความรักซึ่งกันและกัน ซึ่งกล่าวได้ว่า ทั้งชายและหญิงมีอิสระเสรีภาพในการเลือกคู่ครองเท่าเทียมกัน

กล่าวได้ว่าการแต่งงานมีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ 3 ขั้นตอน คือ ขั้นต้น ไม่มีพิธีรีตองอะไรเลย ชายหญิงจะอยู่กินด้วยกันเลย หรือมีพิธีบ้างก็เป็นไปอย่างง่าย ๆ สำหรับในชั้นกลาง พิธีศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับควย มีพิธีกรรมยุ่งยากซับซ้อนมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นก็

¹ เสรีบุรโกเศศ ประเพณีเรื่องการแต่งงานสาวสาวของไทย หน้า 16 - 26.

หลักเกณฑ์ทางโหราศาสตร์มาเกี่ยวข้องอีกด้วย เช่น ฤกษ์ยาม ส่วนชั้นสุดท้ายนั้นเป็นการรวบรัดพิธีกรรมโดยอาจย่อมาเหลือเฉพาะที่สำคัญและจำเป็น เพื่อให้สอดคล้องกับภาวะเศรษฐกิจและสังคมที่แปรเปลี่ยนไป นอกจากนี้รัฐก็ยังเข้ามาช่วยเหลือด้วย เช่น ออกกฎหมายบังคับรับรองการแต่งงานโดยการจดทะเบียนสมรส เป็นต้น

การทำงานของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นอยู่ในชั้นกลาง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าปิตามารคาของฝ่ายหญิงนิยมให้ลูกสาวแต่งงานกับผู้ชายที่ไม่เคยพบปะหรือรู้จักกันเลย ทั้งนี้อาจพิจารณาได้ว่า ถ้าให้แต่งงานกับคนที่รู้จักกันมาก่อนแล้วจะทำให้เบื่อนายเร็ว เพราะไม่ทราบถึงลักษณะนิสัยใจคอที่แท้จริงซึ่งกันและกัน เนื่องจากต่างก็มักจะอำพรางความเป็นจริงเอาไว้ ฉะนั้นปิตามารคาจึงนิยมที่จะเป็นฝ่ายเลือกให้ แต่เมื่อพิจารณาวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานที่แสดงว่า ผู้หญิงและผู้ชายใคร่จักคุ้นเคยกันก่อนแต่งงาน เป็นต้นว่า นางพิมพิลาไลย์กับพลายแก้ว ก็รู้จักสนิทสนมถึงขั้นได้เสียกันก่อนแต่งงาน ศรีมาลา กับพลายงามก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน แม้ชนชั้นกับบัวคลีทั้งสองก็มีความคุ้นเคยสนิทสนมกันก่อน ซึ่งอาจจะเห็นข้อชี้ให้เห็นว่า ปิตามารคาฝ่ายหญิงคงจะไขความสังเกตพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วว่า ลูกสาวกับผู้ชายที่จะเข้ามาเป็นเขยนั้น จะอยู่กันด้วยกันฉันท์สามีภรรยาได้โดยตลอดรอดฝั่งหรือไม่ เช่นกรณีชนชั้นกับบัวคลี และเชื่อว่าปิตามารคาจะไปถึงกับบังคับลูกสาวให้แต่งงานแบบ "คลุมถุงชน" จะสังเกตได้จากกรณีนางพิมพิลาไลย์ เมื่อขุนช้างมาพุดทวนทวนทอนนางศรีประจัน ๆ ก็แสดงหาที่ไม่รังเกียจ โดยกล่าวในเชิงถ่อมตัวว่า

จะเลือกสรรในสุพรรณบุรี	เห็นไม่มีใคร เสมอกับพ่อช่าง
ที่จริงออพิมพิลาไล	พอจะเป็นผู้ใหญ่ก็ไฉน
ແພພອ ເພິ່ງສຸດຊາຟາກລາງ	ໄປເພື່ອນອາຍາໃນເຮືອຍຸຸຍາ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

การที่นางศรีประจันกล่าวไปเช่นนั้น เพราะไม่ทราบความสัมพันธ์ระหว่างนางพิมพิลาไลย์กับพลายแก้ว แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อนางพิมพิลาไลย์ได้ฟังการพูดโต้ตอบกันระหว่าง

มารดาคนกับขุนช้าง จึงผูกขัดจังหวะในทำนองคำกระพบเสียดสีขุนช้าง เป็นเหตุให้ขุนช้างต้อง
 รับผิดชอบต่อศรีประจันต์กลับ ทำให้นางศรีประจันต์โกรธนางพิมถึงกับตีคำ เพราะนางพิชิตความ
 ประสงค์ของนางที่อยากจะไต่ลูกเขยเศรษฐี เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เห็นชัดเจนว่านางพิมพิลาไล
 ไม่มีอิสระในการเลือกครองอย่างเต็มที่ ต้องได้รับความเห็นชอบของมารดาด้วย ในครั้งหลัง
 เมื่อนางทองประศรีมาสู่ขอนางพิมพิลาไลให้หลายแก้ว นางศรีประจันต์คงจะเห็นว่านางพิมพิลาไล
 ไม่รังเกียจหลายแก้ว ประกอบกับนางทองประศรีซึ่งเป็นผู้ใหญ่มาสู่ขอครั้งนี้ เคยเป็นเพื่อนบ้าน
 สนิทสนมกันมาก่อน ด้วยเหตุนี้กระมังที่ทำให้นางศรีประจันต์ตกลงในการสู่ขอครั้งนั้น

อนึ่งถ้าพิจารณาเลยไปถึงตอนที่นางศรีประจันต์บังคับคำให้นางวันทองเข้า
 พิธีแต่งงานกับขุนช้าง หลังจากหลายแก้วไปทัพนั่น เหตุไฉนนางวันทองจึงยินยอมทั้ง ๆ ที่ไม่รักขุนช้าง
 กรณีนี้อาจพิจารณาได้เป็น ๒ ประการคือ ประการแรกนางวันทองไม่แน่ใจนักกรณีข่าวเกี่ยวกับ
 หลายแก้วตาย เพราะถ้าตายจริงนางจะต้องตกเป็นม่ายหลวงตามกฎหมาย

กฎหมายหมายตั้งไว้แต่ไรมา	ว่าใครกล้าอาสาไปทัพนั่น
ถ้าเสียทัพกลับมาก็ให้ฆ่า	กฎหมายตั้งมั่นตามกระพรวง
ถ้าแผนตัวตายลงในทัพ	ลูกเปี้ยให้จับเป็นม่ายหลวง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การเข้าไปเป็นม่ายหลวงนี้ ต้องลำบากตามความเห็นของนางศรีประจันต์ว่า

ก้นคิดสมเพช เวทนา	เขาจะจิกหัวคร่าไปทนทุกข์
เก็บเอาไปเป็นม่ายอยู่ในวัง	คุมขังเข้าเย็นไม่เป็นสุข

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

อย่างไรก็ดี นางวันทองก็ไม่เชื่อว่าหลายแก้วจะตายในกองทัพ แม้ขุนช้าง
 จะนำกระดูกมาเป็นหลักฐานยืนยันก็ตาม อีกประการหนึ่งนางไม่ต้องการให้มารดาตกใจอันเป็นข้อ
 ประจักษ์นางว่าไม่อยู่ในโอวาทของมารดา จึงทำให้นางต้องจำใจยอม อย่างไรก็ตาม นางพิมก็
 ไม่ยอมรวมหัวกับขุนช้าง แม้ขุนช้างจะนอกรอรับกำหนดตามประเพณีแล้วก็ตาม นางวันทอง—

เผื่อพลายแก้วจนกลับจากทัพ เมื่อผิดหวังจากพลายแก้วที่พานางลาวทองมาจนเกิดทะเลาะกันกับนาง คับความซัดแสนใจนี้เองเป็นเหตุให้นางพิมพ์จำใจเข้าหอกับขุนช้าง แม้กระนั้นนางก็เสียใจในการตกลงด้วยครั้งนั้นเป็นอย่างยิ่ง ดังข้อความที่นางรำพันว่า

แต่อายุเพียงนี้มีสองนิ้ว	แสนชั่วแสนถอยทุกเส้นผม
มีแต่จะฉวยเอาไม่วายทรม	ชีวิตสิ้นดินถมก็ชอกภา
ความเจ็บเท่าไรจะร่าย	ความอายเมื่อไรจะสิ้นช่อ
คงหมกสักปึกไว้พิหลังมือ	ยังจะรื้อรักรูปไปไย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ที่แสดงเหตุผลมานี้ก็เพื่อจะเป็นข้อสนับสนุนว่านางพิมพ์ลาโลมีเสรีภาพในการเลือกครองมิได้ถูกบังคับในทำนองคลุมถุงชน แม้ข้อแม้ว่าต้องอยู่ในความเห็นชอบของผู้นปกครองวิธีการ เช่นนี้ เป็นสื่อคิดไปถึงสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า ส่วนใหญ่มิได้ถูกบังคับ แต่เป็นไปโดยความสมัครใจร่วมกัน กรณีนางรจนาและहनางซึ่งเป็นธิดาท้าวสามนต์ ก็เปิดโอกาสให้นางทั้งเจ็ดเลือกครองโดยเสรี ในเรื่องพระอภัยมณีก็ปรากฏว่าชายหญิงทุกคนมีโอกาสได้พบปะพูดคุยสนทนากันก่อนเสมอ และบางครั้งก็กันได้เสียก่อนค่อยเข้าไป

รายละเอียดเกี่ยวกับประเพณีการแต่งงานของไทยในสมัยโบราณ โดยเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์ มีการหาฤกษ์วันเดือน การปลูกเรือนหอ การยกขันหมากเอกโท ตลอดจนพิธีแต่งงานและการส่งตัวเข้าหอ ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงเนื่องจากประเด็นดังกล่าวไม่ได้แสดงสถานภาพของสตรีในค่านิยมครอบครัวเคนซัต แต่จะกล่าวโดยสรุปว่าการจะออกเรือน* ของชายหญิงตามที่หลักฐานปรากฏนั้น มีองค์ประกอบหลายประการ และต้องกระทำเป็นขั้นตอนไป เป็นต้นว่า เมื่อมีการเลือกคู่สมรสแล้วจะต้องมีการเจรจาหาบหมาม การสู่ขอ ทำความตกลงเรื่องเงินทูลสินสอดทองหมั้น เรือนหอ ขันหมากและผ้าไหว้ ทำพิธีหมั้น หาฤกษ์แต่งงาน พระสงฆ์เจริญ-

* ครอบครัวใหม่ซึ่งแยกออกจากครอบครัวเดิมของบิดามารดา มักมีคำกล่าวเป็นหลายชื่อ เช่น มีเรือน, มีครอบครัว, ออกเรือน ฯลฯ ซึ่งทั้งชายและหญิงจะร่วมกันเป็นพ่อเรือนแม่เรือน.

พระพุทธรูปที่หน้าบ่าวสาว มีการทักทาย เคลื่อนขบวนขึ้นหมาก ทำพิธีแต่งงาน จากนั้นก็มี การไหว้ผีปายตายาย ไหว้บิดามารดา มีการเลี้ยงรับรองแขก ทำพิธีเรียงหมอน จนกระทั่งถึง สักขีเจ้าสาวเข้าหอ เป็นอันเสร็จพิธี และยังคงไหว้ญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายภายหลังอีกด้วย

ประเพณีการแต่งงานของไทยเป็นระบบที่ประกอบไปด้วยพิธีกรรมหลายอย่าง ที่ผู้วิจัยยกพิธีการต่าง ๆ มาแสดง เป็นลำดับนั้น ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าสตรีไทยก่อนจะสมรสนั้นมีอิสระ เสรีภาพมากและมีคุณค่าสูงยิ่ง เห็นได้ว่าฝ่ายชายจะต้องเป็นสมาชิกของฝ่ายหญิงก่อนเสมอ จึงจะมี การแต่งงานเกิดขึ้นได้ ในระยะหลังจากธรรมเนียมนี้เป็นต้นมา สังเกตว่าฝ่ายหญิงมีอำนาจในการ กำหนดการต่าง ๆ เป็นต้นว่า สิ้นสอคือกี่ ชั้นหมากพั้นท์กี่ กำหนดเวลากี่ เรือนหอกี่ ฯลฯ ซึ่งฝ่ายชายจะต้องเตรียมหาหรือจัดการมาให้ครบตามที่ฝ่ายหญิงกำหนดกฎเกณฑ์ และนอกจากนี้ ยังมีสิทธิในการกล่าวบอกปฏิเสธหรือแสดงความไม่ยินดีในฝ่ายชายเมื่อมาเจรจาหาบ่าวบาคี่ได้ ซึ่ง สิ่งเหล่านี้เป็นข้อยืนยันว่าสตรีไทยมีสถานภาพดีมาก

สรุปกล่าวได้ว่า ในกระบวนการแต่งงานมีความยุ่งยากซับซ้อนมาก เพราะ ขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยถือว่าการแต่งงานออกเรือนเป็นการตั้งต้นชีวิตใหม่ จึงจำเป็นต้อง สร้างรากฐานให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ควบคู่กันไปด้วยรวมกันไปจนตลอดชีวิต

๖. บทบาทในครอบครัว

๑) ภาระหน้าที่

ก) หน้าที่ประจำ

เกี่ยวกับภาระหน้าที่ของสตรีไทยนั้นผู้กล่าวไว้สอดคล้องกันว่า มีแต่ ภาระและหน้าที่ ส่วนสิทธินั้นแทบจะไม่มีเลย มีสภาพซึ่งทั้ง เกณฑ์กำหนดให้สตรียึดถือปฏิบัติในฐานะ ภรรยาที่ถือว่า

อย่า ใ้เกยจรร้านการ สตรีจึงนิยม	จะอุดมสินทรัพย์ไม่อัจน
ถ้าแมนทำสิ่งใดให้ตลอด	อย่าทิ้งทอดทิ้งไปไม่ เป็นผล
เขม่นชะมกรักงานการ ของตน	อย่าชุกชกคบเพื่อนไพล่เขื่อนแ
เมื่อ เห็นอ้อนนอนหลับอยู่กับาน	อย่า เทียวพลาญผดลอประจอบประแจ
อะไรฉาวกราวเกรียวอย่า เหลียวแล	พึงให้แนเนือความคอยถามกัน

เห็นไม่มีแล้วอย่าอ้างว่าขางมัน จงนอนฝันเก็บเงินให้เต็มลง
มีสิ่งพึงประจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของทองประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยคอยบรรจง อย่าจ่ายลงไ้มากจะยากนาน

นายภู่ : สุภามิตสอนสตรี

ในทัศนะของภู่และบุคคลที่พิจารณาความงามของสตรีอยู่ที่การระหนาคือ
การปรนนิบัติสามีเป็นสำคัญอย่างยิ่ง เป็นต้นว่า

หญิงนั้นอย่าจะว่าเท่ากันหมดก็ได้ ความงามหรือความน่ารัก
นานิยมของหญิงไม่สำคัญอยู่ที่อายุ สำคัญอยู่ที่กิริยาลักษณะ ความดีใน
ตัวและความปรนนิบัติสามีให้ดีให้เป็นที่พอใจ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : หาได้

กล่าวได้ว่าสตรีในวรรณกรรมทุกคนรู้จักการระหนาคือ โดยเฉพาะการ
ปรนนิบัติสามีทุกคน เพราะเมื่อแต่งงานแล้ว บิดามารดาจะส่งตัวเขาหอ จะต้องส่งสอนอบรมอีก
เป็นครั้งสุดท้าย เพื่อให้ปฏิบัติตนเป็นแม่เรือนที่ดี คำสั่งสอนอบรมที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้นกล่าว
ไว้อย่างคลึงกัน เป็นต้นว่า นางศรีประจันสอนนางพิมพิลาไลย เมื่อจะส่งตัวเขาหอให้พลายแก้ว

แม่เลี้ยงไว้มิให้อันใดแพว แคแนวไม้ เปรียบหนึ่งไม่ต้องตัว
ครั้นเติบโตใหญ่จะไปเสียจากอก แม่วิตกอยู่ควย เจ้าจะเลี้ยงด้ว
ฉวยชกคำทำผิดแม่ก็กลัว อย่าทำชั่วชั้น เจริญให้หายชัง
เนื้อเย็นจะ เป็นซึ่งแม่เรือน ทำให้เสมือนแม่สอนมาแต่หลัง
เขานอกดอกในไทร ระวัง ลูกนึ่งนอนแถมแกล่สามี
อย่าหึงหวงจงจวบประจันเงิน อย่าก่อ เกินก่อนด้วไม่พอที่
แม่เลี้ยงมาหวังว่าจะให้ดี จงเป็นศรีสวัสดิ์สุขทุกเวลา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

นางบุษมาสอนศรีมาลาหลังจากแต่งงานกับพลงามแล้ว ด้วยความเป็นห่วงศรีมาลาจะลำบากเพราะทราบว่าพลงามได้รยาพระราชทานอีกคนหนึ่ง คือนางสร้อยฟ้า ฉะนั้นนางบุษมาจึงสอนศรีมาลาโดยกำชับให้รู้จักสงวนเสียมเจียมตัว ตามคติโบราณที่ว่า

อันเบียดสองท้องห้ามถามโบราณ	เป็นกับใครก็รำคาญไม่เว้นคน
.....	
อย่าทำชั่วเพราะว่าตัวของตัวจน	เขาเปรียบเทียบจงสัพพัตถ์เกรงกลัว
ใครจะคาใจจะจึ่งก็สั่งเขา	จงอดเอาอย่าส่ำออบคอยฟ่องนิ้ว
อันคนคีนานดอกจึงออกตัว	ถ้าคนชั่วเขาคงเห็นเป็นไปเอง
จงอดส่ำเสียมคอยเจียมตน	อย่าให้คนทั้งปวงล่วงชมเชย
จงขอทรงตอณักรักแล้วเกรง	อย่าครั้นแครงคว่ำกับข้าไท
ปรนนิบัติอย่าให้ชักนำใจเขา	การเรือนการเหยาเอาใจใส่
ข้าวของสารพันนั้นเก็บไว้	ระวังระไวอย่าละเลย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

ส่วนเจ้าเชียงใหม่เมื่อทราบว่านางสร้อยฟ้าต้องตกไปเป็นภรรยาของจ๋มโนโว้ย แทนที่จะได้เป็นพระสนมของพระพันวษาตามที่ตั้งใจไว้ (พระพันวษา ขอให้จ๋มโนโว้ยเป็นบำเหน็จความชอบที่รับชนะศึก) เจ้าเชียงใหม่ถึงกับรำพึงว่า

เสียค่ายศักดิ์ศรีวังศัพพัตถ์	อีกอันนี้ใครออกซึ่งวาจา
นึกถึงสร้อยฟ้าในใจอาเฮย	ไม่ควรเลยจะระคนลงปนว่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

ตามเกณฑ์การสงรสของกษัตริย์นั้น ถือประเพณีการสมรสแบบอยู่ในเขตและในวงศ์วานเดียวกัน เช่นต้องเป็นกษัตริย์สืบศักดิ์สืบอกัน เป็นต้น กรณีนางสร้อยฟ้าซึ่งเป็นวงศ์กษัตริย์ แต่ต้องมาสมรสกับจ๋มโนโว้ยซึ่งมีฐานันดรศักดิ์เป็นเพียงข้าราชการเท่านั้น จึงทำให้เจ้าเชียงใหม่เสียพระทัยมาก แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อรัชพระทัยสมเด็จพระพันวษาไม่ได้

ทั้งเจ้าเซียงใหม่และนางอัปสรก็สอนนางสร้อยฟ้าให้จงรักภักดี และรู้จักประณินจิตใจไว้อย่างดี
คิดหาตนเองสูงศักดิ์ ให้เอาชนะศรีมาลาด้วยความคิด ทั้งให้รู้จักกลเม็ดในการประณินจิตสำนึก โดย
เนนว่าให้กระทำสม่ำเสมอ ในบางครั้งก็อาจไขมารยาได้ ดังคำสอนว่า

ต้องเอาใจสามีทุกวัน	ให้ตัวนั้นเมตตาอย่าจัดจาง
ต้องเคารพนอบน้อมสามี	กิริยาพาทีอย่างนาง
จะยั่วชวนถวาทที่ระคาย	ไวให้ทางคนอยู่ลับ
สังเกตคอยังไรชอบใจ	ทั้งอยู่กินสันตว์ทุกสิ่งสรรพ
ทำให้ใคอย่าให้ตองบังคับ	เป็นแม่เรือนเขาจึงนับว่าดีจริง
อันเป็นเมียจะให้ชอบใจ	สิ่งสำคัญนั้นก็ตัวของหญิง
ทำให้ตัวถูกใจไม่มีทั้ง	ยังอีกสิ่งก็อาหารตระการใจ
ถารู้จักประคบประหงม	ถึงแก่สิ้นเพราพรึงไม่ทิ้งได้
คงต้องงอขอกินทุกวันไป	จงใส่ใจจัดหาสารพัน

.....	
พยายามเลี้ยงดูให้พอใจ	ถึงจะมีเมียใหม่ให้คมขำ
เสน่ห์ปลายจวักไม่รู้จักทำ	หลงไหลไม่ก็น้ำก็จืดจาง

.....	
อันเป็นหญิงสุดแต่สิ่งประณิน	ใครสันตว์ตัวก็รักเป็นหนักหนา
เมื่อนเจ้าทำเหมือนคำของมารดา	ดีกว่ายาแฝดฝังทั้งชาติ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางมณฑาทีสอนนางจันทราจนที่รจนางจะจากไปอยู่กินกับเจ้าเงาะที่กระท่อม
ปลายนา แม่นางจะเกลียดชังเจ้าเงาะเพียงใดก็ตาม นางก็ยังกำชับนางจันทราให้รู้จักฝากตัว
และเคารพนอบน้อมสามี โดยกล่าวว่า

เจ้าสายใจไกลตาของแม่แล้ว	จงฝากตัวด้วยแก่นะโถมศรี
.....	

อย่าให้มือเกือตักอีก

จงเคารพบนอบดีกว่า

ไกลตาแมแล้วแถมกลอยใจ

แม่นั้ วิโรชอย่าโกรธตอบ

ปกป้องพระองค์ทั่วของดูญา

.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

ในกรณีพิพาทการคารวาลูกสาวของคนนั้นต้องไปเป็นข้าทาสใช้สอย ก็สั่งสอน
ไปอีกแนวหนึ่ง เช่นกรณีนางแก้วกิริยา เมื่อบิดาขายฝากไว้กับขุนช้าง ดังคำกลอนว่า

.....

การงานเอาใจใส่ให้ฉนวนดี

ข้าวของทานมีช่วยปัดงำ

จงสุภาพเจียมตนเป็นคนขำ

ขานนำผักปลาหาให้นาย

ที่ตำหนากว่านก่อยาพิศหมาย

จงเสียมเจียมตัว เป็นข้าทนม

สิ่งชั่วอย่าให้ตัว เป็นราศี

ตัวเป็นข้าเอกให้มานั้น เห็นสาม

อยานอนสายนายมุดจงเกรงยำ

เสียสันทิกว่าอย่า เสียศักดิ์

สงวนศักดิ์รักษาศจจอกอขาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การอบรมสั่งสอนสตรีสามัญนั้น ให้รู้จักการระหนาคายในครอบครัว ทั้งใน
ด้านการประณีตสำนึกและการรับใช้ต่าง ๆ

ส่วนสตรีสูงศักดิ์ แม้เป็นพระธิดาของกษัตริย์ การสั่งสอนโดยทั่วไปก็คล้าย
กลึงกัน แต่มักจะเน้นเรื่องการหึงหวงว่าอย่าให้เกิดขึ้น ส่วนการประณีตและการ เคารพบนอบ
ต่อสามีนั้นต้องถือปฏิบัติโดยเคร่งครัด เช่นนางประทุมเกสรสอนนาง เกษรา เมื่อจะส่งตัวให้ไปอยู่
กับศรีสุวรรณ ว่า

จะจำไกลไปอยู่ด้วยศรรอง

อย่าถือของคั่นงลักหน้าอกเรศ

ต้องซอตรงจงรักด้วยภักดี

ถ้าเชอกริ้วแม่อย่าโกรธพิโรธตอบ

อย่าให้ของ เคืองอชญาพระสามี

แมดวงเนตรนี้กว่า เทวีวนทาสี

ถึงราตรีกราบบาทอย่าขาดวัน

ประณทนอบโอนอ่อนคลอผอนนั้

อนึ่ง เหล่าสาวสุรางคนางกำนัล
เมื่อคราวทุกข์ปลูกให้พระทัยชื่น
ราชการการธุระอย่าละเมิน
อันหญิงก็เพราะผลปรนนิบัติ
ผู้ยิ่งรักหนักหญิงก็ยิ่งกลัว

อย่าป้องกันหึงหวงให้ดวงเกิน
อย่าเร่งร้อนเรีสร้างท่าทางเกิน
จึงเจริญราทีไม่มีมัว
รักษาสัตย์สม่วยอยู่ด้วยดี
อย่าถือตัวทอชายจะหน่ายใจ

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ท้าวพันทยาและประไหมสุหรี สอนนางจินตะหราที่คล้ายคลึงกัน คือ

ตัวก็เป็นพระสนมนาง
จงตั้งใจจงรักภักดี
เจ้าอย่าทนหันจงแนบอบ
ถึงรักเจ้าเจ้าอย่ากำเริบใจ
จงทางฤทัยแนบเนตร
ซึ่งสิ่งชั่วอย่ากลัวด้วยพวกพาล
เจ้าอย่าเคียดคุบโทษ

อย่าประมาทให้เคืองเบื่องบพริ
ถึงจะมีสิ่งเคืองประการใด
ให้ประคบด้วยอุทธานสัย
เร่งเจียมตัวกลัวภัยอันตราย
การในพระนิเวศน์วังสถาน
สงวนองค์นั่งคราญให้จงดี
องค์พระภักดีหาเรื่องศรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

พระธิดาที่จำต้องถวายให้เป็นพระสนม เนื่องจากแพ้ศึกหรือจากเหตุ
ประการใดก็ตาม พระบิดา พระมารดา มักจะกำชับให้เจียมตัวและไม่ให้หึงหวง เช่น
นางมาหารัศมี และนางสะการะวาทิ

ตัวเจ้าจะไปอยู่ด้วยภรร
สเสียดใจเจ็บจิตคิดว้า
ยังรักเท่าไรให้ยิ่งกลัว

จงโอนอ่อนอดสำหรับรักษาตัว
อย่าทำผิดถือว่าพระเป็นด้วย
จงแนบเฝ้าปากตามพระทัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ระบุประจักษ์กับสาวพัฒนาสอนบุมาและจินตะหาในทำนองเดียวกัน คือ

อย่าหวังซึ่งซัดกตธิดา	ให้รักเพื่อนร่ายยิ่งกว่าตัว
.....	
จงคิดบำเพ็ญเกรงกลัว	ถอบตัวจงรักภักดี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

นางเกสรสอนนางสร้อยทองเพื่อจะส่งถวายเป็นบาทบริจาริกาของสวเจ้า
พระพันวษา ก็เช่นกัน นางสอนว่า

แต่บริจามหากษัตริย์นั้น	ฝึกกับหญิงสามัญชนมีตัว
ทองจงรักภักดีแล้ว เกรงกลัว	เหมือนอย่างตัว เป็นข้าฝ่ารัฐ
ตั้งใจสนองรอนาพา	ให้ทรงพระกรุณา เป็นราชินี
ถึงซัดของหมองใจในบางที	ไม่ควรที่ให้เคืองเบื่องบพาลย์
เพราะถ้าจอมกษัตริย์ซัดพระทัย	มักเกิดภัยอันตรายหลายสถาน
ถ้าหากว่าพระองค์ทรงโปรดปราน	ก็ซบเลี้ยงสำราญตระการใจ
จึงจะได้ความสุขทุกเวลา	อย่าท้วงศัพทคำไก่อาศัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

พระเจ้าล้านช้างและนางเกสรก็ยังได้ยกอุทาหรณ์มาแสดงให้นางสร้อยทอง
เห็นว่า เกณฑ์กำหนดของโบราณเกี่ยวกับการปฏิบัติของสตรีที่สามีว่าอย่างไบบ้าง โดยกล่าว
ลักษณะภรรยาปี 7 ประเภท แยกเป็นภรรยาชั่วเสีย 3 ประเภท และภรรยาก็ 4 ประเภท ดังนี้

คำโบราณท่านว่ามาแต่ก่อน	สำหรับสอนสตรีที่มีตัว
ว่าวิสัยภรรยาประพฤติตัว	ดีชั่ว เจ็บอย่างต่างต่างกัน
อย่างหนึ่งทจริตคิดร้ายมีตัว	อีกอย่างมีตัวโลกโมโหสัน
อีกอย่างหนึ่งการทำงานคร้านทั้งนั้น	เห็นว่าเมียอุบาทว์ชาติกาล

อันหญิงคี่ที่เป็นภรรยา
หนึ่งเลี้ยงลูกศาค่ายปราณี
หนึ่งนั้นเคารพบนอบตัว
จึงอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน

กำหนดไว้ในตำราว่า เป็นสี่
หนึ่งรวมทุกข์สุขมีเสมอกัน
หนึ่งยอมตัวให้ใช้ไปเคียดคั่นท์
ด้วยตัวนั้นวางใจทีในแก้ว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

คำสั่งสอนที่ยกมาแสดงทั้งแตกั้น แสดงให้เห็นว่า เมื่อมีสามี สตรีต้องรับภาระหนัก มีหน้าที่เพิ่มขึ้นมากมายจนหาเวลา เป็นของตนเองมิได้เลย แตกต่างกับ เมื่อครั้งอยู่ในครอบครัวของบิดามารดา ซึ่งมีอิสระเสรีภาพมากกว่า สตรีจะรู้สึกสิ้นอิสรภาพทันทีหลังจากมารดาสั่งสอนเสร็จและถึงเวลาส่งตัวเข้าหอกับชายผู้จะเป็นสามี ฉะนั้นจึงมักแสดงกิริยาอาการว่าไม่อยากจะจากอกแม่ไป ดังเช่น นางพิมพิลาไลย กวีพรรณนาว่า

นางพิมเห็นยวแม่ไว้ไว้วางมือ
นุชชกฉลักจะหม่นว้าง
แม่จะทิ้งฉันไว้พิณดา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

โดยปรกติทั่วไปแล้ว เมื่อสตรีได้อยู่กินกับสามีแล้วก็รู้จักประณิธิสามีในหน้าที่แม่เรือน ตามคำสั่งสอนนั้นได้เป็นอย่างดี แม้ว่าจะต้องรับภาระหน้าที่มากกว่า เมื่อตอนเป็นโสภณก็ตาม แต่ก็รู้สึกว่ายากกว่าสตรีไทยกระทำด้วยความพึงพอใจ จะเห็นได้ว่าตั้งแต่เข้าจดจำ เกือบมิได้มีเวลาพักผ่อนเลย ดังคำกลอนว่า

ศรีมาลาตื่นตาล่างหน้าพลัน
ตั้งชันล่างหน้าไว้หาตัว

แล้วจัดสรรของไว้ให้สามี
เครื่องแต่งตัวกระจ่างหวี

.....

.....

หิ้งพานวางนุ่งงอวักคิมกั แล้วลุกวิ่งออกมาเรียกข้าไท
 สายสว่างที่ข้างเกือกเด็กเอ๋ย กระไร เลยช่างนอนนิ่งเสียได้
 บ่าวลูกกลางหนามาทันใด เข้าครัวไว้ช่วยปลาหาคันครบ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างชุนแผน

นี่เป็นภรรยาของนางข้าราชการ ซึ่งมีคนรับใช้คอยช่วยเหลืออย่าง ถ้าเป็น ภรรยาของคนสามัญย่อมจะรับภาระหนักยิ่งขึ้นอีกเนื่องจากไปมีใครช่วย ลาลูแบร์¹ กล่าวถึง ภารกิจของภรรยาของคนสามัญในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่า ภรรยาจะปลูกไหสามคันราว 7 โปง— เข้า เอาข้าวปลาอาหารมาให้กิน * หลังจากนั้นนางก็จะไปโถนา ไปขายของ หรือบิฉะนั้นก็ ไปซื้อของไปเบื่อง ส่วนสามีนั้นกินแล้วนอนพักผ่อน, พุดคุย และเล่นการพนัน

โดยเฉพาะหน้าที่ในด้านการประกอบอาหาร ถือกันว่าเป็นเสน่ห์ประจำตัว** ของสตรี ฉะนั้นจึงมักจะกระทำเองโดยอาจจะมีการช่วยเป็นลูกมืออย่าง สำหรับภรรยา ของข้าราชการหรือเศรษฐีที่มีบ่าวไพร่มาก ส่วนสตรีสามัญนั้นต้องทำเองทั้งหมด

นางวันทองในเสภา เรื่องชุนช่างชุนแผนตอนจะจากชุนช่างไปกับชุนแผน นางได้รำพึงถึงนางแก้วกิริยาไว้ในเรื่องการประกอบอาหารตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงชัดเจนว่านางวันทอง ทำอาหารโดยมีผู้ช่วยดังคำจอนว่า

พี่จะลาไปแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย สิ่งไร เกยท่าเจ้าจำไ้
 ผากชุนช่างควมช่วยปลดบใจ ข้าวปลาหาให้เหมือนพี่ยัง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างชุนแผน

¹ เมอร์ดีเออร์ เคอ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม สันต์ พ. โกบลบุตร แปล หน้า 223 — 224.

* แสดงว่าภรรยาจะต้องตื่นก่อนเวลานั้น เพราะต้องจัดหาอาหารให้เสร็จเรียบร้อยก่อน จึงปลูกสามิ.

** เรียกกันโดยทั่วไปว่า "เสน่ห์ปลายจวัก".

ฝ่ายสามีก็มักจะหมั่นใจในภรรยาของตนในเรื่องฝีมือการปรุงอาหาร ฉะนั้นเมื่อชายใดไปไต่ถามหาอาหารไม่เป็นก็จะรู้สึกผิดหวัง

เกี่ยวกับการปรุงอาหารหวานคาวนี้ สตรีชั้นสูงส่วนใหญ่จะมีความรู้ความสามารถและมีฝีมือประณีตกว่าสตรีสามัญ ทั้งนี้อาจเพราะได้รับการฝึกฝนอบรมและปฏิบัติมากกว่าก็เป็นได้ ดังปรากฏว่าในงานสมโภชพระแก้วมรกต เมื่อปี พ.ศ. 2352 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้านายพระองค์หนึ่งหลายพระองค์ก็ได้เป็นผู้อำนวยการในการปรุงอาหารเลี้ยงคนที่ในงาน เป็นต้นว่า เจ้าครอกใหญ่ อัครชายาของกรมพระราชวังหลัง กรมหลวงนรินทรเทวี พระเจ้าน้องนางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังข้อความว่า

"...การครั้งนั้นโปรดให้ตั้งโรงฉ้อทานที่หน้าวัดมหาธาตุ เจ้าครอกใหญ่ อัครชายาของกรมพระราชวังหลัง ตั้งโรง 1 ที่ท่าพระ พระเจ้าน้องนางเธอซึ่งปรากฏพระนามภายหลังว่า กรมหลวงนรินทรเทวี กับกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ตั้งโรง 1 ที่โรงรองงาน..."¹

นอกจากเจ้านายพระองค์หนึ่งทั้งสองแล้วยังมีเจ้านายองค์อื่น ๆ เป็นต้นว่า เจ้าจอมแว่น* (คุณเสือ) ซึ่งมีเรื่องเล่ากันว่า เป็นต้นคิดเรื่องขนมไข่เหี้ยขึ้นเป็นครั้งแรกโดย

--- ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในครั้งนั้น²

ตัวอย่างดังกล่าวเห็นได้ว่าพระองค์หนึ่ง หรือเจ้านายชั้นสูงก็ทรงมีฝีมือในการปรุงอาหารทั้งของหวานและของคาว เป็นที่เลื่องลือมาก

อนึ่งในขณะที่สามีกำลังรับประทานอาหารอยู่นั้น ภรรยาจะต้องคอยปรนนิบัติตลอดเวลา และไม่มีโอกาสที่จะได้รับประทานอาหารพร้อมกับสามีเลย จะเห็นได้จากการปฏิบัติพระควาของนางจันทร์สุตา

¹ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า 305.

* เป็นสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.

² ส. พลายน้อย พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา หน้า 295.

เรือนจำเวียงเวียง เรืองเรีจลรรพ ให้ย้ายยกสำรับออกไปส่ง
ทั้งถวายถวายในขวัญใจจง โฉมยังหาเอวกราบอยู่งานพัก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : คาวี

แต่ในสมัยอยุธยาที่ถือปฏิบัติ เช่นนี้คงข้อความในจดหมายเหตุของ
นิโกลาส์ ว่า

"...ภายในครอบครัวนั้นมีการบริโภคน้ำดื่มกันดี สามีเป็นผู้นำก่อนแต่
ลำพังคนเดียว ต่อเมื่ออื่นแล้วภรรยาจึงเข้านั่งกิน และหลังจากมารดาแล้วจึงจะถึง
เวรพวกลูก ๆ ซึ่งมีสำรับของตนต่างหาก..."¹

นอกจากหน้าที่ในการจัดหาอาหารแล้วในเรื่องการจัดหาที่พักผ่อน นุหรี่
ซึ่งเป็นของจำเป็นมากในสมัยนั้น สตรีก็ต้องรู้จักจับคู่เงินหมากได้ ทั้งในการต้อนรับแขกและ
เตรียมให้สามีไว้กินเมื่อเดินทางไปราชการ เช่น นางกรีนดาเตรียมจัดหมากพลูรวมทั้งของ
ใช้ของกินในระหว่างทางให้ขนแผนกับพลายงาม

วาพลางเจียนหมากแล้วจับพลู	นุหรี่บีโนตุเอาแกมด
เย็บกระตุงประจงเจียนผาตี	ใส่หมากพลูนุหรี่ที่นางจัด
ทั้งของกินระหว่างทางอดคัด	ใส่ชวอกอึกผกผาตราประทับ
จัดเสริจซอนใส่ในกระกร้า	แล้วเอาผาซองเข้าเป็นลำค้ำ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างชุนแผน

การปรนนิบัติเมื่อสามีเห็นคเหนื่อยมาจากการงาน ภรรยาที่ห่วงคอยบริค
ระวังบีให้บกพร่องได้ เช่น กรณีนางรจนาเมื่อเจ้าเงาะกลับมาจากหาเนื้อ

¹ แชรแอส นิโกลาส์ ประวัติศาสตร์ชนชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
สันต์ ท. โกมลบุตร แปล หน้า 99.

ภรรยาพาไปให้ดูตัว

แล้วเชิญมารูปทองกั้นของหวาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

เมื่อถึงเวลานอนก็ต้องเตรียมจัดการอีก พร้อมทั้งต้องปรนนิบัตินวดแผน
พัควี ฯลฯ เช่นนางรจนาปฏิบัติทอพระสังข์

จึงปักฟูกหมอนที่นอนใน

แล้วนั่งนวดพนักนันทา

ปรนนิบัติพัควีโกลม

ชวนให้ทรงชรบรมม

คลีเฝ้าของตัวให้ผิวหม

นงเขาวนนิมสมสอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

ขอควรประพาศปฏิบัติของภรรยาฉัน นายภู่ และกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ
ใดตั้งเกณฑ์ไว้ว่า

คำฉันนอบสามี่ทุกวัน

ยามสิ้นแสงสุริยาอย่าไปไหน

ระวังคปักษีสลักพื้นนอน

ถ้าแมวกลิ้งก้าเข้าไต่ยาสน์

เขาเมื่อเย็นเห็นเจ็บปวดในทรวงตรง ช่วยบรรจงนวดพนักให้บรรเทา

อย่าคุกเข่าคืบคองบึงตะบอง

จุคไฟไฟเข้าไปส่องในทองกั้น

ทั้งฟูกหมอนอย่าให้มีกลิ่น

จงกราบมาทุกครั้งอย่าพลั้งหลง

.....

จงรีบพินทุณก่อนนาศา

จึงหุงข้าวต้มแฉะแฉะสำรับ

.....

แม้วาสามีจะไปไหน

ประจงปลุกนาคอย่าชานาน

จงระวังนัยก้อยไกลไกล

.....

นำล้างหน้าทาไว้ให้เสร็จสรรพ

จัดประทับเตียงท่าให้น่านวล

.....

แต่ยังไม่ทันพราจากสถาน

ให้ลุกขึ้นรับประทานโภชนา

เมื่ออะไรมันขาดจะเรียกหา

.....
 อยุ่จนฉวีรับประทานอาหารแล้ว นางนองแกวเจ้าจงกิ้น เรือภายหลัง

นายภู่ : สุภาภิศสอนสตรี

กินก่อน เบื่อนอนหลัง	จึงเฝ้าฟังบรรพการแสดง
ตรัสไ้ระไวระวาง	ระวางก็ทรมั่งสาสน์
.....	
ยามรอนฟังไ้กวดัก	รำพายพัศควา เพยลพ
ยามสงรงจวายนม	สุคนธ์พั่งจรงจรง

กรมสมเด็จพระปรมาภิไธยในรศ : กฤณมาสอน้องคำฉันท์

เมื่อก่อนจะบิ่กำหนดกฎเกณฑ์ให้ปรมนิมิตต่อสามี หรือปฏิบัติภารกิจอย่างใดก็ตาม ก็รู้สึกว่าเป็นไปด้วยความพึงพอใจของภรรยาที่ได้กระทำเช่นนั้น อาจเป็นเพราะว่าภรรยาไปต้องออกไปทำงานนอกบ้านเช่นเดียวกับสามี ซึ่งต้องไปรับราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้มีโอกาสที่จะให้บริการแก่สามีเพื่อความสุขในครอบครัว และด้วยเหตุแห่งการรู้หน้าที่ในการปรมนิมิตนี้เอง สามีจึงมอบความเป็นใหญ่ในครัวเรือนให้ โดยให้ดูแลทั้งทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนข้าไททั้งปวง ชุนช้างเกลี้ยกล่อมกับภริยาประจันเมื่อจะทาบหามสว่นนางพินว่า

แกนแกวตายแล้ว เป็นหลายเดือน	เงินทองกองเกลื่อนไม่เป็นที่
.....	
ถ้าบิ่ใครรับจะปกครอง	ทรัพย์สินเงินทองทั้งปวงได้
จะยกให้ไร้หน้าทั้งข้าไท	บอบเหยาเรือนให้ เป็นแม่เรือน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

แสดงให้เห็นว่า ภรรยาจะได้รับความไว้วางใจจากสามีให้ว่ากล่าวปกครองดูแลทรัพย์สิน ตลอดจนข้าทาสบริวารทั้งปวง ซึ่งถือได้ว่าเป็นภาระหน้าที่ประการสำคัญของภรรยา

ข) ภาระหน้าที่พิเศษ

นอกจากสตรีจะมีการทำหน้าที่ปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำอยู่แล้วก็ตาม สตรียังต้องเตรียมรับหน้าที่พิเศษซึ่งอาจประสบโดยไม่มีโอกาสหลีกเลี่ยงอีก ซึ่งถือว่าเป็นภาระหนักของสตรี โดยเฉพาะสตรีโสด หน้าที่พิเศษนี้มีผลทำให้สถานภาพของสตรี เป็นเสมือนทรัพย์สินของชายและถูกกดขี่ไป แต่ก็มีราคาค่าตัว เป็นที่ปรารถนาของชาย หน้าที่หรือภาระที่สตรีไม่มีโอกาสหลีกเลี่ยงนี้มักเนื่องมาจากนิยามารดา เป็นต้น เหตุ กล่าวคือ เมื่อตกอยู่ในสถานการณ์ที่คับขันก็จะให้ลูกสาวช่วยเหลือ ซึ่งเห็นชัดว่าลูกสาวนั้นมีโอกาสช่วยเหลือ เกิดคุณงามความดีตลอดจนประเทศชาติบ้านเมืองได้ไม่น้อยกว่าชาย ในบางกรณีอาจมากกว่าชายเสียอีก ภาระหน้าที่พิเศษเช่นนี้ได้แก่

(1) ทำหน้าที่เป็นของกำนัล เช่นนางลาวทองถูกนิยามารดาถือเจ้าแสนค่าแถมกับนางศรีเงินยวง ยกให้พลายแก้ว เป็นของกำนัลที่พลายแก้วไม่ทำอันตรายหนุมนจอมทอง

ตายายปรึกษากันปรองคอง	ลาวทองลูกเราผรวบใจ
จะพาไปยกให้เป็นกำนัล	แม่ทัพเห็นทีจะรักใคร่
ถึงลูกเราจะเข้าไปกรุงไทย	พอจะออกหน้าได้ไม่อับอาย
แม่ทัพรบเลี้ยงเจาลาวทอง	คงมีให้พวกพ้องต้องระส่ำระสาย
ชาวบ้านก็จะ เป็นสุขสบาย	ไปครองหัวอันตรายนั้ทัพไทย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

นับว่าเป็นนโยบายทางการ เบี่ยงโดยให้ผู้หญิง เป็นสื่อ เพื่อให้เกิดความ

สงบสุข

ในบทละคร เรื่อง อีเหินา เมื่อครั้งอีเหินารับฆาตกรรมสืบทาย เป็นเหตุให้ระตูปันจะรากับระตูปักมาหงัน ผู้เป็นเชษฐาต้องไขบายยกราชกิจและโอรสให้แก่อีเหินา เพื่อเป็นของกำนัลผูกมัดจิตใจอีเหินาเสียก่อน ไพรพลเมืองจะไปครองลำบาก ดังความคิดที่ปรึกษากันว่า

จำจะโอนออนผอนปรน
จะไปออกป็นหีเสียดีกว่า
จะได้ฟังแรงขรรคมุ่งวันตาย

จึงจะหันไถยอันตรราย
เอาโอรลธิดาไปถวาย
.....

โดยปลอบธิดาวา

อันชนกชนนีรักเจ้า
ไซ้จะแสวงสลักชดเสียดีก
ถ้าแม่มณีผอนผอนฉันนี้
อย่าซึ่งเกียกเคียดคณท์โดยขวัญตา

เกียกเพาฐีวาก้าได้
เพราะเป็นความจำใจของบิดา
อันตรรายจะไปเมื่อหน้า
เหื่อนแทนคุณมิตาช่วยตัวร้อน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน X

(๒) เป็นเครื่องบรรณาการทางการเมือง กรณีพระเจ้าล้านช้าง

ถวายนางสร้อยทองแด่พระพันวษา เป็นเครื่องราชบรรณาการ เนื่องจากเกรงภัยจากเจ้าเชียงใหม่
ด้วยบอกปฏิเสธบิณฑบาตราชธิดาก็ ทางสร้อยทองให้เพราะทรงเล็งเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาขณะนั้น
กำลังเจริญรุ่งเรืองคงจะช่วยเหลือได้เมื่อมีภัย จึงทรงประทานนางสร้อยทองถวายสมเด็จพระพันวษา
ถึงขอความที่เจ้าเชียงใหม่ปรึกษากับมเหสีว่า

.....
อันกรุงไทยเกียรติยศนั้นรุ่งเรือง
จะพึงพาอาศัยเห็นไม่เคือง
เขาภาสโองทรงธรรมบิณฑบาต
อาณาพรายไปในทิศทิศ
ภาณุทัตทุกประเทศภาษา
เราถวายสร้อยทองพระธิดา
ถึงเชียงใหม่ยกนาถ์รับกัน
ทหารอยุธยาจะนาช่วย

ไม่ว่าเราจะไหว้วอนอาศัย
 ภัยพระองค์ทรงยกอยู่ในธรรม
 จะคิดกันฉันใดให้วาม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

คำกลอนข้างต้น แสดงให้เห็นว่าใช้วิชาเป็นเครื่องบรรณาการ เพื่อ
 ช่วยไถ่โทษ, ครอบครวั ตลอดจนมานเมืองไพรพลเมืองทั้งหลายพันภัย

(3) เป็นเชลยหรือตัวจำนำ เช่น นางสร้อยฟ้าซึ่งเจ้าเชียงใหม่
 ต้องถวายสมเด็จพระพันวษาหลังจากแพสงครามให้เป็นตัวจำนำ ภัยเป็นหลักฐานว่าตนจะไม่คิด
 คดทรยศอีก ดังคำกราบทูลว่า

ไปเบื้องหน้าถ้าทำให้เคืองชด मैंเป็นสัจจประหารให้จับหาย
 ตัวจำนำคำรับไม่กลับกลาย ขอดถวายบุตรไว้ไต่บาท

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

แม้พระพันวษาจะประหารนางสร้อยฟ้าให้กับจมนไวย เจ้าเชียงใหม่
 ก็ไ้บอกลาจะกราบทูลทักทวน ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าวิชาของทนนั่นสูงศักดิ์ "ไปกวรเลยจะระคนลงบนชา"
 ก็ตาม จำต้องกราบทูลว่า

อันลูกสาวเกล้ากระหม่อมถวายชาค ไว้เป็นข้าฝ่าพระบาทจนตักษัย
 ซึ่งจะพระราชนานจมนไวย ก็สุดแท้แต่พระทัยจะโปรดปราน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช่างขุนแผน

เพราะฉะนั้นฐานะของนางสร้อยฟ้าจึงไม่มีเกียรติยศอะไรเลย แม้จะ
 เป็นภรรยาพระราชนานของจมนไวยก็ตาม แต่ปรากฏว่าทั้งจมนไวย, ชุนแผน และนางทองประศรี
 ไม่ได้ชอบนางสร้อยฟ้าเลย จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมที่ชุนแผน, จมนไวย ตลอดจนทั้งนางทองประศรี
 แสดงต่อนางสร้อยฟ้า นั้น เต็มไปด้วยการกดขี่เหยียดหยาม จนกระทั่งนางสร้อยฟ้าไม่ได้รับความอบอุ่น

และทว่าบสุขจากกรอกรัวเลย ท่องหันไป 'ทำเสน่ห์' ที่ว่านางสร้อยฟ้าได้รับการเพิ่มแผนและเหยียด
 พยายามจนต้องระทมขมขื่นนั้น สักเกตุดหลายตอน เป็นเห็นว่า เมื่อคราวที่นางทองประศรีค้าในค้ำกลอนว่า

ทองประศรีร้องว่าวิหาลาว	กำฉาวเจียววิหามาชีเรือนเปื้อน
.. .. .	
ยกหัว เป็นกิ้งก่าอันน่า เป็น	
ราวกับขางงานบ้านน้ำบัน	เสยกำแพงแวงกะบันจนบัน
งาหักงวงย้งจนอปรีย์	อีกาดูกจะคมให้คมไป

และตอนจมนไวยตีคำว่า

บันเหลือเลี้ยงจะเลี้ยงเอาไวโย	ฉวยกระซอกไม้ได้ไต้มา
ขั้วขั้วขั้วขั้วลอคไปทั้งหลัง	ลายกระทั้งหัวตัวลอคมา
สรอยฟ้ากลัวเต็มทิวังหนีมา	ประธานโศกเมียราแต่ครั้งเดียว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ข้อความที่ยกมาแสดงนั้นเห็นได้ชัดว่าสตรีที่ถูกล่วงไปเป็นท้าวจันทราหรือ
 เชลยนั้นต้องทนทุกข์ทรมานทั้งทางกายและใจยิ่งนัก ปีสถานภาพตกเป็นเบี้ยล่างลอคเวรดา
 นางสร้อยฟ้าก็ดูจะรู้ตัวของตนดีว่าจะต้องทนทุกข์กับชะตากรรมอย่างไร เพราะหลังจากที่สมเด็จพระ
 พระพันวษาทรงพระราชทานให้จมนไวโย นางปรารภกับบิดามารดาด้วยความวิตกว่า

ประการหนึ่งซึ่งจะเป็นตัว	มิใช่ตัว เขาสมัครรักใคร่ชา
ประธานไปเถา เขาไม่มีเบตตา	ก็จะพาลดว่าเอาทาบใจ
แผนจะทำย่ำยีถึงคิศบ	จะสู้รบหลบหนีไปไหนได้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

แม่เจ้า เขียงใหม่ เป็นบิดาจะรู้ถึงสถานการณ์ภาพหน้าที่ซิดาของท
 จะประสบ แก่ก็ไปสามารถจะแก้ไขอะไรได้ เพียงแต่ปลอบริดาของตนว่าให้เห็นแก่บิดามารดา

และไพร่ฟ้าชาวเชียงใหม่ทั้งหลาย โดยกล่าวว่า

เป็นกรรมของเรานะเจ้า เอ้ย	แต่เกิดมาพ่อแม่จะหาญหัก
ครั้งนี้ชดสนจนใจนัก	เจ้าเหมือนที่พึ่งพิงของบิดา
ตลอดถึงวงศ์ญาติญาติ	ประจวบกับเพื่อนยากมากหนักหนา
เป็นเชลยกองทัพอ้าย	เหมือนลูกยาช่วยให้อดตลอดไป
ถ้าไม่มีตัวเจ้าเขาถวาย	ก็คงพากันตายอยู่เมืองไท่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เห็นได้ว่าสตรีสามารถช่วยแก้ไขสถานการณ์ในเมืองหรือชีวิตของนิคมารคได้ โดยทำหน้าที่เป็นนางเชลย ถ้าหากว่านางเมืองคกอยู่ในสภาพเช่นเจ้าเชียงใหม่ โดยที่เจ้าเชียงใหม่ไม่มีธิดาสำหรับส่งเป็นบรรณาการแล้ว เจ้าเชียงใหม่อาจถูกประหารชีวิตก็ได้ และเชียงใหม่ก็จะตกเป็นเมืองขึ้นอันเป็นผลทำให้พระเจ้าอานาธรรม เกื้อครองนี้สถานการณ์ขึ้น เพราะนางสร้อยฟ้า จึงมีใจว่าภาระหน้าที่ของสตรีในตอนนี้มีคุณค่าควรแก่การยกย่องยิ่งนัก

(4) เป็นทรัพย์สินหรือสิ่งของสำหรับขายฝากหรือซัดทอด กรณีเจ้าขรรค์ เมืองสุโขทัยที่ขายฝากนางแก้วกิริยาไว้กับขุนช้าง เพื่อเป็นตัวประกันในการกู้เงิน เพื่อเงินสิบห้าตำลึงจากขุนช้าง ซึ่งเจ้าขรรค์เมืองสุโขทัยบิดาของนางแก้วกิริยาทาส่งให้พระคลังหลวงไปทัน ดังคำปรารภว่า

จะกล่าวถึงเจ้าขรรค์สุโขทัย	ทองเร่งเงินพันอยู่ในคลัง
ไคส่งยังค้างคางยอสิบหา	ทนทุกข์เวทผจญหิมขัง
จึงปรึกษาลูกนอญเจ้ารอบข้าง	ช่วยหลังพอเถิดแก้วกิริยา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางแก้วกิริยาก็นึกช่วยบิดาด้วยความเต็มใจ เพียงแต่สงสัยว่า "จะขายไว้กับใครคุณพ่อข้า" ในการขายฝากครั้งนั้น เจ้าขรรค์สุโขทัยกำหนดเวลาภายในสามเดือน จะมารับกลับ แต่ปรากฏว่าครบกำหนดแล้วเจ้าขรรค์ก็ไม่สามารถหาเงินมาไถ่ตัวนางแก้วกิริยาไปได้ จนกระทั่งขุนแผนเอาเงินสิบห้าตำลึงมาไถ่ตัวนางแก้วกิริยาไปจากขุนช้าง โดยนำไปเลี้ยงดูเป็นภรรยาอีกคนหนึ่ง

ตามแผนหมางเมื่อตอนขึ้นเรือนขุนช้าง จะเข้าห้องนางวันทองแต่เข้าห้องนิกหลังไปเข้าห้องนาง-
แก้วกิริยา เมื่อขุนแผนสงสัยว่านางเป็นใคร นางก็ตอบว่า

.....	ข้าเวาฐากาญไชยทัพบ
บิดาต้องจำรูญยาเอย	ชายฝากค้ำฉาไว้ทานไช
เป็นเงินสืบทามิดาเอาไป	

หลังจากขุนแผนได้นางไปจากขุนช้างแล้ว นางก็มีความเป็นอยู่ดีขึ้น
เห็นได้จากตอนที่นางบอกพลายชุมพลลูกของตนถึง เมื่อครั้งเห็นสาวว่า

แม่นี้ล้าบาควยยากจน	จะเล่าเรื่องเบื้องต้นให้เจ้าฟัง
คุณตาเป็นพระยาสุโขทัย	ต้องเร่งเงินพันห้าสิบชั่ง
เขาจำไว้ในทมิฬริมคลัง	ไต่ส่งไปแล้วยังสืบหาทำสิ่ง
เอามารคามาขายขุนช้างไว้	ต้องล้าบาควยยากไรร้อยปีครึ่ง
เขาชวงไชยทรากตราทำสะคิง	พอเจ้าจึงช่วยได้ไค้แมมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

กรณีนางอิตตคาก็ทำนองเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อพราหมณ์คามารคา
ไม่มีทรัพย์จะใช้สินชู้ชก ก็จำต้องยกนางอิตตคาให้ชู้ชกแทนทรัพย์ ซึ่งแล้วแต่ชู้ชกจะเอานางไปเลี้ยง
ดูไว้ในฐานะอะไรก็ตามใจ นางอิตตคาก็ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้เลย ในคำกล่าวของพราหมณ์ว่า

"...ท่านว่ามีเงินนี้หรือจะไรของ มีทองนั้นหรือจะไรแหวน ข้าพเจ้าจะทดแทน
ประชดเชย เห็นว่าของของข้าพเจ้าจะเกือบเกินกว่าเสียอีกสักหน่อยก็ทำเอาเด็กหนา
ไม่คิด จะได้เป็นมิตรกันบ่อย ๆ ไปเบื้องหน้า ทางแต่คุณตาเจ้าจะกรุณานับเนื้อกันบา
แตกอน จะเลี้ยงไว้กับเอาจู หรือจะให้เป็นคู่เคียงหมอน หรือจะไทมอนที่ปลายคัน
ข้าพเจ้าก็ยินยอมพร้อมสิ้นเสร็จแล้วไม่ว่า"

¹ มหาเวสสันดรชาดก ส่วนวนเทศนา 13 กัณฑ์ "กัณฑ์ชู้ชก" หน้า 84.

นางอมิตตศา เมื่อไปอยู่กับชูชกแล้ว นางก็ปฏิบัติหน้าที่ตามเกณฑ์ของ
ภรรยาที่ดี คือ

"...คิดว่าตัวเป็นทาส มีไฉนกว่า เป็นสาวได้ตัวแก่... เจ้าก็หาหนทางที่ทุกคำเจ้า
ไม่ช่วยเงินละอายเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำ เวลาค่ำเจ้าก็มีให้เพื่อน ทั้งการเรือนเจ้า
ก็มีให้ว่า ทั้งฟันเจ้าก็หักฉีกเจ้าก็หา เป้าปฏิบัติเขาชราทุกวันและเวลานั้นแล"

กล่าวถึงความพินาศภาระหน้าที่ประจำวันนั้น สตรีแพะจะหาเวลาว่าง
เป็นอิสระไปได้เลย ตอนเช้าก็ต้องรีบลุกขึ้นหุงหาอาหาร จัดดูแลบ้านของเรือนชานให้เป็นระเบียบ
เรียบร้อย ตอนกลางวันก็ต้องเข้าไปซื้อของในเมืองหรือมีฉะนั้นก็ไปค้าขายหรือไปทำนา ถ้าเป็น
สตรีชาววังก็อาจนั่งเย็บปักถักร้อยปักสะดั่งกริ่งไหม ตอนเย็นก็ต้องเข้าครัว คำดังของจัดที่
หลับนอนให้สามี นอกจากนี้ถ้ามีแขกมาบ้านก็ต้องต้อนรับแขกอีก ซึ่งกล่าวได้ว่าสตรีต้องเป็นผู้
คอยบริการรับใช้งานทุกประเภทภายในครอบครัว สภาวะดังกล่าวมิใช่จะเกิดขึ้นเฉพาะสตรีไทย
เท่านั้น แม่สตรีในชนชาติอื่น เช่นสหภาพโซเวียตก็ประสบเช่นเดียวกัน ดังมีคำกล่าวว่

"งานเล็ก ๆ น้อย ๆ จุกจิกอันซึ่ค้มลึกและงุ่มง่าม ภายในครัวและบ้านเรือนได้
รัดร้อยบรรดาสตรีและกีดกันเธอไว้จนไม่มีโอกาสที่จะแสดงความสามารถในทางปัญญา
ออกมาให้ประจักษ์ได้"

ด้วยภารกิจประจำของสตรีไทยนั้นถกยักด้วยธรรมเนียมนิยมว่า
จะต้องดูแลบ้านเรือนซึ่งเรียกชื่อยกย่องให้เกียรติเธอว่าเป็น "แม่ศรีเรือน" โดยรวมไปถึงการทำ
ครัว การทำความสะอาด งานด้านบริการอื่น ๆ จิปาถะ สบซาย ปรีชาเจริญ เรียกสตรีไทย
ในสมัยก่อนว่า เป็นทาสรับใช้ในเรือนผู้ชอัสย³

¹ หนา 85.

² สมชาย ปรีชาเจริญ "อดีตปัจจุบันและอนาคตของสตรีไทย" สังคมศาสตร์ 15 หน้า 105
(อ้างอิงจากรายงานวาคยความเสมอภาคของสตรีโซเวียตในคานเศรษฐกิจ ซึ่ง Nina Popava
เลขาธิการแห่งสภากลางสหภาพกรรมกรของสหภาพโซเวียตได้แถลงไว้)

³ หนา

2) อำนาจในครอบครัวของสตรี

ก) บุคลิกลักษณะของอำนาจ

ก่อนที่จะพิจารณาถึงอำนาจของสตรี ผู้วิจัยจะหยิบยกข้อคิดเห็นของ นักจิตวิทยาบางประการ ซึ่งกล่าวถึงแนวชีวิตของคนทั่ว ๆ ไป ไว้ว่า ทุกคนย่อมมีอำนาจ ถ้ามีหนทางจะแสดงทันที ที่ต้องการนี้เสรีภาพไม่ยากถูกกดขี่หรือถูกบีบบังคับด้วยเหตุใด ๆ อย่าง แสงสว่างความบันเทิงใจ, ที่ต้องการนี้ทรัพย์สินสมบัติเป็นของตนเอง, อาจได้รับความสนใจจากผู้อื่น ทั้งต้องการรักคนอื่นและให้คนอื่นรักตน ฯลฯ

จากข้อคิดของนักจิตวิทยานี้ แสดงว่าทั้งชายและหญิงต่างก็ต้องการ มีอำนาจแต่ฝ่ายใดจะมีอำนาจมากหรือน้อยนั้น อยู่ที่โอกาสในการแสดงออก

เพื่อศึกษาความเป็นอยู่ของบุรุษในสมัยแรก ๆ เช่น โรบินในสมัยชิซาร์ มีนักเขียนคนหนึ่งกล่าวว่า อำนาจในครอบครัวของชาวโรมันตกเป็นของฝ่ายชาย แต่กล่าวถึงอียิปต์ สมัยเดียวกันนี้ว่า สตรีมีอำนาจในกิจการครอบครัวทั้งหมด² จากการศึกษาของนักคนกว่าทั้งหลาย ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับที่เกิดของอำนาจนั้น พบว่า อำนาจเกิดจากการทำงานโดยทั้งสองฝ่าย กล่าว หนึ่งชน ที่ประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ อำนาจในครอบครัวจะตกอยู่กับสามี ส่วนหนึ่งชนที่ประกอบอาชีพเพาะปลูก ภรรยาจะมีอำนาจในครอบครัว³

ปรากฏว่ามานุษยวิทยาได้ศึกษากันแล้วในเรื่องอำนาจของชนโบราณ อีกว่ามีหลักฐานอะไรบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่าอำนาจเป็นของฝ่ายสามีหรือภรรยา เป็นคนว่า ชาวสวิส ชื่อ J.J. Bachofen พบว่า ชนโบราณส่วนมากมาจากชื่อแม่ ชาวสก็อตชื่อ Mc Lennon

¹ กุหลาบ นัลลิกะมาส "การสอนวิชาการสังคม" คู่มือวิชาภาษาไทยเล่ม 3 เอกสาร ภาวนิเทศการศึกษานิตย 100 หน้า 268.

² หลวงวิจิตรวาทการ วิชาการกรงเรือนครอบครัว หน้า 118.

³ ญ. หน้า 121 - 122.

* ชาวแคนาดาเรียกชื่ออาหารสำคัญว่า "แม่" ซึ่งตรงกับคตินิยมของไทยที่เรียกสิ่งสำคัญทั้งหลายว่า "แม่" หมด ไม่เฉพาะแต่ชื่ออาหารเท่านั้น เช่น แม่โพสพ, แม่น้ำ, แม่ทัพ, โคขุนเฉพาะ "แม่ทัพ" นี้ พระยาอนุชานรานุชนอธิบายไว้ใน "ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน" ว่า ตำแหน่งแม่ทัพนั้นเป็น ตำแหน่งของหญิงโดยทรง ส่วนชายนั้นเป็นเพียง "นายกอง" จนเรียกกันติดปากว่า "แม่ทัพนายกอง" อาจแสดงให้เห็นว่าหญิงกองเคยมีอำนาจเหนือชายเป็นแน่.

พบว่าในสมัยแรก ๆ ที่มีการแต่งงานกันนั้น ผู้หญิงคนหนึ่งอาจต้องเป็นภรรยาของชายหลายคน เมื่อมีลูกเกิดมา แม่ต้องเป็นฝ่ายเลี้ยงดูเพราะไม่ว่าใคร เป็นพ่อ ฉะนั้นลูกจึงอยู่ในอำนาจของแม่ จากการศึกษาคนคว่าของคนอื่น ๆ พบอีกว่า ชาวเอสกีโมในของแถบเบริง สามีต้องใช้นามสกุลของภรรยา เนื่องจากตกอยู่ในอำนาจของภรรยา ชาวฮินดู สามีต้องเป็นฝ่ายเย็บเสื้อผ้า, หวีผมให้ภรรยา และถ้าสามีมีความประพฤติไม่ดีก็จะถูกภรรยาลงโทษ ชาวอาฟริกาหลายพวกมีสุภาษิตว่า ถ้าใคร เกิดมาเป็นผู้หญิงแล้วนับว่าเป็นผู้มีโชคดี¹ อังกฤษในสมัยกลาง เจ้าบ่าว* ต้องเป็นผู้รับใช้เจ้าสาวในพิธีแต่งงาน กล่าวคือ เมื่อเสร็จพิธีแต่งงานแล้วจะมีการเลี้ยงฉลองกัน เจ้าบ่าวจะต้องเป็นผู้เสิร์ฟอาหารให้เจ้าสาว²

นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในชนชาติไทยอาหมหมหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าพวก "ทาสี" ยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีให้ภริยา เป็นเจ้าของทรัพย์สินทั้งหมด สามีมียศสิทธิ์โดย แม้ว่าสิ้นชีวิตไปแล้วก็ตาม มรดกทั้งหมดจะตกเป็นของลูกสาวเท่านั้น³ ประเพณีการแต่งงานก็ต้องให้ฝ่ายหญิงไปสู่ขอชายมาเป็นสามี⁴ ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่า สตรีของชนชาติต่าง ๆ ในสมัยโบราณนี้มีอำนาจทางครอบครัวมากกว่าบุรุษ

มาพิจารณาบทบาทในครอบครัวของสตรีไทยคนบางว่าเป็นเช่นไร ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช⁵ แสดงทัศนะไว้ว่าสตรีไทยในสมัยอยุธยาไม่มีสิทธิกล่าวกิจการของครอบครัวมากกว่าสตรีในประเทศอื่น ๆ ในสมัยเดียวกันเสียอีก ควบเหตุที่ระบอบของสังคมไทยบังคับ-

¹ หลวงวิจิตรวาทการ ล.ก. หน้า 112 - 116.

* อังกฤษเรียกเจ้าบ่าวว่า Bridegroom ซึ่งหมายความว่าคนรับใช้เจ้าสาว

² ล. หน้า 239.

³ ล. หน้า 115.

⁴ ล. หน้า 119

⁵ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า 177.

ไฉนชายต้องออกจากบ้านไปรับราชการทุกปี ปีหนึ่งก็เป็นระยะเวลานานหลายเดือน หรือในคราวที่ชายต้องไปราชการสงคราม ทำให้หญิงต้องรับภาระหน้าที่ที่กลักรับการภายในครอบครัวด้วยความจำเป็นบังคับ ซึ่งอาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรีมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชายหรือมากกว่าผู้ชายโดยพฤตินัยมาจนทุกวันนี้

ข) วิจัยอำนาจ

เรื่องอำนาจในครอบครัวนี้ มีข้อที่ควรพิจารณาอยู่ 4 ประการ คือ

(1) การใช้แรงงานแทนทรัพย์สิน ข้อที่นำสังเกตประการหนึ่งที่เป็นเหตุให้สตรีไทยมีอำนาจในครอบครัว คือ ประเด็นการใช้แรงงานทำกิจการงานต่าง ๆ ของชายในบางหญิงก่อนแต่งงาน เนื่องจากใบไม้เงินเป็นค่าสินสอด ต้องอาสาทำการงานรับใช้อยู่ในบ้านหญิงก่อน* ซึ่งชายบางคนก็อาจถือสิทธิ์ว่าหญิงนั้นเป็นภรรยาครอบถึงกำหนดแต่งงานเสียอีก ดังปรากฏในกฎหมายเก่าว่า

"...ชายขอลูกสาวเขนถึงหลบฝาก ยังแจะทำงานแลพอแม่หญิงให้ชายฝากบำเรอแลทำกินอยู่ด้วยกันเป็น 2 - 3 ปี แลพอแม่หญิงให้ชายอยู่ด้วยกันไซ้ ทานว่าเป็นเบียดสิทธิแก่เจ้าผู้เดิมอันเมียทำงาน..."¹

แม้ในคำกล่าวของฝ่ายชายเมื่อจะขอลูกสาวมาเป็นภรรยา ก็มักจะกล่าวไปในทำนองว่าขอรับใช้ เป็นข้าก่อนเสมอ เช่นกรณีขุนช้างขุนนางวันทองตอนนางศรีประจันขุนนางกล่าวว่า

ว่าลูกนี้จะขอมา เป็นข้า
ให้แม่ไซ้ต่างเกือกทางกะลา

นางทองประศรี เมื่อสู่ขอนางพิมพิลาไล้ให้พลายแก้ว ก็พูดกับนาง—
ศรีประจันว่า

* การแต่งงานโดยมาใช้แรงงานที่บ้านหญิงนั้นมักเป็นหุ่นชนที่ทำกรการกสิกรรม.

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 260.

ทั้งอัคคีชันสนจนเงินตรา
จะมาขายออแก้วให้วงไซ้
ออรองเทานึกเออว่า เกือกหนึ่ง

เมื่อกรวชนแผนว่ากล่าวขอศรีมาลาให้กับพลายงาม ก็มีลักษณะ
เช่นเดียวกัน คือ

คุณพ่อแม่มุขายนันไม่มี อองมานี้ลูกจะยกให้วงไซ้
ให้แทนคุณต่างตัวทั้งพ่อแม่ ตามแต่จะตีคหาหาไม่

เมื่อชายไปอาสารับใช้ทำงานในบ้านของหญิงนานเข้าจนหญิง
ไปต้องทำอะไรเลย เป็นเหตุให้ฝ่ายหญิงนั้นอ่อนแอและเริ่มละเลยการงาน ถูกชายแย่งงาน
หนักไปทำเสียหมด ไ้กล่าวแล้วว่าอำนาจนั้นเกิดจากการทำงาน เมื่อชายเป็นฝ่ายทำงานชายก็
ต้องรับผิดชอบด้วย ทำให้หญิงไม่ต้องการรับผิดชอบอะไรจึงเกิดความอ่อนแอทางจิตใจ โกรธง่าย
ประสาทอ่อน และในที่สุดอำนาจที่สตรีเคยมีมาแต่เดิมก็ตกแก่บุรุษโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม
แม้สตรีจะหมดอำนาจแล้ว แต่ก็พยายามแสวงหาอำนาจใหม่โดยทางอ้อม อาจควบคุมบงการหรือ
เล่ห์กลต่าง ๆ เช่นการการปรนนิบัติต่อสามี* เพื่อให้เป็นคนโปรดและเป็นทีไว้วางใจของสามี
หรือถ้าทำเช่นนั้นไม่สำเร็จก็อาจหาหนทางอื่น เช่น ทำเสน่ห์, มารยา เป็นต้น

(2) การซื้อขายหญิงมาเป็นภรรยา ธรรมเนียมที่ชายไปอาสารับใช้
ทำงานในบ้านฝ่ายหญิงในช่วงแรกหญิงมีอำนาจ แต่ต่อมาอำนาจตกเป็นของฝ่ายชายนั้น เป็นข้อ
สันนิษฐานประการหนึ่ง ยังมีข้อควรพิจารณาอีกประการหนึ่งคือ "การซื้อขายหญิงมาเป็นภรรยา"
อันเป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่าหญิงตกอยู่ในสภาพเป็นสิ่งของ หรือทรัพย์สินเท่านั้นเอง เนื่องจากฝ่ายชาย
มีอำนาจโดยเด็ดขาดในตัวหญิงที่มีการตกลงซื้อขายกันแล้ว

เกี่ยวกับประเพณีการซื้อขายหญิงมาเป็นภรรยานี้ ทำกันมากในหมู่ชนจำพวก
ที่ประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ โดยซื้อขายและตีราคาคับจำนวนสัตว์¹ หลักฐานการตีราคากันด้วย—

* เพราะสามีมีภรรยาหลายคน ต่างก็ต้องแข่งขันกัน

¹ หลวงวิจิตรวาทการ ล.ก. หน้า 128.

จำนวนตัวนี้ มีปรากฏในการพิจารณาตัวอักษรของกัณฑ์ เมื่อคราวที่พระเวสสันดรประทานให้แก่ชู้ชก โดยศาสดาสองกุมารไว้ สำหรับชาตินั้นที่รักษาเป็นทองพันคำลึง ส่วนกัณฑ์นั้นที่รักษาสูงทั้งทอง และจำนวนสัตว์มีราคาสองหมื่นนั้น ดังนี้

"...สิ่งละร้อยละร้อยทั้ง โคอุสุภราช ทาสทาสีรพพาหนาลงกตกขสารมัง
ครบทุกสิ่งสิ้นสุวรรณทองร้อยคำลึง..."¹

การข้อนี้ขึ้นมาเป็นภรรยาฉันถือว่าเป็นสิทธิ์ขาดแก่ชาย จะใช้ให้ทำอะไรก็ได้ นอกจากทำหน้าที่เป็นภรรยา และถ้าหากเบื่องหรือไม่พอใจก็อาจจะขายเป็นทาสเสียก็ย่อมได้ ถือว่าเป็นเสียอันคุ้มค่าได้เสียทรัพย์สินอันมากมายแก่กันแล้ว เมื่อไม่พอใจก็ขายต่อไปเพื่อเอาทุนคืน หรืออาจจะวางตัวค้าขายอะไรก็ย่อมกระทำได้ตามความต้องการของชาย ในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์กล่าวถึงการนำหญิงไปในทำนองที่ว่า "ช่วยมา" หรือ "ไถตัวมา" ดังคำกลอนตอนนั้นไว้ว่านางสร้อยฟ้า เมื่อคราวทะเลาะกับศรีบาลาวา

ใจคอเหี้ยมโหดโหดปัญญา	ปากกล้าคำคนไม่เกรงใคร
ศรีบาลาช่วยมากี่คำลึง	กุ่มงั้นหน้าว่าเงินไค

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย :- ขุนช้างขุนแผน

เมื่อคราวขุนแผนกลับจากรบทัพและพานางลาวทองมากับ ขุนกระหัง นางลาวทองกับนางวันทองทะเลาะกัน ขุนแผนเป็นผู้ห้าม แนนางวันทองกลับพูดจาการราวขุนแผน ขุนแผนจึงพูดขึ้นว่า

ชั่วศรีพี่ไคเป็นัวเจ้า	หาไคช่วยเรามาเป็นัวไม่
อย่าหนักไปนักมักชู้ใจ	มาตีปลาน้ำเซให้เสียปลา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย :- ขุนช้างขุนแผน

¹ มหาเวสสันดรชาดก ส่วนวนเทศนา 13 กัณฑ์ "กัณฑ์บุบผา" หน้า 170.

ขุนแผนช่วยไถ่นางแก้วกิริยามาจากขุนช้างเป็นจำนวนเงิน 15 ตำลึง
นางแก้วกิริยาก็เป็นไทแก่ตัว ไม่ต้องอยู่รับใช้ขุนช้างต่อไป แต่นางก็ยังเป็นสิทธิ์ของขุนแผนอีก

ในนวนิยายสมัยต่อมาก็ยังมีการช่วยคนมาไว้ใช้การงาน เช่น
คำพูดของวิมล พุกกับพระยาพลวัติ ฯ ในเรื่อง "ผู้ดี" ตอนหนึ่งกล่าวว่า

"คนคนนั้น คุณบายคิดช่วยมาไว้ใช้ ทั้งแม่ทั้งลูกค่าตัว 5 ชั่ง"¹

ที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าหญิงหรือชายก็ตามที่ได้รับการช่วยมา
(ไถ่ตัวมา) จะต้องยอมรับชะตากรรมที่จะบังเกิดขึ้นทุกกรณี

อันที่จริง เรื่องผู้ชาย เมียหรือภิกษุมารดาขายบุตรนี้ มีธรรมเนียมกัน
มานานแล้ว ดังปรากฏในกฎหมายเก่าของไทยซึ่งมีบัญญัติไว้ว่า

"ถ้าผู้แลพอเมื่อนายเงินเอาซื้อลูกเมียขาคคนลงในกรมธรรม์ขายท่านว่าเป็นสิทธิ
เมื่อนว่าเจ้าเดิมออกก็สืบไต่บอกก็ค แก้ว เรือนเมียซึ่งมีชื่ออยู่ในกรมธรรม์ นั้นท่านว่า
เป็นสิทธิไต่โดยกระษัตริย์ เมืองท่าน เหตุว่าเจ้าผู้แลพอเมื่อนายเงินนั้นเป็นอิสระภาพแล"²

"เมื่อก็คูลูกก็ค เอาซื้อพอแม่แลผู้ใดในกรมธรรม์ขาย ท่านว่ามีเป็นสิทธิโดย
เหตุว่าเมื่อก่อนนั้นไต่เป็นอิสระแก่ผู้แลพอเมื่อนั้นแล"³

อีกบทหนึ่งบัญญัติไว้ว่า

"ผู้ใดขาดแคลน เอาภรรยาขายฝากไว้แก่ท่านให้ใช้ประจำเชิงกระยาเมีย
ชายผู้ใดมิได้ไปมาหาสู่ช่วยไต่ทอดไว้เป็นชาติถึงนาน พันกำหนดปีหนึ่งแล้ว แลจะว่าเป็น
เมียของคนอื่นนั้นมิได้ ถ้ามีผู้ช่วยไต่ไปเป็นเมีย แลหญิงมีชู้แล้ว หาโทษมิได้"⁴

¹ ม.ล. บุปผา นิมนานเขมรินทร์ ผู้ดี ดอกไม้สด (นามแฝง) หน้า 505.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 288.

³ ก. หน้า 289.

⁴ ก. หน้า 306.

เกี่ยวกับโอราสมั้วจะขาย เมียน ทำไคหลายกรณี เช่น เมื่อเมียน
คบชู้ คังคำกลอนสอนสตรีก้าวหนึ่งมีว่า

บางมีตัวอยู่เป็นคู่ขึ้น	ยังหาอันเข้าประคอง เป็นสองสาม
.....	
กรน้ำกใช้ไคตามไคความซัด	จึงว่ากักคักคินารากาขาย
ถำกักกักไคหอยกับชู้ขาย	บันเมื่อหน่ายขายกลับเอาหรัพคิน

นายภู . สุภานิตสอนสตรี

เมื่อไคสามี่ทมิความประพฤกไมคี่ ชอบเล่นการพนันจนเป็นหนี้สินมาก-
มายไม่สามารถจะหาเงินมาใช้หนี้สินนั้นไคต้องขาย เมียน มีฉนั้นจะต้องถูกจองจำ นายภูกล่าว
ไว้ในสุภานิตสอนสตรีให้ระมัดระวังในการ เลือกรูครองว่า

เขาเป็นัวตัว เป็นเมียนเสียไม่ได้	มหาไมเงินทองก็กองหา
ไปเสียลคเสียหลันพันชนา	กาธุชาก็ต้องเสียขาย เมียนลง

นายภู : สุภานิตสอนสตรี

การทมิธรรมเมียนขาย เมียนนี้ประพฤกก็อยู่ทั่วไป ค้วยมีประเพทีกว่า
หญิงที่แต่งงานแล้วจะต้องรู้จักปรมนิคีสามี, รู้จักงานบ้านงานเรือน งานครัว กล่าวคือต้องทำ
การงานบริการสามีทุกประการ และกุลสตรีนั้นต้องรู้จัก "เรือนสามน้ำสี่" ค้วย ในการ เป็น
แม่เรือน นี้โคลงกล่าวไว้ดังนี้

เรือนไหนตาตนอยู่นั้น	อย่าหลง
เรือน ชะดาแผนทอง	วาคไว้
เรือน ฌมอยายุงทอง	หวิหยัง ไวนา
สามประการนี้ให้	พินสู่สงวนนาม

น้ำ ไขใส่คุมตั้ง	เต็มคือ
น้ำ อบอาอินทรีย์	อย่าผยอง
น้ำ ปูนใส่เคามี	อย่าขาด
น้ำ จิตอย่าไของ	ชักน้ำใจใคร

สมเด็จพระยาเชษฐาธิราช : โคลงโลกนิติ

เมื่อภรรยาปฏิบัติภาระหน้าที่ไม่ได้ก็ตาม เกณฑ์ของสังคมที่กำหนดไว้ จะทวยเหตุผลใด ๆ ก็ตาม ฝ่ายสามีจะถือว่าเป็นความบกพร่องในหน้าที่ และอาจขายได้ จะเห็นตัวอย่าง กรณีที่พราหมณ์ในหมู่บ้านทุนวิฐ บริษัณนางพราหมณ์ภรรยาของเขาเหล่านั้นว่าไม่ปรนนิบัติสามีเหมือนที่นางอมิตตคากระทำตอชชก ความว่า

"...กว่าจะไผ่ถึงมาเป็นเมีย ทั้งทุนก็สิ้นสิ้นสอตกก็สูญเสีย เสรีว่ด้นนี้ทุกอย่าง ทั้งเครื่องขันหมากหอทางกุก่หามาหนี้เสร็จสรรพ ควรหรือมึงมาลบลวนกลับสำราญ ไม่อยากกลัว จะรู้จักปฏิบัติแต่สักหนักหนึ่งก็ไม่มี อีหญิงเยี่ยงอย่างนี้มันไม่รู้อาย ชอบแต่จะจับจูมือนั้นไปขายให้มันอายเขาสืบทั้งบ้าน ให้เขาใช้กรากกรำกระทำ งานนี้จึงหนักหนา แล้วจึงค่อยไปไถ่ถอนมันออกมาต่อเมื่อภายหลัง - นั้นแลมันจึงจะรู้ เขามิ่งที่สำนึกยาก..."¹

ประเพณีเรื่องผู้ชาย เมียนั้น คงจะปฏิบัติกันเรื่อยมาเป็นเวลานานแล้ว ในสมัยอยุธยาที่มีปรากฏหลักฐานว่า

"...สามีเป็นเจ้าอำนาจ เค็ดขาดในกรอบกรัวถึงขนาดอาจขายบุตรและภรรยา ทั้งทนายไค ยกเวนภรรยาหลวง. ."²

¹ มหาเวสสันดรชาดก ส่วนวนเทศนา 13 กัณฑ์ "กัณฑ์ชชก" หน้า 86.

² เมอร์ลีเออร์ เทอ ลาลูแบร์ ล.ค. หน้า 236.

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้า¹ และในบางกรณีอาจจะขายให้แก่อาย
เจ้าของของโสเภณี ก็ยังทำได้² เช่นกัน

ในพระราชกำหนดใหม่ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทรงตราขึ้นมานั้น มีพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับการขายลูกเมียด้วย โดยทรงเล็งเห็นว่าพระราช-
กำหนดเก่าบัญญัติไว้ไม่ชัดเจนเกี่ยวกับลูกเมีย ฉะนั้นจึงทรงตราพระราชบัญญัติขึ้นมา ดังข้อความ
ว่า "แต่สืบไปเมื่อท่า ถ้าทนายราษฎรมีลูกชกขังขังขังขังเอาลูกคนลูกเมียมาขายฝากไว้แก
ผู้มีทรัพย์มาก ขาหลายลูกออกเบี้ยไป เอาดอกเบี้ยมาให้รายวันราย เดือนเป็นลาภแก่ขายเงิน..."³

ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า
ธรรมเนียมนี้ไม่ยุติธรรมแก่ฝ่ายหญิง จึงโปรดฯ ให้ยกเลิกเสีย โดยพระบรมราชโองการ
ประกาศ "พระราชบัญญัติเรื่องค้าขายเมีย บิการาคาขายบุตร" เมื่อปี พ.ศ. 2410 ด้วย
เหตุที่อำนาจเจ้าหน้าที่กาฬเทศาภิบาล กว้าง กว้าง โทษสามมี ก้อนนายเอี่ยมว่าลักเอาชื่อของตนไปขาย
ไว้แก่มิชู้ โดยที่อำนาจเจ้าหน้าที่รู้เห็นด้วยเลย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงทราบ จึงโปรดฯ ให้ยกเลิกกฎหมายเดิมเสีย เนื่องจากทรงพิจารณาเห็นว่าไม่เป็นธรรม ดัง
พระราชดำริ ว่า

"...กฎหมายบทนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาญผู้ขายเป็นคน ถ้าเป็น
ยุติธรรมไม่ ให้ยกเลิก..."⁴

และพระองค์จึงตราพระราชบัญญัติใหม่ว่า

1 ๖
ก. หน้า 326.

2 ๖
ก. หน้า 330.

3 ๖
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 298.

4 ๖
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 278.

"...ถ้าฉันจะเขียนชื่อเมียในสารกรมธรรม์ขาย ถ้าเมียมีชื่อเมียหาสามีทั่ว
 นีสารกรมธรรม์อยู่ในมือฉันแล้ว ถ้าเมียยอมให้ขายลงลายมือแดงไถ่ขายเป็นสำคัญ
 ฉันเขียนสารกรมธรรม์ หรือฉันเป็นพยานรู้เห็นด้วย จึงเป็นอันขายควรถือว่าเป็น
 ตัวเรือนเบี้ยไค่ ถ้าเมียไม่ยอมให้ขายหรือลักเอาชื่อไปขาย ไม่มีพยานรู้เห็น
 ไม่เป็นอันขาย แต่ถ้าเมียอยู่กับฉันไม่ไถ่หย่าร้างขายแยกย้ายกัน ฉันลักเอา
 ชื่อเมียไปทำสารกรมธรรม์ขายแล้วหนีไป นายเงินจะมาฟ้องร้องให้เกาะครองเมีย
 มาเร่งให้ส่งตัวฉันตามกระบิลเมืองไค่ ถ้าฉันยอมเป็นจำนำแทนตัวฉันให้ใช้ต่าง
 กระยาตอกเบี้ยกาบยการ..."¹

(3) พรหมจรรย์ของสตรี* ข้อควรพิจารณาอีกประการหนึ่ง เกี่ยว
 กับกรรมอำนาจในครอบครัว ก็คือ "พรหมจรรย์ของสตรี" หลวงวิจิตรวาทการ แสดงทัศนะว่า
 ความบริสุทธิ์ของสตรีน่าจะเป็นอุปการะสำคัญที่จะช่วยให้สตรีมีอำนาจในครอบครัว เนื่องจากเป็น
 เครื่องคุ้มครองตัวสตรีเองมิให้สามีสู่หมั้นคู่แคลนไถ่ขาย ๆ สามีจะเกรงใจและให้เกียรติยกย่องเสมอ
 กำนัยในเรื่อง "ความบริสุทธิ์ของหญิง" นี้ ตามเกณฑ์ของโลก
 สมัยโบราณ³ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

(ก) ถือความบริสุทธิ์เป็นของมีค่า, ศักดิ์สิทธิ์, หน้าที่ที่ถ้อย
 คตินิยมตามเกณฑ์ไค่แก่ หัวหน้าหมู่ของไกในอัฟริกา, กัรวานี (ในอเมริกาใต้), โกลัมเบียของ
 อังกฤษ, แมกสิโกในเปรู, กรีกโบราณ, อินเดียนโบราณบางแห่ง, ยิว, รัสเซียบางแห่ง เป็นต้น

(ข) ถือความไม่บริสุทธิ์เป็นของมีค่า ถือว่าหญิงสาวที่บริสุทธิ์
 จะหาสามีไม่ได้ ฉะนั้นหน้าที่ที่ถ้อยคตินิยมนี้จะมีวิธีทำลายความบริสุทธิ์ของหญิง โดยวิธีการต่าง ๆ

¹
 ก.

* หมายถึงสตรีสาวที่บริสุทธิ์.

² หลวงวิจิตรวาทการ ล.ก. หน้า 226.

³
 ก.

ชนชาติที่มีธรรมเนียมนี้ได้แก่ อัลดิเวียในอัฟริกา, พวกเคซาชาวญี่ปุ่น, ยิวโบราณ ตลอดจน
อินเดียก็มีธรรมเนียมรับศิริมงคลจากนักบวชเช่นกัน

ธรรมเนียมไทยถือคตินิยมตามข้อ (ก) คือสั่งกมยกย่องความบริสุทธิ์
ของหญิงก่อนแต่งงาน ดังปรากฏในสุภาษิตสอนสตรีของนายภูว

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักกายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิทา
เป็นสาวแสนเรียบร้อยสะอาด	ก็พยามมากเหมือนมณีอันมีค่า
แม้นถาวรารานรอยดอปราคา	จะพลอยพาหอบหายจากกายนาง

นายภู : สุภาษิตสอนสตรี

นางวันทองคร่ำครวญรำพันด้วยความน้อยใจ ในกรณีนี้นางทะเลาะ
กับนางลาวทอง และเคยพูดจาถ้าวร้าวไปถึงขุนแผน เป็นเหตุให้ขุนแผนต้องจากนางไป ถ้ากลอน
ตอนนั้นแสดงให้เห็นถึงการรักษาตัวให้บริสุทธิ์ อันเป็นคตินิยมของสังคมไทยว่า สตรีนั้นต้องรักษาความ
บริสุทธิ์ไว้ แม้จะเสียก็ต้องเสียให้กับชายผู้เป็นสามีเพียงคนเดียวเท่านั้น ฉะนั้นนางวันทองจึงกล่าว
ไว้อย่างน่าฟังว่า

เสียแรงน้องครองตัวไม่มัวหมอง	ตั้งแวงทองสองสว่างพระเวหา
ดูใจฝังไว้ในศิลา	อุกสาหอนเรนทั้งเรือไกร
แก่พระพามีไฉนยามมาพิศต้อง	ถ้วนองราศีหาไม่
สงวนตัวหาตัวไว้เท่าไร	พอได้พบผัวก็เกิดความ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ด้วยเหตุที่ถือคตินิยมเช่นนี้เอง ทำให้นางวันทองและนางคาก็ ถูก
ประณามว่าเป็นหญิงชั่ว และถูกยกขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์สำหรับสอนใจสตรีตลอดมา

(4) การใช้อำนาจบังคับและลักพาหญิงไปเป็นภรรยา การลักพา และใช้อำนาจบังคับหญิงเพื่อไปเป็นภรณานี้ มักจะเป็นพฤติกรรมของผู้มีอำนาจในแผ่นดิน เช่น ใช้วิธีการขู่ให้บังคับหญิงเอง บางกรณีจับเอาพ่อแม่ของหญิงมาขู่ให้ลงโทษเพื่อบังคับเอาลูกสาว หรือในบางกรณีก็ขังเอาตามอำเภอใจ เช่น เมื่อคราวพระยานอภัยมณฑลไปพบนาง เมยเจิง เมียของมะเทิง ซึ่งเพิ่งจะอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารใหม่ ๆ ครั้งนั้นฟังพอใจนาง เมยเจิง ก็อุครร่าเอามาเป็นภรรยาโดยไม่คิดถึงผิดชอบชั่วดีหรือในแง่ศีลธรรม*

นอกจากวิธีการดังกล่าวแล้วยังมีวิธีการใช้อำนาจประกาศผูกขาด หมู่บ้านหรือตำบลใดที่มึนสาธุการเพื่อเหมาเอามาเป็นภรรยาทั้งหมดแต่เพียงผู้เดียว คือห้ามมิให้ใครบังอาจมาสู่ขอหญิงสาวในตำบลนั้นไปเป็นภรรยา เป็นเหตุให้สตรีในหมู่บ้านหรือตำบลนั้น ๆ หมกคิสรภาพในการที่จะเลือกหาครองคนอื่น ๆ พฤติกรรมเช่นนี้ปรากฏในพระราชหัตถเลขาของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีถึงกรมหมื่นเทศวรวิลาส เมื่อ พ.ศ. 2409 ว่า

"... วิตกนี้คือเมืองสระบุรี ลาวชาวเมืองน้อยอย่างไรมิรู้อยู่ ก็กันทั้งปวงก็รู้ว่า ครอบครองลาวเมืองนี้เกิดศรัทธาปงาม เสียเพราะชาวพุกชางเวา จนเมื่อมีบุญเขา ครองครองทวงเอาทั้งหมด วาสตรีที่เกิดในเมืองนี้ถ้าไม่ได้เลือกก่อนแล้วใครจะไป แะไปเกี่ยวไปสู่ไปขอเอาไม่ได้ ชนิกใหญ่เลือกมาแล้วจึง เลือกชนิกกลางเล่า ยังชนิกเล็กรอไว้ไคการ เมื่อไรเก็บอีก..."¹

เหตุการณ์ปรากฏอีกครั้งหนึ่งเมื่อปี พ.ศ. 2400 ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจโดยพลการของผู้อำนาจ ในการบังคับข่มขู่หญิง ดังข้อความว่า

*มีปรากฏในเรื่อง "ราชานิราศ"

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 43 - 44.

...เมื่อเคยยแรมหาคำ พ.ศ. 2400 รัชกาลที่ 4 เสด็จออกไปเที่ยวชมทะเล แถบเมืองจันทบุรีและเมืองตราด พระยาพิพิธฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการเมืองตราดไป เรงรัศจับกุมเอาเด็กสาวมาโคสามคนพี่น้อง คือสามใบเถา แล้วส่งเขามาถวาย กรั้น ถึงเดือนเก้าในปีต่อมา ก็หลังจากเวลาผ่านไป 19 เดือน พ่อแม่ของเด็กหญิงทั้ง สามก็เสด็จออกเข้ามาได้ถึงในกรุงเทพฯ โคทำฎีกาฟ้องร้องขึ้นว่า ตนไม่ยินยอมถวายลูก สาวต่อนักบริย์ แต่ทว่าของยอมมากอนักเพราะพระยาพิพิธฤทธิเดช ใช้อำนาจบังคับขู่เข็ญ จับกุม เมื่อมาพบกับพ่อแม่เป็นหยคยอมตายเพื่อพิทักษ์คุณค่าแห่งความเป็นภรรยาของลูกสาว เขา เชนนี้ ความก็ปิดไม่อยู่ รัชกาลที่ 4 จึงต้องออกประกาศแก้ไขสถานการณ์ฉันทันที โดยแก แทนพระยาพิพิธฤทธิเดช ว่า ที่พระยาพิพิธฯ ไปเรงรัศจับตัวเด็กสาวทั้งสามมาถวายนั้น สืบดูแล้วโคความว่าพระยาพิพิธฤทธิเดช เป็นเกี่ยวคองกับเด็กทั้งสามคน ก็สืบสาวขึ้นไป จนถึงชั้นพวกกันที่เกี่ยว จึงโคพบว่าเป็นผู้เกี่ยวคองกัน เมื่อโคพบว่า เป็นเกี่ยวคองกัน เชนนี้ ทางออกก็เปิดออกออก นั่นคือ การที่พระยาพิพิธฯ เอาตัวมาถวายนั้น เป็นการ กระทำในฐานฉันทันผู้ใหญ่หวังคิ้อลูกหลาน เป็นการกระทำที่หวังคิ หวังจะให้พ่อแม่ ของเด็กมีหนามิการ ว่า ลูกสาวโคเป็นนางบำเรอในวัง ฉะนั้นจะถือว่าพระยาพิพิธฯ ทำผิดไม่ได้¹

โดยทรงมีพระราชดำรัสว่า

"ความคิดของบิดามารดาเด็กหญิงเหล่านั้น เป็นคนนอกกรุง ไม่รู้ว่าอะไรจะงาม ไม่งาม จะเป็นคู่เป็นโทษ ความคิดเหมือนคนเสียจริต จะเอาเป็นประมาณได้..."²

และทรงมีประกาศแกแทนพระยาพิพิธฯ ว่า

"อนึ่งการที่พระยาพิพิธฤทธิเดช เกาะครองคหีเรงรัศเอาตัวหญิงเด็ก ๆ ในเกรื่อญาติ

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนกรราชสีมา หน้า 259.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 320.

ถวายเข้ามาในหลวงครั้งนี้ ถ้าหากทั้งหลายทั้งปวงรู้ว่า พระยาพิพิธฤทธิเดชได้นำ
พระพิพัฒน์สัตยาอยู่ในพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (คือ เจ้าฟ้า-
มงกุฎนั้นแล้ว) ก็ควรจะเห็นว่า เป็นอันเหมือนชนทรายเข้าวัด มิใช่เกาะครอง
แรงรักลงเอาเบี้ยหยบเงินทองอะไร ถ้าจะเอาไปถวายเจ้าอนาญอื่น ประจบ
ประแจงผู้ใดก็หาไม่ ไม่ควรจะเอาโทษ..."¹

ข้อความที่ยกมาแสดงเป็นหลักฐานนี้ ชี้ให้เห็นว่าอำนาจของชาย
ในการผูกคร่าลักพาบังคับขู่เข็ญหญิงมาเป็นภรรยาของตน หรือส่งถวายแด่พระมหากษัตริย์ก็ตาม
ชายปฏิบัติต่อสตรี เหมือนกับสตรี เป็นวัสดุสิ่งของหรือทรัพย์สินเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น สตรีจะพึงมี
อำนาจในครอบครัวกระไรได้ จำต้องทนอยู่ใต้อำนาจปกครองของชายเรื่อยมา

ที่กล่าวมาเป็นลักษณะในค่านิยมคติชาย แต่ในค่านิยมนี้ยังมีบท
กำหนดที่ให้อิสระเสรีภาพแก่สตรีอยู่ ดังเช่นในพระราชกำหนดเก่า ซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2170
ในสมัยกรุงศรีอยุธยา บัญญัติไว้ว่า

"อนึ่งอย่าให้เจ้าเมืองหมเหง เก็บเอาลูกสาวหลานสาวราษฎรทั้งปวงมาเป็นเมีย
แต่เป็นคนไซ้ ถ้าพ่อแม่พี่น้องญาติมิตรกตัญญูนั้นก็ตามใจเขา"²

ค) อำนาจของสตรีในครอบครัว

(1) อำนาจสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรม อันที่จริงบทบาท

และอำนาจของสตรีไทยในครอบครัว โดยเฉพาะสตรีสามัญนั้น ถ้าพิจารณาจากนางในวรรณกรรม
เป็นต้นว่า นางวันทอง, ศรีมาลา, มณฑา, รจนา, มณีโชติ, ตะเภาแก้วตะเภาทอง ฯลฯ
มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือในค่านิยมคติชาย ได้รับความยกย่องจากสามีให้เป็นใหญ่มีอำนาจจกการ
กิจการในครอบครัวได้ทั้งหมด ตลอดจน เป็นคู่คิดที่ปรึกษาที่ดีของสามี บางครั้งก็มีอำนาจชักจูงสามี

1

ข.

2

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 37.

เป็นที่น่าสังเกตว่า นางวันทองนั้นได้เป็นใหญ่ในบ้านเรือนและทรัพย์สิน มีความมั่นคงอบอุ่น ในชีวิตครองเรือนกับขุนช้าง ส่วนขุนแผนเป็นความรักครั้งแรก ประทับใจมาแต่วัยหนุ่มสาว จึงไม่สามารถตัดสินใจจะอยู่กับใครได้ เมื่อคราวที่พระพันวษาตรัสถาม จนต้องถูกประหารชีวิต ความคิดของนางวันทองที่กราบทูลพระพันวษามีว่า

ความรักขุนแผนก็แสนรัก	ก็ยอมรับมานานักไม่เคยฉันท
.....	
ขุนช้างแต่อยู่คอยกันมา	คำหนักหาไคว้ให้เคืองไม่
เงินทองกองไว้มิให้ใคร	ข้าไทโซ่สอยเหมือนของตัว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ขอความที่กล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่านางวันทองมีอำนาจในครอบครัวอย่างเต็มเปี่ยมโดยทางพฤตินัย กล่าวไคว้อำนาจในครอบครัวของสตรีไคว้มาเพราะมีหน้าที่จัดการต่าง ๆ มิใช่ไคว้มาเพราะมีสิทธิตามที่กฎหมายกำหนด

นางวันทองก็ดี นางแก้วกิริยาที่ดี นางสุวรรณมาลีก็ดี นางละเวงก็ดี นางจันทะหรา ทลดจนเมื่อบำบัด สตรีเหล่านี้มีแต่ภาระหน้าที่แต่ไม่มีอำนาจ ฉะนั้นจึงเป็นเสมือน "ช้างเท้าหลัง" ของสามีทั้งสิ้น นางละเวงผูกกับพระอภัยมณีเมื่อพระอภัยมณีมอบหมายให้นางลงโทษมังคลา และคนอื่น ๆ ที่หลงผิดจนถึงรบพุ่งกัน นางตอบพระอภัยมณีว่า

ถ้าแม่พระเสด็จอยู่แดนไกล	ฉันจับไคว้จะไคว้ทำแต่ลำพัง
นิเณนเกล้าเล่าก็อยู่แดนผดุง	จะตองนั่งตามสำเนาเหมือนเท้าหลัง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่าเฉพาะนางในวรรณกรรมของสุนทรภู่ นางละเวง, นางสุวรรณมาลี, นางวาลี, นางเสาวคนธ์, นางบุพผาณ, นางรำภาสะหรี ฯลฯ แต่ละคนมีความกตัญญูรอบคอบ, กล้าหาญและมีฝีมือในการรบพุ่งแทบทั้งสิ้น เห็นว่าสุนทรภู่ยกย่องให้เกียรติและสิทธิแก่สตรีทั้งในด้านการศึกษาและการปกครอง,

การที่สุนทรภู่สร้างตัวละครผู้หญิงให้เป็นไปในรูปกึ่งกลาว อาจเพราะ
ได้รับความบันดาลใจจากสาเหตุแวดล้อมตามเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น เช่นอังกฤษมีพระเจ้า-
แผ่นดินเป็นสตรี คือพระนางวิกตอเรีย* ทรงขยายอำนาจมาครอบครองถึงลังกา พ.ณ. ประมวลมารค
กลาวไววา

"สุนทรภู่อาจจะใคร่เรื่องอังกฤษมีพระราชินีครองประเทศ เพราะในสมัยนั้นมี
ฝรั่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยแล้ว สุนทรภู่เองก็เคยอยู่ในราชสำนัก คงจะมีความ
รอบรู้ในเรื่องเหล่านี้พอสมควร อาจจะนำเอาเค้าเรื่องนำมาแต่งให้กษัตริย์ผู้หญิง
ครองลังกา เพราะในขณะนั้นลังกาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษอยู่ด้วย"¹

นอกจากนี้เหตุการณ์บ้านเมืองก็มีสตรีมีชื่อเสียงหลายคน เช่น
ท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทร ท้าวสุนารี เป็นต้น

(2) อำนาจสตรีที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับบทบาทและอำนาจ
ของสตรีไทยนี้ ในประวัติศาสตร์ก็มีกล่าวถึง พระอัครมเหสี และพระสนมบางพระองค์ ของ-
พระมหากษัตริย์ว่ามีบทบาทในทางการเมือง การปกครอง และในการแสดงความคิดเห็น
เป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นข้อคิดที่ว่าสตรีไทยมิได้ถูกบังคับให้อยู่กับ
เขาเรือนเย็บปักถักร้อยเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเจ้าแม่อยู่หัวศรีสุภาจันทร์
ผู้เป็นสนมเอกคนแรกที่ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุด คือเป็นถึงผู้สำเร็จราชการแทนพระแก้วฟ้า ผู้เป็น
ราชโอรสซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ แม้ว่าประวัติศาสตร์จะบันทึกว่าพระนางมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะ
สมหลายประการ เช่น มักมากในกามคุณ และสมคบกับชายชู้ลงพระชนม์พระราชาโอรสของ
พระนางเองก็ตาม แต่ก็นิยมนิยมนิยมนางทรงเป็นสตรีไทยผู้หนึ่งที่มีอำนาจทางการเมือง มีความ
เด็ดเดี่ยวกล้าหาญ บูชาความรัก ซึ่งยากนักที่สตรีในสมัยนั้นจะกระทำได้

* ครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2380 ทรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.

¹ ม.จ. จันทร์จรัญ รัชนี ประวัติศาสตร์กลอนสุนทรภู่ พ.ณ. ประมวลมารค (นามแฝง)
หน้า 169.

อีกพระองค์หนึ่งเป็นที่ทราบกันดีคือ สมเด็จพระสุริโยทัย ซึ่งไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงบทบาทของพระนาง

กรมหลวงโยธาเทพ* เป็นอีกพระองค์หนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีบทบาทและมีอำนาจในทางการเมืองใหญ่คนนั้นมาก นอกจากทรงมีน้ำพระทัยเค็ดเคียว กลาหาญ สุขุม รอบคอบแล้วยังทรงมีพระปรีชาสามารถในการปกครองจนจำนวนมากอีกด้วย กล่าวคือทรงปกครองไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินที่เป็นภรรยาขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ ภารกิจของพระนางก็คือเสด็จออกว่าราชการ เช่นเดียวกับพระเพทราชา ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุของบาทหลวง เกอแซวส์ ว่า

"สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพระราชธิดาพระองค์นี้ เสด็จออกขุนนางในเวลาเช้าและเย็น ทุกวัน ให้แต่ภรรยาขุนนางผู้ใหญ่เข้าไปเฝ้า พระองค์เสด็จประทับบนพระโขนง ภรรยาข้าราชการที่เข้าเฝ้าก็หมอบกมหนานั่งอยู่กับพื้น เช่นเดียวกับสามีของตนเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม"¹

จากการศึกษาพระประวัติของกรมหลวงโยธาเทพนี้ ได้ทราบอีกว่า พระนางทรงมีอำนาจมาก เช่นคราวหนึ่งทรงพิโรธเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ กรณีที่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เกณฑ์คนฉกรรจ์ 2,000 คน กามหัว เมืองที่ขึ้นตรงต่อพระนาง โดยเอาไปเข้ากองทัพเพื่อตีเขมร เมื่อพระนางทรงทราบถึงกับกริ้ว เป็นกำลัง² จากพระประวัติอีกตอนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความ-

* มีพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าสุทนต์ ทรงเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และได้สถาปนาเป็นพระอัครมเหสีฝ่ายชายของสมเด็จพระเพทราชา ในคราวเดียวกับที่ทรงสถาปนากรมหลวงโยธาธิปญ์เป็นพระชนินุราชของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นพระอัครมเหสีฝ่ายขวา.

¹ สมบัติ พลายน้อย พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา หน้า 18 (อ้างอิงจากจดหมายเหตุของบาทหลวง เกอแซวส์)

² ๓๕

เค็ดเคียวกล้าหาญ ยังมีข้อความปรากฏในพระราชพงศาวดารตอนหนึ่งว่า

“...อยู่มานานหนึ่งสมเด็จพะพุทเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจะไปเข้าที่
พระบรมม ฌ พระตำหนักถึกกรมหลวง โยธาทิพ ซึ่งตั้งไว้ เป็นพระอัครมเหสีฝ่ายขวา
กรมหลวง โยธาทิพใหญ่พระอาการว่าประชวรอยู่ จึงเสด็จพระราชดำเนินไป
ณ ตำหนักถึกกรมหลวง โยธาเทพ ซึ่งตั้งไว้ เป็นพระอัครมเหสีฝ่ายซ้าย กรมหลวง
โยธาเทพไม่ยอมตรัสถักพ้อต่าง ๆ แล้วทรงพระแสงดาบพาดพระเพลาอยู่ สมเด็จ
พระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จกลับมาพระราชมณเฑียร ทรงพระกรุณาให้หาหมอทำเส้นให้
ครั้นได้หมามาแล้วก็ให้กระทำตามวิธีเส้น และกรมหลวง โยธาเทพก็ให้คลังโคล
ไหลหลวง ทรงพระกัมแสงถึงสมเด็จพะเจ้าอยู่หัว เป็นกำลัง ครั้นเสด็จพระราชดำเนิน
ไปวังหลังจึงยอม...”

แสดงให้เห็นว่าพระนางมีอำนาจเหนือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อยู่มานานเพิ่มขึ้น

สตรีชั้นสูงอีกคนหนึ่งที่มีประวัติการศึกษา คือเจ้าจอมแว่น (คุณเสือ)
ผู้เป็นเจ้าจอมพระองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าจอมผู้นี้มีบทบาทมาก
ทั้งในการเมืองและสังคมชั้นนั้น สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2 ได้ทรงเลาไว้ว่า
เดิมชื่อแว่น เป็นชาวเวียงจันทน์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มาเป็นมาทบริจาริกา
ตั้งแต่ครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงตรัสถึงอำนาจและ
บทบาทของ “คุณเสือ” ที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไว้ตอนหนึ่งว่า

1 ก. หน้า 19.

* พระองค์ทรงมีเจ้าจอมถึง 31 พระองค์.

2 สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สารสโมสร เล่ม 19 หน้า 45.

"เขาเล่าว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทรไถ่กัน คุณเสือกเป็นคนกราบทูลกับพระพิโรธด้วย"¹

เจ้าจอมแว่นมีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอยู่เสมอ ซึ่งหลายกรณีแสดงให้เห็นว่าเจ้าจอมแว่นเป็นผู้กลางที่ทวงให้คำปรึกษา ตลอดจนแนะนำ กังปรากฎหลักฐานอยู่หลายตอน เป็นต้นว่า ในปี พ.ศ. 2351 ครั้งนั้นมีรับสั่งให้ทำพระโกศทองใหญ่เพื่อทรงพระศพสมเด็จพระที่นั่งทั้งสองพระองค์ ไคทรงมี "รับสั่งให้เชิญเข้ามาตั้งถวายทอดพระเนตรในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ซึ่งเสด็จประทับอยู่ คุณเสือกพระสนมเอกทูลถามปราชญ์ว่า ทรงอะไร เช่นนั้นมากลัวเป็นกลาง เห็นพระโกศเขาก็ดร้องไห้ลงหน้าเสือกก่อน รับสั่งว่ากูไม่ถือ ไม่เอามาตั้งถวายไม่ว่าจะไคเห็น ตั้งถวายทอดพระเนตรอยู่เป็นหลายวัน"²

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นอีกว่า คุณเสือกเป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่มที่พิสดารอยู่ เช่น กรณีทำเครื่องติดกัณฑ์เทศน์ ซึ่งปรากฏในปี พ.ศ. 2348 ว่า คุณเสือกได้เอาเด็กหัวจุกซึ่งเป็นลูกทาสมาแต่งตัว เรียบร้อยใส่ถาดกัณฑ์เทศน์ถวายพระเป็นสิทธิโชค ซึ่งนับว่าเป็นเครื่องติดกัณฑ์เทศน์ที่พิสดารมาก³

อีกครั้งหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าคุณเสือกลาออกความคิดเห็นในการบริหารบ้านเมือง เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงแต่งตั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ไม่ไคเสด็จขึ้นไปประทับในพระราชวังบวร คุณเสือกจึงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า

"...พระบวรราชวังร้างไม่มีเจ้าของทรุดโทรมยับเยินไป เหย้าเรือนข้างในกว้างเปล่ามาก ขอพระราชทานให้เชิญเสด็จกรมพระราชวังพระองค์ใหม่ขึ้นไปทรง-

¹ ก. หน้า 150.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวิจารณ์เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หน้า 303 - 304.

³ สมบัติ พลายเวช พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา หน้า 285

ครอบครองพระบวรราชวังจึงจะสมควร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราช
โองการดำรัสว่า ไปอยู่บ้านของของเขาทำไม เขารักแต่ลูกเตาของเขา ๆ แะงเขาซัก
ไว้เป็นหนักเป็นหนา และมีรับสั่งว่าพระองค์ทรงพระชรามากอยู่แล้ว คอยเสด็จอยู่
พระบรมมหาราชวังนี้ที่เดียวเถิด อย่าต้องประคักประเดียดักแล้วบายเล่าเลย"

เห็นไคว่ คุณเสือ (เจ้าจอมแวน) ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก ภูจะมีบทบาทเกือบทุกด้าน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสตรีในสมัยนั้นยังไม่ตกต่ำตามที่คิดกัน

อำนาจและบทบาทของสตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตามที่ไคว่แสดง
มาเป็นลำดับแล้วนี้ พอจะมองเห็นสภาพของสตรีโดยทั่ว ๆ ไคว่ ยังมีบทบาทน้อยกว่าชาย
ส่วนอำนาจในครอบครัวนั้นมักจะได้รับมากขึ้นตามบรรดาศักดิ์ของสามี ก็อาจได้รับยกย่องให้เป็น
ถึง "ท่านผู้หญิง" เช่น นางแก้วกิริยาเมื่อได้เป็นภรรยาขุนแผนก็ได้เป็นท่านผู้หญิงด้วย ดัง
ข้อความว่า

ฝ่ายว่าท่านผู้หญิงแก้วกิริยา

ครั้นเวลารุ่งแจ้งขึ้นแสงใส

.....
ไปปลุกท่านผู้ชายแจ้ง เหตุผล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางบุษบา ภรรยาของพระพิรุณก็มีตำแหน่งเป็นถึงท่านผู้หญิง
ดังคำถามของท่านสังฆราช เมื่อครั้งพระพิรุณกับนางบุษบาไปนมัสการว่า

ข้างหลังนั้นท่านผู้หญิงแล้วสินะ ก็นมัสการคะ โยมขบขันมาให้เถิด

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ตำแหน่ง "ท่านผู้หญิง" นี้ คงหมายถึง "คุณหญิง" อันเป็นตำแหน่ง
 "แม่เจ้าเรือน" ที่กำหนดในกฎหมายคือ ภรรยาหลวงนั่นเอง มีข้อความที่แสดงให้เห็นฐานะของ
 "ท่านผู้หญิง" จากตอนที่พลายงามกับขุนแผนจับเจ้าเชียงใหม่ ได้ยินเสียงสาวชาวเชียงใหม่คุยกันว่า

แนะพวกเรานะอย่าเอาที่ผิวไพร่	เหมือนกับเหยียบขี้ไถมันไม่ผิด
ประนายมูลขุนนางวางใจพอ	เขาเคลือบคลอเคล้าคลึงใจถึงใจ
ทั้งนกพันปรนนิบัติพิศว	ทำให้สัตว์ครานจะหลงไหล
ยิ่งกว่ายาแฝดฝังเขายังใจ	ท่านผู้หญิงทั้งโล่เสียเลเพ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ในเรื่อง "ไกรทอง" เมื่อกราวนางวิมลาคาได้ตอบนางตะเพกแก้ว
 กล่าวถึง "ท่านผู้หญิง" ว่า

เดอน้อยไปหรือนั้นท่านผู้หญิง	ขยับยังไม่โหยไม่หยุก
สารพัดคัสสีมุนษย์	เมื่อถึงมุกไปเอาตัวกู้นั้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ไกรทอง

สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศเมืองแกลงตอนหนึ่งว่า

แล้วไปชมกรมการบ้านคอนเค	ลวนเลียงเปิดหมู่นี้ดูเหลือเชื่อง
ยกกระบัตร์คัสสอนทุกเขาเย็น	เมียที่เป็นท่านผู้หญิงนั่งปิงปลา

สุนทรภู่ : นิราศเมืองแกลง

เกี่ยวกับตำแหน่งฐานะ "คุณหญิง" นี้ พิจารณาตามเกณฑ์ของโบราณ

มี 2 ประเภท¹ คือ

¹ อัมพร ทัศนภา นระกายพริก หน้า 153.

1. คุณหญิง โดยกำเนิด ได้แก่อสตรีที่เป็นพระราชวงศ์ โดยมีบิดาเป็นหม่อมเจ้า หรือไม่ก็เป็นราชินิกุลบางช่วง สายเจ้าคุณมวล*

2. คุณหญิงโดยการสมรส ซึ่งมีอยู่เพียงประเภทเดียว ก็อภรรยาหลวงของข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์ชั้นพระยา ดังได้กล่าวมาแล้ว

เฉพาะการเป็น "คุณหญิง" โดยการสมรสนั้น เป็นขอควรคำนึงถึงอย่างยิ่ง ในการพิจารณาเรื่องอำนาจในครอบครัวของสตรี ควบเห็นได้ว่า สตรีจะมีบทบาทหรือตำแหน่งหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอยู่ในชั้นใดระดับใดนั้น ขึ้นอยู่กับตำแหน่งบรรดาศักดิ์ของสามีเป็นพื้นฐาน ซึ่งมีขอความปรากฏเป็นหลักฐานในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชุก ทอนมรรคาภรรยาพราหมณ์ บานทนต์วิฐ พุทกับนางฉัตตคาวา

"...โดยจึงไม่ไปเป็นเมียที่ขุนนาง กลัวแล้วจะไม่เห็ดหาง หันเข้าแผนนอง
ถึงว่าจะเป็เมียที่พระหลวงกินเจียดเงินแลพานทอง ดูทางที่ก็จะพอได้..."¹

ขอควรพิจารณาอีกประการหนึ่ง เกี่ยวกับบทบาทและอำนาจของสตรี นอกจากเรื่องฐานะตำแหน่งและการปณิธิรับใช้ คือเรื่องประเพณีนิยมให้มีการกราบเท้าสามีก่อนนอน ซึ่งอาจเป็นข้อบังคับให้สตรีต้องตกอยู่ในอำนาจของสามีนับตั้งแต่วันแรกของการแต่งงาน ดังกล่าวไว้ในสุภาษิตสอนสตรีว่า

ถ้าเมวากัสคาเข้าไสยาสน์ จงกราบบาททุกครั้งอย่าพลั้งหลง

นายภู่ : สุภาษิตสอนสตรี

ประเพณีกราบเท้าสามีนี้ มีใช้แต่จะมีเฉพาะในธรรมเนียมไทยเท่านั้น

* ได้รับยกย่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งปัจจุบันมีนามสกุลว่า "บุญนาค"

¹ มหาเวสสันดรชาดก ส่วนตอนเทศนา 13 กัณฑ์ "กัณฑ์ชุก" หน้า 90.

แม้ชนชาติอื่นก็มีวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน แต่ปฏิบัติในรูปแบบที่แตกต่างกัน เป็นต้นว่า อังกฤษ
ประเพณีให้แหวนหญิง เมื่อตอนแต่งงาน จะต้องทำแหวนตกลงไปที่เท้าก่อน ฝ่ายหญิงต้องคุกเข่า
ลงเก็บและจูบที่เท้าของสามี ฝรั่งเศสก็มีวิธีการคล้ายคลึงกับอังกฤษ แต่ต่างกันตรงที่ชายต้องทำ
แหวนตกลงมาจากที่บูชา แล้วฝ่ายหญิงต้องคุกเข่าลงแทบเท้าสามี แล้วเก็บแหวนมาสวมนิ้วใดโดย
โดยไม่ต้องจูบเท้าสามีเหมือนอังกฤษ ส่วนรัสเซียไม่ต้องยุ่งเรื่องแหวน แต่เมื่อเสร็จพิธีแต่งงาน
แล้ว หญิงต้องคุกเข่าลงจูบเท้าสามี¹ ประเพณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเป็นความประสงค์ของ
ฝ่ายชายที่จะให้หญิงต้องเคารพบนอบเชื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามีตลอดไป และทั้งนี้อาว เพื่อ
ต้องการมีอำนาจบังคับหญิงให้อยู่ในโอวาท สถานภาพเรื่องอำนาจของสตรีอาจตกต่ำไปเพราะ
ประเพณีเช่นกล่าวนักได้

นอกจากประเพณีการบเท้าสามีแล้ว ยังมีความเชื่ออีกประการหนึ่ง
ในประเพณีการแต่งงานของไทยในปัจจุบัน ที่แสดงให้เห็นความต้องการมีอำนาจ เห็นอีกฝ่ายหนึ่ง
กล่าวคือ เมื่อเจ้าบ่าว เจ้าสาวได้รับการรณรงค์จากบรรดาทานผู้มีเกียรติทั้งหลายแล้ว
จะมีผู้ใหญ่ไปจับมือคู่บ่าวสาวให้ลุกขึ้น เชื่อกันว่าฝ่ายที่ลุกขึ้นก่อนจะเป็นฝ่ายที่มีอำนาจ เห็นอีก
ฝ่ายหนึ่งในทุก ๆ คาน

อย่างไรก็ดี อาจกล่าวได้ว่าบทบาทและอำนาจของสตรีในครอบครัว
สมัยรัตนโกสินทร์นั้น สตรีไทยยังไม่มีอำนาจทัดเทียมกับชาย แมว่าจะมีภาระหน้าที่ปฏิบัติมากกว่า
ก็ตาม แต่เป็นงานหมุ่หมิมไม่เป็นชิ้นเป็นอัน ถึงอย่างไรก็ตาม สตรีก็ยังมีอำนาจกล่าวหรือ
กระทำการกิจการต่าง ๆ ภายในครอบครัวได้โดยอิสระเสรี ซึ่งมักได้รับความไว้วางใจจากชายเสมอ.

¹ หลวงวิจิตรวาทการ วิชาการครองเรือนครองรัก หน้า 104 - 105.

3. สถานภาพสตรีค่านกฎหมาย

ก. สิทธิ

1) การจัดการ เรื่องทรัพย์สิน

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในส่วนที่ว่าด้วยลักษณะทรัพย์สิน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของบุคคลในเรื่องทรัพย์สิน* มาตรา 99 ให้คำจำกัดความ "ทรัพย์สิน" ไว้ว่า

"...หมายความรวมถึงทรัพย์สินทั้งวัตถุไม่มีรูปร่าง ซึ่งอาจมีราคาและถือเอาได้"¹

ฉะนั้นตามความหมายนี้ "สิทธิ" ซึ่งจับต้องสัมผัสไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิเรียกร้องในหนี้หรือทรัพย์สินก็นับรวมอยู่ในความหมายของคำว่า "ทรัพย์สิน" ด้วย² และได้กำหนดอำนาจในการจัดการ เรื่องทรัพย์สินไว้โดยเรียกว่า "กรรมสิทธิ" ซึ่งรู้ได้ว่าถ้าใครเป็นเจ้าของกรรมสิทธิแล้วจะเกิดอำนาจอย่างไรในทรัพย์สินที่เป็นวัตถุแห่งกรรมสิทธินั้น โดยบัญญัติไว้ในมาตรา 1336 ว่า

"ภายในบังคับแห่งกฎหมาย เจ้าของทรัพย์สินมีสิทธิใช้สอยและจำหน่ายทรัพย์สินของตน และได้ซึ่งดอกผลแห่งทรัพย์สินนั้น กับทั้งมีสิทธิติดตามและเอาคืนซึ่งทรัพย์สินของตนจากบุคคลผู้ไม่มีสิทธิจะยึดถือไว้ และมีสิทธิขัดขวางมิให้ผู้อื่นสอดเขาเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินนั้นโดยมิชอบด้วยกฎหมาย"³

* หมายถึงส่วนวัตถุที่จะต้องรับรองการใช้อำนาจแห่งทรัพย์สิน (อำนาจที่บุคคลจะใช้ต่อทรัพย์สิน).

¹ โสภณ เนตยาจารย์ รวมกฎหมายสารบัญญัติ หน้า 119.

² ม.ร.ว. เส็นย์ ปราโมช กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์สิน หน้า 12.

³ โสภณ เนตยาจารย์ อ.ค. หน้า 367.

ลักษณะของกรรมสิทธิ์นี้ นักกฎหมายได้ตั้งข้อสังเกตไว้ 3 ประการ¹ คือ

- (1) สิทธิเด็ดขาดภายในบังคับขอบเขตของกฎหมาย
- (2) สิทธิที่จะชักชวนกิจการสวดเซาเกี่ยวของโดยมิชอบด้วยกฎหมายนั้นได้ ถ้าจำเป็นถึงแม้จะทำอันตรายแก่บุคคลหรือความเกี่ยวของนั้นก็ได้นักกฎหมายไม่เอาผิด
- (3) สิทธิถาวร โดยไม่มีบทกฎหมายบัญญัติไว้ให้สิ้นสุดไปโดย

กาลเวลา

ที่กล่าวมานั้นเป็นเรื่องสิทธิและกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของประชาชนชาวไทย รัฐธรรมนูญฉบับของไทยในหมวดที่ห้าเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทยก็บัญญัติไว้ว่า บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในเถรสถาน มีสิทธิในทรัพย์สิน เป็นต้น แต่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่ว่าด้วยทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาระบุไว้ว่า ให้สามีเป็นผู้จัดการสินบริกณ^{*} โดยบัญญัติไว้ในมาตรา 1468 และมาตรา 1469 ว่า

มาตรา 1468 สามีเป็นผู้จัดการสินบริกณ เว้นแต่ในสัญญาก่อนสมรสจะได้อำหนดให้ภริยาเป็นผู้จัดการหรือให้จัดการร่วมกัน

มาตรา 1469 สามีมีสิทธิฟ้องคดีเกี่ยวกับการสงวนบำรุงรักษา หรือการใด ๆ เพื่อประโยชน์แก่สินบริกณ และถ้าภริยาจะฟ้องคดีเช่นนั้น ต้องได้รับอนุญาตจากสามีก่อน เว้นแต่สัญญาก่อนสมรสกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น และที่อันเกิดแต่การฟ้องคดีนั้น ต้องใช้จากสินบริกณ²

¹ ม.ร.ว. เส็นย์ ปราโมช ด.ค. หน้า 218 - 220.

^{*} ตามบัญญัติแห่งกฎหมายมาตรา 1462 หมายถึงทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา นอกจากที่ได้แยกไว้เป็นส่วนต่าง ซึ่งได้แก่สินเดิมและสินสมรส.

² โสภณ เนกยาจารย์ ด.ค. หน้า 393.

บทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพที่ 5 ว่าด้วยลักษณะ
ครอบครัวย โดยเฉพาะหมวด 4 ที่ว่าด้วยทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา * นี้ เห็นได้ว่าคำสิทธิคำ
การจัดการ เรื่องทรัพย์สินของภรรยาไม่ตกเป็นมรดกแก่สามี

กล่าวได้ว่า หญิงสาวผู้บรรลุนิติภาวะ ** เมื่อสมรสแล้วต้องกลับมาสืบภาพ
เป็นบุตรสาว *** อีกครั้งหนึ่ง เพราะภรรยาไม่สามารถจะดำเนินธุรกิจการค้าหรือทำสัญญาอันจะผูกพัน-

* ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพที่ 5 แบ่งทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาออกเป็น 4 ประเภท คือ

- 1) สินบริภณ คือสินเดิมและสินสมรส
- 2) สินเดิม คือทรัพย์สินที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอยู่ก่อนสมรส หรือฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไ้มา
ระหว่างเป็นสามีภรรยาโดยทางพินัยกรรม หรือยกให้โดยเสน่หา เมื่อพินัยกรรมหรือหนังสือยกให้
นั้นได้แสดงไว้ว่าเป็นสินเดิม
- 3) สินส่วนตัว คือทรัพย์สินที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอยู่ก่อนสมรส และคู่สมรสได้ทำสัญญา
ก่อนสมรสแยกไว้เป็นสินส่วนตัว หรือทรัพย์สินอันเป็นเครื่องมือส่วนตัวตามฐานะ หรือเครื่องมือ
เครื่องใช้ที่จำเป็นในการประกอบวิชาชีพของคู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทรัพย์สินที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
ไ้มาระหว่างเป็นสามีภรรยาโดยทางพินัยกรรมหรือยกให้โดยเสน่หา เมื่อพินัยกรรมหรือหนังสือยกให้
นั้นได้แสดงไว้ให้เป็นสินส่วนตัว
- 4) สินสมรส คือทรัพย์สินทั้งหมดที่คู่สมรสไ้มาระหว่างสมรส นอกจากที่ระบุไว้ว่า
เป็นสินเดิมหรือสินส่วนตัว .

** การบรรลุนิติภาวะของผู้หญิงตามที่กฎหมายกำหนดไว้มี 2 กรณี คือ เมื่ออายุ 20 ปี
บริบูรณ์กรณีหนึ่ง กับเมื่อไ้ทำการสมรสแล้วโดยมีอายุ 15 ปีบริบูรณ์ไปอีกรกรณีหนึ่ง ซึ่งมีบัญญัติ
ไว้ในกฎหมายลักษณะบุคคลมาตรา 20 ว่า "ผู้เยาว์ยอมบรรลุนิติภาวะเมื่อทำการสมรส หาก
การสมรสนั้นไ้ทำ เมื่อฝ่ายชายผู้เยาว์มีอายุสิบเจ็ดปี และฝ่ายหญิงผู้เยาว์มีอายุสิบห้าปีบริบูรณ์แล้ว".

*** ตามมาตรา 21 ของกฎหมายลักษณะบุคคลบัญญัติไว้ว่า "อันผู้เยาว์จะทำนิติกรรมใด ๆ
ต้องไ้ได้รับความยินยอมของภูพแทนโดยชอบธรรมก่อน...".

สินบริกษไค จะกระทำไคก่อนไคได้รับความยินยอมเห็นชอบจากสามี่เท่านั้น โดยมีบทบัญญัติใน
กฎหมายลักษณะบุคคล มาตรา 38 ว่า

"ภายในมัยกับแห่งหมัดผู้ทั้งหลายต่อไปนี้ หญิงมีสามี่ถ้ามิได้รับอนุญาตจากสามี่
หาอาจทำการอันหนึ่งอันใดที่จะผูกพันสินบริกษไคไค การไคอันกระทำลงฝ่าฝืนบทบัญญัติ
อันนี้ ท่านว่าเป็นโมฆะ"¹

และในมาตรา 37 ว่า

"หญิงมีสามี่นั้น ในส่วนที่เกี่ยวกับส่วนส่วนตัว ย่อมมีฐานะอย่างบุคคลผู้บรรลุนิติภาวะ"².

มาตรานี้แสดงให้เห็นว่าสตรีโสคที่บรรลุนิติภาวะแล้ว (มีอายุสิบแปดปีบริบูรณ์
ขึ้นไป) จะกระทำการใด ๆ ไคไคโดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากไคไค ซึ่งตรงกันข้ามกับสตรีที่
สมรสแล้วตามนัยแห่งกฎหมายนี้ไว้สิทธิในเรื่องจะจัดการสิ่งใดโดย เฉพาะ เกี่ยวกับสินบริกษ
ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้บังคับ
อยู่ในปัจจุบัน เมื่อย้อนไปพิจารณาถึงบทบัญญัติในกฎหมายและวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์
ปรากฏว่าสิทธิในด้านการจัดการ เรื่องทรัพย์สินของสตรีคล้ายคลึงกับในสมัยปัจจุบัน กล่าวคือ
ภรรยาไม่มีอิสระในการจะกระทำการ เกี่ยวกับทรัพย์สินหรือหนี้สินจะต้องให้สามียินยอมหรือทราบก่อน
หรือต้องกระทำรับรู้อยู่ด้วย เช่น บทบัญญัติเกี่ยวกับการทูลหาว่า

"...ถ้า เมียทูลหาไคไคกับ แล้วไปไคไคไคไค ไคไคไคไคไคจะเอาตนเงินคอกเบี้ย
ทานให้เมียซึ่งอยู่นั้นไคไคไคเงินทาน คอกเบี้ยยกเสีย ถ้าไคไคไคไคไคไคไคไคไคไคไคไคไค
คอกเบี้ยไคไค"³

¹
ด. 108.

²
ด.

³
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 64.

อันภรรยาหลวงมีสิทธิในเรื่องทรัพย์สินมากกว่าภรรยาอื่น พิจารณาได้จากกฎหมายเรื่องการกู้ยืม ซึ่งบัญญัติไว้ว่า

"... เมียชั้นหลวงไปกู้ยืมสินทานเจ้าหนี้มิได้บอกกล่าวตัวมันใหญ่ ทานว่าให้แต่คนสินทานกันอย่าให้เสียคนของท่าน ถ้าบอกตัวมันใหญ่ให้เอาออกเป็นข้าง ถ้าตัวกูเหี้ยมสำคัญสัญญาแก่ใจคอย เมื่อนั้น ทานว่าให้ตนแลกออกแก่เจ้าหนี้จึงเต็ม"

ส่วนภรรยาอื่น (อนุภรรยา) นั้น แม้จะมีบัญญัติให้ได้รับสิทธิในเรื่องนี้ อยู่บ้าง แต่ก็เป็นที่น่าสงสัยว่ากฎหมายที่กฎหมายกว่าว่าอย่าให้ภรรยาอื่นกู้เพราะจะมีโอกาสได้ค้ำนอยมาก โดยกล่าวว่า

"... ผู้ใดรู้ว่าเมียชั้นน้อยขอขาทานให้เงินกู้เงิน เจ้าหนี้มิได้บอกแก่เจ้าตัวเจ้าทางใหญ่ ทานว่าเจ้าสินนั้นใจง่าย ถ้ามีสินเมื่อใดก็ให้เอาแก่นั้น เมื่อนั้นเพราะสมคบเมียชั้นน้อยขอขาทาน ถ้าเจ้าสินได้บอกแก่เจ้าตัวเจ้าทางใหญ่ให้ขมคอบเป็นค้ำนอยแล้ว ให้เจ้าตัวเจ้าทางนั้นใช้สินทาน ถ้ามีใช้ให้เอาสินนั้นแก่นั้นผูกตามกระปิลเมือง"²

อย่างไรก็ตามกฎหมายได้ให้ความเป็นธรรมเกี่ยวกับการใช้หนี้สินที่สามีภรรยาด้วยกัน กล่าวคือ เมื่อจะหย่าขาดจากกัน มีบทกำหนดให้ขายใช้สองส่วน หญิงใช้เพียงส่วนเดียว³ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากสภาพความเป็นจริงว่า ชายมีโอกาสหารายได้ได้มากกว่าหญิง จึงเห็นสมควรให้ใช้หนี้มากเป็นสอง เท่าของหญิง

เมื่อพิจารณาข้อความใน "ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4"^{*} ครั้งพระบาทสมเด็จพระ

¹ ก. หน้า 67.

² ก. หน้า 66.

³ ก. หน้า 67.

* ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมและสินสมรส พ.ศ. 2394

นำข้อความนายภามาร้องถวายฎีกากล่าวโทษพระยาชลบุรี กรมการ กับขุนเทพอาญา ขุนศาล ว่า

"...เดิมข้าแฉงฐมาร คาจินทให้เถาแฉมาขออำแฉง เจียมต่อนายสุกอำแฉงคื บิคมาร คากำแฉง เจียมให้เป็นภรรยาจันทก มีเงินสินสอด 10 ตำลึง เงินทุน 2 ชั่ง เรือนหอฝากระดานหลังหนึ่ง นายสุกอำแฉงคืยกอำแฉง เจียมให้อยู่กับเป็นแม่ เมียกับจันทก เกิดบุตรด้วยกันคนหนึ่ง อูมาจันทกตาย ฝ่ายอำแฉงฐมาร คาจินท มาฟ้องต่อพระยา- ชลบุรี จะขอเอาสินเดิมคืน พระยาชลบุรีประทับฟ้อง ให้ขุนมหาคไทยเป็นตุลาการ พิจารณาเสร็จสำนวน ส่งสัจเข้ามาให้พระกระแสนผู้ปรับ ๆ สัจไปว่า ให้อำแฉง เจียม คืนเงินทุน 2 ชั่ง กับเรือนหอหลังหนึ่งให้กับอำแฉงฐมาร คาจินทตามกฎหมาย ฝ่าย อำแฉง เจียมมีคำพูดเลวว่า อำแฉง เจียมกับจันทกมีบุตรด้วยกันคนหนึ่ง จะไม่ไถ่ส่วนทรัพย์ ของบุยบางหรือ อำแฉง เจียมไม่ยอม คิดใจอยู่ พระยาชลบุรีขุนมหาคไทยให้ยกกำเสีย จะเร่ง เอาสินเดิมคืนให้อำแฉงฐมาร คาจินทตามกฎหมายไปสัจ"¹

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าภรรยาไม่มีสิทธิในทรัพย์สินเดิมของสามีเลย แม้จะมีบุตรด้วยกันก็ตาม เมื่อสามีถึงแก่กรรมตามตัวบทกฎหมายจะต้องคืนแก่บิคมาร คากของฝ่ายสามี ดังข้อความในมาตรา 21 ว่า

"...หญิงชายสมรสด้วยกัน แลเขานั้นตายจากกัน ทานให้ยกสินเดิมให้แก่ญาติพี่น้อง เขาตามมากตามน้อย แลสมรสทำไคด้วยกันเท่าใด ให้แบ่งปันโดยพระราชกฤษฎีกา"²

กรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าไม่ยุติธรรม เพราะ การที่บิคมาร คากอบไ้บุตรมีภรรยาสามีแล้วให้ทรัพย์สินเงินทองของตนแก่เพื่อต้องการให้สืบเชื้อสายสกุลวงศ์ต่อไป เมื่อภรรยาสามีอยู่กับด้วยกันจนมีบุตรขึ้นมา บุตรของผู้นั้นก็นับว่าเป็นหลาน ฉะนั้นหลานภรรยาจะได้รับส่วนแบ่งปันทรัพย์สินในสินเดิมบ้างจึงจะยุติธรรม เมื่อทรงวินิจฉัยแล้ว

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 6 - 7.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 35.

จึงออกประกาศว่า

"...ตั้งแต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า ถ้าชายหญิงสมรสด้วยกัน เขาตายจากกัน สิ้นเค็ม
มากน้อยเท่าใดให้ทำเป็น 10 ส่วน ให้หลานซึ่งเป็นบุตรของผู้ตายได้ส่วนแบ่งปันคนหนึ่ง
ให้ใครส่วนหนึ่ง ถ้ามีบุตร 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 9 คน ก็ให้ใครคนละส่วน
จงทุกคน ถ้าสิ้นเค็มนั้นเหลืออยู่มากน้อยเท่าใด จึงให้กันสิ้นเค็มให้กับบิดามารดาญาติ
พี่น้องของผู้ตายไป ถ้าผู้ตายมีบุตรถึง 10 คนแล้ว ก็ให้ยกสิ้นเค็มเสีย อย่าให้คืนสิ้นเค็ม
ให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายเลย..."¹

ภรรยาที่สตรียังมีโศกสมรส ไม่มีอำนาจในการจัดการเรื่องทรัพย์สิน เนื่อง
จากกฎหมายกำหนดให้สตรีอยู่ในความปกครองของบิดามารดา ดังบทบัญญัติว่า

"อนึ่ง ถ้าบุตรผู้ใดยังอยู่กับเรือนบิดามารดา ๆ ให้ทรัพย์สินแก่บุตรผู้นั้นแล้วแลคืนเอา
ก็ได้เล่า เหตุบุตรอยู่กับเรือนบิดามารดา บิดามารดานั้นเป็นอิสระแก่บุตร..."²

แสดงว่าแม่สตรีจะมีอายุบรรลุนิติภาวะแล้ว แต่ถายังไม่สมรสออกเรือนไป
ก็เปรียบเสมือนผู้เยาว์ซึ่งไม่มีอำนาจจัดการใด ๆ ได้ ส่วนเกณฑ์ของกฎหมายปัจจุบันกล่าวไว้ใน
มาตรา 19 ว่า

"เมื่อมีอายุสิบปีบริบูรณ์ บุคคลย่อมพ้นจากภาวะผู้เยาว์ และบรรลุนิติภาวะ"³
ซึ่งแสดงว่ามีสิทธิที่จะจัดการใด ๆ ได้แม้จะยังอยู่ในเรือนบิดามารดาก็ตาม

บทบัญญัติในกฎหมายปัจจุบันยังกล่าวสตรีที่ยังไม่สมรสมีสิทธิเสรีภาพในการ
จัดการเรื่องทรัพย์สินได้ แต่เมื่อสตรีสมรสแล้วต้องอยู่ในอำนาจของสามี จะจัดการเรื่องทรัพย์สิน
มิได้ ทั้งกฎหมายเก่าและกฎหมายใหม่กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน คือ

¹
ค.

²
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 34.

³
โสภณ เนตยาจารย์ ค.ค. หน้า 105.

กฎหมายเก่า*

"...ถ้าบุตรนั้นออกไปจากเรือนบิดามารดาแล้ว บิดามารดามีได้เป็นใหญ่แก่บุตรนั้นเลย สามีนั่นได้เป็นอิสระแก่ภรรยานั่นแล"¹

กฎหมายใหม่**

"...สามีเป็นหัวหน้าในครอบครัว เป็นผู้เลือกที่อยู่และเป็นผู้ว่านวยการในเรื่องชวบเหลืออุปการะเลี้ยงดู"²

และ

"...สามีเป็นผู้จัดการสินบริคณฑ์ เว้นแต่ในสัญญาก่อนสมรส จะได้กำหนดให้ภริยาเป็นผู้จัดการหรือให้จัดการร่วมกัน"³

แสดงให้เห็นว่า สตรี เมื่อยังไม่สมรสนั้น มีสิทธิเสรีภาพในการจัดการทรัพย์สินอย่างใด แต่เมื่อสมรสแล้วถูกจำกัดสิทธิลงไปทันที กฎหมายให้อำนาจสามีแต่เพียงผู้เดียวทั้งในการเลือกที่อยู่อาศัย การให้ความอุปการะเลี้ยงดูภรรยาและบุตร, การจัดการสินบริคณฑ์ ซึ่งมีอำนาจจับจ่ายใช้สอยใดๆอย่าง เช่น ซื้อขายแลกเปลี่ยน จำนำ จำนอง หรือให้เช่า โดยไม่จำเป็นต้องให้ภรรยาเห็นด้วยเลย กิจกรรมที่สามีกระทำไปนั้นถือว่าสมบูรณ์ตามกฎหมาย

* กฎหมายตราสามกอง.

¹ กฎหมายตราสามกอง เล่ม 3 หน้า 34.

** ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 หมวด 3 และหมวด 4 ทว่าควยสัมพันธ์แห่งสามีภรรยาและทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา.

² โสภณ เนตยวาทย์ ล.ก. หน้า 390.

³ ก. หน้า 393.

2) การรับมรดก

ใน "มังรายศาสตร์" มีบทกำหนดเกี่ยวกับลักษณะมรดกไว้ว่า

"...พ่อมีเมียสองคน เมียคนแรก (อยู่เรือนหลัง) ไม่มีลูก มาอยู่กับเมียใหม่ (อยู่เรือนหน้า) มีลูก หากพ่อและเมียคนแรกตาย สมบัติเรือนหลังก็ตกเป็นของลูกเมียใหม่ หากเมียใหม่ตายลง สมบัติก็ตกเป็นของลูกคนตาย... แลถ้าเมียคนแรกมีลูก ก็ให้ลูกได้สมบัติที่อยู่มาของแม่ตน ส่วนลูกของเมียใหม่ควรให้ได้รับสมบัติของพ่อแม่ทั้งสองบ้าน..."¹

ความสำคัญในการพิจารณาแบ่งมรดกตามบทบัญญัติใน "มังรายศาสตร์" นั้น อยู่ทั้งลูก แลถ้าเมียหลวงและเมียน้อยต่างก็มีลูกตามบทบัญญัตินี้ก็ให้ลูกเมียหลวงได้รับมากกว่าลูกเมียน้อย คือ

"...ถ้าไปอยู่กับเมียมีลูกคนหนึ่งหรือสองคนแล้ว ให้เออภรรยาออกจากพ่อแม่ มาภายหลังมีลูกด้วยกัน หากพ่อแม่ตายให้แบ่งสมบัติเป็น 5 ส่วน ให้ลูกเมียหลวง 3 ส่วน ลูกเมียน้อย 2 ส่วน ส่วนเมียน้อยให้ไคร่รังส่วน... แลถ้าลูกเมียหลวงมีคนเดียว ลูกเมียน้อยมีหลายคน ก็ให้แบ่งตามจำนวนมากกว่าจำนวนน้อยเถิด..."²

ตามเนื้อหาของกฎหมายมังรายศาสตร์ ยังเพ่งเล็งไปถึงสถานภาพของภรรยาอันมากกว่าญาติของภรรยาหลวง ถ้าภริยาหลวงตายและไม่มียูธ จะเห็นได้จากการแบ่งมรดกโดยมีบทกำหนดว่า

"...ถ้าลูกเมียหลวงก็ไม่มียูธเมียน้อยก็ไม่มี (ตัวและเมียหลวงตาย) ก็ให้สมบัติเป็นของเมียน้อย และญาติเมียน้อย ญาติของเมียหลวงไม่มีสิทธิจะว่าอะไรได้"

¹ พระเจ้ามังราย อ.ก. หน้า 27 - 28.

² อ.ก. หน้า 28 - 29.

แต่อย่าขมใจให้เมียนฮยพาสมบัติถึงตระกูลไป..."¹

บทบัญญัติใน "มังรายศาสตร์" อาจจะชี้ให้เห็นถึงสภาพการรับมรดกระหว่าง ภรรยาหลวง ภรรยาหน้า และบุตร ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ เพราะมีผู้คัดลอกไว้ก่อนหน้ากฎหมาย ทราสามคองเพียง 4 ปีเท่านั้น²

ในพระไอยการลักษณะฉัว เมียนฮยเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง มีบัญญัติไว้ว่าให้แบ่งทรัพย์สินสามัคคีของภรรยา ก็ภรรยาเดิมจะได้รับสองส่วน ภรรยากลาง (อนุภรรยา) จะได้รับส่วนเดียว และภรรยาสุคจะได้รับเพียงครึ่งส่วน³

ในปี พ.ศ. 2155 ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ปรากฏว่าได้อตรา กฎหมายลักษณะมรดกขึ้นใช้บังคับ และใช้เป็นกฎหมายแผนดินสืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีข้อความ ที่แสดงให้เห็นถึงความไม่ยุติธรรมในการรับมรดกของสตรี เป็นต้นว่า ภรรยาแต่ละประเภทจะไ้ รับมรดกหลังจากสามีถึงแก่กรรมแล้วไม่ทัดเทียมกัน โดยมีบทกำหนดว่า ให้แบ่งทรัพย์สินออกเป็น 12 ส่วน โดยให้ภรรยาพระราชทานไ้รับ 4 ส่วนครึ่ง ภรรยาอันมีชั้นหมากสูงขอ (ภรรยาหลวง) ไ้ 4 ส่วน ส่วนภรรยาอันมูลขอพระราชทานและนา ๆ ภรรยา (อนุภรรยาและทาสภรรยา) ไ้ไ้รับ 3 ส่วนครึ่ง⁴

กรณีหญิงหม้ายก็ไม่มีสิทธิไ้รับมรดกเลย โดยมีบทบัญญัติว่า

"...หญิงหม้ายมีตัวกหนึ่งอยู่ควยกันแต่สามชวบลงมา แลพอเจ้าเรือนนั้นมรณภาพ อย่าไ้ไ้ส่วนแบ่งปมรดกนั้นเลย"⁵

1

ก.

2

พระเจ้ามังราย ล.ก. หนากำนำ.

3

กฎหมายตราสามคอง เลม 2 หนา 248.

4

ก.

5

ก. หนา 45.

กฎหมายฉบับดังกล่าว เป็นกฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
โปรดให้จารึกขึ้นใหม่ และใช้บังคับตั้งแต่วันขึ้นของพระองค์เป็นต้นมา

ต่อมาปรากฏหลักฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่า
พระองค์ได้ทรงปรับปรุงกฎหมายหลายฉบับ * ให้เป็นธรรมเนียมขึ้น โดยเฉพาะกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
พินัยกรรมสามเณรยา ให้เป็นกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า

"สามเณรทำพินัยกรรมของไพร่กรรมาได้รับผลประโยชน์จนตลอดชีวิต เมื่อกรรมาตาย
ให้แบ่งเท่า ๆ กันระหว่างลูกชายหญิง ส่วนลูกเมียให้น้อยให้ไคร่ครึ่งหนึ่งของลูกเมียหลวง"¹

เห็นได้ว่าพระเจ้าให้ความยุติธรรมแก่กรรมา แต่ในระหว่างลูกกรรมาน้อย
กับกรรมาหลวงจะไคร่รับมรดกไม่เท่ากัน ซึ่งบ่งชี้ว่าสถานภาพของกรรมาหลวงกับกรรมาน้อยนั้น
จะมีโอกาสในการไคร่รับมรดกไม่เท่าเทียมกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในกฎหมาย "มังรายศาสตร์"
มีบทบัญญัติชัดกับหลักเกณฑ์ในกฎหมายฉบับที่ตราขึ้นใช้บังคับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย กล่าวคือ กฎหมาย "มังรายศาสตร์" บัญญัติไว้ว่า

"มาตรา 1 ลูกเมียน้อยและลูกเมียหลวง มีชาติเสมอกัน กวได้รับส่วนแบ่งเท่ากัน"²

การที่บทบัญญัติข้างขอมบางมาตราในแต่ละสมัยขัดแย้งกันนั้น เป็นเพราะเมื่อ
มีการบัญญัติกฎหมายใหม่ขึ้นไว้ในรัชกาลใดก็ตาม ไม่ได้ลบบทบัญญัติที่ตราขึ้นไว้ในรัชกาลก่อน ๆ
ฉะนั้นเมื่อเวลาล่วงมานานเข้า บทบัญญัติที่ตราขึ้นไว้ในแต่ละรัชสมัยจึงไม่ลงรอยกัน อย่างไรก็ตาม
นับว่าเป็นประโยชน์ในการศึกษาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในรัชสมัยต่าง ๆ นั้นได้ โดยอาศัย
กฎหมายที่ขัดแย้งกันนี้

* เช่น ทรงออกกฎหมายว่าด้วยสัญญาเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดิน ต้องทำกันเป็นลายลักษณ์อักษร
เรื่องพินัยกรรมก็ต้องเขียนและต้องมีพยานผู้คน ; กฎหมายห้ามสูบบุหรี่ ฯลฯ

¹ อุทก ประมวลวิทย์ 50 กษัตริย์ไทย หน้า 593.

² พระเจ้ามังราย ด.ค. หน้า 26.

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น กล่าวได้ว่าโอกาสในการได้รับมรดกของภรรยาแต่ละประเภทไม่แตกต่างกัน สังฆราชปาลเลกซ์ ได้เขียนบันทึกชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้กล่าวถึงฐานะของภรรยา, บุตร และการจะได้รับมรดกจากสามีว่า

"พวกเศรษฐีและเจ้านายใหญ่โตมีภรรยากันคนละหลาย ๆ คน แต่ภรรยาคนแรก ที่ประกอบพิธีขันหมากนั้น ถือกันว่าเป็นภรรยาที่สมควรจะยกกฎหมายแก่ผู้เดียว เรียกว่าเมียหลวง (Grande femme) ส่วนภรรยาคนอื่นๆ มานี้เรียกว่าเมียน้อย (Petite femme) เมียหลวงเป็นแม่บ้านหรือเจ้าเรือนโดยแท้ นางและบุตรของนางเป็นผู้ได้รับมรดกจากสามี ส่วนเมียน้อยกับบุตรจะไม่ได้อะไรเลย นอกจากที่สามีมอบให้มรดกมือ (หมายความว่าเมื่อยังมีชีวิตอยู่) เท่านั้น หรือเมื่อทนายจะเอาไปแบ่งปันให้..."¹

ข้อความนี้ชี้ชัดว่าในระหว่างภรรยาคู่กันก็ไม่มีสิทธิได้รับมรดกเท่ากัน ซึ่งแสดงถึงเกณฑ์ของสังคมที่ไม่ต้องการให้หญิงไปเป็นภรณาน้อยของใคร เพราะสภาพของภรณาน้อยและบุตรจะไม่มีใครรับรองจากกฎหมายเลย อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงที่ตกเป็นอนุภรรยาของเศรษฐีตลอดจนผู้ที่มีสกุลในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น อาจเนื่องจากเหตุหลายประการ เป็นต้นว่า บิคามารดาชาย, ถูกบุกรุกครอบอำนาจและอิทธิพล, ใต้ถ้ว ซึ่งแต่ละกรณีผู้หญิงต้องตกอยู่ในสภาพจำยอมทั้งสิ้น ทำให้เกิดถึงบทบัญญัติในกฎหมายว่าไม่ให้ความคุ้มครองสวัสดิภาพแก่หญิงเพียงพอ เมื่อพิจารณากฎหมายฉบับที่ใช้บังคับในปัจจุบัน* เปรียบเทียบกับกฎหมายในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ดังกล่าวแล้ว ปรากฏว่าการแบ่งทรัพย์สินมรดกระหว่างทายาทโดยธรรมในลำดับและชั้นต่าง ๆ คงไม่แตกต่าง 1629 ว่ามีหลักคำคม เท่านั้น โดยให้สิทธิได้รับมรดกตามลำดับ-

¹ สังฆราชปาลเลกซ์ ด.ค. หน้า 211.

* ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 ว่าด้วยมรดก.

² ไสภณ เนตยาจารย์ ด.ค. หน้า 426.

ก่อนหลัง คือ

- 1) ผู้สืบสันดาน
- 2) บิดามารดา
- 3) พี่น้องรวมบิดามารดาเดียวกัน
- 4) พี่น้องรวมบิดาหรือรวมมารดาเดียวกัน
- 5) ปู่ ย่า ตา ยาย
- 6) ลุง ป้า น้า อา

อนึ่งผู้สมรสที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ให้ถือเป็นทายาทโดยธรรม แต่ในมาตรา 1636

บัญญัติไว้ว่า

"ถ้าเจ้ามรดกมีภริยาที่ชอบตามกฎหมาย ก่อนใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

บรรพ 5 หลายคนยังมีชีวิตอยู่ ภริยาเหล่านั้นทั้งหมดร่วมกันมีสิทธิได้รับมรดกตามลำดับชั้นและส่วนแบ่ง...แต่ในระหว่างกันเองให้ภริยาน้อยแต่ละคนมีสิทธิได้รับมรดกทั้งส่วนที่ภริยาหลวงจะพึงได้รับ"¹

บทบัญญัติในมาตรา 1636 เป็นหลักฐานที่ยืนยันว่าสถานภาพของสตรีในเรื่องการรับมรดกไม่ได้เปลี่ยนแปลงจากสมัยต้นรัตนโกสินทร์เลย จนกระทั่งมีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้นมา ภรรยาที่ถูกทอดตามกฎหมายจึงมีสิทธิได้รับมรดกอย่างเป็นธรรม ตรงข้ามกับอนุภรรยาซึ่งถือว่าเป็นภรรยาไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ฉะนั้นจะไม่มีสิทธิในการรับมรดกจากสามีเลย

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้พิจารณาโดยถ้อยถ้วนแล้วมีความเห็นว่า ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันกฎหมายยังไม่ให้ความคุ้มครองแก่ภรรยาและบุตรอย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ บุตรและภรรยาอาจไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้ามรดกได้ เป็นต้นว่า ถ้าภรยานั้นไม่มีบุตร หรือเป็นภรยาน้อย หรือบุตรที่เกิดเป็นบุตรนอกสมรส กฎหมายไทยมิได้คำนึงถึงพันธกรรมที่เจ้ามรดกมีต่อครอบครัวอย่างเป็นธรรม เช่น ในกรณีชายซึ่งเป็นข้าราชการ และมีภรรยาหลายคน จะต้อง

¹ ดู หน้า 428.

พิจารณาว่ายากยิ่งกว่าให้เป็นที่บรรพชาหลวง เพราะบรรพชาหลวงจะมีหลายคนไม่ได้ เป็นต้นว่า
ข้าราชการมีบรรพชาศักดิ์ไปพระยามีบรรพชาแต่งงานหลายคน จะยกย่องบรรพชาคนใดคนหนึ่งให้เป็น
คุณหญิงได้เพียงคนเดียว¹ และคุณหญิงนี้เองจะมีสิทธิในมรดกมากกว่าบรรพชาคนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามฐานะเป็นบรรพชาหลวงของชายไทยในสมัยก่อนนั้น อาจมีมาก
กว่าหนึ่งคนก็ได้ แต่ในการรับมรดกบรรพชาหลวงจะมีเพียงคนเดียว ชานินทร์ กรัยวิเชียร
ได้ตั้งข้อสังเกตว่า

"...เรื่องบรรพชาหลวงและบรรพาน้อยนี้ เรามักจะยังเข้าใจผิดกันอยู่ คิดว่าแต่เดิม
นั้นชายไทยอาจมีบรรพชาหลวงได้คนเดียวนั้นหาเป็นความจริงไม่ ชายอาจมีบรรพชาหลวงกี่คน
ก็ได้ตามใจสมัคร ตามกฎหมายจะถือว่าบรรพชาคนใดเป็นบรรพชาหลวงนั้นมีหลักวินิจฉัยอยู่ว่า
สามีถือนับภริยาผู้ใดเป็น 'แม่เจ้าเรือน' ภริยานั้นก็มีศักดิ์เป็นบรรพชาหลวง..."²

เกี่ยวกับการรับมรดกของสตรีนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าใน "มัจฉายาสตรา" มีบัญญัติให้ลูกหญิงได้รับมากกว่าลูกชายด้วยเหตุที่เป็นผู้เลี้ยงดูบิดามารดา และเป็นผู้รักษาทรัพย์
สมบัติทั้งปวง ดังข้อความว่า

"...พ่อแม่ลูกชาย 3 คน หญิงคนหนึ่ง ลูกชายคนหนึ่งไปกินนากับขุน คนหนึ่ง
ไปบวช อีกคนหนึ่งไปหาขาย หญิงผู้นั้นอยู่เลี้ยงดูอุปการะพ่อแม่ พ่อแม่ถวายให้แบ่งเป็น
14 ส่วน ให้ลูกชายไปกินนากับขุน 2 ส่วน เพราะพ่อแม่ยังหวังพึ่งได้อยู่ ให้ลูกชายไป
หาขาย 2 ส่วน เพราะถ้าพ่อแม่สูญเสียทรัพย์สมบัติไปทั้งหมด ก็ยังหวังจะพึ่งลูกได้
ให้ลูกชายไปบวช 2 ส่วน เพราะจะเป็นผู้ช่วยให้พ่อแม่พ้นทุกข์ (คงหมายความว่าช่วยให้
ไปสวรรค์) ส่วนลูกสาวคอยอยู่รักษาอุปการะพ่อแม่ให้สมบัติสูญหายไปให้ใดส่วนแบ่ง 6 ส่วน"³

¹ พระยาพิราลัยประชาตย์ ก่าอธิบายกฎหมายลักษณะยว เบี้ยและมรดก หน้า 48.

² ชานินทร์ กรัยวิเชียร "สิทธิของสตรีในกฎหมายไทย" อุตุพาท 14 : 8 : 15,
สิงหาคม 2510.

³ พระเจ้ามั่งราย ล.ค. หน้า 24.

บทบัญญัตินี้อาจเป็นข้อที่ชี้ให้เห็นว่า สตรี เมืองเทินมีสถานภาพความเป็นอยู่ และสิทธิในค่านกฎหมายดีกว่าสตรีทางฝ่ายใด

นาง กัทธะวิธีการ แบ่งมรดกของชายหญิงตามประมวลกฎหมายของไทยนั้น มีเกณฑ์สำหรับพิจารณา ดังนี้ คือ

มรดกชายต้องแยกพิจารณาว่า เป็นชายมีบรรดาศักดิ์ * หรือชายสามัญ ** ส่วนการแบ่งมรดกหญิงนั้นพิจารณาเป็น 2 ประการ คือ เป็นหญิงมีสามี หญิงโสด หรือหญิงหม้าย คือมีสามีแล้วแต่ได้หย่าขาดกันหรือที่สามีตายเสียแล้ว

การแบ่งมรดกของชายที่มีบรรดาศักดิ์นั้นให้แบ่งออกเป็น 4 ภาคเท่า ๆ กัน คือ ภาคหลวง, ภาคปิตามารดา, ภาคภรรยา และภาคญาติ¹ โดยเฉพาะภาคภรณยานั้นกำหนดไว้ว่า ภรรยาที่ไม่มีบุตรกับสามี เมื่อสามีถึงแก่กรรมจะไม่มีสิทธิในการรับมรดกอันเป็นสินไหมของ สามีได้ ซึ่งดูเป็นการขัดต่อความยุติธรรม ฉะนั้นในเวลาต่อมา จึงได้มีประกาศยกเลิกกฎหมาย ลักษณะมรดกที่มีบทบัญญัติดังกล่าว โดยให้สิทธิแก่ภรรยาเต็มที่ในการรับมรดกที่เป็นสินไหมของสามี แม้ว่าจะไม่มีบุตรก็ตาม

3) การปกครองดูแลบุตร

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ซึ่งว่าด้วยครอบครัว หมวดที่ 2 เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของบิดามารดาและบุตร มีบัญญัติไว้ว่า

* ผู้มีศักดิ์บิดาตั้งแต่ 400 ไริขึ้นไป.

** ผู้มีศักดิ์บิดาต่ำกว่า 400 ไริ.

¹ พระยาพาลงกรรธรรมพิชัย กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยครอบครัวและมรดก

หน้า 72.

*** วันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473.

"มาตรา 1537 บุตรซึ่งยังไม่บรรลุนิติภาวะต้องอยู่ใต้อำนาจปกครองของบิดามารดา
อำนาจปกครองนั้นอยู่กับบิดา"¹

แต่คงให้เห็นว่าตามบทบัญญัตินี้ มารดาจะไม่มีสิทธิในตัวบุตร เนื่องจากไม่มี
อำนาจปกครอง แต่สำหรับในกรณีต่อไปนี้ คือ

- (1) บิดาทาย
- (2) ไม่แน่นอนว่าบิดามีชีวิตอยู่หรือตายแล้ว
- (3) บิดาถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถ หรือเสมือนไร้

ความสามารถ

- (4) บิดามีจิตพั่นเฟื่องต้องรักษาตัวในโรงพยาบาล
- (5) บุตร เกิดนอกสมรส และบิดามีใจจดหะเป็นนเป็นบุตรชอบด้วย

กฎหมาย

- (6) ศาลสั่งให้อำนาจปกครองอยู่กับมารดา

มารดาจึงจะมีอำนาจในการปกครองบุตรตามมาตรา 1538²

ประมวลกฎหมายมาตรา 1537 และ 1538 บังคับว่าบุตรซึ่งยังไม่บรรลุนิติภาวะต้องอยู่ใต้อำนาจปกครองของบิดามารดา แต่ผู้ที่จะใช้อำนาจปกครองจะต้องมีทั้งสองคน
พร้อมกัน เพียงบิดาหรือมารดาคนใดคนหนึ่งเท่านั้น ซึ่งถ้ามีปกติอำนาจปกครองนั้นอยู่กับบิดา
แต่เพียงฝ่ายเดียว

ใน "พระไอยการบ้านแผนก" ก็มีกฎเกณฑ์กำหนดการแบ่งปันบุตรให้อยู่ใน
ความปกครองโดยถือเอาฝ่ายทหารหรือพลเรือนของบิดามารดาเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ ถ้าฝ่ายใด
เป็นทหารจะได้ปกครองบุตรมากกว่าฝ่ายที่เป็นพลเรือน โดยไม่คำนึงถึงว่าจะเป็นผู้หญิงหรือชาย
คงขอความว่า

¹ โสภณ เนกยวาร์ย ล.ก. หน้า 405.

² ก. หน้า 406.

"มาราหนึ่งชายทหารไถ่หญิงพลเรือนเป็นเมีย เกิดลูกเท่าใ้ให้สิทธิแก่พ่อกัน"¹

แต่

"มาราหนึ่ง ผู้หญิงทหารไถ่ชายฝ่ายพลเรือนเป็นผัว เกิดลูกเท่าใ้ให้สิทธิแก่แม่กัน"²

ถ้าเป็นพลเรือนด้วยกันหรือทหารด้วยกัน มีบทบัญญัติดังนี้

"...ชายทหารหญิงทหารสมรสด้วยกัน เกิดลูกหญิงชายแก่คนหนึ่งสองคนขึ้นไปถึง

11 - 12 คนก็ดี แลลูกชาย เอื่อย ก็ดี ลูกหัวปีให้ใ้แก่นายฝ่ายแม่ กว้านั้นให้ปันตาม
บานพะแนงเส้นโยง"³

ส่วนฝ่ายพลเรือนนี้มีบทบัญญัติว่า

"...ชายพลเรือนสมรสด้วยหญิงพลเรือน เกิดลูกชายหัวปีใ้แก่นายฝ่ายแม่

ลูกเอื่อยหัวปีใ้แก่นายฝ่ายพ่อ กว้านั้นให้ปันตามบานพะแนงเส้นโยง"⁴

น่าสังเกตว่า ลูกคนหัวปีจะใ้แก่ฝ่ายมารดา สำหรับบิดามารดาที่เป็นทหาร
ด้วยกัน แต่ถ้าบิดามารดาเป็นพลเรือนด้วยกัน ลูกชายคนหัวปีจะยังคงใ้แก่มารดา แต่ถ้าคนหัวปี
เป็นลูกหญิง จะใ้แก่ฝ่ายบิดา และเป็นเช่นนี้สลับกันไปสำหรับคู่สามีภรรยาที่มีบุตรชายหญิงมากกว่า
หนึ่งคน

ในการแบ่งปันบุตรชายหญิงนี้ อาจสังเกตให้เห็นสภาพของสตรีในด้านการ
คุ้มครองดูแลบุตรใ้โดยบางวาทสิทธิในการคุ้มครองบุตรนั้น เป็นไปตามฝ่ายทหารและพลเรือนของบิดา
มารดา แต่เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงวินิจฉัยพระราชบัญญัติแล้ว

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 9.

² ข.

³ ข. หน้า 8.

⁴ ข. หน้า 12 - 13.

กลับมีพระบรมราชโองการคำรัสใหม่ โดยเปลี่ยนแปลงให้ถือเกณฑ์ตามบรรดาศักดิ์ของบิคมารคา
คงขอความว่า

"อนึ่งกฎหมายเก่าว่า ตัวเมียหย่าร้างกันแยกย้ายกันไปบุตรชายให้ไต่ถามมารคา
บุตรหญิงให้ไต่ถามบิดา...ให้ใช้ไต่ถามในบุตรของบิคมารคาที่เป็นต่ำศักดิ์ ก็ถ้าบุตร
ของบิคมารคาที่เป็นศักดิ์สูง ศักดินากว่า 400 ขึ้นไป ให้ตามใจบิดา ถ้าบิดาไม่รับ
เลี้ยงขับไล่บุตรเสียควย บุตรจึงตกเป็นของมารคา ถ้าบิดารักษาติระกูลยศศักดิ์อยู่
ไม่ยอมให้ไปกับมารคา บุตรก็ต้องเป็นของบิดาหมด คยนี้ในบางที่บางคราว
หญิงที่มีศักดิ์สูงจะไปไต่ถามไพร่มีบุตร เกิดควยกัน บุตรนั้นก็คงเป็นของมารคา หรือ
ของตาแลญาติข้างมารคาหมดตามบรรดาศักดิ์ เมื่อทักสินกันนี้ จะว่าเขาชาวผู้ค้มขี้
ไพร่เกินไปก็ตาม แต่เห็นว่าผู้ค้มบรรดาศักดิ์เป็นอันมากจะเห็นสมควร..."¹

ในข้อเขียนของสังฆราช ปาลเลกซ์ ใกล้เคียงถึงกรณีที่มีภรรยาหย่ากัน
หลังจากคืนสินสมรสให้แก่ฝ่ายหญิงแล้ว จะต้องแบ่งกับบุตรชายหญิงดังนี้ คือ

"...มารคาใหญ่ตรานี่หนึ่ง คนที่สาม และคนต่อ ๆ ไปตามอันค้มก็ สามได้
คนที่สองที่สี่ และคนต่อ ๆ ไปตามอันค้ม ถ้ามีบุตรควยกันเพียงคนเดียว ภรรยา
เป็นฝ่ายไต่ไป"²

ความข้างต้นนี้ตรงกับบทบัญญัติในกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในสมัยนั้น แต่เมื่อ
ล่วงมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ถือเกณฑ์ตามบรรดาศักดิ์ของบิคมารคา
ซึ่งกล่าวไว้ว่า สิทธิในการปกครองดูแลบุตรของสตรีลดลงหรือไม่มีสิทธิโดยถ้าสตรีนั้นไม่มีบรรดาศักดิ์

หลักฐานที่ยกมาแสดงนี้อาจเป็นเครื่องชี้ให้เห็นสถานภาพของสตรีก่อนหน้า
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าถ้าเกิดกรณีหย่าขาดกันแล้วสิทธิที่จะได้รับการ-

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 203 - 204.

² สังฆราชปาลเลกซ์ อ.ก. หน้า 212.

แบ่งปันบุตร เท่าเทียมกับชายหรือมากกว่า เช่นในกรณีที่มีบุตรด้วยกันเพียงคนเดียว สิทธิในการปกครองจะอยู่กับฝ่ายมารดา

4) การฟ้องหย่า

ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 หมวด 6 ท้าวทักขการ
ขาดจากการสมรส มาตรา 1500 ข้อ (1) มีความว่า

"กรียามี^๑ สามีฟ้องหย่าได้"^๑

ข้อนี้ทำให้ความกรรยานั้นไม่มีสิทธิในการจะฟ้องร้องขอหย่าจากสามีบ้างหรือ
ถ้ากรณีสามี เป็นฝ่ายมี^๒

เมื่อไ้พิจารณาถึงกฎหมายที่มาแต่เดิมก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก จะโปรดฯ ให้ชำนั้น ว่า กรรยาฟ้องหย่าได้ทั้ง ๆ ที่กรรยานั้นนอกใจสามีโดยการมี^๒
ชอความนั้นว่า

"...นายบุญศรีข้าง เหล็กหลวงร้องทุกข์กราบทูลว่า โทษพระเกษมนายราชาอรธ ใจความว่า
อำแดงปอง ภรรยาบุญศรีฟ้องหย่าบุญศรี ๆ ให้การแก่พระเกษมว่าอำแดงปองนอกใจ
ทำชู้กับนายราชาอรธ แล้วมาฟ้องหย่าบุญศรี ๆ ไม่หย่า พระเกษมหาพิจารณา
คำให้การนายบุญศรีไม่ พระเกษมพุดคำและโลมอำแดงปองแต่พิจารณาไม่ เป็นสัจธรรม
เขาควยอำแดงปอง แล้วก็ชอความมาให้ลูกขุนสามหลวงปฤกษา ๆ ว่าเป็นหญิงช่าย
ให้อำแดงปองกับนายบุญศรีขาดจากกัน เมื่อกันตามกฎหมาย..."^๒

กษัยเหตุที่หญิงชอยช่ายทั้งที่นอกใจร้าย โดยการทำชู้ในครั้งนี้อย่าง ที่ทำให้
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริว่าไม่ยุติธรรม เพราะเมื่อหย่าแล้ว

^๑ โสภณ เนตยาจารย์ ด.ค. หน้า 398.

^๒ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 2.

ถ้าหญิงนั้นมีทรัพย์สินสมบัติมาแต่เดิมก็จะกลับเป็นของตน แต่ตามกฎหมายเดิม ถ้าชายฟ้องหญิงว่าทำชู้ หญิงจะต้องรับโทษ และทรัพย์สินที่มีอยู่ก็จะตกเป็นของสามี กรณีนี้นายบุญศรีกล่าวว่าอึ้งแม่มก มีใจฟ้องว่าภรรยาทำชู้ตาม ภรรยาไม่ควรจะฟ้องหย่าเขาโดยเขามีความผิดอันใด¹

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสงสัยว่าทำไม กฎหมายที่มีอยู่ขัดกัน จึงโปรดให้มีการเปรียบเทียบกฎหมายฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ 3 ฉบับ มาตรวจสอบดูก็ปรากฏว่ามีข้อความตรงกันทั้ง 3 ฉบับว่า หญิงจะขอหย่าชายเมื่อใด ๆ ก็ได้ แม้ว่าชายจะมีใจมีความผิดอย่างใดเลยก็ตาม² เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงประหลาดใจถึงกับทงวิญญ์ว่า ความจำของผู้เขียนที่รื้อคดีขึ้นมาได้เมื่อกรุงเก่าแตก คงจะจดจำและคัดลอกกันมาผิด ด้วยทรงเชื่อมั่นในพระทัยว่าพระมหากษัตริย์ในอดีตของไทยนั้นต้องมีความยุติธรรม คงไม่ทรงกำหนดกฎหมายที่ไร้ความยุติธรรมเป็นแน่ ฉะนั้น พระองค์ จึงโปรดฯ ให้ชำระกฎหมายขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2348 - 2351

จากสาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระกฎหมายขึ้นใหม่นี้ มีข้อควรคิดว่าอาจจะเป็นไปได้ในกรณีที่ยื่นขอหย่าชาย ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริงก็จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นชัดเจกว่า สถานภาพของสตรีไทยก่อนหน้ารัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคงดีกว่าชายและมีอำนาจเหนือชายแน่ แต่เมื่อคิดถึงในแง่ความเป็นธรรมแล้วคงจะเป็นไปได้ยาก เพราะผู้ที่ทำความผิดแล้วเป็นฝ่ายมาขอหย่าอีกย่อมเป็นไปได้ แต่ถาคิดในอีกแง่หนึ่งว่า ฝ่ายอำนางปลอมทองการเป็นอิสระจากนายบุญศรี --

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ล.ด. หน้า 153 - 154.

* พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงอธิบายไว้ใน "เจ้าชีวิต" หน้า 153 - 154 ว่า กฎหมายที่ใช้เขียนด้วยมือในสมัยรัชกาลที่ 1 มีอยู่ 3 ฉบับ คือ เก็บไว้ในที่ศาลหลวงสำหรับใช้ในศาล ฉบับหนึ่ง เก็บไว้ในหอหลวงเป็นที่รวมหนังสือราชการฉบับหนึ่ง และเก็บไว้ "ข้างที่" สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงเปิดพลิกได้เสมออีกฉบับหนึ่ง.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 3.

³ ล.ด. หน้า 4.

เพื่อไปอยู่กับฐ แต่เนื่องจากมีกฎหมายห้าม^๑ ฐในขณะที่ยังมีสามีอยู่ ฉะนั้นอำแดงป่องจึงเป็นฝ่าย
ขอหย่าและการยื่นเรื่องราว^๒ของหย่าของอำแดงป่องจนเป็นเหตุให้นายบุญศรีต้องร้องทุกข์ขึ้น^๓ เป็นขอ
ขวนให้คิดว่า ภรรยาอาจบี้อำนาจอยู่เหนือสามี

อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับการหย่าร้างของสามีภรรยาในสมัยรัตนโกสินทร์
ตามที่ปรากฏในวรรณคดีนั้น เป็นไปอย่างง่ายดาย ดังข้อความในสารของนางกะเวงซึ่งตอบแทน
พระอภัยมณีถึงนางสุวรรณมาลีว่า

เป็นขาดเค็ดเสร็จสั่งเสียครั้งนี้
เคือนแปดปีถกวันจันทร์ข้างแรม
เรื่องสารทรีนี้แหละคือหนังสือหย่า
อย่ามาว่าปรายเปรียบพูกเจ็บแหลม

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ในคราวที่ท้าวทวงศ์เตือนสตินาง เกษรา^๔มีไหว้วามกรณีศรีสุวรรณถูกเสน่ห์
ก็กล่าวพาพิงไปถึงมารดาของนางเกษรา ว่า

แต่แะกล่าวรากับเลื้อเหลื่อระอา
นิกรจะหย่าเสียกับยายก็หลายครั้ง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ไบ๋บันทึกของกรอเฟิด (Crawford) ฝรั่งชาติอังกฤษ ซึ่งเขาอยู่
เมืองไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กล่าวถึงเรื่องการหย่าร้างว่า

"...การหย่าร้างในสมัยนั้นทำได้โดยสองฝ่ายตกลงกันอย่างปรองดอง เช่นเดียวกับใน
สมัยนี้ แต่ทว่ามีฝ่ายใดใครจะหย่าฝ่ายนั้นก็ต้องนำคดีไปสู่ศาล ถ้าหย่ากันสำเร็จแล้วต่างฝ่ายต่างก็ไ้
รับสมบัติเดิมคืน นอกจากฝ่ายซึ่งผิดในการทำฐ"^๑

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 230 - 231 (อ้างอิง
จากบันทึกของ Crawford ค.ศ. หน้า 394.)

หลักฐานที่ปรากฏในกฎหมายซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทรงชำระแล้ว ก็บ่งพิจารณาการหย่าไว้ว่าไม่มีพิธีต้องอะไรเลย เป็นต้นว่า

"...ภริยาสามีมีชอบเนื้อพึงใจกัน เขาจะหย่ากันไปตามน้ำใจเขา เหตุว่าเขา
ทั้งสองนั้นสืบนุญกันแล้ว จะจำใจให้อยู่ด้วยกันมิได้"¹

"...สามีภริยามีวิวาทจะหย่ากัน สามีให้หนังสือแก่ภริยา ภริยาให้หนังสือแก่สามี
ตอหนาผูกเถาผูกแก ทาเนาฟ้งเอาหนังสือสามีภริยานั้นไต่ เขาสามีภริยาขาดจากตัว เมียกัน"²

เกี่ยวกับกรณีหย่าร้างกันนี้ แม้ว่าจะเป็นไปโดยง่ายตาย ไม่มีพิธีต้องมากมาย
ก็ตาม แต่บทบัญญัติในกฎหมายก็ยังให้สิทธิแก่ชายมากกว่า ดังข้อความว่า

"ถ้าเมียอยู่ด้วยกัน ต่างคนต่างผิดใจกัน จะหย่ากันให้หญิงส่งสินสอดชั้นหมาก
แก่ชาย ถ้ามีลูกด้วยกันให้ทานมิให้ส่งสินสอด ชั้นหมาก แก่ชายเลย ให้เรียกสินเดิม
ทั้งสองข้าง สิ้นสมรสให้ให้แหกบันเป็นสามส่วน ให้ชายสองส่วน ให้แก่หญิงส่วนหนึ่ง
ถ้าหญิงนั้น เขามีทุนเดิมช้อยช้ายไต่กำไ แลชายหาทุนเดิมมิได้ให้ ทานให้ปันสินสมรสนั้น
สามส่วน ให้แก่หญิงสองส่วน ให้แก่ชายส่วนหนึ่ง เพราะชายหาทุนมิได้ ชายไต่ไปหา
รักษางี้ไต่"³

แต่บางมาตราก็ให้ความเป็นธรรมแก่ภรรยา เช่น

"ถ้าเมียอยู่ด้วยกัน ตัวไต่จำไต่เมียใหม่มาคอย ชายทำเกียดแก่เมียก่อนแลจะ
หย่ากันให้แบ่งสินนั้นกึ่ง เพราะเมียก่อนนั้นหาโทษมิได้ ผู้ชายนั้นอาชกรรม"⁴

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 242.

² ก. หน้า 241.

³ ก. หน้า 242.

⁴ ก. หน้า 243.

อนึ่ง พระโอบการลักษณะนี้ เมื่อบัพพัตตัญญูสมาทราหังที่แสดงให้เห็นว่าการ
 ชาติจากการ เป็นสามีภรรยาอยู่ทำการกระทำของสามีเป็นส่วนใหญ่ เช่น เมื่อทะเลาะวิวาทกัน
 ฝ่ายสามีโกรธภรรยาเก็บเอาทรัพย์สินลงเรือนหนีไป พร้อมทั้งเอาไม้กวาดขวานฟันเสาเรือนหอ
 ภรรยาควย ถือว่าสามีเอาใจออกหากภรรยา กฎหมายกำหนดว่า สามีไปเพียงวันเดียวก็ถือว่า
 ชาติจากการ เป็นสามีภรรยาได้ ฝ่ายภรรยามีอิสระทันที ย่อมจะมีสามีใหม่ได้โดยไม่ถือว่าผิด¹

การหย่าร้างนั้นมักจะเป็นไปในหมู่สามัญชน ถึงขอความขึ้น สังฆราช-
 ปาลเลกซ์ เขียนเล่าเหตุการณ์ในสมัยนั้นไว้ว่า

"...โดยทั่วไปชีวิตสมรสดำเนินไปด้วยความผาสุกตามสมควร แม้กระนั้นการ
 หย่าร้างก็มีอยู่บ่อยเหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระหว่างพวกชาวบ้าน เมื่อ
 ภรรยาร้องขอหย่าเป็นลายลักษณ์อักษร สามีมักจะไม่ปฏิเสธเลย เพราะเหตุว่า
 ถึงอย่างไรตุลาการก็จะพิจารณาให้เขายินยอมจนได้..."²

ข้อความที่ว่า "...เมื่อภรรยาขอหย่า..." แสดงให้เห็นว่าภรรยา
 มีสิทธิในการฟ้องขอหย่าจากชายใดเสมอ แม้ว่าโดยธรรมดาประเพณีนิยมจะไม่เป็นธรรมเนียมโดย
 เปิดโอกาสให้ชายมีภรรยาใดหลายคนก็ตาม แต่ในเรื่องการฟ้องหย่ากฎหมายก็ยังให้สิทธิแก่ฝ่าย
 ภรรยาอยู่บ้าง

สิทธิที่เชื่อว่าภรรยาจะได้รับอยู่อย่างนี้ พิจารณาได้จากข้อเขียนของลาตูแมร์
 ซึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เมื่อหญิงหย่าร้างกับสามีแล้ว จะแต่งงานใหม่ได้ทันที ในวันที่หย่าร้างนั้น
 โดยไม่ต้องคำนึงว่า ถ้ามีบุตรด้วยกัน จะเป็นบุตรติดท้องมาจากสามีเก่าหรือไม่ สามีใหม่ก็เชื่อ
 ตามคำที่ภรรยาบอก³

¹ ด. หน้า 232.

² สังฆราชปาลเลกซ์ ด.ค. หน้า 212.

³ เมอร์ลีเออร์ โจน ลาตูแมร์ ด.ค. หน้า 330.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชายหญิงจะหย่าจากกันได้ง่าย แต่ก็ยังมีกติกามารยาทในความรู้สึกของคนทั่วไป เห็นว่าเป็นความเสียหายอย่างร้ายแรง และบุตรก็มักจะไม่ได้รับการเอาใจใส่เลี้ยงดู¹ ฉะนั้นคนๆ หนึ่งเมื่อสามีภรรยาวิวาทกันจนถึงขั้นจะหย่ากันมักจะเจรจาปรองดองกันก่อน โดยฝ่ายผู้ใหญ่มักมาเจรจาหรือไกล่เกลี่ย จะมาเป็นผู้ไกล่เกลี่ย ถ้าฝ่ายชายผิดและยอมรับผิดก็ให้ทำทัณฑ์บนไว้ ซึ่งฝ่ายหญิงก็ต้องยินยอม แต่ถาภายหลังชายยังประพฤติชั่วอีกจึงให้หย่ากันได้² บทบัญญัติในกฎหมายนี้มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ว่า มิได้กล่าวถึงในกรณีฝ่ายหญิงผิดให้ทำทัณฑ์บนไว้เลย ซึ่งก็อาจแสดงให้เห็นว่าสตรีโดยมากมักไม่ประพฤติผิดจนต้องกำหนดกฎขึ้นมา หรือฉะนั้นก็ตกต่ำมากจนกระทั่งต้องยอมรับชะตากรรมที่จะเกิดจากฝ่ายชายเป็นเกณฑ์

เมื่อมาพิจารณาใน "มังรายศาสตร์" ก็มีบทบัญญัติซึ่งกำหนดลักษณะการหย่าไว้อย่างคลึงกัน เป็นต้นว่า

"...ผู้ชายไปอยู่กับผู้หญิง นำเงินไปเป็นคำรักคำขัน นำเงินไปซื้อที่อยู่ที่นอน นำเงินไปให้เปลอยลาวาน แลเป็นการรักเคารพพอตาเนยาย เมื่อเขาทั้งสองอยู่ด้วยกันไม่ได้ ทั้งคู่ไม่มีความผิด แลจะหย่ากันให้คืนเงินคำขันให้แก่ผู้ชาย ส่วนที่ผู้ชายเอามาเปลอยลาวานก็ดี ข้อเกรืองนึ่งหมี่ให้ภรรยาหรือจ่ายกินด้วยกันก็ดี และที่ผู้หญิงจ่ายค่าเกรืองนึ่งหมี่ให้สามีก็ดี ไม่ควรเรียกรองคืน ส่วนที่เปลอยลาวานนั้น เมื่อยู่ด้วยกัน 3 วัน 7 วัน ก็ตกเป็นของบ้านหญิง เพราะเหตุผู้หญิงได้ไถ่แก่ไปตามวันและคืนที่ล่วงไป ไม่ควรตองคืนของ เพราะเหตุนั้น"³

"...สามีละทิ้งภริยาไว้ไม่ยอมหย่าเป็นเวลาครบ 3 ปี ให้ตัดสินว่าหย่ากันแล้ว แต่ถาไม่ครบ 3 ปี ยังขาดแหมแต่วันเดียวกันยังเป็นภริยาเขาอยู่ จะตัดสินว่าหย่ากันแล้วยังมิได้"⁴

¹ ก.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 243.

³ พระเจ้ามังราย ล.ก. หน้า 14 - 15.

⁴ ก. หน้า 20 - 21.

"...สามีซื้อภรรยาไว้แล้วละทิ้งภรรยาไปมีภรรยาใหม่ หญิงจะขอคืนค่าตัวก็ไม่ยอมรับ
พอครบ 3 ปี ให้ตัดสินว่าทาสชาด้วยกัน ให้หญิงคืนค่าตัวให้ตามที่ตกลง (ไว้เดิม) นั้นเถิด"¹

และ

"...พ่อแม่เป็นเพื่อนกันให้ลูกแต่งงานกัน ทั้งสองฝ่ายมีข้าวของ เงินทอง ชาคน
เท่า ๆ กัน...ต่อมาอายุครบกันไม่ได้ ต้องการหย่าชาด้วยกัน ของผู้ชายแบ่งคืนให้ผู้ชาย
ของผู้หญิงแบ่งคืนให้ผู้หญิง สมบัติที่หาได้ด้วยกันให้แบ่งครึ่ง มีลูกหญิงให้ภรรยา มีลูกชาย
ให้สามีไป..."²

"...ถ้าพ่อแม่ชายลูกสาวไปอยู่เรือนสามี เมื่อจะหย่ากันให้คืนค่าผู้หญิงตามข้อตกลง
ที่ไว้เดิม สมบัติที่หาได้ด้วยกันให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ชายได้ 2 ส่วน หญิงได้ส่วนหนึ่ง
ถ้าหญิงไม่ช่วยทำมาหากินอย่าแบ่งสมบัติให้..."³

เมื่อได้พิจารณาหลักฐานเท่าที่ปรากฏในบทบัญญัติมาตราต่าง ๆ ทั้งอดีตและ
ปัจจุบัน พอดีลงสรุปได้ว่า สถานภาพของสตรีไทยในเรื่องสิทธิต่าง ๆ ในกฎหมายยังไม่
ทัดเทียมกับชาย

5) การได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 ปรากฏหลักฐานใน
วรรณกรรมว่า สตรีไทยได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายไม่มากนัก วรรณกรรมที่กล่าวไว้ชัดเจน
คือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางทองประศรีต้องหลบหัวพลายแก้วหลบหนีอาญาแผ่นดิน
เมื่อทรงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนไกร คงข้อความในหนังสือที่หลวงฤทธานนท์ เพื่อนของขุนไกร

¹
ค.

²
ค. หน้า 17.

³
ค. หน้า 18.

เขียนโน้ตหมายไผ่มาส่งชานางทองประศรี มีว่า

หนังสือว่ามาถึงทองประศรี	อันขุนไกรสามีเพื่อนสหาย
ต้องรับพระราชอาญาตาย	เสียบไว้นาคายกระบือนั้น
รับสั่งให้รีบเอาลูกเมีย	หนีเสียอย่าอยู่ทมนานนั้น
ออกไปไหนพ้นแสนสุพรรณ	หนังสือมา ณ วันจงแจ้งใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ตามกฎหมายพระไอยการอาญาหลวงมีบทบัญญัติไว้ว่า

มาตราหนึ่ง ผู้ต้องพระราชอาญาหลวงถึงสิ้นชีวิต แลทรัพย์สินสิ่งของข้างมาว่าวความชำนคน
ผู้ต้องพระราชอาญานั้นเป็นรбак ให้ส่งเข้าพระคลังหลวงจนสิ้น..."¹

กฎหมายบริบทาตรานี้ เห็นได้ว่าเมื่อสามีทำความผิดต้องรับโทษ ก็ถือว่า
ภรรยาที่มีความผิดด้วย แม้จะไม่ไต่คดีที่เป็นผู้กระทำ แต่ก็ผิดในฐานะที่เป็นภรรยา
การบริบทาตราตามอาญาแผนกนั้นเป็นหน้าที่ของกรมการ เมือง
สุพรรณบุรี ดังคำพูดของนางทองประศรี กับพลายแก้วว่า

กรมการสุพรรณจะบ้ายี้	ไม่อยู่นี้ไคแควแควแม่อา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ในการบริบทาตราก็กระทำอย่างรวดเร็ว หลังจากประหารขุนไกรแล้ว

เย็นวันนั้นเวียงวังคลั่งนา	กับตำรวจชายชวามามากหลาย
บ่าวไพร่ใหญ่ยอสร้อยปลาย	ให้รายรอบรั้วบ้านทานขุนไกร
ฝ่ายผู้รั้งราชการ เมืองสุพรรณ	ว่าตะวันพลบค่ำจะเข้าไค

กรานั้ ^๑ วันทอง ^๑ มอง ^๑ โสภา	กรัน ^๑ แสง ^๑ สุริยา ^๑ สว่าง ^๑ ฉาย
คงจาก ^๑ เรือน ^๑ พลาง ^๑ ย่าง ^๑ กราย	หมาย ^๑ ใจ ^๑ ว่าจะ ^๑ ไป ^๑ หา ^๑ ผัว ^๑ รัก
เดิน ^๑ ออกมา ^๑ ตาม ^๑ ถนน ^๑ ขวาง	พอก ^๑ บาร ^๑ บุ ^๑ น ^๑ าง ^๑ มัน ^๑ รู้ ^๑ จัก
มัน ^๑ แกล้ง ^๑ เดิน ^๑ ไป ^๑ ไม่ ^๑ ท ^๑ าย ^๑ ทัก	วัน ^๑ ทอง ^๑ เดิน ^๑ ก ^๑ ม ^๑ พั ^๑ ท ^๑ ร์ ^๑ จะ ^๑ รีบ ^๑ ไป
กรัน ^๑ ถึง ^๑ กลาง ^๑ ข ^๑ าน ^๑ สะ ^๑ พาน ^๑ ขวาง	ไกล ^๑ บ้าน ^๑ ที่ ^๑ นาง ^๑ อยู่ ^๑ อาศัย
มัน ^๑ เขา ^๑ หอม ^๑ ล ^๑ ม ^๑ พลัน ^๑ ค ^๑ ย ^๑ ทัน ^๑ ใจ	ไป ^๑ ไหน ^๑ ไม่ ^๑ ปะ ^๑ พะ ^๑ พาน ^๑ ตัว
ภู ^๑ เงิน ^๑ เจ้า ^๑ คุณ ^๑ มา ^๑ หา ^๑ ซัง	ตั้ง ^๑ แ ^๑ ก ^๑ หล ^๑ บ ^๑ เสีย ^๑ ทั้ง ^๑ เม ^๑ ีย ^๑ ฉ ^๑ ว
วัน ^๑ นี้ ^๑ มา ^๑ พบ ^๑ เขา ^๑ จะ ^๑ เอา ^๑ ตัว	วัน ^๑ ทอง ^๑ กลัว ^๑ ตัว ^๑ ส ^๑ ัน ^๑ ร ^๑ อง ^๑ อิง ^๑ ไป
ไกร ^๑ ไค ^๑ ภู ^๑ เงิน ^๑ มา ^๑ ว่า ^๑ เป ^๑ ลา ^๑ เป ^๑ ลา	จะ ^๑ พา ^๑ ตัว ^๑ เรา ^๑ ไป ^๑ ซ ^๑ าง ^๑ ไหน
ชาว ^๑ บ้าน ^๑ เฮ ^๑ ย ^๑ ว ^๑ าน ^๑ ห ^๑ ว ^๑ ย ^๑ ค ^๑ ย ^๑ เป็น ^๑ ไร	ขา ^๑ ไหว ^๑ พ ^๑ อ ^๑ แม่ ^๑ ส ^๑ ิน ^๑ ทั้ง ^๑ ป ^๑ าง
ผู้ ^๑ คน ^๑ ห ^๑ ึง ^๑ ร ^๑ าย ^๑ ท ^๑ ง ^๑ ห ^๑ ล ^๑ าย ^๑ น ^๑ ั้น	ต ^๑ าง ^๑ ค ^๑ น ^๑ ก ^๑ ิด ^๑ ส ^๑ ำ ^๑ ก ^๑ ั ^๑ ดู ^๑ ว ^๑ า ^๑ เ ^๑ ิน ^๑ ห ^๑ ล ^๑ ว ^๑ ง
จะ ^๑ ช ^๑ ว ^๑ ย ^๑ ร ^๑ ว ^๑ ง ^๑ ซ ^๑ ิง ^๑ ไว ^๑ ไ ^๑ ช ^๑ ก ^๑ ระ ^๑ ท ^๑ ร ^๑ ว ^๑ ง	อ ^๑ าย ^๑ พ ^๑ ก ^๑ น ^๑ ั ^๑ ม ^๑ ัน ^๑ ก ^๑ ั ^๑ ท ^๑ น ^๑ ว ^๑ ง ^๑ เอา ^๑ ตัว ^๑ ไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การที่นางวันทองร้องเรียกให้คนช่วยเหลือ แต่ไม่มีใครกล้าช่วยเหลือนั้น เพราะตางคิความางวันทองคิดหนี้เงินหลวงจริง ๆ ในที่สุดนางวันทองก็ต้องตกไปเป็นภรรยา ขุนช้างอึกวาระหนึ่ง

กรณีเช่นนี้กฎหมายคุ้มครองไม่ถึงไม่ว่าผู้เคราะห์ร้ายนั้นจะเป็นหญิงหรือชาย แต่การกระทำผิดเช่นนี้คือสตรี บังคับให้ไต่ถามขึ้นเพราะไม่มีกำลังขัดขืนโดยธรรมชาติ ถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น ก็ยังคงอยู่ในอิทธิพลนั้นโดยง่าย

นอกจากนี้กฎหมายยังมีบทบัญญัติกำหนดไว้ชื่อว่าให้บิดามารดาและสามีมีสิทธิที่จะเอาชื่อลูกเมียของตนใส่ในกรมธรรม์ขายเป็นทาสได้ ส่วนลูกเมียนั้นจะเอาชื่อบิดามารดาและสามีใส่ในกรมธรรม์ขายไม่ได้^๒ เห็นได้ว่า บทบัญญัติในกฎหมายลักษณะทาสีให้สิทธิแตกต่างระหว่าง-

^๑ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ หน้า ๒๘๘

^๒ ก. หน้า ๒๘๙

ขายหญิง และหญิงผู้เป็นภรรยาที่มีฐานะเท่ากับวัตถุซื้อขายได้ตามใจชอบของสามี ส่วนภรณานั้น จะขายสามีไม่ได้

เรื่องการขายลูกเมียให้เป็นทาสก็ดี การขายฝากก็ดี มีปรากฏในเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผนตอนเจ้าขจรวิทย์ให้นางแก้วกิริยาไปขายฝากไว้กับขุนนาง โดยรับเงินไป 15 ตำลึง นางแก้วกิริยาก็ถูกเป็นเชลยแทนายเงินคือขุนช้างโดยสิ้นเชิง ด้วยมีบทบัญญัติว่า

"ผู้ใดเอาลูกเอาหลานไปขายฝากไว้แก่ท่านแล้ว อนุญาตาซึ่งไปขายฝากไว้แก่ท่านนั้น หินมาหากัน ถ้าแลเจ้าเมียนายเงินนั้นตามมาตามหา พรางว่ามีโศมา แล้วอนุญาตาเงิน มาพบในเรือนตน บานขวากอำพราง เอาทนายท่านไว้ให้ช่วยการ ยกไว้ในเวียง 3 วัน นอนเวียง 5 วัน พันนั้นให้ไหมวันละ 11000 ถ้าแลพ้นเคื่อนหนึ่งไปให้ไหมเวนกา คนนั้นแล"¹

ขุนช้างไม่ยอมรับชื่อนางแก้วกิริยาไว้อย่างมีค่าตัว ด้วยคงเห็นว่า พระยาสุโขทัยนั้นเป็นเพื่อนรักกับขุนศรีวิชัยบิดาของตนมาก่อน การรับซื้อในครั้งนี้ขุนช้างจึงไม่ให้ พระยาสุโขทัยเขียนกรมธรรม์ไว้ ถ้ากลตมั่วว่า

ขุนช้างเรียกเจ้าวันทอง เอาเงินมากองนับส่งให้
จะต้องทำกรมธรรม์นั้นทำไม เลี้ยงไว้เหมือนน้องรวมทองมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การมีข้อตกลงในสารกรมธรรม์นั้น ถ้อยคำที่ตกลงซื้อขายตรงๆ นับเป็นถ้อยคำที่สุจริต ไม่มีค่าตัว และไม่ไถ่ถอนไปคดโกงเป็นภรรยา เพราะผู้ตกลงในสารกรมธรรม์นั้นมิได้คิดเสมอกับนางทาส²

¹ ก. หน้า 305 - 306.

² ศุภร มุนนาก ล.ก. หน้า 115

เมื่อขุนช้างรับชื่อนางแก้วกิริยาไว้ เป็นกรณีพิเศษเช่นนี้ ขุนช้างก็เลี้ยงดูนางแก้วกิริยาอย่างเลี้ยงน้องสาว ทั้ง ๆ ที่ขุนช้างมีสิทธิที่จะเลี้ยงดูนางในฐานะภรรยาอีกคนหนึ่งก็ยอมกระทำได้ คอยนางแก้วกิริยาที่มีรูปร่างลักษณะซึ่งจักไต่มาเป็นผู้หญิงสวยคนหนึ่ง หลักฐานที่กล่าวว่าขุนช้างไม่ไต่หลวง เก็นนางแก้วกิริยาเลยนั้น พิจารณาได้จากคำพูดของขุนแผนตอนขึ้นเรือนขุนช้าง หลงไปเขาห้องนางแก้วกิริยวว่า

พินิจดูหนานวลควรจะรัก ถาชายซมก็ะชักไหนดลกลาย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : ขุนช้างขุนแผน

นอกจากจะขายลูกเป็นทาสไต่แล้ว ยังสามารถขายเมียเป็นทาสไต่อีกด้วย มีบทบัญญัติไว้ว่า

ผู้ใดขาดแคลนเอาภรรยามาขายฝากไว้แก่ทานให้ใช้ประจำเรียงกระยาเมี่ยง ชายผู้ใดมิไต่ไปมาหาสู่ช่วยไต่ทอกไว้เป็นชาหิงนาน พนกำหนดปีหนึ่งแล้วแลจะว่าเป็นเมียของคนอื่นมิไต่ไต่ ถ้ามีผู้ช่วยไต่ไปเป็นเมียแลหญิงมีผู้พาไต่หาไต่¹

การขายลูกเมียให้เป็นทาสนี้ ถาหากว่ามีผู้พาไต่ไต่โดยไต่ตัวแก่นายเงิน ก็ยอมจะมีสิทธิไต่โดยสมมูรตแก่ทาสผู้นั้น ทาสประเภทขายฝากเช่นนางแก้วกิริยาก็ยอมจะไต่ถอนตัวเองให้เป็นอิสระจากขุนช้างไต่ จะเห็นไต่จากตอนที่นางไต่รับเงินจากขุนแผน 15 ไต่ถึงไต่ตัวเองเป็นอิสระแล้วไปทำมาหากินโดยประกอบอาชีพค้าขายที่เมืองสุโขทัย เป็นต้น

ข กระบวนการความยุติธรรม

ระบบการพิจารณาพิพากษาจากอดีตถึงปัจจุบัน กระบวนการพิจารณาพิพากษาของศาลโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏหลักฐานว่า ศาลศาลนี้มีพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นประธานในการวินิจฉัยและตัดสินบรรดาคดีทั้งปวงโดยใช้ "ทวงพระโรง" เป็นศาล เพื่อให้ กระบวนการความยุติธรรม ผู้วิจัยจะหยิบยกหลักฐานบางประการ เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ สถานภาพของสตรีขึ้นมาพิจารณาจากงานนี้

1) การร้องฟ้องคดี

เรื่องการร้องฟ้องคดี มีบทบัญญัติในกฎหมายให้สิทธิชายหญิงหักเทียมกัน เช่น กรณีสามีภรรยาทะเลาะวิวาทกัน ถ้าฝ่ายสามีกระทำความผิด เบื้องต้นว่า ไปกำลังตีค่าพดดา แฉขาย และเอาที่ดินของฝ่ายหญิง, คิดเอาใจออกหากหญิง, ยักยอกจ่ายทรัพย์, ละทิ้งภรรยา ไว้เกินกำหนดเวลา ฯลฯ ฝ่ายภรรยาก็สามารถร้องฟ้องกล่าวโทษได้ ดังบทบัญญัติว่า

"ถ้าเมียวิวาทแก่สามี ว่าขายหยาบชาติค่าพดดาแฉขาย แฉญาติแห่งหญิงก็ดี เป็นโจร ผู้ร้ายแลกระทำความผิดเบียดเบียนโทษประการใดก็ดี แลฟ้องร้องคดีฟ้องแทงถึงศาลก็คดี แล แพ้แก่คดีฐานทานบนก็ดี แลพดแดหญิงหมั้นลักพาตัวเลี้ยงควยหญิง ๆ หมั้นจะเลี้ยงควย ชาย ให้หญิงร้องฟ้องเรียนพิจารณาความบทพระไอยการ"¹

"ชายหญิงอยู่กันเป็นคู่ เมียกับแล ชายก็เอาใจออกนอกใจหญิง ยักยอกทรัพย์ สิ่งของ เกยเอาสิ่งเดิมสิ่งสมรสไปไว้แก่คนอื่นตามตา ญาติพี่น้องแห่งตน ไปมีเมียอื่นก็ดี แลเกยเอาทรัพย์สิ่งของไปมิได้มีเมียอื่น ร่างหญิงไว้พนกำหนดก็คดี แลชายแกล้งจับได้ หญิงเสีย เกยเอาทรัพย์สิ่งของไว้แต่ผู้เดียวก็ดี หญิงมาร้องฟ้องพิจารณาเป็นคดี ทานว่า ชายนั้นเลี้ยงหญิงมิเป็นธรรม ให้ชายส่งทรัพย์สิ่งของซึ่งเกยไปนั้นมาจงถวน ความให้ปัน สิ้นเดิมให้แก่หญิงแก่ชายตามเดิม สิ้นสมรสซึ่งชายเกยเอาไปแลหญิงได้ไว้มีมาจนกว่าเขาใจ นั้นให้แก่ชายหญิงกละกึ่งให้ชายหญิง ขาดจากเมีย เมียกัน เหตุชายมิได้เลี้ยงหญิงโดยธรรม"²

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 34.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 235.

ไม่เฉพาะแต่เรื่องดังกล่าวเท่านั้น แต่ในเรื่องการถูกบังคับค่าที่จากบิดา มารดา ตลอดจนการจำกัดสิทธิเสรีภาพ สตรีก็สามารถจะร้องฟ้องเพื่อขอความคุ้มครองจากศาล ได้ โดยอาจพูดกล่าวถวายฎีกาได้ ในพระราชกำหนดเก่า มีข้อความบังคับชี้ว่าให้สิทธิชายหญิง เสมอภาคกันในการกล่าวร้องฟ้องอรรถคดีทั้งปวง โดยมีบัญญัติไว้ว่า

"...อาณัติพระราชนิพนธ์มีคดีสิ่งใด ในร้องฟ้องแก่ขุนนางประชานาน ๆ มิเอาธุระ จึงให้ฟ้องแก่ลูกขุน ณ ศาลา ๆ มิเอาธุระ จึงให้ฟ้องแก่หัวหมื่นมหาดเล็ก ๆ มิเอาธุระ จึงให้ทำฎีกาพูดกล่าวถวาย"¹

แต่ในการถวายฎีการ้องทุกข์ครั้งนั้นมีธรรมเนียมว่า ผู้ถวายฎีกาต้องรับ รับพระราชอาญาโดยก่อน 30 ที เพื่อป้องกันการใช้ฎีกาเท็จ ซึ่งส่วนมากผู้ถวายฎีกาก็มักชนะหรือ ได้รับผลประโยชน์ทั้งนั้น ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิก ประเพณีนี้เสีย เปลี่ยนมาเป็นตีกลองแทน แต่การตีกลองถวายฎีกานั้นจะคงเสียเงินให้หลวงเป็นเงิน จำนวน 6 ตำลึงทุก ๆ ครั้ง²

คงเนื่องจากธรรมเนียมดังกล่าวนี้เอง จึงเกิดสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเปลี่ยนธรรมเนียมถวายฎีการ้องทุกข์กัน แต่หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกธรรมเนียมดังกล่าวแล้ว ปรากฏว่ามีผู้เสนอเรื่องร้องฟ้องกันบ่อยครั้ง เช่น คราวหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานว่าหญิงสาวคนหนึ่งได้ทำฎีกามา พูดกล่าวถวาย ลักษณะฎีการ้องฟ้องนั้นมีดังนี้

"ข้าพระพุทธเจ้าอ่ำแดงเพ็ชร์ เป็นบุตรนายเกตุ อ่ำแดงเพ็ชร์ อายุข้าพระพุทธเจ้า 21 ปี ตั้งบ้านเรือนอยู่บางม่วง แขวงเมืองนนทบุรี มีความทุกข์ร้อนขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย ถวายเรื่องราวให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชอาญาเป็นล้นเกล้าฯ เดิมข้าพระพุทธเจ้ากับนายวิศรีโคตร เป็นชู้กัน บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าหาไม่รู้ กรณียุบมา ๑ เดือน 4 ปีหวด ฉดก นายภูไทเถาแฉมาขอข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาทั้งสองจะให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นภรรยา นายภู ขาพระพุทธเจ้ารู้ความว่าบิดามารดาจะยกข้าพระพุทธเจ้าให้เป็นภรรยา นายภู ขาพระพุทธเจ้าไม่ยอม บิดามารดาโกรธความพูดที่ข้าพระพุทธเจ้า กรณียุบ ๑ เดือน 4 แรม 11 ค่ำ ปีหวด ฉดก เวลาพลบค่ำ บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าให้นายภูอุ้มตัวข้าพระพุทธเจ้าไปที่บ้านเรือนนายภู ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้า

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 18 - 19.

² ชวน ชนากกร ข้าสุวรรณ เทียบเพื่องเรื่องเมืองไทย หน้า 142.

เขาไปในห้องเรือน ขาพระพุทธรเจ้าไม่ไป ขาพระพุทธรเจ้านั่งอยู่ชานเรือนนายภูจนรุ่งขึ้น
เวลาเช้า ชายหญิงชาวบานไคร้เห็นเป็นอันมาก แลวขาพระพุทธรเจ้าก็กลับมาบานเรือนนิคา
มารดาขาพระพุทธรเจ้า บิคามารดา ก็ความาพบที่ขาพระพุทธรเจ้าอีก จะให้ขาพระพุทธรเจ้าเป็น
ภรรยานายภูโหลงไค แลวบิคามารดาขาพระพุทธรเจ้าให้นายภูจกัตัว ขาพระพุทธรเจ้าไปที่บ้านเรือน
นายภูอีกครั้งหนึ่ง ขาพระพุทธรเจ้าให้ห้านไปบนเรือนนายภูไม่ แลวขาพระพุทธรเจ้าก็กลับมาบาน
เรือนนิคามารดาขาพระพุทธรเจ้า บิคามารดา ก็ความาพบที่ขาพระพุทธรเจ้า แลววาถาขา-
พระพุทธรเจ้าไม่ยอมเป็นภรรยานายภูจะเอาป็นยังขาพระพุทธรเจ้าให้ตาย ขาพระพุทธรเจ้ากลัว
ก็หนีไปหานายริคฺกัเดิม ขาพระพุทธรเจ้าไคสองวันสามวัน บิคามารดาขาพระพุทธรเจ้าส่งผู้ขอ
ให้บอกนายริคฺกัให้เอาดอกไม้รูปเทียนมาสมาบิคามารดาขาพระพุทธรเจ้า นายริคฺกัให้ผู้ขอเอาแก่
เอาดอกไม้รูปเทียนมาสมาบิคามารดาขาพระพุทธรเจ้า บิคามารดาขาพระพุทธรเจ้าจึงพาเอาแก่
เอาดอกไม้รูปเทียนไปที่บ้านกำนัน ในเวลานั้นนายภูไปก้อยอยู่ที่บ้านกำนัน นายภูจึงอายคัตัว
เอาแก่ไว้แก่กำนัน ครั้น ๗ เดือน 7 ปีฉลุ สัปตศก มีพมายหลวงสยามนนทเขตฯ ขันปลัด
ไปเกาะขาพระพุทธรเจ้ากับนายริคฺกักับบิคามารดา นายริคฺกัที่ศาลากลางเมืองนนทบุรี หลวงปลัด
แลกรมการถาขาพระพุทธรเจ้าฯ ให้การว่า ขาพระพุทธรเจ้าหาไครักไคใครยอมเป็นภรรยานายภู
ไม่ พระนนทบุรีแลกรมการ เปรียบเทียบคัสนิว่า ถานายภูสาบานตัวไคขาพระพุทธรเจ้า
ไคยอมเป็นภรรยานายภู ให้นายริคฺกัแพความนายภู ฯ ไม่ยอมสาบาน แลวกรมการ เปรียบ
เทียบว่า ถาขาพระพุทธรเจ้าสาบานตัวไคว่าไม่ไคยอมเป็นภรรยานายภู ให้นายภูยอมแลว
ความแก่กัน นายภูก็หายยอมให้ขาพระพุทธรเจ้าสาบานไม่

ครั้นเดือน 9 ขึ้น 2 ค่ำ ปีฉลุ สัปตศก นายภูกลับฟ้องกล่าวโทษนายริคฺกักับบิคามารดา นายริค
กับผู้ขอเอาแก่ 2 คน มีความแจ้งอยู่ในฟ้องนายภูนั้นแลว พระนนทบุรีแลกรมการ เกาะไคตัว
นายริคฺกักับบิคามารดา นายริคฺกักับผู้ขอเอาแก่ 2 คนมาแลว บังคับให้นายริคฺกัส่งตัวขาพระพุทธรเจ้า
นายริคฺกัส่งตัวขาพระพุทธรเจ้าให้ทราบการ นายริคฺกักับบิคามารดา นายริคฺกัแลผู้ขอเอาแก่ 2 คน
ก็เป็นผู้ความกั้นายภู แลวตัวขาพระพุทธรเจ้าไคให้การไว้คัถรลาการ เป็นความสัตย์ความจริง
ขาพระพุทธรเจ้าหาไคเป็นภรรยานายภูไม่ แจ้งอยู่ในคำให้การนั้นแลว นายเปี่ยม พระท่ามระง
คุมตัวขาพระพุทธรเจ้ากัยังไว้ที่ตะรางแลวมารดาขาพระพุทธรเจ้ามาสู่เจ้าจะให้ขาพระพุทธรเจ้า
เป็นภรรยานายภูโหลงไค ขาพระพุทธรเจ้าไม่ยอม ขาพระพุทธรเจ้าเตือนถรลาการให้ทราบความ

ก็ไม่ช้าระให้ นายเปี่ยม พะทามะรง คุ่มตัวข้าพระพุทธเจ้าก็ขังไว้แก่งใช้การงาน
ต่าง ๆ เหลือทนได้รับความทุกข์ร้อนนัก ข้าพระพุทธเจ้าจึงไต่ถามมาทำฎีกาขอลเกล้าฯ
ถวาย พระราชอาญาเป็นล้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอมเป็นภรรยานายภู
ข้าพระพุทธเจ้าสมัคร เป็นภรรยานายริศจูเดิมของข้าพระพุทธเจ้าต่อไป ขอพระบารมี
ปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง กวรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอพระ" ¹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบความในฎีกา
ร้องทุกข์ จึงโปรดฯ ให้มีนราชนาตยกับนายรอมอญ มหาดเล็กขึ้นไปจัดการตัดสินในปี
พ.ศ. 2408 การพิจารณาคดีครั้งนั้นสรุปได้ว่า

"ให้หญิงผู้ร้องฎีกาตกเป็นภรรยาชายชู้เดิมตามสมัคร เพราะหญิงนั้นก็อายุมากถึง
20 ปีเศษแล้ว ควรจะเลือกหาตัวตามชอบใจได้ แต่ให้ชายชู้เดิมเสียเบี้ยละเมิดให้
บิดามารดาหญิงข้างหนึ่ง ใช้จ่ายหนี้ที่ไต่หญิงนั้นด้วยบิดามารดาจนยกให้สิบตำลึง รวมเป็น
เงินสามสิบตำลึง กาดชาธรรมเนียมให้ชายชู้เดิมเสียแทนบิดามารดาหญิง และชายที่ว่า
เป็นเจ้าของหญิงนั้นด้วย ให้ความเป็นเล็กแล้วแก่กันทั้งเรื่อง..." ²

จึงสรุปกล่าวได้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น
กฎหมายได้ให้ความคุ้มครองสตรีไม่ยิ่งหย่อนกว่าชายเลย ในเรื่องเกี่ยวกับบทบัญญัติและวิธีการ
พิจารณาคดี

2) การพิสูจน์

กระบวนการความยุติธรรมยังมี เกณฑ์ในการพิจารณาคดีที่แสดงให้เห็นชัดเจน
ว่า สตรีได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายทัดเทียมกับบุรุษ กล่าวคือ เมื่อมีการร้องฟ้องคดีแล้ว
จะมีการจับกุมตัวผู้กระทำผิดมาไต่สวนคดีพร้อมทั้งมีการสืบพยาน เพื่อที่จะลงโทษผู้กระทำผิด

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 198 - 200.

² ฎ. หน้า 201.

ในบางกรณีไม่สามารถจะตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิดได้ เนื่องจากไม่มีพยานหลักฐานเพียงพอประการหนึ่ง กับความต้องการจะพิสูจน์แก่กันอีกประการหนึ่ง กระบวนการความยุติธรรมจึงมีบทบาทสำคัญในการพิสูจน์กันตามปรารถนา ดังมีบทบัญญัติไว้ว่า

"1 มาตราหนึ่ง มีพระราชกฤษฎีกาไว้ว่า ถ้าโจทก์ จำเลย จะถึงพิพาทแก่กัน
7 ประการ ๆ หนึ่งใดลงตะกั่ว 1 ขาบาล 1 ดูปะเลียงด้วยกัน 1 คำนำนด้วยกัน 1
ว้ายขึ้นน้ำ ความฟาก แข่งกัน 1 ตามเพียนคลเดิมเท่ากัน 1"

อันที่จริงการพิสูจน์ความผิดของคนไทยนั้นมานานแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง ปรากฏในบันทึกกฎหมายเหตุของพ่อค้าชาวฮอลันดาชื่อ โยสเซาเก็น ว่า การพิสูจน์ความผิดมีหลายอย่าง เช่น คำนำน ดูปะไฟ เอมี่อุมี่ในกะทะน้ำมันที่กำลังเดือด และการกลืนข้าวสั๊กกิลีตี* วิธีการพิสูจน์นั้นก็จะตอกระทำการกันในที่เปิดเผย มีพิธีกรรมต่อหน้าคณะผู้พิพากษา²

การพิสูจน์ของคู่ความในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน มีปรากฏ 2 ตอน คือตอนพระไวยขอค่านำพิสูจน์กับขุนช้าง ตอนหนึ่ง และตอนนางศรีมาลาขอลุยไฟพิสูจน์กับนางสร้อยฟ้าอีกตอนหนึ่ง การพิสูจน์ทั้ง 2 ประการนี้ ใช้พิสูจน์กันไต่ทั้งหญิงและชาย ดังปรากฏในกฎหมายพระราชกำหนดโทษซึ่งตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งกล่าวถึงการพิสูจน์ระหว่างคู่ความชายหญิงทั้งค่านำนและลุยไฟ³

เกี่ยวกับการพิสูจน์ในกฎหมายลักษณะพิสูจน์ มีบัญญัติไว้อย่างรอบคอบและรัดกุมมาก คือ

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 106.

* มีการประกอบพิธีใหญ่โตโดยมีนั้พระภิกษุมานเป็นประธาน แล้วให้คู่ความกลืนข้าวถ้าฝ่ายใดไม่อาเจียนหรืออาเจียนออกมาน้อยกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ถือเป็นผู้ชนะ.

² ประยุทธ์ สัทธพันธ์ ศาลไทยในอดีต หน้า 105 - 110.

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 301 - 303.

"เมื่อแรกจะพิสูจน์ให้ทราบว่าการคุมลูกความทั้งสองไปซื้อไก่เป่งแห้งเดียวกัน ชื่อ สี่มิ่ง, ค่ายคิม, ผักขมปอย, ผลมะกรูด, มอเขา, มอแกง, ผาบุ้ง, ผาหม, แห้งเดียวกัน จ่าย เครื่องใบศรีแห้งเดียวกัน แล้วให้ทราบการ เกาะลูกความทั้งสองไว้ในทราบการ ให้ ลูกความนุ่งขาวห่มขาว อยู่กรรมในทราบการ 3 วัน อย่าให้ลูกความเค็ดไปมานอกกรรม แลให้ทราบการหุงข้าวให้ลูกความกิน ในหอยดูลูกความจะคี ราย ประการใด ถ้าลูกความ ผู้ใดค้ำลูกความข้างหนึ่ง ทานว่ามันพิรุท ให้เอามันผู้ค้ำนั้นเป็นแพ อนึ่งถ้าลูกความอยู่กรรมในทราบการ คอยระวังอย่าให้ผู้ใดไปมาหาสู่พูดจากันได้ แลลูกความข้างหนึ่งหนีออกไปนอกกรรม ท่านให้เอามันผู้หนีออกไปจากกรรมนั้นเป็นแพ"¹

การพิสูจน์ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ มี 2 ประการ ผู้วิจัยจะกล่าวรายละเอียดเป็นลำดับดังนี้

ก) พิสูจน์ค้ำน้ำ

การเตรียมการในพิธีค้ำน้ำ มีบทบัญญัติไว้อย่างละเอียดชัดเจนว่า

"อนึ่งถ้าโจท จำเลย จะถึงพิสูทค้ำน้ำแก่กัน ให้ทราบการปักหลักทางกัน 6 สอก เมื่อจะค้ำน้ำให้ปลูกโรงสนามวงสงว เทพุดา แลให้แต่งเครื่องบวงสรวงขึ้นสำนจงถวน คั้งนี้ ผาขาว 5 คีบ 2 ผืน เปด 2 ตัว ไก่ 2 ตัว หมอเข้าใหม่ 4 ใบ หมอแกงใหม่ 4 ใบ เครื่องใบสี่กรบ จุกูปเทียนบูชาเทพุดากอน"²

นอกจากนี้ยังกำหนดค่าธรรมเนียมไว้อีก คือ

"...ถ้าจะพิสูทขุบเพลิงค้ำน้ำต่อกัน ให้ทราบการหมายให้แก่นายประกันให้เรียก เอาเงินแก่โจท จำเลย เงินใส่ตราข้างละ $\frac{1}{2}$ ค่าอ่านคำสัจจาธิฐานเสียให้แก่ อาลักษณ์ข้างละ $\frac{1}{2}$ ค่าขมคอข้างละ $\frac{1}{2}$ ค่าตัวหลักข้างละ $\frac{1}{2}$ ค่าตีซอง-

¹ ฎหมายตราสาบคง เลม 2 หน้า 106.

² ก. หน้า 107.

ข้างละ $\frac{1}{2}$ กาทิ้งข้างละ $\frac{3}{2}$ กากลับข้างละ $\frac{1}{2}$ คาผูกมัดข้างละ $\frac{1}{2}$ เครื่อง
กระยาการทั้งนี้ กระแสข้างละสองเส้น ผาขาวนุ่งหมข้างละสำหรับ ผาขาววงตรา
ข้างละเส้น ไก่ตัวผูกขึ้นประจำยาม ข้างละตัว..."¹

ในพระราชกำหนดใหม่ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก มีบัญญัติเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะพิสดารไว้ว่า

"แต่สืบไปเถิดว่า ถ้าโจทก์เลยถึงพิสดารคำนำอุบายเพลิงกัน ใ้หมั้นทำตามหย่าง
ทำเนียม ถ้าข้างหนึ่งเป็นชาย ข้างหนึ่งเป็นหญิง ใ้อุบายเพลิงกัน จึงมิได้เสียเปรียบ
กัน ถ้าชายคยกันหญิงคยกันให้คำนำกัน แต่คือของสัญญา ห้ามอย่าใ้ตั้งนาระกา
ถ้าทั้งสองผูกขึ้นพร้อมกันได้เลิกความเสีย อย่าใ้เอาในในอุทหนึ่งแต่กอนเป็นอันขาด
ที่เคียว ถ้าพิสดารคำนำข้างหนึ่งผูกกอน ใ้อุบายเพลิงข้างหนึ่งผ่าเตาพอง ใ้เอาเป็น
แพแก่พิสดาร ปรับใหม่ทฎเป็นสินไหมถึงพิในกึ่ง"²

พระราชกำหนดเรื่องการพิสดารคำนำอุบายไฟนี้ เห็นชัดว่าใ้ความยุติธรรม
แก่คู่ความไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิง โดยเฉพาะกรณีใ้คู่ความข้างหนึ่งเป็นชาย อีกข้างหนึ่งเป็นหญิง
ตามบทบัญญัตินี้ ใ้พิสดารด้วยวิธีอุบายไฟเพียงอย่างเดียว คู่คยต้องการไม่ให้เสียเปรียบกัน เพราะ
หากใ้วิธีคำนำนั้น ผู้ชายมีร่างกายและความสามารถเข้มแข็งก็กว่า ผู้หญิงย่อมจะเสียเปรียบ
ส่วนวิธีอุบายไฟนั้นไม่ต้องใ้กำลังแคะอย่างใด คู่ความชายและหญิงจะมีฐานะเท่าเทียมกัน

ถ้ากรณีใ้คู่ความ เป็นชายคยกันหรือหญิงคยกัน กำหนดใ้คำนำ
อย่างใดก็ได้ หากเป็นความประสงค์ของคู่ความอาจจะเปลี่ยนเป็นอุบายไฟก็ได้ เช่นกรณีระหว่าง
นางศรีมาลากับนางสรอยฟ้า เป็นต้น

ในการพิสดารคำนำอุบายไฟนี้ ผู้ก่อกวนการกวมคู่ความต้องคอยจับพิรุธ
คู่ทวน หมดลอคเวลาอันถึงพิพิพิสดาร มีบทบัญญัติไว้ว่า

¹
ก.

²
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 301 - 303.

"อนึ่งพิรุณในการค้ำน้ำลุยเพลิง ผู้ใดไปพุดจาเขียนสวนบอกข้อความประการใดๆ บอกลัทธิต่าง ๆ ให้ชนะแก่พิรุณ แล้วให้หนังสือแนบสอนในข้อความคดี เขียนมนคลคาถา ลงกับอันใดให้แกมอยู่กำ จับได้พิจารณาเป็นสัจว่าให้โจทก์ดี ให้จำเลยก็ดี ให้ทนายเขา เนื้อความเป็นแพรับไหมหัวฐาน แล้วตัวผู้เอามาให้ ๆ เขาเป็นโทษควย ถ้าแลมัน ลอบทิ้งสิ่งอันอันใด เขียนเป็นเลขยันต์มนคลคาถาเข้าไปในกำ จับตัวมิได้ ให้ตั้งอยู่ กำไหม กำโจท จำเลย เขาอยู่กำ ถ้าผู้ใดออกนอกกำ ในกำหนดสามวัน ผู้นั้นเลิก ให้ไหมตามยศถาศักดิ์ อนึ่งให้เล็กกำเสียตั้งกำอยู่ไหม

อนึ่ง เนื้อความหลวงเป็นการแผ่นดิน ให้โจท จำเลย ถึงพิรุณค้ำน้ำแต่ผู้เดียว หาตัวมิได้ จึงให้หมื่นท้าวทิดเจอนาระกาสามกลั่นซึ่งทำไว้ไปตั้ง แล้วเอาของไปตี ตามหยางทำเนียม ถากนเคียวกลั่นหลายคนก็ดี คำว่ากับนาระกา ๆ ลมกอนคน ๆ ชะนะ แก่นาระกา ถ้าผู้ใดกลั่นนาระกาดี พรหมกับนาระกาดี ให้ผู้ค้ำน้ำเป็นแพแก่นาระกา ให้ปรับไหมเอาโทษตามบทพระอาชญาการ เดิม"¹

การที่ขุนช้างกับจ่มื่นไวย ฐูความเป็นชราด้วยกัน จึงให้มีการค้ำน้ำ พิรุณกัน เมื่อขุนช้างค้ำน้ำพิรุณกับจ่มื่นไวย กระทำกันหนาที่ประทุษ การเริ่มให้ค้ำน้ำมีสัญญาณดังนี้

ชำระตัวสระหัวทั้งสองคน	ชนไก่แล้วกลิ้งในคางคา
ผูกมุกมียัดหาง เชือกไว้	จับล้าไม้ไผ่กอบพาคบ่า
ที่ริมฝั่งตั้งขันนาฬิกา	ท่ามระงตั้งท่าเขาชมคอ
ตั้งกองหมิงคำดงทั้งสองข้าง	

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ข) พิสูจน์ด้วยเพลง

การดูเพลงนั้น กล่าวไ้ว่าวิธีกรรมส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน ต่างแต่สถานที่และวิธีการ ในกฎหมายลักษณะพิสูจน์ด้วยเพลงนี้กำหนดไว้ว่า

"...ถ้าจะพิสูจน์เพลงแก่กัน ทำน้ให้ขุตรงเพลงยาว 6 สอก กว้างสอก 1 หกสอก 1 ถานเพลงหนุกกับ 1...ให้โจทจำเลยต่างเท้าเสี้ยงหมก ในขุมแล ตระลาการผู้อ่านสัตยาธิสถาน พิจารณฝ่ายนี้เท้าโจท จำเลย เป็นมาดแผลฟก้ำอยู่ เก่าใหม่ประการใดบ้าง ก็ให้ตระลาการผู้อ่านสัตยาธิสถานเขียนเป็นรูปนิ้วฝ่าเท้าแล้ว ให้กฎหมายไ้ควยกัน"¹

หลังจากดูเพลงเสร็จแล้วก็ม้บทกำหนดไว้ว่า

"อึ่งเมื่อดูเพลงแล้ว ให้ดูไปกว่าจะถึง 3, 5, 7 วัน จงสืบกำหนดทั้งไ้หลังเท้า อนึ่งถ้าเห็นสำคัญให้ลงเซม อนึ่งถ้าพิสูจน์เพลงพองหลังเท้า นี้ จะเอาเป็นแผ่นไม้ไ้ ถ้าแลไว้เท้า จำเลย มีไ้พองควยกันทั้งแวงข้าง ยอมมีความสัตย์จริงควยกันทั้งสองข้าง จึงให้พิสูจน์ค้ำน้ำ ต่อไป ถ้าโจท จำเลย พองควยกันทั้งสองข้าง ทาน้ำมันยอ มีเหงะทั้งดองข้าง จึง พองควยกัน"²

เมื่อกรรวนางศรีมาลาพิสูจน์ด้วยเพลงกับนางสร้อยฟ้า กล่าวถึงการ สวณนค้ำพิชิของพราหมณา

พราหมณ์รวจปากแผลที่เท้านาง ทั้งสองนางบริสุธิ์ไข้ไข้ขันสน
ไ้หนึ่งข้างรางไ้ทั้งสองคน พดชาจารย์อ่านมนต์กำกระทำ

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 109 - 110.

² อ.

ส่งข่าวตอกคอกไม้ให้สองนาง	พราหมณ์ทั้งองข้างบูชาร่ำ
บายศรีบัตรพลีพิธีกรรม	เสกน้ำสังเวตขังเทวา
โอมองค์พระสยบภูวญาณ	องกับรมพรหมานาถา
นระจักรกฤษณ์พิริยวงศ์ทรงศกคา	พระคงคาพระเพลิงเดgingฤทธิ์
พระคเณศพระขันธกุมาร	มีขวานทั้งพระพายกายสิทธิ์
โลกบาลบริหารทั้งสี่ทิศ	ขอเชิญมาสถิตที่ศนา
ทั้งเวลารักษากำภูจักร	ปฏิบัติบำรุงพระศาสนา
เชื้อเมืองทรงเมืองเรืองฤทธิ์ธา	พระหลักเมืองอุษยวารธาตุ
เชิญมารับกระยาสังเวต	อย่าเขาคอยใจทักจำเลยอันคนนิค
ถ้าใครเท็จให้ไฟไหม้เป็นพิษ	จงประจักษ์ศักดิ์สิทธิ์แก่ตาคน

หลังจากพราหมณ์พิธีกรรมมนต์แล้ว ก็ให้สัญญาณนางสร้อยฟ้ากับศรีมาลา
 เค้นลุยไฟได้ กังคำกลอนว่า

แล้วให้สองนางตั้งอธิษฐาน	ศรีมาลาฐพานคอกไม้บน
การรวมภูทำฐกับชุมพล	ขอให้ไหม้เงินจันพั้งพอง
ถ้าตัวชาติศัคยช้อคอสามี	อย่าให้พิบอัคคินันถูกตอง
ขอเชิญเหวามาถุมกรอง	ให้เหยียบย่องอย่างน่าเย็นจำไป
...	...
ปายนางสร้อยฟ้านั้นหน้าคำ	ฐพานพิมพ้ออธิษฐาน
ไหลเลอเพอพอกยุคนลาน	เออผีสงประรางควาณาช่วยคอม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ผลการลุยไฟในครั้งนั้น ปรากฏว่าศรีมาลาขณะสร้อยฟ้า ฉะนั้นผู้แพ
 ก็ต้องได้รับโทษในสถานหนัก คือประหารชีวิต ทั้งพระบรมราชโองการของสมเด็จพระพันธุฯ

กิดอ่านสารพัดเป็นศัตรู ฎเป็นกบฏให้เห็นแน่ใจ

ให้ยกเอาศักดิ์ขุนแผนปรับ เป็นทรัพย์สินค้ำประกันเสียตามฐาน
ศรีประจันขุนนางเป็นคนพาล ให้เขียนใ้บิดาประจานแทนวันทอง
แล้วให้ทวนขุนนางศรีประจัน ยายกลอยยายสาสน์ควยทั้งสอง
ถ้าเจ้าตัวกลัวผิดไม่คิดปอง ต้องบ่ให้เอาสินไหมไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนนางขุนแผน

เมื่อสมเด็จพระพันวษาได้ฟังสำนวนคดีตลอดจนคำพิจารณาตัดสินของคณะลูกขุน
แล้วก็เห็นชอบด้วย เพราะเป็นไปตามตัวบทกฎหมาย แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีอำนาจ
เต็ม บังคับสั่งการอะไรได้ทั้งสิ้น โดยทั่วไปก็ทรงยึดถือตัวบทกฎหมายเป็นหลัก แต่ทรงไว้วางใจ
ตุลาการ และคณะลูกขุนให้พิจารณาตัดสินขั้นแรกตามบทพระอัยการ ถ้าคณะลูกขุนนำขึ้นกราบ
บังคมทูลทวงทราบแล้ว เห็นว่าไม่ยุติธรรม ก็จะไต่สวนวินิจฉัยเปลี่ยนแปลงต่อไป

คดีระหว่างขุนนางขุนแผนตามบทคณะลูกขุนพิจารณาตัดสิน สมเด็จพระพันวษา
ทรงเห็นชอบด้วย ไม่ทรงทักท้วงในข้อความตอนใดเลย

การตัดสินคดีในตอนอื่น ๆ จากเสภาเรื่องขุนนางขุนแผนก็มีลักษณะทำนอง
เดียวกัน เช่น ตอนขุนนางแพพิจูจนคำนำแกพระไวย สมเด็จพระพันวษาซึ่งประทับทอดพระเนตร
อยู่ ณ ที่นั้นด้วย รับสั่งให้ประหารชีวิตขุนนาง เมื่อทรงตัดสินคดีศรีมาลา กับสร้อยฟ้า เมื่อคราวดูไฟ
พิสูจน์ความบริสุทธิ์ นางสร้อยฟ้าเป็นฝ่ายแพพิจูจน สมเด็จพระพันวษาก็ทรงรับสั่งให้ประหารชีวิต
นางสร้อยฟ้าเช่นกัน

กระบวนการความยุติธรรมนั้น เมื่อมีการพิจารณาไต่สวนคดี มีการตัดสิน
แล้วก็ต้องมีบทกำหนดโทษไว้โดยพระอัยการตามลักษณะความผิดต่าง ๆ ด้วย

การลงโทษในแต่ละคดีก็แล้วแต่พระมหากษัตริย์จะทรงวินิจฉัยชี้ขาดว่าผู้
กระทำความผิดควรจะได้รับโทษหนักเบาสมควรใด

ในวรรณกรรมเรื่องขุนนางขุนแผน มีปรากฏว่าผู้กระทำความผิดต้องถูกลงโทษ
หลายประการ เป็นต้นว่า ปรับ เช่นขุนนาง นางศรีประจัน ยายกลอยยายสา ฯลฯ ทวน
(เขื่อนที) โคแก่ขุนนาง แต่ขุนนางใช้เงินไถ่โทษทวนได้ และอาจจะลงโทษให้ประหารชีวิต

เจน นางวันทอง, นางเรณูหา (ศรีมาลาพูดขอยกโทษไว้) เป็นต้น

บางกรณี่พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจสิทธิ์เต็มที่โดยไม่มีการไต่สวนคดีตามกระบวนการความยุติธรรม เช่นกรณีขุนแผน ซึ่งมีรับสั่งให้จำคุก* (จำกรณหาประการ) การตัดสินเช่นนั้นอาจเป็นไปได้ตามอารบฏและอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาด

การตัดสินประหารชีวิตนางวันทองที่ท่านเองเคียดแค้น เป็นพระบรมราชโองการที่ทรงกระทำตามพระราชหฤทัย อาจไม่แท้จริงถึงตุลาการหรือคณะตุลาการชั้นพิจารณาความ พิจารณาตามเนื้อเรื่อง ครอบครัวยุเรรัง ขุนแผน พระไวย มีเรื่องรบกวนพระทัยอยู่เสมอตลอดเวลา จนทรงรำคาญและทรงชักเงือก จึงตัดสินพระทัยให้ประหารนางคนกลางซึ่งเป็นคนเหตุแห่งการวิวาทไม่รู้จักจบสิ้นเสีย

กล่าวไ้การกระบวนการความยุติธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 นั้น ให้ความสำคัญแก่ชายหญิงทัดเทียมกัน แม้ในบางกรณีพระมหากษัตริย์จะทรงพิจารณาตัดสินคดีเองโดยมิได้ทรงตั้งตุลาการคณะตุลาการก็ตาม แต่นั่นก็มิได้หมายความว่าทรงขาดความยุติธรรมเสียทีเดียว หากแต่ไม่เป็นไปตามกระบวนการที่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์เท่านั้น อย่างไรก็ตามก็ทรงกระทำเช่นนั้นมาเนื่องจากเหตุผลประการ ก็เพราะขบถธรรมนิยม จารีตประเพณี ที่ยึดถือปฏิบัติสืบเป็นมรดกตกทอดกันมา ต้องการจะลดรักษาไว้มิให้สูญประการหนึ่ง กับประสงค์ที่จะเพิ่มความเข้มแข็งแก่นิกรายกรัว อันเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นจะมีผลทำให้ราชคิมนางอีกประการหนึ่ง

* เมื่อคราววิหิวนิกร ไปกราบบังคมทูลขอนางลาวทอง.

ค. บทกำหนดโทษในคดีต่าง ๆ

เมื่อมีการพิจารณาพิพากษาคดีใด ๆ ก็ตาม กระบวนการความยุติธรรมในชั้นสุดท้าย ก็คือการตัดสินลงโทษผู้กระทำผิด ถ้าเป็นความผิดสถานหนักก็ประหารชีวิต เบาลงมาก็จำคุก, ประจาน, คุมขัง และปรับไหม ตามลำดับ สตรีใดที่มีความผิดต้องคำพิพากษาคดีสินของศาล หรือ มีพระราชโองการ หรือพระราชเสาวนีย์ สั่งลงโทษให้ชัง และจำชังนั้น ต้องชังและจำชังใน พระบรมมหาราชวัง นางอมรรตฤณารักษ์¹ เล่าว่า ในพระบรมมหาราชวังมีที่คุมขังอยู่ 2 แห่ง คือ "ที่ศาลาว่าการกรมโฮลน"^{*} แห่งหนึ่งสำหรับชังหญิงที่ได้รับโทษสถานเบา กับ "ที่คุมขัง ฝ่ายในคือกิดสนม"^{**} อีกแห่งหนึ่งสำหรับคุมขังหญิงที่ต้องโทษสถานหนัก

อนึ่ง เครื่องวันทนการสำหรับหญิงผู้ต้องรับพระราชอาญาให้คุมขังที่ศาลาว่าการ กรมโฮลนนั้น มีบทกำหนดไว้ว่า ถ้าเป็นหญิงสูงศักดิ์เป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ต้องใช้ผาขาว ห่มเครื่อง "สังขลิก"^{**} ก่อน ส่วนหญิงสามัญนั้นไม่ต้องใช้ผาขาวห่ม²

การตัดสินลงโทษผู้กระทำผิดนั้นได้กล่าวมาบ้างแล้ว เพื่อให้เห็นเด่นชัดยิ่งขึ้น จะได้กล่าวถึงบทกำหนดโทษในการกระทำความผิดกรณีต่าง ๆ โดยเฉพาะในคดีที่เกี่ยวข้องกับ สตรี ดังนี้

¹ นางอมรรตฤณารักษ์ อ.ค. หน้า 167 - 168 (อ้างอิงมาจากข้อความในหนังสือ ของพระยาเทวธिरาช ม.ร.ว. ป. มาลาภูด เจ้ากรมพระราชพิธีกระทรวงวัง)

^{*} "ศาลาว่าการกรมโฮลน" บางทีเรียกกันสั้น ๆ ว่า "ศาลา" กรมโฮลนผู้หญิงมีหน้าที่ ราชการคล้ายกับตำรวจนครบาล ถือรักษาความสงบเรียบร้อย ดูแลกวตขันชนมประเพณีทุกอย่าง ให้เป็นอยู่ในขอบเขตแห่งกฎมณเฑียรบาล ซึ่งตามปกติจะมีกองรักษาการตั้งอยู่เป็นประจำที่ศาลาว่าการ กรมโฮลนนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริให้ตั้งขึ้น.

^{**} สังขลิก คือเชือกขวนที่โซลามหญิงผู้ต้องโทษ ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ หรือเป็นข้าราชการ ฝ่ายใน

- 1) กศกับฐฐสาว
- 2) ศคือนาจารย์หญิง
- 3) กศลักพา
- 4) ศคือนุคกรา
- 5) ศคณมขันธ์กระทำเรา
- 6) กศลอลวงหญิง
- 7) กศพินปรมาท
- 8) กศทะเลาะวิวาท
- 9) กศยักยอกพรพัสสิ้น

1) กศกับฐฐสาว

ในกฎมนเฐียรบาลมีบทกำหนดลงโทษผู้กระทำผิดกรณีกศกับฐฐสาวความควรแก่
กรณังนี้ เช่น

"อนึ่ง ผู้ใดทำชู้ชายชเมพรสม ให้ชานันเสีย 3 วั้งให้ตาย ส่วนหญิงนั้น
ให้ชานเสียชก¹"

ความผิดกรณังนี้ทั้งชายและหญิงได้รับโทษเท่ากัน ก่อนประหารชีวิต แก่
ฝ่ายชายจะต้องรับการทรมานก่อนประหาร

"อนึ่งชานก้านดแลกรีก้านดเป็นชกกัน ส่วนชายให้โทษ 50 ที ให้รับราชบาต
เอาท้วงลงหลาชาง ส่วนหญิงนั้นให้โทษดวยลวดท้วง 50 ที แล้วให้สับประจานที่หนึ่ง
ให้เอาตัวเป็นชาวสะคิง ที่หนึ่งให้แกลูกเธอหลานเธอ"²

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 119.

² ค. หน้า 120.

"อนึ่งหญิงโคหาณมีได้ เป็นฝ่ายถือกำนัลอยู่ในวัง มีผู้เกาะกุมแสงหญิงนั้น ทานว่าเลมกีหลงพระราชาธาตุฯ ถ้าหญิงนั้นยินยอมคบ ในทวนหญิงนั้นคบไม่หาย 25 ที่ ส่วนชายนั้นทวนคยลวคหนึ่ง 50 ที่ แล้วให้ไหม้โดยยศถาศักดิ์ เอาสิ้นไหม้ เขาพระคลังหลวง ถ้าในพระราชวังใช้ไหม้ โทษแก่ชายเสมอลักคนออกจากวัง"¹

กรณีลงโทษผู้ชายหนักกว่า คบถือว่าบังอาจกระทำกับผู้หญิงในวัง ซึ่งเป็น ผู้ยศถาบรรดาศักดิ์ ฉะนั้นผู้ชายจึงต้องรับโทษตามศักดินาของผู้หญิง

การเจรจากันภายในวังจนไปถึงการยินยอมทำฐกัน มีกฎหมายห้ามไว้ โดยกำหนดโทษไว้ดังนี้

"อนึ่งชายหญิงเจรจาคบกันในวัง ยอมทำฐกันใช้ ให้ตีคยไม่หาย 20 ที่ ถ้าผู้ชายชาววังให้คยลวคหนึ่ง 50 ที่ ถ้าผู้หญิงชาววังให้เสีย"²

บทลงโทษมาตรานี้เห็นชัดว่าลงโทษผู้หญิงหนักกว่าชาย คบเห็นว่าผู้หญิง ชาววังนั้นเป็นคนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมขอบังคับเป็นอย่างดีแล้ว อีกมาตราหนึ่งกล่าวว่า

"...ผู้ใดเจรจาคบสาวไซฝ่ายในมุกมื่อถือบา ผู้หญิงรองแรกประกาศหึงชวน ให้คยผู้ชายลงทนายข้าง ถ้าผู้หญิงลงคยกัน ในทวนคยลวคหนึ่ง 20 ที่ แล้วให้หยงาน อยาให้เขาวังเลย"³

แต่ไม่ได้ติตคยตนเอง ใช้เพียงหนังสือเพลงยาวติตคยสื่อสารกันกับ โทษ ถึงตาย คงบทบัญญัติว่า

1 ก. หน้า 122.

2 ก.

3 ก. หน้า 123.

"ซึ่งข้าเฝ้าทั้งปวงไซ้หนึ่งสื่อการ บโคลงเข้าวังสื่อรัก คบค่านางกำนัลสาวไซ้
มาบในโทษถึงตาย

อนึ่งข้าเฝ้าในกรมชายหมู่ นอกไซ้หนึ่งสื่อการ บโคลงไปมาโทษถึงตาย"¹

เห็นได้ว่าทั้งผู้ชายและผู้หญิงต้องได้รับโทษสถานหนักเท่ากัน คือประหารชีวิต
ในพระโอบการลักษณะนี้ เมื่อกำหนดโทษการคบชู้สาวไว้หลายบาตรา
ความผิดในกรณีต่าง ๆ นั้นปรากฏว่ากำหนดโทษผู้หญิงไว้หนักกว่าผู้ชาย เป็นต้นว่า

มาตรา 5 "...หญิงอันแรงทำชู้เหนือผ้า ผัวมันเอาสินไหมถึง 2 ถ้าแล้ว มันยัง
ทำชู้ชายเหนือผ้ามันอีกไซ้ ทานว่ามีให้ไหมชายชู้มันเลย"²

มาตรานี้ถือว่าไม่ใช่ความผิดของผู้ชายจึงไม่ต้องรับโทษ

มาตรา 6 "...หญิงใดทำชู้เหนือผ้า จุกตั้งอำแดงอยู่เป็นเมียพระจุลาไทยร่างกันอยู่
หลวงราชรินเมื่อผ้าเคา ครั้นผิดกับหลวงราชรินร่างกันอยู่ มาเอาเจ้าชากเป็นผ้าเคา
พระจุลาไทยผ้าเคาทำฎีกาพูดกล่าว ถวายหาความหลวงราชริน เจ้าชาก ถาหญิงใด
จุกตั้งอำแดงอยู่ก็ผิด ผัวชู้ควรประการใด ๆ วิจาราเป็นสัจไซ้ ทำให้ผจางหญิงชาย
นั้นควยไถนา ส่วนหญิงอันร้ายให้เอาเฉลปะหนา ตัดดอกฉาแดงทั้งดองหู รอยคอก
ฉาแดง เป็นมาไทยใส่ศีรษะคอ แล้วเอาหญิงนั้นเข้าเทียมแอกข้างหนึ่ง ชายชู้เทียมแอก
ข้างหนึ่ง ผจางควยไถนา 3 วัน ถาแลชายชู้ผัวนั้นยังรักเมียอยู่ มีให้ผจางไถ ทานให้
เอาชายชู้ผัวนั้นเข้าเทียมแอกข้างหนึ่ง หญิงอยู่ข้างหนึ่ง อย่าให้ปรับไหมชายชู้มันเลย"³

¹ ก. หน้า 123.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 209.

³ ก. หน้า 209 - 210.

"หญิงคนเคียวมันทำชู้ควยชายคนหนึ่งก่อน แล้วหญิงนั้นมาทำชู้ควยชายคนหนึ่ง แล้วชู้ก่อนมันพ้นทางชู้หลังตายก็ดี ชู้หลังมันพ้นทางชู้ก่อนตายก็ดี ทานว่าเป็นหญิงร้าย ให้ทวนมัน 30 ที แล้วให้โกนศีรษะหญิงนั้นเป็นตะแคงแคงตัดคอกณะบาสองหู ขึ้นขาหย่างประจาง 3 วัน แล้วให้หมาชายชู้พ้นทางนั้นให้ตกไปตามกัน..."¹

ถ้าผู้หญิงคนใดคบชู้มากกว่าสองคนขึ้นไปถือว่าเป็นหญิงแพศยา ต้องได้รับโทษหนักกว่าชาย น่าสังเกตว่าโทษเกี่ยวกับการคบชู้สาวนี้มักให้ประจางผู้หญิงให้ได้รับความอับอาย ก่อนจะลงโทษอย่างอื่นเพิ่ม

มาตรา 10 "หญิงใดทำชู้นอกใจแล้ว พิจารณาเป็นสัจให้ปรับไหมชายหญิงโดยพระราชกฤษฎีกา แลโคกระบือขวางมาเรือเกวียน แลทาสกำกรชายหญิงสิ่งสรรพทรัพย์สินทั้งปวง มีมากน้อยเท่าใดก็ดี ทานว่าให้แก่ชายแล้วแก่เจงสัน ถ้าชายผู้ไม่สมักเลี้ยงหญิงต่อไปไซ้ ให้หญิงนั้นไปแก่งานผู้หนึ่ง ผาหมื่นหนึ่ง"²

ในพระราชกำหนดโทษซึ่งตราขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ให้สืบกำหนดโทษหญิงมีชู้ไว้ว่า ให้สงหญิงภรรยาและชายชู้ให้สามีฆ่า ถ้าสามีไม่ฆ่าให้ปรับไหม ถึงความว่า

"แต่สืบไป ชายใดล่วงประเวณีภริยากัน ชายเจ้าผู้จับได้เอาตัวมา ฎหมายรองฟ้องแก่สุภาพเมือง พิจารณาเป็นสัจว่า ทำชู้ควยภริยาทานจริงไซ้ ถ้าชายเจ้าผู้มีความเจ็บแค้นไม่เอาภาคเบียดสินไหม จะเอาชีวิตริกันแก่ชายผู้เคียวมัน จะให้ก็มิได้ เป็นต้นเพราะหญิงปลงใจให้ชายสมาคม จึงไกรวมประเวณีกัน ในผู้พิจารณากระลาการสั่งชายชู้แลหญิงให้แก่ชายเจ้าผู้มักถูกไปพ้นทาง เสียทั้งหญิงร้ายชายชู้ อุหญิงแพศยาพ้นทางคนโทษถึงตายนั้น ห้ามอย่าให้สืบแลเชือดเนื้อเดือนหนึ่งชำระกำหนดทำ-

¹ ก. หน้า 259.

² ข. หน้า 211 - 212.

สังเกตุว่าสามี่ไม่ของลาภรยาบวช แต่ภรรยาต้องลาสามี่ก่อน เพราะ
ถ้าหากภรรยาหนีไปบวชโดยไม่บอกให้สามี่รู้ ถ้าสึกออกมาแล้วไม่มีสามี่ใหม่ถือว่าสามี่รู้ ต้องได้รับโทษ
บทลงโทษก็คือผู้สาวในวรรณกรรม เรื่องขุนช้างขุนแผนก็ถือตามบทพระไอยการ
นี้ทุกประการ ดังคำพิจารณาของคณะลูกขุนและตุลาการว่า

.....	ต้องปรับตามบทพระไอยการ
ให้ยกเอาศักดิ์ขุนแผนปรับ	เป็นทรัพย์สินค้ำประกันเสียตามฐาน
ศรีประจันขุนช้างเป็นคนพาล	ให้เทียบไถ่ค่าประจานแทนวันทอง
แล้วให้ทวนขุนช้างศรีประจัน	ขยายกลอยขยายสำนึกด้วยทั้งสอง
ถ้าเจ้าตัวกลัวผิดไม่คิดปอง	ต้องบทให้เอาสินไหมไป
ถ้าเจ้าตัวไม่กลัวซึ่งเวร	จะพ้นเสียก็ตามอัธยาศัย
วันทองส่งคืนขุนแผนไป	ตามในพระราชกฤษฎีกา

นางวันทองตัวกลางในคดีนี้ไม่ต้องรับโทษ เพราะนางไม่ได้เป็นใจที่จะปรีช
หากถูกบังคับข่มขืน อย่างไรก็ดี บทบัญญัติในกฎหมายต้องให้การประจาน แก่ขุนช้างกับ
ศรีประจันเป็นเหตุทำให้นางวันทองต้องคบชู้ ฉะนั้นนางศรีประจันกับขุนช้างจึงต้อง "เทียบไถ่ค่า
ประจานแทนวันทอง" ด้วย

การพิจารณาคัดสินลงโทษในคดีผู้สาวระหว่างขุนแผนกับขุนช้างนี้ เมื่อคณะ
ลูกขุนโดยมีพระเพิ่นศรี เป็นตุลาการ ได้นำสำนวนขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อให้ทรงเป็นผู้พิพากษา
ลงโทษ

สมเด็จพระพันวษาเมื่อใดทรงทราบสำนวนการพิจารณาตัดสินของตุลาการ
ลูกขุนแล้ว ก็ทรงตรัสว่า

เฮยขุนแผนเป็นกระไรให้วาม	จะพ้นอายขุนช้างได้อย่างไร
ขุนแผนแสนสุภาพกรามกราน	กระหม่อมฉันหาให้เป็นเวรไม่
ตามแต่สินไหมแลพิณ	จะโปรดปรับอย่างไรก็อย่างนั้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ในที่สุดสมเด็จพระนางเจ้าทรงตัดสินคดีนี้ไว้เป็นไปตามที่คณะลูกขุนพิจารณา

คือ

ให้เสรีภาพแก่ลูกขุนปรับ จมื่นศรีเร่งกลับออกไปศาล
พระที่นั่งไบบังคมถือนกราบกราน ถัดมาถอยหน้าที่นั่งไป
จึงให้ลูกขุนดูความ เห็นความกันออกมาพร้อมหน้า
ขุนแผนขุนช้างทั้งสองรา ยายกลอยยานศาตร์ประจัน
กริ้ววามมาถึงซึ่งศาลา ผู้คุมพร้อมหน้าอยู่หน้า
จึงอ่านใบปรับขึ้นจับพลัน พรหมกันไต่ยืนขึ้นทุกคน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ขุนช้าง เป็นเศรษฐีเงินมาก จึงไม่ถวิลรักเกรงกลัวโทษถูกเขียนภาพ
พระอัยการ เพราะสามารถไต่เงินได้โทษโดยดีได้

ขุนช้าง เอาเงินออกนับให้ ไต่โทษทวน* ไต่ไม่ผิด

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ส่วนพระประจันและยายกลอยยายสาไม่ค่อยจะมีเงิน ฉะนั้นเมื่อมีเงินเสีย
การปรับถึงกับนำตำรวจ

พระประจันนั่งอยู่ดูกลอน ส่วนยายสาทั้งยายกลอย
มีเงินออกให้ใจจะขาด น้ำตาหยาดไหลหลังลงด้วยมือ
เขามั่งมีคงสวัสดีเลือนลอย เราก่อนจะมาคอยไปเจียนตาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

* การลงโทษโดยที่ โอราณนิมลงโทษด้วยการเขียนตีด้วยทวน, หนั และ ลวด
ตามทวน แกกรจีโทษ.

การตัดสินใจโทษก็ดูสาวอีกคนหนึ่งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน
 จมื่นไวยไปพานางวันทองมาจากขุนช้าง ขุนช้างจึงร้องฟ้องขึ้นในที่สุกใ้มีการไต่สวนคดีกัน
 สมเด็จพระพันวษาทรงดำริตามนางวันทองซึ่งเป็นคนกลางก่อนว่า

เมื่อถึงกลับมาแต่ป่าใหญ่	กุสิดให้โอ้แผนประสมสอง
กรันภูษัคใจให้จาง	ตัวของมิ่งไปอยู่แห่งไร
ทำไมไม่อยู่กับยายแผน	เล่นไปอยู่กับยายช่างใหม่
เคียมมิ่งรักยายแผนเล่นตามไป	ครั้นยกให้เสียกลับเล่นตัว
อยู่กับยายช่างไม่อยู่ไค	เกิกรังเกียจเกลียดใจด้วยซังหัว
ดูก็โทษยายเก่าเฝ้าเปลี่ยนตัว	ดีกว่าชั่วแล้วมิ่งไม่ไยดี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เมื่อวันทองกราบบังคมทูลไปตามความจริงแล้ว สมเด็จพระพันวาถึงกับ
 ทรงพระพิโรธทั้งขุนช้าง ขุนแผน และจมื่นไวย ที่กระทำการตามอำเภอใจไม่คิดถึงกฎหมายบ้าน-
 เมือง โดยตรัสตัดสินว่า

ถ้ายายไวยอยากจะไครไคแม่มา	ชวนพ่อพองหาเอาเป็นไร
้วยการศาลโรงก็มีอยู่	จ้าวาภูษัคสินให้ไคไค
ชอบหวนควยลวคิใหม่คไป	ปรับใหม่ให้พากับชายชู้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เมื่อทรงพิจารณาความแล้วเห็นว่า เหตุเกิดครั้งนี้เพราะนางวันทอง ฉะนั้น
 ต้องให้นางวันทองตัดสินใจว่าจะอยู่กับใครในสามคน คือ ขุนแผน ขุนช้าง และจมื่นไวย แทนที่
 นางวันทองจะตัดสินใจให้เด็ดขาดกลับกราบบังคมทูลเป็นกลาง ๆ ว่า

ความรักขุนแผนก็แสนรัก	ด้วยรวมยากนานักไม่เคียดฉันท
ผู้ลำบากถูกปามาควยกัน	สารพันอคอดณณณใจ

ขุนช้างแควอยู่ควยกันมา คำหมาหาใครทำให้เกื่องไม่
เงินทองกองไว้มิให้ใคร ขาไทโซ่สอยเพิ่มเอของตัว
จมนไว้อย่างเล้าก็เลื้อยที่นอก ก็หมิ่นยกรักเท่ากันกับตัว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ที่นางวันทองกราบทูลไปเช่นนั้น ถ้าพิจารณาด้วยความเป็นธรรมแล้ว
จะเห็นว่านางตกอยู่ในสภาพที่ยากต่อการตัดสินใจอย่างยิ่ง สตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่
จะมีลักษณะคล้ายนางวันทอง กล่าวคือ ไม่สามารถจะตัดสินใจอะไรด้วยตนเองได้ อาจเป็นเพราะ
เกณฑ์ของสังคมบังคับให้ผู้นั้นในอำนาจของผู้อื่นเสมอ ก็อภิศามราญ และสาม

ฉะนั้นเมื่อเกิดการถึงกล่าวขึ้นมา นางวันทองจึงไม่สามารถจะตัดสินใจเด็ดขาด
ลงไปได้ในทันที ทั้ง ๆ ที่ใจของนางนั้นก็รู้ว่าผิดและชอบอย่างไร คือ

จะว้ารักขุนช้างกระไรได้
ที่จริงใจมิไคร่รักแต่สักเทนิค
รักพอถูกห่วงคงคงชีวิต

--- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

อีกประการหนึ่งนางวันทองอาจประมาทที่ถูกระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่
พระองค์เอง ทั้งกลัวพระราชอาญาด้วย "แผนทูลผิดจะพิโรธไม่โปรดปราน"

เมื่อนางวันทองตัดสินใจทูลเป็นกลาง ๆ สมเด็จพระพันวษาก็กริ้วมาก
ถึงกับมีรับสั่งให้ประหารชีวิต ดังคำกลอนว่า

กรานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ พังจบแค้นคงคงเพลิงไหม้
เหมือนดินประสิวปลิวติดกับเปลวไฟ ถูกเป็นไคร่ฮั่นถอง
จะว้ารักขางไหนไม่ว่าได้ น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ดอกลั่นเขาที่ส่าร่อง ยิ่งกว่าทองทะเลอันล้ำลึก

จอกแทนแพเสาสำเภาใหญ่
เหมือนมหาสมุทร ผู้ซึ่งรัก
อิสรภาพหาบมาหมก
อัสสณถอยจัญไรใจมิห

... ..

หนักแน่นคินทุจะอยู่ใ
ภูเลียงมิ่งถึงให้เป็นหัวหมื่น
ฉายขุนช้างขุนแผนทั้งสองรา

... ..

เร่งเร็ว เทพยพร ษายมราช
อกเอาชวานผาอย่าปราณี
เอาใบทองรองไว้ให้หมากิน
หันให้หญิงชายทั้งหลายดู

จะทอดกมเท่าไรไม่รู้ลึก
น้ำลึกเหลื่อจะหยั่งกระทั้งคิน
ก็จจมจมสูญหายไปหมกสิ้น
กัณ เพชร นิล เกิดขึ้นในอาคม

... ..

อายไว้มิ่งอย่าบ่นวามารดา
กนอันรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า
ภูจะหาเมียในหออาลัย

... ..

ไปพันฟาดเสียให้มันเป็นผี
อย่าให้โลภติดคินทุ
ตกคินจะอัปรีภัยลืออยู่
สิ่งเสร็จ เสด็จสู่ปราสาทชัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เห็นว่าโทษของผู้หญิงหลายใจนี้มีบทกำหนดโทษไว้หนักมาก ทั้งนี้อาจ
เพราะต้องการให้เกิดความ เป็นปึกแผ่นมั่นคงในครอบครัว ถ้าแม่บ้านแม่เรือน (แม่เจ้าเรือน)
มีความประพฤติไม่ดี ครอบครัวนั้นก็ไม่น่าไว้ใจ ด้วยผู้เป็นสามีต้องรับราชการในพระบาท-
สมเด็จเจ้าอยู่หัว อาจมีเวลาอยู่กักรบรยาไม่มากนัก ขอนี้จึงเห็นสถานภาพสตรีได้ว่า
ไคร่บยของเกียรติก่อนนางสูง

การก่คิดสินคหีไพร่ ะหารชีวิตมีปรากฏในวรรณกรรม เรื่องขุนช้างขุนแผนอีก
ตอนหนึ่ง คือตอนนางสร้อยฟ้าดูยไฟพิรุณจนแพนางศรีมาลา

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา
กราวนี้รู้เช่นใดเห็นใจ
ทำยาแก้ไสไ้อไวยั่ว
จนเสียมเวทเสียมฤทธิ์วิทยา

กริ้วนางสร้อยฟ้าคังเพลิงไหม้
อิจจุไรเจ้ากลมารยา
ให้เมามัวหลงเล่ห์เสนหา
จะเป็นบ้าแล้วยังไม่พอใจ

ยังอยู่ให้ถูกพวกอริวาท ตูมั่งอาจกำเริบเติบใหญ่
 จะให้กลางตลาดกันไพบรลย์ พนมมันจะไผ่มาเล่นดู
 แล้วก็ครายอายชุมมาเลเริมมาลา แกล้งใส่โคลจะไผ่หมาอีกทั้งดู
 คิดอ่านสารพัดเป็นกัทร ดูเป็นกบดแท้เห็นแน่ใจ
 ฮาเฮย เหวยพร ยายมราช จงเอาไปพันฟาคให้ตักโย
 ผาอกกวยขวานประจานไว อย่าให้คนดูดูเยี่ยงมัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การกักสินกัศูสาวถึงกับมีรับสั่งให้ประหารชีวิตนี้ เกษมีปรากฏในแผนที่
 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้งนั้น หม่อมพุม* กราบทูลพระกรุณาฟ้องร้องว่า ฟรังทั้งดู** เป็นฐ
 กับหม่อมฉิมหม่อมอุบล*** รวบรวมกันไว้ 4 คน เป็น 6 คนด้วยกัน¹

สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงชำระความรับสั่งถามหม่อมอุบล ๗ ประการ ส่วน
 หม่อมฉิมหม่อมรับสารภาพ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพระพิโรธมาก จึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิต
 เสียทั้ง 2 คน² ถึงขอความว่า

* เป็นเจ้าจอมหนึ่งในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี.

** คือนายชิตูบาล กับนายชาญเบสร์ เป็นฝรั่งคนโปรดของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ได้รับราชการภายในใกล้ชิด กราวหนึ่งเกิดเหตุอาพาธในพระราชวัง มีหนูเข้าไปกัดพระวิสูตรขาด
 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้ฝรั่งทั้งดูเข้ามาจับหนูที่เสวย และในที่สุดพบควย (พระบาท-
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ว่า "เรื่องเกิดเหตุกัดพระวิสูตรนี้ออกจะ
 ถึงเป็นอุบาย ข้อที่ฝรั่งเป็นชิตูบาล ชาญเบสร์ ชื่อ นายเวรมหากเล่กั๊งหน้าก็ชอบกล ฝรั่งนี้
 เขาใจว่าโปรตุเกสอย่างพวกญีปุ่น")

*** เป็นเจ้าจอมที่ทรงโปรดปรานมากกว่าเจ้าจอมคนอื่น ๆ

¹ ประยุทธ์ สิริพัชร์ ศาลไทยในอดีต หน้า 283.

²
 ก.

"เมื่อหม่อมฉันให้การสารภาพ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพระพิโรธมาก โปรดให้
เขียน เอนำเกลือรด ทำประจานควยอาการแสนสาหัส แล้วประหารชีวิต ผาอกเอาเกลือ
ทา ต้มอตุกเตาเสีย"¹

บทกำหนดโทษหญิงกบฏนี้กล่าวไว้ในสุภานิคสอนสตรี ตอนหนึ่งว่าอาจชายให้
ชายชู้ก็ได้โดยกำหนดศักดินาเรียกเอาทรัพย์สินของชายชู้แลกเปลี่ยนกับภรรยา ดังคำกลอนว่า

ครั้นชู้ไซ้ไถถามไถ่ความซัด จึงจำคุกกักคินาราคาชาย
ถารักชู้ก็ให้อยู่กับชู้ชาย มั่นเมื่อหน่ายชายกลับเอาทรัพย์สิน

นายภู : สุภานิคสอนสตรี

ล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังมีคดีเรื่อง
ชู้สาวเกิดขึ้นอยู่เสมอ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศฉบับหนึ่งในปี
พ.ศ. 2411 ก็มีความตอนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นบทลงโทษของการคบชู้สาวว่า

"...ถ้าเมื่อหญิงอยู่ในเรือนชาย คบชายอื่นเป็นชู้เขาในเรือนแล้ว ชายที่เป็นตัว
จับได้ ถ้าสืบความได้ ชายที่เป็นตัวควรจะร้องฟ้องว่ากล่าวให้เมียปรับไหมเพิ่มอย่าง
ผู้ชายขึ้นเรือน แต่เรื่องทำชู้ในเมียไทยเสีย เพราะเมียเป็นหญิงไม่กัก แต่เค็มแล้ว..."²

อย่างไรก็ตาม เรื่องการคบชู้สาวนี้ แม้จะควยกรณีผู้หญิงยินยอมก็ มิใช่
ยอมก็ ผู้หญิงก็จะถูกประณามเสมอ นอกจากจะถูกลงโทษในสถานหนักแล้ว สังคมยังถูกเหยียด
หยามอีกยกย เห็นได้ว่าผู้หญิงไม่ได้รับความยุติธรรมในเรื่องนี้

1

ก.

2

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ.ก. หน้า 297.

2) คดีทนายจ้างหญิง

การที่ทนายจ้างหญิงไ้จ่ายค่าบริการต่าง ๆ กัน ไม่ว่าหญิงนั้นจะเป็นหญิงโสด, หมาย หรือมีสามีก็ตาม นับว่าเป็นความผิดฐานอนาจาร โดยเฉพาะหญิงที่มีสามีนั้น กฎหมายกำหนดโทษไว้ในสถานหนัก แสดงว่าให้เกียรติแก่ชาย ไม่ใช่เห็นแก่สถานภาพของหญิง เพราะกฎหมายบ่งไว้ชัดเจนว่า ถ้าทนายจ้างกับหญิงโสด จะได้รับโทษน้อยกว่าทนายจ้างกับหญิงหมาย และหญิงมีสามี บทบัญญัติว่าไว้อย่างนี้

"...วิวาทคำพิพาทและแก่งแย่งกันเสียให้เป็นที่ร้าวฉาน ถ้าหญิงสาวหาสามีได้ ให้ใหม่ผู้ทำเป็นเบี้ย 70,000 ทวีตุน ถ้าชายดูหญิงสาวนั้น ถ้าแก่งแย่งหญิงมาขาย ให้ใหม่เป็นเบี้ย 80,000 ทวีตุน ถ้าหญิงนั้นมีผู้ให้ใหม่เป็นเบี้ย 170,000 ทวีตุน เหตุนี้ทำทนายจ้างแก่ทานให้ไ้ไ้จ่าย ถ้าแลมีเจตนาประพฤติชั่วใช้ โทษอันใดหนัก ให้เอาแต่สิ่งหนึ่งตั้งใหม่โดยพระราชกฤษฎีกา"¹

ในระโยการลักษณะนี้ เมื่อก็ดกล่าวถึงเฉพาะลักษณะการผิดกรรมาทาน ยังไม่ถึงชำเราไว 5 ประการ² เท่านั้น คือ

- (1) ชายจับมือถืออ้อมหยอกเมียทาน
- (2) ชายขึ้นไปหาถึงในเรือนในขณะที่สามีของหญิงไม่อยู่
- (3) ชายไปหาเมียทานในที่ลับ
- (4) ชายลักลอบพูดจาควย เมียทาน
- (5) ชายไปหาเมียทานถึงในหอนอน

กล่าวไ้ความหมายคำนี้ถึง เกียรติยศและบรร คาศักดิ์ของชายผู้เป็นสามี มากกว่าภรรยา

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 200.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 207.

การนิคมรยาทานทั้ง 5 ประการนี้ มีบทกำหนดโทษให้ปรับไหมโดยอันคัม
กึ่งปรากฏในมาตรา 2 ว่า

"ผู้ใดเล้าโลมจับมือถือฉ้อโกงหรือขโมยเมียท่านก็ดี ตัวท่านไม่อยู่ไปหาเมียท่านถึงในเรือน
แลในสถานที่ลับ ไม่มีผู้ใดอยู่ด้วยเป็นค้ำนักก็ตี ไปหาเมียท่านถึงที่นอน ในห้องอยู่แค่สอง
ต่อสองก็ตี ท่านให้ไหมชายนั่งกึ่งเบียดประณนิคมเมีย ถ้าผู้ใดกล่าวคำ แทะโลมเมียท่าน
ก็ดี ลักลอบพาตัวเมียท่านก็ดี พิจารณาเป็นสัจใช้ ให้ไหมชายนั่งกึ่งเบียดขมิ้อฉ้อโกง
กอดจูบนั่ง¹

ในกฎหมายพระเจ้ามังราย (มังรายศาสตร์) ซึ่งชำระและจารไว้ใน
เวลาใกล้เคียงกับกฎหมายตราสามดวง มีบทลงโทษหญิงที่ปล่อยตัวให้ผู้ชายทำอนาจารโดยการ เขียน
กึ่งบทบัญญัติว่า

"เมียผู้ใดไปหาชู้ถึงเรือน ผู้ชายได้จับและกอด ไม่ไ้นอนรวมกัน ให้ตัดผ้า
ขาวตอกคอกไม้ไปฆ่าตัวผู้ ด้ผู้ใดไม่ยินยอมจะไหมให้จงได้ ก็ให้เขียนเมียนั้น 20 ที่
33 ที่ แล้วจึงไหมตามกรณีอันไม่ไ้นอนรวมกันนั้นเกิด เพราะว่าหญิงนั้นแล้วไปหาผู้ชาย
ถึงเรือน"²

บทบัญญัติกำหนดโทษกรณีชายทำอนาจารหญิงนี้ มีในประมวลกฎหมายไทย
โบราณภาค 1* ว่า

¹ ๒
ค. หน้า 208.

² ๒
พระเจ้ามังราย ค.ค. หน้า 93.

* กฎหมายธรรมเนียมการปกครองว่าด้วยครวัตระกูลตัว เมียพ่อแม่อุภ ซึ่ง เป็นกฎหมายไทยภาค
พายัพ ต้นฉบับเป็นสมุดไทย เขียนด้วยอักษรไทยภาคพายัพ เป็นหนังสือเก่าที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ
ตั้งแต่ครั้งหอสมุดยังอยู่ในพระบรมมหาราชวัง.

"ลูกสาวท้าวบุญ ก. ฤๅมกอาณิชนึงยาคหือ * สิ้นเสียชาติใหม่ 150 คั่นหากไหญ่
จากัน กินหมากพลูสี่เสียด ย่าเถียวควยกัน นั้น บมโทษแล..."¹

จากกฎหมายฉบับต่าง ๆ ดังกล่าว พิจารณาได้ว่า การทำอนาจารหญิงนั้น
ไม่ว่าจะด้วยวิธีการอย่างไรก็ตาม ถือว่าเป็นความผิดจะต้องได้รับโทษตามควรแก่กรณี ด้วยธรรมเนียมไทยนั้น ไม่ต้องการให้สตรีถูกตบมือชายถึงสองคนขึ้นไป บทบัญญัติในพระไอยการลักษณะ
ฉัวเมียดลาวไว้ตอนหนึ่งในมาตรา 82 ว่า

"...เป็นสกริภาพอย่าให้ชายสัมผัสถูกของตัวถึงสอง..."²

ฉะนั้นเมื่อชายจะไปถูกเนื้อของตัวเขา จะควยประการใดก็ตามในกฎหมาย
ถือว่า

"...ท้าวหมันทำให้ลูกหลานท้าวหมันบกกพร่อง..."³

เพลงชาวบ้านก็ยังนึกกลัวในทำนองเดียวกันนี้ คือถ้าชายไปถูกเนื้อของตัวหญิง
ต้องเสียค่าปรับ เช่น

"จับมือเสียไก่ จับโหลเสียหัวหมู จับหูเสียบายกรี่..."

ลักษณะดังกล่าวยังถือกันเป็นชนบประเพณี ผู้ที่จับเคยไคยีนชาวบ้านในภาค
อีสานเอาไว้ให้ฟังว่า เมื่อชายหนุ่มไปถูกของตัวลูกสาวหลานสาว เรียกว่า "ผิดผี" ก็ต้องมีการ "เสียผี"

* หือ = ให้

** หู่ = หูก

¹ ประชุมกฎหมายไทยโบราณาก 1 หน้า 2.

² กฎหมายตราสารทอง เล่ม 2 หน้า 255.

³ ก.

ควย เป็นคนว่าคอกไม้รูปเทียนไปขอขมาบิดามารดาญาติพี่น้องของหญิงนั้นพร้อมควยหมากพลู และเงินประมาณ 12 บาท * พืชังกล่าว เรียกกันว่าพืช "เซ่นผี" ชายและหญิงอาจจะอยู่กินด้วยกัน ในฐานะสามีภรรยาหลังจากงานพืชเซ่นผีแล้ว

ตาม "ประเพณีปาลกะธรรม" อันเป็นประเพณีการปกครองของภาคอีสาน มีบทกำหนดโทษในกรณีชายกระทำการที่ถือว่าเป็นการอนาจารหญิงไว้หลายประการ เช่น

ชายใดก็ตามทำการล่วงเกินหญิงเป็นต้นว่า จับข่มขืนหรือข่มขืน เรียกว่า "ละเมิด" ต้องปรับให้ชาคอกไม้รูปเทียนไปแปดผี และขอขมาโทษแก่พ่อแม่หรือญาติพี่น้องของหญิง¹ แต่ถาชายจับต้องเตาถัน ถือว่าเป็นการ "ละเมิดกฎหมายบ้านเมือง" ต้องมีโทษปรับให้เสียเงินถึงค่าสิ่งแก่พ่อแม่หรือญาติพี่น้องของหญิง กับทั้งให้ชาคอกไม้รูปเทียนไปขอขมาโทษควย²

ในกรณีที่ชายล่วงเกินหญิงถึงขั้นร่วมประเวณีต้องปรับให้เสียเงิน 5 บาท แก่พ่อแม่ญาติพี่น้องของหญิงพร้อมทั้งชาคอกไม้รูปเทียนไปขอขมาโทษ และถ้าหญิงนั้นเมื่อครั้งมา ให้ปรับเพิ่มอีก 3 ค่าสิ่งให้แก่เจ้ากรมการเมือง และอีก 5 บาท ให้แก่พ่อแม่หรือญาติพี่น้องของหญิง³ แต่ถาชายไปปล้นบนอนกับหญิงบนเรือนของฝ่ายหญิง โดยที่พ่อแม่หญิงยังมีใ้คบหญิงให้เป็นภรรยาชาย พ่อหญิงสาวชายลงจากเรือนไป ชายต้องไ้รับโทษโดยถูกปรับเป็นเงิน 10 บาท เป็นค่าละเมิดแก่พ่อแม่หญิง⁴

* จำนวนเงินอาจจะมากหรือน้อยกว่านี้ก็ได้ ทั้งนี้เป็นไปตามธรรมเนียมของแต่ละท้องถิ่น.

¹ หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตรนคร) "ลัทธิธรรมเนียมราชฎรภาคอีสาน" ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาค 1 - 6 หน้า 41.

²
ค.

³
ค. หน้า 42.

⁴
ค.

ธรรมเนียมประเพณีดังกล่าวถือไว้ว่าเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการอนาจารหญิง
ในกรณีต่าง ๆ ของภาคอีสาน

งานประเพณีการแฉาวสาว - ผิดผี ของภาคเหนือนั้น กำหนดไว้ว่า ชายจะ
ล่วงเกินหญิงไม่ได้ จนกว่าฝ่ายหญิงจะยินยอม ซึ่งหมายความว่าได้เป็นผู้รักกันแล้ว การผิดผีนั้น
ไม่ใช่ความผิดแต่เป็นการถูกเนื้อต้องตัว ไปจนถึงการได้เสียแต่งงานกันเท่านั้น ยังหมายรวม
ไปถึงการที่ชายล่วงล้ำเข้าไปในเขตหวงห้ามของหญิง เว้น ห้องนอนควย และเมื่อมีการเสียผี
ตามธรรมเนียมแล้ว ฝ่ายชายอาจจะไต่หรือไม่ให้หญิงมาเป็นภรรยาอีกได้ ถ้ากรณีชายหนุ่มไปผิดผี
และฝ่ายหญิงยินยอมแต่งงานควย เรียกว่า "ใส่เอา" แต่ถ้ายฝ่ายหญิงไม่ยินยอมที่จะแต่งงานควย เรียกว่า
"ใส่ไม่เอา"²

การเสียผีทั้งกรณี "ใส่เอา" และ "ใส่ไม่เอา" ของภาคเหนือนี้ มีธรรมเนียม
ว่าจะต้องมีหัวหมู* 1 หัว คมสุก ขนมหาวคม ผัก ตลอดจนดอกไม้ธูปเทียนและสุรา บางราช
อาจมีไก่ต้มอีก 1 - 2 ตัว และสิ่งของอื่น ๆ ตามแต่เจ้าของจะบอกว่าการสิ่งใดบ้าง นอก-
จากนี้ยังต้องมีเงินค่าเสียผีจำนวนมากน้อยตามแต่ฝ่ายผู้เสียหยาจะเรียกครอง

อันที่จริงพิธีเสียผีนี้ก็เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้ผีเฝ้ารักษาตัวรับรู้ไว้นั่นเอง
ควยมีธรรมเนียมนิยมนับถือผีกัน

ทุกความนี้เพื่อต้องการให้เห็นชนบทธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง ซึ่งจะต้อง
มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมตามสมควร ดังเรื่อง "การอนาจาร" หญิง ตามที่กล่าวข้างต้น

¹ ไพรก เลิศพิริยกุล คติชาวบ้านล้านนาไทย หน้า 163.

² สงวน โภคิสุวรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 81.

* เป็นธรรมเนียมของภาคเหนือว่า บ้านใดที่มีลูกสาวที่โตเป็นสาวมีอายุย่าง 15 ปีขึ้นไป
ต้องหาหมูมาเลี้ยงไว้เป็นเครื่องเสียผี.

3) กคัลกพา

ความผิดในคดีลักพาตัว พระโอรสการลักษณะฉั่ว เมียกำหนดโทษไว้ดังนี้ เช่น

มาตรา 125 "ชายลักพาตัวลูกสาวหลานสาวท่านหนึ่งไปต่างบ้านต่าง เมืองถึงสิบปี แล้วมัน
เอาลูกสาวหลานสาวท่านนั้นมาบ้านเมืองเล่าไซ้ หญิงไม่สมกับชู้ชาย ใ้ชายเวน
ลูกสาวให้แก่อแม่หญิง บังคับให้โทษแก่ชายนั่นเลย เหตุชายภาหญิงนั้นกลับมาเอง"¹

มาตรา 129 "ชายภาลูกสาวหลานสาวท่านไป ชายหญิงใดสมรักกัน ใ้ชายส่ง
หญิงนั้นคืนมาให้แก่บิดามารดา พี่ป้าอา หญิง ใ้ชายสัญญาเปลี่ยนแปลงแต่งงาน โดย
สมควรตามประเพณี ฟังใ้ชายหญิงอยู่กันเป็นผัวเมียกัน ถ้าชายมิไ้ความร้ายเป็นข้อ
มหัศจรรย์ แลเป็นคนซื่อสัตย์ บิดามารดา พี่ป้าอา หญิงมิเคียดใจโทษแคว่ชามีเพศ
เล่นเบี้ยกันเล่าหาบช่าประการใดก็คื ท่านใ้บิดามารดา พี่ป้าอาหญิงเรียกเอาพานบน
ชาย แล้วใ้ชายหญิงอยู่กันเป็นผัวเมียกัน เหตุชายหญิงใดสมรักกันก่อนแล้วจะคัดประเวณี
เชาณนั้นชอบ"²

มาตรา 134 "ชายใดลักพาตัวลูกสาวหลานสาวท่านไปทำชู้เมีย ครั้นพ่อแม่พี่น้องพ้องพันชู้
หญิงนั้นรู้ ชายนั้มีนกับเอาหญิงมาไว้บ้านเรือนไซ้ ท่านว่าไซ้ชไม่ย เพราะว่ามันรักใคร่กัน
พากันไป มันมิไ้เสียถิ่นถานบ้านเรือนของพ่อแม่ มันภาักเมาเอง ท่านใ้สัญญาเปลี่ยนแปลงพ่อแม่
ปู่อาวอาหญิงนั้น"³

มาตรา 135 "ถ้าชายภาลูกสาวท่านไป มิไ้ค่านับ ใ้ปรับโดยถานเลมิคพระราชอาญา
ทำสามส่วนลดเสียส่วนหนึ่ง เอาสองส่วนเป็นเลมิคใ้แก่บิดามารดาหญิง"⁴

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 274.

² ค. หน้า 275 - 276.

³ ค. หน้า 280.

⁴ ค.

กล่าวไว้ว่าเรื่องการลักพาตัวสาวทานนี้ ชายเกือบไม่ต้องรับโทษ
อย่างใดเลย แม้หญิงจะไม่เต็มใจก็ไม่สามารถจะกล่าวร้องฟ้องโทษชายได้ วินิจฉัยไต่สวนหญิง
ตกอยู่ในอำนาจของภูมบาลโคบาลเมือง

อย่างไรก็ดี ในพระไอยการลักพา ลูกเมีย ผู้คนทาน มีบทกำหนดโทษไว้
หลายมาตราตามควรแก่ความผิด นั้นไต่สวนให้ความเป็นธรรมขึ้นบ้าง ดังเช่น

มาตรา 1 "ผู้ใดลักพาตัว ช่างคน ลูกเมียทาน ภาหิม์แลมัทธนาทนิ ยังแต่ดิน น้ำ
ท่า ในตลาดสวนแห่งใด ๆ มีศักขิพยานว่าจะเอาช่างคนทานภาหิม์จริง ทานว่าผู้นั้นเป็น
โจร ให้ไหม้ถึงคอ ถ้าเอาทานทานไปซ่อนไว้ในเรือนแลมัทธนาทนิ ยังอยู่ในเรือนให้ไหม้
เท่าทุน ถ้าภาหิม์ออกไปนอกเมืองตามไปฝากน้า ทา แล เจ้าคนมาพบ ให้ไหม้ถึงคอ
ถ้าส่งแลภาหิม์ตามทางไปต่างเมืองก็ตี เอาไปขายก็ตี ถ้าไล่ตัวคืนมาให้ไหม้สองค่า ถ้า
มิไล่ตัวมาไข ให้ไขทุนแล้วให้ไหม้สองค่า ให้ทวนโดยศกรมิสกรร แล้วให้ตีกรูปคนไข
แลคนซึ่งไปคอยเขานั้น ถ้ามันเผลอไปคอยเขา ถ้าเด็กอายุ 12 ปี ลงมาอย่าให้
มีโทษแก่เด็กนั้นเลย ถ้าอายุ 13, 14 ปีขึ้นไปถึงอายุ 16 ปี ให้ตีด้วยไม้หวาย
20 ที ถ้าอายุ 17 ปีขึ้นไปถึง 25, 30 ปี ให้ตีด้วยไม้หวาย 30 ที ลงโทษแก่เจ้านาย
นั้นดังนี้"¹

การลักพาตัวลูกเมียคงถือกันเป็นธรรมเนียมว่า ถ้าชายพาตัวสาวทานไปฝ่ายผู้
หญิงยินยอมให้ลักพาตัว ทั้งชายและหญิงสมัครไปเป็นสามีภรรยากันนั้น ทั้งชายและหญิงไม่มีความผิด
เพียงแต่ฝ่ายชายไปขอสมานเท่านั้น ธรรมเนียมเรณึ่งยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ในชนบทถึงปัจจุบันนี้

เกี่ยวกับเรื่องลักพาตัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง
เห็นความสำคัญ เกรงจะเกิดการประทุรกันระหว่างชาติตระกูลของฝ่ายหญิงและชาย จึงทรง
ประกาศพระราชบัญญัติลักพาตัว เมื่อปี พ.ศ. 2411 ดังความตอนหนึ่งว่า

¹ กฎหมายตราตามดวง เล่ม 3 หน้า 3 - 4.

"...ผู้หญิงหนึ่งจะมากักขังไว้ไม่ให้มีตัวนั้น จะต้องการอะไร ถ้าผู้บรคาคักก็
จะกักบุตรหญิงไว้ไม่ให้มีตัว เพราะกลัวจะเป็นระคนควยชาติต่ำช้า เพราะบุตร เกิดมา
เขานับถือขึ้นชื่อตามพิกุล ถ้าชายชาติต่ำช้ามาเป็นตัวหญิงบุตรผู้ดี มีบุตร เกิดขึ้นก็ก
จะต้องรู้ตองเรียกบุตร เป็นไพร่คามตระกูลบิดา จะเชิดชูความฝ่ายมารคามได้ ้วยเหตุนี้
บิดาของหญิงผู้บรคาคักก็จะกักบุตรหญิงของตัวไว้ กลัวกลัวจะเป็นระคนควยคนต่ำ ๆ
ก็ควร เพราะฉะนั้นถ้าบิดาหญิงหรือมารดาหญิงผู้ศักดิ์สิทธิ์สูงตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ถ้าฝ่าย
ตระกูลชายคือตัวชายหรือบิดาของชายผู้ตัวสูงขีด ๆ ของชาย มีบรคาคักที่สูงเสมอ
บิดาหญิงหรือสูงกว่าบิดาหญิง ถ้าผู้แลบิดายังมีตัวอยู่มาเปรียบ เทียบตกลงกับบิดาของหญิง
ก็เป็นดี ถ้ามีตกลงก็ต้องตัดสินว่าตามแต่ใจหญิงสมัคร...ชายที่ต่ำศักดิ์มาลงเกินจะให้
ทำโพบีให้ หรือจะให้ปรับไหม เป็นเบี้ยละเมิดให้ก็ได้ ถึงมาขอสมมาแล้วก็ไม่คุ้ม เบี้ยละเมิดได้..."

"...บุตรหญิงของใคร ๆ จงระวังรักษาเอง จงหาตัวให้เป็นที่ยอมรับเร็ว ๆ เกิด
ถ้าเกิดเหตุติดตามผู้ชายไป ก็จะต้องคงลงให้ถามถามใจหญิงสมัครผู้ลบลักพา ถ้าไม่ใคร
ขอสมาก็ให้เบี้ยละเมิด ของซึ่งหายในเวลานหญิงหนีตามชายไป เจ้าทรัพย์สวาลไคว
หายไเวลา นั้น ผู้ลักพาต้องให้ ต้องเร่งรักให้ไซ้เจ้าของทรัพย์จึงเต็ม หรือตามใจ
เจ้าทรัพย์ จะยอมลดหย่อนไทมาง จะไหว่ยิ่งกว่านี้ไปไม่ได้ เพราะบิดามารดาและญาติ
ผู้ใหญ่เลี้ยงบุตรหลานไม่..."²

พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวมีข้อความหลายตอนซึ่งให้เห็นว่า ต้องการให้ผู้หญิง
มีบุตร องค์แต่อาญยังน้อย ้วยเกรงจะหนีตามผู้ชายไป ซึ่งตามประเพณีไทยแล้วถือว่าเป็นเรื่อง
น่าอับอายแก่ครอบครัววงศ์ตระกูล ซึ่งในสังคมปัจจุบันจะไม่ถือเป็นเรื่องสำคัญนัก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตำหนิหญิงที่ตามชายไปโดย
ความสมัครใจว่า เป็นหญิงไม่ดี ถึงข้อความในประกาศตอนหนึ่งว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด.ค. หน้า 294 - 295.

² ด. หน้า 296.

มาตรา 113 "ชายใดไปสู่ขอลูกสาว หลานสาวท่าน บิคมานคา หญิงให้หญิงบุตร
ผู้หลานแก่ชาย ๆ ยังมีใดกำนัลทำงาน บิคมานคาหญิงยังมีใดเวนสาตหมอนก่อน หญิง
ยังสิทธิอยู่แก่บิคมานคา ถ้าชายนั้นส้าหาวคบพวกเพื่อนไปถูกลูกสาวหลานสาวท่านมา
ท่านว่าเลมิดวงพระ ราชอาญาความ เมืองท่าน ๆ ให้ส่งหญิงนั้นให้แก่บิคมานคาแล้วให้โทษ
ชายคนเหตุ โดยพระราชกฤษฎีกา แล้วให้ทวนชายคนเหตุนั้นก้วยลวคหนึ่ง 30 ที่ ส่วน
พวกซึ่งไปคยกันนั้น ให้ทวนคยลวคหนึ่งคล 15 ที่ โดยเลมิดพระ ราชอาญานั้น ถ้าจะ
ไถลวคหนึ่ง 3 ที่ค้อแสนแปดพันในหลวง"¹

การ นุคครานั้นบางกรณีก้เริ่มมาจากการที่ชายหลอกลวงลักพาหญิงไปก่อน
ซึ่งถ้าหญิงไม่ยินยอมสมัครใจจะไปคย ก็ต้องใช้กำลังหรือชักชวนสมัครพรรคพวกมานุคคราไป
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกประกาศพระ ราชบัญญัติลักพาขึ้นมา ในปีพ.ศ. 2411
เพื่อที่จะลงโทษชายที่กระทำการ นุคคราละ เลมิดพระ ราชอาญานี้ คงขอความในประกาศตอนหนึ่งว่า

"...ถ้าการวิปริต คือชายหลอกลวงลักพาหญิงไปแล้ว ไปมั่วเมตย์แย่งชิงสิ่งของ หรือ
ไปชวนชายอื่นมาข่มขืนทำยับเป็น แลเอาไปขายเป็นคนชู้ หรือหญิงไม่สมัครยอมพวกพ้อง
มานุคคราเอาตัวไปคยพลการ การ เช่นนี้ถึงผู้บริรคาก็สูงเป็น เจ้า เป็นนายทำกัม โทษ
มีความผิดต่อแผ่นดินกระ บิล เมือง ควรต้องลงพระ ราชอาญาเสมอ หรือไถลกับโทษร้ายปลน
บรรคาคักก็เลดระกูลไมยอม ผู้ที่ถูกพิพาหอย่างนี้ถึงจะไม่ไต่ฟ้องโรงศาล กยเห็นการว่า
จะเนิ่นช้าไป จะมารองถวายฎีกาก็เคียวก็รับแต่การจะเป็นอันนุคหรือไม่เป็นอันนุค จะต้อง
ฟังเอาคำหญิงคนกลางเป็นประ มาน เพราะการลางเรื่องนุคคณ ๆ กันก็มี ถ้าหญิงสมัคร
อยู่กับชาย แล้วจะเอาเรื่องนุคขึ้นว่าไม่ได้..."²

พระ ราชบัญญัติฉบับนี้เป็นการให้เกียรติยกย่องหญิงอยู่ การจะลงโทษฝ่ายใด
ฝ่ายหนึ่งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงว่าไม่ยุติธรรม "จะต้องฟังเอาคำหญิง-

¹ ก. หน้า 267.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ก. หน้า 296 - 297.

แก่งต่าง ๆ ธรรมดา” หรือ วิถีชีวิตวิถีใจช่วยตนเองในการที่จะรับหรือไม่รับเอาชายผู้ใด เป็นสามี

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกหมายประกาศสั่งให้เลิกสมณธรรมนิยมเก่าต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ที่ทรงเห็นว่าไม่ให้ความเป็นธรรมแก่สตรี เป็นต้นว่า เรื่องเจ้าชายพระบรมวงศ์ญาณซึ่งหมั้นอำนาจ บังคับให้เข้าในกรมออกเที่ยวจับบุตรราษฎรที่เขวามาหักโชนละคร และไปล่อหญิงมาเป็นนางหามบ่าวเรือ ขอความตามหมายประกาศที่ว่า

“โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์วิสัย ในวัณวรรณเวศตีพิมพ์พิลาเป็นหมายประกาศออกห้ามเล็ก
 ธรรมเนียมเจ้านายจับเด็กไทยมาหักโชนละคร แลห้ามไม่ให้จับบุตรจีนมาหักจิว ห้ามไม่ให้
 ล่อบุตรหญิงมาเป็นพวมนางละครกรุงเก่าต่อไป ห้ามไม่ให้ประพฤติกินเป็นอันขาดที่เคี้ยว
 คุยทรงพระราชมาริให้เวลา เป็นธรรมเนียมคฤหัสถ์เป็นที่รักของบิดามารดาทุกภาคทุกภาษา
 ทั้งผู้ดีและไพร่เสมอกัน * เมื่อเจ้านายไปล่อบุตรของราษฎรมาหักโชนละคร เป็นพวมนางนั้น
 ฝ่ายบิดามารดาควรตักตวงสติของเขาก็คือเป็นต้นต้นใจหนักหนา แต่ว่าเขาเป็นไพร่พูดจา
 ขูดเยี่ยงไม้ไผ่ใคร่มีอำนาจน้อย ก็ต้องพลอยนึ่งไปเพราะกลัวอำนาจใหญ่ ถ้าหากจะมีผู้หนึ่ง
 ผู้ใดมีอำนาจใหญ่กว่าเขา เขาจะมาทำกับเขาเหมือนเขาทำกับราษฎรไพร่นั้น เจ้านาย
 เหล่านั้นก็จะได้รับผลแห่งความโสมมอันน้อยใจเหมือนกับไพร่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นแบบแผน
 อย่างธรรมเนียมเจ้านายกรุงเก่า มีอำนาจจับเด็กจับหญิงซึ่งเป็นเพื่อนมนุษย์ร่วมชาติเคี้ยวกัน
 หาควรไม่ คิดไปก็เหมือนธรรมเนียมโจรป่า ห้ามมิเมตตาจิตแก่กันแลกันไม่ ธรรมเนียม
 เช่นนี้มาจากกรุงเก่า เป็นธรรมเนียมชั่วร้ายเหลือเกิน ไม่สมควรจะประพฤติดุเลย เพราะ
 ฉะนั้นจึงได้หมายประกาศสั่งให้ยกเลิกธรรมเนียมนี้เสียโดยเด็ดขาด”¹

ข้อความข้างต้นเป็นหลักฐานที่แสดงเด่นชัดว่า ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาปนาของสตรีที่กระทำในเรื่องสวัสดิภาพทางเพศ กล่าวคือมีลักษณะ

* ข้อความในหมายประกาศตอนนี้ แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นประชาธิปไตย (ผู้วิจัย).

¹ ประยุทธ์ สิริพัทธ์ ราชสำนักไทย หน้า 311 - 312.

เหมือนเครื่องเล่นน้ำเรอความสุขของชายผู้อำนาจ แม้ว่าจะมีบทบัญญัติกำหนดโทษผู้จตุคราไว้ก็ตาม แต่ก็เป็นโทษสถานเบา ดูเหมือนจะตราบทบัญญัติขึ้นไว้เฉพาะบังคับสามัญชนมากกว่าบังคับเจ้านายชั้นสูงผู้อำนาจ เล่ากันว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่ามีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์หนึ่งไปคบคิดสวามิภักดิ์กับข้าศึกศัตรูของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบจึงทรงพระพิโรธมาก ตรัสว่า "ทำไมลูกของข้าไม่สมกับลูกของเจ้าหรือ" ผู้ถวายฎีกาก็เลยต้องนิ่งไป¹ แสดงให้เห็นว่าในทางปฏิบัติแล้วกฎหมายที่ยังไว้นั้นใช้บังคับเฉพาะกับคนบางกลุ่มบางเหล่าเท่านั้น

5) กติคมขึ้นกระทำชำเรา

ในพระไอยการลักษณะหัวเมีย กล่าวถึงการทำบุราจารแก่หญิง 7 ประเภท² จะต้องได้รับโทษ คือ

- (1) หญิงอันอยู่ควยบิดามารดา ๆ รั้งษา
- (2) หญิงอันอยู่ควยบิดา ๆ รั้งษา
- (3) หญิงอันอยู่ควยมารดา ๆ รั้งษา
- (4) หญิงอันอยู่ควยโคตร ๆ รั้งษา
- (5) หญิงอันอยู่ควยพี่ชายพี่สาว ๆ รั้งษา
- (6) หญิงอันอยู่ควยญาติพี่น้อง ๆ รั้งษา
- (7) หญิงอันอยู่ควยทนายผู้ใดผู้หนึ่ง หากทนายรักษาป้องกันไว้

การข่มขืนกระทำชำเรา ถือเป็นการทำบุราจารแก่หญิง อย่างสาหัสรุนแรง ในบางรายอาจมีสมัครพรรคพวกมาร่วมข่มขืนด้วย ถือว่าเป็นการทำทารุณกรรมเข้าชายโทรมหญิง ในพระไอยการลักษณะหัวเมีย ได้มีบทกำหนดโทษผู้ข่มขืนกระทำชำเราไว้หลายมาตราตามกรณี เช่น

¹ สว่างวงศ์ กรีนุตกร ความรู้เรื่องเมืองสยาม สอ สัจวาที (นามแฝง) หน้า 800.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 208.

มาตรา 75 "ชายใดมีเงินหมั้นขึ้นสู่สาวหาหาสาวหาถึงข้าเรา ให้ไหมโดยประณมณิกเมียหรือหญิง
ถ้าหมั้นขึ้นมิได้ถึงข้าเรา ให้ไหมโดยประณมณิกเมีย"¹

มาตรา 76 "ชายใดมีเงินหมั้นขึ้นสู่สาวหาหาสาวหาถึงข้าเรา ให้ไหม
ชายนั้นถึงประณมณิกเมีย ถ้าหมั้นขึ้นมิได้ถึงข้าเรา ให้ไหมถึงถึงข้าเรา"²

มาตรา 77 "ชายหาเมียมิได้ หมั้นขึ้นสู่สาวหลานสาวหลานถึงข้าเรา ให้ไหม
ชายนั้นถึงเมียรายนึ่งเสียแล้ว ถ้าหมั้นขึ้นมิได้ถึงข้าเรา ให้ไหมถึงถึงข้าเรา"³

มาตรา 78 "ชายใดคุมขึ้นหญิงเคกไม่รู้เคียงนามถึงข้าเรา ให้ไหมเอาเบี้ย
ประณมณิกเมีย ถ้าหมั้นขึ้นถึงข้าเราใดหิดใดให้ไหมเอาเบี้ยประณมณิกเมียหรือหญิง
ถ้าคบตีหญิงทำให้มีบาดเจ็บควย ทานให้ไหมชายนั้นโดยบาดเจ็บอีกโสศหนึ่ง"⁴

มาตรา 71 "ชายใดคุมขึ้นหญิงมายถึงข้าเรา ให้เอาเบี้ยในประณมณิกเมียทำ
5 ส่วน ยกเสียส่วน 1 เอา 4 ส่วน ทั้งไหมเป็นต้นไหมถึงข้าเราในทั้ง ถ้าหมั้นขึ้นมิได้
ถึงข้าเรา ให้ไหมถึงถึงข้าเรา"⁵

บทกำหนดโทษในอาชญากรรมฐานหมั้นขึ้นกระทำข้าเราจะลงโทษก่อนข้างหนัก
สำหรับชายที่มกรรยาแล้ว งานชายโสคนั้นมีโทษเพียงครึ่งเดียวของชายที่มกรรยาเท่านั้น ถ้า
หมั้นขึ้นมกรรยาหนักก็ หญิงชายก็กัก กฎหมายจะลงโทษสถานหนักกว่าหมั้นขึ้นเล็กและหญิงโสค

¹
ก. หน้า 251

²
ก. หน้า 252.

³
ก.

⁴
ก. หน้า 252 - 253.

⁵
ก. หน้า 244.

ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากฎหมายถือตามบรรพคาศักดิ์และเกียรติของสามีมากกว่าความเป็นธรรมอย่างอื่น
อนึ่งกรณีทาสหญิงถูกเจ้าเงินหรือพี่น้องลูกหลานเจ้าเงินข่มขืน หญิงนั้นร้อง
โดยมีพยานรู้เห็น มีกำหนดลงโทษดังนี้

"...ท่านให้แบ่งชาติหญิงนั้นเสียครึ่งหนึ่ง ๑ ให้มันส่งให้แก่เจ้าเงิน ถ้าจับมือถือเม
กอกุบข่มขืนไม่ถึงชำเรา พิจารณาเป็นสี่ ให้แบ่งชาติเป็น 4 ส่วน ลดส่วน 1
ให้แก่เจ้าเงิน 3 ส่วน..."¹

การกระทำผิดทาสหญิงนั้น เจ้าเงินเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากค่าปรับ
ส่วนทาสหญิงซึ่งเป็นผู้เสียหายโดยตรงนั้นไม่ได้รับการพิจารณาถึงความสูญเสีย หรือเสียหายใด ๆ เลย

6) ภักดีล่วงหญิง

ในพระไอยการลักษณะฉัฎฐะ มีบทกำหนดโทษกรณีล่วงหญิงไว้ดังต่อไปนี้

มาตรา 101 "ชายใดผูกฉ้อเกี่ยวพานหญิงแลชายใดสกลล่วงหญิง ๆ บัณเฑาะ
เมียชาย ๆ ลวงเอาแต่ทรัพย์เขาของ ๆ หญิง แล้วพาหญิงเสียไซ้ ท่านว่าชายนั้นหา
มิได้ ให้ชายนั้นเสียให้ตกไปตามกัน"²

บทกำหนดโทษนี้ให้ความเป็นธรรม คือลงโทษชายในสถานเดียวกันกับที่ชาย
ลงโทษหญิง

มาตรา 112 "ชายใดมีเมียแล้ว พรางว่าหาเมียมิได้ ให้ขอร้องหญิงอื่นมาเป็นเมีย
แลเมื่อก่อนที่พาหญิงซึ่งสุจริตมาเป็นเมียนั้นเจบปดไซ้ ถ้าหญิงผู้เจบมิสมักอยู่ด้วยชายนั้น
ก็ให้หากลวายังสุภาภระสาการให้ชาคจากฉัฎฐะเมียกัน จึงให้โทษชายผู้พรางเอาพอลวงทาน
แลให้โทษผู้ช่วยกล่าวขอนั้นถึงชายผู้พรางให้แก่หญิงผู้พาเจบ เหตุหญิงเสียตัวเพราะชายพอลวง

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 227.

² ค. หน้า 260.

ถ้าหญิง เกิดบุตรชายชายนั่นแล้ว ให้สิทธิเป็นเมียชาย หญิงจะว่ากล่าวอย่าฟังมันเลย"¹

ในมาตรา 112 นี้แจ้งชัดว่า หญิงต้องทรมานรับชะตากรรมในการกระทำของชายโดยฝ่ายชายไม่มีโทษเลยหากหญิงนั้นมีบุตรกับชาย ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายหญิงไม่เต็มใจด้วยตั้งแต่แรก เพราะถูกล่อลวงมา อันที่จริงก็ชอบด้วยขนบธรรมเนียมไทย ซึ่งยึดถือสถาบันครอบครัว เป็นเรื่องสำคัญ มีบุตรแล้วก็ต้องให้ความสำคัญแก่บุตรนั้น โดยให้ทั้งบิดาและมารดาเป็นผู้อบรมเลี้ยงดู

ในพระไอยการลักษณะลักพาณผู้คน มาตรา 26 กำหนดโทษผู้ร้าย* ที่ล่อลวงลักพาบุตรภรรยาทาสชายหญิงท่านไปขายว่า

"ผู้ร้ายผู้พาไปล่อลวงลักพาบุตรภรรยาทาสชายหญิงท่านไปขายประการใดก็ดี มีผู้หนึ่งได้ตัวลูกเมียทาสชายหญิงท่านนั้นมาให้ ท่านให้ทำค่าตัวคนนั้นเป็น 3 ส่วน ให้ผู้ไถมานั้นส่วนหนึ่ง 2 ส่วนโดยไกลแกลไกล ถ้าแลมีค่าทาสนั้นมาเองเป็นสัจใช้ อย่าให้บำเหน็จแก่ผู้ไถมานั้นเลย จะกล่าวเอาโทษว่าเป็นผู้ร้ายก็มิได้"²

การลงโทษในการล่อลวงทาสชายหญิงไปขาย นั้นว่ามีโทษสถานเบา โดยถือกันว่าทาสชายและทาสหญิงเป็นเหมือนกับวัตถุสิ่งของซึ่งซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ กฎหมายลงโทษการล่อลวงทั้งทาสชายและหญิง เท่ากัน

ส่วนการล่อลวงบุตรภรรยาไปในกรณีเดียวกันนี้ กฎหมายลงโทษเท่ากันกับการล่อลวงทาสชายหญิงไปขาย แสดงให้เห็นว่าสถานภาพของบุตร, ภรรยา นั้นไม่แตกต่างกันกับทาสชายหญิงเลย

¹
ก. หน้า 266

* อาจเป็นทั้งหญิงและชาย

²
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 15 - 16.

7) กตัญญูประมาท

พระโอรสการลักณะฉัฎฐะ เมื่อยังมีบทกำหนดโทษแก่ผู้หมิ่นประมาทหญิง นับว่าให้เกียรติและยกย่องหญิงพอสมควร บทกำหนดโทษในความผิดกรณีหมิ่นประมาทนี้ ปรากฏในมาตรา 28 ว่า

"ชายประมาทเมียนานว่าหญิงนี้เป็นชู้ก่อน เมื่อพิจารณาเป็นสัจว่าชายนั้นเป็นชู้กับหญิงนั้นใช่ ท่านให้โทษชายนั้นกึ่งตัวหญิง ถ้าเป็นสัจว่าหญิงนั้นเป็นชู้กับชายนั้นก่อนจริงใช่ ท่านให้โทษชายนั้นแต่กึ่งนั้นลงมาเลย เพราะชายมากกว่าประมาทหญิงเหลน แต่จะให้หญิงนั้นไต่อาชญา มิชอบ"¹

ในพระโอรสการลักณะฉัฎฐะวิวาทคดีคำกัน มีบทกำหนดโทษผู้คัดค้านประมาทซึ่งถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทให้ไต่อาชญาไว้ในมาตรา 37 ว่า

"คัดค้านประมาทท่านให้ไต่ความอายว่ามึงทำชู้กับเมียมึง ๆ ทำชู้กับพี่มึง ๆ ทำชู้กับลูกมึง ๆ ทำชู้กับหลานมึง ถ้าเป็นสัจตั้งมั่นคา อย่าให้โทษแก่ผู้ค้านนั้นเลย ให้ลงโทษแก่นั้นผู้ทำกระเล้าถามกันโดยบทพระอรายการ ถ้าพิจารณาเป็นสัจว่ามันเกล้งคา ท่านให้ไต่อาชญา ให้ใหม่กึ่งคำทั่วตามกระเล้าอายชู้มึงของคา"²

กล่าวไ้คร่าว ๆ ฎหมายคำนึงถึงสิทธิมนุษยชนทั้งชายและหญิงเท่าเทียมกัน

8) กตัญญูเลาะวิวาท

ในพระโอรสการลักณะฉัฎฐะ เมีย มีบทกำหนดโทษการทะเลาะวิวาทระหว่างสามีภรรยาไว้หนักเบาตามควรแก่กรณีดังนี้ เช่น

¹ ฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 219

² ฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 201 - 202.

มาตรา 53 "ผู้ เมียที่คำกัน หญิงลงเรือนหนีไปอยู่ด้วยพ่อแม่ ลุงตา ยาย ป้า น้าอา แลขายไปเรียกหาจะรับก็เมา หญิงมีมา ถ้าหญิงมีผู้ชั่วใช้ให้ใหม่โดยชนาค"¹

มาตรา 54 "ผู้ เมียที่คำวิวาทกัน แลหญิง เกียคลง เรือนไปอยู่บ้านเรือนพ่อแม่ลุงตา แลขายตามแขนงหาไปสู่หาพ่อแม่ลุงตาแห่งหญิงนั้น แลพ่อแม่ลุงตาหญิงมีเรียกมีหาเมีย หมายากพุ่มาสูกันแลหญิงนั้นผู้ชั่วใช้ ทานให้ใหม่ชายชู้แลพ่อแม่ลุงตาหญิงด้วยโดยพระราช- กฤษฎีกา"²

ทั้งสองมาตรานี้เห็นได้ว่า กฎหมายต้องการระมัดระวังมิให้ของหย่าขาด เลิกจากกัน

ในพระไอยการลักษณะวิวาทที่คำกัน มีบทกำหนดโทษไว้หลายมาตราตาม ควรแก่ความผิดดังนี้ เช่น

มาตรา 17 "ผู้ เมียวิวาทกัน ชายผู้ทุบตีฟันแทงหญิงผู้เมียตาย ให้ลงโทษถึงจำ คุก ถ้าหญิงทุบตีฟันแทงชายผู้เมียตาย ให้ลงโทษถึงจำ ถ้าบถแก่งตีฟันแทงให้ตาย ทาน ฆ่าให้ใหม่* โดยศักดิ์ มีอ, ไม, เหลก สิ้นใหม่ให้เอาเข้าพระคลังหลวงจนสิ้น"³

บทกำหนดโทษในมาตรา 17 นี้ ให้ความสำคัญระหว่างภรรยาสามีเท่ากัน ไม่ว่าหญิงหรือชาย ถ้ากระทำความผิดต้องได้รับโทษเท่ากัน

1
ก.

2
ก.

* คือปรับ

3
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 192.

9) กฤษฎีกายกทรัพย์สิน

บทบัญญัติบางมาตราในพระไอยการลักษณะฉ้อฉล ให้ความเป็นธรรมแก่หญิง
 อับปาง เช่น ในกรณีที่มีคดีเอาใจออกหาก ยักยอกทรัพย์สินเงินทองไป ก็มอบโทษไว้ดังใน
 มาตรา 55 ว่า

"ชายหญิงอยู่กินเป็นฉู้เมียกัน แลชายคิดเอาใจออกนอกใจหญิง ยักยอกทรัพย์สินของเกบ
 เอาสิ้นเคิมสิ้นสมรสไปไว้แกบิคามานคาญาติพี่น้องแห่งตน ไปมีเมียอื่นก็เกิ แลเกบเอาทรัพย์สิน
 สิ่งของไปมีเมียอื่น ร้างหญิงไวพนกำหนดก็เกิ แลชายแกล้งขับไล่หญิงเสีย เกบเอา
 ทรัพย์สินของไว้แต่ผู้เดียวก็เกิ หญิงมารองฟองพิจารณาเป็นสัจ ทานาชายนั้นเลี้ยงหญิง
 มีเป็นธรรม ให้ชายส่งทรัพย์สินของซึ่งเกบไปนั้นมาจงถวน ควนให้คืนเคิมให้แกหญิง
 แลชวยตามเคิม สืบสมรสซึ่งชายเกบเอาไป แลหญิงได้ไว้มีมากน้อยเท่าใด บั้นให้เก
 ชายหญิงคละกึ่ง ให้ชายหญิงขาดจากฉู้เมียกัน เหตุชายมิได้เลี้ยงหญิงโดยธรรม"¹

การกำหนดโทษในคดีต่าง ๆ ที่ไต่กล่าวมาเป็นลำดับนี้ เป็นโทษที่เกี่ยวกับ
 ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เรื่องชู้สาว เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ผู้วิจัยต้องการ เปรียบเทียบลักษณะ
 การลงโทษระหว่างชายกับหญิงในคดีนั้น ๆ ประการหนึ่ง เพื่อให้เห็นกระบวนการความยุติธรรม
 ในการพิจารณาคดีประการหนึ่ง และเพื่อประสงค์จะให้เห็นถึงสถานการณ์ของผู้หญิงในทางกฎหมาย
 ว่าเท่าเทียม ดีกว่า หรือค้อยกว่าชายในเรื่องใดบ้างอีกประการหนึ่ง

ส่วนในคดีอื่น ๆ ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายนั้น ไม่ได้แยกผู้กระทำความผิด
 ไว้ว่าเป็นหญิงหรือชาย แต่กล่าวรวมกันว่า "ผู้ใด" เช่น

"ผู้ใดบังอาจพันแทงทุบตีกันให้ตายก็เกิ ทำฆบภฤคิยาให้ตายก็เกิ ใส่ยาให้กันตายก็เกิ
 อนึ่งมิได้แกลงให้ตายก็เกิ แลทำให้ตายควหาพิจารณาได้ก็เกิ แลลงสินไหมก็เกิ ตามโทษ
 หนักเบา นั้น ตามคาของกน..."²

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 234 - 235.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 199

"ผู้ใดลักพระราชทรัพย์ก็ดี ที่ค้ำบาคเจ็บถึงตายก็ดี ผิดถูกถูกเมียทานก็ดี ลักสิ้น
 ราษฎรก็ดี ทานให้วากลวาวซึ่งทานอาบัติให้ทานนั้น ทานมิให้เอาสินไหมแก่กันเอง..."¹

ถ้า "ผู้ใด" จึงหมายถึงทั้งผู้ชายและผู้หญิงซึ่งมีบทกำหนดโทษไว้เป็นอย่าง
 เดียวกัน ผู้วิจัยจึงไม่ยกมาพิจารณา คอยเหวว่าไม่แสดงสถานภาพสตรีว่าแตกต่างกับผู้ชาย
 แດอย่างใด

บทกำหนดโทษความผิดกรณีต่าง ๆ ตามที่ผู้วิจัยกล่าวมาเป็นลำดับแล้วนี้ สรุป
 ได้ว่า ส่วนใหญ่ผู้หญิงจะได้รับโทษสถานหนักกว่าผู้ชาย แม้จะทำผิดเท่ากันก็ตาม มีบางคดีที่ผู้ชาย
 กับผู้หญิงได้รับโทษเท่ากัน แต่ไม่ปรากฏว่าผู้หญิงได้รับโทษน้อยกว่าผู้ชายเลย ไม่ว่าในกรณีใด ๆ
 โทษเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสถานภาพสตรีในค่านกฎหมายคอยกวาผู้ชายโดยสิ้นเชิง

4. สถานภาพสตรีท่านสังคม

ก. สภาพชีวิตความเป็นอยู่

1) การดำเนินชีวิต

กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า สตรีไทยดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี การดำรงชีวิตจึงเป็นไปอย่างมีระบบกฎเกณฑ์มาหมาย เพื่อให้เห็นเด่นชัด ผู้วิจัยจะกล่าวเปรียบเทียบถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีในวัง กับสตรีนอกวัง ตามที่ปรากฏในวรรณกรรม

ก) สตรีในวัง

สภาพของวังและการดำเนินชีวิตของสตรีในวังที่จะกล่าวต่อไปนี้ส่วนใหญ่เป็นลักษณะชีวิตและสภาพวังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าก่อนหน้ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไป ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ลักษณะชีวิตชาววังและสภาพวังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก บริเวณภายในวังทราบได้จากคำพรรณนาตอนหนึ่งในเรื่อง "สี่แผ่นดิน" ว่า

"...ภายในบริเวณวังนั้น ดูเต็มไปด้วยคฤหาสน์ซึ่งพลอยเห็นว้าใหญ่โตมโหฬาร ผู้คนที่เดินเราออกก็ดูขัดเยียดเยียดเสียดกัน ตลอดถนนของชายและของท้าวางชายก็ดูมีมาหมายเหลือขนาด ตรงหน้าพลอยเข้าไม้กำแพงสูงอีกชั้นหนึ่ง เป็นกำแพงทึบ มีประตูใหญ่เปิดกว้างอยู่ สังเกตดูคนที่เดินเข้าประตูและออกจากประตูดูสับสนกันไปหมด บางคนก็ร้องทักกันเอะอะ บางคนก็เดินพนมทาบไปเหมือนหนึ่งมีธุระร้อน คนทั้งหมดเป็นหญิงทั้งสิ้น..."¹

พระบรมมหาราชวังมีประตูเข้าออกเป็นจำนวนมาก ถ้านับตั้งแต่ประตูกำแพงพระราชวังชั้นนอก ประตูพระราชฐานชั้นกลาง รวมตลอดทั้งประตูคานหาญวัง

¹ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 19.

ทุกแห่งแล้ว มีทั้งสิ้น 30 ประการ¹ เฉพาะประเพณีที่เขตรหว่างพระราชฐานชั้นกลางกับชั้นในนั้น มี 18 ประการ² แต่ละประเพณีมีความเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่การดำเนินชีวิตของสตรีภายในวังอยู่มาก ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะได้กล่าวถึงบางดังนี้

ประเพณีสนามราชกิจ³ (ประเพณีย่ำค่ำ)* เป็นประเพณีเข้าออกที่สำคัญ ประเพณีหนึ่ง อยู่ทางทิศเหนือ ปีกกันระหว่างเขื่อนเพชรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย กับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทของคฤหาสน์นอก ที่เรียกว่าย่ำค่ำหรือยามค่านั้น เนื่องด้วยเหตุที่เป็นประเพณีที่เปิดอยู่จนถึงเวลา 4 ทุ่มตรง อันเป็นเวลากำหนดในยามค่ำ ส่วนประเพณีอื่น ๆ นั้นมักจะปิดในเวลาเย็น ฉะนั้นบรรดาสตรีในวังจะออกนอกเขตพระราชฐานชั้นในมาผ่านทางฝ่ายหน้า ในเวลาย่ำค่ำก็ต้องผ่านประเพณีสนามราชกิจซึ่งมีเพียงประตูเดียว เพราะประตูทางหายวังปิดหมดแล้ว กล่าวกันว่าสตรีที่ผ่านประเพณีนี้มักมีความจำเป็นจริง ๆ เนื่องจากมีระเบียบกฎเกณฑ์มาก เป็นตนว่าต้องระมัดระวังการแต่งตัว, ไม่ลากถุงหรือแมงทามาอะไรที่หนักหรือใหญ่โตเกินไปกำลังตน, ไม่นำเอาสัตว์เลี้ยงเข้าไป ฯลฯ ที่ประตูจะมีเวรยามเฝ้าตลอด 24 ชั่วโมง

เกี่ยวกับการรักษาเปิดปิดประตูพระราชวังชั้นในนี้ ถือปฏิบัติกันโดยเคร่งครัด เจ้าหน้าที่จะพนักงานกรมโซดณ ประตูนั้จะเป็นบานใหญ่ 2 บาน มีประตูเล็กซ่อนอยู่ใ้บานใหญ่อีก ฉะนั้นจึงต้องมีธรรมเนียมประตูที่ค่อนข้างใหญ่และหนามาก ลักษณะประตูและธรณีประตูวัง มีลักษณะดังนี้ คือ

"...ธรณีประตูนั้นทำด้วยไม้เหล็ยมค่อนข้างใหญ่ แต่ไม่ใหญ่ถึงกับจะข้ามไม้พิน มีรอยคณาปัดทองไว้บางเป็นระยะ ๆ และใกล้ ๆ ขอบประตูนั้นก็มียูปักอยู่ที่มีขอบประตูคานี้ในนั้นมีผู้หญิงสาวบางแกบางนั่งอยู่ทั้งสองข้าง พลอยมาทราบทีหลังว่าหญิงเหล่านั้น

¹ นางฉมรคุณารักษ์ (อุทุมพร สุนทรเวช) วังหลวง อุทุมพร (นามแฝง) หน้า 5.

² ก. หน้า 7.

³ ก. หน้า 150 - 153.

* ประเพณีย่ำค่ำนี้ แต่เดิมเรียกกันว่าประเพณียามค่ำ ต่อมาเพี้ยนไปเป็นประเพณีย่ำค่ำ.

มีหน้าที่เฝ้าประตูวัง และหน้าที่อื่น ๆ อีกมากมายหลายอย่างในวัง เป็นข้าราชการอยู่ในกรมโขน ชาววังทั่ว ๆ ไปเรียกกันว่า 'โขน' ¹

เหตุที่ถือนครปฐมเป็นเรื่องสำคัญนี้ เพราะมีประเพณีเชื่อกันว่า ประตูนครปฐมวังทุกแห่งมีเทพครักษ์รักษา ถ้าผู้ใดไม่ทราบหรือพลั้งเผลอไปเหยียบเข้า จะถูกเจ้าหน้าทรรักษาประตู คือพนักงานกรมโขนอุเอหรือฉนิฉนั้นก็จะอาจสั่งให้กราบนครปฐมเหล่านั้น ²

ประตูศรีสุทวาร ³ เป็นประตูส่วนข้างในกันทลายวังด้านทิศตะวันตก ซึ่งเป็นประตูที่จะออกมาสู่ภายนอกของวังหลวง นับเป็นประตูสำคัญของผู้หญิงชาววัง ประตูศรีสุทวารขึ้น สร้างมาตั้งแต่กรุงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ลักษณะประตูเป็นแบบประตูสองชั้นซ้อนกัน ในระหว่างสองประตูมีทวารกลาง และมีซุ้มที่ประตูทั้งสอง ของตรงกลางระหว่างซุ้มทั้งสองชั้นนี้ เป็นที่อยู่ของพนักงานกรมโขน ซึ่งมีหน้าที่เป็นยามรักษาการณ์

ตามปกติที่ประตูศรีสุทวารขึ้นจะมีผู้คนผ่านเข้าออกมิได้ขาด ทุกคนต้องรีบทำธุระกิจให้เสร็จทันเวลา เพราะจะต้องกลับเขากลับตามเวลาที่กำหนด คือเย็นย่ำค่ำ

ที่กล่าวว่าประตูศรีสุทวารขึ้นมีความสำคัญสำหรับผู้หญิงชาววังอยู่มากนั้นก็เพราะว่าเป็นประตูทางออกนอกเขตพระราชฐานชั้นในทางด้านหลัง และมีประตูของญาติกันอยู่ที่กำลังข้างนอกอีกชั้นหนึ่ง สามารถจะออกนอกเขตพระบรมมหาราชวังถึงถนนหลวงด้านตะวันตกท้ายวังได้ ในบริเวณระหว่างประตูทั้งสองซึ่งเบียดกันเพียงเล็กน้อยนั้น มีถนนรอบวังชั้นนอกชื่อถนนเขื่อนขัณฑ์เวศน์ อันเป็นเขตรอบนอกของกำแพงชั้นกลางพระราชวัง

บนลานพนักถนนเขื่อนขัณฑ์เวศน์ มีชาวของเวียงรายตั้งไว้มากมาย มีทั้งของกินของใช้ทั้งของแห้งของสดตลอดจนผ้าม่านแพรพรรณ ดูเป็นตลาดนัดย่อย ๆ อันเป็นสถานที่พบปะสโมสรของผู้หญิงชาววัง นอกจากจะเป็นสถานที่ขายและที่เลือกซื้อชาวของต่าง ๆ แล้ว

¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ล.ก. หน้า 20.

² นางฉมรดรุณกร ล.ก. หน้า 165.

³ ล. หน้า 244.

บริเวณนี้ยังเป็นต้นคพบปะเยี่ยมเยียนกันระหว่างชายหญิงและญาติพี่น้องทั้งมวล ด้วยมีกฎว่า ชายจะสามารถพบกับหญิงชาววังได้เฉพาะในอาณาเขตนี้เท่านั้น

กบฏที่ประตูลี้ลุกลามมีลักษณะดังกล่าว จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ประตูลิ้น" จะเปิดทั้งแต่เช้าและปิดหาโมงเย็น¹ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กล่าวว่า

"...ประตูลิ้นกริกรินัก กบฏหนุ่ม ๆ สมัยโบราณมักจะมารอกันอยู่ที่หน้าประตู เพื่อดูสาว ๆ ชาววัง หรือนักพบขาลวง โขลน จำ ตามแต่จะตกลงกันไว้ บรรดาสาว ๆ ชาววังนั้นแต่งเนื้อแต่งตัวสวยงามประกวดประชันกันมาก บรรดาหนุ่ม ๆ ก็แต่งตัวมารอคอยอย่างเต็มที่เหมือนกัน...แสดงให้เห็นลักษณะหนุ่มเจ้าชู้สมัยก่อนที่มาเคียนกริกรายไปมารอชาววัง จนมีฉายาว่า เจ้าชู้ประตูลิ้น..."²

เกี่ยวกับ "ประตูลิ้น" ซึ่งมักมีบรรดาชายหนุ่มแต่งตัวมารอคอยพบหญิงสาวชาววังนี้ มีปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนสมเด็จพระพันวษาพิโรธทหารทั้งปวงที่ไม่สามารถจับกุมตัวขุนแผนเข้ามาได้ โดยตรัสว่า

อ้ายชาติหมากาลี้เห็นชี้เสื่อ	วังแหกแพกเมื่อไม่แลเหลียว
ค้แค่จะเบียดหยิ่งนั้นสิ่งเกี้ยว	ลอยลากหางเกี้ยวประตูลิ้น
หัวเหียงหงษา อายปากาม	ศึกเสื่อสงครามไม่เอาสิน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

¹ ศุภร มุนนาค สมบัติกวี "ขุนช้างขุนแผน" หน้า 394.

² ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กวีโวหารโบราณคดี หน้า 10.

* ส่วน "เจ้าชู้ประตูลิ้น" มาจากท้าวศรีสัจจา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากท่านเป็นผู้ว่าการฝ่ายในพระราชวังที่ประตูลี้ลุกลาม คนทั้งหลายเรียกท่านว่า "ท่านเจ้าอุณประตูลิ้น".

** หมายถึงทรงกรมมหาดไทย หวังจั้นเรียบใสน้ำมันจับกันแข็ง แล้วหิวเสียดหงขึ้น เป็นลักษณะการแต่งทรงผม เมื่อจะไปดูสาวชาววังที่ประตูลิ้น.

นอกจากประตูกำลังกล่าวแล้ว ยังมีสถานที่สำคัญที่ควรกล่าวถึง คือ อุโมงค์ท้ายวัง¹ นางฉมกรรณรักษ์ อธิบายว่า อุโมงค์ "...เป็นชื่อของสถานที่ ๆ มีการก่อสร้างพิเศษขึ้นไว้สำหรับใช้เฉพาะเหล่าสตรีทั่วไปทั้งหลายทั้งปวง บรรดาอาศัยพำนักอยู่ภายในกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นใน..."² อุโมงค์ก็คือสถานที่สำหรับเปลี่ยนทุกข์ของสตรีชาววังนั่นเอง และใช้เป็นสถานที่สำคัญได้อีกหลายประการ กล่าวคือ เป็นที่นัดพบปะสนทนาปราศรัยกันได้อย่างอิสระเสรี อาจจะปรับทุกข์ คำทอ วิวาท หรือหยิบยืมข้าวของเงินทองเครื่องใช้มาแพร่พรณไ้ทุกชนิด นับได้ว่าเป็นสโมสรของสตรีชาววัง เพราะให้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างเสรี เหตุที่ผู้หญิงชาววังให้มีโอกาสเช่นนี้เพราะไม่นิยมไปมาหาสู่กันที่ตำหนักเจ้านาย คอยเกรงพระบารมีและยำเกรงเจ้านาย ฉะนั้นตำหนักจึงเป็นสถานที่ที่ไม่สามารถจะพูดจากันได้สะดวก

โดยปกติ "การมาอุโมงค์" นั้น เป็นกิจวัตรประจำวันของทุกคนที่จะหลีกเลี่ยงมิได้ ฉะนั้นผู้หญิงชาววังจะต้องพบหน้าพูดคุยกันอยู่เสมอ และเนื่องจากอุโมงค์ตั้งอยู่ใกล้กับประตูศรีสุทวารงศ์ทางท้ายวัง ซึ่งเป็นทางสัญจรผ่านไปมาที่สำคัญประตูหนึ่งคั้งกล่าวแล้ว ฉะนั้นที่บริเวณใด ๆ อุโมงค์จึงมีช่องกุญแจเปิดหน้าต่าง เป็นร้านขายของชั้นริมกำแพงคานใน มีสรรพสินค้าสำหรับผู้หญิงจำนวนมาก เป็นต้นว่า เครื่องสำอางชนิดต่าง ๆ ตลอดจนขนมฝีมือชาววังด้วยกันเอง

สภาพลักษณะของ "วัง" ก่อนทศวรรษสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานปรากฏในบทละคร เรื่องอิเหนา กวีพรรณนาถึงสภาพของ "วัง" ไว้ว่า

มีปราสาททั้งสามตามฤดู
หลังคาฝาผนังนอกใน

เสด็จอยู่โดยจินดาอัชฌาสัย
แล้วไปคอย ไมราศีลาทอง

¹ นางฉมกรรณรักษ์ ล.ค. หน้า 227 - 236.

² ล.ค. หน้า 227.

ภูเขาเงินรองฐานเข็มนารแบก	ยอดแทรกยอดใหญ่ไม้สิบสอง
แก้วไพฑูรย์ทำเป็นล่ายอง	มัญชรของชัชวาลบานมัง
พระปรัศว์ชายขวาอาโอง	ทองพระโรงรจนาหนาหลัง
พระแท่นแก้วดูคั่นบัลลังก์	กางกั้นเศวตฉัตรอยู่อัครา
บรรจถรณ์ใต้ไสยาสน์อาสน์สุวรรณ	มีฉากแก้วแพรพรพรรณคันฉ่
ที่เสวยที่ทรงคองศา	ที่นั่งเย็นอยู่หน้ามณฑิยรทอง
.....	
อันถนนหนทางทองฉนวน	ศิลาลายลวดลวนเลือกสรร
มีตึกแถวทึบรอบขอบคัน	เรือนสนมกำนัลเป็นหลั่นเฒ่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

เห็นไคว่เป็นการพรรณนาพระบรมมหาราชวังในสมัยรัตนโกสินทร์
นี้เอง และแมลงมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ตามสภาพของวัง
ก็มีได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ดังกล่าวมาข้างคนแล้ว

ผู้พำนักอยู่ในพระบรมมหาราชวัง นอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว ส่วน-
ใหญ่จะเป็นสตรี โดยเฉพาะสตรีนั้น สมเด็จพระปราชญ์ราชูปถัมภ์ ทรงกล่าวว่าแบ่งเป็น
3 ชั้น คือ ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ ชั้นสูงคือเจ้านายที่เป็นพระราชธิดา ชั้นกลางคือแ-
มาตย์คนสนิทที่ส่งถวายตัว เป็นข้าหลวงคอยรับใช้เจ้านายพระองค์หนึ่งตั้งแต่ยังเยาว์ เมื่อโตเป็นสาว
ก็ลาออกไปมีเหย้าเรือนตามฐานของสกุล และชั้นต่ำคือ ไชยสน, คนรับใช้ของผู้ที่อยู-
ในวัง¹

เห็นไคว่สตรีชาววังชั้นกลางกับชั้นต่ำ ต้องมีหน้าที่ประจำทุกคน
เป็นต้นว่าเป็นพนักงานรับใช้สอย เป็นนางละคร เป็นพนักงานขับร้อง ฯลฯ ดังมีปรากฏใน-

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 42 พระประวัติบุคคลสำคัญ
หน้า 509 - 526.

บทละคร เรื่องอิเหนาตอนหนึ่งว่า

สำหรับข้ารับว่า เรอราช	พิณพาทย์จำเรียง เสียงใส
ฉลัดกันบันไ้มงมากอยไช	พนักงานของใครระไวระวัง
มีเหล่าเถาแกทาวนาง	งานเครื่องงานกลางผู้รับสั่ง
โชนจำหลวงแม่เจ้าชาวคลัง	จัดแจงแต่งตั้งครบครัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

เมื่อคราวจะอภิเษกสมรสสินสมุทรกับอรุณคัมภ์ สุนทรภู์กล่าวถึงหน้าที่ของนางกำนัลพนักงานไว้ว่า

ฝ่ายห้ามแค้นแสนสุภาวคณางำนัล	ล้วนรู้ชั้นเชิงฉลาดราชการ
เวลาเลี้ยงเมี่ยงหมอบคอยนอบน้อม	เชิญเกรียงพรหมทั้งพระเฑาะของควาวท
เทียบถวายรายองค์พระวงศ์วาน	นางอยู่งานที่เสวยล้วนเคยไช
ขอยจรีทกรีกกระหัดขัดพระแสง	ชำเลื่องแต่ทางตาธัณาสัย
นางสำหรับรับรองท่านองใน	ก็ทำทัชชับไม้โหรี
รองลำน่านำท่านองพระทองทวน	เสนาะสำนวนนี้วกรีกเพลงคืดสี
ขอประสานหวานเสียงลำเนียงคี่	คึงคนตรีไกรลาสสังวาสวอน
นางสำหรับจับระบำที่ท่าบท	นั้ณมประณทนาเอ็นดูควยครูสอน
ใส่จรีทกรีกกรายถวายพร	ชะออนออนเฝ้าองค์ทวงเวียน

สุนทรภู์ : พระอภัยมณี

อย่างไรก็ดีสตรีชาววังที่มีหน้าที่ประจำตามตำแหน่งต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นคงมิได้ปฏิบัติภารกิจประจำทุกวันเวลา อาจจะมีเวลารว่างมากจนถึงกับการชุมนุมเล่นการพนันกันได้ และในที่สุดก็มีเรื่องราวไปถึงการลักขโมยข้าวของกัน ในพระบรมมหาราชวัง เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้ทอดพระเนตรออกประกาศพระราชบัญญัติฝ่ายพระบวรราชวัง เรื่อง เล่นเบี้ย ในพระบวรราชวัง ไว้เมื่อ พ.ศ. 2396 ว่า

"...ห้ามมิให้พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า เจ้าจอม หม่อมพนักงาน ท้าวนาง จำโชน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลข้าเจ้าบาวนายที่อยู่ในพระบรมราชวังคบหากัน ตั้งบ่อนไป บ่อนแก้ว บ่อนกำตัด บ่อนเลนแปดเกา แหวงหอย แลเล่นการพนันต่าง ๆ ซึ่งจะให้เสียทรัพย์สิ่งสิน แก่กัน นอกจากสงกรานต์ 4 วัน ตรุษจีน 3 วัน เป็นอันขาดทีเดียว..."¹

เกี่ยวกับการเล่นการพนันของผู้นางชาววังนี้ กองปฏิวัติก็มาท่อนหา รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแน่ ดังเช่นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องอิเหนา ตอนท้าวคาคาหาไชบนกลาวถึง นางกำนัลพนักงานชาววังทั้งหลายที่เล่นการพนันว่า

บรรดานางกำนัลพนักงาน	ก็ตรวจตราเครื่องอาณตามตำแหน่ง
บอบบามมีไพลัดเพลง	แล้วมาจัดแจงเครื่องแต่งตัว
บางเที่ยวโกของจ่านำเขา	ครวญเคียดแค้นกับชะหัว
คอกเบี้ยคางคิกกันพันพัน	มิให้ออกอึกอวลวาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ชาววังบางคนอาจมีความประพฤติไม่ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกประกาศในปี พ.ศ. 2397 อีกฉบับหนึ่ง ห้ามหม่อมหม่อมเจ้าคางกรมมาคบ นางใน ดังข้อความว่า

"...ทุกวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์เป็นเจ้าคางกรมแล้ว เรายังไม่ได้ตั้งกรม แลหม่อมเจ้า ฝ่ายข้างหน้า ทางองค์มโหรีว่าสนามาก ได้เป็นกรมหลวง กรมขุน กรมหมื่น เป็น- พระองค์เจ้า เป็นหม่อมเจ้า มีนางหม่อมองค์ละ 20 คน 14 คน 15 คน 4 คน 5 คน ก็มีบ้าง ลางที่ห้ามเจ้าคางกรม ห้ามเรายังไม่ได้ตั้งกรม ห้ามหม่อมเจ้าเขามาคบหาชอบ อภิเษกกับพระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หม่อม ในพระบรมมหาราชวังข้างในแล้ว แลหยิบยืม

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 43.

ชาวของทองเงินเนือง ๆ ลางที่ถ่มานอนค้างอยู่ที่ตำหนัก ตึกเรือน พระองค์เจ้า เจ้าจอม
คุณ หมาย ในพระบรมมหาราชวัง เคียงหนึ่ง สองเคียงข้าง 7 วัน 8 วัน ก็มีบ้าง หาม-
เจ้าลางคนเป็นคนดีก็มี เป็นคนไม่ดีก็มี

ตั้งแต่ ๗ วันเคียง 8 แรมค่ำ 1 ปีชาด ฉะนั้น ให้เจ้าต่างกรม ยังไม่ได้ตั้งกรม หมายเจ้า
หมายปราชญ์หมายในกรม อย่าให้เที่ยวเข้ามาคบหาพระองค์เจ้า เจ้าจอม คุณ หมาย
พนักงานในพระบรมมหาราชวังต่อไป..."¹

อีกประการหนึ่ง ปรากฏว่าพนักงานนางกำนัลทุกตำแหน่ง, นางรำ
บำเรอ ตลอดจนเจ้าจอมเถาแก่ หมายหมายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีมาก
จนทรงดูแลไม่ทั่วถึง จึงทรงบัญชาให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกได้ ดังประกาศในปี พ.ศ. 2397
ว่า

"ด้วยบัดนี้ไม่ทรงห่วงหาพันธุไฉนสิ่งใดในราชการ ด้วยการชมเชยหักล้างคอก ทรงพระ-
มหากรุณาชุบเลี้ยงตามสมควร แลเห็นแก่พระกรุณาและความชอบของท่านทั้งปวง จึงทรงพระกรุณา
ชุบเลี้ยงพระราชทานเบี้ยหวัดค่าปี แลเครื่องยศบรรดาศักดิ์โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงก็
ทำราชการมานานแล้ว ใคร ๆ ไม่สบาย จะใคร่กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการไป
อยู่วังเจ้า บ้านขุนนาง บ้านมีคามาตรา จะมีธุณินีให้สบายประการใดก็อย่าให้กลัว
ความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรง แล้วถวายเครื่องยศคืนแล้วก็จะโปรด
ให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวก ไม่กักขังไว้...ห้ามแต่อย่าให้สนสือหาธุหาตัวแต่ตัวยังอยู่
ในราชการด้วยอุบายทางใดทางหนึ่งก่อนกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นอันขาดทีเดียว..."²

เนื่องจากประกาศฉบับดังกล่าวได้มีพนักงานชาววังกราบถวายบังคม
ลาออกจากราชการอยู่เนือง ๆ ดังเช่นในปี พ.ศ. 2401 มีพนักงานชาววังถวายบังคมลาออกจาก
ราชการ 12 คน³

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ก. หน้า 72.

² ล. หน้า 88 - 89.

³ ล. หน้า 299.

อนึ่งสตรีชาววังนี้มีความเป็นอยู่ในขอบเขตที่จำกัดทั้งยังมีกฎข้อห้าม
อีกมากมาย เป็นต้นว่าห้ามคบหาสมาคมกับผู้ชาย คงเคยเห็นกรรมมังทำให้สตรีชาววังมีการ
"เล่นเพื่อน" เกิดขึ้น ทั่วยมีหลักฐานหลายตอนที่กล่าวไว้ตรงกัน เช่น เรื่องพระอภัยมณีตอน
เสาวคนธ์กับท้าวหาญจากเมืองการเวก สัมพบกับทัพของรมจักร จะเข้คือเมืองลังกา กวีพรรณนา
ความเป็นอยู่ของนางสนมกำนัลทั้งหลายว่า

ฝ่ายห้ามแผนแสนสนม เมืองรมจักร แด่ลวนนักร้องเพื่อนเหมือนกันหมด
คหฺย เมื่ออยู่บุรีภิรมย์รส เพราะท้าวทศวงศ์ไม่ว่าไร
จนเคยเล่นเป็นธรรมเนียบนางรมจักร หวังร่วมรักร่วมชีวิตพิสมัย
กลางคืนเที่ยวเที่ยว เพื่อนออกเกลื่อนไป เป็นหัวไม้ผูกตึงลอบทึงกัน
เห็นสาวสาวชาว เมืองการเวก ที่เฝ้ามองเอกตองใจจนไผ่ผ่น
แกลงผูกพลอดทอศนิตเขาคิดพัน ทำเชิงชั้นรักชวนให้ชวนใจ
พวกพรากรการเวกไม่รู้เล่น คิดว่าเขเื่อตรงไม่สงสัย
คอกฎกรูบรูบต้องท่านองใน จึงติดใจไม่หมายให้หายเขย
หลุมหลุมเที่ยว เบี้ยวบิดไม่คิดคบ เพราะเหตุสบเชิงเพื่อนจึงเชื่อนเ
แต่เมืองเราชาวบุรีนี้ไม่เคย อยาหลงเลยเล่นเพื่อนไม่เหมือนจรี

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นางละเวง เมื่อผูกหวานลอมไ้หนางสุลาสิวันอภิเษกกับสุคตสาคร ก็ได้
กล่าวถึงการเล่นเพื่อนว่า

ไม่ว่าเล่นเป็นหมู่ตึงจริงจริงนะ ถ้าเจ้าจะเล่นเพื่อนไม่เหมือนฉั

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่ง
ทรงกล่าวถึงสตรีนิยม เล่นเพื่อนไว้ว่า

การสิ่งใดที่ไม่ดีเรามิชอบ	อ่อนวอนปลดบ่วงจำอาษาทำหนา
ก็ไม่ฟังขึ้นชัคอัธยา	ยิ่งกว่าทอไม้ไม้ไหวตึง
หุชอใหญ่ให้เห็นเรื่องเล่นเพื่อน	ทำให้เพื่อนราชกิจผิดทุกสิ่ง
ถ้าจะเปรียบเนื่อความไปตามจริง	เสมอเหมือนเล่นตุ๊กจากสามี
นี้หากวังกำแพงแข็งแรงรอบ	เป็นกันขอบดู เชื้อนคริศรี
ถ้าหาไม่เจ้าจณหม่อมเหล่าน	จะไม่เล่นจำจี้กับชายเอย

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้หญิงชาววังทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ ต้องอยู่ในกรอบกฎเกณฑ์
หลายประการ กำนัล พนักงานชาววังส่วนใหญ่มักได้รับการบีบคั้นเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกทางเพศ
อันเป็นกฎของธรรมชาติ จนต้องหาทางออกด้วยการ "เล่นเพื่อน" ดังกล่าว

เพื่อให้เห็นความเป็นอยู่ของผู้หญิงชาววังเด่นชัดขึ้นอีก ในเรื่องเกี่ยวกับการคบหาสมาคมกับผู้ชาย ผู้วิจัยมีความจะกล่าวถึงกฎเกณฑ์บางประการภายในวังมาประกอบด้วย
เรื่องนางชมรคุณรักษ์ กล่าวไว้ว่า ภายในเขตพระราชฐานชั้นในนั้น ผู้ชายจะเดินคนเดียว
ไม่ได้ ถ้ามีกิจธุระจำเป็นจะต้องอยู่โดยมีหน้าที่ทางราชการ ก็จะต้องอยู่ตั้งแต่สองคนขึ้นไป นอกจาก
นี้การเดินในพระราชวังเวลากลางคืน ก็ยังบังคับให้ทุกคนไม่ว่าหญิงหรือชายจะต้องถือโคมไฟ
หรือเทียนไขให้แสงสว่างอยู่เสมอ อนึ่งผู้ชายที่ได้รับอนุญาตพิเศษให้นอนค้างในพระราชวัง เช่น
แพทย์ผู้รักษาเฝ้าพระอาการประชวรเจ้านาย ก็ต้องนอนพักในที่ ๆ ให้ผู้รักษาหน้าที่ทางฝ่าย
มณเฑียรบาลสามารถมองเห็นทั่วไถ่กายเสมอ และจะไม่ซุ่มงางนอนไม่ได้ นับว่าเป็นข้อบังคับ
ที่เคร่งครัดมาก

อย่างไรก็ตามยังมีบุคคลฝ่ายอื่นก่อกวนก่อกองกล่าวไว้ในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ได้มีผู้ชายอื่นเป็นบุคคลภายนอกและมีศักดิ์ เป็นสามัญชน ลักลอบปิ่นเข้าไปกระทำการ เกี่ยวกับเรื่องธิดาขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง โดย ที่ฝ่ายหญิงนั้นเป็นผู้มีศักดิ์ตระกูลสูงกว่า ซึ่งทราบความในภายหลังจากนางสาวผู้มีส่วนพัวพันใกล้ชิด ว่าเป็นทั้งชายและหญิงพบปะรักใคร่ติดต่อกันมาตั้งแต่ฝ่ายชายยังบวชเป็นภิกษุอยู่ เหตุการณ์ดังกล่าว เกิดขึ้นในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสและประทับแรม เมือง เพชรบุรี เมื่อทรงทราบความจากคำกราบบังคมทูลพระกรุณาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กับกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ¹ แล้วได้ทรงรับสั่งว่า "...ทั้งนี้ ...ประพฤติกิริยาอย่างอุกฤษฏ์... อย่างนี้เป็นมหันตโทษตามกฎหมายเห็บบาลว่า

(1) ควรรับราชบาตร เป็นหลวง

(2) ให้ถอดจากยศและบรรดาศักดิ์

(3) ลงพระราชอาญา 90 ที่ แล้วประหารชีวิต"²

ส่วนฝ่ายหญิงนั้นเป็นเชื้อพระวงศ์ จึงยังทรงพระกรุณาอยู่บาง โปรดเกล้าฯ เพียงให้รับราชบาตร เข้าเป็นของหลวง และ

"พระราชทานอภัยโทษเขียน 90 ที่ (3 ยก) กับโทษประหารชีวิตนั้นให้ยกเสียด้วย เพียงให้ถอดจากยศบรรดาศักดิ์เจ้าลงเป็นหม่อม และเรียกชื่ออย่างคนธรรมดาสามัญ เอาตัวจำไว้ ณ คุกข้างใน (สนม) นอกจากนั้นให้ทำตามคำของลูกขุนผู้พิจารณาปรับโทษ"³

เหตุการณ์นี้ให้เห็นว่า ผู้ละเมิดกฎหมายเห็บบาลนั้นต้องได้รับโทษ อย่างหนัก และผู้หญิงชาววังนั้นต้องอยู่ในกรอบบังคับมาก แม้กระทั่งการออกไปพบปะกับผู้ชาย ทั้งในและนอกอาณาบริเวณก็ไม่สามารถกระทำได้

¹ ด. หนา 160 - 161.

² ด. (อ้างอิงมาจากจดหมาย เหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ 5).

³ ด. หนา 162 (อ้างอิงมาจากจดหมาย เหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5).

เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวคงเป็นผลให้ทรงออกพระราชบัญญัติขึ้นมาฉบับหนึ่ง ดังมีใจความว่า

"ห้ามมิให้พระภิกษุสงฆ์สมณเพศทำกบฏ (หมายถึงบวชมาไม่ถึงยี่สิบปี) เข้าในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ส่วนฝ่ายหญิงอุบาสิกาก็ให้พระธรรมเพียงไรก็ตาม ถ้าอายุต่ำกว่า 40 ปีแล้วไซ้ ห้ามมิให้ออกมาพึ่งเทศน์ ถัดอุโบสถคือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นอันขาด..."¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามบันทึกของสังฆราชปาลเลกซ์ กล่าวถึงการพึ่งเทศน์ของพระสมเฒ่า เจ้าจอมหม่อมมาว่า

"...สมเฒ่าพระราชนิ และบรรดาเจ้าจอมหม่อมมาทั้งหลายทั้งปวง จะนั่งพึ่งเทศน์อยู่ ณ เบื้องหลังม่านอันห่มทับ"²

ที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น เป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่า สตรีทุกระดับตำแหน่งภายในพระบรมมหาราชวังนั้น มีความเป็นอยู่ไม่อิสระ คอยมีกฎข้อบังคับมากมายอันเป็นเรื่องกำหนดความประพฤติ อย่างไรก็ดี ยังมีสตรีส่วนมากนิยมถวายตัวเข้าทำราชการฝ่ายในเสมอมา บางคนหรือหลายคนเคยออกกรอกรับมีสามีและบุตรมาแล้วก็ตาม ก็ยังยินดีที่จะสมัครเข้ามาอยู่รับราชการ กินเบี้ยหวัดเงินอยู่ในวังหลวงสูงเป็นโสด มีความเป็นอิสระไร้ความกังวลห่วงใยใด ๆ ทั้งสิ้น³ คอยเฝ้าคอยรับใช้ผู้หญิงถวายตัวทำราชการเป็นจำนวนมาก จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกนอกราชการได้ เมื่อปี พ.ศ. 2406 ดังข้อความว่า

¹ ก. หน้า 162 - 163 (อ้างอิงมาจาก ล.ค.)

² ประชุม สัพทธานุภาพ ราชสำนักไทย หน้า 203.

³ นางอมรตฤณารักษ์ ล.ค. หน้า 246.

"...บัดนี้ผู้หญิงที่มาถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวังนี้ คงแก่ปีบุตรศก
มาจนถึงปีบุตรศกนี้ มากมายหลายคนขึ้น เหลือใช้เหลือสอย จนข้าพเจ้าจำหน้า
ก็ไม่ได้ จำชื่อก็ไม่ได้โดยมาก บัดนี้ข้าพเจ้าก็จะเปลื้องความลำบากที่ผู้หญิงเป็น
อันมากมาต้องยัดเยียดเบียดเสียดกันอยู่เปลื้องอาบไป อนึ่งจะใคร่เปลื้องการสำคัญ
ของนางจำพวกนี้จะพึงกิดว่า ข้าพเจ้ามีความละโมภโลกิในสตรีหลงใหลไว้มาก
ไม่ให้ใคร ข้าพเจ้าอยากจะได้ใครปลดปล่อยเสียให้เบาไป จะหวังไว้แต่ที่
มีบุตรชายบุตรหญิงคอยข้าพเจ้า แลที่ไม่มีบุตรก็แต่ข้าพเจ้าได้เลี้ยงให้เฝ้าเครื่องยศ
แลเบี้ยหวัดตั้งแต่ 200 มาทขึ้นไป นอกนั้นข้าพเจ้าอยากจะได้ใครให้ไปตามปรารถนา
แลตามชอบใจของบิดามารดาหญิงพวกนั้น..."¹

ยังมีผู้หญิงบางกลุ่มในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ไม่นิยมเป็น "นางใน"
ควมมีค่ากลอนตอนหนึ่งในบทละคร เรื่องอิเหนา กล่าวชมพระนครและประชาชนพลเมืองว่า

ฝ่ายฝูงสาวสาวชาวกรุง	ก็มารุ่งรูปโฉมเจิดจรัส
ซัดขมิ้นพูนเนื้อเจ้าจันทน์	หัวแฉกคั่นกันไร
ทูลเกล้าเฝ้าพงศ์พวักผู้ค	รูปทรงสงศรีผ่องใส
ช่อนแก้วล้วยจะเก็บเป็นนางใน	ถึงมีงานการใหญ่ไม่ไปดู

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ขอความข้างคนชวนให้คิดว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ คงจะมีข้าราชการบริพาร
ของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย คอยเมี่ยงมองหาผู้หญิงสาวสวยวัยรุ่น เพื่อจะนำถวายเป็นนางใน
ตนเองจะได้มีความดีความชอบ กิดิศพจน์วงศ์วงศ์อันเป็นที่รักโดยทั่วไป ฉะนั้นผู้หญิงสวยที่ไม่อยาก
เข้าไปอยู่ในวังก็มักจะช่อนแก้วเสีย ไม่เที่ยวเตร่ หลีกฐานที่สนับสนุนความคิดถึงกล่าวมีปรากฏใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงออกประกาศ เมื่อปี พ.ศ. 2401 เรื่อง
พระยาพิพิธฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการ เมืองทวาย ส่งหญิงเข้ามาถวาย 3 คน² จนมารดาของผู้หญิง-

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 84 - 86.

² ก. หน้า 316.

เหล่านั้นเข้ามาทำเรื่องรวบรวมฎีกากล่าวโทษพระยาพิพิธฤทธิเดช แต่ในที่สุพรรณฯ พระยาพิพิธฤทธิเดช ก็ไม่ได้รับโทษตามฎีกากล่าวโทษนั้น

เรื่องรวบรวมฎีกาด้วยกันนี้คงถือกันเป็นธรรมเนียมสำหรับ เจ้านายและข้าราชการที่จะใช้อำนาจบาตรใหญ่กระทำตามอำเภอใจมานานแล้ว ดังปรากฏใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2393 ว่า

"ในแผ่นดินนั้น พระเจ้าลูกเธอ และตำรวจมีอำนาจเทียว เกาะกุมราษฎรชาวบ้าน มาข่มขู่ความตามอำเภอใจ แล้วอุกฉกรรจ์หลานหญิงสาวชาวแพชาวบ้านเอาไปเป็น นางงาม ทำดังนี้เนื่อง ๆ ราษฎรก็ไม่สู้ใดความทุกข์ ไม่อาจเขาร้องถวายฎีกาได้"¹

วอลเตอร์ เอฟ เวลดา* ได้อ่านพงศาวดารเล่มนี้แล้วสรุปใน ข้อเขียนถึงความล้มเหลวของการคัดลอกวินิจฉัยเกร็ด ร่องทุกข์ในเรื่องดังกล่าวว่า

"...ระบบการถวายฎีการ่องทุกข์โดยตรงต่อองค์พระมหากษัตริย์ อยู่ข้างจะเป็น พิธีการมากกว่าที่จะอำนวยความสะดวกให้ได้อย่างแท้จริง ตัวอย่างเช่น กรณีที่พวกราชวงศ์บางราย และข้าราชการพระตำรวจหลวงบางคนในพระนคร ใช้อำนาจบาตรใหญ่คุกคามหญิงชาวบ้าน เอาไปเป็นนางบำเรอ แม้ว่าพวกฎาติของหญิงนั้นจะได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจจากการข่มขืน

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 182.

* ศาสตราจารย์ วอลเตอร์ เอฟ เวลดา ได้เขียนหนังสือชื่อ "Siam Under Rama III นิธิ ทองโสภิต แปลเป็นภาษาไทยชื่อ "แผ่นดินพระนั่งเกล้า"

** เป็นกลองทำด้วยไม้รัก โต 13 ก่า เจ้าพระยาพระคลังนำเข้ามาถวาย พระบาท- สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปเคาะให้ทั้งวัดที่พิมพ์คัมภีร์มั่ง เพื่อใหราษฎรที่เมื่อจะร้องถวายฎีกา โดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ และโปรดฯ พระราชทานชื่อกลองว่า "วินิจฉัยเกร็ด"

นั้นอย่างสาหัส พวกเขาก็กินไถ่เกล้าที่จะพูดเกล้าฯ ถวายฎีการ้องทุกข์ต่อองค์
พระมหากษัตริย์ไม่¹

ขอความกังวลเป็นหลักฐานที่ชวนให้เข้าใจว่า ธรรมเนียมเช่นนั้น
ถือปฏิบัติกันมาก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแน่ เพราะคำกลอนที่ว่า
"ขอคนตัวกลัวจะเก็บเป็นนางใน ถึงมีงานการใหญ่ไม่ไปดู" นั้น เป็นพยานถึงสถานภาพของ
ผู้หญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ในเรื่องกังวลไถ่เกล้าที่สุด

ข) สตรีนอกวัง

สตรีนอกวังนั้นซึ่งทั้งหมดเป็นบุตรภรรยาขุนนางข้าราชการ เศรษฐี และ
ที่เป็นชาวบ้านสามัญ ซึ่งกล่าวไต่อาคำเนินชีวิตแตกต่างกัน กล่าวคือ ผู้หญิงชาวบ้านสามัญจะมี
ความเป็นอิสระ มีเสรีภาพมากกว่า ดังปรากฏในคำประพันธ์ของกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าว
ไว้ตอนหนึ่งว่า

บายบ่าวสาวสู่ทอง	ทางถนน
ฉวางฉักกร ทุมกัน	กอดเกี้ยว
สาวสบบวงมือคน	คันเส้น
เพียงภูซงค เลื่อยเลี้ยว	ไต่เรียง
ฉวนฉิวหลาย เลหกลอ	ถนิม เมือง
เมามัระพิงขาน	ขับร้อง
ส่ายาห์แยบช้า เลื่อง	ลอบรับ ขวัญมิ่ง
ปทุมยิมทอง	คั่นใจ

พระยาตรังคภูมิบาล : โคลงกัณฑ์ตามเสด็จทัพหลวงน่านอย

¹ วอลเตอร์ เอฟ เวลดา แผนกพระนั่งเกล้าฯ นิธิ ทองโสภิต แปล หน้า 29.

ส่วนผู้หญิงที่เป็นบุตรขุนนางข้าราชการตลอดจนพวกผู้คัมภีร์นั้น
ไม่มีอิสระนัก ค่ายบิการ ค่ายปกครอง ไม่นิยมปล่อยให้เที่ยวเตร่ชมงานการเล่นทั้งปวง เพราะ
กลัวจะถูกเก็บเป็นนางใน

ที่ถูกเหล่าเฒ่าพงศ์พวกผู้คัมภีร์ รุบทรงสงครีต้องใส่
ซ่อนตัวกลัวจะถูกเก็บเป็นนางใน ถึงมีงานการใหญ่ไม่ไปดู

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย . อธิเภา

ในการเที่ยวชมงานหรืองานการฉลองต่าง ๆ จึงมักพบผู้หญิงชาวบ้านเป็นส่วนใหญ่ เช่นใน
งานศพท้าวสุทัศน์ ก็พรรณนาไว้ว่า

พวกไพร่ฟ้ามาประชุมแก้มหนุ่มสาว	เจกมอดูลาวแขกไทยทั้งไอศวรรย์
เป็นหมู่หญิงงานการประชัน	เกษมสันต์สรวลเสกกันเฮฮา
หนุ่มตะกอกพอใจเที่ยวเกี้ยวผู้หญิง	เข้าพากึงพวงนางตางาษา
.....	
เจกเห็นสาวชาวชวารองวาฮอ	แขกวาวอลละเกไพลเผลอความ
บางเพิกเพลินเค้นงานการฉลอง	ออกเ็นองนองทองแถวแนวสนาม
ลูกสาวหายหลายแหงเพราะแฉ่งงาม	พอเฒ่าตามถามได้ก็เฒ่า

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ในงานศพของนางวันทองก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ

พวกผู้หญิงสาวสาวชาวบ้านนอก	หม่อมขุนนางบ่าวปอกแบ่งผัดหน้า
เดินสะอึกทักเซเซเฮฮา	หน้าตาตื่นเกอเลินเลอพอ
.....	
พวกเจ้าชายหลายพวกพ้อง	เที่ยวเที่ยวทองลอคเลาะเสาะแสวง
บางศักดิ์เมสว้ยสันชั้นเป็นแปรง	ทำกลองแก่งเกี้ยวผู้หญิงถึงคอกไม้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

งานฉลองการอภิเษกสมรสศรีสุวรรณกับ เกษรา ชาว เมืองก็เที่ยว
ชมงานสมโภชกันโดยทั่วไป สตรีที่มีสามีนิยมไปกับสามีด้วย เป็นผู้คุ้มครองให้ความปลอดภัยได้ที่สุด

นางมานนอกชอหนาหน้าตาดี
หมแพรสีสองชั้นผูกพันพั

จะนั่งบนเคียงข้างไม่ห่างตัว
ต่างแต่งตัว เต็มประดาทุกนารี

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

งานฉลองหรืองาน مهرสพต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วนี้ เป็นโอกาสให้
ชายหนุ่มกับหญิงสาวได้พบปะพูดคุย ตลอดจนหยอกล้อเกี้ยวพาราสีกัน ชาว เมืองที่เป็นชายก็จะมี
ลักษณะ เจ้าชู้คึกคะนอง และมักแกล้งหยอกเย้าผู้หญิง หรือไม่ก็ถือโอกาสล่วงเกินยามเผลอ อยู่มาก
กันกับในปัจจุบัน ลักษณะนิสัยดังกล่าว เห็นได้จากข้อความในงานสมโภชพิธีอภิเษกสมรสและบูชา ว่า

บัดนั้น
ทั้งพวกผู้ดูแลเชื้อใจ
หนุ่มหนุ่มกลมกลาคกลางถนน
บางลอบถึง โรงหนังจันทาล
พวกมัดจิตสีกาใหม่ไปเป็นหมู่
ชักจูงหนอง เป่าขลุ่ยทำกรูยกราย
ครั้นเห็นสาวสาวชาวราน
บางกินเหล้า เมามึนเต็มที
บางแอบจูบไม่อยู่ไหล่
กระซำกผาพาวังชิง เอาไป
กลางพอกพา เมียมาอุหนัง

.. ..
กลางกจับตะขามา เค็ดเซียว
หลอนหลอกหยอกผู้หญิงวังกราว

ประชาชนรายหญิงน้อยใหญ่
ต่างคนต่างไปเที่ยวดูงาน
เขาเบียดสาวสับสนอลหวาน
เขาจับได้ให้การชดถึงนาย
แฉลวนเหลาเจ้าชู้ยุฉาย
เที่ยวแฉลวนชายหมายคู่สตรี
ก็เกี้ยวพาราสีมลอขอมุหรี
ชกตีวิวาทบังอาจใจ
เห็นพวกผู้หญิงกลับเข้าค้ำไ้
เจ้าของไล่กลับชกกลมลง
แฉลวนชิงชู้ดูบัวถวิลสง

.. ..
เที่ยวถึง โรงหนังทำรังพาว
ครั้นสาวสาวตกใจก็ไ้

แก่งท่าขนเซเฮฮา
แล้ว เทียวดูโรงโน้นโรงนี้

ไขว่คว้าบ้าเบียดเสียดสี่
อลหม่านอึ้งมีไม่มา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ส่วนผู้หญิงทั่ว ๆ ไป เป็นคนเจ้ากรรม ใ้ค้ตอบค้มคายจนถึงชั้นจ้คจ้าน
ชอบทะเลาะวิวาทกันแม่ในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็มี ดังเช่นในงานถวายเพลิงพระศพอัคขาของ
อิเหนา กล่าวถึงการแย่งชิงที่ยืนดูกระบวนแห่พระศพ ว่า

บัดนั้น
ถูกเกาหลานเหลนอยู่ เป็นพรวน
พอกผู้หญิงชิงของราชวัติ
บางลูกขึ้นขึ้นหน้าแล้ววาไป
ลูกนิ้วพองทั้งสองข้าง
พอกผู้ชายเฮฮาเขามาดู

หญิงชายหนุ่มสาวชาว เรือกสวน
เห็นกระบวนแห่นามาแต่ไกล
คาทอพอดักคดักไล่
ทำไมตะกายเอานายกู
วิ่งว้างเข้าช่วยเหมือนมวดยพญ
ตำรวจในไลชู่ทามปรัม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

โดยทั่วไปแล้ว การ เทียวชมงานมหรสพหรืองานฉลองต่าง ๆ ของ
หญิงชายในสมัยรัตนโกสินทร์ จะมีลักษณะไม่แตกต่างกับชายหญิงในชนบทของไทยปัจจุบัน ในโอกาส
ที่ เทียวชมงานมหรสพหรืองานฉลองตามวัดวาอารามต่าง ๆ ลักษณะชายหญิงในสมัยรัตนโกสินทร์
ก็พรรณนาไว้ว่า

บัดนั้น
เค็นเป็นหมู่หมู่ เทียวดูงาน
บางแบกมามานั่งดูละคร
สาวสาว ไม่มีนิ้วเท้าสำคัญ
ลางคณภส้นทำบันปั้ง

หญิงชายประชาชนอลหม่าน
ดูมดูกดูงหลานพัลวัน
แคะรอนกักรังมกัณ
ถือพัคคามจิวจันทนกรัคกราย
สี่ซึ้งกินหมากเมียงมาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

พวกผู้หญิงสาวสาวชาวร้าน เดินเที่ยวดูงานผ่านไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ในงานประเพณีต่าง ๆ สตรีก็มีโอกาสออกไปร่วมงานด้วย เช่น ประเพณี
บวชนาค สุนทรภู่กล่าววว่า

หัดเลี้ยงของกลองแซ่เขาแห่นาค ผู้หญิงมากมายนั่งเกาสาวสาวสวย
รองลำนารำฟ้อนออรรถวย พากันร่ายเขาแห่ไค้แลดู

สุนทรภู่ : นิราศวัดเจ้าฟ้า

นอกจากการเที่ยวเตร่ชมการละเล่นในงานฉลองหรืองาน مهرสพ
ต่าง ๆ แล้ว สภาพความเป็นอยู่ของสตรีในวังนี้ อาจสังเกตได้ในนิยายที่เกี่วข้องสงกรรม ซึ่ง
ปรากฏว่ามีความตระหนักตกใจแตกต่างกันว่า หอบดูจุฬาลานหนีภัยจากข้าศึก เช่น บทละคร
เรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาปลอมเป็นขันนุ้เหรีจโจรป่ายกทัพติดตามหาบุษบา จนกระทั่งซัดสนในเรื่อง
เสียบึงอาหาร ทหารของอิเหนาจึงขโมยข้าวของของชาวเมือง บางโอกาสก็ถึงกับเกิดการ
ต่อสู้กันอย่างรุนแรง กวีพรรณนาภาพชาวเมืองไว้ว่า

บัดนั้น	ฝ่ายฝูงประชาชนน้อยใหญ่
ชายหญิงวิ่งวุ่นทั้งเวียงชัย	ตกใจไม่เป็นสมประดี
กลางคนชุมบุตรลูกหลาน	เสือกสนลนลานแลนหนี
บางลงเรือข้ามฟากไปมาฉับ	กองทัพไล่ก็ตามยิง
บางบริกรรมทำปากบคบค	ตัวสั่นคั่งแค้นคมีสิ่ง
ชาวทองทองเงินเทหัง	ฉัวพาเมียวิ่งเวียนนวก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ในคราวศึกท้าวกะหมิงอุทมิ้ง กวีพรรณาสภาพชาว เมืองขณะนั้นว่า

พวกญูหญิงวิงหาสาแหรกคาน ลนลานแบ่ง เสี่ยงไว้ให้ตัว
เอาฉากาคอนันพันพิ้ว เตรียมตัว เก็บของใส่หามกอน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ลักษณะชาว เมืองนั้นหนา เมื่อเห็นกองทัพยกมา กวีพรรณาวา

บางอุบรูกร จุกอกรรยา รุ่งแม่ยายพอลาพาหนี
แบกหอนหมอนมุงบรรคามี่ อ้อมสับสนลนลาน
พวกญูหญิงวิงตามลูกแก้ว อพยพกวักออกจากบ้าน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

แม่แก่เพียงทราบข่าวก็กึกเท้านั้น สตรีชาว เมืองนั้นหยาก็คิดวิตกแล้ว คงขอ-
ความที่กวีพรรณาวาว่า

พวกญูหญิงสาวสาว เหล่าแม่ยาย ก็นวายนวาคิจิตคิดพรีน
จะมีผัวกลัวว่าจะไม่ทัน พูกก็นวาวจะบวชเป็นชี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ยามเกิดสงครามกล่าวไคว่ สภาพความเป็นอยู่ของประชาชนชาย
หญิงได้รับความลำบากมาก ขาศึกขมเหงเอาตามความพอใจของตน แต่สตรีมีกำลังกายอ่อนแอ
กว่า ศัตรูมีโอกาสรังแกให้อับศอกอยู่ไคว่มากกว่า จึงอยู่ในภาวะที่ลำบากมาก มีความปรากฏใน
วรรณกรรม เช่น

เที่ยวทุกแห่งหนคนควา

ดูครวครอครบครัวไม่กลัว เกรง

.....
บางจับไตหญิงสาวโศภาง

.....
หอบพันอนหมอนมุงมารุ่งรัง

พบผัวจะเอาตัวไปผูก

ไ้หน้าหาเงินทองของฝัง

ราษฏรอรอนรณพนกำลัง

อลหม่านไปทั้งหญิงชาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ขอความและกำกอลอนทัยมากล่าวทั้งแค้น เป็นหลักฐานแสดง
ให้เห็นว่า สภาพการดำเนินชีวิตของสตรีในวังกับสตรีนอกวังนั้น แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด
อาจกล่าวได้ว่า สตรีนอกวังมีอิสระและเสรีภาพมากกว่า แต่สภาพความเป็นอยู่ของสตรีในวัง
สะทกสะท้านและมีการสังคัมทรหามากกว่า ความเป็นอิสระไร้กังวลของชาววังเป็นเรื่อง
เกี่ยวกับความไม่ยอมรับนิยชมชอบในการครองชีพ ไม่ต้องทำงานหนัก มีเวลาเล่นหัวสนุกสนาน
กับเพื่อนฝูงซึ่งมีจำนวนมาก

2) ธรรมเนียมการแต่งกาย ทรงผม และไว้เล็บของสตรี

ก) การแต่งกายและทรงผม

ธรรมเนียมการแต่งกายของสตรีไทยเรานั้น มีระเบียบประเพณี และวัฒนธรรมกันมาแต่โบราณแล้ว แต่มีการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการมาเป็นลำดับตามสภาพสิ่งแวดล้อมและความเหมาะสมของบ้านเมืองในยุคสมัยนั้น ๆ เป็นที่น่าไว้วางใจว่าบ้านเมืองมีข้าศึกมารบกวนกันอยู่ สตรีไทยก็จะแต่งกายแบบกระชับเพื่อความคล่องตัว แต่ถ้านิยามสงบก็จะแต่งกายสวยงามพริ้งเพรา มีเครื่องประดับประดามากกว่า

(1) ประวัติการแต่งกายและไว้ผมของสตรีไทย

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาเรื่องการแต่งกายของสตรีไทยสมัยราว 4500 ปี ก่อนพุทธศักราช ถึงราวพุทธศักราช 200 ว่า ชายหญิงในสมัยนั้น นุ่งกางเกงและการนุ่งกางเกงนี้ ก็เชื่อกันว่าเรามีใ้ล่อกเลียนแบบมาจากชนชาติใด¹ ต่อมาในสมัยนางเจ้า ราว พ.ศ. 1000 - 1650 หญิงไม่มัดหน้าเขียนคิ้ว^{*} และใช้น้ำจากต้นหมอนทาผม หญิงชั้นผู้ก็จะนุ่งหมิ่นใหม่และมีผ้าขึ้นใหม่ประดับอีกผืนหนึ่งภาคไว้ที่เอว นิยมไว้ผมเปีย โดยปล่อยให้หยอยแล้ววนกลับไวคานหลัง นอกจากนั้นจะมีต่างหูซึ่งประดิษฐ์จากไข่มุก ทับทิม หรืออำพัน² บางทีก็นิยมไว้ผมสูง และใช้รองเท้าวาง³ ซึ่งเชื่อว่าเมื่อชนชาติไทยอพยพเคลื่อนที่ลงมาสู่แหลมอินโดจีนตามลำดับ จนถึงตั้งอาณาจักรน่านเจ้าได้แล้วนี้ สตรีไทยยังคงรักษาวัฒนธรรมและประเพณีการแต่งกายเอาไว้

¹ กระทรวงศึกษาธิการ การแต่งกายของไทย หน้า 6.

^{*} ผู้หญิงจีนในสมัยเดียวกันนี้ ผักหน้าเขียนคิ้ว.

² ค. หน้า 7.

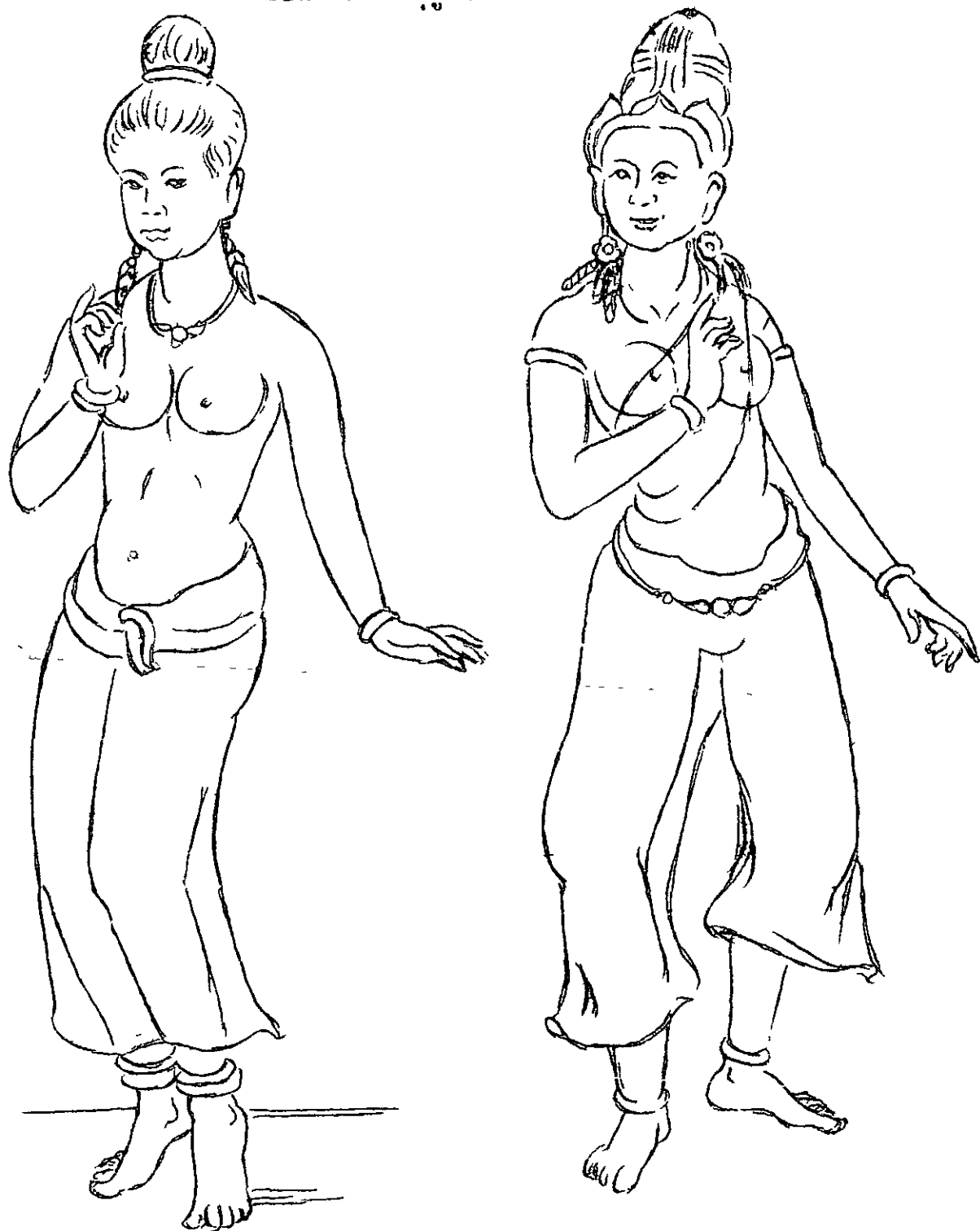
³ สมุทภาพหญิงไทยฉบับพิมพ์ชุดเกล้าฯ ถวาย ณ วันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2507.

ภาพประกอบ ๑
เครื่องแต่งกายสตรี สมัยทวารวดี

ผ้าฝ้ายเนือบาง ย้อมสีกรัก

ภาพประกอบ ๒
เครื่องแต่งกายสตรี สมัยศรีวิชัย
เขียนเลียนแบบรูปนางคารา

ในสมัยลพบุรี* สตรีนิยมประดับศีรษะด้วยเทริด ไม่สวมเสื้อ
กรองคมีลวดลายเป็นแถบใหญ่ คางทูมเป็นหัว เมื่อกว่าแต่ตอนเหนือเริ่มลงมาหลายชั้น แถบ
แฉกกลางตอนบนเป็นมวยปักด้วยปิ่นเป็นยอดแหลม ใส่กำไลต้นแขนและกำไลมือทั้งสองข้าง
นุ่งผ้าให้ชายมาซ้อนกันตรงหน้า แล้วปล่อยชายผาออกสองข้างเป็นปลี บางทีปล่อยชายยาวลงไป
ถึงสะโพกด้านขวาและซ้าย อันเป็นลักษณะชายไท คาดเข็มขัดขนาดใหญ่มีลวดลายสวยงาม
ปลายทำเป็นลายพู่คล้ายกรวยเชิงเรียวเป็นแถว แต่ไม่นิยมใส่รองเท้า (รูปภาพประกอบ 3, 4)

ต่อมาในสมัยเชียงแสน (ไทยลานนา) ราว พ.ศ. 1661 -
1731 คือหลังจากอาณาจักรน่านเจ้าสิ้นสุดลงแล้ว ชนชาติไทยได้รวบรวมกันเป็นอาณาจักรใหม่
ซึ่งการอพยพเคลื่อนย้ายลงมาตั้งอาณาจักรใหม่นี้ เป็นการเข้ามาอยู่ในเขตตอน ฉะนั้นผู้หญิงไทยจึง
นิยมนุ่งผ้าขึ้นสูง ซึ่งมีลวดลายตกแต่งประดับประดาโดยการทอ เช่นมีทอลายขวาง นิยมเกล้า
ผมสูง ไขปิ่นปักประดับไว้ การแต่งกายของสตรีสมัยเชียงแสนนี้ พิจารณาจากภาพจิตรกรรม
ฝาผนังที่วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ปรากฏว่านุ่งผ้าขึ้นพื้นเมืองแบบผาดูงดงามถึงข้อเท้า มีผ้า
รัดอกและเขมสไบ ไวผมมวยเกลาก่อนไปทางหลังศีรษะ เล็กน้อย รัศมีมวยผมคล้ายเครื่องประดับ
สอดคล้องทูลหอย (รูปภาพประกอบ 5, 6)

ถึงสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1781 - 1826) ไทยเราอพยพ
ลงมาอีกจนเข้าเขตแคว้นทวารวดี ซึ่งอยู่ในอำนาจของชนชาติขอม ฉะนั้นคตินิยมทาง
วัฒนธรรมของขอมและพราหมณ์ จึงทำให้แบบการแต่งกายของสตรีเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ก็นิยม
ขึ้นสูงนิยมไวยผมเกล้าสูง** คือรวบขึ้นไปเกล้ามวยที่กลางกระหม่อม แต่สำหรับสตรีทั่วไปนั้นเริ่ม
นิยมปล่อยผมยาวประบ่า สำหรับผมที่เกล้ามวยนั้นใช้เกี้ยวหรือพวงมาลัยสวม สตรีส่วนมาก-

* ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 19.

** เรียกกันว่า โองทโคง.

1

ก.

2

กระทรวงศึกษาธิการ ล.ก. หน้า 9.

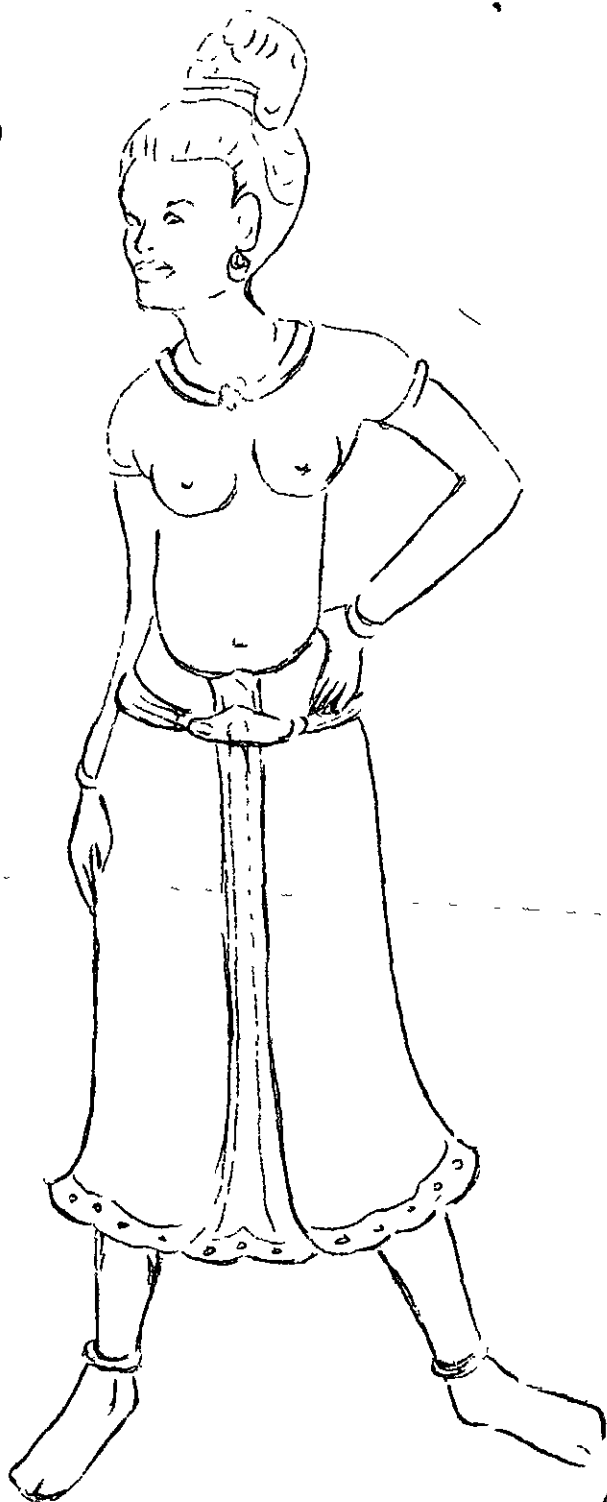
ภาพประกอบ ๓

เครื่องแต่งกายสตรี สมัยลพบุรี

เขียนเลียนแบบภาพถ่ายจาก ศิลปะสมัยลพบุรี

เขียนเลียนแบบรูปนางปัทมาบารมี หล่อสำริด
ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

(ภาพซ้าย)

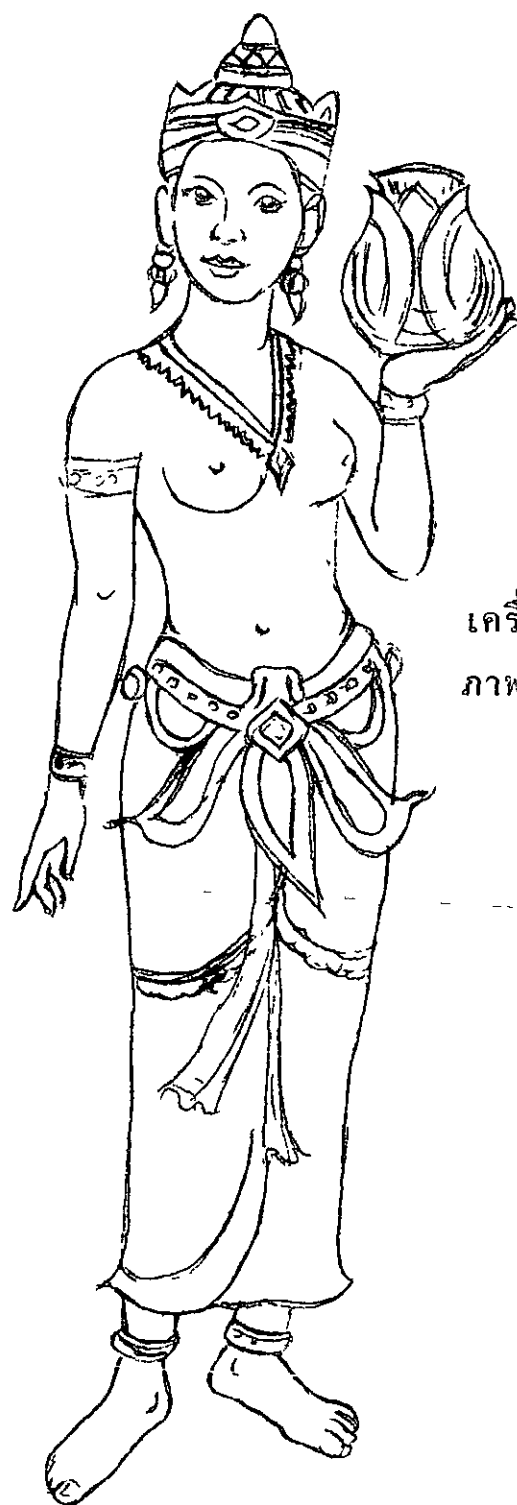

(ภาพขวา)

ภาพประกอบ ๔
เครื่องแต่งกายสตรีสมัยลพบุรี
เขียนเลียนแบบรูปนางปัทมาบารมี หล่อ
สำริดในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

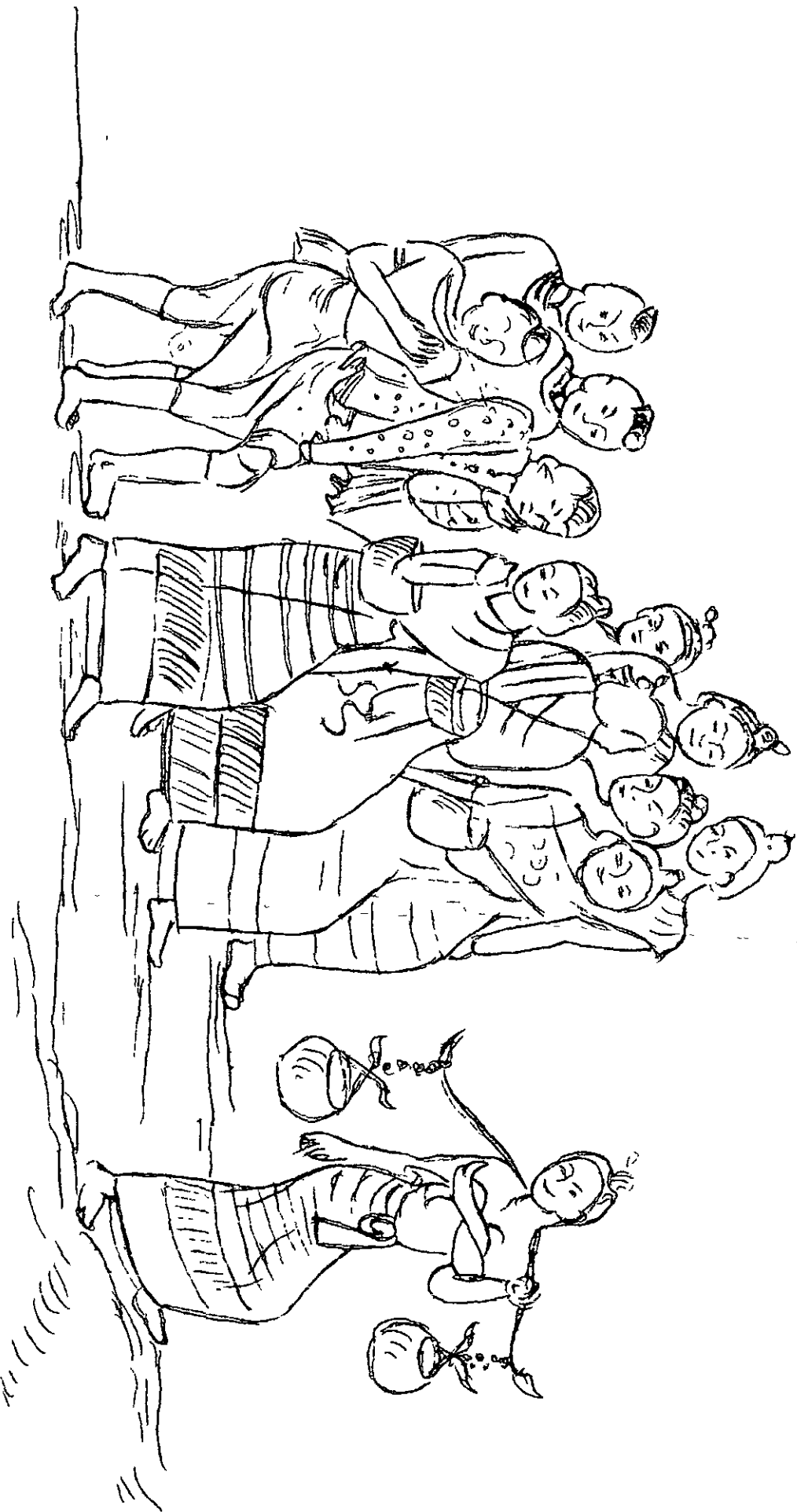

ภาพประกอบ ๕

เครื่องแต่งกายสตรี สมัยเชียงแสน
ภาพลายเส้นเขียนเลียนแบบจากเทวรูปสำ

ภาพประกอบ ๔

เกรียงศักดิ์ชายหญิง สักอู่ข้างภาคเหนือ
เขียนเลียนแบบจิตรกรรมฝาผนัง วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน

นิยมยุ่งย่าวาวครั้งนอง รักลึบซบซอนมากขึ้น มีเข็มขัดขนาดใหญ่คาดทับ ประคับควยลวคลาย
ละเอียดยมาก ทั้งชายผ้าเป็นกามชนาคีใหญ่ตรงคานหนา หรืออีกเยื้องไปทางคานข้าง นุคคล
ธรรมดาทั้งชายและหญิงมักนิยมยุ่งย่าวาวโจงกระเบน หวีผมแสกยาวประมา มีผารัดคั่นคอ ผู้หญิง
ธรรมดาเป็นผ้าแถบคาดอก ใส่กำไลข้อมือ รักแขน และกำไลข้อเท้า กรองคอทำเป็นลายหยัก
โดยรอบ ลักษณะการแต่งกายของสตรีในสมัยสุโขทัยมีบันทึกไว้ในหนังสือ "นางนพมาศ" ว่า

"...อันพระสมณก่านัลทั้งปวง บ่อมไกรับพระราชทานสรรพเครื่องอลงการารภรณ์
ทั่วกัน และเมื่อมีไคตถกแต่งกรัษกายในการนักษัตฤกษ์แล้ว ก็ะทอดทิ้งให้เสราหมอง
เสียดีสันอันทรธานเสียดวยสิ้นรัก ขึ้นชื่อว่าเป็นสตรีมีอิสริยยศแล้ว บ่อมรักใคร่ในการ
ที่จะตกแต่งกายาสันทุกตัวคน ถึงจะตกแต่งอยู่ในพระราชสถานสักร้อยครั้ง ก็ไม่สบายใจ
เท่าใดแต่ในการ ออกทมาแต่ครั้งหนึ่ง...จึงมีพระบัญชาสั่งชาวพนักงานทั้งหลายว่า
ยังนักษัตฤกษ์อีกสองราตรี เราจะไปเที่ยวประพาสเล่นควยนาวาขานาน ทานจงเตรียม
การไว้ให้พร้อม ฝ่ายพระสมณก่านัล ครั้นได้ทราบว่าจะไคโดยเสด็จกนิยตีปริศา ไม้ว่า
เป็นเวรของงานของผูไค แต่เนลาเย็นตางก็จักแจจแต่งกรัษกายนุ่งผมาลิจิตพิศตรมาสุวรรณ
พิศตร ปกปิดควยเกรื่องอลงการารภรณ์ เสียบแซมเมกามาส เมกาเกสรในช่องเม ผัดผิวนา
นวลงามคังนางเขียน แก่งควไคคยอมดูเสนาวาค..."¹

จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งได้เสด็จไปทอดพระเนตรลายเขียนที่ผนังโบสถ์วัดราชประดิษฐฐาน เมื่อปี พ.ศ. 2409 พระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกไว้ว่า

เสด็จพระราชดำเนินกรุงเก่า เป็นเวลากำดั่งก่อสร้างวัดราชประดิษฐฐาน ไคทอด
พระเนตร เห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูปผู้หญิงสวมเกรื่องประคัมศีรษะคาง ๆ คำนว่
เป็นการแต่งตัวพิมในภมณเจียรบาล ควยวัดราชประดิษฐฐานนั้นคงตองสร้างกอนแผนดิน
สมเด็จพระชัยราชา เป็นที่พระมหาจักรพรรดิ เมื่อบัง เป็นพระเพ็ชรราชาออกไปกนวช-

อยู่ในวักนั้น เป็นวักของพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์เชียงราย ในขณะที่ลวคลาย
เขียนยังอยู่เกือบเต็มผนังทั้งแถบ ได้โปรดให้กรมขุนราชสีห์ลอกถายมา รูปทั้งปวงนั้น
เป็นเวลาที่ยูหญิงยังไฉฉวยทั้งสิ้น เกลาอย่างนี้เรียกว่าโงงโง่ง หรือโง่งโง่ง คือ
รวบขึ้นไปเกลารบนกระหม่อมเป็นทรวงบาง ๆ มีเกี้ยวหรือมาลัยสวมโคยมมาก¹ (ดูภาพประกอบ 2,9,10

และในพระราชบันทึกคนเรื่อง "ขอมคำคืน" พระบาท-
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ว่า

"...คนไทยในเรื่องนี้ชาวเขาเกิดให้ไฉฉวย เพราะชาวเขาเชื่อแนนอน
โดยมีหลักฐานอยู่ว่า คนไทยสมัยพระร่วงนั้นไฉฉวยเป็นแน่ คือรูปต่าง ๆ ที่ปรากฏ
ในโบราณสถานเป็นพยานอยู่..."²

จดหมายเหตุของจีนซึ่งเคยเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ และ
พบปะขุนนางรวมทั้งยูหญิงไทยในสมัยแรกตั้งกรุงสุโขทัย กล่าวถึงลักษณะการแต่งกายของขุนนาง
และยูหญิงว่า

"...ขุนนางและราษฎรไฉฉวย เกลารวม ไช่ปักและไช่ฉาขาวพันศีรษะ...
นุ่งไหมไช่ฉาสองผืน ร่องเท้าทำคยหนังโค ยูหญิงใส่กวย (รัดเกล้า) คอนไปข้างหลัง
เกรืองปักฉิมไช่ฉิมเงินฉิมทอง หน้าผักแปง นิ้วมีฉิมแหวนรัดเกล้า และแหวนของ
คนจนทำคยทองเหลือง ผาหมทำคยคยหาสี ผาฉิมก็ทำคยคยหาสี แต่เอาไหม
ทองยกคอก นุ่งผาสองผืน 2 - 3 นิ้ว (กรอมเท้า) ใส่ร่องเท้าคยทำคยหนังสีคำ
สีแดง..."³

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีสิบสองเดือน หน้า 538.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระร่วง หน้าคำนำ.

³ พระเจันจันฉิม (สุคใจ ถัดจากภาค) จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีในระหว่าง
กรุงสยามกับกรุงจีน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรีพระยาโชฎิกกราชเศรษฐี
(มองโชติกะพุททณะ) ปีระกา 2476 หน้า 9.

เราทราบไต่อย่างมีหลักฐานแน่ชัดว่า สตรีชั้นสูงในสมัย
สุโขทัยไต่เฒยาวเกล้ามวย ที่เรียกว่าทรงโองโขคง ส่วนผู้หญิงสามัญนิยมไต่เฒยาวประบา
(ที่ไต่สูงก็มีบ้าง) สำหรับการนุ่งห่มผ้านั้น ผู้หญิงสามัญกับชั้นสูงก็นุ่งห่มผาผืนกัน กล่าวคือ
ผู้หญิงสามัญนิยมนุ่งผาโจงกระเบน มีผาแถบคาดอก ส่วนผู้หญิงชั้นสูง นิยมนุ่งผาขาวครึ่งน่อง
รัดกลีบชั้นซ้อนหลายชั้น (ดูภาพประกอบ 7. 8. 9)

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล
รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า

"...ถูกเธอเอกโศกรงพระมาลามวยกลม เสื้อโศกลายทอง หลานเธอเอกโ
โสเคียรเพศมวยกลม เสื้อโศกแพรการการเลว แม่เจ้าสนองพระโอรส* โสสนองเกล้า
เสื้อแพรพรรณ ชแม่ หนุนยักโสเกี้ยวดอกไม้ไหวแถม นางกำนัล*** นางระบำนายเรือน
หนุนยักเกี้ยวแถมโซลน เกลารักแครง เมียนา 10000 หัวเมืองทั้ง 4 เมื่องานโส
เคียร เพศมวยนุ่งแพร เการพย เมียจัตุสม เกลาหนุนยักเกี้ยวแถม เสื้อนุ่งแพรจมรวจ
เมียนา 5000 นา 3000 หนุนยักเกี้ยวแถมหมั่นคั่นทองสองบา. ."¹

การใช้เครื่องแต่งกายไม่เหมือนกันเช่นนี้ ชี้ให้เห็นถึง
สถานภาพสตรีซึ่งแตกต่างกันเป็นหลายระดับ กล่าวคือสตรีชั้นสูง นิยมไต่เฒยาวเกล้ามวยบนศีรษะ
สวมเสื้อบางผาดอก คอรูปสามเหลี่ยม แขนสั้นขลิบขอบสาบเสื้อ ชายเสื้อปกเอว้วยรับกับ
สะโพก สวมกำไลแขนเป็นปลอก นุ่งผาโจงกระเบนยาวครึ่งน่อง (ดูภาพประกอบ 10)
ส่วนผู้หญิงชาวบ้านนิยมไต่เฒยาวประบา หวีแฉกกลาง
ไม่สวมเสื้อ ผมผาสไบเฉียงปักอก นุ่งผาเชิงใต้สะคือยาวครึ่งน่อง จีบหน้านางชักชายพกยาว

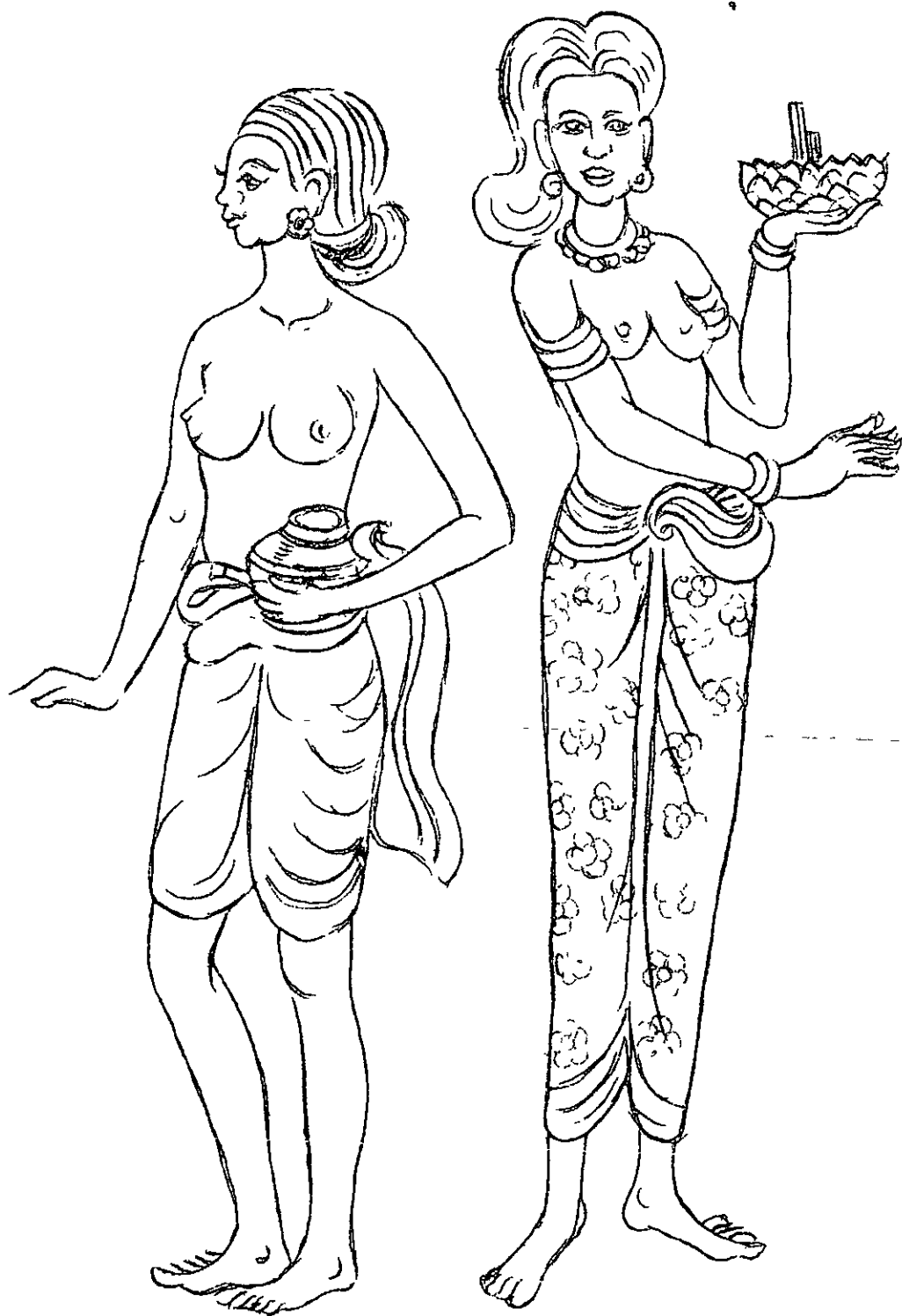
* ส.
คือทาวนาง

** ส.
คือเจ้าจณ

*** ส.
คือพนักงาน

¹
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 133.

ภาพประกอบ ๖
 เครื่องแต่งกายสตรีสมัยสุโขทัย
 ลายเส้นบนแผ่นศิลาวัดศรีชุม

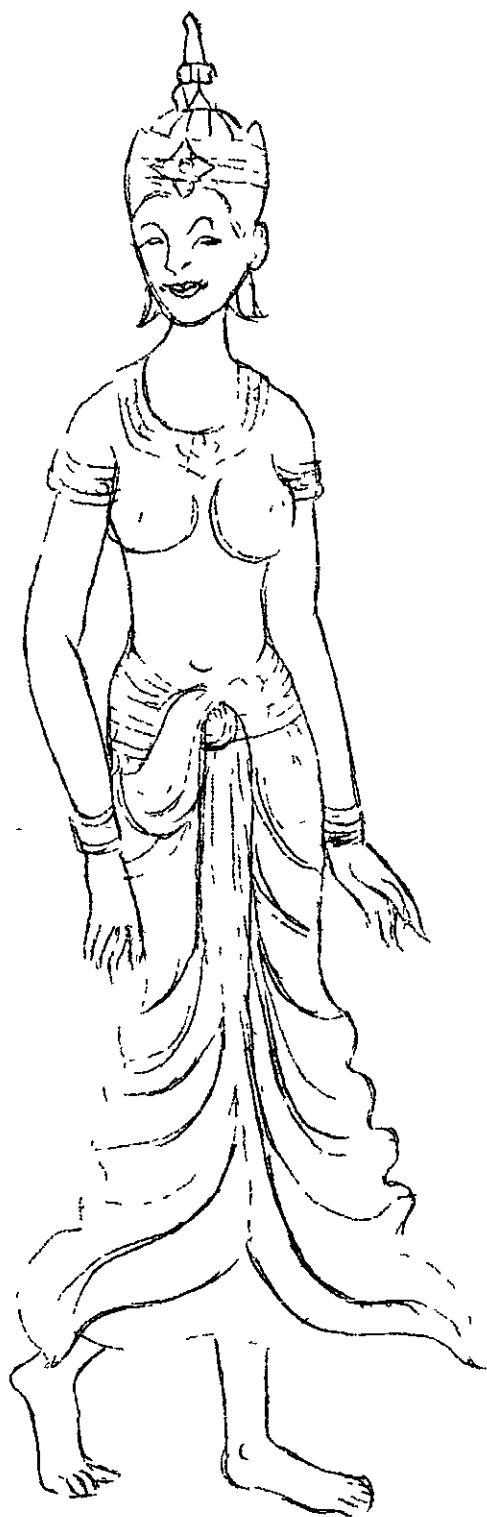

ภาพประกอบ ๘

เครื่องแต่งกายสตรีสมัยสุโขทัย
ลายเส้นบนแผ่นศิลาวัดศรีชุม

ภาพประกอบ ๘
เครื่องแต่งกายสตรีสมัยสุโขทัย
เขียนเลียนแบบพระอุมาสำริด

ภาพประกอบ ๑๐
เครื่องแต่งกายสตรีสมัยอยุธยา
เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุด
ไตรภูมิ

ทรงกลางขวางกลาง

ในบางโอกาสผู้หญิงชาวบ้านจะทำทรงผมเกล้าขึ้นไปแล้ว
 คาคกลางปล่อยให้ปลายบานออก หรือไว้ผมหัวเสกกลางไปรวมกันเป็นผมทรงคานหลัง ใส่สร้อย
 สักวาล แต้มผาคลองไหลปิดอกทั้งสองข้าง นุ่งผ้าเชิงยาวครึ่งน่อง จีบหน้าชกชายพกผาวลงมา
 ทรงกลางขวางขา (รูปภาพประกอบ 11, 12)

การที่ผู้หญิงในสมัยอยุธยาตอนต้นนิยมนุ่งผ้าจีบและผายก
 หมสไบเฉียงข้าง สวมเสื้อบาง ตลอดจนนิยมเอาผมเกล้าไปไว้ที่ท้ายทอยนี้ สันนิษฐานว่า
 นอกจากจะแต่งกายตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายเรียบร้อยแล้ว ยังแต่งกายเพื่อประกวดประชันกันอีก
 ด้วย เนื่องจากในสมัยอยุธยาตอนต้นปรากฏมีการละเล่นสนุกสนานร่าเริงทำเพลงกันมาก เช่น
 เพลงตะขาม เพลงฉ่อย เพลงเรือ บรรดาสตรีจึงสนใจในเรื่องของเครื่องแต่งกายมาก

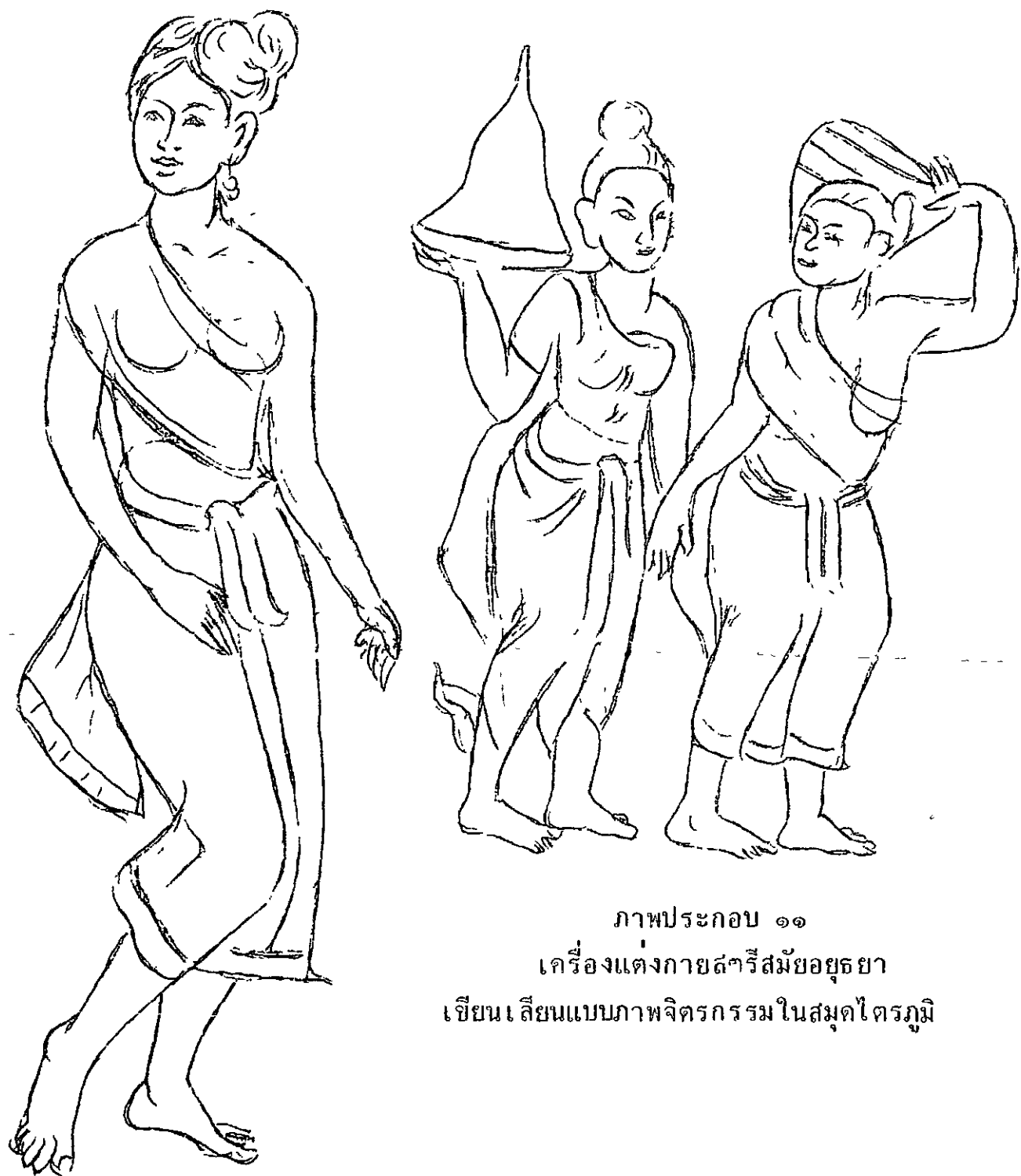
ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง ผู้หญิงส่วนใหญ่ยังคงนิยม
 แต่งกายไว้ผมเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เครื่องแต่งกายและทรงผมของสตรีก็ยังเป็น
 เครื่องแสดงสถานภาพระหว่างชนชั้นได้เป็นอย่างดี ข้อเขียนของลาอูแบร์กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า
 ผู้หญิงฐานะดีจะใช้สไบห่ม ไซ้ชายสไบพาดเฉียงไปคลุมต้นแขนไว้ หรือมิฉะนั้นก็จะใช้ตอนกลาง
 ผืนสไบคาดขนองแล้วสอดครกแรมาปกปิดต้นไว้ แล้วคลุมชายสไบทั้งสองด้าน สพักไหลไปทิ้งชาย
 อยู่ทางเบื้องหลัง ส่วนผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปมักเปลือยท่อนบน¹

ลักษณะการแต่งกายการห่มผ้าสไบของผู้หญิงฐานะดีตามที่
 ลาอูแบร์กล่าวไว้ใน พิจารณาดูแล้ว เป็นการห่มผ้าแบบตะแบงมานั่นเอง การแต่งกายและห่มผ้า
 แบบตะแบงมานี้ ผู้หญิงจะแต่งในโอกาสที่แสดงความสะอาดในการ เคลื่อนไหวร่างกาย
 โดยเฉพาะในการทำงานและการสู้รบ นอกจากจะห่มผ้าแบบตะแบงมานแล้ว ทองนุ่งผ้าโจง-
 กระเบน บางครั้งก็ห่มทั้งเห็นอก และทำทรงผม เกล้ามวยมวย (รูปภาพประกอบ 13)

เกี่ยวกับสิทธิและโอกาสในการแต่งกายนั้น ลาอูแบร์กล่าว
 ไว้อีกตอนหนึ่งว่า ผู้หญิงชั้นสูงจะได้รับพระบรมราชานุญาตให้ห่มผ้าม่วงไหมทั้งยกคอกและไม่-
 ยกคอก ตลอดจนผาหลายชนิด ส่วนผู้หญิงสามัญจะมีโอกาสใส่ผืนเพียงผ้าสีค่าเท่านั้น²

¹ เมอร์ซีเออร์ เกอ ลาอูแบร์ ล.ศ. หน้า 119.

²
ก.

ภาพประกอบ ๑๑

เครื่องแต่งกายสตรีสมัยอยุธยา

เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ

ภาพประกอบ ๑๒
เครื่องแต่งกายสตรีสมัยอยุธยา
เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตร

ภาพประกอบ ๑๓
 เครื่องแต่งกายสตรีเวลาทำงาน
 เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมัยอยุธยา

การตกแต่งทรงผมของผู้หญิงและผู้ชายในสมัยกรุงศรีอยุธยา
ตอนกลาง ลาลูแบร์บันทึกเปรียบเทียบไว้อย่างละเอียดว่า

"ผมของชาวสยามนั้นสีดำ เส้นหยาบและเปียก ทั้งสองเพศไว้ผมสั้นมาก
ผมที่ปรกรอบศีรษะยาวลงมาเสมอระดับโหนกข้างบนเท่านั้น ต่ำลงมากกว่าระดับนั้นก็กร่อนเสีย
เกือบเกรียนติดหนังศีรษะ การไว้ผมแบบนี้ก็ไม่ได้ทำให้หน้าตาดูน่าเกลียดแต่ประการใด พวก
ผู้หญิงนั้นหัวผมตั้งไว้บนหน้าผาก โดยมีใครรวบเข้าเกล้ากระหมวด และลงนางซึ่งส่วน
มากเป็นชาวรามัญ ปลอยให้ผมยาวไปข้างหลังพอประมาณเพื่อขมวดเป็นมวยไว้ที่
ท้ายทอย ชายหนุ่มและหญิงสาวที่อยู่ในวัยที่จะมีเรือนคู่แล้ว ก็ไว้ผมแปลกไปอีกทำนอง
หนึ่ง คือใช้กรรไกรทิ่มคัตผมกลางกระหม่อมเสียต้นเกรียน ครั้นแล้วรวบเรือนผมนั้น
เข้าถอนออกมาเป็นกระจุกเล็ก ๆ กระจุกหนึ่ง มีความสวยงามเหมือนเอากิวขาว
สองเหรียญซ้อนกัน และทางคานกลางนั้นเขาปลอยให้มันงอกยาวออกไปจนเกือบประมา..."¹

เมื่อพิจารณาข้อความที่ลาลูแบร์เขียนเกี่ยวกับการทำทรงผม
ของผู้หญิงแล้ว เห็นว่าลาลูแบร์ยังอธิบายได้ไม่ชัดเจน ฉะนั้นจึงไม่ออกว่าเป็นทรงผมอะไรแน่
จะว่าเป็นการตัดผมปิกก็ไม่เชิง และการที่ทองถอนผมออกกระจุกหนึ่งคายนั้น ทำให้สงสัยยิ่งขึ้น
ว่าจะทองถอนออกด้วยเหตุผลอะไร ภูษาจะเป็นการถอนไหมากกว่า (ดูภาพประกอบ 14)

นอกจากกล่าวถึงเครื่องนุ่งห่มและการตกแต่งทรงผมแล้ว
ยังกล่าวถึงเครื่องประดับและการใช้เครื่องสำอางของสตรีอีกด้วย โดยมีบันทึกไว้ว่า

"ชาวสยามสวมแหวนที่นิ้วท่าย ๆ (คือนิ้วกลาง, นิ้วนาง, นิ้วก้อย) ของมือทั้งสองข้างและ
สมัยนิยมอนุญาตให้สอดสวมไผ่มากรองเท้าที่จะมากได้... พวกผู้ชายไม่รู้จักใช้สร้อยประดับคอของ
ตนหรือของภรรยาเลย แต่พวกผู้หญิงและเด็ก ๆ ทั้งสองเพศรู้จักการใช้ตุ้มหู... เด็กหนุ่ม เด็กสาว
ถูกผู้คุมกำไลข้อมือ แต่จะสวมอยู่ถึงอายุ 6 หรือ 7 ขวบเท่านั้น แล้วยังสวมกำไลที่แขน
และที่ขาอีกด้วย เป็นกำไลวง (กานแซ้ง) ที่ทำด้วยทองคำหรือกาไหลทอง..."²

¹ ด. หน้า 123 - 124.

² ด. หน้า 120.

ภาพประกอบ ๑๔

สตรีไทยกับบุตร ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เขียนเลียนแบบภาพเขียนฝีมือฝรั่งในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอางตกแต่งหน้าตานั้น ลาลูแบร์
กล่าวว่า "พวกผู้หญิงชาวสยามไม่ใช่ชาวทาสปากทาแถมหรือแถมไผ่เลย..."¹
ผู้หญิงนิยมอาบน้ำตามตันทา² วันละ 3 - 4 ครั้ง และประแป้ง ส่วนริมฝีปากใช้สีขมิ้นหอมสี³ ซึ่ง
ทำให้ปากซีดลงไป³

ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เกิดสงครามรบพุ่งกับพม่า
ทั้งชายและหญิงต้องช่วยกันรบชาติศึก การแต่งกายและการไว้ผมจึงวิวัฒนาการไปเพื่อความเหมาะสม
กับสภาพแวดล้อมของบ้านเมืองในขณะนั้น ฉะนั้นหญิงจึงต้องตัดผมให้สั้นลง เพื่อปลอมเป็นชาย
และเพื่อความสะดวกในการหนีภัย ส่วนเสื้อผ้าเครื่องประดับนั้นก็แต่งให้รัดกุมกระชับ ทั้งนี้เพื่อ
ประโยชน์ในการเคลื่อนที่โยกย้าย สตรีในสมัยนี้จึงยังคงสวมผ้าแบบ "ตะแบงมาน" เหมือนใน
สมัยอยุธยาตอนกลางอยู่ (ดูภาพประกอบ 13) มีบางพวกนุ่งผ้าเชิงยาวครึ่งน่อง จีบหน้านางแล้ว
ไว้ผมยาวประบ่า ตอนบนหัวเสกกลางเป็นรูปปี่กนก (ผมปี่ก) หมัดสไบเฉียง นุ่งผ้าเชิงจีบ
หน้านางยาวครึ่งน่อง (ดูภาพประกอบ 15, 16)

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาล
ที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394) สตรีทั่วไปยังคงไว้ผมสั้นเหมือนในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเรียกว่า
"ผมปี่ก"^{*} ไม่สั้นเกรียนเหมือนผู้ชาย มีลักษณะคล้ายผมทรงมหาดไทยของชาย ซึ่งนิยมกันมาตั้งแต่
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การนุ่งหมัดของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์ นิยมนุ่งผ้าลายจีบ

1 ๒
ก. หน้า 122.

2 ๒
ก. หน้า 118.

3 ๒
ก. หน้า 126.

* คือลักษณะทรงผมที่ไว้จนยาวขางหู เรียกกันว่า "จอนหู" ไว้สำหรับทัดคอกไม้ ต่อมา
ใน พ.ศ. 2414 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สตรีเลิกการไว้ผมปี่ก และให้
ไว้ผมรองทรง (ผมที่คอดอนขางยาว) แทน.

ภาพประกอบ ๑๕
เครื่องแต่งกายสตรีไทยสมัยอยุธยา
เขียนเลียนแบบรูปไม้จำหลัก และภาพจิต

กรร

ภาพประกอบ ๑๖
เครื่องแต่งกายสตรี สมัยอยุธยา
นำออกไปทำบุญที่วัด
เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไทย

นุ่งผ้าโจงกระเบน ห่มสไบเฉียงทับเสื้อแบบแขนทรงกระบอ (ดูภาพประกอบ 15, 16) ส่วน
เจ้านายฝ่ายในนิยมห่มสไบปัก นุ่งผ้าลายทอง (ดูภาพประกอบ 17, 18, 19) ลักษณะการไว้ผมมีปรากฏ
ในคำกลอนประชุมจารึกวัดโพธิ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประพันธ์ขึ้นเมื่อ
พ.ศ. 2379 คำกลอนกลบทตอนหนึ่งกล่าวถึงการไว้ผมของสตรีสมัยนั้น—
รัตนโกสินทร์ว่า

เจ้างามปักคัททรงมงกุฎกษัตริย์ เจ้างามทักกระเจี๊ยกผมสมพักตร์สิ้น
เจ้างามใจไม่แข่งคทหมกมลทิน เจ้างามประทีนกลิ่นเกสรกระจายจร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : เพลงยาวกลบทและกลอักษร

สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงการไว้ผม
ของสตรีสมัยตนกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ว่า "...ผู้หญิงไว้ผมปัก มีเรือนผมแท่นบนกบาลหัวท่อนองเคียง
กับผู้ชาย..."¹ การที่สตรีต้องไว้ผมเช่นนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี
พระราชวินิจฉัยไว้ว่า

"การที่ผู้หญิงชาวไทยตัดผม ข้างเจ้าเห็นว่าจะเป็นเป้าเสียกรุง จึงคิด
เพื่อจะได้ปลอมตัวเป็นผู้ชายได้ง่ายๆ ในขณะเมื่อหนีพม่า"²

ทรงผมของผู้หญิงผู้ชายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก ราว พ.ศ. 2332 มีปรากฏในรูปหล่อว่า

"ราษฎรชายหญิงเล่นเอิกเกริก ชายตัดผมแฉงคา หญิงตัดผมสะเพ็น"³

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 54.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แถลงเรื่องพระร่วง ตามตำนานและโดย
สันนิษฐานโบราณคดี หน้า (11).

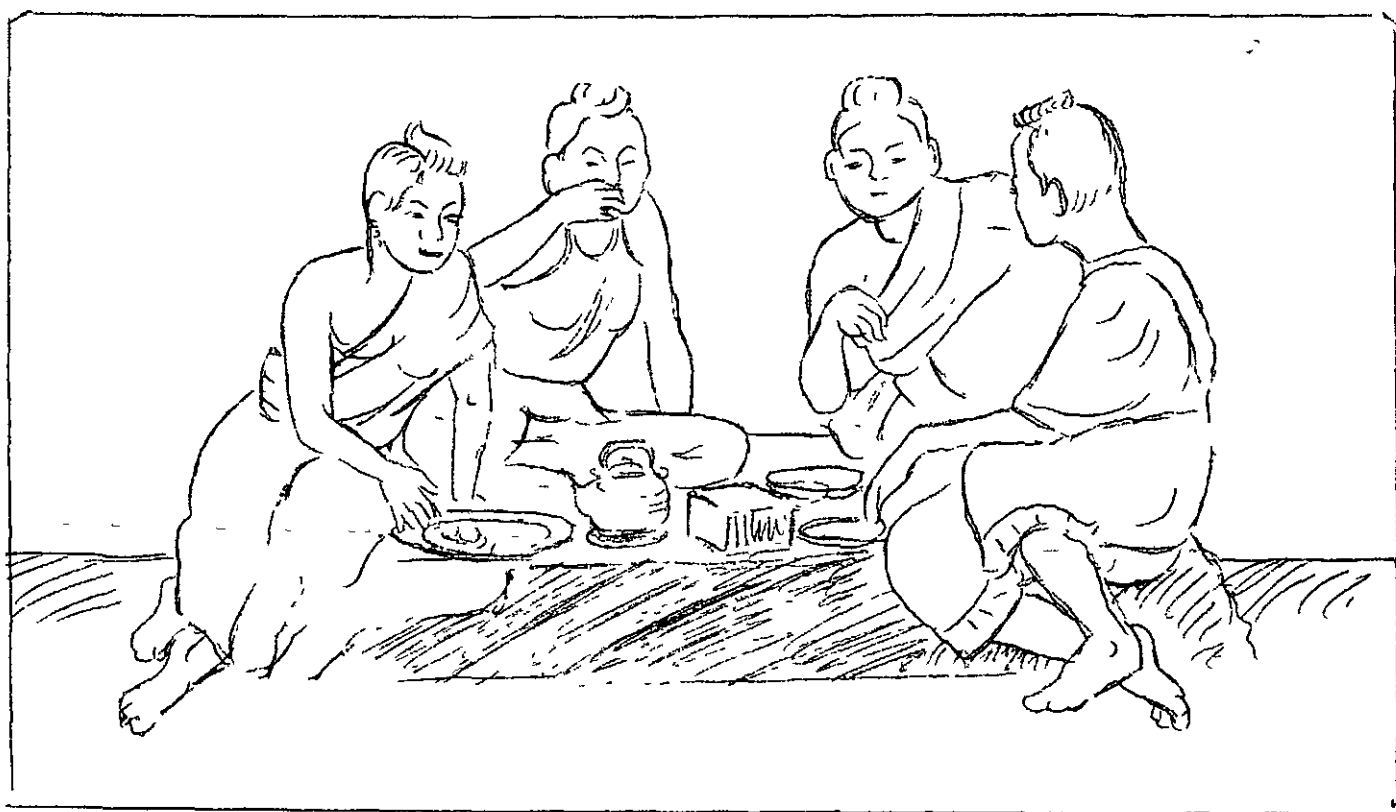
³ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ล.ค. หน้า 508.

ภาพประกอบ ๑๗
เครื่องแต่งกายสตรีในราชสำนัก
สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑- ๓)

ภาพประกอบ ๑๘

สุภาพสตรีชาววังกำลังรับประทานอาหาร
เขียนเลียนแบบภาพเขียนโบราณฝีมือฝรั่ง

ภาพประกอบ ๑๔

การแต่งกายของสตรีผู้มีฐานะดี ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์
เขียนเลียนแบบภาพเขียนฝีมือฝรั่ง

ทรงแถมแถมคานัน เป็นทรงแถมชนิดที่ตัดเป็นรูปกะลากรอม
ศีรษะ ยังมีปรากฏภาพเขียนตามวัด ส่วนทรงแถมสะเพ็นของผู้นั้นไม่เคยเห็นรูปปรากฏเลย
จึงไม่ทราบว่าจะมีลักษณะอย่างไรแน่

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ
พ.ศ. 2360 ปรากฏว่าความนิยมในทรงแถมได้เปลี่ยนแปลงไป จากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คงขอความในรูปโหระว่า

"ชาวพระนครหนุ่มสาวตัดผมผักแว่น จีบกระเหม่รามาจูงคานันไต่หาหิน
ไต่หาผัก ไต่หาหักกอ หูกหญิงชายเด็ก"¹

ทรงแถม "ผักแว่น" นั้น ผู้วิจัยไม่ทราบว่าจะมีลักษณะอย่างไร
แน่ เข้าใจว่าคงจะตัดสั้นโดยปล่อยเป็นผมไว้เฉพาะกลางศีรษะ ส่วนการจีบกระเหม่รานั้น
หมายถึง เอาหินหมอสี่คำผสมน้ำมันหอมมาทาผม

ลักษณะการแต่งกายของสตรีชั้นสูง ในสมัยรัตนโกสินทร์
มีปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง เป็นที่น่าในบทละครเรื่อง กาวี ตอนนางคันธมาลี แต่งตัว
กวีพรรณนาไว้อย่างละเอียดชัดเจนว่า

ว่าพลาถาบน้ำชำระกาย	พินฉงลงละลายเป็นคอนขัน
ดูใบัดสี่จิวรรณ	ทรงกระแจะจวงจันท์กลิ่นเกลา
น้ำดอกไม้เทศเขาทากวาระหัว	ชโลมทั้งเนื้อตัวเหมือนปล่อยเตา
กระจกตั้งนั่งส่องมองดูเงา	จิบเหม่รามาไรไปปลิว
หัวกระจ่ายรายเส้นขนแบนสอย	ผัดหนานั่งตะบอยบีบสัว
เสกขึงสี่กลางทางวากกัว	นุ่งผายกวีผู้มีราคา
เอาสไบปักทองเขาลองพม	นึกชมสมตัวเป็นหนักหนา
จะแต่งไปอวดมันจันทน์สุคา	น้ำหน้าอ้อจัญไรไหนจะมี

กากเข้มีขั้ประจำยามงามล้ำ	ทองคำน้ำหนักสักสิบสี่
กำไลลงบาราชาวดี	นั้งมีไคมาแต่ตายาย
ใส่แหวนเพชร เม็ดแดงหัวแมงปอ	เขามาต่อหาซึ่งยังไม่ขาย
พิศภูทิวพรางทางบันทราย	กรุยกรายออกจากตำหนักนาง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : กาวี

นอกจากสตรีชั้นสูงแล้ว ผู้หญิงที่เป็นพนักงานรับใช้สอยใน
หน้าที่ต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังนั้น ก็มีระเบียบประเพณีให้แต่งกายสุภาพเรียบร้อยและงดงาม
อยู่เสมอ เพราะต้องเข้าสโมสรมกับบุคคลชั้นสูงประการหนึ่ง ก็ต้องมีหน้าที่รับใช้สอยในราชการ
ตำแหน่งต่าง ๆ อีกประการหนึ่ง จึงเป็นโอกาสให้ผู้หญิงชาววังนิยมประกวดประชันในเรื่องการ
แต่งกายยิ่งนัก ปรากฏในวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น เรื่องพระอภัยมณี ก็กล่าวถึงการแต่งกาย
ของนางสนมกำนัลเจ้าพนักงานทั้งหลายในเมืองลังกา ว่า

ฝ่ายสนมกรมในทั้งใหญ่ผู้น้อย	บางเสราสรอยบางก็เปรมเกษมศรี
กวยว้างเวนเป็นหมามาหลายปี	พึงจะมีเวรเฝ้าไม่เปลวกาย
บางอาบนํ้าถูหลายอาบนํ้ากลั่น	กระจะจันทน์เจือเนื้อให้เหงื่อหาย
บางเขาทองส่องกระจกกระจางกาย	ลองหมายหมอบนมประนมนิ้ว
บางเรียกขามาตีขี้โคลนให้	ชมในสีนํ้าสมรระบบนิว
บางหัวแฉกม้วนบางกันคิ้ว	บางบีบสีวีสวยยัดหน้าทับ
บางปิดป้องทองทับให้ลบล้าง	แล้วสีให้ทันเป็นมันชลับ
พิณมิกคิณผิงตริงกระยับ	เอาขี้กัจจิมมาซ้ำให้คำดี
บางอมนํ้ารำกลั่นให้หอมฟุ้ง	เลือกผ้านุ่งผาหมที่สมสี่

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

เมื่อตอนท้าวทศวงศ์อภิเษกศรีสุวรรณกับนางเกษร บรรดา
พนักงานชาววังต่างแต่งกายกันเต็มที่ คงกลอนว่า

ข้าหลวงเหล่าชาววังยังกำคัค	นุ่งสุหรีค *ซัคแกลวนแพรสี
หนุ่มหนุ่มเหล่าเจ้าสุสุกผู้	เห็นสตรีรูปงามตาม เป็นพรวน
พวกบัณฑิตยศิษย์วงศ์คล้ายอย่าง **	เที่ยวลากหาง เกินข้ามตามฉนวน
เขาจับได้ให้แพร แส *** สีนวล	ออกเดินควน เลี้ยวลัดเข้าวัดวา

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ในบทละคร เรื่องอิเหนา กล่าวถึงการแต่งกายของผู้หญิง
ชาววังตอนท้าวคาคหาวจะทำพิธีโสกันต์สยะครว่า

มัทนีน	ฝ่ายปวงสนมนางสาวสวรรค์
แต่พอบายชายแสงสุริยัน	ต่างแต่งประคอคันเป็นโกลา
บางวานผู้สัศกัศคัณมิให้	ถอนไรจุกเก็บกันหนา
... ..	

* ฉาสุหรีค เป็นผ้ามาจากเมือง Surat ในประเทศเปอร์เซีย ไทยเรียกทับศัพท์จน
ติดปาก ฉาสุหรีคเป็นผ้าไหมราคา และมักนิยมนุ่งกันในหมู่สตรีชั้นสูงและสตรีชาววังที่ยังอยู่ในวัยสาว
คงคำกลอนว่า "ข้าหลวงเหล่าชาววังยังกำคัค นุ่งสุหรีคซัคแกลวนแพรสี" ส่วนสตรีสามัญไม่มี
โอกาสได้นุ่ง เพราะมีราคาแพงมาก.

** ผาคล้ายอย่าง เป็นผ้าที่นิยมกันมาตั้งแต่โบราณ ตามตำนานกล่าวว่า เป็นผ้าที่ชาวกรุง-
ศรีอยุธยาเขียนลายให้แขกเปอร์เซียนำไปทอมาจากประเทศเปอร์เซีย ผาคล้ายอย่าง เป็นผาเฉพาะ
ของหลวง มักนิยมเขียนเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ บางผืนก็มีเชิงชายควาย.

*** แพร แส เป็นแพรโบราณมาจากเมืองจีน ซึ่งเป็นเมืองที่ทอแพรชนิดนี้ แพร แส เป็นแพร
บางเนื้อละเอียด เป็นที่นิยมซื้อหามาใช้กันในจำพวกเศรษฐี.

บางท่าพาออกซึกให้คณ

แล้วเรียกหาเอาหมิ่นมาซึกดี

.....

.....

บางอานำพาแบ่งแ่งแก้ว

สองกระจุกหัวหัวปีกับ

ดึกซึ้งถิ่นลับแล้วจับวัน

สำพันโน้เข้าที่ร่อยไร

ไคแบ่งนวลชวนเพื่อนกันผัดหน้า

เขียนกัศุดควาลแล้วแถมไฟ

บางสอคแหวนรังแทนเพชร เจียรระโน

สวมกำไลใส่สร้อยดุมะยม

นุ่งยกแกละอย่างตางสีกัน

วิวสุวรรณคอคอกเอาออกหม

กาคเข้มขักรักรอบเอวกลม

ใส่กรอบหน้ามราชาวดี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อธิเณ

ส่วนลักษณะการแต่งกายของผู้หญิงสามัญในสมัยรัตนโกสินทร์
ก็มีพระกรุณาให้เห็นภาพอย่างเด่นชัด ตั้งแต่อาบนำป็นถึงการใช้เครื่องสำอาง การเลือก
ใช้ผ้านุ่ง การทอสีใบและการตกแต่งไรผม ดังเช่น การแต่งกายของนางพิมพิลาไลย ก่อนจะไป
วัดในเทศกาลเทศน์มหาชาติซึ่งถือเป็นงานบุญใหญ่ ว่า

.....

อาบนำมัลลมาควยจับขลิบ

จึงเอาหมิ่นมารินทา

ดูบหัวกรายาหมิ่น

ทาแบ่งแ่งไรใสน้ำมัน

ผัดหน้าเจียนงังนวลแดง

เอาขี้พันเป็นมันขลิบ

กรวากสองเงาวัับดูจับแสง

นุ่งยกกลายกระหนกพันแ่ง

กานแบ่งทองรยับจับตาพราย

ขันในทอสีใบชมพูน

สีทับทิมทับนอกลูกเจีฉา

วิวทองกรณคอกพรรณา

ชายเห็นเป็นทีเภาวิญใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อุนนางขุนแผน

สภาพการแต่งกายของผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปนั้น กล่าวได้ว่า
เป็นไปอย่างเรียบง่าย เห็นได้จากคำกล่าวของกวีเมื่อพบเห็นหญิงชาวบ้านในสถานที่ต่าง ๆ เช่น

ถึงกระษานบ้านมอญแตกอนก้า ญหญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
 เค้ามอญอนโรจกเหมือนตุ๊กตา ทั้งคัทหน้าจับเขมาเหมือนชาวไทย

สุนทรภู่ : นิราศภูเขาทอง

ชาลอมสอาดเกล้า	เกล้าใจ พี่แม่
เขนขานปีกเป็กลอย	เล่ห์นั้น
เจิมจับกระเขมาไร	รุ่มอบ
กลมประเพณีนั้นล้ำ	ลวกทอง

พระยาตรังคำ : โคลงคันตามเสด็จทัพหล้าบ้านอบ

เห็นไคว่การแต่งผมของสตรีชั้นสูงชาววังและสตรีสามัญ
 มีลักษณะเหมือนกันอยู่ตรงที่การตกแต่ง "ไรผม" ไรผมนี้เกิดขึ้นเพราะมีธรรมเนียมให้เด็ก
 ไว้จุกกัน ครั้นโตขึ้นถึงอายุ 11 ปี* จึงตัดจุก แต่ก็ยังเหลือรอยผมที่เคยเกล้าจุกไว้เป็นวง
 โดยรอบ เกี่ยวกับจุกผมนี้สังฆราชปาลเลกซ์ กล่าวว่ จุกผมของเด็กหญิงไม่สูงเท่าจุกผม
 ของเด็กชาย¹

จากการไวจุกของเด็กนี้เอง เมื่อโตตัดจุกแล้วจะยังคงเป็น
 รอย "ไรผม" อยู่ สตรีจะพิถีพิถันเรื่องไรผมนี้มาก เพราะผมจะงามหรือไม่งามก็อยู่ที่ไรผม
 การตกแต่งไรผมมีปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง เป็นที่น่าไว้ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
 กวีพรรณนาไรผมของนางแก้วกิริยาไว้วว่า

คิ้วคางบางงอนอ่อนละไม รอยไรเรียบรับระคับคิ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

* ชายตัดจุกเมื่ออายุ 13 ปี.

¹ สังฆราชปาลเลกซ์ ด.ด. หน้า 181.

ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นลักษณะเปรียบเทียบการแต่งกาย,
ทรงผม ของสตรีชั้นสูง สตรีชาววัง และสตรีชาวบ้านทั่ว ๆ ไป เห็นไ้การแต่งกายของหญิง
ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นไปอย่างธรรมดา ทั้งนี้อาจพิจารณาได้จากหลายประการ เป็นต้นว่า
หญิงชาวบ้านต้องช่วยครอบครัวทำงานและประกอบอาชีพ จึงจำเป็นต้องแต่งกายให้สวยงามนัก
เพราะไม่สะดวกกับกิจการงาน หรืออาจจะเป็นเพราะว่าไม่มีโอกาสจะไปในงานรื่นเริงบ่อย
จะมีอยู่บ้าง เมื่อคราวมีงานเทศกาลหรืองานวัด ซึ่งนับว่าเป็นโอกาสให้หญิงชาวบ้านได้แต่งตัว
ประกวดประชันกันอย่างเต็มที่ นายภู ก็ผู้หญิงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
กล่าวว่า

จะแต่งตัวก็อย่ามัวแต่การแต่ง	อย่าทาแป้งจับกระหม่อมเข้าจนเหลือง
โซบามานอกชอกนามาแต่เบิ่ง	ทำเซอะเซิงเขาจะโหิงโรไป
เปื่อยามตรู่เสามาส่งกรานค้มงานหลวง	แต่งให้งามตาบกระพรวนหว่าไม่
ครั้นสิ้นเขตเทศกาลทำงานไป	อย่ารำไรผ้าหน้าทั้งตาปี
เปื้อไปเป็นชาววังจึงนั่งแต่ง	แต่พอเจง เขาก็จับกระຈກหิ
ควยสำราญการอะไรนั้นไม่มี	

นายภู : สุภานิตอันสตรี

อย่างไรก็ดี ลักษณะการแต่งกายที่แสดงถึงสถานภาพสตรี
คือ หญิงที่สมรสแล้วและหญิงสูงอายุ จะแต่งกายแตกต่างกับเมื่อตอนเป็นสาวโสด ดังเช่นการ
แต่งกายของนางวันทอง เมื่อออกจะไปวัดเขาเพื่อพบกับพลายงามซึ่งฝากขรัว่นากไว้ ก็พรรณนา
ไว้ว่า

ควยวัดเขาเข้าใจเคยไปเจน	โจงกระเบนนั้นเหมาะห่มเพลาคำ
แล้วก็โกโกใส่ชนมณาพม	ออกมาย่อมเค็นเพียกวาดล่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การแต่งกายของนางแก้วกิริยา เมื่อกราวคยทาชุนแผน
โดยไปพำนักร้อยบ้านเพื่อนเก่าที่สุโขทัย ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับนางวันทอง คือ

อาศัยอยู่เรือนบานเพื่อนเก่า	เขาก็ช่วยบำรุงรักษา
ชายใดใคร่เห็นก็คองตา	นางอุกสาห์เจียมตัวว่าผู้มี
.....	
อาบนำทาแป้งแต่งกาย	น้ำมันทาถูบเมพสมตัว
นุ่งตาเล็งงา* เหมผาผวย**	ไม่ชมชวศายระคายเป็นมายั่ว
ไถลญาธิการมิทรกิดถึงตัว	ลูกแก้วกลับมาจะกินใจ
ลงเรือนขยับจับผาผวย	ระวังเมมีให้ออกมานอกได้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

คำกลอนดังกล่าวทำให้เกิดความคิดว่า ผู้หญิงสาวพิถีพิถันในเรื่องการแต่งกายมาก
ส่วนผู้หญิงที่สมรสแล้ว และผู้หญิงสูงอายุไม่พิถีพิถันนัก แต่ถึงจะไม่เอาใจใส่กับเครื่องแต่งกาย
เครื่องประดับผู้หญิงที่สมรสแล้วและผู้หญิงสูงอายุ ก็คำนึงถึงสีสัณ และแบบว่า เหมาะสมกับวัยและ
สภาพของคนอย่างไร ควรมีคตินิยมว่าผู้หญิงที่มีสามีแล้ว หากยังมัวพิถีพิถันในเรื่องการแต่งกาย
ก็จะได้รับการตำหนิถึงปรากฏในบทเพลงร้องสาวคำ ว่า

เจ้าก็มีแล้ว	จะแต่งไปให้ใครดู
แต่งไปลอชู้	เขาก็ดูอยู่เต็มใจ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : บทเพลงร้องสาวคำ

* ตาเล็งงา บางทีก็เรียกว่า "บัวปอกเมล็ดงา" เป็นผาผวยลายละเอียดสำหรับผู้หญิง
สูงอายุ โดยทั่วไปมีสีแก่ เช่น สีม่วง, น้ำตาล, เขียวเข้ม.

** ผาผวย เป็นผาผวยผืนเล็กใช้คลุมตัวตั้งแต่ช่วงไหล่ไปจนถึงเขม บางทีก็พันตัวชาย
ขึ้นไปข้างหลัง ผู้หญิงสูงอายุไม่พิถีพิถันในการแต่งกาย มักนิยมใช้ผาผวยผืนแทนสไบ.

อนึ่ง การที่ผู้หญิงสามัญในสมัยรัตนโกสินทร์นิยมแต่งกาย
แต่พองามสมกับสภาพวัยและฐานะนั้น อาจจะเป็นเนื่องจากมีเกณฑ์สังคมกำหนดไว้ 2 ประการ คือ
ประการแรกมีคำสอนว่าให้ "นุ่งเจียมหมเจียม" ดังสุภาษิตว่า

จะนุ่งหมพอสวมศักดิ์สงวน	ให้สมควรรับพัศตร์ตามศักดิ์ศรี
จะมัดหน้าทาแปงแกงอินทรีย์	ดูผิวเผินอย่าเหลือเกิน
จะเก็บไรไว้หมให้สมพัศตร์	บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เขิน
.	
ถึงรูปงามทรามสงวนนวลอนงค์	ไม่รู้จักแต่งองค์เสียงาม
.	
จงนุ่งเจียมหมเจียมเสียมหม	อย่ากระพริบศกษาศัณดาลัย
อย่านุ่งลาย * กรายกรุยทำนุไป	ตัวมิใช่ชาววังไม่บังควร

นายภู . สุภาภิตสอนสตรี

อีกประการหนึ่ง เพราะมีพระราชกำหนด ให้บังคับราษฎรให้
แต่งกายตามฐานะ เป็นต้นว่า ผาตากเล็กงา (บัวปกเม็ลคอง) ตามที่นางแก้วกิริยานุ่งนั้น
ถือว่าเป็นผาตากสำหรับผู้หญิงชาวบ้านทั่วไป ผาตากเล็กงาปรากฏชื่อในสมัยรัตนโกสินทร์
เมื่อปี พ.ศ. 2331 ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ
พระราชกำหนดขึ้นฉบับหนึ่ง ห้ามราษฎรนุ่งหมทำเทียมเจ้านาย ดังปรากฏเรื่องอยู่ในจดหมายเหตุ
ไทรฉบับพระปรมาภิไธยว่า

* ผาตาก เป็นผาชั้นสำหรับชาวบ้านที่ใช้แต่งในโอกาสพิเศษ เช่น เมื่อมีงานเทศกาล
หรืองานพิธีสำคัญต่าง ๆ ส่วนชาววังนั้นนิยมนุ่งผาตากอยู่เสมอ เพราะหน้าที่การงานที่ทำให้
เครื่องนุ่งหมเปรอะเปื้อน ประการหนึ่ง ก็มีฐานะดีพอจะซื้อหาเครื่องแต่งกายอีกประการหนึ่ง ผาตาก
กับผาตากอย่างที่เราเรียกกันว่าผาตากนั้น น่าจะเป็นผาชนิดเดียวกัน.

จุลศักราช 1150 วอกศก หามราษฏรขุนนางมีโทมณาสีต่าง ๆ จักู้กัน
 เกี่ยวกับกำไล เข็มขัดประจำยาม แว่นลงยา กำไลหลังเจียบ กำไลเทาทอง-
 ลูกประหลาดลงยา ฝารูปเข็งมวง นุ่งตามฐานาศักดิ์ ขุนหมื่นนุ่งตาตรางทองแ
 ลาลมุก ไพร่นุ่งบัวปอกเม็ดงา คอกสม คอกเทียบ หามผาดายเป็นอันขาด
 ที่เดียว"¹

ทำให้ทราบว่า "ผ้าบัวปอกเม็ดงา" นั้นเป็นผ้าสำหรับให้
 ผู้หญิงชาวบ้านนุ่ง ผู้หญิงชาวบ้านที่มีฐานะค่อนข้างดีก็นิยมนุ่งผ้ายกทอง ดังเช่นนางพิมพิลาไล
 เมื่อครั้งเสแสร้งกลววแก่ไวหารที่นางพิมยกเอาผามาเปรียบว่า

เหมือนผา เกาเสราทรุคพิรุณัก	จะซักเสียให้ขาดหาควรไม่
เป็นยกทองคองคายังอาลัย	มิใช่ผ้าบัวปอกเม็ดงา
กว่าจะไคเหม้นงำร่างกาย	มิใช่กายตอตามกันหนักหนา
กับอึ่งก็แพงแรงราคา	ถึง เกาแล้วก็ดูสำหรับฉมช
ประจังใส่ห่มหมกนอมนไ	เมื่อมีงานการใหญ่เป็นการสม
จึงหยิบคิดควย เป็นที่คนนิยม	แล้วอมรมกลิ่นฟุ้งจรงใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เกี่ยวกับลักษณะการแต่งกายของสตรีไทย ตามที่กล่าวมาเป็น
 ลำดับนั้น ส่วนใหญ่พิจารณาจากวรรณคดี, ประวัติศาสตร์ และบันทึกของชาวต่างประเทศ โดย
 เฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ มีชาวต่างประเทศผู้หนึ่ง คือ จอห์น ครอเฟิค ซึ่งได้กล่าวถึง
 การแต่งกายของสตรีไทยเอาไว้ด้วย ผู้วิจัยจะยกมาพิจารณาเปรียบเทียบกับวรรณคดีที่กล่าวมาแล้ว
 ขางตอนต่อไป

¹ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ส.บ. หนา 67 (อ้างอิงมาจากจดหมายเหตุไพร่ฉบับ-
 พระบรมมวณรักษ์).

บันทึกของ จอห์น กรอเฟ็ค ซึ่งเข้ามาเมืองไทยในสมัย
รัชกาลที่ 2 ราว พ.ศ. 2364 ได้กล่าวถึงการแต่งกายของคนไทยพื้นบ้านทั่วไปในสมัยนั้นไว้ว่า

"การแต่งกายของคนไทยก็ดูจะน่าทึ่งและประหลาดอยู่สักหน่อยทั้ง เพศชายและเพศหญิง
ต่างก็มีผ้าสวมอยู่บนขั้วข้างกว่าชาติที่เจริญอื่น ๆ ทางภาคตะวันออกจะพึงมีอยู่ กล่าวคือ
ศีรษะและเท้ามักจะเปลือยไว้วางเสมอ ไม่สวมหมวกและรองเท้า ส่วนบนของลำตัวก็ออกจะ
เปลือยเปลือยกัน เฉพาะแต่สะเอวและตะโพกเท่านั้นที่ปกปิดคลุมไว้ เครื่องแต่งกายที่ใช้
ในตอนนั้นประกอบด้วยผ้าไหมหรือผ้าฝ้ายชิ้นหนึ่ง มีขนาดยาว 5 - 7 ศอก ใช้นุ่งรอบ
สะเอวและต้นขา และมีขมวดมียึดไว้ข้างหนา เปลือยให้เห็นเขาวางตลอด..."¹

คงหมายถึงการนุ่งแบบผ้าโสร่ง เปลือยขาทั้งสองมา ถ้าพบใครที่เการพันผ้าก็มักจะรวบชายผ้าเก็บ
ไปถือไว้ข้างหลัง พอพอสายตากก็เปลือยลงอีก ลักษณะดังกล่าวเหมือนภาพเจ้าพระยาฯ โสร่งไม่มี
เสื้อ คาดเข็มขัดทองประดับเพชร ถ้าเป็นในปัจจุบันนี้คงจะคล้ายกับนักเลงไก่

ส่วนการไว้ผมของสตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ กรอเฟ็ค
กล่าวว่า

"...ไม่ตัดเกรียนผมทำให้ทรงผมสั้น เปลือยจุกไต่ยาว และรวบผมจากไรผมหน้าผาก
ไปไว้ทางหลัง ไม่มีผ้าโพกศีรษะ หรือมีอะไรคลุมอยู่บนศีรษะ..."²

ลักษณะทรงผมตามที่กรอเฟ็คบันทึกไว้นี้ พิจารณาไม่ออกกว่าเป็นทรงผมอะไร

¹ ชวัช รัตนากิชาติ เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นางเพิ่ม สุมาวงศ์ 28 ธันวาคม 2507 หน้า 5 (อ้างอิงมาจาก "Journal of an
Embassy from the Governor General of India to the Courts of Siam and
Cochin China" by John Crawford).

² ด. หน้า 6.

อย่างไรก็ตาม ข้อเขียนของกรรณเปิด ทำให้ทราบว่าผู้หญิง
สมัยสมัยรัตนโกสินทร์นุ่งผ้าโจงกระเบน ไม่สวมเสื้อ หรือใช้สไบปกปิดทรวงอก แตกต่าง
กับการแต่งกายของสตรีชั้นสูง และสตรีชาววัง (ดูภาพประกอบ 17, 18, 19) ซึ่งใช้สไบหม
ส่วนการทำทรงผมทั้งสตรีชาววัง ชั้นสูง และสตรีสามัญ มีลักษณะแบบเดียวกัน

องค์ประกอบอีกประการหนึ่งในการแต่งกายของผู้หญิงไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ คือการใช้เครื่องสำอางทำให้ผิวขาวและมีส่วนสีเหลือง เครื่องสำอางที่
ใช้นิยมจากยาเครื่องไม้ตามธรรมชาติ เป็นต้นว่า ใช้ขมิ้นทาตัวให้เหลืองหลังอาบน้ำ

ขมิ้นผงลงละลายเป็นคอนขัน

ดูปลัดขิดสีนวิวรรณ

จากนั้นก็นํานํ้าดอกไม้มาทาตัว นํ้าดอกไม้นิยม "นํ้าดอกไม้มเทศ"
ซึ่งกลาวกันว่าหอมมาก ผู้หญิงไทยคงใช้กันมาก กบยเหตุนี้กลิ่นดอกไม้เทศจึง เป็นกลิ่นหอมแบบไทย ๆ
นางคันทมาลีในบทละครเรื่องควี ก็นิยมใช้ ดังคำกลอนว่า

นํ้าดอกไม้มเทศหากว่าระหัว

ชโลมทั้ง เนื้อตัว เหมือนปลอยเต่า

"แป้งร่า นํ้าอบ" เป็นเครื่องสำอางที่ผู้หญิงไทยทุกคนรู้จัก
และทำกันเป็น โดยเฉพาะผู้หญิงชั้นสูงและพนักงานชาววัง กบยมีเวลาวางมากกว่าผู้หญิงชาวบ้าน
การแต่งกาย, ทรงผม ของผู้หญิงไทยตามที่ผู้วิจัยขกมาคลาว
เป็นลำดับมานี้ มีลักษณะแตกต่างกันไปตามฐานะและการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นเครื่องแสดงสถานภาพ
ของสตรีในสมัยต่าง ๆ โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เป็นอย่างดีว่า ผู้หญิงอยู่ในสภาพการณ์
ที่ไม่ถูกกักกันในเรื่องการแต่งกาย แต่มีเกณฑ์อยู่ว่าต้องให้เหมาะสมกับภาวะของบ้านเมือง ฐานะ
และวัย ยกเว้นเครื่องถนิมพิมาภรณ์ค่าตกแต่งกาย ทานมิให้แต่ง เครื่องมีระคับบางประเภท
ตามอย่างเจ้านาย

ข) การไถ่เลี้ยง

เป็นที่น่าสังเกตุว่าทั้งชายและหญิงไทยนิยมไถ่เลี้ยงกันมานานแล้ว และไวยาวจนใช้เขียนหนังสือได้ เป็นคนว่าเขียนเพลงยาวบนกลีบดอกไม้ หรือยอดทองอ่อน ดังเช่นอิเหนาเขียนบนกลีบดอกกล้วยาเจียกถึงบุษมา ว่า

เมื่อนั้น	พระสุริวงศ์เทวาธรรมาลัย
จึงหยิบมามาดมกลิ่นไศ	ภูวนายินนิกครีกรทอง
เอานาจารวิกกลีบปะหนัน	ผูกพันเพลงยาว เกลือกกลอง
แจ้งความตามซึ่งคณิน้อง	เป็นท่านองครวญคร่ำรำพัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

อันที่จริง เรื่องอิเหนาเป็น เรื่องของชาว แต่สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนการแต่งกายไถ่เลี้ยงต่าง ๆ นั้นเป็นลักษณะธรรมเนียมแบบไทย อิเหนาซึ่งเป็นตัวเอกในเรื่องนี้จึงไถ่เลี้ยงยาวตามความนิยมของไทย

พลายแก้วในเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ไถ่เลี้ยงจนยาวเช่นกัน และดูเหมือนว่าจะรักและหลงใหลใฝ่ฝันมาก ถึงขนาดเงิน 1 ชั่งไม่เสียค่ายไถ่เลี้ยงหัก ดังคำกลอนตอนที่เข้าหานางพิมพิลาไล เมื่อพลายแก้วชวนลามนางพิมพิลาไล นางพิมพิลาไลก็หยิกเอาบางและขู่ว่าจะหักไถ่เลี้ยงเสียบ้าง ข้อความที่แสดงว่าพลายแก้วหลงใหลมีว่า

จะหยิกเท่าไรก็ไม่เจ็บ	ฉวยไถ่มาจะหักให้สะบั้น
ดูหนาอย่าทำที่สำคัญ	ผูกพันเอาเถิดไม่น้อยใจ
ทำไถ่หักเหมือนไม่รักที่จริงจัง	ถึงเงินชั่งหนึ่งหารักเท่าไถ่ไม่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

พวกขุนนางก็นิยมไถ่เลี้ยงดังกลอนว่า

นุ่งสมปักชายกรีกกรายไถ่	ผัวกราบเห็นแบบหน้าอุอาโง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ส่วนสตรีก็นิยมไว้เล็บกัน และถือเป็นธรรมเนียมนิยมกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นคนว่าในสมัยสุโขทัย ปรากฏว่าสตรีในสมัยนั้นนิยมไว้เล็บกันแล้ว ได้แก่งานนพมาศ ผู้เป็นสนมเอกของพระมหาธรรมราชาลิไท และในไตรภูมิพระร่วงอันเป็นวรรณกรรมในสมัยสุโขทัย ได้กล่าวพรรณนาถึง เล็บของหญิงในอุคตรอุทวิปไว้ว่า มีความสวยงามยิ่งนัก ก็พรรณนาไว้ว่า

"...เล็บคั่นเล็บมือเขานั้นแดงงามคั่นน้ำครึ่งอันท่านแดงแล้วแต่มไว้..."¹

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แฉกจินสมเจ้าพระนารายณ์มหาราช มีหลักฐานปรากฏจากบันทึกของลาดูแบร์ กล่าวว่า พระมหาลีของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นไว้เล็บยาวมาก และกล่าวถึงการไว้เล็บของชาวไทยในยุคนั้นว่า

"...อนึ่ง ชาวสยามรักที่จะให้เล็บมือสั้น ๆ แฉกค้วย เพื่อให้สมประสงค์นั้น ชาวสยามจึงไคยฉมเล็บ ใช้น้ำยฉมอย่างนั้น ๆ ซึ่งทำค้วยบางน้ำกับใบไม้อย่างหนึ่ง (ใบเหียน) กลายทับทิม (โปรเมเกรเนต)..."³

"เราไคเห็นนางละครชาวสยามค่าที่จะไคงามเกินงาม สวมเล็บที่ทำค้วยทองเหลืองยาวมาก ทำให้มือองดูกลายเล็บเหยี่ยวไป..."⁴

จากบันทึกของลาดูแบร์ ทำให้ทราบว่าผู้หญิงชั้นสูง หญิงฐานะดี และผู้หญิงที่เป็นนางละคร ในสมัยอยุธยาตอนกลาง นิยมไว้เล็บกัน

นิโกลาส์ แชรแอส ซึ่งไคเข้ามาอยู่เมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเช่นเดียวกัน ได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับการไว้เล็บของผู้หญิงไทยไว้สอดคล้องกับลาดูแบร์

¹ พระเจ้าลิไท ไตรภูมิพระร่วง หน้า 80.

² เมอร์ดีเออร์ เคอ ลาดูแบร์ ล.ค. หน้า 123.

³ ล.ค. หน้า 125.

⁴ เมอร์ดีเออร์ เคอ ลาดูแบร์ ล.ค. หน้า 127.

และกล่าวว่า ผู้หญิงไพร่ของตกเลืบนั่นทุกคน¹ ส่วนพวกผู้คี่และสตรีชั้นสูงซึ่งไว้เลืบนานนั้น ก็นิยมบำรุงรักษาเลืบโดยใช้น้ำมัน²

การที่ผู้หญิงสามัญต้องตกเลืบนั่นนั้น เพราะเลืบนาน เป็นอุปสรรคต่อการทำงาน

กตินิยมเรื่องเลืบจะต้องมีสี่แขนงนี้โบราณถือว่า เป็นลักษณะหนึ่งของคนมีบุญหรือมีวาสนาสูง แต่จะต้องแถมแบบธรรมเนียมไทยซึ่งมาจากการขม³ ในทางโหราศาสตร์มีตำรากำหนดว่า ถ้าเลืบมีสี่เป็นงาช้าง ก็แสดงว่าคนนั้นเป็นคนซื่อสัตย์สุจริต ถ้าเลืบมีเพียงสี่ขาสะอาก ก็แสดงว่าเป็นคนมีความสุกกายสบายใจ ถ้าคนไหนเลืบดำบ้างก็ห้ามคนไปคบหาสมาคมด้วย⁴ เป็นคน

การที่สตรีไทยนิยมไว้เลืบก้นตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมานี้ อาจแสดงให้เห็นถึงสภาวะความเป็นอยู่ของสตรีในแต่ละสมัย โดยพิจารณาจากกางไว้เก็บไว้ไว้เพื่อความสวยงามประการหนึ่ง และไว้เพื่อสะดวกแก่การทำงานอีกประการหนึ่ง เกี่ยวกับความนิยมในการไว้เลืบนี้นิสิตในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังนิยมเหมือนกับสตรีในสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา ดังกล่าว เมื่อคราว จอห์น ครอเปต เข้ามาเมืองไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เขียนบันทึกไว้ว่า คนไทยนิยมไว้เลืบนานทุกนิ้ว บางเลืบนานถึงสองนิ้วฟุตก็มี⁵ ในคานการตกแต่งบำรุงรักษาเลืบ สังฆะ ชาติ เดียวซึ่งเข้ามาอยู่เมืองไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวว่า ทั้งชายหนุ่มและหญิงสาว

¹ นิโกลาส์ แรแวงส อ.ก. หน้า 104 - 105.

² ก.

³ สมบัติ พลายนอย เกร็ดโบราณคดีปะเพณีไทย หน้า 198.

⁴ ก. หน้า 199.

⁵ ชวฑ์ รัตนาริชาติ อ.ก. หน้า 6.

นิยมยอม.ลับให้แคงคยบางไม

แสดงว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งชายและหญิงนิยมไว้เล็บกันมาก
ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่ปรากฏว่าชายนิยมไว้เล็บเท่ากับหญิง

ในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ มีปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการ
ไว้เล็บของสตรี ว่านิยมชมชอบกันมาก เช่น นางพิมพิลาไลย กวีพรรณนาตามสภาพที่พลายแก้วชม
เมื่อคราวขึ้นหานางพิมพิลาไลย ซึ่งแสดงว่าสตรีต้องการไว้เล็บเพื่อความสวยงาม

โฉมโฉมแก้มเ็น พร้มเพราวงอน

.....

เล็บยาวขาวช้คกงามสม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

นอกจากจะช้คแล้วยังนิยมแคงอีกคย ทั้งปรากฏในเรื่อง
พระอภัยมณีตอนนางบุพผนาคาแต่งกายว่า

ผ่านสีม่วงคองคอกพมนอกเส็ก

.....

ใส่แหวนเนืองเรื่องอร่ามแวววามาว - เล็บมียาวย้อมเทียนเจียนประจง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

โดยทั่วไปแล้วสตรีไว้เล็บกันเพื่อความสวยงาม แต่บางโอกาสก็เพื่อ
ประโยชน์ใช้สอย เป็นคันทัวไว้เป็นอาวุธป้องกันตัว และใช้ในการประกอบกรางานคานประดิษฐกรรม
เช่น นางเกษรา พุคกับศรีสุวรรณเมื่อศรีสุวรรณเกี้ยวว่า

ประทาบโทษโปรคเกลลาอย่าเฝ้ากรน นองจะชวนพิภัยบีให้อภัย

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

อาวุธลับของสตรีนั้นจะไปปรากฏอยู่บนร่างกายของชายเจ้าชู้เสมอ
เช่นในเรื่องอิเหนา เมื่อตอนอิเหนาเกี้ยวนางจินตะหราแล้วกลับมาอาบน้ำ ก็พรรณาลักษณะ
ตอนนั้นว่า

กรันถึงจึงเขาที่ตรง ทรงสูคนธรรพ์โออา
คาคกลบรอยเล็บกัลยา ทรงภูษาวิจิตรพิศพรณ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก : อิเหนา

เรื่องสตรีใช้เล็บเป็นอาวุธนั้นยังมีปรากฏในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ เป็น
ประจำ เรื่องพระอภัยมณียังมีอีกตอนหนึ่ง สุนทรภู่แสดงทัศนะไว้อย่างแจ่มแจ้งว่า งามนัย
วิเชียร และศรีสุวรรณ พูดยกกับสินสมุทรไว้ว่า

เจ้าพราหมณ์อยู่วากลงกำลังหลง บึงแสนสงสารน่าน้ำตาไหล
ว่าตัวพินะพินิพอใจ สิ้นอาลัยชาววัง เพราะชังเล็บ
..... จะเล็บหลอนแหลมเหลือเสื่อในวัง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นอกจากจะใช้เป็นอาวุธสำหรับพิชิตขวนขวามชั้นเชิงของสตรี และเพื่อความ
สวยงามแล้ว ยังถือว่าเล็บเป็นส่วนส่งเสริมทำให้งามในการใช้มือ (กรีดเล็บ - กรีด
น้ำตา) อย่างประณีตดูกรีกกรายและบรรเจิดบรรจง ถือว่าเป็นทางงามของหญิง เป็นต้นว่าในการ
ร้อยคอกไม้ของหญิงชาววัง ซึ่งปรากฏในกาพย์กำลอนว่า

พวกชาววังนั่งแหวกวิสูตรศรี ได้คมาลีมาเล่นก็เห็นชั้น
นั่งกรีดเล็บร่อนกรอมะลิวัลย์ จิตต์กระสันใจเกษมคอบแปรมนวีรี

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กาพย์จอนสุภาพ

อนึ่ง คติโบราณของอินเดีย เห็นว่าการกรีกเล็บของสตรียังเป็น
เครื่องแสดงถึงความปรารถนาได้อีกด้วย ดังปรากฏในพระธรรมบท¹ อันเป็นมารยาที่ 6 ว่า

นเสน นหิ ฆฎกัฏฐิ

โดยมีโคลงถอดความไว้ว่า

๑	๒	๓	๔
๑	๒	๓	๔
๑	๒	๓	๔
๑	๒	๓	๔
๑	๒	๓	๔
๑	๒	๓	๔

ฝ่ายชาวไทยก็รับเอาความคิดนี้มาเป็นข้อพิจารณาลักษณะสตรีด้วย

เขาใจว่าประเพณีการไว้เล็บของไทยนี้มีมาแต่โบราณสมัยที่ไทยเรา
ลงมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ เพราะปรากฏว่ายังมีประเพณีใส่บาตรของประชาชนในภาคอีสาน ซึ่งนิยม
คือชาวเขาบาตรด้วยเล็บ และแม้ในงานนมัสการพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี ก็ยังคงกระทำกันอยู่
เหตุที่ต้องใช้เล็บคือชาวเขานี้ อาศัยนิมิตฐานใดเป็นสองประการ คือ เพราะเป็นชาวเหนียว
ไม่กระจัดกระจายอย่างหนึ่ง และจำนวนพระมีมากอีกประการหนึ่ง ซึ่งจะตัดใส่บาตรก็คงชาและ
เสียเวลามาก²

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงการนิยมไว้เล็บของสตรีนั้น อาจต้อง
การให้เป็นส่วนประกอบของความงาม เพราะตามเกณฑ์ของผู้หญิงที่มีลักษณะดีนั้นจะต้องมีเล็บงาม
ด้วย ดังในคำแอวไทยศรีสัตนาคนหุต ซึ่งมีอยู่ในเรื่อง "นิทานนายคำสอน" ว่า

¹ พ. ไชยเดช "เรื่องเล็บ" วิทยารักษ์ 8 : 34 : 987 - 993, พฤษภาคม
2477 (อ้างอิงมาจาก พระธรรมบท ชุทบทกนิทาย พราหมณวรรค).

²
ก.

* เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบรมราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.

"หญิงใดเก็บมือส่วนแฉะผิวใสสอง เป็นช้อยเพิ่มช่วยชั้นก็ควรไคถายเอา"

กล่าวไคว การไควเก็บนั้นนิยมกันในสตรีชั้นสูง สตรีพื้นฐานระดับและนางละคร ส่วนสตรีสามัญชนไม่นิยมไควเก็บ คอยเป็นอุปสรรคในการประกอบอาชีพและไม่มีเวลาบำรุงรักษาตกแต่ง ตามหลักฐานที่กล่าวมาข้างตน การไควเก็บของสตรีนอกจากจะไควเพื่อความสวยงามและเพื่อประโยชน์ใช้สอยแล้ว ยังเป็นการแสดงภาพชีวิตของสตรีอีกด้วยว่าเป็นสตรีในระดับชั้นใด

ข. การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเพศ

ชายหญิงในสมัยรัตนโกสินทร์มีโอกาสพบปะพูดคุยกันไม่มากนัก ด้วยมีวัฒนธรรมประเพณีปฏิบัติหรือค่านิยมในสังคมเคร่งครัด จะมีโอกาสอยู่บ้างเมื่อกรวามงานเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากจะจัดขึ้นที่วัด เพราะวัดเป็นจุดสำคัญที่สุดของคนไทยมาตั้งแต่โบราณกาล จึงเป็นโอกาสที่หนุ่มสาวจะได้พบปะกัน ตลอดจนเป็นโอกาสอันดีในการที่จะไปหาพูดคุยกันระหว่างครอบครัวและติดต่อสัมพันธ์กันเรื่อยไปจนถึงการสมรส¹ แต่ในการพบปะกันนั้นฝ่ายหญิงมักจะมีผู้ปกครองหรือบิดามารดาควบคุมดูแลไป จึงไม่เป็นอิสระที่จะพูดคุยในทำนองเกี้ยวพาราสีกัน อย่างไรก็ตามก็นับไควว่าวัดเป็นสโมสรแห่งแรกของสตรี สมบัติ พลายน้อย² กล่าวว่า เหตุที่วัดเป็นแหล่งชุมนุมชนสำหรับการพบปะนั้น เนื่องจากวัดมีที่กว้างขวางประการหนึ่ง กับวัดเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลที่ทุกคนต้องไปรวมกันอีกประการหนึ่ง จึงเป็นการเปิดโอกาสให้สตรีไทยไปชุมนุมพบปะสนทนากันอย่างอิสระเสรี โดยไม่เกิดการกรหาบิดา

ธรรมเนียมดังกล่าวมีเหมือนกันทุกภาคของประเทศ แต่เข้มงวดกวดขันแตกต่างกันเป็นต้นว่า ภาคอีสาน หญิงสาวจะเที่ยวชมแอ่วโฮ่โลมกันเป็นประจำ เมื่อมีงานเทศกาล,

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 33.

² สมบัติ พลายน้อย จารึกจากอดีต หน้า 399 - 407.

งานวัด, งานนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ * หนุ่มสาวบางคู่จะเที่ยวจับแอ่วจนสว่าง นอกจากเที่ยวจับแอ่ว
เมื่อมีงานนักขัตฤกษ์แล้ว ยังมีประเพณีเปิดโอกาสให้หญิงสาวได้พบปะพูดคุยกับชายหนุ่มที่บ้านของ
ฝ่ายหญิง กล่าวคือในเวลาตอนกลางคืนประมาณ 2 ทุ่ม ถึง 6 ทุ่ม หญิงสาวจะลงจากบ้านมา
ทำข้าว ข้างล่างภายในบริเวณลานบ้านโดยจุดไฟหรือตะเกียงไว้ ชายหนุ่มทั้งหลายจะเป่าแคน
ร้องเพลงกัน มาเที่ยวตามประเพณีเรียกว่า "ไปเล่นสาว" การทำข้าวนี้จะทำกันเป็นประจำ
ทุกคืน ในฤดูหนาว เมื่อข้าวในนาเริ่มเหลืองแล้ว จะมีการทำข้าวเม่าอีกคัย ซึ่งทำสลับกับการ
"ลงขวง" *** ซึ่งเป็นวิธีการ เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะพูดคุยกันอย่างเสรี

ในหมู่บ้านชาว "ภูไท" **** ก็มีธรรมเนียมนิยมในลักษณะดังกล่าว เช่นกัน แต่วิธี
กรรมต่างกัน คือการทำข้าวแทนที่จะใช้กรกระเคื่อง กลับใช้ตำคั่วสากเรียกว่า "ตำสากเหม็ง"
อันที่จริงการทำสากเหม็งนี้ บางท้องถิ่นเรียกเฉพาะการทำข้าวเม่าเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ประเพณีทางภาคเหนือมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาคอีสาน กล่าวคือหญิงสาวมีอิสระ
เสรีภาพในการพบปะพูดคุยกับชายหนุ่ม นอกจากนี้ในงานวัดและงานเทศกาลสำคัญแล้ว ยังได้พบปะกัน

* ไคแกงานทำบุญบังไฟ เคือนหมก, งานบุญคุณลาน (ทำขวัญข้าว) เคือนสืบสอง, การทำบุญ
ข้าวจี (การทำบุญหัวคีมเทศน์) ในเคือนสามเคือนสี่, งานสงกรานต์ในเคือนห้า ฯลฯ.

¹ หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตรนกร) "ลัทธิธรรมเนียมโบราณภาคอีสาน"
ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาค 1 - 6 หน้า 11 - 12.

*** ใช้กรกระเคื่อง.

*** คือการปั้นค้าย กรอค้าย นิยมทำกันในฤดูหนาว.

**** มีปะปนอยู่แทบทุกจังหวัดในทางส่วนเหนือของภาคอีสาน เช่น นครพนม ร้อยเอ็ด
หนองคาย เลย เป็นต้น.

***** เป็นต้นว่า ประเพณีทำบุญปล่อยหลวง (การฉลองโบสถ์ วิหาร ฯลฯ), ประเพณีคำหวั,
สงกรานต์, เทศน์มหาชาติ, ขอเมือง ฯลฯ.

ที่บานของฝ่ายหญิงอีกทบ บ้านใดที่มีลูกสาวอายุ 15 ปีขึ้นไปแล้ว จะมีประเพณี "ให้อยู่นอก" ในเวลากลางคืน คือได้รับอนุญาตจากผู้ปกครองให้รับแขก "ดูบาว" (คุยกับชายหนุ่ม) ได้ โดยปกติแล้วการอยู่นอกของหญิงนั้นจะต้องทำงานไปควบ งานที่ทำได้แก่เย็บปักถักร้อย ปั่นผ้า ทักผ้า เย็บผ้า ผูกผ้า เสียบหมาก ผ้าหมาก¹ เป็นต้น

ในขณะที่หญิงสาวกำลัง "อยู่นอก" นั้น จะมีชายหนุ่มเล่นดนตรีเครื่องสี่สะล้อ เป่าซอ ขลุ่ย ร้องเพลงมาเที่ยวแล้ว ชายหนุ่มกับหญิงสาวก็ได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกันด้วยภาษารัก ซึ่งเรียกกันว่า "คำดูสาว ดูบาว"²

ส่วนประเพณีของภาคกลาง (ภาคใต้) เข้มงวดกว่าภาคเหนือและภาคอีสาน กล่าวคือไม่เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะสนทนากันอย่างอิสระ มีกฎเกณฑ์บังคับสตรีให้อยู่ในกรอบ โดยเคร่งครัด

เมื่อสังคมกำหนดแนวทางให้สตรีปฏิบัติตามประเพณีปฏิบัติ จำเป็นอย่างยิ่งที่สตรีส่วนใหญ่ จะต้องกระทำตามนั้น จึงมีลักษณะเป็นค่านิยมขึ้น การอบรมให้เป็นกุลสตรี เป็นต้นว่า การปฏิบัติตัวของหญิงสาว เมื่อถูกชายหนุ่มเกี้ยวพาราสี ดังเช่น กรณีนางพิมพ์พิลาไล เมื่อถูกพลายแก้วพูดจาเกี้ยวทำให้นางช่วยเขินตกประหมาดจนอาจพูดจาทั้งที่เป็นคนเจ้าคารม ก็พรณาไวว่า

นางพิมพ์พิลาไลได้ฟังว่า	ตกประหมาดพรันทวันไหว
ช่วยเขินเขินอึ้งตะลึงไป	กลัวไม่เคยพูดเคยเจรจา
จึงหลีกถลกกระถกให้ห่างกัน	นางยืนยั้งพันเมินสะเทินหนา
ขอขมาชายชายคุณแต่ทางตา	ไม่ตอบสั่งสนทนาประการใด

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

คำกลอนข้างต้น เป็นข้อให้เห็นว่า ธรรมเนียมของภาคกลาง (ภาคใต้ในสมัยนั้น) สตรีมักถูกบังคับให้เก็บตัวอยู่ในบ้าน ไม่นิยมให้คบหาสมาคมกับชายหนุ่ม ฉะนั้นเมื่อชายหนุ่มเข้าไป

¹ ไพรถ เลิศพิริยะกุล คติชาวบ้านลานนาไทย หน้า 68.

² ก.

เพราะโลมเพียงวาก็ช่วยเขินเสียแล้ว ซึ่งแตกต่างกับธรรมเนียมของสตรีในภาคอีสานกับภาคเหนือ
คงกลาวมาแล้วข้างคน

1) การทักข้อสื่อสาร

ไ้กลาวข้างคนแล้วว่า วัดเป็นสถานที่ที่ชายหญิงจะได้พบปะพูดคุยกัน แต่
ส่วนใหญ่ก็จะ เป็นการพบปะพูดคุยที่อยู่ในสายคาถาใหญ่ หญิงสาวไม่ค่อยได้รับโอกาสให้พูดคุยกับ
ชายหนุ่มตามลำพัง ฉะนั้นจึงมักหาหนทางอื่นที่จะได้ติดต่อกันโดยอิสระ ไม่อยู่ในความควบคุมดูแล
ของผู้อุปการะหรือบิดามารดา ซึ่งได้แก่การหาแม่สื่อ และการเขียนเพลงยาวสื่อสารกัน

(ก) ใช้แม่สื่อ

สันนิษฐานว่าในสมัยรัตนโกสินทร์คงใช้วิธีนี้กันมาก จนถึงกับมี
สุภาษิตเตือนผู้หญิงมิให้หลงเชื่อถ้อยคำแม่สื่อนัก เช่นกลาวว่า

อันแม่สื่ออย่าได้ถือเป็นบรรทัด	สารพัดเขาจะพูดนี้สุดค้อย่าง
เตลวนคิมบุญลูกขุนนาง	มาอวดอ้างไ้หนองค้หลังอาลัย
อันร้ายคิมใดเห็นเป็นแฉว่า	จะคาดหมายแนลงที่ตรงไหน
เหมือนเขาหลอกบอกกลาถึงเมืองไกล	อย่าควรไปตามคำเขารำพัน
ทางไกลตาอุมาเหมือนเสียเนตร	สุดสังเกตุเท็จจริงทุกสิ่งสรรพ
เขาจะนำไปให้ตายก็ตายพลัน	คนทุกวันเชื่อมั่นยากปากมันโก่ง
อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ	ใครบนบานเข้าสักหนอยก็พลอยโผง
อย่าเชื่อนักนักดั่งจะคับโครง	มันชักโยงอยากกินแต่สินบน
อันความชั่วอยู่ที่ตัวของเราหมก	ตอกล่าวสวดโคตร่างอยู่กลางหน
จงฟังหูไว้หูกับญคน	สืบบุบลเสียให้เนอย่าแรไป

นายภู : สุภาษิตสอนสตรี

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน นางสาวทองเป็นแม่สื่อติดคณางพิม-
พิลาไล้ให้แฉ แก้วจนสำเร็จ ถ้อยคำที่นางสาวทองพูดจาโต้ตอบกับแฉ แก้วมีหลายตอน เช่น
แฉแกวกลาวว่า

อันเดรน้อง เหมือนกระต่ายในคางจันทร์ อยู่จันทร์ อาจจะขึ้นไปได้
แต่กรรมกรรมกรรมร่างก็บางไป คบทางไกลกลางหาบ เมื่อคราวปอง
ไคองค์จันทร์ และจะสิ้นสำเร็จกรรม จะไคชมกระต่ายสวรรค์จันทร์ผยอง
อินทราดูมาเหมือนสายทอง เดรน้อง เหมือนกระต่ายในวงจันทร์
มาฟังฟังดาไม่ทิ้งธุระน้อง คงเป็นสองกระต่ายชมสมสวรรค์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เมื่อเดรแก้วกล่าวเช่นนั้น นางสายทองก็ตอบโต้โดยยกข้อเปรียบเทียบมาว่า

แถมคายเอากระต่ายมากล่าวถ้อย ว่าพินอยเหมือนกระต่ายในสวรรค์
จะฟังพักกว่าสารพัน ไม่เคยเห็นกระต่ายจันทร์เป็นสองตัว
ถ้าอินทราพากระต่ายให้หายโศก ทุกแหล่งโลกก็จะนิมว่าอินทรา
คางจันทร์ผยองจะเหมือนมัว ชากลับเสียแล้ว เดรอย่าเจรจา
เนื้อมไคก็มั่งหนิงมิไคญ กระต่ายจะแหวนกวอดูเหมือนตัวข้า
เจ้าไคก็มั่งจะนิมอยู่อัตรา ต้องถูกคำก็จะอายแต่สายทอง
เหมือนตังภูมิไคสู้กันแกกนิ - กาเหยี่ยวเหี่ยวบินไปคล่องคล่อง
แต่ไปเจ้าอย่าไคะนั่งปอง มิไรของควรประคินของกินตาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

คำพูดโต้ตอบกันระหว่างนางพิมพิลาไลกับสายทอง เมื่อสายทอง
พูดว่าเป็นเชิงส่อซุกในครั้งแรกนั้น จักว่าเป็นตอนเจรจาที่สุด ซึ่งกุลสตรีในสมัยนั้นคงจะต้อง
ได้รับการอบรมสั่งสอนให้สำนึกถึงตัวในลักษณะนี้โดยทั่วถึงกันทุกคน ดังคำกล่าวของนางพิมพิลาไลว่า

นางพิมพิลาไลกรั้นไคฟัง ยังแนบนอนหาพลั้งหาพลำไม่
ไคตอชคคัพเลี้ยงไป นอนนี้ไม่คิดเลยพิส่ายทอง
ธรรมคาเกศมาเป็นสรี ชั่วก็กงไคดูมาสู่สอง
มารดาบัพมูตสาห์ประคับประคอง หมายปองว่าจะปลูกให้เป็นเรือน

อนึ่งเราเขาก็นับว่าผู้ดี	มังมีแม่มีให้ลูกอายุเพื่อน
จะเคื้อกรอนก่อนแม่ทำแซ่เขื่อน	ความอายจะกระเทือนถึงมารดา
กาสิมุดูคุณแม่มีไค่แคง	จะพลิกเพลงไปก็ตามแควาสนา
จะเคื้อกรวนก่อนแม่ไม่เขายา	ไขว่จะไรช่ายที่ชอยพอ
การูบหัวตัวเป็นมะเร้งเรื่อน	ไม่เทียมเพื่อนเห็นจะจนซึ่งคนขอ
การูบสีคนเขาชมปรอ	ไม่พักทอเลยที่ช่ายจะหมายตาม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

แม่นางพิมจะกล่าวเป็นทำนองว่ากุลสตรีมีควรกระทำตามอำเภอใจตามคำชักชวนของแม่ต๋อก็ตาม แต่ในที่สุดนางพิมพิลาไลย์ผู้เล่ห์เหลี่ยมแม่สื่อสายทองไม้ไค่ กระทั่งคล้อยตามตกปากกยธวัชหน้าพมของแฉแฉ แสดงให้เห็นว่าแม่สื่อมีบทบาทสำคัญในการช่วยเป็นสื่อสัมพันธ์ในการติดต่อพบปะของหนุ่มสาวสมัยรัตนโกสินทร์มาก นอกจากสื่อที่เป็นหญิงแล้วยังปรากฏว่าใช้ผู้ชายเป็นสื่อด้วย เช่น เรื่องอิเหนา อิเหนาใช้สี่ยะตราเป็นสื่อติดต่อขุนมา เรื่องพระอภัยมณี พระอภัยมณีใช้สินสมุทรเป็นสื่อนางสุวรรณมาลี เป็นต้น

(ข) ใช้เพลงยาวเป็นสื่อ

วิธีหนึ่งที่หนุ่มสาวสมัยรัตนโกสินทร์ใช้ เป็นสื่อสัมพันธ์ในการติดต่อ คือ การเขียนเพลงยาว จนถึงกับเป็นข้อไม้นิยมให้สตรีศึกษาอบรมวิชาหนังสือ เพราะกลัวจะไปเขียนเพลงยาวโต้ตอบกับชาย

หนังสือชุมนุมเพลงยาวสมัยโบราณ ภาคคำนำกล่าวถึงกำเนิดของกลอนเพลงยาวไว้ว่า

"คำกลอนเพลงยาวมีกำเนิดมาจากหนุ่มสาวต้องการแสดงความรักต่อกัน และโดยเหตุที่ประเพณีของไทยแต่เดิมมาไม่ยอมให้ชายหนุ่มมาพบกับหญิงสาวโดยลำพังได้ ดังนั้นหนุ่มกับสาวจึงต้องใช้วิธีลักลอบแต่งสารโต้ตอบกันไปมา โดยยังคงมีเทพธิดาหรือผู้ปกครองรู้จักความในสารนั้นก็เป็นถ้อยคำชมโฉมหญิงสาวที่ตนรักบ้าง และแฉ่งการฟากรักหรือแฉ่ง

การเศร้าโศกที่ไม่สมหวังบาง¹

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช² ทรงสันนิษฐานถึงประวัติการ
เรียกชื่อเพลงยาวไว้ว่า มหาดเล็กมาจากคำขับเกี่ยวพานการสังวาส ซึ่งคำขับนี้เคยอยู่ในมณฑล
อีสานเรียกว่า "แอ่ว" มณฑลพายัพเรียกว่า "ซอ" และเรียกว่า "เพลง" ในมณฑลภาค
ราชธานี

แสดงว่าทั้งภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือ มีเพลงขับ
เกี่ยวพานแสดงความรักเช่นเดียวกัน หากเรียกชื่อต่างกันไป

ขอความคงกลาว แสดงว่าแต่เดิมกลอนเพลงยาวกำเนิดมาจาก
หนุ่มสาวต้องการแสดงความรักต่อกัน โดยเฉพาะภาคกลางและภาคใต้ เนื่องจากมีโอกาสได้พบปะ
กันตามลำพังไคน้อย ไม่เหมือนในภาคอีสานและภาคเหนือ จำเป็นต้องเขียนหนังสือลัดกลอนส่งให้
แก่กัน ฉะนั้นใจความในกลอนเพลงยาวจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความรักทั้งสิ้น ซึ่งอาจจะเป็น
ทั้งความสมหวังและความผิดหวังในเรื่องความรักก็ได้

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพลงยาวมีความหมายกว้างรวมไป
ถึงกลอนที่เขียนในความมุ่งหมายอย่างอื่นด้วย เช่น เป็นจดหมายเหตุนุ, สรรเสริญพระเกียรติ
พระมหากษัตริย์, ส่งสอน เย้ายเย้ยหรือเสียดสีผู้อื่น ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ก็ยังใช้เพลงยาว
เขียนในความมุ่งหมายเดิม คือเกี่ยวกับความรักพิศวาสด้วย โดยเฉพาะช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวกันว่านิยมเล่นเพลงยาว
กันมาก³ จนกระทั่งปรากฏมีเรื่องราวทางชู้สาว เนื่องจากเพลงยาวเป็นเหตุเกิดขึ้นในราชสำนัก

¹ ศึกษามิตรสมาคม ชุมนุมเพลงยาวสมัยโบราณ หน้า 2.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "คำอธิบายตำนานโคลง
ฉันทกาพย์กลอน" บันทึกสมาคมวรรณคดี ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 : 21 : 21 - 22 มิถุนายน 2475.

³ เปลื้อง ณ นคร "จิตรกรรมวรรณคดี" นายคำรา ณ เมืองใต้ (นามแฝง) วิทยาสาร
31 : 16 : 15 พฤษภาคม 2508 หน้า 68.

ในปี พ.ศ. 2381 กล่าวคือ ข้าราชการหนุ่มหนึ่งกับเจ้าจอม* โค้ดปากของขวัญและเขียนเพลงยาว
ฝากแม่สื่อฯให้กัน ทั้งทั้งสองฝ่ายมิได้เคยพบปะหรือพูดจากันเลย ต่อมาทั้งคู่ได้ตกลงนัดหมาย
กันว่า ฝ่ายนางสนมจะพยายามเล็ดลอดหนีออกมาจากพระบรมมหาราชวัง โดยจะมีข้าราชการ
ในราชสำนักอีกคนหนึ่ง เป็นผู้ช่วยเหลือ แต่การครั้งนั้นไม่สำเร็จ เนื่องจากแม่สื่อฯหนึ่งนำความขึ้น
กราบบังคมทูลให้ทรงทราบเสียก่อน ดังนั้นข้าราชการหนุ่มกับเจ้าจอม ตลอดจนผู้เห็นเกี่ยวข้อง
จึงต้องได้รับโทษประหารชีวิต ซึ่งครั้งนั้นมีผู้ต้องโทษประหารถึง 10 คน¹ ถึงขอความในการ
พิจารณาโทษครั้งนั้นว่า

"...จึงโปรดให้ถูกขูดปรีดาโทษ ถูกขูดเชือดบพพระภคินีการปรีดาโทษว่า ชายใด
บังอาจสมรักคายนางใน ก็ให้ประหารชีวิตเสียทั้งชายทั้งหญิง พระสำราญราชทัณฑ์ก็เป็น
พนักงานกรมวัง การทั้งนี้ก็เป็นในพระราชฐาน รู้แล้วก็นิ่งเสีย กลับเขาคยคนผิด ต้อง
ประหารชีวิตเสียคย ยายนอยของฉิมคน 1 กับอ้นมหาสพระศรีภักดีคน 1 เป็นคนชักสื่อ
นายฝักนายอนฟัดเลี้ยง พระศรีภักดีรู้ความแล้วก็นิ่งเสีย วิโคหามปราชญ์ เห็นชอบไปตามกัน
หมอยังเป็นหมอกุและหมอสเน่ห์ โทหกเตียวหาหิน มาดูพระศรีภักดีว่าคงได้ความสำเร็จตาม
ความปรารถนาซึ่งความผิด ขอให้เอาคนทั้ง 8 ไปประหารชีวิตเสีย แล้วบริวารบาตรเป็น
หลวงให้สิ้น อย่าให้ผู้ใดรู้เยี่ยงอย่างต่อไป..."²

กล่าวได้ว่า การลงโทษเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวรุนแรงมาก

การเขียนเพลงยาวโต้ตอบกันระหว่างหนุ่มสาวในสมัยรัตนโกสินทร์
คงถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย ในสุภาวดีสอนสตรีกล่าวถึงสตรีที่หลบเล่นเพลงยาวทั้งที่เขียนเอง

* ฝ่ายชายชื่อพระศรีภักดี ฝ่ายหญิงชื่อ เจ้าจอมฉิม.

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1

หน้า 192 - 193.

²

ด.

และจำหรือว่าคนอื่นแต่งให้ คงขอความว่า

บางตอนเล่นเพลงยาว เมื่อคราวรัช ภิเษกจัดคอบตอชอสนธิ
ที่ใบสุกกลอนยังรอนรน เทียววณคนแก่งให้พอไคการ

หมายเหตุ : สุภาโมคคณาภิ

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างเฝ้าพระวอสนางพิมพิลาไล
กั๊ยเพลงยาว เพลงยาวของขุนช้างอาจเป็นข้อพิจารณาได้ว่า ฝ่ายชายไม่กล้าพูดจากับหญิงสาว
โดยตรง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะอายไม่กล้าพูด จึงใจเลงยาวแทน อีกประการหนึ่งอาจต้องการ
หยั่งเชิงดูท่าทีของหญิงสาวว่าจะมีเยื่อใยต่อตนหรือไม่ .ถ้าก่อนหน้านี้เห็นว่า

สายทองนางพิมพิลาไลมีทาง ขุนช้างเก็บเกี่ยวนางงามมาตาม
แก่งอาบเพลงยาวกลาวกระพุ่มา โอวาทคงคอกฟ้ามองคณาภิ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ปรากฏว่านางพิมไม่ยินดียุบาย พร้อมทั้งกำกลับใจว่า

นางพิมโกรธการงาน เลื่องอภัยชั่วสาบกับเคียด
แล้วเจ็ดลัคนาวนเสียทัมไค บ่าวไรก็ดามมาถึงเวลาด

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

บทละครเรื่องอิเหนา มีการเขียนเพลงยาวหลายตอน เช่น
ตอนอิเหนาไขเส้นเขียนบนคอกดำเจียกถึงบุษเรว

เอานชจาวีกรับประเศทั พิภพในเพลงยาวเกลาออง
แรงความตามซึ่งกะเนียงมอง เป็นทำนองกรวดกรวดรำพัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย . อิเหนา

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงทหารของอิเหนา (ปลอมตัวเป็นปันหยี) ลอบเขียน
เพลงยาว เกี้ยวพาราสีชาว เมืองโนระ ยะทางที่นางว่า

กลางคนไปเที่ยว เกี้ยวชู	เจ้าขุนพลู้ดหอบอกผู้หนึ่งสาว
ชักสือให้หนังสือเพลงยาว	เลี้ยง เลี้ยว เกี้ยวกล่าวไปตามแกน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

เรื่องพระอภัยมณี กล่าวถึงการ เขียนเพลงยาวโต้ตอบกันระหว่าง
ศรีสุวรรณ กับนางเกษรา

พระว่าพลางทางตัดใบทองอ่อน มาเขียนกลอนกล่าวประโลมนางโฉมฉาย	
จนลงเอยอ่านตนไปจนปลาย	ไมเคลาคลายถูกถวนแถมวนทอง
เอาโศกแหม่นแหม่นรักสลักหนาม	เหมือนบอกความรักนางว่าหมางหมอง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นางเกษราเขียนเพลงยาวตอบศรีสุวรรณว่า

ครั้นคำลึงทรงกลอนอักษรสนอง	เขียนจำลองลงแผ่นกระดานหนึ่ง
ให้หักใบเตยวางที่กลางวัง	มาห่อหุ้มคอกกรักอักษรา

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

นอกจากการติดต่อสื่อสาร โดยใช้ เพลงยาว แล้ว หญิงสาวสมัย
รัตนโกสินทร์ยังนิยมติดต่อพบปะพูดคุยจากกันด้วย วิธีการต่าง ๆ เป็นต้นว่าส่งหมากพลุพวงมาลัยให้กัน
หรือร้องเพลงต่าง ๆ ตลอดจนบทดอกสร้อยสักรา เกี้ยวพาราสีกัน ดังปรากฏในบทละคร เรื่อง
อิเหนา ตอนกล่าวถึงความเป็นอยู่ของประชาชนพล เมืองกูเรับันว่า

นางพวงพังกุณฐะสาว	เจ้าบ่าวไปปลุกหอยชู
บางลอบลักรักเรนเป็นชู	หมากพลุพวงมาลัยให้กัน

พวกหนุ่มหนุ่มพากันเพียร เวียนแวงชาย	มุ่งหมายรักใคร่ไผ่ฝัน
หยอกเอนเอน เคียง เมียงมัน	คิดพันผูกจาเป็นแนบกาย
บางก็กั๊กนิ้วปากทำเพลง	ชวนนักเลง เจ้าชู้ฉวยฉวย
ลกลีลาว เทียว เล่นตามสบาย	หญิงชาย เป็นสุขทุกคืนวัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

แสนสนุกสุขเกษม เปรมปรา	ถวนหนาประชาชนมนตรี
บางก็สอนคนรำทำบทบาท	พิณพาทย์ ระนาดสองอิงมี
พวกขุนนางต่างหัดมโหรี	สาวสาว เสี่ยงสืบลายคน
.....	
บางเล่นเพลงครึ่งทอนกลอนสักรว	ทั้งสุจริตใจโกปาสารพัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

คำกลอนข้างต้นเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การพบปะพูดคุยระหว่างหนุ่มสาวนั้นใช้วิธีการหลายอย่าง ซึ่งวิธีการเหล่านั้นยังอาจพบเห็นได้ในชนบทปัจจุบัน

เกี่ยวกับการร้องเพลงคอกสรอยสักรวนั้น ถือเป็นประเพณีดั้งเดิมของไทยก่อนหน้าสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีประวัติความเป็นมาว่า

"คอกสรอยสักรว เป็นการ เล่นอย่างหนึ่งของผู้มาตั้งแต่กรุงเก่า เดือน 11 เดือน 12 เวลาฤดูน้ำมาก เป็นเทศกาลทอดกฐิน ทอดผ้าป่า และเที่ยวทุ่ง ผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่เจ้านายเป็นต้น มักพาบริวารซึ่งเป็นน้องทั้งทนายและลูกทาส มีโพนทับ กรับ ฉิ่ง พรหมสำหรับ ลงเรือไปเที่ยว บางลำก็เป็นน้องผู้ชาย บางลำเป็นน้องผู้หญิง เมื่อไปพบปะประชุมกันเป็นการสโมสรในท้องทุ่ง เจ้าของก็คิดทให้น้องของตนรดน้ำ ยกกลอนเป็นทางสังวาสบาง เป็นเรื่องบาง ลำอื่นก็รดน้ำนำโต้ตอบกันไปมาเป็นอย่างมหรสพสำหรับการราตรีสโมสรของไทยมีมาแต่โบราณดังนี้"¹

¹ กรมศิลปากร ประชุมบทสักรว เค้นถวายเป็นรัชกาลที่ 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์โท พระยาพิบูลย์พิทยาพรรค (ทอง อุปตาสา) 30 ตุลาคม 2509 หน้า 1.

เกี่ยวกับการร้องโต้ตอบกันเป็นเพลงนี้ นอกจากบทกอกสร้อย สักวา
แล้วยังมีเพลงพื้นเมืองอีกหลายชนิด เช่น เพลงฉ่อย เพลงแห่ปาก เพลงโคราช (เพลงตะวันออก
เพลงพิชฐาน เพลงเรือ เพลงเกี่ยวข้าว เพลงซาวไร่ เพลงปรบไก่ เพลงพวงมาลัย ฯลฯ¹

เพลงพื้นเมืองของไทย ส่วนใหญ่มักร้องโต้ตอบกันระหว่างชายหญิง
เรียกกันว่า "กลอนเพลงปฏิพากย์"² กล่าวคือเป็นกลอนที่ผู้ชายแกล้งเป็นทำนอง โต้คารมกัน ซึ่ง
อาจเป็นการเกี่ยวพราสี ได้ยังสัจยอริฐาน ก็ได้ โดยมากเป็นกลอนสั้น ๆ³

บทเพลงพื้นเมืองที่กล่าวถึงนี้ ผู้วิจัยประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นถึงการมี
บทบาทต่อกันในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงสมัยรัตนโกสินทร์ ในด้านการแสดงความรัก
โต้ตอบกัน ทั้งนี้จะนำไปพิจารณาถึงสถานภาพของสตรีได้โดย เนื่องจากเพลงที่ใช้อย่างมี
เนื้อความไปในทำนองชมความงาม, สุข, เป็นเชิงเกี่ยวพราสี, ลักหาพาหนี, หึงหวงตลอดจน
ก็หมกขั้วและชิงชู้⁴

พี่ไฉนมาพบประสบพัศตร์	ในอารมณ์รักกันก็ใคร
โอวาท้วงนองแม่ทองคำ	นำชมกมข้านักระไร
เชิดลนทนามาร่วมพาตี	จะขอฝากไมตรีนางใน
อย่ามัวสะเพินเมินหนี	ของฟังคำพี่กล่าวไซ
โอแม่ฝรั่งขางรั้ว	แม่จะสุกคาชั่วคอยใคร

เพลงชาวบ้าน

¹ กำชัย ทองหล่อ หลักภาษาไทย หน้า 571 - 572.

² พ. หน้า 588.

³ พ.

⁴ มนตรี ตราโมท การละเล่นของไทย หน้า 57 - 60.

สำนวนผู้หญิงโตตอบว่า

โอ้พ่อขุนเนื้อเหลือง
มีลูกกวนตัวมีตัวกวนใจ
ถึงจะแกลบวาน

พออย่าโกรธเคืองน้องจะบอกให้
อยู่เป็นสาวหน้าขาว เป็นใบ
ก็ไม้นัก (กบาล) หัวใคร

เพลงชาวบาน

นอกจากเพลงฉ่อยแล้ว ยังมีเพลงอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า เพลงเกี่ยวข้าว
มักร้องกันในขณะลงแขกเกี่ยวข้าว เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน คลายความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน
เนืองนองมักเป็นการติดตามถึงการทำนาและเกี่ยวพราสืกันบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ¹ ดังตัวอย่าง

บทร้องฝ่ายชาย

แม่สร้อย ะยาพิณฯ เจา
พี่หวังฝากกายควยพวยจะซิค
แม่อย่าอาย เอียงอย่าเลียงอย่าหลบ
ขอเชิญปราศรัยควยไมตรีจิต
อย่ามัวรำไรจงไขว้าจา

ในวันเกี่ยวข้าวในนา
แม่ยอดชีวิตแม่ชื่นชีวา
พี่หวังจะคบกับแม่แก้วตา
จะใคร่ช่วยคิดทำนา
เสียเถิดแม่หันหน้าพลอย

เพลงชาวบาน

บทร้องฝ่ายหญิง

ไต่ฟ้งคำชาวยมาชวนสนธิ
ผู้ชายหลายล้นมักปลิ้นมักปล่อน
ถึงคราวจะคบประจบประแจง
กำหวานเป็นลมคำขมเป็นยา
อย่ามากอกวนจะชวนให้อาย

ตัวน้องให้คิดเอียงอาย
ไม่แน่มโนนมักกลับมักกลาย
น้องให้ระแวงไม่วาย
ไม่เชื่อบาจาผู้ชาย
ฉันเกลียดผู้ชายจริง เอย

เพลงชาวบาน

¹ มนตรี ทรายโมท ล.ค. หน้า 60.

การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเพศนี้ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า มีประเพณีนิยมแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น บางแห่งสตรีมีอิสระเสรีมาก บางแห่งไม่เป็นเช่นนั้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ธรรมเนียมที่ให้สตรีสงบเสถียร อยู่ในสายตาผู้ใหญ่เหมือนกันทุกท้องถิ่น ถ้าเปรียบเทียบระหว่างสตรีชั้นสูง สตรีสามัญ และสตรีที่เป็นข้าทาสแล้ว จะปรากฏว่าสตรีสามัญมีอิสระในเรื่องการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเพศมากกว่าสตรีที่เป็นข้าทาสและสตรีชั้นสูง

ส่วนในการเลือกคู่ครอง ผู้ชายมีโอกาสเลือกคู่ครองได้มากกว่าผู้หญิง เพราะสังคมเปิดช่องทางให้เขาได้เลือกได้มากกว่า และให้เป็นฝ่ายเริ่มแสดงความรักใจก่อน

ค. ปทัสถานของสังคม

ปทัสถาน (norms) มีความสำคัญต่อมนุษย์ทุกคนในสังคม เพราะปทัสถานเป็นเครื่องกำหนดความประพฤติและก่นควรหรือต้องประพฤติปฏิบัติอย่างไร¹ เป็นพฤติกรรมซึ่งคาดหวังว่าทุกคนควรจะทำอย่างนั้นในสถานการณ์อย่างนั้น ๆ² กล่าวได้ว่า ปทัสถานอันเป็นแนวทางสำหรับปฏิบัตินั้น รวมไปถึงการให้กระทำบางอย่าง และก่นเว้นการกระทำบางอย่างด้วย³

ปทัสถานเราจะแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภท⁴ ได้แก่

1) วิถีประชา (folk ways) ได้แก่ขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันเป็นส่วนใหญ่ในสังคม โดยถือว่ากรปฏิบัติเช่นนั้นเหมาะสม

2) จารีต (mores) คล้ายกับวิถีประชา แต่มีเรื่องศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

3) กฎหมาย (laws) ได้แก่แนวปฏิบัติที่มีบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ผู้ใดฝ่าฝืนหรือละเมิดย่อมได้รับโทษ ส่วนวิถีประชาและจารีตนั้น เป็นเรื่องที่ยึดปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยไม่ใ้บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

¹ บุญสนอง บุญโยทยาน มนุษย์กับสังคม หน้า 45.

² ประสาท หลักลีลา สังคมวิทยา หน้า 72.

³ ค. หน้า 74.

⁴ ค. หน้า 74 - 78.

สิ่งที่ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นที่ยอมรับของส่วนรวมนั้น เรียกกันว่า "ประเพณี" เช่น การแต่งงาน การเกิด การตาย การแต่งกาย เป็นต้น

ประเพณีแบ่งออกเป็น 3 ชนิด¹ คือ

- 1) จารีตประเพณี คือประเพณีที่สังคมถือว่า ถ้าใครฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ ไม่กระทำตามก็เป็นผิด ข้อนี้นตรงกับจารีต (mores) และกฎหมาย (laws) ดังกล่าวแล้ว
 - 2) ขนบประเพณี คือประเพณีที่สถาบันต่าง ๆ ตั้งขึ้นเป็นระเบียบแบบแผนแล้วถือปฏิบัติต่อกันมา ข้อนี้นตรงกับวิถีประชา (folk ways)
 - 3) ธรรมเนียมประเพณี คือประเพณีที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี ไม่มีผิดถูกเหมือนจารีตประเพณี ถ้าทำผิดหรือฝ่าฝืน ธรรมเนียมประเพณีก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญนัก ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแต่เพียงนิยมกันว่า มีคนประพฤติแล้วถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมา เช่น เรื่องเกี่ยวกับกิริยามารยาท การกิน การพูด เป็นต้น
- ที่กล่าวถึงปทัสถาน ชนิดของปทัสถานตลอดจนชนิดของประเพณีข้างต้นนั้น ผู้วิจัยประสงค์จะใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาสภาพของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ ว่ามีแนวโน้มในการดำเนินชีวิตตามเกณฑ์นั้น ๆ หรือไม่ ตลอดจนมีค่านิยมในการดำเนินชีวิตอย่างไร และสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ยอมรับเพียงไร ก็จะกล่าวเป็นลำดับต่อไป

1) ค่านิยมในการดำเนินชีวิตและการยอมรับของสังคม

สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ ได้กำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตของสตรีไว้อย่างเคร่งครัดมากในเกือบทุกด้าน ทั้งจารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี ซึ่งถือเป็นปทัสถาน (norms) ในการดำเนินชีวิตของสตรีไทย หลักฐานเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมีปรากฏในคำสอน, ขอห้าม, ข้อควรปฏิบัติ, พิธีกรรม, กฎหมาย, ฯลฯ เป็นต้นว่า

¹ แปลก สนธิรักษ์ ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา หน้า 31 - 33.

๖๖

ขอห้าม

อย่าเฝ้าทัตมาลา
จับพพลางขานกำ
บุรยาทรโยกย้าย
ยอหัตถ์สัมผัสปราง
นุ่งเฟื้องภูษาเค็ม
เปลือยเปล่าพระอินทรีย์

เสยเกศาบควรรทำ
สะกิดเฟื้องสำรวลพลาง
กรกรี้ดกรายสไบบาง
จักเสียมสวสัคศิตรี
แลมุ่นเมลิ่วฉี
หนึ่งสองบาสไบทรง

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ : กฤษณกสอนน้องคำฉันท์

ประการหนึ่งซึ่งจะเฝ้าคำนินนาค
อย่าไกวแขนสุกแซงเขาห้ามปราม
อย่าเฝ้ากรายยายอกยกมาชม
อย่าผูกเพอเจอไปไม่สู้ดี

กอยเยื้องยาศรบกย่างไปกลางสนาม
เสียมงามสงวนไว้แต่ในที่
อย่าเสยแมกลางทางหว่างวิถี
เหาะเรือเมื่อกลับมาจึงหารือ

.....
อย่านุ่งผาปกใหญ่โตสะคือ
อย่าสวมตัวมัวเฝ้าให้เพิ่นจิต

.....
เขาจะล้อว่าเล่นไม่เห็นควร
ระวังปีกปกป้องของสงวน

.....
อนึ่งเนตรอย่าสังเกตให้เกินนัย
แผนประสมพมเหล่าเจ้าชาย

.....
จงรู้จักอาการประมาณหมาย
อย่าหมายทำชมอวยตะบอยแล

นายภู : สุภาวดีสอนสตรี

อย่าคบพวกหญิงพาลสันดานชั่ว
สุริย์ฉายบายกลอยเที่ยวลอบนวล
พอรู้เขาเฝ้าแหมองสองเกศ
ตรงการงานแล้วชักรานเป็นกังวล

ที่แก่งตัวไวจริกมิดกระสวน
เป็นเชิงชวนพวกเจ้าชู้เขาถูกล
ให้เวียนหัวไคว้นละพันหน
แต่งแต่ตมไคว้นสักเวลา

นายภู : สุภาวดีสอนสตรี

ขอกรปฏิบัติสำหรับสตรี

ขอกรประพฤติปฏิบัติของสตรีนั้น โบราณได้สอนไว้ทุกท่าน ว่าแต่ละท่านควรจะทำอย่างไร ทั้งนี้ให้ถือตามแบบประเพณีและธรรมเนียมนิยมแบบเดิม โดยกล่าวว่า

ให้กำหนดจกจำแต่กำขอบ ผิดระบอบแบบกระบวนอย่าควรถือ

นายภู : สุภาภิตสอนสตรี

การสอนให้ประพฤติปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ นั้น มีกล่าวไว้ดังนี้ เช่น
ในเรื่องการรักนาค

จงรักตัวอย่าให้วราศีหมอง ถือท่านองแบบโบราณท่านชานไซ
อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ จงอยู่ในโอวาทญาติวงศ์
แผนภูจักรกราง เป็นอย่างยิ่ง จะเพริศพริ้งสมสวาทเป็นราชหงส์
วงกำหนดคอตสำหรับภษาทรง อย่าลุ่มหลงควดุนายของชายพาล

นายภู : สุภาภิตสอนสตรี

ในเรื่องเกี่ยวกับความรัก มีคำสอนว่า

อันที่จริงหญิงกับชายย่อมหมายรัก	มิใช่จักหักทางที่สร้างสม
แผนจักรกรักไว้ในอารมณ์	อย่ารักหมนนอกหนาเป็นราศี
ดังพฤษภาตองวาญพักโยก	เขยื้อนโยกก็แต่กิ่งไม้ทิ้งที่
จงยังยังตั้งใจเสียให้	เพื่อนจามรีรู้จักรักษากาย
.....	
แต่ชายใจใจประสงค์มาหลงรัก	ใหญ่จักเชิงชายที่หมายมั่น
อันความรักของชายนี้หลายชั้น	เขารักรักกันนี้ประการใด
วงพิรุณพิศุทธิใหญ่แน่	อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล
เปรียบเหมือนคิณปริศนาอย่าไวใจ	มันมักไหลพลุ่งชุมเป็นหลุมพราง

นายภู : สุภาภิตสอนสตรี

ขอคำทมิสตร์

เกณท์ของสังคมอีกประการหนึ่ง คือคำทมิสตร์
ที่ประพศิออกนอกธรรม เนียมนิม เป็นคนว่า

หญิงชั่วชั่วอวยาราง	สามคน
ชาวเล็กหนี่สามหน	จากเจ้า
ลูกศิษย์ฝึกครู	สามแห่ง
เขาหมู่น้อยาเขา	เสฟสองสมาคม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวาศาสตร์ : โคลง โลกนิติ

เหมือนหญิงร้ายชายชังไม่หวังเซย	จะแฉงนเงยดูมนุษย์ก็ดูคอาย
.....	
แต่เหลืออายหลายสิ่งจริงจริงเจียว	เป็นหญิงเคียวชายสองตองเหมองมัว

สุนทรภู : พระอภัยมณี

เป็นสาวแสบแวงมาชิงฉัว	อันความชั่วถึงเอามีกเข้ากรีดหิน
ถึงจะคึกปิกหนาสิ้นฟ้าดิน	ก็ไม่สิ้นสุคกายเป็นลายมือ

สุนทรภู : พระอภัยมณี

อันควเรายากเย็นเพราะเป็นหญิง	ไม่สิ้นสิ่งพะวงสงสัย
ประเคียวกับลัณมาลึงพาไป	เทพไทจะติณินินทา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : รามเกียรติ์

เขาวะว่าคำศักดิ์สิทธิ์ก็	คบหาสามีของท่าน
จะไคความเจ็บช้ำรำคาญ	พวกพงศ์วงศ์วานจะพลอยอาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

คำกลอนตอนครีมาลาพูดกับพลาวยงาม เมื่อพลาวยงามเข้าไปหา เป็นข้อ
ที่แสดงให้เห็นถึง เกียรติของสังคมได้เป็นอย่างดี คำกลอนนี้ว่า

เป็นผู้ซึ่งไม่มีฉันทาสัย	ไม่เกรงใจพ่อแม่แต่สักหนา
รู้จักกันก็ไม่ต้องลงเวลา	จะมาหาแต่แต่แกลวรัก
รักจริงนิงโยไม่ไปขอ	บอกแม่พ่อผู้ใหญ่ให้ประจักษ์
ลงเงินแล้วมาเชิญให้หายตก	นี้จะให้ใครสมัครไปหักหาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นำสังเกตุว่าสตรีในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนมาก จะเสียตัว
กับชายหนุ่มก่อนแต่งงานเสมอ เช่น นางพิมพิลาไลย, ศรีมาลา ฯลฯ อาจพิจารณาได้ว่าเพราะ
สังคมไม่นิยมให้มีการติดต่อกันอย่างเปิดเผยนั่นเอง สิ่งเหล่านั้นจึงเกิดขึ้นเพราะหน้าที่ของธรรมชาติ
ไม่ทน

ในสุภาษิตสอนสตรีมีคำสอนเกี่ยวกับ เรื่องการที่สตรีมีความสัมพันธ์
กับชายหนุ่มก่อนการสมรสจนกระทั่ง เกิดตั้งครรภ์ขึ้นมาว่ามีจำนวนมาก ซึ่งพฤติกรรมเช่นนี้ไม่เป็นที่
ปรารถนาของสังคม ฉะนั้นจึงต้องมีคำสอนผู้หญิง เพื่อเป็นการป้องกันไว้ก่อนว่า

ชนินางอย่างนี้มีชู้ม่นัก	เป็นโรครักเกิดมารกิริยะชน
ต้องกินยาเขาสุราพริกไทยปน	หมายประจัญจะให้คัมที่อภัย
รักสนุกครั้นไ้ทุกข์แล้วถอยคิด	จะปกปิดเปลวไฟเห็นไม่หาย
เทพเจาตามไมเขาควยคนราย	กงกอกายขึ้นให้เห็นไว้เป็นตรา
ครั้นคิดกลางอย่างไรก็ไม่สูญ	ก็อาดูรพูนเกิดสหัสสา
ทำอย่างไรมันก็ไม่มรณา	เป็นเวรบาบั่นไม่มรรเทา
ถารู้ถึงพอเมตองแก้ไข	เอาลูกไปนุ้บหมกยก็ให้เขา
แล้วหาตัวประจำเป็นสำเนา	พอปักเป้าความอายให้หายแคลง

นายภู : สุภาษิตสอนสตรี

เห็นไคว่เรื่องทำนองนี้ สังคมไทยไม่ยอมรับ แม้ในปัจจุบันก็ยัง
ถือเป็นค่านิยมอยู่

2) ชนบธรรมเนียมจารีต ประเพณี บางประการ

ไคว่กล่าวถึงค่านิยมในการดำเนินชีวิตและการยอมรับของสังคมมาแล้ว
ซึ่งเห็นไคว่ผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์มีสถานภาพอยู่ในกรอบของประเพณีโดยเคร่งครัด
จึงน่าจะหยิบยกชนบธรรมเนียม จารีตประเพณีของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์มาพิจารณาบ้าง

เกี่ยวกับชนบธรรมเนียมจารีตประเพณี อันเป็นแนวทางการประพฤติ
ปฏิบัติของผู้หญิงนั้นมีหลายประการ เป็นต้นว่า การปฏิบัติตนตามโอกาสต่าง ๆ การแต่งงาน
การเยี่ยมเยียนพ่อแม่ญาติพี่น้อง วาจา ใจ ฯลฯ

ผู้วิจัยจะกล่าวถึงชนบธรรมเนียมจารีตประเพณีบางประการในส่วน
ที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติของผู้หญิง ทั้งนี้เพื่อประสงค์จะให้เห็นว่า ชนบธรรมเนียมจารีต-
ประเพณีต่าง ๆ เหล่านั้น มีส่วนในการกำหนดสถานภาพของผู้หญิงหรือไม่อย่างไร โดยจะหยิบยก
มากล่าวดังนี้

ก) การเกี้ยวพาราสี

สังคมตั้งเกณฑ์ เรื่องการเป็นผู้เริ่มบทบาทเชิงแสดง
ความรักให้กับฝ่ายชายเท่านั้น ถือเป็นความอยุติธรรมในเรื่องเพศ ดังจะเห็นได้ในคำขวัญของ
ศรีมาลา เมื่อพบกับพลายงามครั้งแรกว่า

อกนองยากนักควยเป็นหญิง ต้องซ่อนรักหนักนึ่งอยู่กับพี่
แถมเป็นชายพอพลายเป็นสตรี คำวันนี้เป็นตายจะหมายไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เมื่อเป็นเช่นนั้น ฝ่ายหญิงเองรอให้ฝ่ายชายเข้ามาแสดงความ
พอใจรักใคร่ตนก่อน เนื่องจากสังคมไม่เปิดโอกาสให้ฝ่ายหญิงเป็นผู้เริ่มแสดงบทบาท เขาใจว่า
ผู้หญิงจำนวนมากไม่สมหวังในเรื่องชีวิตสมรสควยเรื่องนี้

อย่างไรก็ตามปรากฏว่ามีการนัดหมายพบปะกันอยู่เสมอ
ระหว่างชายหนุ่มหญิงสาว ทั้งข้อความว่า

นางบางมีหมาย ก็แต่งกายนุ่งห่มให้คมสัน
มวนบุหรี่ไปจากใส่จันทร์ หวังจะไปให้กันที่กลางทาง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ส่วนใหญ่มักใช้แม่สื่อให้เป็นศูนย์กลาง คึงเช่นกรณีสายทองเป็น
สื่อให้แฉกพบกับนางพิทไธยา คำพูดของสายทองกับนางพิทไธยามีว่า

รุ่งเช้าเจ้าแฉกมาบิณฑบาต สุกสวาทจะไปใส่กบพี
จะนำแฉกเสียบให้แฉกคัก ฟรุ้งไปไร่ไผ่ด้วยกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางสายทองได้ทำหน้าที่แม่สื่อ โดยพบกับแฉก เมื่อตักบาตร

ตอนเช้าว่า

กระซิบแฉกเพลแล้วอย่าบายนัก จะพาพิน้องรักออกไปไร่
รับไปความาไวไว ไทเฒ่าเจ้าแฉกเอาเงินมา
กร้านจึงโหมเจ้าแฉกแก ยืมแล้วตอบกำสายทองว่า
ไม่ว่าคำดอกที่รำเรจจา สำเร็จไร่ไผ่ชาจะแทนคุณ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

มีกนิแฉกนิยมนั่ง

ในเรื่องการเริ่มบทบาทของชายหนุ่มในการแสดงความรัก

พวงกุญแจบร่าย เทียวเกี้ยวหญิง เข้าพาคิงพวงมลอชอสลา
บางวันก็อยู่จนสนธยา ญายพาทหญิงเพลินเที่ยวเค็นคลอ

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

เมื่อผู้ชายเขามาพบจ้าวเกี้ยวพาราสี ก็มีความสนใจยิ่งว่า
ควรปฏิบัติตัวเช่นไร โดยกล่าวว่า

ถึงชายใดเขาพอใจมาพบก็เกี้ยว อย่าโกรธเกรี้ยว โกรธว่าห้ามห้าม
เมื่อไม่ชอบก็อย่าตอบเพื่อความงาม มันจะลามเลินเลวเพิ่มจนเคยเป็น

นายภู : สุภาภิตสอนสตรี

โดยทั่วไปในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ชายหนุ่มกับหญิงสาว
ในภาคกลาง (ภาคเหนือกับภาคอีสานอาจพบปะพูดคุยกันที่บางฝ่ายหญิงใดเคยในเวลากลางคืน)
มักจะมีโอกาสพบกันเมื่อคราวมีงานเทศกาลหรืองานวัด การเกี้ยวพาราสีจึงมักเริ่มต้นที่นั่น เป็นต้นว่า
ขุนช้างพบนางพิมที่วัดในคราวที่มีการเทศน์มหาชาติ วิธีการเกี้ยวของขุนช้างคราวนั้น เปิดฉากถาม
ออกวางเคียงกับนางพิมขึ้นนอกสี่ตัมบิมของนางพิม ซึ่งนางพิมหยิบออกใส่พานถวายเป็นเครื่อง
กัณฑ์เทศน์แด่แม่ ขอความตอนนั้นก็พรรณนาว่า

ขุนช้างเห็นนางถวายมา	ชะตาเขาเป็นหญิงยังทำได้
จะมานั่งนั่งดูออกดูใจ	เรามีไทนอยหนานินทา
จึงว่าสาธุโมทนา	ความศรัทธาเลื่อมใสกระไรนั้น
ถึงกับเรามีได้เป็นเจ้ากัณฑ์	ก็ศรัทธามากครั้งในอารมณ์
ว่าแล้วเหลียวหนามาคูพิม	ยิ้มเปิดฉากกรอที่ครองผม
จับจับผมมือถือประนม	ยกเห็นอ้อมแล้วพินฐานไป
.....	
ว่าพลางวางเคียงนางพิม	ขอให้ผาสีตัมบิมอย่าเลวชา
จงบันดาลเกิดอุปถัมภ์ให้	แต่เวลาคว้านั้นอย่านานไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ฝ่ายหญิงจะพอใจในกิริยาอาการ เช่นนั้นหรือไม่ก็ตาม จะไม่
แสดงอาการกิริยาออกบอกระหว่างกัน ด้วยมีธรรมเนียมประเพณีว่า ผู้สตรีต้องมีความสำรวมในที่
สาธารณะ ไม่ว่าจะรักหรือยัง ฉะนั้นเมื่อขุนช้างแสดงความพอใจรักใคร่กับนางพิมด้วยอาการ เช่นนั้น

นางพิมพ์ถือว่าเป็นการถูกไม่ให้เกียรติตนจึงกลับบ้านเสีย แทนที่จะแสดงอาการไม่เหมาะสมต่าง ๆ
ก็พรรณาลักษณะอาการ ของนางพิมพ์ตอนนั้นไว้ว่า

นางพิมพ์ลาโลครันไต้ฟง แค้นคั่งอึดอัดให้มันใส่
ทุกข์ฉนวนลายควายอายใจ สั่งข้าไทให้หิบบเอาพาณา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การแสดงความรักต่อกันนั้น นอกจากวิธีที่บางอย่างคง
กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีเรื่องเกี่ยวกับการใช้คารมโต้ตอบกันอีกด้วย เมื่อชายหนุ่มกับหญิงสาวได้มี
โอกาสพบปะพูดคุยกันมักนิยมโต้ตอบกัน โดยนำสิ่งของ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันมากล่าวเปรียบ
เทียบ ดังเช่นคารมโต้ตอบระหว่างนางพิมพ์กับเชงแก้ว นับเป็นการเปรียบเทียบอย่างน่าฟัง ดัง
คำพูดของนางพิมพ์กล่าวโต้เชงแก้วว่า

อ้หม่นขมแสนสุดที่โลกเหลือ	ไม่ควร เชื่อตามความปรารถนา
เพิ่มตนของกินสิ้นไปทุกเวลา	ต้องหาเปรียบหาเกล็ดมาเจรจา
ขมแค้นแค้นเจ็บทั่วทั้งปวง	เขาสารพันทั้งมันหวาน
เลือกคืบเลือกสุกทุกประการ	ถ้าชั่วสิ่งใดมันก็เบื่อไป
กิดูเถอะนะเจ้าแต่เท่านั้น	ยังไม่กลืนกลืนเคี้ยวสิ่งเคี้ยวได้
ประเวณีเป็นที่กำเรบใจ	แก้ไหม้ไหม้หม่นมอมชีวิตกัน
อุบ่มาเหมือนผาที่ทุ่งหม	ซื่อไหม้ก็นิยมนว่าเจ็ดฉับ
ยามชัสนจนมาสารพัน	มันมันมุ่นมั่วระกำกาย
กรันไค่อนผืนไหม้เขามาฉลัด	ก็เหยาะหยัษคกรูยทำชุยฉาย
เป็นสองผืนนี้จิตคิดสลาย	มุ่นมกรูยกรายทุกเวลา
ก็เหมือนกันกับที่หมายไม่ว่ารัก	ที่เก่าก็อันก็ซักประเชินหนา
ลงประเวณีแล้วก็ไม่ินทุกเวลา	ลงเป็นผาชุยอามไม่เอื้อเพื่อ
แต่รักกับฟ้าฟาดจนชาควิน	ลงเป็นชิ้นเช็ดใช้ไม่หล่อเหลือ
ถึงจะเบื้บตะเข็บขาดไม่พาดเจือ	ให้เป็นเนื้อก็ไค่แตกอณา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

พลายแก้วตอบว่า

ซึ่งเจ้าเปรียบเทียบคิศจิตมนุษย์ หาสิ้นสุดความโลกลงไปได้ไม่
 เหมื่อนของกินหาสูญไปเมื่อไร เป็นวิสัยสังเกตุแก่ฝูงคน
 นมทนอยนทนอยอรอยรส ปรากฏแก่ตาชาวแหล่ เป็นคน
 ดูความเสนาหาจรรจล รอนรนั้นก็รักกำเร็บใจ
 เหมื่อนผาเกาะเตราทรุดพิรุณหนัก จะซ้ำรักเสียให้ขาดหาควรไม่
 เห็นยกทองตองตาก็อาลัย มีไซกามัวบอกและเมดด้งา
 กว่าจะไคหมนุงบำรุงกาย มีไซงายคอตตามกันหนักหนา
 อึง เล่าก็แรงแพงราคา ถึง เกาะแล้วก็อุทิศสาคูถนอมชม
 ประจใส้หีบหมกถนอมไว้ เหมื่อนงานการใหญ่เป็นการสม
 ก็หีบคัลคัยเป็นที่คนนิยม แล้วอบรมกลิ่นพุงจรงใจ
 อันผาอันผืนใหม่ไคมามาก ก็นุงลากเสียคอกไม้คิได้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

อย่างไรก็ตาม เมื่อใดตอบกันถึงขั้นนี้ พลายแก้วก็พยายาม
 จะหักหาญให้ถึงตัวจริง ๆ นางพิมพิลาไลย์ก็ขึ้นโดยกล่าววิงวอนอย่างอ่อนหวานว่า

อันิจจว่าแล้วหาฟังไม่ จะหาพิมเสียที่ไรนี้แล้วหรือ
 รักองกลางหนใดคนลื้อ อย่างนิมองไม่ถืวารักอง
 โดยชั่วถึงตัวมิไคแดง ก็จิดเจงนองนิมหอทอง
 พอกวักกันแล้วฉันจะปรองคอง มีไหของชักเคื่องกระเคื่องใจ
 ตัวน้องมิไซของอันเคยขาย จะเรียงรายกลางหนหาควรไม่
 ก็เกราะให้ให้เหมาะก่อนเป็นไร กลับไปเถอะพอแกวญแหวคา
 ดคขาวคอกณะเจ้าชีวิทวาย ไม่ตายคอกเพราะอดเสนาหา
 นางณอยู่กับตักหมบพักตรา เป่าวนวไหวพลางพาวางพิม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การแสดงความพอใจรักใคร่ระหว่างชายหนุ่มกับหญิงสาวนั้น บัณฑิตของสังคมไทยไม่เปิดโอกาสให้ฝ่ายหญิงเป็นผู้ริเริ่มก่อน แต่ให้ความเป็นธรรมในเรื่องการพิจารณาเลือกคู่ครอง โดยให้โอกาสโคกบปะพุดคุยโต้ตอบกันชายก่อนที่จะตัดสินใจรับรักกับฝ่ายหญิง

ข) ธรรมเนียมการมีพี่เลี้ยง

กล่าวโดยสรุปธรรมเนียมการมีพี่เลี้ยงนางสนม มีปรากฏในวรรณคดีไทยเกือบทุกเรื่อง ทั้งสทรีชั้นสูงและสทรีสามัญฐานะคดี นางกษัตริย์และสทรีชั้นสูงจะมีพระพี่เลี้ยงนางสนมจำนวนมาก เช่น พระเพื่อนพระแพงมีนางรับนางโรย, นางบุษยามีพระพี่เลี้ยงถึง 4 คน ส่วนสทรีสามัญฐานะคดีมีพี่เลี้ยงเพียงคนเดียว เช่น นางพิมพิลาไล มีนางสายทองเป็นพี่เลี้ยง นางศรีมาลาไม่มีเมีย นางสร้อยฟ้ามีสื่อใหม่ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้สันนิษฐานว่าประเพณีไทยทางแพดลูกสาว จึงต้องมีพี่เลี้ยงไว้คอยเป็นเพื่อนเพื่อป้องกันมิให้ผู้ชายเข้าถึงตัวไ้ง่ายประการหนึ่ง กับไว้เป็นเพื่อนดูปรักษาหรือคอยรับใช้อีกประการหนึ่ง ในปัจจุบันพี่เลี้ยงดูไม่มีความจำเป็น

ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ สมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าพี่เลี้ยงมีบทบาทมาก โดยเฉพาะในเรื่องทางสุสาว กล่าวคือฝ่ายชายมักหาโอกาสพบปะหรือพูดจากับพี่เลี้ยงเพื่อติดต่อกับหรือหาให้เป็นผู้สื่อ ซึ่งส่วนมากมักจะทำการได้สำเร็จ ดังเช่นนางสายทองเป็นผู้สื่อให้เธแรก

นอกจากนี้พี่เลี้ยงยังทำหน้าที่ธุรกิจให้กับฝ่ายหญิงได้เป็นอย่างดีดังเช่นอี่เมีย เมื่อตอนศรีมาลาใช้ให้ไปหาพลาญงาม หลังจากที่พลาญงามกลับจากทัพเสร็จใหม่ ความตอนนั้นว่า

เรียกอี่เมียเข้าไปในที่เรือน	เอ็งอย่าเซ้นหาของของออกไป
ถามถามพลาญงามไ้จะใคร่รู้	จงบอกข่าวกับนี้เป็นไ้
แล้วทั้งดูจะพูดจาอะไร	เอ็งอย่าให้ใครพระวงสงกา
อี่เมียบิณแกเมื่อยากแล้ว	มิไ้ตัวพลาญงามพลาญละนายดา

ขอฝึกพอพรงนี้ให้ฯ

แล้วพุกกันไ้มาจนสายัณห์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ก) ความสัมพันธ์ของ เขย, สะใภ้ กับครอบครัว

ความสัมพันธ์ของ เขย, สะใภ้ กับการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ในครอบครัว มักมีเรื่องกระทบกระทั่งกันอยู่เสมอ โดยเฉพาะระหว่างแม่丈กับลูกสะใภ้ ส่วนพ่อ丈กับลูกเขย แม่丈กับลูกเขย และพ่อ丈กับลูกสะใภ้ นั้น ส่วนใหญ่จะเข้าใจกันได้

เรื่องแม่丈กับลูกสะใภ้ นั้นมีคำกล่าวเปรียบเทียบกับว่าเหมือน "ขมิ้นกับปูน" กล่าวคือ มักมีความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันเสมอ ในครอบครัวที่แม่丈กับลูกสะใภ้ อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ส่วนมากจะหาความรำเริญและความปรารถนาดีต่อกันด้วยความบริสุทธิ์ใจโดยากธรรมชาติ เช่นนี้มาตั้งแต่ครั้งโบราณ และดูจะยังคงตกทอดอยู่ในสังคมไทย ทำให้จึงเป็นเช่นนั้น น่าจะได้อศึกษากันดู

ตามที่ปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เรื่องที่แสดงให้เห็นลักษณะแม่丈กับลูกสะใภ้ ได้ดีที่สุด คือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยเฉพาะบทบาทของนางทองประศรี (แม่丈) กับนางพิมพิลาไล (ลูกสะใภ้)

นางทองประศรี เป็นแม่丈ที่ไม่ช่วยเหลื่อหรือเห็นใจนางพิมพิลาไลเลย ปรากฏหลักฐานจากเนื้อเรื่องหลายตอน เช่น ตอนนางพิมถูกนางศรีประจันตีคำบังคับให้แต่งงานกับขุนช้าง เมื่อนางทองประศรีไปเยี่ยม (คงไปเยี่ยมเพราะพลาดแก้วเคยฝากฝังไว้ มิใช่ไปเพราะคิดถึงหรือเป็นห่วง) นางพิมเห็นเข้ามาขอเป็นที่พึ่ง การกลับปรากฏว่านางทองประศรีไม่คิดจะช่วยเหลือเลย แม้แต่เท่านั้น นางทองประศรีกลับประกาศศักรอนความเป็นมิตรทั้งนางศรีประจันและนางพิมพิลาไล ทั้ง ๆ ที่นางจะช่วยเหลื่อก็ย่อมได้ โดยเอื้อเฟื้อให้นางพิมไปอยู๋บ้านกาญจนบุรีตามคำวิงวอนของนางพิมซึ่งบอกว่า

เกรงบุญคุณแม่พอมมาถึง

เหมือนหนึ่งชุบเลี้ยงขึ้นมาได้

โปรดหัวแกจนให้พินภัย

ลูกจะไปอยู๋บ้านกาญจนบุรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

แผนที่นางทองประศรีจะช่วยตามนั้น กลับไปแจ้งความกับ
พันโชติกำนันแดง เมื่อพันโชติกำนันแดงมาว่ากล่าวกับนางศรีประจัน ขณะนั้นนางทองประศรีก็
นั่งอยู่ควย เพื่อไต่ฟังนางศรีประจันคำทอไปจนถึงลูกชายของนกักรอช โดยไต่ตอบกับนาง-
ศรีประจันอย่างรุนแรง คำพูดของนางทองประศรีตอนนี้เองที่บ่งชี้ว่านางไม่มีความรักและความ
ปรารถนาดีแก่นางพิมลุดสะโงมาแต่คน โดยกล่าวว่า

เพราะภูเม็กรักลูกชาย
มีเพียงรุ่นเล็กเป็นเด็กหนุ่ม
หลงรักอนงค์เอาจริงจัง
ถึงเผลอจะพรากจากออพลาย
ควยพิรพินฉันไม่อาจจะอดขย

ออพลายภูหามันไม่ฟัง
กลัดกลุ้มไม่ก็ดูหน้าหลัง
ภูจึงเข้มาตามใจ
ภูหาความเสียค่ายลักนิกไม่
เฝ้าตายว่าไวพ้อเป็นที่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

เมื่อไควาก้าวเข้มาแล้ว นางทองประศรีก็ลงจากเรือนไป
โดยไม่สนใจกับชะตากรรมของนางพิม แม่นางพิมจะวิ่งตามลงมา นางทองประศรีก็ช่วยอะไรไม่ได้
เหตุที่นางทองประศรีกล่าวว่าพิรพินขี้ไม่กิน อาจตั้งข้อสงสัยแก่
ไควา นางทองประศรีกับนางศรีประจันเป็นเพื่อนมานานแล้ว ทั้งสองฝ่ายอาจจะเห็นแก่พิรพินของกัน
และกันหมด ที่จริงนางทองประศรีไต่ลงความเห็นไว้แต่คนเมื่อครั้งพลายแก้วมาอ้อนวอนให้ชื้อ
นางพิมแล้วว่า นางพิมเป็นแก่นไม้ดี โดยกล่าวว่า

.....
อย่างอีพิมไม่นามาเป็นเมีย

ฟังคำแม่ว่าจึงทิ้งเสีย
กะปลกกะเปลี้ยปลอบลูกพิไรไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนข้างชุนแผน

อย่างไรก็ตาม การที่นางทองประศรีจึงเกลียดชังนางพิมนี้
อาจเนื่องมาจากนางพิมมาแย่งพลายแก้วของนางไปทั้ง ๆ ที่พลายแก้วยังไม่ไคววช เมื่อนางศรี-
ประจันจะให้นางพิมแต่งงานใหม่ นางทองประศรีจึงไม่เสียค่ายและไม่คิดจะป้องกันไว้เลย แนน-

ตั้งเก๑ตว่าทำไมนางทองประ๑ศรีกลับมารักและเห็นใจนางลาวทองภรรยาอีกคนหนึ่งของขุนแผน ข๑นนี้
อาจพิจารณาได้จากข๑ววิจารณ์ของ ศุภร บุนนาค¹ ซึ่งกล่าวว่า เป็นเพราะเหตุสองประการ คือ
ประการแรก นางทองประ๑ศรีคือใจที่ตกนางพิมออกจากทางของขุนแผนได้ เนื่องจากนางพิมเป็น
คนเหตุไ้ทางไมได้เคยชมชายจิ๋วของบุตรชายตน ซึ่งเป็นผลทำให้นางเกลียดชังมาแต่แรก ฉะนั้น
ใครก็ตามที่จะเข้ามาแทนนางพิม จะเป็นพี่รักของนางทองประ๑ศรีด้วย เนื่องจากจะได้เป็นข๑ออ้าง
กับใคร ๆ ไ้ว่า นางเป็นคนที่ใจดีไม่เกลียดชังลูกสะใภ้ เมื่อขุนแผนไ้นางลาวทองเข้ามาแทนที่
นางพิม นางทองประ๑ศรีจึงไ้ความรักความฉ๑นุ่ที่ อี๑ประการหนึ่งเป็นคตินิยมของคนใน
สมัยนั้นตามที่ปรากฏในเรื่อง ซึ่งเชื่อกันว่าคนเมืองเหนือมักใจเ๑เลาไมมีไหวพริบเท่าคนทางใต้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ฉลาดเท่าทันนาง ทำให้นางทองประ๑ศรีไม่แสดงความรังเกียจ

อย่างไรก็ตาม การที่นางทองประ๑ศรีไม่สามารถจะช่วยเหลือ
นางพิมได้จนกระทั่งนางพิมต้องตกไปเป็นภรรยาของขุนช้างนั้น ไม่ใช้ความผิดของนางทองประ๑ศรี
โดยตรง แต่เป็นความผิดของบุคคลอื่น เช่น ขุนแผน, นางศรีประจัน, ขุนช้าง ตลอดจน
นางลาวทอง

กรณีที่ว่านางทองประ๑ศรีจึงเกลียดชังนางพิมนั้น อาจพิจารณา
ได้อีกประการหนึ่งว่า นางกำลังโกรธจากคำพูดของนางศรีประจันที่ควานางและบุตรชาย จึง
ทำให้นางพาดเกลียดนางพิมด้วยจนเป็นเหตุให้มิช่วยเหลือและป้องกันนางพิมในที่สุด

ความไม่ลงรอยกันระหว่างแม่เฒ่ากับลูกสะใภ้ เป็นเรื่องที่
สร้างความลำบากใจให้กับ "คนกลาง" (ผู้เป็นทั้งบุตรชายและเป็นสามี) มาก เนื่องจาก
แต่ละฝ่ายต่างต้องการความรักและการเอาอกเอาใจจากคนกลาง หากคนกลางเป็นคนมีใจโลเล
ไม่หนักแน่นพอ ความไม่สงบสุขถึงขั้นแตกแยกก็ย่อมจะเกิดไ้ง่ายยิ่งขึ้น

จากการศึกษาพฤติกรรมของนางทองประ๑ศรี (แม่เฒ่า)
นางพิมพิลาไล และนางลาวทอง (ลูกสะใภ้) ซึ่งปรากฏว่านางทองประ๑ศรีไม่ลงรอยกับนางพิม
แต่เขากันไ้ดีกับนางลาวทอง การที่เป็นเช่นนั้นทำให้ไ้เก๑ตที่จะช่วยให้แม่เฒ่ากับลูกสะใภ้เข้ากันได้
ดังนี้ คือ ประการแรกผู้เป็นสะใภ้ต้องเป็นคนที่อ่อน และยอมตนให้อยู่ในความควบคุมของแม่เฒ่า

¹ ศุภร บุนนาค สมบั๑คิ "ขุนช้างขุนแผน" หน้า 135 - 136.

ประการที่สอง ผู้เป็นสะใภ้ของยกความ เป็นใหญ่ในครอบครัวให้กับแม่ตัว ประการที่สาม ผู้เป็น สะใภ้จะต้องมีความขยันขันแข็ง รับผิดชอบงาน ตลอดจนเอาใจใส่ดูแลแม่ตัว เป็นอย่างดี ประการ- ที่สี่ ผู้เป็นสะใภ้ของไม่เป็นกนขวางพุด ไม่ปากบ้าย ประการที่ห้า ผู้เป็นสะใภ้ของยอมรับสภาพ ของตนประดุจว่าตกเป็นทาสทาส โดยยกย่องให้แม่ตัว เป็นเหมือนภรรยาหลวง และประการ สุดท้าย ผู้เป็นสะใภ้ควรจะอยู่กับแม่ตัว จะใดปรนนิบัติรับใช้ เพื่อลดล้างทัศนคติที่ไม่ดีของแม่ตัว ที่มีต่อคนใด

เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเซบ, สะใภ้ กับครอบครัว โดย เฉพาะกรณีแม่ตัวกับลูกสะใภ้ที่กล่าวมานี้ ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าสถานภาพของสตรีในลักษณะ สอนบทบาทยุทธมีค่านิยมในการดำเนินชีวิตและสังคมยอมรับเพียงใด ซึ่งเห็นได้ว่าในระหว่างสตรี ควบกันนั้นจะมีเรื่องราวไม่ลงรอยกันไต่ถามกว่าในระหว่างชายควบกัน (พอดูกับลูกเซบ) และ ในระหว่างชายกับหญิง (ลูกเซบกับแม่ยาย) ทั้งนี้เป็นเพราะผู้หญิงต้องมีการรับผิดชอบงานใน หน้าที่ภายในครอบครัวมากกว่าผู้ชาย การกระทบกระทั่งกันจึงย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ

ง) การรักษาวลสงวนตัว

ชนบทนิยมเรื่องนิกัดกันเป็นเรื่องสำคัญมาก สุภาพสตรี สอนสตรีกล่าวเตือนสติไว้ว่า

จงรักษาวลสงวนงามห้ามใจไว้	อย่าหลงไหลจำคำที่ร่ำสอน
กิดถึงหน้าบิดาแลมารดา	กยารับรับเร็ววันนักไม่ถี่
เมื่อสูงงอมหม่นพจนจึงควรหลน	อยู่กับคนอย่าให้พรางไปจากที่
อย่าชิงสุกก่อนหามไม่งามดี	เมื่อบุญถึงจะมาอย่าปรารมภ์

นายภู่ : สุภาพสตรีสอนสตรี

ขณะ เมื่อสตรียังเป็นสาวอยู่นั้น ก็ต้องระวังรักษามิให้ชายถูก เนื้อตัวได้ เพราะถือว่าบิราศี

นอกจากนี้ เมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องจงรักภักดีต่อบุคคลสามี สตรีที่ เลิกราจากสามีแล้วไปแต่งงานใหม่ แม้จะกระทำได้แต่สังคมก็ไม่ยกย่อง นางวันทอง-

เมื่อคราวเป็นปากเสียงกับนางลาวทองและขุนแผนจนกระทั่งบอกเลิกกับขุนแผนไปนั้น หลังจาก
ขุนแผนไปแล้ว นางก็ใจคิดไว้ว่าพนักงาจะต้องตกไปเป็นภรรยาขุนช้าง ดังข้อความว่า

เสียแรงน้องครองตัวไม่มีหมอง	คังแผนทองสองสว่างพระเวหา
อุจไซ้งไว้ในศิลา	อุคสาชอนเรือนทั้งเรือกไร
แต่พระพามีไคชายมาพิคทอง	คัวน้องราศีหามีไม
สงวนตัวทำตัวไว้เท่าไร	พอได้พบตัวก็เกิดความ
จะโทษตัวว่าชั่วกระไรไค	สาแก่ใจจจาเราหายพยาม
ที่นี้แลหน้าเป็นหากรรม	ตัวหามยังอีกไม่เห็นภัย

.....	
แต่อายุเพียงมีสองตัว	แสนชั่วแสนกอยทุกแสนเม
มีแต่จะอับอายไม่วายกรรม	ชีวิตสิ้นกินตมก็ช้อภา
ความเจ็บเท่าไรจะรู้หาย	ความอายเมื่อไรจะสิ้นช้อ
คังหมักสั๊กปากไว้ที่หลังมือ	ยังจะรีอรักรูปไปโยมี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การที่สตรีจะแต่งงานหลายครั้งนั้นไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม ดังที่
มีคำกล่าวว่า "หญิงสามตัว" หรือ "หญิงสี่สาม" ไม่ควรที่ใครจะคบหาสมาคมด้วย คบยถื่อว่า
เป็นหญิงแพศยา ดังคำท้าวพระมหิตตธิ์สบริภานางกาก็เมื่อคราวพระยาครูจนางไปสังคินว่า

หนึ่งแล้วสองเล่าเจ้าข้าสาม	ช่างทำงานพิกตรานับขวัญ
เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรม	จะให้เลี้ยงนางนั้นประการใด

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กากีจอนสุภาพ

ถ้าสนสตรีเกี่ยวกับเรื่องนี้กับปรากฏในสุภาภิทหลายตอน

.....
เมื่อกล่าวว่า

เป็นสตรีมีโชชาขายเสียค่ายศักดิ์ จะปลุกรักเรรวนหาควรมิ
อันความคัมภีร์จำไว้ อย่าพอใจรักชั่วใหม่วณ

นายภู : สุภาภิสอนศรี

เมื่อมีธรรมนิยมประเพณีให้สตรีมีสามีได้เพียงคนเดียว สตรี
ส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตามกรอบของประเพณี แม้ว่าจะไม่มีความสุขในกรอบรั้วก็ตาม การมี
สามีสองคนขึ้นไปเป็นเรื่องต้องห้าม นางสุวรรณมาลีพบกับสินสมุทร เมื่อซัดใจพระเอกยืมเงิน เรือว่า

เพื่อนหญิงร้ายชายชังไม่หวังเซบ จะแฉงนเงยบุญผูกคู่คอย

.....

แต่เหลืออายหลายสิ่งจริงจริงเจียว เป็นหญิงเดี่ยวขายสองต้องหมองมัว

สุนทรภู : พระเอกยืม

นางกาก็พบกับพระยาครุฑเมื่อคราวพระยาครุฑจะจากนางไป
เคนสากับท้าวพรหมทัต นางวิศกาวาจะมีชายอื่นเข้ามาหักหาญก่อนนางในเรื่องเช่นนี้อีก นางกล่าว
กับพระยาครุฑเพื่ออ้อนวอนมิให้พระยาครุฑจากนางไป โดยกล่าวว่า

แต่เสียหนึ่งไคสองก็ต้องห้าม ถ้าสามปฏิบัติโอบคัส
จงตรึงการอย่าให้พานราศีมี เพื่อนช่วยชีวิตนงในทันวัน

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) : กากี้กลอนสุภาพ

นอกจากที่กล่าวแล้ว ยังมีธรรมเนียมจารีตประเพณีปลีกย่อยอื่นๆ
อีกมากที่เกี่ยวข้องกับสตรี ซึ่งส่วนใหญ่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้นของบทที่ 3

ที่ยกธรรมเนียมจารีตประเพณีไว้เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนใน
การดำเนินชีวิตของสตรีและการยอมรับของสังคมขึ้นมาพิจารณา เพื่อประสงค์จะศึกษาว่าสิ่งเหล่านั้น
มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสตรีในสังคมหรือไม่ และมีผลทำให้สถานภาพของสตรีเปลี่ยนแปลงไป
เช่นไร เมื่อได้พิจารณาแล้วปรากฏว่า สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์กำหนดค่านิยมเป็นแนวทาง-

พฤติกรรมของสตรี โดยทั้ง เป้าปทัสถาน (norms) ของสังคมชั้น บนของสตรีผู้ประพฤติอยู่ใน กรอบ และดำเนินชีวิตที่อยู่นอกกรอบ

หากเทียบกับค่านิยมในสังคมปัจจุบันแล้ว กล่าวได้ว่าเกณฑ์ ดังกล่าวบีบบังคับสตรีมากจนเกินไป ปรากฏว่ามีสตรีจำนวนมากประพฤติอยู่นอกกรอบของ ประเพณีเหล่านั้น

5. สถานภาพสตรีด้านการประกอบอาชีพ

ก. โอกาสในการประกอบอาชีพ

สตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 ตามที่ผู้วิจัยศึกษา จากวรรณกรรมต่าง ๆ นั้น ปรากฏว่าในอดีตสตรีไม่มีโอกาสได้ประกอบงานอาชีพต่าง ๆ อย่าง กว้างขวาง และเป็นอิสระเหมือนในปัจจุบัน ทั้งนี้อาจเนื่องด้วยภาวะเศรษฐกิจไม่จำเป็นต้องให้ สตรีประกอบอาชีพอย่าง เป็นลำเป็นสัน

อนึ่งสตรีในเมืองกับชนบทมีสภาพความเป็นอยู่ และฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน ฉะนั้น โอกาสในการประกอบอาชีพจึงย่อมแตกต่างกันด้วยตามสภาพฐานะ กล่าวคือ สตรีชนบท อาจต้องร่วมมือกับฝ่ายชายทำงานต่าง ๆ เพื่อช่วยในการดำรงชีวิตของสมาชิกในครอบครัว ส่วนสตรีในเมืองอาจทำงานเฉพาะประเภทเป็นต้นว่า การประณีตกรรม การฝีมือ ซึ่งถือเป็น หน้าที่เหมาะสมกับสตรี นอกจากนี้ยังมีโอกาสเข้าไปรับราชการ อยู่ในพระบรมมหาราชวังหรือใน วังเจ้านาย ไม่ต้องตรากตรำทำงานหนักเหมือนสตรีทั่วไปในชนบท

อย่างไรก็ดี แมว่าสตรีจะไม่ต้องประกอบอาชีพเป็นอิสระของตนเองอย่าง เป็นลำ เป็นสันก็ตาม แต่ก็มีกำหนดให้สตรีรู้จักการประกอบอาชีพหาเงินทองทรัพย์สินเก็บเอาไว้ใช้จ่าย โดยกล่าวว่า

ดูกล่าวหาว่าไฟเก็บประสม	อย่าเก็บจกงานการสตรีจกนิยม
จะดูคนสินทรัพย์ไม่อับจน	ถ้าแม่ทำสิ่งใดให้ตลอด
อย่าทิ้งทอดทิ้งไปไม่เป็นผล	

นายภู : สุภาภิศสอนสตรี

ข. ประเภทของอาชีพ

อาชีพสตรีไทยกระทำกันในสมัยรัตนโกสินทร์ ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย
ช่วงปีพ.ศ. 2325 - 2394 นั้น อาจจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 1) เกษตรกรรม
- 2) ค้าขาย
- 3) ประมง
- 4) รับจ้าง
- 5) รับราชการ
- 6) อุตสาหกรรมในครัวเรือน

ผู้วิจัยจะไต่ถามถึงอาชีพแต่ละประเภทเป็นลำดับต่อไป

1) เกษตรกรรม

เกษตรกรรม หมายถึงการทำไร่, ทำนา, ทำสวน, เลี้ยงสัตว์ สตรีใน
ชนบทต้องรับภารกิจในอาชีพนี้เท่าเทียมหรือเกือบเท่าเทียมกับชาย ด้วยงานอาชีพด้านเกษตรกรรม
ของสตรีนั้นขึ้นอยู่กับฐานะครอบครัว กล่าวคือ

ก) ถ้าเป็นครอบครัวที่มีฐานะยากจน เป็นบ่าวไพร่หรือเป็นทาส
ต้องทำงานในไร่ พันธุ์รวงปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทำไร่ฝ้าย

หนุ่มสาวบ่าวหลามคาม เป็นพรวน ไพร พรวนฉักผลทุกตนไป
เอจอบเจาะเจาะของเป็นร่อนน้ำ แล้วปลูกทำหอทางไวกลางไร่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ข) ถ้าเป็นครอบครัวที่มีฐานะปานกลาง หรือค่อนข้างมั่งมี ไม่ค่อย
ทำงานหนัก เป็นแต่เพียงกนทุมและบังคับบัญชาให้บ่าวไพร่ทำงาน ดังเช่น นางบัวคลี่

ฟังร่นฉาวราวสักสิบเจ็ดปี

.....

ดูองค์ศรีสำอางกังนางใน
โคกแลบวราตาทางตาใจ

คุณคนทำไร่ไผ่แว่นวัน

.....

.....

คอยบังคับข้าไทให้ทำการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางบัวคลี่เป็นหญิงชาวบ้านที่บ่าวไพร่ใช้สอยมาก เห็นได้จาก
คำชมของขุนแผนเมื่อแรกพบนาง ไฉนพิจารณาปรากฏลักษณะดู ก็รู้ได้ทันทีว่านางบัวคลี่เป็นผู้บังคับ
บัญชาบ่าวไพร่ ถ้ากลอนได้ว่า

แลเห็นคนทำงานพลุกพล่านไป	ประหลาดใจลัดเลาะแฉ่งเข้ามา
แลเห็นกับบัวคลี่อยู่ห่าง	สำอางนวลละอองผ่องผิวหน้า
.....	
นี่จะเป็นลูกเตาเหล่านัก	มีบ่าวไพร่ใช้สอยเป็นหนักหนา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางพิมพิลาไลย ก็ไต่ถามบุญแลบ่าวไพร่ให้ทำไร เช่นเดียวกับนางบัวคลี่
ถึงข้อความตอนนี้นางพิมขออนุญาตนางศรีประจันจะไปไผ่ฝายว่า

วันนี้ลูกจะไปไผ่ไร เห็น	ฝายฝื่อแตกกระจ่ายเสียงหนักหนา
ลูกจะออกไปดูกับหูกา	จะไวใจกับข้าไม่ต้องการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ส่วนนางรจนานั้น แม้ว่าจะเป็นลูกผู้ที่มีตระกูล แต่เมื่อถูกตัดจากกอง
มรดก บ่าวไพร่ก็ไม่มี ต้องช่วยสามีทำงานอย่างเต็มกำลัง ภรรยาและเจาเงาะทำอะไรจึง
ปรากฏในสายตาของนางมณฑา เมื่อมาเยี่ยม เยียนดูลาดเลา เพื่อจะขอรองให้เจาเงาะออกไป
ก็คิดว่า

เมื่อนั้น	รจนาออกไปทำไร่อยู่
เจาเงาะยืนเฝ้าในตำบอง	ปลูกถั่วผักเผงแต่งราน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

ก) ถ้าเป็นครอบครัวที่มีฐานะดี เป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ หรือเกี่ยวข้องกับราชวงศ์ ราชินิกุล ไม่ต้องประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม ควรมีภารกิจอื่นที่สำคัญกว่า

อันที่จริงคนไทยยึดถือการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมมาเป็นเวลานาน นับศตวรรษทีเดียว เป็นต้นว่าในสมัยสุโขทัยปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีหลักฐานในบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาพำนักอยู่ในรัชสมัยต่าง ๆ เช่น สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเขียนไว้ว่า นอกจากชาวไทย จะทำนา ทำไร่ แล้วยังเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ อีกด้วย เช่น เลี้ยงวัว สุกร เป็ด ไก่ ยอร์ช ไวท์^{***} บันทึกไว้ว่า มีการเพาะปลูกข้าวกันโดยทั่วไป จนสามารถส่งข้าวไปขายเป็นสินค้าออกได้² หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมกันมาช้านานแล้ว

ดูต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ยังคงยึดถืออาชีพการเกษตร เป็นอาชีพหลัก อยู่ ดังปรากฏในบันทึกของครอเฟิร์ด^{***} (Crawford) ซึ่งเป็นฝรั่งชาติอังกฤษ เข้ามาเจริญทาง-

* เขียนไว้ในจดหมายเหตุนายวัน เรื่องระยะทางสู่เมืองไทย พิมพ์ที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2230 ในรัชสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14.

¹ ชวช. รัตนวิภาติ เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางเพิ่ม สุขาวงค์ เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2507 หน้า 73 (อ้างอิงมาจาก

"Journal of an Embassy from the Governor General of India to the Courts of Siam and Cochin China by John Crawford")

** เป็นนักการค้าชาวอังกฤษ เข้ามาอยู่เมืองไทยในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นานถึง 4 ปี ได้เขียนรายงานเกี่ยวกับกิจการภายในกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น.

² ดู หน้า 86 - 89.

*** จอห์น ครอเฟิร์ด (John Crawford) ได้รับคำสั่งจากผู้สำเร็จราชการอินเดียของ อังกฤษให้เป็นผู้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เพื่อเจรจากับไทยในเรื่องที่เกี่ยวกับเมืองไทรบุรี และคิกคอกตาชายกวย โดยโกเข้ามาในปี พ.ศ. 2364 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และออกจากกรุงเทพฯ ในปีรุ่งขึ้น เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2365.

พระราชไมตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ พ.ศ. 2364 ตอนหนึ่งว่า ชาวไทยประกอบอาชีพ ปลูกข้าว ผลิตน้ำมัน เกลือ น้ำตาล และพริกไทย¹ เป็นต้น

2) การค้าขาย

อาชีพที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของสตรี ซึ่งส่วนใหญ่นิยมประกอบกันคือ ค้าขาย คงจะมีสตรีที่รักในอาชีพประเภทนี้มากในสมัยรัตนโกสินทร์ จึงมีคำสอนสำหรับสตรีที่จะค้าขาย ว่าควรจะทำอย่างไรบ้าง เช่นในคำให้การพุดจา นายภู กวีหนึ่งกล่าวไว้ว่า

แม่จะเรียนวิชาทางค้าขาย อย่าป่ากรายพุดจาอันด้าย
จึงซื้อขายขายให้มีกำไร คอยเขาไม่เคื่องจิตคิดระอา

นายภู : สุภาภักตชนสตรี

การค้าขายเป็นอาชีพที่ชาวไทยกระทำกันมาช้านานมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะสตรีสามัญกล่าวไคว่ ส่วนใหญ่มีความรู้ทางค้าขายคอย และการค้าขายนี้เองเป็นอาชีพที่เปิดโอกาสให้สตรีมีอิสระไปไหนมาไหนได้โดยสะดวก ต่างกับสตรีชั้นสูงและสตรีที่เป็นภรรยาขุนนางข้าราชการ ซึ่งไม่ค่อยจะมีโอกาสได้ออกนอกบ้านไปพบปะสมาคมกับใคร² คอยไม่นิยมทำการค้าขายสิ่งใด

อาชีพค้าขายตามที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์มีดังนี้ เช่น ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนนางทองประศรีหนีอาญาแผ่นดินเมื่อคราวขุนไกรถูกประหารชีวิต นางทองประศรีพาพลายแก้วบุตรชายไปอยู่เมืองกาญจนบุรีที่เขาคอนชนไก่ โดยนางประกอบอาชีพสองอย่างไปพร้อม ๆ กัน คือ ค้าขายและการเกษตรกรรม ทั้งกำล่อนว่า

นางคอยท่ามาหาหิน เงินทองทรัพย์สิ้นคอยเก็บหา
ช่วยคนบ่าวไพร่ทำไร่นา ชื้อที่ทางช้างม้าแล้ววควาย

¹ ๒
๒. หน้า 16.

² เมอร์ดีเออร์ เคอ ลาตุแมร์ ๒.๒. หน้า 327 - 328.

มีก้นหมอนาถือดา ทรัพย์สิ้นไฉนาควยค้าขาย
 ก้อยทั้งตัวทำกินเป็นถิ่นสบาย อยู่กับลูกชายมาหลายปี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

นางแก้วกิริยา เมื่อคราวที่ไต่เงินจากชุนแผน และไถ่ถอนตัวจากชุนช้างแล้ว
 นางก็ไปอาศัยอยู่กับเพื่อนบ้านที่อยุธยา และไต่ประกอบอาชีพค้าขายโดยเปิดเป็นร้านชำขายของ
 เล็ก ๆ น้อย ๆ มีสินค้าเบ็ดเตล็ดหลายอย่าง เป็นคนว่า ผลไม้ หนากพุด บุหรี่ ฯลฯ ดัง
 คำกลอนว่า

จะกล่าวถึงนางแก้วกิริยา แต่ไต่เงินสืบหาชุนแผนให้
 ไต่ตัวออกจากชุนช้างไป อยู่ในกรุงศรีอยุธยา
 อาศัยอยู่เรือนเพื่อนบ้านเก่า เขาก็ช่วยบำรุงรักษา
 ชายใดไต่เห็นก็ต้องดา นางดูส่าห์เจียมตัวว่าตัวมี
 หรือขายว้ายลองแต่ของถูก ลูกไม้นวมสมกลิ่น
 ร้านชำทำฉากหมากฝาคดี ยามบุรีเพชรบูรณ์บ่ทองนวล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

"บุรีเพชรบูรณ์" เป็นบุหรืที่มีชื่อเสียง เป็นที่นิยมกันมากในสมัยก่อน
 นางพิมพิลาไลย์เคยกล่าวถึงเมื่อคราวที่เตรียมข้าวของให้พลายแก้วไปทัพ ดังข้อความว่า

พอทุนหัวตัวก็มาสมสู่ เอาไว้ให้พลูของพิมพิลาแห่งเหว
 บุหรืยาเพชรบูรณ์กลิ่นเจียว ใบทองขอให้เขียว เมื่อคืนมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ชุนช้างชุนแผน

ในเรื่องสังข์ทอง เมื่อครั้งนางจันทิมาถูกท้าววยศวิมลขับไล่ออกจากวัง
 ได้ไปอาศัยอยู่กับยายตา นางก็ประกอบอาชีพทางค้าขาย เลี้ยงชีพตลอดมา ดังคำกลอนว่า

อยู่คอยบายตาไต่หาปี ยากแค้นแสนทวิทุกเวลา
 กรันคำตักน้ำตาขาว ครันรุ่งเขาเงาเขาป่า
 เก็บฉีกเหี่ยวหักฟืนมา กลยาคาขายไต่เลี้ยงตัว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

ในวรรณกรรมนิราศ กวีก็กล่าวถึงลักษณะเมฆาและสีนาคหรือชายกัน ซึ่ง
เป็นหลักฐานที่ชี้ว่า สตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ค้าขายกันอย่างไร ดังกล่าวกลอนว่า

ที่แพรายหลายนางสำอางโฉม งามประโลมเปล่งปลั่งอลัง เหลือง
 ขมิ้นเอยเคบไซแต่ในเมือง มาฟุ้งเฟื่องฝ่ายเหนือทั้ง เรือแพ
 พวงโพรงนางแมงกาขายปลาเต่า จับกระเหมามิไคเหลือชั้นเรือแพ

สุนทรภู่ : นิราศวัดเจ้าฟ้า

นางแมคาปลาเก็บก็เต็มสอย กำไรรวบรวมประจบจนครบถุง
 บางเห็นทองปองปูยุดยุดตุง ทางบำรุงรูปร่างสำอางตา

สุนทรภู่ : นิราศเมืองเพชร

เป็นสองแถวแถวถนนคนสะพร่ง บางยืนนางนั่งร้านประดานเสียง
 ภูปร่างนางบรรดาแมคาเคียง เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกลองแกลง เป็น-
 อยางกลาง

สุนทรภู่ : นิราศเมืองแกลง

โดยทั่วไปแล้วผู้หญิงขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ ไต่แกเครื่องอุปโภค บริโภค
 ซึ่งใช้ประจำวันในครัวเรือน หรือค้าขายเครื่องสำอาง สิ่งประดิษฐ์เบ็ดเตล็ด ในแต่ละครเรื่อง
 อื่นๆ ก่อนงานพระเมรุที่เมืองฉันทา ซึ่งอริเณรตามไปพบนางจินตะหราที่พระเมรุนี้ กวี
 กล่าวพรรณมาถึงบรรดาแมงกาขายของในงานนี้ว่า

พวกผู้หญิงชาวรามานีกล ตามไถ่ร้างชายของ
หมากพญูหรีไธของ เห็นใคร เคนมาร้องเรียกให้ซื้อ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

นอกจากค้าขายสินค้าเครื่องบริโภคต่าง ๆ แล้ว ยังขายเครื่องอุปโภค
อีกด้วย เช่น ขาถ่าน ชุณทรภูกล่าวถึงการเผาด่านขายของชาวบางปี่ว่า

บางปี่ที่ถ่านตั้ง	ทรงขาย
เผาไผ่ไม้ซากราย	เรียกค่า
หนุ่มสาว เหลาหญิงชาย	เช่นผูก ผูกเอว
คำทะมนันทนา	แนบองลอมโถม

ชุณทรภู : นิราศสุพรรณ

มีข้อชวนให้คิดว่า การค้าขายเป็นอาชีพที่สตรีส่วนใหญ่มีความรู้ความสามารถ
อยู่แทบทั้งสิ้น เห็นได้ว่าเมื่อถึงคราวชะตาตกไม่รู้จักพึ่งพาอาศัยใคร ก็จะยึดอาชีพทางค้าขาย
เลี้ยงชีวิตตนและครอบครัว ดังเช่น นางทองประศรี, นางแก้วกิริยา ตลอดจนนางจันทะ
กัณธแล้ว แต่การค้าเป็นอาชีพค้าขายของสตรีโดยทั่วไปนั้น เป็นการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อ
ช่วยการครองชีพ หรือจำหน่ายผลผลิตจากอุตสาหกรรมในครอบครัวของตน

3) ประมง

ปรากฏในวรรณกรรมบางเรื่องว่าสตรีประกอบอาชีพประมงด้วย เข้าใจว่า
เป็นสตรีที่มีภูมิความรู้ในอาชีพนี้ เช่น ชุณทรภูกล่าวไว้ในนิราศเมืองแกลงอย่างน่าฟังว่า

อันนารีทั้งสาวพวกราวบ้าน	ถ่มกระดานถ่อตะกร้าเที่ยวหาหอย
ดูแหลวกลองลวงแลนแฉลบลอย	เอาขาหอยทำเป็นทางไปกลางเลน
อันพวกเขาชาวประมงไม่ไหยงหยิบ	ล้วนตืนตืนปากกัดชักเขมร
จะไถ่กินข้าว เขาก็ราวเพล	ดูจักเจนโลกโฉมในโคลนตม

ชุณทรภู : นิราศเมืองแกลง

เมื่อคราวพระยาตรังคตามเสด็จลำน่านอย คงได้เห็นภาพผู้หญิงหาปลา
ริมทะเล จึงไต่ถามว่าไฉนทกวันพึงของท่านว่า

มุ่งเห็นเมืองสมุทรทั้ง	พิมชเล
หญิงหยวนฮวนปลาแอ	อัคปล่า
จรหลาดเหลาเรือเร	รับช่วง
ปากแมคาผ่าผ่า	ผาคเสียงแผเสียง

พระยาตรังภูมิบาล : ไต่ถามคันทตามเสด็จลำน่านอย

4) รับจ้าง

อาชีพรับจ้าง เป็นอาชีพที่นิยมกันมากในสมัยปัจจุบัน แต่ในสมัยต้นรัตน-
โกสินทร์ ปรากฏหลักฐานว่าคนไทยทั้งชายหญิงไม่นิยมรับจ้าง หรือยินยอมเป็นคนรับใช้ใคร โดย
เฉพาะชาวต่างประเทศ เพราะถือว่าการรับใช้หรือรับจ้างใครนั้นถือเป็นการเสียเกียรติ
ถึงขอเขียนของ คราวฟอร์ด (Crawford) ตอนหนึ่งว่า

"คนพวกนี้เกลียดการรับใช้เป็นคนป่า และเป็นทาสพวกนี้ บังอาจจะกล้า
รู้สึกตัวว่าเป็นชาติที่สูงที่สุดในโลก และถือว่าการรับใช้ชาวต่างประเทศอย่างคนใช้
ในทางใด ๆ ก็ดี เป็นการเสียเกียรติอย่างที่สุด"¹

"ตลอดเวลาที่เราพักอยู่ในสยาม ไม่ว่าเราจะฮอนหรือสัญญาว่าจะให้ค่าจ้าง
อย่างใดเพียงใด ก็ไม่สามารถจะไ้คนไทยมารับจ้างทำงาน แม้แต่ในระหว่างคนชั้นต่ำ
ที่สุด"²

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 254 (อ้างอิงมาจาก
บันทึกของ Crawford หน้า 88).

²
ก.

ชาวนาถรักศักดิ์ศรีของตนมาก ไม่ยอมเป็นทาสเงินใครได้ง่าย ๆ โดยเฉพาะกับชาวต่างประเทศ ครอเปิดกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"คนไทยชาวนาถค่าต๋อยที่สุด ถือถือว่าฐานะสูงกว่าคนสามัญชั้นสูงใหญ่โตที่สุดของชาติอื่น ๆ"¹

บันทึกของครอเปิด ชี้ให้เห็นว่าคนไทยหญิงในเกียรติและรักศักดิ์ศรี รักชีวิตอิสระของตนมาก ไม่ยินยอมรับใช้ชาวต่างชาติ

การที่คนไทยไม่ยินยอมรับจ้างชาวต่างชาติทำงานนี้ คงจะถือกันเป็นธรรมเนียมมานาน ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีฝรั่งชาติต่าง ๆ เข้ามาคาขายมากขึ้น ฝรั่งที่เข้ามาในรัชสมัยของพระองค์จะหาผู้รับจ้างไคยาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงตระหนักในเรื่องนี้ จึงทรง "ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่ง" ในปี พ.ศ. 2399 ดังความว่า

เมื่อพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศรู้ทั่วไปแก่บรรดาข้าราชการที่อยู่ในพระราชอาณาจักร ก็ชาวกรุงเทพมหานครก็ ชาวหัวเมืองรอบคอบซึ่งจะไปมาถึงได้ใน 24 ชั่วโมงนั้นก็ ให้ทราบจกทั่วกันว่า บัดนี้มหานครใหญ่นอกประเทศถึงสามเมือง ไคเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีแลการค้าขายกับควยพระมหานครนี้... มีลูกคาพาณิชคนผิวขาว...เอาเงินทองเป็นอันมากเข้ามา แลคึกคักอันจัดซื้อสินค้า แลหาที่ทางจะซื้อจะเช่า แลจ้างคนฝ่ายไทยใช้ให้เป็นครูสอนภาษาแลทำการงานต่าง ๆ พระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีก็มีความยินดีการาญรฝ่ายไทยที่ปากจนจะไคของเพื่อจะกาขายแลรับจ้างทำการหาเงินทองเป็นประโยชน์เจริญแก่บ้านเมือง...ทั้งปวงทั้งหญิงทั้งชาย ไครจะไปรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ให้ใช้ทำการไคบ้านเรือน ในเรือของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นก็ จะรับเอาการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งมาทำไคบ้านเรือนของตัวแลที่ใด ๆ ก็ดี หรือจะเป็นแต่อยู่ในบ้านเรือนของตัว ไปทำการของ-

คนนอกที่เรียกว่าฝรั่ง ตามเวลาตั้งครุฑไปสอนหนังสือสอนภาษา แลคนไปจ้างชุดคู่
ต่อเรือแลอื่น ๆ นั้นก็ คือ โปรดให้ทำหมคนทุกอย่างมิไคห้าม คนทั้งปวงที่อยากจะไกร
รับจ้าง จงไคกาจาง เป็นผลประโยชน์ของตัว เลี้ยงชีวิตเกิด..."¹

อนึ่ง ผู้รับใช้ของบรรดาขุนนาง ข้าราชการ เศรษฐี ที่เรียกกันว่า บ่าว
และทาส ซึ่งมีทั้งผู้หญิงและชายนั้น ผู้วิจัยก็ว่าเป็นคนงานรับจ้างประเภทหนึ่งด้วย ถึงแม้ว่า
ผู้ทำงานจะไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินทองก็ตาม แต่ก็ได้มีที่พักอาศัย ได้รับอาหารพอสมควร
ตลอดจนได้เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ตามที่นายทาสและนายบ่าวจะเป็นผู้จัดหาให้ตามความกรุณาของ
แต่ละท่าน หรืออาจพิจารณาให้มากน้อยตามผลงานที่กระทำ

ทาสและบ่าวในสมัยรัตนโกสินทร์มีเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏใน
วรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ เช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน นางพิม ก็คือ ขุนช้างก็คือนางทอง-
ประศรีก็คือนางพิม ทาสมีบ่าวทั้งสิ้น ชายในสมัยที่มัทนาบวชนั้น แรงงานส่วนใหญ่จะอยู่ทาส
ทาสหญิงจึงมีหลายรุ่นหลายชั้น เป็นต้นว่ามีชั้นที่ทำงานหนักมาก หนักปานกลาง และประเภท
ที่ทำงานเบา ๆ บนเรือน เช่น งานประดิษฐ์กรรมต่าง ๆ เป็นต้น

การทำงานของหญิงที่เป็นข้าทาส บ่าวไพร่ ในครอบครัวที่มีฐานะปานกลาง,
-- ค่อนข้างมี หรือครอบครัวเศรษฐี มีลักษณะ เช่น
เมื่อตอนพลายแก้วบวชเณร

ฝ่ายพวงขาไทไปหาของ	หมากพลูใบทองที่มียู
บ้างก็มาเย็บกรวยช่วยกันดู	ปอกหมากพันพลูทั้งพันเทียน
เอาผาขาวมาวัดคัสลบง	เย็บลงผีเข็มเหมือนเล่มเลียน
ตัดจีวรสไบตะไกรเจียน	เย็บทับจับเนียนเป็นเนื้อเกี้ยว

เบื่อนางศรีประจันเตรียมทำอาหารไปวัด

บ่าวไพร่ทำขนมประสมปั้น

หุบแบ่งทอดน้ำมันอยู่ฉานา

.....

.....

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 158 - 159.

บรรดาเศรษฐีก็มีข้าทาสไว้ใช้สอยมากกว่าขุนนางข้าราชการ
ถึงเช่นขุนนาง กล่าวไ้ความทาสมีมากกว่าขุนแผน

อย่างไรก็ตามสภาพความเป็นอยู่ของบรรดาทาสโดยทั่วไปแล้วไม่ได้รับ
อิสระเสรีภาพ และทาสทุกคนก็เป็นสิทธิโดยชอบตามกฎหมายของนายเงิน ถึงแม้บัญญัติไว้ใน
พระไอยการลักษณะทาส กำหนดประเภทของทาส¹ ไว้ดังนี้

1. ทาสไ้มาด้วยทรัพย์
2. ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย
3. ทาสไ้มาแต่ฝ่ายข้างบิดามารดา
4. ทาสมีผู้ให้
5. ทาสอันไ้คอยช่วยกังวลพระทุกข์แห่งกษัตริย์องค์หนึ่ง
6. ทาสอันไ้เลี้ยงไว้ในกาลเมื่อชาวแพ่ง
7. ทาสเชลยอันไ้มาเป็รบศึกชนะ

เห็นไ้ว่า ทาสและบ่าวไพร่ เป็นสิทธิ์แก่เจ้าเรือน ซึ่งเจ้าเรือนจะใช้
ไ้กระทำการใด ๆ ก็ได้ แม้ทาสบางคนไ้รับการเลี้ยงดูอย่างดี เช่น นางแก้วกิริยา ขุนนาง
เลี้ยงดูไว้ในฐานะน้องสาว ความเป็นอยู่ของนางแก้วกิริยาจึงแตกต่างกับทาสคนอื่น ๆ เมื่อคราว
ขุนแผนขึ้นเรือนขุนนางหลงเขาไปในห้องนางแก้วกิริยา ได้พิจารณาสภาพของนางแก้วกิริยาว่า

ทวงทีไ้มีไ้เป็นคนจน	เกร็งอกก็พิกลดูมีคณิก
ถาจะเป็นเมียน้อยอายุขุนนาง	ไ้ไมว่างห้องหมิ่ให้มศักดิ์
พิเคราะห์ดูหน้าवलควรจะรัก	ถาชายชมก็จะชักไ้ไหวลคลาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนนางขุนแผน

งานรับจ้างบางอย่างเป็นไ้ทั้งการละเล่นและงานอาชีพ และนิยมในหมู่
คนไทยด้วยกัน เป็นไ้ว่า การชกมวย, นาฏศิลป์และขับร้องดนตรี ปราชญ์ในวรรณกรรมหลายเรื่อง

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 285 - 286.

ในสมัยรัตนโกสินทร์ว่าผู้หญิงสามารถชกมวยได้ในงานมหรศพาท่าง ๆ เป็นต้นว่าในมณฑลนคร
เรื่องอิเหนา ตอนงานพระเมรุที่เมืองมัทนยา ระบุมัทนยาสั่งให้เปรียบเทียบผู้หญิงขึ้นเวทีชกกัน
คงค่ากลอนว่า

เมื่อนั้น	ระตูมัทนยาเป็นใหญ่
ทรงพระสรวลตรัสสั่งเสนาใน	จงไปเปรียบเทียบผู้หญิงดู
เลือกล้างามงามตามสมควร	ที่ใจรักชกก็จะมีอยู่
ดูกเมียบของใครก็ไม่รู้	โคตรคาชกหมัดมาขึ้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ในมณฑลนครราม เกียรติคอนทศกันฐสม โข เมืองกัมมีการ เปรียบมวยผู้หญิงให้
ขึ้นชกบนเวทีควย คงข้อความว่า

เปรียบเทียบผู้หญิงลองสักสองคู่	พอโคตรคาชกมาขึ้นหลายอย่าง
เอาที่ฝีมือกรูท่าทาง	ใครจะรักชกบ้างให้เข้ามา
.....	
โคตรโรงสัวเสพนอก	ตำรวบอภักให้แฉ่งตัวให้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : รามเกียรติ์

ค่ากลอนข้างต้นทำให้รู้เกี่ยวกับมวยผู้หญิง 2 ประการ คือ ประการแรก
จะต้องได้รับการฝึกหัดมาเป็นอย่างดี อีกประการหนึ่งมักเป็นผู้หญิงที่มีสามเฒ่า

การชกมวยผู้หญิงนี้ มิใช่ปรากฏเป็นครั้งแรกในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะ
ตามหลักฐานในทางวรรณกรรมมีกล่าวถึงในสมัยกรุงธนบุรีควย คือ

สุดสิ้นอาวุธสิ้น	ชบวนถื่อ
มวยหมัดจกคณัณเฑียร	หมัดพัน
มวยหญิงยิ่งหญิงภา	ชายเปรี้ยว เสมอแสด
เกียดคาคูถันกัน	แปลกเปลืองชบวนชาย

นายสวนเมหาดเล็ก : โกลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

ลักษณะการแก่งกายของนักมวยผู้หนึ่ง กวักก็กล่าวพร ณาไว้อย่างชัดเจนว่า

ครูแรกหัวไรจุกับกระหม่อม	หน้าเงาเงาการมณเฑาะ
แต่งตัวผิวเสกขมิ้นทา	พม่าแพรแดงตะแบงมาน
กาคหมักซักเชมรมงกลใต้	แล้วไปยังสนามหนานาน
พูดหลังลงให้หนึ่งกราบกราน	พระญานสวรรค์ราชานี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

หลังจากประกอบและแต่งกายเรียบร้อยแล้วก็ขึ้นเวทีชกต่อยกันทันที ลักษณะ
อาการชกนั้นเป็นไปอย่างน่าดู กวักก็พร ณาไว้อย่างเห็นภาพว่า

อย่างเท้าสาวหมักเม็นหน้า	หลับตาทุบตอกลงพลองแพลง
เดียวลอคกอกกักควักแวง	ล้มตะแกงคนญเฮฮา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย . อิเหนา

นอกจากผู้หนึ่งบางพวกจะชกมวยเป็นอาชีพแล้ว ยังมีผู้หนึ่งอีกบางพวกที่ชก
การแสดงเป็นอาชีพ เช่น แสดงงิ้วกังปรากฎในงานอภิเษกพระสังข์หลังจากที่ทศลิษณะพระอินทร์
ท้าวสามลมีรับสั่งให้จัดงานฉลองโดยโปรดฯ ให้มีการมหรสพต่าง ๆ รวมทั้งงิ้วผู้หนึ่งด้วย

ทั้งหุ่นโขนโรงใหญ่งิ้วผู้หนึ่ง ทุกสิ่งจึงให้มืดถวน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

การแสดงละครที่ไม่ใช่ของหลวงก็ถือได้ว่าเป็นการละเล่นที่รับจ้างประเภท
หนึ่ง ปรากฏว่ามีพวกละครแขกหักละครผู้หนึ่งขึ้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว *

* การละครในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่เจริญด้วยพระองค์ไม่ทรงโปรดฯ ตาม
กระแสรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กล่าวถึงละครครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
ว่า พระองค์ไม่ทรงโปรดการละคร ด้วยทรงเห็นว่าการเล่นละครเป็น "ประมาทสุราน" ไม่เป็นคุณแก่
การบำเพ็ญพระราชกุศลและราชการแผ่นดิน จึงให้เลิกเล่นละครเสีย.

โดยมีนายโรงเป็นผู้นำ คอมาก็เริ่มหัดละครผู้หญิงขึ้นทวย ภายหลังเจ้านาย, ข้าราชการผู้ใหญ่ และขุนนางต่างก็กล่อกับหัดละครผู้หญิงขึ้นเช่นกัน แต่หัดอยู่กับบ้านไม่เป็นที่เอิกเกริกนัก¹

5) รัชการ

การรับราชการถือกันโดยทั่วไปว่า เป็นอาชีพที่เกียรติสูงกว่าอย่างอื่น ข้าราชการขุนนางตลอดจนผู้ที่มีสกุลที่มีบุตรหญิงหลานหญิง จึงนิยมที่จะส่งบุตรหญิงหลานหญิงเข้าไปศึกษาอบรมอยู่ในวังถึงแก่วัยเยาว์ เพื่อที่จะให้เรียนรู้อริราชการทั้งปวง กุลสตรีเหล่านั้นส่วนหนึ่งจะกระทำหน้าที่ราชการเป็นพนักงานรับใช้สอยต่าง ๆ แต่ส่วนใหญ่ต้องการศึกษา ปักทัก อบรม แล้วออกไปอยู่บ้าน หรือออกไปแต่งงานเป็นแม่บ้านต่อไป

บรรดาเด็กผู้หญิงที่ไฉฉวยตัวเข้าอยู่ในวังจะได้รับเบี้ยหวัดทันที และจะได้รับมากขึ้นตามลำดับเวลาที่ปฏิบัติราชการ

เกี่ยวกับอัตราเบี้ยหวัดที่จะพระราชทานให้แก่ข้าราชการฝ่ายในนั้น มีกำหนดไว้ในประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายใน พูลลาออกจากราชการได้ เมื่อปี- พ.ศ. 2406 ว่า

"...ผู้ใดมาถวายตัวอยู่ใน * ถ้าเป็นเด็ก * ก็มีเบี้ยหวัด 3 คำลึง 4 คำลึง 5 คำลึง 6 คำลึง หรือ 7 คำลึง - ในเมื่อแรกถวายตัวของบิดา บิดา ๆ มาเบี้ยหวัดก็เพิ่มมากขึ้นไปถึง 8 คำลึง 10 คำลึง 12 คำลึง 15 คำลึง ตามที่มีฝีมือเก่าแล้ว แลเหตุอื่น ๆ ในที่ใดจนถูกแล้วเป็นสาวแล้ว เบี้ยหวัด 10 คำลึง 12 คำลึง 15 คำลึง เป็นอย่างน้อย อย่างเลวซึ่ง 1 ซึ่ง 5 คำลึง ซึ่ง 10 คำลึง เป็นพันทั่วไปโดยมาก ถ้าจะคิดเป็นเบี้ยหวัดของพวกถวายตัวใหม่ใช้ค่ามาแต่แผ่นดินเก่าที่แจกอยู่ในปัจจุ จัตุรศก ปีกุนเบญจศกนี้เงินกว่า 500 ซึ่งเศษแล้ว..."²

¹ ชนิต อนุโพธิ์ โฉมภาคทนายทนายและทนาย หน้า 60 - 61.

* ตั้งแต่ 5 ขวบขึ้นไป แต่ไม่เกิน 11 ขวบ.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 84.

อนึ่งข้าราชการที่รับราชการอยู่ฝ่ายในพระบรมมหาราชวัง จะต้องมีเบี้ยหวัดเงินปีทุกคน ซึ่งในปีหนึ่ง ๆ จะต้องจ่ายเบี้ยหวัดเงินปีเป็นจำนวนมาก เนื่องจากมีข้าราชการฝ่ายในมาก คอยเห่หุ่นเองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศอนุญาตให้ชาวในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ เมื่อปี พ.ศ. 2404 ถึงความว่า

"...ข้าราชการฝ่ายในถวายตัวขึ้นทุกปี ๆ ตลอดสืบแต่เดิมมา เงินเบี้ยหวัดก็เปลี่ยนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้เงินสองพันซึ่งก็ไม่พอ ผู้ที่ได้รับพระราชทานก็ยังบ่นว่าโดนขยไ้โดยมาก เพราะจำนวนผู้รับพระราชทานเบี้ยหวัดนี้มาก..."¹

อย่างไรก็ตาม แม้ประกาศอนุญาตให้พลลาออกได้ แต่ข้าราชการหญิงเหล่านั้นยังรักที่จะอยู่รับราชการอีก หรือมีคามารคาและญาติไม่สมัครจะรับไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงขัดข้อง และก็จะพระราชทานเบี้ยหวัดให้ตามความสามารถ ถึงความว่า

"...จะให้หญิงเหล่านั้นทำราชการในวังต่อไป ก็จะต้องให้เป็นพนักงานทำการนั้น ๆ หรือเป็นทหารมโหรี แลอื่น ๆ ก็เบี้ยหวัดตามตำแหน่งพนักงานนั้น ซึ่ง 1 บาง ซึ่ง 5 ตำลึง บาง ซึ่ง 10 ตำลึงบาง ก็จะได้เสมอไปตามการหนักเบา..."²

อนึ่งเจ้าจอมและเจ้าจอมมารคา ก็มีเบี้ยหวัดให้เหมือนกัน ถึงข้อความในประกาศฉบับเดียวกันนี้ว่า

"สตรีที่มีบุตร กับข้าพเจ้า ที่เบี้ยหวัดไม่ถึง 200 บาทเมื่ออยู่บาง แลบุตรยังอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยอมให้ใคร ที่เบี้ยหวัด 200 บาทขึ้นไป บุตรมีก็ไม่ต้อง ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ควรที่ท่านที่ผู้เป็นบิดามารดาและญาติจะว่าข้าพเจ้าเลี้ยงไม่ดี ข้าพเจ้าจึงว่าตัดใจแล้วไม่ให้ใคร ก็ถ้าแม้นคนเหล่านั้นที่ไม่มีบุตร ข้าพเจ้าลดเบี้ยหวัดเสียไม่ถึง 200 บาทเมื่อใด ท่านจงเข้าใจว่า

¹ ก. หน้า 451.

² ก. หน้า 87.

เป็นอันคนให้ท่านเมื่อนั้นเกิด..."¹

การพิจารณาจัดลำดับชั้นของเจ้าจอม และเจ้าจอมมารดา ตลอดจนนางสนมพระกำนัลในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น สมเด็จพระปรมัยยิกานุภาพ ประทานคำอธิบายไว้ดังนี้

"เครื่องยศนักสนมเมื่อก่อนรัชกาลที่ 4 จะเป็นมาอย่างไร ฉันไม่รู้แน่ แต่เมื่อรัชกาลที่ 4 นั้น มี 5 ชั้น เป็นลำดับกัน ล้วนเป็นเครื่องใส่เหมือนกันทั้งนั้น

ชั้นที่ 4 ซึ่งเป็นชั้นต่ำกว่าเพื่อน เป็นหีบหมากเงินกาไหล่ทองสำหรับพระราชนาง "นางอยู่งาน" แต่โบราณดูเหมือนจะเรียกนางกำนัลซึ่งทรงใช้สอยในพระราชมณเฑียรใต้บางคนที่ทรงพระเมตตาในพระนางอยู่งาน แต่การที่ใคร่พระราชนางหีบหมากกาไหล่นั้นยังไม่นับว่าเป็นเจ้าจอม

ชั้นที่ 3 เป็นหีบหมากทองคำ สำหรับพระราชนางอยู่งาน ซึ่งทรงเลือกไว้ใช้ใกล้ชิดประจำพระองค์ ใครใด่พระราชนางหีบหมากทองคำจึงมีศักดิ์เป็นเจ้าจอม เรียกว่าเจ้าจอมนำหน้าชื่อยกกัน ฉันเข้าใจว่าชั้นนี้เรียกว่า "เจ้าจอมอยู่งาน"

ชั้นที่ 2 เป็นหีบหมากทองคำลงยาราชาวาศี สำหรับพระราชนางเจ้าจอมมารดา หรือเจ้าจอมอยู่งาน ซึ่งทรงพระเมตตายกย่องขึ้นเป็นชั้นสูง ฉันเข้าใจว่าเรียก "พระสนม" แต่ชั้นนี้ขึ้นไป

ชั้นที่ 1 เรียกว่า "พระสนมเอก" ใคร่พระราชนางพานทองเพิ่มหีบหมากลงยาศีกล่าวมาแล้ว เป็นพานหมากมีเครื่องในทองคำ กับกระโถนทองคำใบหนึ่ง เป็นเทือกเดียวกับพานทองเครื่องยศที่พระราชนางเจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่ แต่ขนาดย่อมกว่าพานทองเครื่องยศฝ่ายหน้า

ชั้นพิเศษ สำหรับพระราชนางพระมเหสีเทวี ซึ่งเรียกในกฎหมายเรียกว่า "พระภรรยาเจ้า" มีทั้งหีบและพานหมากเสวยล้วน ทำด้วยทองคำลงยาราชาวาศี

เครื่องขนางใน 5 ชั้น เช่นพรรณามาถูเหมือนจะก้างเป็นกำหนดเมื่อรัชกาลที่ 3¹

ส่วนตำแหน่งพนักงานสตรีที่รับราชการ โดยกินเบี้ยหวัดในพระราชวังนี้ มีปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ในบทละครเรื่องอิเหนา กล่าวถึงหน้าที่ของพนักงานชาววัง ตำแหน่งต่าง ๆ ไว้ว่า

.....	วิลาศเลิศลักษณ์นางใน
สำหรับขับรำบำเรอราช	พิณพาทย์จำเรียงเสด็จใส่
ผลัดกันปั้นหม่อมมาคอยใช้	พนักงานของใครระไวระวัง
มีเหล่าเถาแก้หวานาง	งานเครื่องงานกลางผู้รับสั่ง
โซลนจาหลวงแม่เจ้าชาวคลัง	จัดแจงแต่งตั้งกรบครัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ในเรื่องพระอภัยมณีก็กล่าวไว้ในทำนองเดียวกัน คือ

ทั้งสามนางต่างรับพระเสาวดี	ดูบาณีย์ เบี้ยหวัดจักษาวัง
ให้ทาวนางตั้ง เกณฑ์เวรหม่อมหม่อม	เป็นโหม่งยามตามอย่างแต่ปางหลัง
ที่เล่นเบี้ยเสียหม่อมปรางไม่ฟัง	ส่งไปคลังราชการ เป็นงานกลาง
ที่สาวใหญ่ไม่สมัครรักไปบ้าน	ให้ลบบาณีย์ เบี้ยหวัดไม้ขัดขวาง

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

ถ้ากลั่นในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนพลายงามเสกาะคำหนัก เจ้าเชียงใหม่ ก็พรรณาสภาพของนางสนมกำนัลและพนักงานอยู่งานทั้งหลายไว้อย่างน่าฟังว่า

¹ สมบัติ พลายน้อย พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารกุ ส. พลายน้อย (นามแฝง) หน้า (10) - (12) (อ้างอิงมาจาก "พระประวัติเจ้าคุณพระประยูรวงศ์" พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ).

หน้าพระแท่นลวนแต่แสนสาวสุรางค์	อนงค์นางอุญงานชานานหนา
ดูรูปเรียบกร ะทัก ะจ้าว รัสตา	โสภานี้เฒ่าลวนจะชม
มีสุหนัสนอนหมอนพรม	ลวนแต่ชมแพรวสีมิลิบริม
ทองวลัยใส่แขนแหวนสอศกอย	ผูกสายสร้อยสิม ีว เจ้า งามนี้
ใส่ชุดหูเทืองหอยพลอยทับทิม	ดูทนายจิมลิ้มคังลูกจันทน์
เหล่านางคืดสีข้างแทน	ละมายเม่นเหมือนตุ๊กตาปั้น
งามระหงทรงศรีฉวีวรรณ	ประดับกายคล้ายกันผูกนารี
คนระนาคนอนหลับทับคนมอง	นางคนร้องนอนทับกร ะจับปี
คนโชนทับหลับไหลไม่สมประคิ	นางคนสี่ซอกทับคนกรับนอน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช่างขุนแผน

เกี่ยวกับตำแหน่งต่าง ๆ นี้ เจื้อ สตะเวทิน¹ อธิบายว่า

ทวนนาง ไคแก่นางผู้ใหญ่ ซึ่งหมายถึงสตรีที่เป็นหัวหน้าหญิงรับใช้ฝ่ายใน
เถาแก่ หมายถึงตำแหน่งสตรีรับใช้ในวัง มีอำนาจรองจากทวนนาง
โซลน หมายถึงสตรีผู้ทำหน้าที่เป็นยามประตูในพระบรมมหาราชวัง
จำโซลน -- ไคแกสตรีผู้เป็นหัวหน้าโซลน
ชะแม (ชาวแม) หมายถึงสตรีผู้ทำหน้าที่ควบคุมดูแลโซลนและจำโซลน อีกชื่อหนึ่ง
นางกำนัล ไคแกสตรีผู้รับใช้ในวัง ส่วนมากมักเป็นบุตรข้าราชการที่นำมาถวายตัว
นางสนองพระโอษฐ์ หมายถึงนางข้าหลวง ซึ่งมีหน้าที่รับใช้ หรือโดยเสด็จสมเด็จพระ

พระบรมราชินี

นางข้าหลวง ไคแกสตรีที่รับใช้พระราชินี หรือพระราชธิดา

นอกจากตำแหน่งพนักงานรับใช้ทั่วไปแล้ว ยังมี "นางกำนัล" อีก นางกำนัล
เป็นตำแหน่งรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ มี 12 ตำแหน่ง จึงมักเรียกว่า "สิบสองพระกำนัล"

¹ เจื้อ สตะเวทิน คำบรรยายละครไทย หน้า 287.

หรือ "พระสมณีสองพระก้านัด"

ประวัติความเป็นมาของ "พระสมณีสองพระก้านัด" ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ ปรากฏเมื่อสร้างพระนครเสร็จแล้ว ในปี พ.ศ. 2328 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใต้โปรดเกล้าฯ ให้ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ขึ้นตามแบบแผนพระราชประเพณี ในการนี้ท้าววรจันทร์ ไกรภมรทูลว่า

"ข้าพระพุทธเจ้า ท้าววรจันทร์ ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระสมณีสองพระก้านัด แด่พระบาทสมเด็จพระบรมนาถนพิตกรพระเจ้าอยู่หัว ขอเดชะ"¹

นางพระก้านัดจำนวน 12 นางนี้ เป็นผู้ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ปฏิบัติรับใช้ใกล้ชิดเฉพาะองค์พระมหากษัตริย์ ฉะนั้นจึงมักเลือกกุลสตรีที่มีศักดิ์ตระกูลสูง บางทีก็เป็นเชื้อพระวงศ์ และต้องประกอบไปด้วยคุณสมบัติครบถ้วน ดังนี้ปรากฏในคำกาพย์ของเก่าวา

ก้านัดรับพระหัตถ์	นำเนื้อเชือกษัตริย์	รวรวงศ์พงนา
สรสรวสสอกเปลว	สคราญดำนาว	ผูกผาศรยา
สะกิริสมสา-	โรชพิศดูหน้า	หน้าเพียงสาวสวรรค์

คำกาพย์ขับไม้พระรถเสน

* เป็นผู้หญิงที่มีกษัตริย์พระสมณีก้านัด ท้าวนาง เก้าแก่ พักงานไหมรี่ฝ่ายใน ตลอดจนข้าราชการฝ่ายในทุกระดับชั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มี "คุณมาลัย" เป็นท้าววรจันทร์ และไต่ดำรงตำแหน่งท้าววรจันทร์ เรื่อยมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ยก "คุณมาลัย" เป็นท้าววรจันทร์ก็คหิศักดิ์ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นท้าววรจกฉนันท อัครนทรปตานี ควบทรงเห็นว่าชราภาพมากแล้ว และทรงโปรดฯ ให้เจ้าจอมมารคาวาก ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นท้าววรจันทร์แทน "คุณมาลัย" เกยแสดงละครหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยแสดงเป็นตัวย่าหั้นและพระสังข์.

¹ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กวีโวหารโบราณคดี หน้า 19.

ตำแหน่ง "สิบสองพระกำนัล" นี้ สมเด็จพระญาณสังวรวิจิตรวาทกิจ¹
ทรงอธิบายถึงหน้าที่แต่ละประเภทไว้ว่า

- 1) กำนันรับพระหัตถ์ ในราชสำนักเรียกว่ารับพระกร มีใช้แต่รับพระกร เจ้านายเวลาโสกันต์ เพราะแต่งพระองค์เพียบหนัก เกรงจะทรงพระคำเนินหกล้ม จึงได้มีการรับพระกร ใช้ทวนนาง เถาแก่ ไม่มีพนักงานโดยเฉพาะ
- 2) กำนันพระชันหมาก ได้แก่พนักงานพระศรี
- 3) กำนันน้ำเสวย ได้แก่พนักงานพระสุธารส
- 4) กำนันพัชนี ใช้สตรีสาวสวยออกถวายอุยานพัชนีเป็นพิเศษเมื่อสมโภชเจ้านายคราวโสกันต์ ฉะนั้นจึงไม่มีพนักงานประจำหน้าที่ ส่วนองค์พระมหากษัตริย์เวลาประทับอยู่ข้างในใช้เจ้าจอมถวายอุยานพัชนี
- 5) กำนันพระสำอาง ได้แก่พนักงานทรงพระพักตร์
- 6) กำนันพระมาลา ได้แก่พนักงานพระภูษา
- 7) กำนันพระบังคน ได้แก่พนักงานพระบังคน
- 8) กำนันพระไสยาสน์ ได้แก่พนักงานชาวที่มีหน้าที่แต่งที่ประทับ*
- 9) กำนันพิพธ มีหน้าที่ปรุงอาหาร
- 10) กำนันพระโภชน มีหน้าที่เชิญอาหาร
- 11) กำนันพระโอบธุ มีหน้าที่รับคำสั่ง ใช้สตรีที่อายุก่อนข้างมากแต่ยังเขานอกออกในไคสะทกไม้ขัดของ
- 12) กำนันทาทรงองค์ ได้แก่พนักงานพระสุคนธ์

นอกจากตำแหน่งพนักงานรับใช้ทั่วไปในวัง ตลอดจนตำแหน่งพระกำนันซึ่งรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีตำแหน่งราชการต่างพระเนตรพระกรรณสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่ง

¹ สมเด็จพระญาณสังวรวิจิตรวาทกิจ บันทึกเรื่องความรู้อย่าง ๓ เล่ม 3
หน้า 244 - 245.

* ทางฝ่ายหน้าใช้ผู้ชาย เพราะจะได้เฝ้าพระที่นั่งด้วย.

คือตำแหน่ง "กำนันตลาด" * ซึ่งอนุญาตให้หญิงดำรงตำแหน่งนี้ได้ กำนันตลาดหรือกำนันหญิงนี้ มีหลักฐานปรากฏในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นนั้น กำนันตลาดชื่อเดิม เป็นบุตรพระพิทักษ์ศกร¹

ตำแหน่งกำนันหญิงก่อนหน้านี้ "เดิม" จะเข้ารับตำแหน่งนั้น ก็เป็นผู้หญิงอีก เช่นกัน คือ ท้าวเทพทวกร และท้าวเงิน² ตามลำดับ และหลังจากนั้นแล้ว ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ให้ท่านจัน ภรรยาพระศรีไชยบาน รับหน้าที่ตำแหน่งกำนันหญิง จาก เดิม ต่อมา ดังปรากฏในประกาศเรื่อง "พระราชกระแสนเล็กเก็บอากรตลาด เปลี่ยนเป็น เก็บภาษีโรงร้านเรือแพ" เมื่อปี พ.ศ. 2401 ว่า

"ว่าอากร เก็บตลาดกรุงเทพมหานคร และเมืองนนทบุรี เป็นนายอากรเกี่ยวกันมา แรกก่อน แรกครั้งท้าวเทพทวกร ท้าวเงินท้าวมา กรั้นท้าวเทพทวกร ท้าวเงิน ถึงแก่กรรมลงในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี กราบขูลีในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้ให้บุตรพระพิทักษ์ศกร ทำอากรได้สองปี ครั้นล่วงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี นั้น ได้สมมัตยาภิเษกเป็นสมเด็จพระนางเธอ เป็นใหญ่ในฝ่ายข้างใน สมเด็จพระนางเธอทรงชักเคื่องแกมมาทั้งแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว นิมนต์หานักถือในพระเศวตพระคุณไม่ จึงได้กราบทูลขอถอนออกมาเสียจากที่กำนันตลาด แล้วทูลขอถึงท่านจัน ภรรยาพระศรีไชยบาน เป็นที่กำนันตลาดต่อมา...ตั้งแต่ปีชวด จัตวาศก จนถึงปีเถาะ นพศก หกปี เงินอากรค้างทั้งงวดทั้งปีมาเป็นอันมาก จึงพระเจ้าลูกยาเธอ-

* เป็นตำแหน่งเก็บอากรตลาด "กำนัน" เป็นผู้ดูแลผลประโยชน์เฉพาะที่เฉพาะเรื่อง ตามที่ได้รับมอบหมายมา.

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อด.ด. หนา 254

² ๒.

กรมหมื่นวิบูลญาณิภาธร พระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติ...แต่ เจ้าพนักงานกรมสรรพากร
ปรึกษาเห็นพร้อมกัน เห็นว่าจะให้ท่านจัน ทำต่อไปไม่ได้ จึงได้ไปคิดอ่านกับพระยาพิศาลสุภผล
ให้แต่งให้หญิงคนหนึ่งชื่อเขียน เป็นกำนันตลาด...ครั้นจัดแจงกันแล้ว เจ้าพนักงานทั้งปวง
จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานตั้ง เขียน เป็นตัวกำนันตลาด..."¹

จากประกาศฉบับนี้เห็นได้ว่าตำแหน่งกำนันตลาดเป็นตำแหน่งทางราชการ
ของหญิงโดยเฉพาะ และจะต้องมีพระบรมราชโองการแต่งตั้ง นับได้ว่าเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูง
ที่เห็น

อาชีพราชการอีกประเภทหนึ่งที่สตรีสามารถจะประกอบได้ คือ "ทหาร"
ทหารหญิงมีปรากฏในพระไอยการบานแผนก เช่น

"...ชายทหารหญิงทหาร สมรสด้วยกัน เกิดลูกหญิงชายคนหนึ่งสองคนขึ้นไปถึง 11 - 12
คนก็ดี แลลูกอายุลูกเอื่อยก็ดี ลูกหัวปีให้ไ้แก่นายฝ่ายแม่ กว้านนี้ให้ปันตามบานแผนก
เสนโียง...ถ้าหญิงทหารให้ไ้บุตรชายฝ่ายพลเรือนเป็นด้ว เกิดลูกเท่าไ้ให้สิทธิแก่แม่มัน..."²
"...ผู้หญิงทหารให้ไ้บุตรชายฝ่ายพลเรือนเป็นด้ว เกิดลูกเท่าไ้ให้สิทธิแก่แม่มัน..."³

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏว่ามีทหารหญิงออกไปรบฆ่าศึกด้วย ตำแหน่ง
"ทหารหญิง" ตามที่กัมภีร์ในพระไอยการบานแผนกดังกล่าวข้างต้น อาจหมายถึงการแบ่งพลเมือง
ออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ซึ่งทำหน้าที่เฉพาะในฝ่ายของตน

ตำแหน่งราชการที่นับว่าสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งของสตรี คืออาชีพเป็นนางละคร
นักขับร้อง และนักดนตรี มีประวัติพิสดาร คอยในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่อนุญาตให้เอกชนมีละครผู้หญิง
ละครผู้หญิงเท่านั้นที่เอกชนมีได้ แต่ละครชาตรี, ละครนอก ที่ใช้ผู้ชายแสดง มีได้ (ตัวเอก เซ

¹
ก. หน้า 254 - 255.

²
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 8.

³
ก. หน้า 9.

เจ้ากรม กอนหลังก็เป็นโง่โง่เอง) ครั้งหนึ่งขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหามหิทธิสุนทร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงให้ละครผูกหนัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ให้ห้ามเสีย คบถือเป็นธรรมเนียมว่า ละครผูกหนังเป็นราชูปโภคสำหรับกับครีบท่านนั้น บุคคลอื่นจะมิได้ การละครที่ถือเป็นของหลวง มีทั้งละครในและละครนอก โดยให้ผูกหนังแสดงล้วน

เมื่อคราวสมโภชพระนครในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวถึงการให้ละครผูกหนังว่า

"...ให้กรรมการหลายต่าง ๆ และมีละครผูกหนังโรงใหญ่ เงินโรงวันละ 10 ชั่ง..."¹

ละครผูกหนังเจริญรุ่งเรืองมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คบทรงโปรดการละครทั้งละครในและละครนอก

แต่การละครในแต่เดิมมานั้นเล่นเพียง 4 เรื่องเท่านั้น คือ รามเกียรติ์ อองรุท กาหลง และอิเหนา ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ได้ทรงเป็นผู้ริเริ่มให้ละครนางใน (ละครผูกหนัง) ได้มีโอกาสเล่นละครนอกได้คอบ เพราะทรงมีพระราชดำริว่า "การเล่นละครใน ไม่เล่นรับงานหาเพื่อนอย่างละครนอก เพราะละครในมักเป็นละครของผู้บรรพชาศักรี้ เป็กหักไว้สำหรับประดับเกียรติยศ เป็นแต่เล่นเองหรือเล่นในการบำเพ็ญกุศล เชนฉลองพระและฉลองวัน เป็นต้น"²

ฉะนั้นจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครทั้ง 2 ประเภทไว้หลายเรื่อง ละครนอก เช่น เรื่องสังข์ทอง ไชยเชษฐ มณีพิชัย ไกรทอง คาวี เป็นต้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงมีผูกหนังชาววังประกอบอาชีพเป็นนางละครกันเป็นจำนวนมาก นอกจากเป็นนางละครแล้วยังขับร้องเพลง ตลอดจนเป็น-

¹ หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 93.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ตำนานละครอิเหนา หน้า 95.

นักดนตรีก็ทยอยกันเข้ามาทูลทูลหนึ่งว่า

แสนสนุกสุขเกษมเปรมปรา
บางเบิกสอนคนรำทำบทบาท
พวกขุนนางต่างหัดมโหรี
ล้วนสนทนาประชาชนนคร
พิณพาทย์ระนาดของอึ้งมี
สาวสาวเสียงกึ่งหลายคน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อีเหนา

ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจกรรมละครกลั้มชมเชาของ
นักดนตรีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่สนับสนุนการละคร ไม่โปรด นักแสดง จึงไม่ทรง
อนุญาตให้มีการแสดงละครในพระบรมมหาราชวัง นอกจากนี้ยังทรงชักชวนขุนนางและพวกผู้
มีตระกูลที่นิยมยกย่องการแสดงละคร¹ ด้วยเหตุนี้เอง จึงทำให้กิจกรรมละครแพร่หลายไปสู่ราษฎร
มากขึ้น เป็นอันว่ามีการเปิดการแสดงละครในตามบ้านเจ้านาย²

ชาวยุโรปคนหนึ่งซึ่งเข้ามาพำนักอยู่ในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ให้ข้อสังเกตว่า "หมู่บ้านของชนชาวไทยเกือบทุกหมู่บ้านจะต้องมี
วงดนตรีประจำอยู่ด้วย"³

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงน่าจะไม่มีโอกาสเป็นนักร้องประจำ
วงดนตรีของหมู่บ้าน หรือมีก็น่าจะเป็นนักรำด้วย แต่ที่จะเป็นตัวละครนั้นเข้าใจว่าไม่ได้
เพราะว่าตัวผู้หญิงในละครนิยมใช้เด็กผู้ชายที่เสียงยังไม่แตก แสดงเป็นตัวนาง*

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 หน้า 357.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานละครเรื่องอีเหนา
หน้า 125 - 126.

³ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แผนที่ดินพระนั่งเกล้า นิธิ ทองโสภิต แปล หน้า 84.
(อ้างอิงมาจาก Description du Royaume Thai on Siam เล่ม 1 by Mgr.
Pallegoius pp. 345, Lagny : 1854).

* ปักข์ไค้หมี่ใช้เด็กผู้ชายที่ยังไวกุ เป็นนักแสดง เรียกตัวนางว่า "หัวจุกโน้หฺรา".

อย่างไรก็ดี อาชีพรับราชการ โดยเป็นพวกไพร่ฟ้าพหุ ตลอดจนชั้นรื่อง
ฟ่อนรำนี้ เป็นอาชีพสำคัญของสตรีชาววังในสมัยรัตนโกสินทร์* แม้จะไม่เจริญรุ่งเรืองใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว ก็กลับเจริญรุ่งเรืองอีกวาระหนึ่ง โดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรง
ทรงหมายก็ดกนักให้ละคร เป็นของหลวงโดยเฉพาะเท่านั้น

มีข้อความในประกาศฉบับหนึ่ง "ประกาศว่าด้วยละครคนผู้หญิง" ในปี
พ.ศ. 2398 ว่า

"...แต่ก่อนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย มีละครคนผู้หญิงแต่ในหลวงแห่งเดียว ภายหลังมีพระราชบัญญัติ
ห้ามมิให้พระราชมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมีกหัตถ์ละครผู้หญิง เพราะฉะนั้น
ข้างนอกจึงไม่มีใคร เล่นละครผู้หญิงได้ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่โปรดละครคน แต่ทว่าทรงแซ่งชกตีเทียนจะไม่ให้ผู้อื่นเล่น ถึงกระนั้นก็มีผู้ลักเล่นเงียบ ๆ
อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวง-
ศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมีเล่นละครคนผู้หญิง ก็มีไต่ทรงรังเกียจเลย
ทรงเห็นว่ามิได้คอนควักกันหลายรายก็ บานเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน..."

ตำแหน่งหน้าที่ราชการของสตรีที่ควรกล่าวถึงอีกตำแหน่งหนึ่งคือ "พยาบาล"
ด้วยในพระบรมมหาราชวังไม่อนุญาตให้ผู้ชายเข้าไป ฉะนั้นหากเกิดมีผู้เจ็บป่วยขึ้นอย่างกระทันหัน
ก็ต้องเป็นหน้าที่ของหมอผู้หญิง ดังเช่นตอนประโคมสุหรื เมืองอุเรนจะประสูติพระธิดา หมอ
ผู้หญิงก็เข้าทำหน้าที่ดังกล่าว

* วงมโหรีปี่พาทย์และการขับร้องฟ่อนรำนี้ เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ก็ได้ ดังเช่น
วงมโหรีของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีชื่อเสียงมากในขณะนั้น.

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 หน้า 114.

บางเข้าประครององค์นคราญ หมอผู้หญิงอุ้งงานมันแปร
เหล่าพวกชาหลวงก็ตกใจ บางวิ่งไปบอกกล่าวทวนเถาแก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : อิเหนา

ในเรื่องพระอภัยมณีตอนนางสุวรรณมาลีสลบ หลังจากอ่านสารของนางละเวง
จบ หมอผู้หญิงก็ประชุมพยาบาลตามหน้าที่ทักขความว่า

หมอผู้หญิงวิ่งออกมานอกมาน หลงนวดทวนตัวหมอหลอจนคอเหลว
หมอเพชรกงหลงคืนตามบันได เขาหลวง เสรว องหัวครากกรีกเกรียว

สุนทรภู่ : พระอภัยมณี

6) อุตสาหกรรรมในครัวเรือน

มีคำกล่าวมาแต่สมัยสุโขทัยว่า "เมื่อเสร็จหนานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชาย
ตีเหล็ก" ขวณให้คิดว่าเมื่อถึงฤดูทอผ้า ทั้งผู้ชายและผู้หญิงจะต้องช่วยกันทอผ้า แต่เมื่อผ่านพ้น
ฤดูทอผ้า ผู้หญิงจะทำงานทอผ้า ส่วนผู้ชายจะตีเหล็ก

การทอผ้าเป็นหน้าที่ประการหนึ่งของผู้หญิงสามัญ ก่อนจะทอผ้าจะต้องเตรียม
อุปกรณ์ไหมพรม เป็นต้นว่าฝ่ายทองเตรียมปั่นไว้ เมื่อทอเป็นผืนแล้วก็อาจต้องย้อมให้สีสันท่าง ๆ
ตามความต้องการ

นอกจากการทอผ้า, ย้อมผ้า แล้ว ผู้หญิงบางกลุ่มอาจปักสะเค็งกริ่งไหม เช่น
ปักพาน หมอน ยาม ฯลฯ

กิจกรรมดังกล่าวถือได้ว่าเป็นอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน อันเป็นการะ
หน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องกระทำกัน เพื่อบริการสมาชิกในครอบครัวทั้งหมด ซึ่งผู้วิจัยจัดให้เป็นการ
ประกอบอาชีพอย่างหนึ่งของผู้หญิงควย

การอุตสาหกรรมในครัวเรือนนั้นยังรวมไปถึงศิลปหัตถกรรม ได้แก่การ ประดิษฐ์
เครื่องตกแต่งกรจุมกรจิมของสตรี การทำเครื่องประดับ, การทำเครื่องรูปพรณทองเงิน
การทำตราเครื่องยศ เครื่องใช้สอย ตลอดจนถวดยขาม และอื่น ๆ ซึ่งปรากฏจากบันทึกของ-

ครอเปิดว่า ทำกันมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย¹

อย่างไรก็ดี กิจกรรมบางอย่างดังกล่าว เคยมีปรากฏมาแล้วตั้งแต่ครั้งสมัย
กรุงสุโขทัย (จากศิลาจารึก, บันทึกของนางนพมาศ) และสมัยกรุงศรีอยุธยา (ในบันทึกของ
นิโกลาส์ แชรเวส และ เบอร์ลีเออร์ เคอ ลาดูแมร์ เป็นต้น) ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วใน
บทที่ 2

ล่วงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าผู้หนึ่งส่วนใหญ่มยังคงปฏิบัติกันอยู่
โดยทั่วไป เช่น ปั่นฝ้าย ทอผ้า, การย้อมผ้า ตลอดจนปักเสด็จกริ่งไหม ปักผ้า นาลา
ดังปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางพิมปั่นฝ้ายก่อนจะออกไปพบกับพลายแก้ว กวี-
พรรณนาไว้ว่า

ต่างคนกินเสร็จสำเสร็จจิ้ม นางพิมฉวยในเข้าในห้อง
ปั่นฝ้ายชาไธยูกายกอง จนมวยสองโมงแล้วก็เสร็จพลัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นางรจนาในมณฑลครนอกเรื่องสังข์ทอง ก็ปั่นฝ้าย ทอผ้า เมื่อไปอยู่กิน
ฉันทสำกรรบายกับเจ้าเงาะที่กระท่อมปลายนา

เขาคำพร้าสอนสั่งเสีย ให้เมียปั่นฝ้ายทอผ้า
เจ้าเงาะหัดตีกับขับเสภา รจนาปั่นฝ้ายสบายใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : สังข์ทอง

เมื่อทอผ้าได้เป็นผืนแล้วก็นิยมย้อมให้เป็นสีต่าง ๆ ตามความต้องการ
การย้อมสีนั้นใช้สีจากวัตถุดิบธรรมชาติ ซึ่งถือกันว่าการย้อมด้วยสีจากวัตถุดิบจากธรรมชาตินี้ทำให้
สีคงทนดี สุภร บุนนาค² กล่าวว่า วัตถุดิบที่จะนำมาใช้เป็นสีย้อมผ้ามีแตกต่างกัน เป็นตนว่า

¹ ชวัช รัตนากิชาติ ล.ค. หน้า 13 - 14.

² สุภร บุนนาค สมบัติกวี "ขุนช้างขุนแผน" หน้า 45 - 46.

ถ้าต้องการสี่เขียวแก่ ไข่ใบแคกับลูกผักปราง ถ้าต้องการสี่ชมพู ไข่ดอกคำ สี่แสดไข่กานกรรณิการ์
สี่เหลืองไข่ไก่จากวัดหลายอย่าง เช่น ขมิ้น แกล แก่นขนุน ซึ่งเรียกว่า กลัก ถ้าปรากฏ
ว่าขมแล้วสี่ก็ไปต้ม ใสลงในน้ำต้มขบ้ำอีกครั้งจะได้สี่สดตามต้องการ

ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน มีปรากฏการบิณฑบาตเมื่อตอนพลายแก้ว

บวชเถร ว่า

บางคนออกมาหาขมิ้น	โซลกลืนแล้วไปเอามาโหม هوا
ออแม่เอ๋ยไม่เคยหรือไรนา	บิณฑบาตก็อยู่คู่มิได้
เอาน้ำสมพรแกลเห็นสุก	พญูกษัตริย์เห็นอหังการ
ช่วยกันผูกกราวซึ่งฝั่งทันที	แหงคี่เข้าไกรไวบนพาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นับไควการบิณฑบาตเป็นงานใหญ่ของผู้หญิงที่เคียว

การปักสังกริ่งไหม ถือเป็นงานในหน้าที่ของผู้หญิงอีกประการหนึ่ง นอก
เห็นจากการปั่นฝ้าย ทอผ้า และขบขบคังกลาวมาแล้ว นางพิม นางสายทอง นางลาวทอง
นางศรีมาลา และคนอื่น ๆ ปรากฏว่ามีความรู้เรื่องการปักสังกริ่งไหมทั้งสิ้น

ครานั้นนางพิมกับสายทอง อยู่ในห้องปักสังกริ่งไหม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

การเย็บปักถักร้อย ปั่นฝ้าย ทอผ้า ตลอดจนปักสังกริ่งไหมนั้น ถือกันว่าเป็นงานที่กุลสตรีทุกคนพึงต้องเรียนรู้ไว้ ดังคำสอนว่า

การทอการใน	สังกริ่งไหม	ต้องให้ถักเตือน	เย็บเสี้ยวร้อยปัก
ครานักชักเชี่ยน	คบคาหาเพื่อน	ชอบหน้าพาที่	

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตา : กุญแจสอนองค์คำฉันท์

สตรีบางคนมีฝีมือในการปักงานอยู่ในเขตทิศ ก็เช่นนางวันทอง ตามคำชม
ของขุนแผนเมื่อขึ้นเรือนขุนช้าง เห็นนางวันทองเขาก็จำได้ โดยกล่าวว่า

มานี่มีมือวันทองทำ จำได้ไม่ผิดกันคำพิ
เสนไหมแนบเขียนแนบเนียนดี สีนมีมือแล้วแต่นางเดียว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

นอกจากงานปักกลวข้างคนแล้ว ผู้หญิงยังเป็นช่างฝีมือตกแต่งอีกด้วย
เป็นต้นงานจักสาน มีสานเสื่อ, กระจบาย กระจมุง ตะกร้า เป็นช่างเงิน ช่างนาก ช่างทอง
ทำทองปัดพระ มีการทำบาตร ทำขันน้ำ ประคิษฐ์ดอกไม้ไฟ เป็นงานของผู้หญิงชาวบ้านโดย
ทั่วไป กล่าวคือ งานหนักเป็นงานของผู้ชาย ส่วนงานละเอียดประณีตตกแต่งเป็นของผู้หญิง
และเด็ก หลักฐานข้อ บ้านขุนขึ้น บ้านบาตร บ้านดอกไม้ ในปัจจุบันยังเป็นพยานถึงอาชีพเหล่านี้
ส่วนงานประคิษฐ์ของผู้หญิงชาววัง ไค่แกงงานรอยดอกไม้ ประคิษฐ์ดอกไม้ ตลอดจนการปักงาน
พณณ ยาม ผาหมของสตรีสูงศักดิ์ เครื่องยศของผู้ชาย

การที่ผู้หญิงเป็นช่างฝีมือตกแต่ง รู้จักประคิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ นี้เอง
ปรากฏว่าผู้หญิงส่วนใหญ่นิยมประดับตกแต่งบ้านเรือน, ห้องนอน ไค่เป็นเยี่ยม ซึ่งเป็นการแสดง
ให้เห็นเด่นชัดว่า ผู้หญิงมีฝีมือเป็นช่างประคิษฐ์ด้วย คำกลอนในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน
พลายงามชมเครื่องเรือนของศรีมาลา เป็นหลักฐานยืนยันได้ คือ

.....	เจ้าตกแต่งเครื่องเรือนไว้นักหนา
เครื่องแปงจัดตั้งไว้หลังมา	ชั้นล่างหนาพานรองของผู้ดี
เครื่องนากเครื่องทองสองสารับ	เรียงลำดับวางไว้เป็นที่
โกชึงแปงรำน่านันตานี	ไค่ริคังเรียงไว้อย่างกัน
โกกานหีบปักจัดตั้งชณ	ทั้งผาผอนพิบเรียบทุกสิ่งสรรพ
เครื่องไหวพระนั้นจักอัญจันทร์	คันฉ่องแฉ่งมาเป็นหนาพรหม
กระจากใหญ่ใส่ตั้งทิ้งไม่สอย	อุบะหอยร่นรวกดูสวยสม

สะอาทสะอานลานตานานิยม
พื้นใหม่ไสทองเป็นลายปัก

.....

เตี้ยงจิ้นตั้นต้งบนทัวสิงห์
แล่วจิตร ปิกทองดูร อง เรือง
หนาร ะบายลายทับสลับดี

พลางชมมานกางข้างท่อน
นารักกูปร่างบางชะออน

.....

ดูลายพรายพริ้งพร วมทั้ง เกรือง
มุง เหลืองแพร คอกกระ เก็นลอย
มุงผู้คุมเส้าทางมาทอย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

เกรืองเรือนตามคำพรรณนาของกวีคงกล่าวข้างตน บ่งชี้ความเป็นเกรืองเรือน
ของหญิงที่ฐานะดี ส่วนหญิงที่ฐานะต่ำวานี เช่น พวกชาวทาสบ่าวไพร่ หรือหญิงที่ฐานะครม-
ครว้ยากจน ก็จะไม่เกรืองประดับตกแต่งเช่นนี้ ถึงลักษณะของ "อี่เมย" พี่เลี้ยงของศรีมาลา
ก็พรรณนาไว้ว่า

อี่เมยรับหลับอยู่ที่เฉลียง
ลูกชิ้นควยคร ระหนกตกใจ

ไคยิ่นเสียงนายร องก็จำได้
เขาทองเฝ้ามอง เมียงถึง เคียงพลัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ลักษณะเกรืองเรือนของนางศรีมาลา อาจถือเป็นตัวแทนเกรืองเรือนของ
สตรีไทยที่ฐานะดี ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไคควย

ส่วนเกรืองประดับตกแต่งพระตำหนักและห้องบรรทมของเจ้านายสตรีชั้นสูงนั้น
กวีมิได้พรรณนาไว้อย่างละเอียด สันนิษฐานว่าคงวิจิตรพิสดารมากกว่าสตรีที่ฐานะดี คำกลอน
ตอนหนึ่งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เบอกราวขุนแผนพลายงาม เสกาะกลอนขึ้นตำหนักเจ้าเชียงใหม่
เป็นพยานได้ คำกลอนมีว่า

เขาปรากฏทองชมห้องปราสาทศรี เธอเทียบที่พระประหม่วสมศักดิ์
มีมานทองสองไขใส่เชือกชัก ที่เฝ้าทำจำหลักเป็นลายลอย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ขุนช้างขุนแผน

ค. รายได้

ผลตอบแทนจากการประกอบอาชีพต่าง ๆ ของสตรีนั้น ไม่เห็นเด่นชัดทุกอาชีพ เนื่องจากบางอาชีพสตรีช่วยครอบครัวทำมาหากินโดยไม่ได้ออกเปลี่ยนเป็นเงินทองแต่อย่างใด เช่น อาชีพคานเกษตรกรรม, อุตสาหกรรมในครัวเรือน

ส่วนอาชีพรับราชการ, ค้าขาย, การประมง, รับจ้าง นั้น มีรายได้เป็นเงิน เป็นค่านำ รับราชการก็ เบี้ยหวัดเงินปีตามตำแหน่งและความสามารถในการทำงาน การค้าขาย การประมง การรับจ้าง นั้น ก็แล้วแต่การลงทุน ความขยันหมั่นเพียร จึงไม่สามารถจะคำนวณ ได้แน่นอนว่าสตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์มีรายได้เป็นเท่าไร

จ. อาชีพที่รับยกย่อง

ได้กล่าวมาแล้วว่าอาชีพรับราชการ เป็นอาชีพที่เกียรตินั้นจึงได้รับการยกย่อง อย่างสูง ทว่าถ้อยคำบรรณานุกรมใน ตลอดจนนางสนมพระกำนัล ทุกตำแหน่งหน้าที่เป็น สตรีที่ได้รับการฝึกฝนอบรมวิชาเฉพาะตำแหน่งมาแล้วเป็นอย่างดี ทั้งใฝ่โอกาสรับใช้ใกล้ชิดเจ้านาย ชั้นสูง จนถึงพระมหากษัตริย์ นับได้ว่ามีสิทธิพิเศษเหนือสตรีสามัญโดยทั่วไป

การประกอบอาชีพของสตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 ดูไม่เป็นลำดับเป็นขั้นบันได เพราะความจำเป็นทางระบบเศรษฐกิจยังไม่มี สตรีส่วนใหญ่ในชนบทจึง ประกอบอาชีพในด้านการช่วยเหลือครอบครัว เช่นทำไร่นา, ทำสวน, ค้าขาย, และเย็บปักถักร้อย, ทอผ้า, ย้อมผ้า ฯลฯ

ส่วนสตรีในเมืองและสตรีที่มีฐานะดี มักมีโอกาสได้ประกอบอาชีพรับราชการ หรือ มิฉะนั้นก็มักจะได้งานประณีตกรรมเล็ก ๆ น้อย ไม่ต้องช่วยครอบครัวทำงานหนักเช่นเดียวกับ สตรีในชนบทและสตรีที่มีฐานะยากจน.

สรุปผลการศึกษา อภิปราย และข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายในการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มุ่งหมายเพื่อต้องการทราบว่าสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) มีสถานภาพในท่านใดไปอย่างไร คือ ด้านการศึกษาอบรม ด้านครอบครัว ด้านกฎหมาย ด้านสังคม และด้านการประกอบอาชีพ

วิธีดำเนินการศึกษา

ผู้ศึกษาใช้วิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) โดยศึกษาจากเอกสารที่ใช้เป็นหลัก ได้แก่วรรณกรรมจำนวน 8 เรื่อง คือ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, บทละครในเรื่องอิเหนา, บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง และไกรทอง, พระอภัยมณี, กาพย์กลอนสุภาพ, ภาษาสอนน้องกำนันท์ และสุภาษิตสอนสตรี กับศึกษาจากเอกสารรอง ซึ่งได้แก่ กฎหมาย, จดหมายเหตุ, พระราชพงศาวดาร เป็นต้น

สรุปผลการศึกษา

เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) แล้ว สรุปผลได้ดังนี้

1. สถานภาพสตรีด้านการศึกษาอบรม

ก. สถานที่ให้การศึกษาอบรม

สตรีชั้นสูงจะได้รับการศึกษาอบรมในราชสำนัก

สตรีพนักงานชาววังตลอดจนพระสนมกำนัล จะได้รับการศึกษาอบรมจาก บานขุนนางผู้ใหญ่, วังเจ้านาย และราชสำนัก

สรุปผลการศึกษา อภิปราย และข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายในการศึกษา

การศึกษานี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการทราบว่าสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) มีสถานภาพในคำต่อไปนี้อย่างไร คือ คำการศึกษาอบรม คำครอบครัว คำกฎหมาย คำสังคม และคำการประกอบอาชีพ

วิธีดำเนินการศึกษา

ผู้ศึกษาใช้วิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) โดยศึกษาจากเอกสารที่ใช้เป็นหลัก ได้แก่วรรณกรรมจำนวน 8 เรื่อง คือ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, บทละครในเรื่องอิเหนา, บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง และไกรทอง, พระอภัยมณี, กากีกลอนสุภาพ, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ และสุภาษิตสอนสตรี กับศึกษาจากเอกสารรอง ซึ่งได้แก่ กฎหมาย, จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร เป็นต้น

สรุปผลการศึกษา

เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) แล้ว สรุปผลได้ดังนี้

1. สถานภาพสตรีด้านการศึกษาอบรม

ก. สถานที่ให้การศึกษาอบรม

สตรีชั้นสูงจะได้รับการศึกษาอบรมในราชสำนัก

สตรีพนักงานชาววังตลอดจนพระสนมกำนัล จะได้รับการศึกษาอบรมจาก บานขุนนางผู้ใหญ่, วังเจ้านาย และราชสำนัก

สตรีชาวบ้านจะได้รับการศึกษาอบรมจากภายในบ้านเฉพาะครอบครัว
 แห่งหนึ่งกับจากวัดอันเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง สำหรับตัวภรรยา สตรีได้รับความรู้
 โดยทางอ้อม เป็นท้าวไคยบไฟังเทศนาของพระ และไครร่วมทำบุญในงานประเพณีซึ่งจัดขึ้นทั่วค
 เป็นการศึกษาอบรมจิตใจตามประสพการจ้ให้มีความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาและตั้งอยู่ในศีลธรรม
 อันดี

ข. วิชาที่ศึกษาอบรม

สรุปเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ วิชาหนังสือ กับวิชาของกุลสตรี
 อันได้แก่ กิจการบ้านเรือน การประกอบอาหาร การประดิษฐ์กรรม การเย็บปักถักร้อย ตลอดจน
 จนกริยามารยาท เป็นต้น

1) วิชาหนังสือ

สตรีชั้นสูง จะได้รับการศึกษาอบรมให้สามารถอ่านออกเขียนได้
 มีการฝึกให้แต่งคำประพันธ์ ร้อยกรองขึ้นพื้นฐาน แต่เจ้านายสตรีหลายพระองค์เป็นกวีมีความ
 สามารถนิพนธ์ร้อยกรองได้โดยไม่ต้องอาศัยครูสอน

สตรีพนักงานชาววัง จะได้รับการฝึกอบรมให้สามารถอ่านออกเขียนได้เช่นกัน
 บางรายมีความสามารถในเชิงการประพันธ์ ร้อยกรองได้เป็นเยี่ยม

สตรีชาวบ้านมักไม่ได้รับโอกาส เช่นเดียวกับเจ้านายสตรี และสตรี
 พนักงานชาววัง ฉะนั้นส่วนใหญ่จึงไม่สามารถจะอ่านออกเขียนได้ มีบางรายสามารถอ่านออก
 เขียนได้ แต่มักเป็นมุขีหรือกรรมาชุนนางข้าราชการ ทั้งในกรุงและหัวเมือง

2) วิชาของกุลสตรี

สตรีชั้นสูง จะได้รับการฝึกหัดอบรมให้มีความรู้ลึกซึ้งในวิชาเฉพาะ
 กุลสตรี มีความประณีต และนับได้ว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญหลายสาขา เช่น การปรุงอาหาร,
 การประดิษฐ์ดอกไม้แห่ ดอกไม้สด การชงน้ำชงเหียน และการเย็บปักถักร้อยต่าง ๆ เรียกได้
 ว่าเป็นงาน "เฉพาะสตรี" ส่วนในจกนกริยามารยาท จะได้รับการอบรมเข้มงวดเป็นพิเศษ
 ให้สงบเสงี่ยม มีท่าทีอ่อนน้อมและอ่อนช้อย ตลอดจนให้สามารถควบคุมสติอารมณ์ได้

สตรีพนักงานชาววัง ได้รับการฝึกหัดอบรมในทำนองเดียวกับสตรีชั้นสูง แต่ไม่ลึกซึ้งประณีตเท่า เป็นการฝึกหัดอบรมให้รู้เฉพะงานในหน้าที่หรือตำแหน่งที่จะออกไปปฏิบัติเป็นสำคัญเท่านั้น

สตรีชาวบ้านได้รับการฝึกอบรมตามฐานะของครอบครัว และมักต้องช่วยในการทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ มีมือในคานต่าง ๆ จึงอาจไม่ประณีตงดงามเท่าสตรีชั้นสูงและสตรีพนักงานชาววัง เรื่องกิริยามารยาททำนองเดียวกัน ถ้าจะเปรียบเทียบกับสตรีชั้นสูงและสตรีที่เป็นพนักงานชาววังแล้ว สตรีชาวบ้านยังน้อยกว่า แต่กระนั้นทุกครอบครัวก็พยายามฝึกฝนการพูดจาและกิริยามารยาท นับได้ว่าในครอบครัวไทย สตรีจะได้รับการศึกษาในด้านการพูดจាកิริยามารยาท ตลอดจนการวางตัวในหมู่คนกลางละแวก และบุคคลเป็นปรกติวิสัย

สถานภาพและการศึกษาอบรมของสตรีทั้งชั้นสูง พนักงานชาววัง และสตรีชาวบ้าน แปรไปตามกิจการบ้านเรือน การประชันกรรม การเย็บปักถักร้อย ฯลฯ เหมือนกัน โดยทั่วไปแล้วจะมีโอกาสได้ศึกษาอบรมวิชาหนังสือน้อยกว่าผู้ชาย

2. สถานภาพสตรีด้านครอบครัว

สตรีชั้นสูง ต้องรับภาระและความรับผิดชอบต่อครอบครัวในเรื่องการบังคับบัญชาควบคุมดูแลพนักงานชาววังอย่างใกล้ชิด เพื่อให้ทำหน้าที่ปรนนิบัติต่อพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ได้อย่างเรียบร้อย

สตรีพนักงานชาววัง ต้องปฏิบัติหน้าที่ตามตำแหน่งที่ได้รับมอบหมายเป็นประเภท ๆ ไป ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวกับการปรนนิบัติรับใช้สตรีชั้นสูงและพระมหากษัตริย์

สตรีชาวบ้าน ต้องปรนนิบัติสามี อบรมเลี้ยงดูบุตร และควบคุมดูแลข้าวไฟ ส่วนครอบครัวที่มีฐานะยากจน สตรีชาวบ้านต้องรับภาระหนักมาก กว่าก็ต้องทำกิจการงานทุกอย่างไม่มีผู้ช่วยเหลือหรือมีไว้คอยอีกก็อดทน

ในคานครอบครัวเจ้านายสตรีชั้นสูง พนักงานชาววัง และสตรีชาวบ้าน อยู่ในอำนาจของผู้ชายโดยสิ้นเชิง เนื่องจากผู้ชายเป็น "ผู้นำ" เป็น "หัวหน้า" ตลอดจนเป็นผู้บังคับบัญชา ส่วนสตรีเป็นแต่เพียง "บริวาร" ของชายเท่านั้น

3. สถานภาพสตรีคานกวยเขาย

สตรีชั้นสูง พนักงานชาววัง และสตรีชาวบ้าน ได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย หักเทียมกัน แต่ดาเปรียบเทียบกับผู้ชายแล้ว สตรียังเสียเปรียบชายในหลายเรื่อง เช่น สิทธิในการจัดการ เรื่องทรัพย์สินมรดก, สิทธิในการทำนิติกรรม, สิทธิในการปกครองดูแลบุตร และ สิทธิในการฟ้องร้องคดี เป็นต้น สตรีจะกระทำตามอำเภอใจมิได้ และเมื่อสามีกระทำความผิด ต้องรับอาญาแผ่นดิน ผู้เป็นภรรยาต้องรับโทษทัณฑ์ตามสามีด้วย เหมือนผู้กระทำผิดเสียเอง บทบัญญัติในกฎหมายยังกำหนดให้สามีเขียนคำภรรยาหรือนำภรรยาไปเป็นทาสจำนำ จับตอก หรือ อาจขายเสียก็ได้ตามปรารถนา นอกจากนี้ในบทลงโทษความผิดในคดีต่าง ๆ ส่วนใหญ่สตรีต้องรับโทษหนักกว่า ทั้ง ๆ ที่โทษความผิดในกรณีเดียวกัน เช่นคดีขโมยสุสุสาว เป็นต้น ซึ่งแสดงว่า สถานภาพสตรีในทางกฎหมายนี้ สตรีไม่ได้รับความเสมอภาคเท่าเทียมกับชาย ไม่แต่เท่านั้น สตรียังตกอยู่ในอำนาจของชายโดยสิ้นเชิงอีกด้วย

4. สถานภาพสตรีคานสังคม

สตรีชั้นสูง และสตรีที่เป็นพนักงานชาววัง มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่สะดวกสบาย มีความกังวลน้อย มีการพบปะสมาคมหรือหาความสุข และมีเวลาเล่นหัวสนุกสนานอยู่กับเพื่อนฝูง จำนวนมากได้เพราะไม่ต้องรับผิดชอบในการหาเลี้ยงชีพ นอกจากนี้มีการแต่งกายประกวดประชันกันเป็นประจำ แต่ในเรื่องการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเพศนั้น เกือบจะไม่มีโอกาสเลย เพราะจะอยู่แต่เฉพาะในเขตจำกัดในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีกฎเกณฑ์บรรทัดและข้อห้ามมิให้พบปะกับชายแม้จะใช้หนังสือเป็นสื่อติดต่อกันก็ไม่อาจทำได้

สตรีชาวบ้านค่าเงินชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างกับสตรีชั้นสูงและพนักงานชาววัง กล่าวคือ สตรีชาวบ้านต้องช่วยเหลือบิดามารดาหรือสามีประกอบกิจการงานต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นทั้งงานหนักและงานเบาแต่สภาพฐานะของครอบครัว ฉะนั้นจึงไม่มีเวลาแต่งกายประกวดประชันกัน หรือพบปะสมาคม เล่นหัวสนุกสนานกับเพื่อนฝูงบ่อยครั้งนัก เนื่องจากการะหน้าที่การงานที่ทำไม้อะไรให้ จะมีโอกาสอยู่บ้างเมื่อคราวมีงานนักขัตฤกษ์ หรือการละเล่นรื่นเริงตามเทศกาล หรือตามโอกาสเกี่ยวเนื่องกับอาชีพของตน ส่วนในเรื่องการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเพศนั้น สตรีชาวบ้าน

มีอิสระเสรีภาพกว่าสตรีชั้นสูงและพนักงานชาววัง ก็ นอกจากจะมีโอกาสได้พบปะสนทนากับชายในงานมหรพราพหรืองานวัด มั่งคั่งขึ้นตามปร. เติบโตแล้ว บางท้องถิ่นเช่นภาคเหนือและอีสานยังอนุญาตให้หญิงสาวได้พบปะพูดคุยภาษารักกับชายหนุ่มในบ้านของฝ่ายหญิงอีกด้วย สำหรับสตรีชาวบ้านในภาคกลางและภาคใต้ไม่มีธรรมเนียมดังกล่าว จึงมักใช้แม่สื่อและเขียนเพลงยาวติดต่อกัน

ถ้าเปรียบเทียบสถานภาพทางด้านการสังสรรค์ระหว่างหญิงกับชายแล้ว จะปรากฏว่าเพศของสังคมก็ต่างกันหญิง ไม่เปิดโอกาสให้หญิงมีบทบาทอย่างเต็มที่ ตรงกันข้ามกับชาย สังคมเปิดช่องทางให้กระทำได้ทุกกรณีโดยไม่ต้องรับคำกรณียินทนาการแต่อย่างใด สถานภาพของสตรีในด้านการสังสรรค์จึงด้อยกว่าชาย

5. สถานภาพสตรีด้านการประจักษ์ประจักษ์

สตรีชั้นสูงส่วนน้อยมีงานหลัก คือประกอบอาชีพรับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง มีหน้าที่บังคับบัญชาควบคุมดูแลสตรี พนักงานชาววังให้ประกอบกิจการงานเป็นไปอย่างเรียบร้อยสม่ำเสมอโดยมีเบี้ยหวัดเงินปีเป็นค่าตอบแทน งานของคือเย็บปักถักร้อย การจัดทำพวงมาลัย การประกอบลา การแต่ง ๆ รับประทานแว่น การร้อยดอกไม้แห้ง ดอกไม้สด ดอกการมารอบรับเครื่องนุ่งห่ม การทำน้ำหอม เครื่องสำอาง

สตรีพนักงานชาววังประกอบอาชีพรับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ กันโดยอยู่ในความควบคุมของสตรีชั้นสูง เช่น เป็นนางละคร นักขับร้อง นักดนตรีปี่พาทย์ เป็นพนักงานจัดทำอาหาร เป็นกำรวจใน ฯลฯ ในบางโอกาสก็ประกอบอาชีพค้าขาย ซึ่งเป็นการซื้อขายกันอยู่เฉพาะภายในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น นอกจากนี้ยังเป็นผู้ช่วยสตรีชั้นสูงในการกระทำกิจการต่าง ๆ เช่น งานประดิษฐ์กรรม ร้อยดอกไม้ เป็นต้น

สตรีชาวบ้านที่มีฐานะดีจะประกอบอาชีพที่ดีถือว่าเป็นอุตสาหกรรมภายในครอบครัว เป็นต้นว่างานฝีมือต่าง ๆ เช่น ประเพณเย็บ ปัก ถักถัก ร้อย ทำย้อม หมอน ม่าน ผ้าถุง ผ้าห่ม สตรีชาวบ้านที่มีฐานะปานกลางจะช่วยบิดามารดาหรือสามีทำงานต่าง ๆ หลายประเภท ตั้งแต่เกษตรกรรม คือ ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ งานประเพณีฝีมือ เช่น เป็นช่างแกะสลักเงิน ทอง

ทำบาตร ทำขันน้ำ หรืองานประเพณีเทศกาล ตลอดจนค้าขาย ส่วนสตรีชาวบ้านที่ฐานะยากจน
นั้น นอกจากจะประกอบอาชีพช่วยเหลือเกษตรกรในครอบครัว โดยเป็นเกษตรกรแล้ว ยังต้อง
ค้าขาย และรับจ้างอีกด้วย

สถานภาพด้านการประกอบอาชีพของสตรีแตกต่างกันไปตามระดับชั้นและฐานะสภาพ
สตรีไม่สามารถดำเนินธุรกิจการค้าได้อย่างอิสระเป็นของตนเองอยู่เลย เพราะยัง
ไม่มีความจำเป็นทางระบบเศรษฐกิจ สตรีจึงเป็นแค่เพียงผู้ช่วยเหลือชายทำงานเกือบทุกประเภท
และในบางกรณีทำงานหนักยิ่งกว่าผู้ชาย คือกระเพาะไม่นิยมให้สตรีมีเสรีภาพในการเที่ยวเล่น
เล่นสนุกมากนัก ในขณะที่สามีมีโอกาสทำได้ จะละงานไว้ได้เป็นภาระหน้าที่ของสตรี

อภิปรายผล

ด้านการศึกษามารวม

การที่สตรีไม่ได้รับการศึกษามารวมวิชาหนังสือติดเทียมกับชายนั้น พิจารณาได้ว่า
ภาระหน้าที่ของสตรีไม่เอื้อให้กระทำเช่นนั้น กล่าวคือ ผู้ชายต้องออกไปทำงานนอกบ้านเป็นส่วน
ใหญ่ เป็นต้นว่า รับราชการ งามภายในบ้านทั้งหมดจึงตกเป็นภาระหน้าที่ของสตรีที่ต้องรับผิดชอบ
เช่นเดียวกับที่ชายรับภาระงานนอกบ้าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการทำงานกว้างหน้าที่กับ ฉะนั้นโอกาสใน
การได้รับการศึกษาจึงไม่ติดเทียมกัน การศึกษามารวมของสตรีจึงเป็นไปในรูปแบบที่ให้บริการแก่
ชายและสมาชิกในครอบครัว เป็นต้นว่าการจัดหาอาหาร การจัดหาและการประดิษฐ์เครื่องใช้
ที่จำเป็นต่าง ๆ ในครอบครัว

ด้านครอบครัว

ด้านครอบครัวแม้สตรีจะได้รับมอบอำนาจจากชายให้ว่ากล่าวกิจการในครอบครัว
ได้ทั้งหมด แต่สตรีก็ยังคงตกอยู่ในอำนาจของชายในขั้นสุดท้าย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากระบบ
การสมรสที่ชายได้เปรียบหญิง กล่าวคือ งามจากได้ขึงมาเป็นภรรยาโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น
อา. ใช้เงินซื้อ (ไถ่ตัว) , เป็นรางวัลความเลื่อมใสชอบ , เป็นบรรณาการทางการเมือง ซึ่งวิธีการ

ที่ได้มานั้น ดูเหมือนว่าสตรีมีสภาพเป็นวิদ্ধ. เป็นอาภรณ์ประดับกาย และเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขให้แก่ชายเท่านั้น เห็นได้ว่าระบบการแต่งงานตามประเพณีของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่เชื่อว่าการเกี้ยวพาราสีในวิธฉันทะระหว่างเพศ ล่าช่อนกก็ สุภาพและคำพิงเขยก็ดี เป็นหลัก อันบ่งชี้ในเรื่องนี้ว่าให้การยกย่องเทิดทูนสามี บำรุงบำเรอปรนนิบัติต่อสามีอย่างไม่เห็นแก่เห็นแก่เหยี่ยง ให้ถือเอาความซุกซน ประการของสามีเป็นหลักปฏิบัติ

ด้านกฎหมาย

ในทางนิคินัย สตรีไม่ได้รับความเสมอภาคกับชาย เช่นการรับมรดก การทำนิติกรรม การฟ้องหย่า ฯลฯ บทบัญญัติในมาตราต่าง ๆ ก็กำหนดให้สตรีมีสภาพเป็นเหมือนวัตถุ สิ่งของซึ่งสามารถจะซื้อขายกันได้ โดยไม่คำนึงถึงสิทธิมนุษยชน สามีอาจเขียนตี บังคับภรรยาได้ทุกประการ ซึ่งฉันทะมีผลในการบีบบังคับสตรีทั้งสิ้น เห็นชัดว่าสตรีตกอยู่ในอำนาจของสามีโดยสิ้นเชิง

ในทางพฤตินัย สตรีมีสภาพที่ดีกว่าทางนิคินัย กล่าวคือ มีสิทธิและหน้าที่ในเรื่องต่าง ๆ เป็นต้นว่าการคุ้มครองดูแลบุตร บ่าวไพร่ การเก็บรักษาทรัพย์สิน และอื่น ๆ ซึ่งชายยอมถวายให้ทำ อย่างไรก็ตาม สถานภาพของสตรีทั้งในด้านนิคินัยและพฤตินัย ไม่เปรียบเทียบกันแล้วดีกว่าชาย

ด้านสังคม

สภาพภายในพระบรมมหาราชวังไม่ส่งเสริมให้สตรีมีอิสระเป็นตัวของตัวเอง แม้มีการบำรุงบำเรอความสุข ความสะดวกสบายใส่ส่วอยู่เสมอ เช่น มีการชมรำ ระบำ ขับร้อง การมีผู้คนมาวไพร่รับใช้ ซึ่งยังผลให้สตรีไม่ยินดีในเครื่องบำรุงความสุขในวัง แต่สตรีก็มีสถานภาพเป็นนางบำเรอ แม้จะมีความเป็นอิสระ ไร้กังวล แต่ก็ไม่มีเสรีภาพ ซึ่งแตกต่างกับสภาพภายในครอบครัวสามัญ

ด้านการประกอบอาชีพ

สถานภาพในการประกอบอาชีพของสตรี ไม่เอื้อให้สตรีมีบทบาทในสังคม กล่าวคือ จำกัดขอบเขตของอาชีพให้สตรีทำเนืองการ ซึ่งส่วนใหญ่ไม่นิยมให้สตรีออกไปทำงานนอกบ้านเหมือนกับชาย

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

จากการศึกษาเรื่องสถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) ครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยเกิดความรู้สึกว่า น่าจะมีการศึกษาค้นคว้าในคำกว้าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพของสตรีไทยได้อีกหลายด้าน หรือศึกษาเจาะจงให้ลึกซึ้งลงไปเฉพาะเรื่อง ซึ่งเป็นผลทำให้เห็นสถานภาพของสตรีไทยได้ละเอียดยิ่งขึ้นกว่านี้ เป็นต้นว่า

1. ศึกษาสถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยกรุงสุโขทัย, กรุงศรีอยุธยา ก่อนต้น ค่อนกลาง หรือก่อนปลาย สมัยใดสมัยหนึ่ง
2. ศึกษาสถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมหลัง พ.ศ. 2394 คือตั้งแต่ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมาจนถึงปัจจุบัน
3. ศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ด้านกฎหมาย ด้านอาชีพของสตรี
4. ศึกษาบทบาทของตัวละครหญิงในวรรณกรรมสมัยต่าง ๆ เพื่อค้นหาเอกลักษณ์ของสตรีไทยในแต่ละสมัย
5. ศึกษาภวสัน สุนาณิต และคำขวัญที่เกี่ยวข้องกับสตรีว่าป็นองค์การยึดถือปฏิบัติของสตรีเพียงใด
6. ศึกษาแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสตรีจากอดีตถึงปัจจุบันว่าเนื่องมาจากอิทธิพลใดสำคัญที่สุด
7. ศึกษาทัศนคติของสตรีที่มีต่อการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน
8. ศึกษาการแบ่งระดับชั้นในสังคมว่า จะเป็นผลต่อพฤติกรรม บทบาท และสิทธิหน้าที่ของสตรีเพียงใด
9. ศึกษาพฤติกรรมของตัวละครในวรรณกรรมว่า มีผลมาจากกฎหมายหรือไม่
10. ศึกษาค่านิยม ความเชื่อในเรื่องทางไสยศาสตร์ เป็นต้นว่า การทำเสน่ห์ว่าน่าเชื่อถือเพียงใด

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กฎบัตรสหประชาชาติ มนุ ฌมาตยกุล แปล บริษัทไทยบริการ 2498, 53 หน้า.

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุสภา 2515, 327 หน้า.

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุสภา 2515, 343 หน้า.

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 กรุสภา 2506, 302 หน้า.

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 กรุสภา 2505, 354 หน้า.

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 กรุสภา 2506, 372 หน้า.

กำชัย ทองหล่อ หลักภาษาไทย พิมพ์ครั้งที่ 2 บำรุงสาส์น 2509, 754 หน้า.

กุหลาบ มัลลิกะมาส "คำบรรยายวิชาความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย" มหาวิทยาลัย -
รามคำแหง 2515, 154 หน้า.

กุหลาบ มัลลิกะมาส กวีชาวนาน โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2509, 268 หน้า.

กุหลาบ มัลลิกะมาส "การสอนนิชาวรรณคดี" หน้า 253 - 275 คู่มือครูวิชาภาษาไทย
เล่ม 3 เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 100 ของหน่วยศึกษานิเทศก์
กรมการฝึกหัดครู 2512.

กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดี วรรณกรรม และวรรณศิลป์ พิมพ์เป็นบรรดการในงานอาปนกิจศพ
นางรำเพย จำปรัตน์ ณ เมรุวัดชลประทานรังสฤษฎี 6 พฤษภาคม 2516, 207 หน้า.

กรุงธนบุรี, สมเด็จพระเจ้า บทละครเรื่องรามเกียรติ์ กรุสภา 2507, 178 หน้า.

เกษม อุทยานิน สังคมวิทยา พิมพ์ครั้งที่ 3 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2506, 346 หน้า.

เกียรติ (นามแฝง) "หน้ากากกร เมืองเรื่องสิทธิของสตรี" เคลิวิสต์ 30 เมษายน 2512.

ขจร ฐาชนิช "ฐานันดรไพร" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย
หน้า 111 - 162 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514, 280 หน้า.

กรรณפורค์, จอห์น เอกสารของกรรณפורค์ ไพโรจน์ เกษมณิกิจ แปล กรมศิลปากร
พิมพ์เผยแพร่ 2515, 267 หน้า.

"คำอ่านจารึกเขาสุนทร" คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย ศิลปกรรมวิจารณ์ 2504.
หน้า 398.

✓ คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "สตรีไทย" สยามเมืองยิ้ม หน้า 132 - 136 ก้าวหน้า 2515.
384 หน้า.

✓ คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "สังคมสมัยอยุธยา" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐาน
อารยธรรมไทย หน้า 165 - 185 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514, 280 หน้า.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สี่แผ่นดิน เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา 2506,
472 หน้า.

โคริน ปีเตอร์สัน "สิทธิทางกฎหมายของสตรี" รัฐศาสตร์นิเทศ 4 : 5 : 111,
เมษายน - มิถุนายน 2513.

จันทะโครบ ดุสิตา 2505, 212 หน้า.

จันทรจิรายุ รัตน์, ม.จ. สิบสองกวี พ.ณ. ประมวลวารก (นามแฝง) แพร่พิทยา 2510,
591 หน้า.

จันทรจิรายุ รัตน์, ม.จ. ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ พ.ณ. ประมวลวารก (นามแฝง)
แพรพิทยา 2499, 584 หน้า.

✓ จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า เจ้าชีวิต กลังวิทยา 2505, 753 หน้า.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า หม่อมจุลจักรสาร เล่ม 2 กลังวิทยา
2502, 782 หน้า.

เจตนา นาควัชร "ลักษณะทั่วไปและขอบข่ายของวรรณคดีวิจารณ์" หน้า 1 - 49
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ผนวกรวดกั๊ ไทยวัฒนาพานิช
2514, 157 หน้า.

เจตนา นาควัชร "ชุดกิจทางประการเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม" ประชาศึกษา
12 : 19 : 663 - 676, กรกฎาคม 2511.

เจนจันอักษร, พระ (สุกใจ คันทภาทศ) จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยาม
กับกรุงจีน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี
(นาง โชติกะพุกกณะ) ปรีะภา 2476, 60 หน้า.

เจื้อ สตะเวทิน คำรับบรรณคดี ศิลปามรรณาการ 2516, 399 หน้า.

- ฉิมพิชัย กระแสสินธุ์ กวีโวหารโบราณคดี ก้าวหน้า 2503, 583 หน้า.

ฉ่ำ ทองคำวรรณ คำอ่านคำจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1
มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2514.

ชวน ชนากร ชำสุวัณ เที่ยวเที่ยวเรื่องเมืองไทย เกมมบรรณกิจ 2514, 552 หน้า.

แซรเวส, นิโกลาส์ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
สันต์ ท. โชนมบุตร แปล ก้าวหน้า 2506, 308 หน้า.

ธรงค์ พวงพิภ ประวัติศาสตร์ไทย 1 มหาวิทยาลัยรามคำแหง ร.พ. ส่วนท้องถิ่น 2514,
276 หน้า.

- ✓ คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ความทรงจำ สมาคมสังฆศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2506, 252 หน้า.
- ✓ คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ชุมนุมพระนิพนธ์บางเรื่อง
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่เจ้า ชวลีศจีรัง ณ เมรุวัดหัวลำโพง
28 เมษายน 2503, 124 หน้า.
- ✓ คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา 42 พระประวัติบุคคลสำคัญ
บรรณาการ 2509, 576 หน้า.
- ✓ คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา พระราชพงศาวดารฉบับพระราชนัด
เดชา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพของพ่อไถ่ลง พระประภา ณ สุสานศรีราชา
ชลบุรี 4 กันยายน 2511, 811 หน้า.
- ✓ คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม
นายจุลินทร เล่าว่า พิมพ์ช่วยในงานฌาปนกิจศพ นางบุญ เรื่องพิเศษ ณ วัดไตรมิตร
1 ธันวาคม 2490, 201 หน้า.
- คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ตำนานเรื่องอิเหนา พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนายใหญ่ จารุติลก ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 21 มีนาคม
2506, 148 หน้า.
- คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา พระราชพงศาวดาร กรุงรัตน-
โกสินทร์ รัชกาลที่ 1 โปรดให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานพระราชนิพนธ์พระราชนิพนธ์
พระเจ้ายวรงค์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 2478,
325 หน้า.
- คำนวณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวล
คำอธิบายทางนิติศาสตร์ ขรรชมบรรณาการ 2503, 44 หน้า.

เจชาคิธร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา โคงโลกนิติ พิมพ์ครั้งที่ 19
กรุงเทพฯ 2514. 88 หน้า.

ทองทิพย์ ทองใหญ่, ม.จ. ปรากฏาประวัติศาสตร์ประเทศไทย กรุงเทพมหานคร 2480,
312 หน้า.

ทองทิพย์ ทองใหญ่, ม.จ. ปรากฏาประวัติศาสตร์ประเทศไทย กรุงเทพมหานคร 2480,
418 หน้า.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1
กรุงเทพฯ 2504, 199 หน้า.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2
กรุงเทพฯ 2504, 192 หน้า.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 กรุงเทพฯ 2504,
206 หน้า.

เทพพนม (นามแฝง) "บทบาทของสตรีในวรรณคดีและชาดก" ชอฟ้า 8 : 8 : 53 - 62,
สิงหาคม 2516.

ธรรมธิเบศร์, เจ้าฟ้า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง
พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ 2513, 311 หน้า.

จิว รัตนกิติชาติ เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นางเพิ่ม สุบวงก์ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส 28 ธันวาคม 2507,
186 หน้า (ภาพประกอบ)

ชวส รัตนภิกษาธิ บันทึกเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนิกศพ
นางศรีนวล กันตราบรณ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 27 เมษายน 2513,
64 หน้า.

ธนิศ ญูโพธิ์ ไขนภาคตนาทกยต่านานและทกณัฏ ร.พ. พรจันทร 2496, 122 หน้า.

ชานินทร กรัวยีเชียร "สิทธิของสตรีในกฎหมายไทย" อุลพาท 14 : 8 : 22 - 33,
สิงหาคม 2510,

ชานินทร กรัวยีเชียร ภาษากฎหมายไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2514, 174 หน้า.

นพมาศ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พิมพ์ครั้งที่ 14 ศิลปามรรณาการ 2513, 159 หน้า.

นึ่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ประทุมพระราชนิพนธ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราช
ทานเพลิงศพพระวรวงศ์วิจารย์ (ทองปาน จิตะสมบัติ) ณ ฌาปนสถานวัดพระศรี-
มหาธาตุ 4 ธันวาคม 2511, 208 หน้า.

นราธิประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ "คำเรียงสุกีสตรีไทยนักรบ"
นารีเรื่อนาม หน้า 5 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงคล้าย
ประคิพัทธุบาส ณ เมรุวัดธาตุทอง 16 มีนาคม 2513.

นรินทร เทวี, กรมหลวง จดหมายเหตุนความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310 - 2363)
พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310 - 2381) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนิกศพ
นางสาวเรียบ วิเศษกุล ณ เมรุวัดธาตุทอง 31 ตุลาคม 2509, 350 หน้า.

นรินทรธิเบศร์ (อิน) โคลงนิราศนรินทร พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนิกศพนางเพ็ญแข
พิทักษ์มนุษยศาสตร์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 10 มีนาคม 2512, 37 หน้า.

✓ นริศรา นวัตกรรมศาสตร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมพระนราธิวาสราชนครินทร์ บันทึกเรื่องความรูทาง เล่ม 5 สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2506, 296 หน้า.

✓ นริศรา นวัตกรรมศาสตร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมพระนราธิวาสราชนครินทร์ บันทึกเรื่องความรูทาง เล่ม 3 สมาคม-
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2506, 357 หน้า.

นริศรา นวัตกรรมศาสตร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมพระนราธิวาสราชนครินทร์ สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 19 กรกฎาคม 2505,
322 หน้า.

บรรจบ พันธุเมธา กาเลศนัย สมาคมภาษาและหนังสือ 2504, 364 หน้า.

บัวงาม อรรถพันธ์ วิเคราะห์บทละครว่า เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเฉพาะสภาพชีวิตความเป็นไปปรากฏในเรื่อง
ปริญญา นิพนธ์การศึกษาทางจิตวิทยา วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร
มีนาคม 2517, 194 หน้า.

บุญชนะ อัครดากร "บทบาทของสตรีในการแก้แค้นการครา" อุตสาหกรรมสาร
9 : 13 : 13 - 17, กันยายน 2513.

บุญสนอง บุญโยทยาน มนุษย์กับสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ 4
2515, 117 หน้า.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ค. "หัวใจของวรรณคดีไทย" หน้า 55 - 156 โครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ หมวดวรรณคดี ไทยวัฒนาพานิช 2514,
157 หน้า.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ค. "ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย" ประชาศึกษา 11 : 18 :
603 - 614, มิถุนายน 2510.

บุปผา นิมมานเพรินทร์, ม.ล. หนังสือในรอย พิมพ์ครั้งที่ 4 ดอกไม้สด (นามแฝง) คลังวิทยา
2497, 798 หน้า.

บุปผา นิมมานเพรินทร์, ม.ล. ผู้ดี ดอกไม้สด (นามแฝง) แพร่พิทยา 2514, 622 หน้า.

ปรมาณูสิริไรต์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ กฤษฎาสน้องคำฉันท์ พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระศรีสัจญาณมุนี (สวน จิตตาสาโท)
ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 15 มิถุนายน 2506, 70 หน้า.

ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6 เสถียร ลายลักษณ์ รวบรวม ร.พ. เกลินเมล์ 2478,
361 หน้า.

ประชุมกฎหมายไทยโบราณ ภาคที่ 1 พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายพลโท พระวรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าคำรบ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส
11 มีนาคม 2482, 118 หน้า.

ประชุมกาพย์เห่เรือ ฤๅสุภา 2504, 121 หน้า.

ประยูทธ สิทธิพันธ์ ราชสำนักไทย คลังวิทยา 2505, 660 หน้า (ภาพประกอบ)

ประยูทธ สิทธิพันธ์ ศาลไทยในอดีต สาส์นสวรรค์ 2506, 783 หน้า.

✓ ประยูทธ สิทธิพันธ์ วังโบราณสำนักไทย คลังวิทยา 2509, 455 หน้า.

ประยูร พิศนาคะ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สำนักงานหอสมุดกลาง ๐๑ 2515,
480 หน้า.

ประวัติกรุงศรีอยุธยา พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นายทองสุข จำปรัตน์ ณ เมรุวัดสระเกศ-
ราชวรมหาวิหาร 6 กรกฎาคม 2514, 95 หน้า.

ประสาธน์ หลัทธิลา สังคยวิทยา ก้าวหน้า 2514, 488 หน้า.

ประเสริฐ ณ นคร และกรอื่น ๆ วิวัฒนาการของวรรณกรรมไทย ทุนวรรณศิลป์ องค์การนิสิต
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2516, 194 หน้า.

✓ ปาลเลกซ์, สังขราช เจ้าเรือนเมืองไทย สันต์ ท. โกลนุตร แปล ก้าวหน้า 2506,
555 หน้า (ภาพประกอบ).

เปลื้อง ณ นคร "จิตรกรรมวรรณคดีเพลงยาว" นายคำรา ณ เมืองใต้ (นามแฝง)
วิทยาสาร 3 : 68 - 70, 15 พฤษภาคม 2508.

แปลก สนิธิรักษ์ ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา อรุณสภา 2515, 96 หน้า.

ณงค์ แคว้นประจันต์, หลวง (จันทร์ อุตตรนคร) "ลัทธิธรรมเนียบราชวรภาคอีสาน"
ลัทธิธรรมเนียบต่าง ๆ ภาค 1 - 6 อรุณสภา 2504, 304 หน้า.

✓ พงศ์อินทร์ ชูชกร "ประวัติการศึกษาไทย" เถระอีกครบ 5 รอม ก้าวหน้า 2515.

พระกลัง (ทน), เจ้าพระยา ปากกอลอนสุภาพ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางหุ่น วีรกรรม
ณ ฌาปนสถาน วัดโสมนัสวิหาร 2 พฤษภาคม 2504, 29 หน้า.

พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 2 หมวดพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค 2 พิมพ์เป็นอนุสรณ์งาน
ฉลอง 25 พุทธศตวรรษ กรมการศาสนา 2500, 548 หน้า.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1) ฉบับหอสมุดแห่งชาติ คลังวิทยา 2505,
753 หน้า.

พิทยา สายหู โลกสมมุติ สี่กษิตสยาม 2516, 248 หน้า.

พิทยา สายหู "อันแท้จริงหญิงก็ช่วยลงท้ายชาย" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 10 : 12 : 34 - 43
ธันวาคม 2515.

พลางกูรธรรมพิชัย, พระยา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยกรณกรรมและมรดก ร.พ. อักษรนิติ
2478, 191 หน้า.

พา ไชยเดช "เรื่องเดิม" วิทยาราย 8 : 34 : 987 - 993, พฤษภาคม 2477.

พิจารณาปฤชามาตย์, พระยา คำอธิบายกฎหมายลักษณะมรดก ร.พ. อักษรนิติ
2478, 180 หน้า.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่น นิทานเวตาล ศิลปบรรณาการ 2511, 388 หน้า.

พินาน แจมจรัส 49 ราชนิไทย บ้านฟ้าพิทยา 2508, 928 หน้า.

พุทธชยอศพัทโลก, พระบาทสมเด็จพระ มทลคองเรื่องอุรุท พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ นายสุวรรณ วิชัยดิษฐ์ 22 มีนาคม 2514, 502 หน้า.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ มทลครนอกรวม 6 เรื่อง พิมพ์ครั้งที่ 5
ศิลปบรรณาการ 2513, 711 หน้า.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ อิเหนา พิมพ์ครั้งที่ 2 ศิลปบรรณาการ 2508,
1207 หน้า.

✓ พูนพิพัฒน์ คีตกุล, ม.จ. ชุมนุมเรื่องนาร เขมบรรณกิจ 2505, 278 หน้า.

เพ็ชร คุ้มกร ประวัติอารยธรรมจีน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516, 254 หน้า.

โพธิ์รังษี, พระ เรื่องจวนเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุไช เจ้าการารักษ์ พระราชชายา
พิมพ์ในงานปลงศพ เจ้าทิพเนตร อินทวโรรสสุริยวงศ์ เมื่อปีออก พ.ศ. 2463.
353 หน้า.

ไพบูลย์ ช่างเรียน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา เอกสารการศึกษาสาขารัฐประศาสนศาสตร์
สถาบันนิติพัฒนบริหารศาสตร์ 2515, 86 หน้า.

ไพโรธ เลิศพิริยกุล กวีชาบ้านลานนาไทย สุริวงศบุคเคนเตอร์ เชียงใหม่ 2516,
229 หน้า.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชินีพันทิมา รวมสาสน์ 2506, 440 หน้า.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม และ
ประมวลสุภาวดี แพรพิทยา 2515, 659 หน้า.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ เสียดละ หัวใจชายหมื่น หัวใจนักรบ
ศรีอยุธยา, รามจิตติ (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่ 2 ศิลปบรรณการ 2515,
323 หน้า.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ สวาทิรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายสมศักดิ์ กามไท ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 15 พฤศจิกายน 2508, 89 หน้า.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระร่วง หอพระสมุดวชิรราช 2471, 116 หน้า.

มนตรี ตราโมท การละเล่นของไทย ทำพระจันทร์ 2497, 122 หน้า (ภาพประกอบ).

✓ มหาชาติคำหลวงฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนา 100 ปี หอสมุด
ณ ฌาปนสถาน วัดโสมนัสวิหาร 2 เมษายน 2511, 339 หน้า.

มหานาค, พระ บุญโศภิตคำฉันท์ กรมศิลปากร พิมพ์เนื่องในการจักรพรรดิศรัยสุระพุทธบาท
จังหวัดสระบุรี 21 พฤษภาคม 2503, 55 หน้า.

มหาเวสสันดรชาดก ส่วนเทศนา 13 กัณฑ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระธรรมเจดีย์ (เทียบ ธรรมโร ป.ช.3) ณ ฌาปนสถานวัดสระเกศราชวรมหา
28 กุมภาพันธ์ 2514, 447 หน้า.

มหาสุรสิงหนาท, กรมพระราชวังบวร พระบวรราชินิพนธ์ หอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงจันทร์ ร.พ. ไท 2
150 หน้า.

มังราย, พระเจ้า มังรายศาสตร์ ประเสริฐ ฦ นกร แปลงเป็นภาษาปัจจุบัน พิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงโศทรกิตยานุพัทธ์ 4 เมษายน 2514. 126 หน้า.

มัทนี รัตนิน "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค 2" วารสารวรรณศาสตร์
1 : 3 : 103 - 143. มิถุนายน - ตุลาคม 2516.

ยวาทะลาล เนห์รุ พณินอินเคีย เล่ม 1 กรุณา กุศลาลัย แปล ศูนย์การพิมพ์ 2515.
451 หน้า.

ยิ่งยศ สุขวงษ์ "อะไรก็ไ้" สยามรัฐ 28 เมษายน 2512.

ราชกุมารี ฦฤต เการ์ "ฐานะของสตรีอินเคียในปัจจุบัน" เรื่องอุไร กุศลาลัย แปล
จันทร์เกษม 87 : 20 - 27. มีนาคม - เมษายน 2512.

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 พิมพ์ครั้งที่ 7
โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม 2507. 1053 หน้า.

ราชวรานุฎ, พระยา (อวม) "ประเพณีแต่งงานสาวสาว" ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาค 1 - 6
หน้า 91 - 124. กุศลสภา 2504. 304 หน้า.

เรื่องอุไร กุศลาลัย "สตรีในอินเคียปัจจุบัน" จันทร์เกษม 85 : 32 - 39. พฤศจิกายน -
ธันวาคม 2511.

เรื่องอุไร กุศลาลัย "ศึกษาคติธรรมจากสถานะของสตรี" วัฒนธรรม 4 : 10 : 23 - 28.
มิถุนายน 2513.

เรื่องอุไร กุศลาลัย ย่อคำบรรยายเรื่องมหากาพย์ การตะของอินเคียในวิชา "มนุสย"
ในวรรณกรรมเอกของโลก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2507.
22 หน้า.

ละออง ศรีสุคนธ์ เที่ยวเมืองไทย 71 จังหวัด เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 6 คลังวิทยา 2508,
1352 หน้า (ภาพประกอบ)

ลาตุแมร์, เมอร์ลีเออร์ เดอ ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 สันต์ ท. โทณนุตร แปล
กาฬนา 2510, 639 หน้า.

ลิไท, พระมหาธรรมราชา ไตรภูมิพระร่วง พิมพ์ครั้งที่ 4 คลังวิทยา 2509, 327 หน้า.

ลิลิตพระลอ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาโท-
นายแพทย์ส่วน วัฒนาวิน ร.น. ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส 20 กุมภาพันธ์ 2510,
153 หน้า.

วรันท์ อักษรพงศ์ การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2516, 458 หน้า.

วรรณคดี, สมาคม บันทึกสมาคมวรรณคดี ฉบับที่ 5 ไทยใหม่ 2475, 94 หน้า.

วารสารสมุดไทย 2 : 1 : 10 , กรกฎาคม 2517.

เวลดา, วอลเตอร์ เอฟ แผ่นดินพระนั่งเกล้า นิจ ทองโสภิต แปล สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2514, 298 หน้า.

วิทย์ พินันเงิน ประมวลสารคดีไทย โอเคียนส์ไทร์ 2505, 321 หน้า (ภาพประกอบ).

วิจิตรมาตรา, ชู คอคักขอเขียน ชุดที่ 3 กาญจนาคพันธ์ (นามแฝง) บำรุงสาส์น 2514,
600 หน้า.

วิจิตรวาทการ, หลวง วิชาการครองเรือนครองรัก บรรณาการ 2507, 424 หน้า.

✓ วิมลศิริ ชำนาญเวช สถานภาพของหญิงตามรัฐธรรมนูญ พิมพ์อัครเนี่ยว 2516, 2 หน้า.

ศิริ เอนกวัชรพล "ชะตากรรมของสตรีไทยสมัยศักดินา" ตรา 1 : 1 : 52 - 57,
มีนาคม 2517.

ศิลปากร, กรม บทละครกรุงเก่า เรื่องนางมโหรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ
นางพริ้ง เถาแสงทอง ณ เมรุวัดจันทรสโมสร 3 ธันวาคม 2509, 44 หน้า.

ศิลปากร, กรม ประชุมบทสังวาล์นถวายเป็นรัชกาลที่ 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
อำมาตย์โทพระยาพิบูลย์พิทยาพรรค (ทอง กุปตาสา) 30 ตุลาคม 2509, 121
หน้า.

ศิลปากร, กรม เพลงยาวกลบทและกลอักษร พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
รองอำมาตย์ตรีผาด นาคพัฒน์ ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส 2513, 57 หน้า.

ศิลปากร, กรม โคลงกวีโบราณ และวรรณกรรมพระยาตรัง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทร์เดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ณ เมรุวัดเทพศิรินท-
ราวาส 27 กุมภาพันธ์ 2505, 123 หน้า.

ศิลปากร, กรม สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางบุญเลี้ยง วงศ์สวัสดิ์ ณ เมรุวัดแจ้งใน
จังหวัดนครราชสีมา 21 มีนาคม 2514, 112 หน้า.

ศิลปากร, กรม คำให้การของชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดาร
ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ คลังวิทยา 2507, 472 หน้า.

ศรีมโหสถ, พระ บทกวีนิพนธ์พระศรีมโหสถ กรมศิลปากรพิมพ์เนื่องในงานปรับปรุงบูรณะ
พระนารายณ์ราชนิเวศน์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำจังหวัดลพบุรี 2502, 59 หน้า
(ภาพประกอบ).

ศรีอักษร (นามแฝง) "บทบาทของหญิงอเมริกัน" วิทยุศึกษา 9 : 17 : 36 - 39.

กันยายน 2513.

ศึกษาธิการ, สำนักงานปลัดกระทรวง, การแต่งกายของไทย 2503, 25, 17 หน้า (ภาพประกอบ)

ศึกษานุกรม, สมาคม ชุมนุมเพลงยาวสมัยโบราณ เจริญศิลป์ 2514, 175 หน้า.

คุรุร มุขภาค สมบัติกวี "อุษ่างขุนแผน" ณัฐศึกษา 2503, 992 หน้า.

สงวน ใจดีสุพรรณ ประเพณีไทยภาคเหนือ พิมพ์ครั้งที่ 2 โอเคียนลโคร์ 2512, 388 หน้า.

สงวน อ้นคง สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม 2 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. แพร่พิทยา 2514, 599 หน้า.

สงวน อ้นคง สัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ แพร่พิทยา 2504, 476 หน้า.

✓ สมชาย ปรีชาเจริญ "อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสตรีไทย" หน้า 104-146,
สังคมศาสตร์ 15 ชุมนุมวรรณศิลป์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2515, 239 หน้า.

สมบัติ พลายน้อย พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา ส. พลายน้อย (นามแฝง) รวมสาส์น
2506, 458 หน้า.

สมบัติ พลายน้อย เจ้าสุทนต์ โสมทัต เทเวศร์ (นามแฝง) แพร่พิทยา 2513, 379 หน้า.

สมบัติ พลายน้อย จารึกจากอดีต ส. พลายน้อย (นามแฝง) ก้าวหน้า 2502, 476 หน้า.

สมบัติ พลายน้อย อวตารชาติในประวัติศาสตร์ไทย ส. พลายน้อย (นามแฝง) รวมสาส์น
2505, 463 หน้า (ภาพประกอบ).

สมบัติ พลายน้อย เกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย ส. พลายน้อย (นามแฝง) แพร่พิทยา 2512,
436 หน้า (ภาพประกอบ).

สมพงษ์ เกรียงไกร เพชร ขุนแผนพระราชนิพนธ์และพระราชนิพนธ์ประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
แพร่พิทยา 2506, 592 หน้า.

สมุทรภาพนึ่งไทย ฉบับพิมพ์ชุดเกล้าฯ ถวาย ณ วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้า
พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2507.

✓ สว่างวงศ์ ภิรมุตร ความรู้เรื่องเมืองสยาม สอ สัจจวาที (นามแฝง) สาส์นสวรรค์
2508, 812 หน้า.

สะอาด มีชูชน "สิทธิของสตรี" พิมพ์ไทย 25 เมษายน 2513.

✓ สังข์ พิชโนทัย ฐานะของสตรีไทยแต่โบราณกาลถึงปัจจุบันกาล พิมพ์เป็นอภิธานนาการ
ในงานดาราณภิศพ คุณพ่อทิพย์ ถิศสงวน ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 5 เมษายน
2513, 144 หน้า.

สังเวียน ภูระหงษ์ "วาทะทองสองใจหรือ" วัฒนธรรมไทย 4 : 7 : 8 - 16, มิถุนายน
2510.

✓ สำเนาหนังสือสำนักคณะกรรมการกฤษฎีกา ที่ 0801/2082 ลงวันที่ 9 พฤษภาคม 2516,
จำนวน 4 หน้า.

✓ สินี กณนาวัน "การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทในสังคมของสตรีไทย" พัฒนบริหารศาสตร์
3 : 11 : 401-443, กรกฎาคม 2514.

สุทธิดา นฤพณี, หลวง คำบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมาย พิมพ์ครั้งที่ 5 มหาวิทยาลัย-
ธรรมศาสตร์ 2514, 167 หน้า.

สุนทรภู พระอภัยมณี เล่ม 1 คลังวิทยา 2506, 612 หน้า.

สุนทรภู่ พระอภัยมณี เล่ม 2 กลังวิทยา 2506, 594 หน้า.

สุนทรภู่ ภาพเรื่องพระไวยกุริยาและสุภานุตสอนศรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ
นายเชื้อม เฒ่ามด ณ เมรุวัดทามะปราง จังหวัดพิษณุโลก 7 เมษายน 2516,
37 หน้า.

สุนทรภู่ วรรณกรรมสุนทรภู่ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพูน บุญศิริ
ณ เมรุวัดธาตุทอง 14 พฤษภาคม 2516, 329 หน้า.

สุรีย์ สอนณรงค์ การวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องกำศรวลศรีปราชญ์ ปรินิพนธ์การศึกษาศึกษา-
มหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร 2516, 261 หน้า.

สุภัทรา สิงหลกะ รายงานเสนอเรื่องขอแก้ไขสิทธิของสตรีบางประการในกฎหมายไทย
พิมพ์เสนอนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 5 มกราคม 2513, จำนวน 5 หน้า.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ หนังสือสนุก พิมพ์ครั้งที่ 2 ส. ศิวรักษ์ (นามแฝง) สมาคมสังคมนศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2511, 199 หน้า.

สุวรรณ เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีกวีวราณ วิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย ภาควิชาวรรณคดี 2514, 211 หน้า.

เสียมี่ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายสมัยอยุธยา คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยาจัดพิมพ์
2510, 82 หน้า.

เสียมี่ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์ ร.พ.อักษรนิติ 2478,
321 หน้า.

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ 10 ศิลปบรรณาการ 2508,
1085 หน้า.

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว., วิมล พงศ์พิพัฒน์ ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394) สำนักพิมพ์เนชั่นบุ๊คส์ 2515.

แสน ธรรมยศ พระเจ้ากรุงสยาม ผ. ธรรมยศ (นามแฝง) ส.สง่า 2495, 724 หน้า.

✓ ไสภณ เนทยาจารย์ รวมกฎหมายสารบัญญัติ การพิมพ์ไชยวัฒน์ 2512, 640 หน้า.

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครราชสีมา พิมพ์สนองคุณเจ้าพระยานครราชสีมา ปิ่น ณ
ราชสีมา และเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินทร์ ณ ราชสีมา) 11 กันยายน
2497, 271 หน้า.

องค์การสหประชาชาติ "คำอารัมภบทแห่งกฎบัตรสหประชาชาติ" และ "บทความเปลี่ยนแปลงจาก
ปฏิญญาสหประชาชาติ ว่าด้วยการจัดการถูกกดขี่และกีดกันหมู่" พิมพ์อัครโรจน์
3 หน้า, ม.ป.ป.

อมรตฤณกรักษ์, นาง (อุทุมพร สุเมธ เวช) วังหลวง อุทุมพร (นามแฝง) แพรวพิทยา
2515, 448 หน้า.

อักษรพร จุฬารัตน์ "เกี่ยวกับสิทธิจัดการทรัพย์สิน" ชัยพฤกษ์ฉบับนักศึกษาประชาชน
15 : 16 : 30 - 33, 22 กรกฎาคม 2512.

อัมพร หาญนภา ประณามรัก คลังวิทยา 2506, 464 หน้า.

✓ อรุณาราชชน, พระยา วิวิธาวไทยสมัยก่อน เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) ราชบัณฑิตยสถาน
จัดพิมพ์ 2510, 174 หน้า.

อรุณาราชชน, พระยา ประเพณีเรื่องแต่งงานบ่าวสาวของไทย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง)
กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ 2515, 167 หน้า.

อนุমানราชชน, พระยา และพระสารประเสริฐ (ศรี นาคะประทีป) ลัทธิธรรมเนียมและ
ประเพณีของไทย เสรีรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง) บรรณาการ 2508,
558 หน้า.

✓ อนุমানราชชน, พระยา การศึกษาเรื่องประเพณีไทย ราชบัณฑิตยสถาน 2505, 183 หน้า.

อนุमानราชชน, พระยา กาของวรรณคดี เสรีรโกเศศ (นามแฝง) คลังวิทยา 2515, 384
หน้า.

อนุमानราชชน, พระยา และพระสารประเสริฐ (ศรี นาคะประทีป) กามนิติ เสรีรโกเศศ
นาคะประทีป (นามแฝง) คลังวิทยา 2514, 425 หน้า.

อนุमानราชชน, พระยา "ปลูกเรือน แต่งงาน" ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2516, 305 หน้า.

อานนท์ อาภาภิรม มนุษย์กับสังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย บำรุงบุณกุลกิจ 2514, 157
หน้า.

อุกฤษ มงคลนาวิน ประวัติศาสตร์กฎหมายต่างประเทศ (สากล) ไทยวัฒนาพานิช 2514,
101 หน้า.

อุทัย ศุภนิธย์ "เมียน้อย" อุลพาท 12 : 11 : 2 - 10, พฤษจิกายน 2508.

อุทุม ประมวลวิทย์ 50 กบฏไทย โอเคียนสโตร 2508, 758 หน้า.

อุทุม ประมวลวิทย์ ในราชสำนักพระนารายณ์ อ. ประมวลวิทย์ (นามแฝง) โอเคียนสโตร
2505, 515 หน้า.

ไอสด โกสิน "เกียรติศักดิ์หญิงไทย" วิทยุศึกษา ๑ : 17 : 36 - 39, กันยายน
2513.

Tambinattu, Thuraiajah India Love Poems, Mount Vernon, N. Y. Peter
Pauper Press 1954, 121 p.

Smelser Neil J., "The Methodology of Comparative Analysis" Comparative
Research Method Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey
1973, 399 p.